Biekorf. Jaargang 68

bron
Biekorf. Jaargang 68. E. Vercrysse en Zoon, St.-Andries 1967

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bie001196701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. BIEKORF

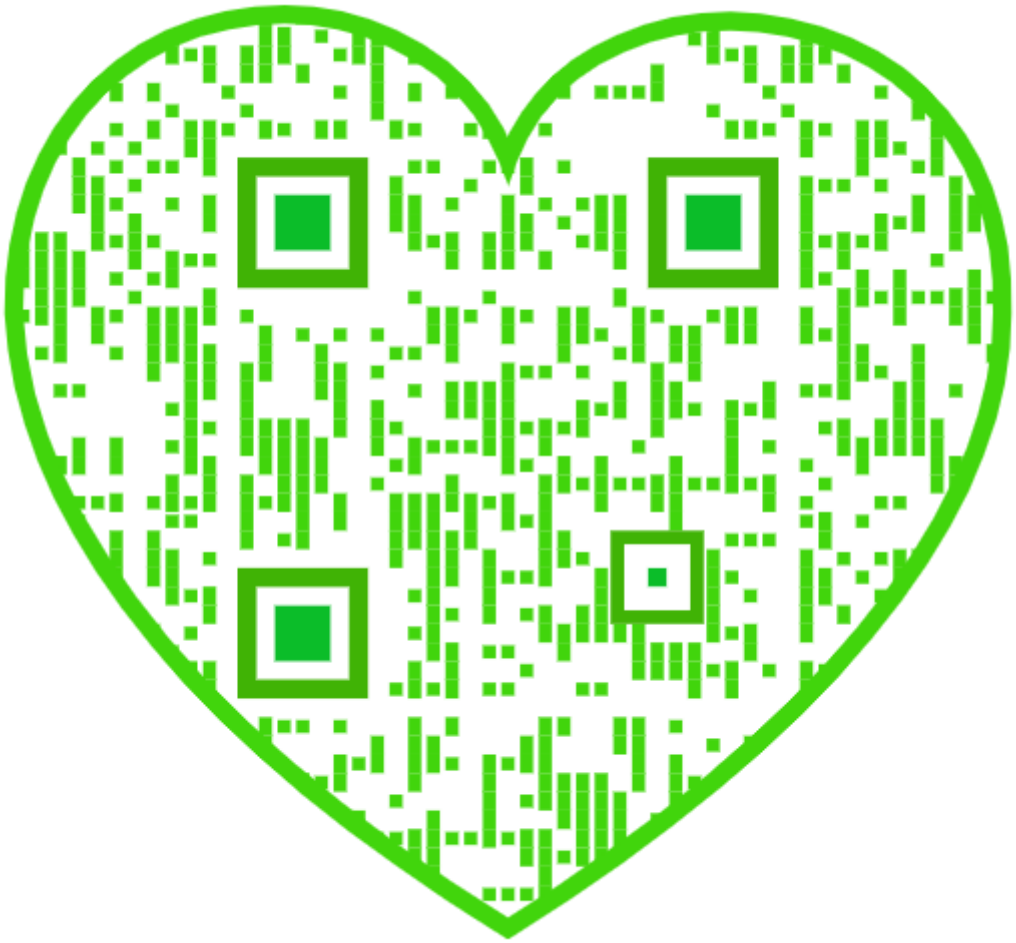

[Nummer 1-2]

De Bedevaart ‘ten hoghen Rome’ en de reisroute Vlaanderen-Avignon

1322-1540

In zijn uitgave van de stadsrekeningen van Gent stelde Vuylsteke vast dat de stadsklerk in 1322 en 1324 bij de herhaling van een uitgaafpost de naam *Rome* inschrijft als een variante van *Avenioen* (Avignon). In 1322 schrijft de Gentse klerk ‘te Rome ward’ als variante voor ‘t'Avenioen’; in 1323 wordt een bode uit ‘Avenioen’ een tweede maal ingeschreven als bode ‘van Rome’[(1)]. Een normaal verschijnsel wanneer men bedenkt dat het pauselijk hof en de pauselijke kanselarij alsdan reeds vijftien jaar (sedert 1309) te Avignon gevestigd waren. Voor een zogenaamde ballingschap die tot in 1378 zou duren. Men weet dat de pausen in de jaren 1334-1352 het ontzaglijk complex paleizen hebben gebouwd dat tegenwoordig de toeristische faam van de beroemde provençaalse Pausenstad hooghoudt.

Ook in het Brugse schepenhuis schrijven de klerken in 1332 en later de termen ‘thof te Rome’ en ‘Roemsche letteren’[(2)]. Bij het juridisch hof te Avignon gingen onze magistraten in beroep tegen uitspraken van het ‘hof van Doorneke’ en het ‘hof te Riemen’ (Reims); de hoogste instantie, het ‘hof te Rome’, ook al was het nu te Avignon gevestigd, behield vaak zijn oude naam. *Roemsche letteren* waren pauselijke dokumenten gegeven en gezegeld aan het hof te Avignon.

In de nieuwe residentie werd een nieuwe en uitgebreide administratie opgebouwd, als instrument voor de centraliserende politiek van de pausen. De studenten van Vlaamse natie, die meestal te Parijs gingen studeren, kregen een nieuwe kans: het nieuwe (administratieve) Rome op de Rhône lag maar half zover als het Rome op de Tiber en stelde steeds meer curiale posten en bedieningen open. Het aantal Vlaamse en Brabantse curialisten te Avignon werd aanzienlijk en zou, na de terugkeer te Rome (1378) en gedurende de scheiding die erop volgde, nog blijven aangroeien[(3)].

Voor het devotieleven had de stad Avignon zelf geen belang. Het Rome van jubeljaar en bedevaart was en bleef onverdeeld

(1) J. Vuylsteke, De Gentse stads- en baljuwsrekeningen, I, 243 255 335 349 (Gent 1900).
(2) Gilliodts, Inventaire de Bruges II 304 307 309.
(3) M. Vaes, Les fondations hospitalières flamandes à Rome, p. 7-8 (Rome 1914).

het oude Rome. Het Heilig Jaar 1300 was zelfs in de geschiedenis van de Romevaart een bijzondere datum geworden: de Apostelgraven waren devotioneel gelijkgesteld met het H. Graf, als hoofdvaart was Rome in de plaats gekomen van Jeruzalem. De pelgrims konden voortaan zóveel gedeeltelijke aflaten verdienen dat die, bij elkaar genomen, een volle aflaat gingen lijken en ook als zodanig doorgingen(4). Toen paus Clemens, negen jaar na het grote jubeljaar 1300, naar Avignon verhuisde, bleef de pelgrim zijn oude gang gaan op de traditionele wegen naar het Rome van de relikwie- en aflaatkerken.

De nood om het oude Rome uitdrukkelijk te onderscheiden van het Avignon der breven en supplieken heeft zich laten voelen op onze schepenhuizen zelf. Aanvankelijk spreken de klerken van het 'grote Rome' om de bedevaart naar Sint-Pieters-en-Pauwels aan te duiden(5). De schepenen van Oudenaarde schrijven dan ook reeds in 1338 - veertig jaar voor de scheuring - de benaming 'te groeten Roeme' in hun tarieflijst van bedevaarten. Na de scheuring (1378) komt algemeen de term 'ten hoghe Rome' aan bod. Achter die nu blijkbaar gevestigde benaming meent men iets te ontwaren van de tweespalt en de partijen, de Clementijnen en Urbanisten uit de bittere jaren 1380. Men denkt aan de slag bij Westrozebeke waar, in 1382, vijf jaar na de scheuring, de Vlamingen het rode kruis van paus Urbanus van Rome op de borst droegen en er verpletterd werden door de Fransen die, als Clementijnen, het witgele kruis van de paus van Avignon op hun schouder hadden gehecht.

Het 'hoghe Rome' in middelnederlandse teksten

1338 Oudenaarde. - Het Oudenaardse tarief van afkoping van strafbedevaarten is gedateerd en veruit het oudste van de tot nu toe gepubliceerde tarieven(6). De tarieflijsten van Gent en Aalst dateren van ca. 1430, de lijst van Dendermonde is mogelijk wat ouder (ca. 1420). In de lijst van Oudenaarde van 1338 verschijnt de bedevaart 'te groeten Roeme', afkoopbaar voor 12 pond parisis. Deze som is de klassieke 'redemptie' voor een bedevaart naar Rome of Compostella ook in de andere Vlaamse tarieflijsten, die ook alle de benaming 'te groten Rome' van Oudenaarde overnemen. Hetgeen eens te meer

(4) Dr. P.C. Boeren, Heiligsdomsvaart Maastricht, p. 112 (Maastricht 1962).
(5) Voor dit 'groot' of 'hoog' Rome is geen mlat. model voorhanden. - Vgl. de vorming 'ten Oosterschen Baren', voor Bari, de grote St.-Niklaasbedevaart, in Biekorf 1964, 325.
(6) We verzenden steeds naar de tekst van de tarieflijsten in de uitgave van E. Van Cauwenbergh, Les pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique au moyen âge, p. 223-225 (Leuven 1922).

wijst op het feit dat, bij herwerking en uitbreiding van die lijsten, de traditionele formuleringen onaangetast bleven.

1374 Ieper. - Jakob van Oudekerke wordt veroordeeld wegens belediging van de prokureur Sohier le Saige. Zijn straf (franstalig vonnis) bedraagt: 1. een bedevaart naar Sint-Andries in Schotland, met een jaar verblijf aldaar; 2. 'un pèlerinaige à Saint-Pierre à *Romme le grand*'. Dit blijkt wel een lokale franse versie te zijn van het dietse 'grote Rome' uit de tarieflijsten(7).

1391. - In het geding betr. willekeurige arrestaties tussen de Vlaamse kooplieden en de Hanzeaten, aanvaardt de Landdag van Hamburg bij slotprotokol de voorwaarden voorgelegd door onze graaf Filips en de Vier Leden van Vlaanderen. De daarin gestipuleerde zoenbedevaarten moeten uitgevoerd worden binnen de zes maanden, te weten: 16 mannen met ere zullen naar Compostella gaan, 16 andere gaan 'to olden Rome' en ten slotte krijgen vier mannen als bestemming 'to dem hilghen grave unses Heren'(8). Het stuk is in het nederduits opgesteld. Dit 'oude Rome' van de Hamburgers mag hier wel als een equivalent van het grote of hoge Rome van hun Vlaamse partners vermeld worden.

1402 Langemark. - In een grafelijke verzoening (zoendinc) gesloten voor de baljuw (in naam van de graaf) worden aan Jan van Rosebeke, wegens manslag op Fence de Brabandere, o.m. twee bedevaarten opgelegd: een eerste naar Compostella; bij zijn terugkeer valt hem dan nog te 'doen eene pelgrimage *te hoghe Rome*' en daarvan 'lettren bringhene dat hyse ghedaen hebbe'(9). De redemptie van de bedevaart naar Rome ligt hier met 28 pond 16 sc. parisis een weinig lager dan deze (30 pond par.) van Compostella.

1405 Gent. - Aan Lauwereins van Brabant, in verzoening met Goessin Bollaert, wordt opgelegd te doen 'sine pelgrimagie tsente Pieters ende te sente Pauwels ten groten Roeme'. De bedevaart mag hij afkopen voor 36 pond par.(10). - Aan te stippen dat de equivalente uitdrukking ook in het Brabantse voorkomt: te Antwerpen word Jan van Borsbeke in 1407 veroordeeld te 'doen een pelgrimagie ten hoeghen Roeme'(11).

1420 Brugge. - Het reglement van de wijnschroders bepaalt dat elk medegezel van de nering zekere inkomsten blijft genieten wanneer hij een van de grote bedevaarten (peregrinationes maiores) onderneemt: 'waert dat hi trecken wilde ten Hele-

(7) P. de Pelsmaeker, Registres aux sentences des échevins d'Ypres, p. 313 (Brussel 1914).
(8) Gilliodts, Cartulaire Estaple I 376.
(9) Westvlaamsch Archief I, 1939, 65-66.
(10) J.B. Cannaert, Bydragen... oude strafrecht in Vlaanderen, p. 373 (Gent 1835).
(11) Antwerpsch Archievenblad XXVI, 18.

ghen grave, tsinte Pieters ten hoogen Roome of tsinte Jacops in Ghalissyen'[12].

1437 Eeklo. - Katheline, dochter van Jan Sanders, had haar buurvrouw Tanne uitgescholden en met de dood bedreigd. De schepenen hadden Katheline veroordeeld tot het klassieke eerherstel, nl. het offeren van een waskaars onder de hoogmis, met bekentenis en vraag om verzoening. Zwaarder was echter het tweede punt van het vonnis: een 'pelgrimagie te Sente Pieters ende Sente Pauwels ten hooghen Rome'. Katheline en haar vader vonden dat echter al te straf en gingen in beroep voor de Raad van Vlaanderen, die Katheline vrijsprak omdat haar dreigementen tegen Tanne niet meer dan woorden geweest waren[13].

1439 Gent. - Krachtens vergelijk met Goessin Blondeel wordt Olivier Landuut gehouden 'te doen eene pelgrimage... te sente Pieters ende sente Pauwels ten hoeghe Roeme ofte te sente Jacops in Compostelle...'[14].

1440 Aalst. - De verzoening in causa moord op Jan Coppins bedraagt voor Stassin Taelman en zijn twee zonen o.m. te doen 'elc eene pelgrimage tSint Pieters ende Pauwels ten hooghen Roome'[15].

1472 Aalst. - Wegens geweldpleging op persoon en bezit van Heinric vander Hoeven krijgt Philips vander Spoort te doen 'eene pelgrimaige tSente Pieters ende Pauwels ten hooghen Roome' Hij mag de bedevaart afkopen volgens tarief van de 'pelgrimagiebouc van Aelst', d.i. tegen de som van 12 pond parisis[16].

1491-1535 Brugge. - De stedelijke registers van Civile Sententiën bevatten een elftal pelgrimages 'ten hoghen Rome' door de schepenen opgelegd aan stadsgenoten wegens allerlei misdrijven en overtredingen[17].

1512 Oudenaarde. - Een verzoening ingeschreven in het Register van Contracten betreft de moord op Adriaen van Nyeuwenhuus. De dader, Jacop Pieters, zal 'nemen eenen palstre ende scherpe ende gaen een pelgrimaige tSente Pieters ende tSente Pauwels ten hooghen Roome, ter eeren van Gode van Hemelrycke, ter lavenesse van der ziele, ter eeren van den mondsoendre'[18].

Onze lijst, samengebracht om een benaming van de Rome-

(12) Stadsarchief Brugge. Ambachten. Tekstuitgave bij E. Huys, Duizend jaar mutualiteit bij de Vlaamsche gilden, p. 173 (Kortrijk 1926).
(13) Biekorf 1962, 26.
(14) Cannaert a.w. 373.
(15) F. De Potter, Geschiedenis van Aalst I 334 (Gent 1875).
(16) De Potter a.w. I 363.
(17) Biekorf 1936, 4 en 7-8.
(18) Audenaerdsche Mengelingen I 252.

vaart te illustreren, moet geen eenzijdige indruk nalaten over die bedevaart zelf. Onvermijdelijk treden alleen de interessante zondaars uit de (bewaarde) strafregisters in de geschiedenis, van de brave pelgrims 'uit devotie' is zelden een herinnering bewaard. Dat de Romebedevaart uit devotie in de 15e eeuw in Vlaanderen zeer in trek was blijkt o.m. uit het Vademecum voor de Romepelgrim dat in 1490 door de Brugse notaris Rombout de Doppere werd samengesteld(19).

De Brabantse schepenbanken lassen soms een extra programma van devotie in hun vonnis: de Romevaarder moet in de Heilige Stad bijzonder gaan 'cruypen aldaer op de trappen tot Sinte Jans te Lateranen ende besoecken aldaer de seven kercken' (vonnis van Leuven in 1493, van Herentals in 1519). Een Leuvense boetepelgrim moet daarenboven gedurende zijn verblijf te Rome dagelijks, geknield, vijf missen bijwonen(20). Als een vorm van verbanning eerder dan verplichte devotie moet het vonnis beschouwd worden waarbij de Gentse molenaar Anthuenies van Hele, een van de rebellen tegen Keizer Karel, in 1540 naar Rome werd gezonden op bedevaart 'ende aldaer te wonen den tijt van drij jaeren'(21). Met devotie is ook in zekere mate de bedevaart voor zielelafenis verbonden die in de verzoening bepaald werd en door een plaatsvervanger mocht uitgevoerd worden. In 1532 moet de Heer van der Vichte, wegens doodslag op Gillis van Huusse, een man naar Rome zenden 'ter lavenesse vander ziele'. Het contract stelt de prijs van die bedevaart per procuratie op 36 pond parisis, d.i. het driedubbel van het officiële tarief(22).

Zeer stichtelijk is de in een kroniek beschreven bedevaart van een oude en rijke jonkvrouw uit het Land van Diest. In het Heilig Jaar 1450 wil die Brabantse vrouwe kost wat kost in Rome zijn. Ze maakt haar testament en, daar ze niet kan te voet gaan noch het schokken van een reiswagen kan uitstaan, huurt ze acht mannen die haar in een draagstoel van Diest naar Rome zullen brengen. Zó groot, zegt de annalist, was haar verlangen om Sint-Pietersgraf te bezoeken. Doch helaas onderweg werd ze gekweld door de verandering van lucht en ze bezweek. Tijdig echter had ze aan de acht dragers opdracht gegeven om samen in haar plaats naar Rome door te gaan en er al de nodige devoties te verrichten. Voor al hetwelk de acht mannen bij voorschot rijkelijk vergoed werden(23).

(19) A. Viaene, Een Brugs vademecum voor de Rome- en Jeruzalem-vaarder samengesteld door Rombout de Doppere (1491), in Handelingen Soc. d'Emulation, deel 100 (1963), p. 311-322.
(20) Van Cauwenbergh a.w. 165 183.
(21) Chronycke van de Vivere, ed. De Potter, 171.
(22) Audenaerdsche Mengelingen IV 435.
(23) Chronique d'Adrien d'Oudenbosch, ed. de Borman, p. 30-31 (Luik 1902).

Zonder Rome te bereiken is de Brabantse jonkvrouw met al de pardoenen van het Heilig Jaar in de eeuwigheid getreden.

Nuchter en zakelijk staat daartegenover het relaas van Vlaamse boer Jan Metsu van Dikkebus die 'trac te Romevaert int jaer van gracien', zijnde hetzelfde jaar 1450 als van de Brabantse jonkvrouw. Boer Metsu, die geen letter schrijven kon, wilde zijn testament maken vóór zijn vertrek naar Rome. Hij riep twee getuigen bij: zijn pastoor in de persoon van Lauwereins van Doorne, monnik van Voormezele die alsdan 'stedehouder vanden prochiepape van Dickebusch' was, en een vriend uit ten Briele, met name Jan vander Zype. Boer Metsu wilde twee kinderen van Jan Craessin, die bij hem inwoonden, begunstigen; hij schenkt aan elk zes pond parisis 'omme de kinderen mede te doen leerne'. Een schikking die minder aanstond aan vrouw Metsu, toen de getuigen later dit mondeling testament van de Romevaarder bekend maakten(24).

De reisroute Vlaanderen-Avignon

Paus Clemens was in 1309 nauwelijks in zijn nieuwe residentie in Avignon geïnstalleerd of de Vlamingen stonden voor zijn deur. Zestig Brugse poorters die, na langdurige betwistingen om het beruchte verdrag van Athis, dan eindelijk door de schepenen van hun 'oproerige' stad naar de Paus werden gezonden om absolutie voor de felonie jegens de Franse koning. De grote absoluties waren voortaan verkrijgbaar in Avignon, voor Vlaamse zaken van interdict en excommunicatie was de weg voor de helft ingekort.

Enkele maanden later, in april 1310, stond een nieuwe Vlaamse delegatie in Avignon, geleid door meester Daniel van Tielt, kanunnik van St.-Maartens te Ieper. De gedeputeerden waren: meester Jan Blankaert, voor de stad Gent met de Oudburg, Land van Waas en Oudenaarde; meester Jan Balkaerd en burgemeester Bouden van Waescapelle voor de stad Brugge; heer Jorkin van Keyem die het ambacht van Brugge vertegenwoordigde. Maandenlang duurden de onderhandelingen in de nieuwe pauselijke residentie(25).

Het was voor onze steden een stuur en duur begin, zoals blijkt uit de stadsrekeningen. Er zouden echter ook later weinig jaren voorbijgaan zonder dat boden of gezanten uit onze Vlaamse steden de weg naar Avignon opgingen. Vijf generaties van studenten uit de Lage Landen leerden inmiddels te Parijs - alsook te Orléans, Toulouse en aan de nieuwe hogeschool in Avignon zelf - de residentie van de paus kennen, en Vlaanderen en Brabant leverden gedurende de 14e eeuw, zoals

(24) RA Brugge. Kasselrij Ieper, Reg. van oorcondscepe 1450-1459, f. 16^{v}.

(25) Funck-Brentano, Philippe le Bel en Flandre, p. 557, 578-581 (Parijs 1897).

gezegd, een goed aantal curialisten aan het pauselijk Hof. Met dit Hof zou dan later de kolonie van beamten en bedienden (en ook ambachtslieden) 'van dietscer tonghe' mede verhuizen naar Rome en er die Vlaamse kolonie voortzetten die tot de stichting en herinrichting van eigen gast- en godshuizen, zoals o.m. Sint-Juliaan der Vlamingen, heeft geleid. De *gloria romana* van de Fiamminghi heeft feitelijk haar lente beleefd in de jolige stad van de 'ballingschap', aan de boorden van de Rhône.

De reisroute naar Avignon was dan ook in Vlaanderen zeer goed bekend. De Brugse Wegwijzer van 1400 kent de verschillende wegen over Parijs, Reims, Troyes, Nevers, met al de etappen en verbindingen(26). In de opgegeven itineraria is blijkbaar de ervaring van een eeuw druk verkeer op de axiale route Vlaanderen-Avignon samengevat.

De afstand Brugge-Avignon wordt in de Wegwijzer geschat op 176 mijlen, d.i. ongeveer 960 km (1 mijl = ca. 5,5 km).

Het grote kruispunt van de wegen uit Vlaanderen was natuurlijk Parijs. Uit de Franse hoofdstad liep de klassieke weg over de grote handelsstad Troyes naar Lyon.

De reiziger of bedevaarder uit de Nederlanden (vooral uit de oostelijke provincies) kon ook Parijs vermijden en over het kruispunt Reims direkt het centrum Troyes bereiken.

Het trajekt Troyes-Lyon doorkruist Bourgondië en biedt weinig gelegenheid voor scheepvaart. Vanuit Lyon werd soms een deel van de reis per schip (stroomafwaarts, op de moeilijk te bevaren Rhône) afgelegd.

Vanuit Parijs werd Lyon ook bereikt over het belangrijke knooppunt Nevers (gelegen op de bedevaartweg van Le Puy).

Bezuiden Lyon lag de laatste splitsing te Valence, van waaruit men rechts of links van de Rhône de Pausenstad bereikte.

Hier volgen nu de etappen van de wegen naar Avignon.

De wegen Brugge-Parijs volgens de Wegwijzer van 1400 zijn beschreven in Biekorf 1965, 1-5.

Over de 'omleiding' Brugge-Troyes via Reims kunnen we kort zijn. Deze route volgt de weg Brugge-Compiègne tot aan Le Cateau (zie Biekorf 1965, 3). Van Le Cateau wordt Reims bereikt over Guise en Neufchâtel.

De kortste verbinding Reims-Troyes liep over Tours-sur-Marne, Vertus en Plancy. Tien mijlen langer was (in 1400) de weg Reims - Beaumont - Les Grandes Loges - Châlons - Mailly-le-Camp - Arcis - Troyes.

Ten slotte nog de verbinding Parijs-Troyes. De beste weg

(26) Brugse Wegwijzer, in het Mercatel-handschrift, Univ. Bibliotheek Gent, waarover Biekorf 1965, 2. - Vgl R. Häpke, Brügges Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt, p. 132 (Berlijn 1908).

liep over Creitel, Brie, Nangis, Bray, Trainel, Marigny, Pavillon. Acht mijlen korter, doch lastiger was de route over Provins (Parijs - Brie - Guignes - Grand Puits - Provins - Nogent - Marigny - Troyes).

Al die etappen, zoals ook nu de volgende, worden door onze Brugse 'Michelin' van 1400 opgegeven[27].

I. - De wegen Troyes-Avignon

Onze Wegwijzer splitst dit trajekt in drie grote secties over Lyon en Valence.

1. Sectie Troyes-Mâcon (Lyon), door Bourgondië:
    a. Weg over Clairvaux.
    Troyes - Bar-sur-Seine - Châtillon - Clairvaux (buiten de weg) - Magny-Lambert - Chanceaux - Fleurey - Beaune - Chalon-sur-Saône - (Dauphiné) Tournus - Mâcon.
    b. Weg over Dijon-Cluny.
    Troyes - Chanceaux, zoals vorige. Vervolgens: St. Seine-l'Abbaye - Citeaux (buiten de weg) - Dijon - Gevrey - Beaune - Chalon-sur-Saône - St. Gengoux - Cluny - (Dauphiné) Mâcon.
    Vanuit Mâcon werd Lyon bereikt via Villefranche.

2. Sectie Lyon-Valence.
    De route loopt over Vienne - Saint-Alban (?) - Roussillon - St. Rambert - St. Vallier - Serves - Tain - Valence.
    De Wegwijzer, die bijzonder de pelgrim wil dienen, duidt een tweede weg aan die naar het befaamde bedevaartsoord Saint-Antoine-en-Viennois voert. De etappen zijn dan: Vienne - Beaurepaire - Saint-Antoine (bij St. Marcellin) - Romans-sur-lsère - Valence.
3. Sectie Valence-Avignon.
    a. Linkeroever van de Rhône.
    Valence - Loriol - Montélimar - Roubion (rivier) - Châteauneuf - Pierrelatte - Orange - Avignon.
    b. Rechteroever van de Rhône.
    Valence - Soyons - Bays - Bourg St.-Andéol - Bagnols-sur-Cèze - Avignon.

II. - De weg Parijs-Lyon-Avignon

De etappen van deze weg zijn:

Parijs - Montargis - Montbouy - Ouzouer s. Trézée - Bonny - Cosne St. Père - Pouilly - la Charité - Nevers.

(27) Zeker is ook de ervaring van de pauselijke koeriers in de samenstelling van die itineraria verwerkt. Over de postdienst van de pausen, zie E. Vaillié, Histoire générale des postes françaises I 185-189 (Parijs 1947)

Vanuit Nevers liep zuidelijk de grote bedevaartweg naar Le Puy. De verbinding Nevers-Lyon vertoont de etappen: Nevers - Decize - Charlieu - I'Arbresle - Lyon.

Te Lyon komt de reiziger op de wegen van de bovenstaande secties 2 en 3.

Avignon zelf is in de jongere tarieflijsten van Gent, Aalst en Dendermonde als strafbedevaart opgenomen, afkoopbaar voor 6 pond par., d.i. de helft van een Romevaart. In de vroege lijst (1338) van Oudenaarde komt Avignon niet voor.

Als bedevaart van devotie schijnt Avignon in Vlaanderen weinig of niet te zijn bekend geweest. De Gentse schepenen hebben enkele bijzondere delinquenten om bijzondere absolutie gezonden naar de hoge penitencier van Avignon. Aldus varen in 1330 Mathys Caerden en Daneel van Upscoote naar 'Avengion in peelgrimagen omme absolutie te ebbene van sonderlinghe dinghen...'[(28)]. Het geval van Philips ute Meerham was ook een 'reservatum', hij had een priester aangerand en het vonnis van 1354 bepaalt uitvoerig dat hij heeft 'syne pelgrimage te doene tonser vrauwe Tavengoen, ende dat hi daer te biechten gha, totten ghenen die hem penitencie gheven, ende injungeren mach van desen feete (nl. de heiligschennis) ende hem der af absolveren, ende die absolucie overbringhen, mencioen makende dat hy tfeet belyt heeft, ende dat hyt dede... tsente Niclaeus in de ghewyde kercke'[(29)].

Treffend is echter het relatief grote aantal bedevaartplaatsen uit de Provence en het Franse Zuiden die in de Vlaamse tarieflijsten voorkomen. Dit moet zeker samenhangen met het centrum Avignon, met de druk begane en bereden reisroute en met de kolonie van onze curialisten in de Pausenstad. Het tarief van Oudenaarde (1338) heeft een totaal van 47 bedevaarten, waarvan acht (d.i. □) in het Franse Zuiden gelegen zijn. De namen zijn: O.L. Vrouw te Alet; Saint-Gilles in Provence; O.L. Vrouw te Vauvert (bij Nîmes); Saintes-Maries-de-la-Mer; Saint-Florent te Orange; Sainte Marie-Madeleine (bij St. Maximin, de beroemde Spelonke of Sainte-Baume); Saint-Victor te Marseille; Saint-Guilhem-le-Désert (bij de belangrijke handelsstad Montpellier).

Ten slotte mag ook de vermaardheid in Vlaanderen van 'Onse Vrauwe ten Putte' (al. te Puuts) voor een deel aan de betrekkingen met Avignon toegeschreven worden. Het heiligdom van Le Puy (en Velay) was door een goede bedevaartweg over Montpezat-Aubenas met de Pausenstad op de Rhône verbonden.

(28) Vuylsteke a.w. p. 774.
(29) Cannaert a.w. p. 93.

Van Avignon mogen we niet scheiden zonder de beroemde *pont d'Avignon* uit de geschiedenis en het volkslied te noemen. In de middeleeuwen waren er, tussen Lyon en de zee, niet meer dan drie stenen bruggen over de Rhône: te Lyon, te Pont-St.-Esprit (bij de uitmonding van de Ardèche) en te Avignon. De brug van Avignon was, volgens de overlevering, gebouwd door de heilige Bénézet, een jonge herder, die door zijn woord en voorbeeld een broederschap van bruggenbouwers (Frères Pontifes) in 't leven heeft geroepen. Die broeders zijn het die later, juist tegen de komst van de paus naar Avignon, de andere brug (St.-Esprit) op de stroom hebben gebouwd.

De bruggestad Avignon heeft dan ook een belangrijke plaats veroverd als etappe op de Romeweg die, over Aix en Nice, de bedevaarder leidde naar Menton, waar hij inscheepte voor Pisa om over Siena de Heilige Stad te bereiken. Bij de terugreis uit Rome werd, vanuit Menton, ook soms de Alpenroute verkozen, nl. de weg over de Col de Larche (Maddelena) die over Barcelonette en Sisteron op Avignon uitliep. Zelfs de overgang van Piacenza-Alessandria naar Avignon via de Mont-Cenis was voor onze Vlaamse Romevaarders geen onbekende. Tot in de volle 17e eeuw (Surius) zal Avignon zijn plaats behouden op de meest westelijke route Vlaanderen-Rome.

A. VIAENE

Spaanse naalden

Op de vraag in Biekorf 1966, 128.

Spaanse naalden waren oudtijds door heel het Westen bekend om hun kwaliteit. Een centrum van fabrikage en export was Cordova, Andaloesië immers muntte uit in de staalbewerking (damasceren) naar Moorse traditie. Op de Brugse markt had in 1604 een ‘spaensche naelde’ de waarde van zes spelden (Gilliodts, Ecole Bogarde II 1037). Van de 16e eeuw af wordt de markt veroverd door de Duitse naalden (Aken), vervaardigd uit goed staal en fijn afgewerkt.

Brugge had een nering van speldenmakers, niet van naaldenmakers, maar had een bekende ‘Naaldenmarkt’, waarvan de naam in de tegenwoordige Naaldenstraat voortleeft. Zijn er meer steden in de oude Nederlanden die een Naaldenmarkt of Naaldenstraat in hun oude toponymie kunnen aanwijzen?

A.V.

Vlaamse boekwinkel in de patriottentijd 1789

Uit de ‘Lyste van de Boeken die men te koopen vind by de Gebroeders Gimblet, op de koornmerkt’ te Gent - een lijst die gedrukt werd als bijlage van de *Nieuwen Almanach* voor 1789 - komt hier een vervolg op de reeds meegedeelde afdelingen in Biekorf 1966, 149-152.

Boeken der waere historien

	gld.	st.
Historie ende het Leven van den Aldermachtigsten en Victorieusten Roomschen Keyzer, Carel den V, etc. in folio	6	-
Leven en Daeden der Doorluchtigste Zee-Helden, etc. door M. de Ruyter, met veel curieuse plaeten, in-4	7	-
De achthien wonderbaere Historien, etc.	-	28
Natuerlyke Historie, voor Kinderen, etc. door G.L.F. van Beerkeye M.D. vercierd met schoone plaeten, 3 deelen, 1781	8	8
Historie van Belgis, etc. door M. van Vaernewyck, in-4	-	49
Flavi Josephi, Joodsche Historien, etc. in folio	5	10
Titus Livius, Roomsche Historien, etc. in folio, met fig.	7	-
Nederlandsche Oorlogen, door P.F. Strada, in-folio	6	-
Het Goddelyk Vraek-Tooneel, vertoonende veel heymelyke moorden etc.	3	10

wonderlyk ontdekt en strengelyk gestraft, verciert met kopere figuren, 2 deelen		
Historie van den grooten Hendrik den IV, Koning van Vrankryk, syn leven en bedryf, en het huys Medicis	-	28
Historie van den Oorlog in Vlaenderen en in Braband, van de jaeren 1743 tot 1748; met de kaerte der Nederlanden	-	49
Historie der ketterye, binnen en ontrent Audenaerde	-	14
Historie van den Heldmoedigen Prins Eugenius van Savoyen, Generalissimus der Armee van den Keyser Carolus den VI, etc. met alle de Veld-slaegen en Belegeringen die hy heeft gewonnen, afgebeeld in kopere plaeten, 3 deelen	8	19
Historie en Levens-Beschryving van den Hertog van Alba, syne dappere Daeden en Oorlogen, 2 dln. fig.	4	14
Historie van den Heldmoedigen Graeve van Malborough, 3 deelen, met plaeten	7	-
Het Koninglyk Treur-Tooneel, ofte Op-en-ondergang der Keyseren, Koningen en Vorsten, met pl., 5 dln.	8	8
Chronycke van de geheele Wereld, etc. door W.V.H.	-	35

Groot Historisch Schouw-Tooneel, etc. door D.V.	-	35

Geschiedenis van oud Griekenland, etc. door W. Robertson, 3 deelen, 1781	5	12
Van s'Menschen Geheugen ende Konsten, door D.A.	-	21
De Algemeene Historie, van het begin der Wereld	-	49
Het Tooneel der Vorstelyke Gunstelingen, k. plaet	-	48
De Beschryvinge der Nederlanden, van M. Ludovicus Guicciardinus, etc. met kaerten en plans, in folio lnleydinge der Algemeen Historie, ten dienste der Jeugd	8	-
Gendsche Geschiedenisse door P.B. De Jonghe, 2 dln.	-	35
Carel den VI. voorspoedig regnerende, en Maria Elisabeth, door C.P. Patyn, Raedheer	-	35
Historie van L. Mandrin, syn Levensloop	-	16
Algemeene Inleydinge tot de Al-oude en Middentydsche Belgische Historie, door Verhoeven	-	49
Spiegel der Jeugd, Chronyke der Nederlandsche Geschiedenissen, met plaeten	2	16
Den Spiegel der spaensche Tyrannye geschied in West Indien, eerste deel. Tweede deel van den Spiegel der Spaensche Tyrannye geschied in de Nederlanden, etc. met schoone figuren, in-4	6	-

De Fransche Tyrannie, in de Nederlanden, met platen	4	4
De Engelsche Tyrannie, met schoone kopere plaeten [Aanvulling in 1791:]	-	49
De Schouwburg der Verliefde, ofte honderd wonderbaere Geschiedenissen, etc. met figuren	-	49
Clelie, Roomsche Historie, door de Scudery, 5 dln. fig.	7	-

Boeken van de arithmetica, ofte cyffer-konst

Cyffer-Boek, door David de Cock	-	21
Cyffer-Boek, door la Cour	-	12
Cyffer-Boek, door Naert	-	17
Cyffer-Boek, door Elias	-	21
Cyffer-Boek, door Mr. Courtreels	-	21
Cyffer-Boek, door D. van Houcke, van Londen	-	28
Reken-Konst, door Roelands	-	28
Cyffer-boek inhoudende vyf Specien, door Raymacker	-	5
Verligte Reken-konst, door de Rees	-	28
Den algemeynen Regel, door de Rees	-	17
Cyffer-konst, door Stokmans	-	28
W. Baetjens, vernieuwde Cyfferinge	-	21

Boeken van intrest, of om profyt te doen in koopmanschappen

Tarif van goude en silvere Specien	-	7
Reductie van het Fransch geld, in Ryssels geld, etc.	-	10

Tafel van Reductie van het Vlaemsch courant geld in Vlaemsch Wisselgeld	-	7
Tarif op den Vlaemschen Wisse	-	14
Nieuw Intrest-Boek voor alle Kooplieden, door de Lespine	-	14
Korte Rekening-Boek, seer gerievig voor alle Kooplieden, Winkeliers, Bakkers, Graniers, Kruydeniers	-	10
Rekening Boeksken om te leeren leggen met Penningen	-	3
Nieuwe Laeken Rekeninge, door de Cock	-	14
Grooten Nederlandschen Negociant	-	28
Den kleynen Nederlandschen Negociant	-	14
Reductie van het gesaegt Hou	-	10
Neron, op den Wissel van het Oostenryks Nederland met Vrankryk, Holland, Engeland en Spagnien	-	45
Item, den selven in 't Fransch	-	45

Grammairen en dictionnairen

Nouveau Dictionnaire François-Flamand et Flamand-François par F. Halma, 2 vol. in-8, nouvelle ed. 1787	-	52

Nieuwe Nederlandsche en Fransche Woorden-Boek door F. Halma, 2 deelen in-8, nieuwen druk 1787	-	52
Nieuwe Fransche Spraek-Konst, door F. Halma, in-8	-	12
Fransch en Engelsch, door Boyer	-	31
Kleynen Dictionaire Fransch en Vlaemsch	-	(9gr)
Dictionaire Fransch en Vlaemsch, en Vlaemsch en Fransch, door Richelet, 2 deelen, in-folio	11	4
Dictionnaire Vlaemsch en Fransch, en Fransch en Vlaemsch, door J. des Roches, 2 deelen	6	6
Nieuwe Fransche Spraek-konst, door den selven	-	7
Nieuwe Nederduytsche Spraek-konst, door den selven	-	7
Dictionnaire Fransch en Vlaemsch, door Halma, 2 dln.	21	-
Groot Woorden-Boek der Engelsche en Nederduytsche, en Nederduytsche en Engelsche Taelen, door Sewel, 2 dln.	14	-
Wegwyzer der Engelsche Taele, door Sewel	-	31
Kleynen Vlaemschen en Engelschen Dictionnaire	-	10
Proeve van Tael-Kunde als eene wetenschap	-	24
Nieuwe Nederduytsche en Fransche, en Fransche en Nederduytschen	13	-

Woorden-Boek, door O.R.F. Winkelman, 2 deelen, groot 8°, bestaende in 1960 pag. 1783		
Grammaire Allemande, par Gottsched, Strasbourg 1783	-	-
- Espagnole, par Don A. Gaimace. Paris 1783	-	-
- Italienne, par Veneroni. Lyon 1780	-	-
- Geographique, par M. Pat Gordon. Paris	-	-
Pitisco. Lexicon Latino - Belgicum novum, in-4	12	12

Boeken der wetenschappen, konsten en geheymen

Handelinge in de Spiegel-Perspectiva, om volgens de selve door de Regulen der Doorzicht-Kunde, alle voorwerpen in Vlakke Spiegels over te brengen, met 19 plaeten, door C.P. Jacobsz	3	3
Recueil général, contenant les Portraits des Comtes de Flandres orné de 56 figures en taille-douce, in-folio	13	-
Algemeene manier tot de Practyke der Perspectieven, gelyk tot die der Meet-Kunde, met 253 plaeten	4	18
Generaele Regelen der Fortificatien, fig.	4	-
J.F. Linderberg, Het ontdekte geheym om Laekens en stoffen in koleuren te Verwen, etc.	-	24
Nieuwe ontdekte Distileer en Stook-konst, met fig.	-	35
Geheymen der Wynen voor alle Wynkoopers, 2 dln.	-	31
Den volmaekten Verwer, of de maniere om alle Wollen, Hoeden en Zyden, in alle koleuren te Verwen	-	35
Korte schets der Konsten en Wetenschappen, inhoudende de verscheyde Wetenschappen en Konsten	-	42
Den Hedendaechschen Albert, of nieuwe beproefde Geheymen, etc. 3 deelen	3	3

Grond-beginselen der Werktuyg-kunde, door Bossut	-	49
Verhandelinge over de Metaelen, Mynen en Mineraelen	-	32
Instructie van de Fortificatien, met plaeten	-	42
Dictionnaire Géographie portatif, par Vosgien; augmenté de plus de 400 Articles, nouv. éd. 2 vol. 1783, broché	4	4
Wonder-Boek, waer in dat van der wereld aen versloten geopenbaert is, etc. in-folio	6	-
Den Schat der Gezondheyd, Schat der Ongezondheyd, Heel-Konste, vercierd met Historien, kopere plaeten, etc. door J. van Beverwyck, 4°	7	-
Tafereel des Levens, in het oeffenen en het verstand der wonderbare Konsten, genaemt Geomantica of Astronomische en voorseggende Puncteer-Konst, etc.	-	35
Konst om Temme-Vogelen van alderhande soorten in alle jaer-tyden te broeyen en op te brengen, met verscheyde Konst-Plaeten, door den Heer de Réaumur, 2 dln.	-	-
Maniere om de Kanari-Vogels aen te queeken	-	21
Nauwkeurige Verhandelinge der Kanari-Vogels, door J.C.	-	28

Hervieux, met figuren [Aanvulling in 1791:]		
Verhandeling der gewoone Watermolens, door Douwens	-	49

De eerste drainages in West-Vlaanderen

Naar het schijnt kenden de Romeinen reeds het middel om het overtollige bodemwater uit een akker weg te voeren door ondergrondse kanalen, die dus zoveel waren als de vroegste voorlopers van onze moderne drainages met potaarden buizen.

Te onzent bestond in oude tijden de zogenaamde *valse drainage.* Takkebossen van elzenhout werden in blekgrond, d.i. toegespoelde poldergrond, geplaatst om mettertijd de doorlaatbaarheid te bevorderen. Dergelijke oude drainages, soms nog geplaatst toen de moderne potaarden buizen reeds overal werden gebruikt, bestonden o.m. te Leffinge en in nog andere plaatsen van de Westvlaamse polders.

Deze draineringen worden maar toegepast in de slechtste plaatsen van het land en de levensduur van de valse drainage was beperkt tot 5 à 6 jaar. Het draineren van gronden door ondergrondse leidingen kwam vroeger dus maar zelden voor; open drainages daarentegen werden nu en dan gegraven in zeer natte gronden.

In de literatuur vonden wij voor West-Vlaanderen zo goed als geen concrete voorbeelden van primitieve ondergrondse draineringen. Ook P. Lindemans gaat in zijn onvolprezen ‘Geschiedenis van de Landbouw in België’ de oude drainage stilzwijgend voorbij.

Nochtans worden deze drainagemethodes geregeld besproken in de meeste oudere landbouwboeken. De zogenaamde ‘overdekte grachten’, zoals men de drainage toen heette, werden gemaakt door takken in één enkele richting in de bodem te plaatsen, door veldstenen, gedekt met turf of steengruis, in sleuven in te graven, zodat er min of meer lange holten in de grond ontstonden waardoor het water werd afgevoerd, enz.[1]. In Nederland werden dergelijke drooglegginssystemen wel meer aangewend dan bij ons, o.m. in de streek van Utrecht[2].

Algemeen wordt aangenomen dat de eigenlijke drainage, zoals wij ze kennen, uit Engeland komt. Ze werd aldaar voor het eerst in 1810 beproefd door James Graham en in 1843 met ronde potaarden buizen op punt gesteld door John Read[3].

(1) M.L. Moll, Handboek voor den landbouwer, 1846, 51-52, en vele andere leerboeken.

(2) G. Reinders, Handboek voor den Nederlandschen Landbouw en de Veeteelt, Groningen, 1899, I, p. 298.

(3) Men kan zich afvragen of de Engelsen wel de uitvinders van de drainage in gebakken buizen zijn, ofwel of zij een bestaand, maar minder bekend procédé, onder eigen naam en verdienste hebben gepropageerd. ‘L'agronome ou dictionnaire portatif du cultivateur’ (Parijs-Luik, 1770), s.v. desséchement, p. 231, beschrijft o.m. reeds een systeem ‘de former une conduite d'eau de haut en bas, en tuyaux de terre cuite, emboîtés simplement les uns dans les autres, et placée dans le fond d'un fossé, et recouverte de deux ou trois pieds de terre’.

Haar levensduur was niet meer 5 à 6 jaar, maar werd van bij het begin, zoals trouwens nu nog, op minimum 20 jaar geschat[4].

In 1845 werd nabij Goes in Zeeland door Iman G.J. vanden Bosch, directeur van de Wilhelminapolder, de eerste drainage in Nederland uitgevoerd met potaarden buizen volgens het nieuwe engelse systeem. Zeeland zou, althans in de beginperiode der drainage, toonaangevend blijven. In 1900 waren 39.000 van de 54.000 ha gedraineerde nederlandse landerijen in Zeeland gelegen.

Het is wel enigszins te verwonderen dat de Zeeuwsvlaamse drainage, op grotere schaal en met goed gevolg uitgevoerd in de onmiddellijke nabijheid van onze landsgrenzen, bij ons in West-Vlaanderen geen directe navolging blijkt te hebben gehad.

De eerste twee drainages volgens het engels stelsel in België, gebeurden respectievelijk in 1835 door graaf Visart op zijn goed te Bury bij Doornik, en in 1846 door baron Ed. Mertens op zijn goed te Ostin bij Namen. Het betrof hier ongetwijfeld twee alleenstaande gevallen.

Voor een veralgemeende toepassing moeten wij wachten tot 1849-1850, toen het Ministerie van Binnenlandse Zaken te Brussel een speciale dienst oprichtte om de studie van het probleem aan te vatten en er ook ruime kredieten voor over had[5]. De ambtenaar die deze rijksdienst in zijn bevoegdheid had was de ingenieur van Bruggen en Wegen J. Leclerc, de latere inspecteur- generaal van de Landbouw en lid van de Hoge Landbouwraad, in zijn tijd een zeer actief en ondernemend man. In de jaren 1850 publiceerde hij verscheidene studies over de buizendrainage, waaronder de voornaamste ongetwijfeld was: '*Traité de drainage*', vertaald in het nederlands als: '*Verhandeling over de draineering*' (Brussel, 1854, 379 blz.). Verder belichtte hij in enkele nauwgezette rapporten aan zijn Minister de stand en de vooruitgang der buizendrainering in ons land[6]. De vlugge

(4) Goed onderhouden drainages kunnen het eigenlijk heel wat langer uithouden. De 20 jaar welke de Engelsen garandeerden, werden ongewijzigd overgenomen in de prijzijlijsten van het Kortrijkse (F. De Keyser, Het pachtersrecht en de prijzijen in Vlaanderen, Kortrijk, ca. 1897, p. 5) en officieel aanvaard door de provinciale Landbouwkamer in 1935 (Landbouwprijzij, uitg. der Prov. Landbouwkamer van W.-VI., 1935, p. 11).

(5) De practijk van het draineren werd evenzeer bevorderd door de instelling van de landbouwkundige toezichtsdienst (Kon. Besl. van 25.11.1850). J. Vander Vaeren, De voornaamste feiten uiteene eeuw geschiedenis van den Belgischen Landbouw, 1930, p. 28.

(6) Deze gedrukte rapporten waren gedateerd op 30.8.1850 en 28.1.1851 (Rapport sur les opérations de drainage entreprises en Belgique, Brussel, 1850). Voordien had Leclerc reeds een brochure geschreven over de drainering volgens het engels buizensysteem. (Korte verhandeling over de drainering of droogmaking der landeryen, Brussel, 1850; 86 blz. met figuren.)

opkomst van de potaarden buizendrainering in België is zijn werk.

Het eerste perceel dat vóór 30.8.1850, datum van Leclercs eerste rapport, in West-Vlaanderen werd gedraineerd, behoorde toe aan een zekere Mullie-Verhulst en lag te Rekkem[7]. Deze drainage gebeurde volgens de werkwijze uiteengezet in het boek 'Manuel pratique de drainage' (Brussel, 1850), een franse vertaling van het werk van de engelsman H. Stephens.

Draineringen waren in West-Vlaanderen dan reeds in uitvoering of zouden eerstdaags worden aangevat te Stuivekenskerke bij Jan Baptist De Graeve[8], te Snaaskerke in een stuk grond, eigendom van Pierre Bortier[9], te Kortrijk bij Vander Plancke, een landbouwer, en te Sint-Denijs bij een zekere Mullie.

De zuigdrains bij De Graeve te Stuivekenskerke staken slechts 0,54 m diep en de drains lagen nauwelijks 5 m van elkaar. De potaarden buizen werden geleverd door de firma Doolaeghe van Diksmuide.

In het volgende rapport aan de Minister vernemen wij dat bij Vander Plancke en Mullie volgende diepten en afstanden werden in acht genomen, die ook thans nog worden gevolgd bij de huidige drainages:

Vander Plancke (Kortrijk), 0,75 m diepte, 9 m afstand.

Mullie (St.-Denijs), 1,20 m diepte, 10 m afstand.

Voor deze twee percelen uit het Kortrijkse kwamen de buizen van Tubize, daar de meer nabijgelegen buizenfabriek van Thumaide geen buizen meer beschikbaar had.

In de andere streken van ons land kende de drainering aanvankelijk een veel groter succes dan bij ons. Bij de opgegeven landbouwers bleef het ongetwijfeld voorlopig bij proefnemingen op één enkel perceel. De gedraineerde stukken te Kortrijk en te Sint-Denijs hadden respectievelijk slechts een oppervlakte van 63 en 85 aren. Niettemin was de belangstelling bij de landelijke bevolking zeer groot. Mullie schreef: 'pendant l'exécution de ces travaux, un concours nombreux d'agriculteurs et autres sont venus sur les lieux'.

Inmiddels waren tussen 30.8.1850 en 21.1.1851 nog verschillende projecten tot drainering de uitvoering nabij of reeds

(7) In 1862 was een zekere D. Mullie schepen der gemeente Rekkem.

(8) Jan Baptist De Graeve was landbouwer op het oude kloostergoed van Vicogne, meer dan 200 ha groot en met 20 paarden. Hij was burgemeester van Stuivekenskerke, provincieraadslid, lid van de provinciale Landbouwcommissie, en werd later lid van de Hoge Landbouwraad te Brussel (J. De Smet, Stuivekenskerke, Biekorf 1955, 7-8; A. Vandekerckhove, Stuivekenskerke, 1964, 17-18).

(9) Pierre Bortier (Diksmuide 1805 - Brussel 1879) was grooteigenaar, agronoom, philantroop en vrijzinnig liberaal volksvertegenwoordiger. Hij bezat een modelhoeve (Britannia) te Gistel en schreef een 14-tal brochures, meestal over landbouwkundige onderwerpen (G. De Breyne-Du Bois, Biographie de Pierre Bortier, Brussel, 1880).

gedeeltelijk verwezenlijkt, en wel op landerijen eigendom van baron de Vrière uit Brugge[10], van schepen De Lescluze uit Brugge[11], alsmede van ridder Peers uit Oostkamp[12].

West-Vlaanderen stond niettemin totaal achteraan voor wat betreft de toepassing van de moderne engelse drainering. In 1849-1850 waren, bij het opstellen van de eerste bekende statistiek, in gans België 589.000 buizen gelegd, waarvan in West-Vlaanderen slechts 9.200. Oost-Vlaanderen stak hier nauwelijks boven West-Vlaanderen uit. Zelfs in Limburg staken toen reeds 10.070 buizen in de grond! Alleen in Luxemburg waren nog geen drainages aangelegd.

De verklaring voor deze buitengewone achterstand van onze provincie en ook van Oost-Vlaanderen, op een terrein waarin de twee Vlaanders steeds de kroon spanden, namelijk de landbouw, ligt waarschijnlijk vervat in de beruchte economische crisis der jaren 1847-1849, die vooral in West-Vlaanderen, ook en het meest in landbouwmilieus, zulke zware tol had geëist, en in 1849-1850 nog niet geheel bezworen was.

Nochtans mogen de pogingen om de drainage ingang te doen vinden zeker gezien worden in het geheel der maatregelen en inspanningen waarmee de Staat de landbouw in die crisisjaren te hulp was gekomen.

Zo is het ook begrijpelijk dat aanvankelijk alleen de meer officiële landbouwersmilieus (leden van landbouwkamers) en de kapitaalkrachtigen (grotere grondeigenaars) aan drainage konden denken. De kostprijs was immers betrekkelijk hoog (soms 350 fr. per ha) ten opzichte van de prijs (toen ongeveer 2.700 fr.) van één hectare landbouwgrond[13].

Met hetzelfde tempo evenwel waarmede de landbouw er in de eerstvolgende jaren, dank zij goede oogsten en vaste, hoogliggende graanprijzen, te onzent weer bovenop geraakte, zo ook heeft de verbetering van landbouwgrond door buizendrainering in onze gouw een vlug stijgend succes gekend.

Cijfers zijn moeilijk te geven, maar er ligt een aanwijzing in het feit dat in de eerste jaren na 1850 het aantal westvlaamse buizenfabrieken plots zeer snel toenam. West-Vlaanderen sloeg in 1857 tegenover de andere gouwen een goed figuur met bui-

(10) Het betreft hier wschl. Adolf de Vrière (Brugge 1806 - Laken 1885), Minister en toentertijde gouverneur van West-Vlaanderen (1849-1857), die later erevoorzitter was van verschillende landbouwverenigingen in het Brugse.

(11) Louis De Lescluze, wonende in de Sint-Gilliskerkstraat, familielid (broer?) van de bekende reder Jean De Lescluze uit Brugge.

(12) Ernest Peers-Ducpétiaux (Brugge 1804 - Oostkamp 1895). Hij, ofwel zijn zoon Edward, was de oprichter van de eerste coöperatieve zuivelfabriek in West-Vlaanderen. Hijzelf schreef verschillende boeken over veeteelt en landbouw (Fr. De Potter, Vlaamsche Bibliographie, 1894, II, 255).

(13) Thans mag de prijs der drainage geschat worden op 25.000 fr/ha tegenover circa 350.000 fr. voor één ha bouwland.

zenfabrieken te Torhout (Bruneel), Poperinge (Berthier, Dupont, Glorieux), Alveringem (De Breyne), Kortrijk (De Ryckere) Diksmuide (Doolaeghe), Zillebeke (Lapierre), Wervik (Six-Paret) en Roesbrugge (Soenen).

Deze buizenfabrieken, waarvan de meeste in feite oude pottenbakkerijen waren, die al dateerden van vóór de Franse Tijd, leverden massas buizen uit in de onmiddellijke omgeving. Door de zorgen van de Staat werden engelse buizenmachines in deze fabrieken geplaatst. Berthier van Poperinge bezat bij voorbeeld reeds een engelse buizenmachine in 1850[14].

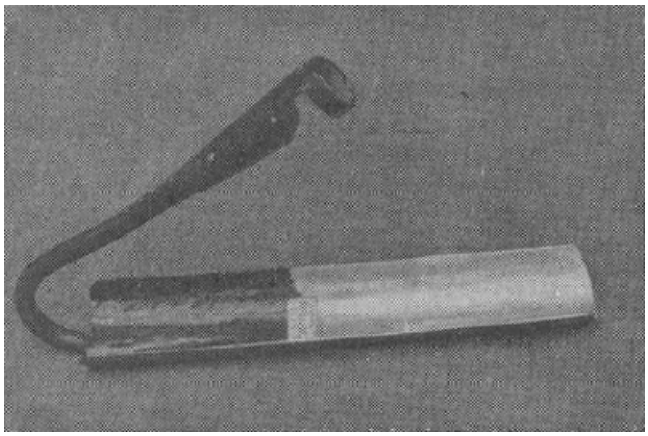

Westvlaamse draineerspade
'draineerschreper'
(lengte 52 cm)

In het zuiden van de provincie zal dus de aanwezigheid van verscheidene goed uitgeruste buizenbakkerijen in niet geringe mate de verspreiding van de drainage hebben bevorderd. Zoals reeds vermeld, waren het voor het noorden van de provincie Brugse grondbezitters die met de drainage in dit gewest begonnen.

In het midden van West-Vlaanderen, rond Torhout, was een zekere Ed. Benoot uit Torhout, een oudleerling van de Torhoutse landbouwschool, bijzonder actief met ontelbare voordrachten over draineringswerken. Hij heeft ook als ondernemer over gans Midden-Vlaanderen zelf drainages uitgevoerd[15].

(14) J. Leclerc, Traité de drainage, 1857, p. 341.
(15) Landbouwcomice van Thourout. Kortbondige Geschiedenis dezer Maatschappij... 1863-1913 (Brugge, 1913), pp. 5-7.

Men mag lichtelijk onderstellen dat de landbouwschool, juist opgericht in 1849, aan de basis ligt van menig initiatief inzake vooruitgang van de ladbouw in deze streek. '*Desséchement*' stond er, volgens het officiële prospectus, op het programma ingeschreven.

Zo heeft de drainering dan bij de Westvlaamse landbouwers in brede lagen ingang gevonden. In zoverre zelfs dat er westvlaamse aannemers van draineringswerken zijn en dat ook bij ons een speciale spade bestaat, de draineerspade, in het westvlaams '*draineerschreper*' of '*traineerschreper*' geheten, die in feite weinig afwijkt van de types in andere streken in zwang. De afbeelding hierbij toont zulke draineerspade, zoals ze thans nog gesmeed wordt in enkele westvlaamse smederijen, o.m. te Ardooie.

Intussen is heel wat water door de draineerbuizen gevloeid. Modernisatie heeft ook hier de bijna klassiek geworden buizendrainage grondig gewijzigd.

Met grote draineermachines, meestal van nederlandse of duitse makelij, worden thans in West-Vlaanderen honderden hectaren met plasticbuizen van circa 5 m lengte gedraineerd. De Landelijke Waterdienst te Brugge, de verre opvolger van de vroegere 'service' van ingenieur Leclerc uit Brussel, houdt toezicht over deze werken, die met milde subsidies van het Rijk en van ons Provinciaal Bestuur worden uitgevoerd, om de laatste waterzieke landbouwgronden gereed maken voor de komende Euromarkt.

De gemeentebesturen vooral geven hierin het goede voorbeeld. Ze schrijven deze werken uit voor rekening van onze landbouwers (o.m. te Ardooie bij de 500 Ha.), die nu definitief en zeer vlug de 'schade' inlopen uit de eerste jaren na 1849.

Zodat de westvlaamse draineerschreper weldra in één of ander landbouwmuseum een plaats zal moeten vinden en dat onze gewesten, die van over ouds een model waren inzake waterbeheersing, landwinning en -verbetering, binnenkort weer op dit specifieke landbouwgebied tot voorbeeld zullen gesteld worden voor gans het land.

L. VAN ACKER

Familienaam Noorenberghe

Op de vraag in Biekorf 1966, 384 (betr. die fna. in de streek van St. Winoksbergen).

Die naam komt aan deze kant van de 'schreve' inderdaad voor. Als woonplaatsen van personen met die naam ken ik Hoogstade en Leisele.

A. Vh.

De Brugse arts Robert-Benedikt Maes
Zijn cartesiaanse buitelingen in een tractaet van 1689

Dat een geniaal filozoof, wis- en natuurkundige als René Descartes (1596-1650), grote en kleine, nabije en verre epigonen in zijn spoor heeft meegevoerd, is niet te verwonderen wanneer men de invloed ziet die deze denker over heel Europa uitgeoefend heeft.

In Nederland waar hij eenentwintig jaar heeft gewoond, waar hij zijn meeste en voornaamste werken heeft geschreven, maakte het cartesianisme omstreeks het midden van de zeventiende eeuw grote opgang. De stroming verplaatste zich van daaruit naar het Noorden, vooral naar Zweden, waar de filozoof zich in 1649 metterwoon ging vestigen en waar hij het jaar daarop overleed.

Niet het minst onder de geneeskundigen vond het stelsel van Descartes aanhangers, en het heeft in de anatomische en fysiologische wetenschap van de tijd op een belangrijke wijze ingegrepen. Stof en geest werden door hem in wezen als volkomen verschillend beschouwd, en over wat zich in de stof afspeelt, hield hij er de mening op na dat alles louter mechanisch, om zo te zeggen machinaal verloopt, ook bij de dieren en de mens.

Descartes is een van de vaders van de iatromechanika, d.i. de opvatting volgens dewelke de handelingen van de artsen er moeten op gericht zijn het defekt geraakte mekanisme van het zieke lichaam weer in orde te brengen. Is er een wieltje in het horloge van het lichaam uit de haak, dat moet men er alles op zetten opdat het ingewikkelde radersysteem weer korrekt in gang schiet, onder invloed van het gewicht, of de veer, die het gehele op zijn volkomen preciese loop houdt.

Descartes was een van de vroegste en meest overtuigde aanhangers van Harveys bloedsomloop (1628); in zijn befaamde *Discours de la méthode* spreekt hij er zich kordaat voor uit. Het is bekend dat hij voor de ziel een plaats, ongeveer in het geometrische middenpunt van de hersenen, t.w. in de pijnappelklier als zetel aanwijst, van waaruit zij de verrichtingen en de bewegingen van het lichaam regelt, door middel van zeer subtiele bloeddeeltjes van een bijzondere aard, de spiritus animales of levensgeesten, door hem in het Frans ‘esprits animaux’ geheten.

Niet minder belangrijk dan zijn mekanistische natuurverklaring, is het filozofisch denkpatroon van Descartes, in het midden waarvan hij de melodische twijfel plaatst, als bron voor het verwerven van een algehele, alles omvattende kennis. Daarin heet het dat men, ten einde zeker en goed bewust iets te weten, moet beginnen met alles wat men uit traditie, of

zo maar, voor zeker en waar heeft aanvaard, opzij te zetten als onzeker, en zich van de zekerheid slechts met zijn nieuwe, Cartesiaanse, metode kan vergewissen.

Door die op de spits gedreven en systematische twijfel als uitgangspunt van alle waarachtige wetenschap voorop te plaatsen, heeft Descartes de kennisleer een rationele richting doen inslaan. Men ziet derhalve gemakkelijk in dat ook de geneeskunde niet aan zijn invloed kon ontsnappen.

Deze inleidende beschouwingen zijn nodig om beter het kleine boekje van een Brugs geneesheer te situeren en te begrijpen, een man die onder de bekoring van het cartesianisme was gekomen, en aan de druk door het systeem allerwegen uitgeoefend niet heeft kunnen weerstaan. Hij heeft gepoogd de medische praktijk door zijn geschrift onder Cartesiaanse stoom te zetten, en zodanig te oriënteren dat de gevestigde, voor wortelvaste gehouden, wetenschap er een deuk van kreeg.

Hij ging niet te werk zoals veel toenmalige medische prominenten in West-Europa, die meer van scherpe waarneming en van exakte proefneming verwachtten, doch als een met de medische twijfel gewapend filozoof, die al het traditionele aan een nieuwe vuurproef onderwierp. Niet met lancetten, vergrootglazen, balansen of retorten onderzoekt hij de anorganische en de organische stof, doch alleen met de instrumenten van de syllogistische ratiociniatie, van een, zij het een nieuw, dan toch bespiegelend betoog.

Van Robert-Benedikt Maes' leven weet men niet zo bijzonder veel. Hij werd te Bourbourg in Frans-Vlaanderen geboren, studeerde te Leuven, waar hij op 19 februari 1683 het licentiaat in de geneeskunde behaalde; hij was een tijdje chirurgijnmajoor in het Spaanse leger, vestigde zich te Brugge, stond er spoedig vooraan en was reeds in 1694 voorzitter van het St.-Lukasgenootschap. Hij stierf op 26 april 1700, en werd begraven in de St.-Walburgiskerk[1].

Het boekje waarin hij zich als trouw discipel van Descartes aanstelt is: *Tractaet / van de / Voortkomste / ende / Generatie / des / Mensch, / Waer in betoont wordt op een nieuwe ende belsondere maniere, waerom de selve haest, / ofte noyt en gheschiedt, / door / R.B. MAES, / Licentiaet inde Medicine / De selve oeffenende inde Vermaerde Stadt / Brugghe. Tot Brussel, / Ghedruckt by Jan de Grieck / met Gratie ende Privilegie.*

Het bedraagt: 1 blz. Tot den *Leser*, 3 blz. voor een *Eersonnet op het Tractaet* door A. van Donderbrugghe, 2 blz. *Lof-Dicht op het Tractaet* door Heelwaudt. Achteraan staat de approbatio

(1) Baron Jean Béthune in Biographie Nationale XIII (1894-5), 141-144. Dr. J. De Meyer, Analectes Médicaux I 221; II 141 280 (Brugge 1851).

van de censor i.d. 22 oktober 1689. De eigenlijke tekst omvat 115 blz.; afmetingen 160 mm bij 90 mm.

Over de kwaliteiten van de begeleidende gedichten kunnen wij kort zijn, al zweeft er wel een toontje Vondelmuziek over een zeldzaam versje. Op de naam Maes wordt gezinspeeld, door een vergelijking te slaan tussen de rivier met de heerlijke wateren die door de Nederlanden stroomt, en de heerlijke inhoud die Maes in zijn boekje uitstalt. Het is nagenoeg alles.

Het woord vooraf *Tot den Leser* is van een ander allooi. Het is een professie van het zuiverste geloof in de Cartesiaanse metode van de twijfel. Alles moet opnieuw onderzocht worden met het verstand, het specifieke kenmerk van de mens. Want het is zo gesteld dat ‘de menschen, dewelcke in gheheel hun leven noyt en hebben ondersocht, hoe de uytwendighe saecken hebben hunnen oorspronck; want is't dat sy van kindtsheyt iet hebben ghehoort, dat houden sy voor waerachtigh, schoon dat het ghefondeert is inde locht: maer ghelijck nu niemandt met de Konst en wordt gheboren, ende sy deselve niet en hebben gheleert, is het te verwonderen, dat' er veel menschen, aen onghefondeerde saecken ghelooven, want niet en kan gheven, dat selve niet en heeft, nochte en twijffelen nerghens aen gheen saecken, want dat sy quaemen te twijffelen, sy souden tot de waerheyt der saecken gheraecken’.

Deze geloofsbelijdenis tekent de Brugse arts. Voor zover mij bekend, is hij de enige onder zijn medische Zuidnederlandse tijdgenoten die zo uitdrukkelijk het cartesianisme aankleeft.

Dat geloof wil hij nu expliciet plaatsen tegenover een aantal door eenieder, ook door geneeskundigen, voor waar aanvaarde feiten uit de biologische en medische praktijk. Hij zegt het in deze voege: ‘Ende naer dat' er van diversche materien sal sijn verhandelt, sal oock betoonen, dat' er noch daghelijckx een abuys is onder de menschen, principalijck als Persoonen van Conditie, gheen kinderen en krygen, terstondt sal men eenpaerlijck toestemmen, dat sy door het in-nemen van eenighe Medicamenten, onvruchtbaer zijn ghemaeckt; ende de reden van veele menschen die het selve sustineren, is alleenlijck, om dat sy het van hun kindsheyt hebben ghehoort, sonder dat sy oyt hun verstandt te werck hebben ghestelt, om 't selve door de natuurlijcke reden, voorder te ondersoecken’.

Voorts neemt hij het op tegen diegenen die dagelijks zoveel ‘extraordinaire uytwerckinghe sien, die voort-komen vande imaginatie, in andere menschen, laeten hun voorstaen, dat sulcken menschen beseten zijn vanden duyvel... ende ontallijcke andere Accidenten (ghelijck de experientie leert) dat door de imaginatie voort-komen’.

In het bijzonder wil hij de obstetrika en de psychiatrie aan de toets van de metodische twijfel onderwerpen. Zo zal blijken ‘dat den mensch heeft menighvuldighe passien, de welcke

in ons daghelijckx geschieden door het divers vloeyen van de Animale gheesten, tot sulcke effecten wordt beweeght, soo dat alle de passien vanden mensch dependeren aen seker dispositie des lichaems'.

Hiermede kant Maes zich tegen ingewortelde en vastgeroeste stellingen en kiest hij partij voor een anderssoortig beschouwen en verklaren van vele zaken uit de medische praktijk die men uit traditie, klakkeloos als een evidente waarheid had aanvaard.

Om zijn medisch betoog te funderen, begint Maes met een uitgebreide inleiding die de redenen aanvoert, waarmede het eigenlijke onderwerp zal gestoffeerd worden. Het zijn de grondregels van de Cartesiaanse levensleer. Het begint met de woorden 'den gheleerden Philosooph Cartesius seght' en gaat o.m. voort met zo 'n fundamentele stelling als 'de menschelijcke actien dependéren aen de dispositie vande organycke deelen des lichaems'.

Er wordt uiteengezet wat zich bij de spijsvertering en de bloedsomloop afspeelt, wat de rol van de ademhaling is, hoe de stofwisseling tussen bloed en weefsels plaats heeft, tot ten slotte 'aldersubstylste' deeltjes zich van het bloed afscheiden 'Animale gheesten ghenaemt, de welcke als sy zijn vloeyende inde zenuwen, waer door alle de actien vanden mensch geschieden'.

Het zijn deze animale geesten die binnen het lichaam als de onmisbare tussenpersonen alles beredderen, die in de spieren, in de zintuigen en zenuwen dringen en daar hun taak vervullen zowel bij gezondheid als bij ziekte. De determinerende faktoren van de universele beweging in het dierlijk organisme, zijn van louter mechanische aard; Descartes en zijn uitspraken worden telkens ter hulp geroepen om het te bewijzen.

Met het oog op het tweede deel van zijn boek, dat over psychiatrische toestanden handelt, vestigt de auteur de aandacht op de Cartesiaanse opvatting over het gevoel en de pijn. In tegenstelling met de algemeen geldende mening 'seght Cartesius, dat het ghevoelen vanden Mensch alleenelijck geschiedt in een deel des hoofts'.

Herhaaldelijk ontmoet men in de beschouwingen van de inleiding tot het traktaat de vergelijking met een horloge, met de wieltjes, met de wijzer, enz., het is zo aan Descartes ontleend, die op vele plaatsen van zijn biologische geschriften er ook naar grijpt om zijn betoog te verduidelijken.

In de titel van zijn boekje heeft Maes aangekondigd dat hij op een nieuwe en bijzondere manier zal betonen waarom de 'voortkomste ende generatie des Mensch, haest, ofte noyt en geschiedt'. Met die generatie of voortkomst heeft hij een soort

generatio spontanea, op het oog, waar men toen geloof aan hechtte, ook in de menselijke sektor.

Ten einde van meet af aan te beginnen, pakt hij de vroedvrouwen aan, en zoals het met deze beoefenaarsters van een deel der medische praxis gebruikelijk was, uit hoofde van hun zeer primitieve graad van ontwikkeling, gaat hij met katechismusvormige vragen en antwoorden te werk. Af en toe wordt er aangevuld met kapitteltjes over een afzonderlijk onderwerp van de ontogenese.

Over een goede tachtig bladzijden wordt een verloskundige verhandeling voor vroedvrouwen ten beste gegeven. Het kon evengoed buiten het bereik van een Cartesiaans geïnspireerd geschrift geschied zijn, was het niet als een introduktie bedoeld tot het hoofdmoment van Maes' boek, te weten te demonstreren dat het allemaal larie is geweest wat men ons over die zogezegde spontane generatie van menselijke wezens heeft beweerd. Enkele gevallen niet te na gesproken, waarbij God in zijn almacht als schepper van nieuw leven is opgetreden.

Het verloskundig deel door Maes als een voornaam ingrediënt van zijn stuntboekje ingevoegd, is leerrijk omdat het de opvattingen en standpunten uit de verloskundige praktijk te berde brengt. De technieken en handgrepen zowel van de eutocie als van de dystocie zijn de algemeen geldende: de behandeling van de mola hydatosa, de indikatie tot de keizersnede, ook nadat de moeder zou gestorven zijn, de manier waarop deze zal verricht worden, de nabehandeling, enz... Er wordt vrij uitvoerig geschreven ‘oft een Vrouw verobligeert is haer te laeten snijden om haer Kindt tot den Doop te brengen’, waarbij de argumenten van St.-Augustinus aangehaald worden. Ook de monsters zijn het voorwerp van een teologisch betoog, om te weten of, en in hoever, zij een ziel hebben die doopbaar zou kunnen zijn. De hermafrodieten zijn van Maes' belangstelling niet gespeend, evenmin de overbevruchting; een ruime literatuuropgave wordt daarbij voorzien. Voorts wanneer en hoelang man en vrouw vruchtbaar zijn, hoeveel vruchten een meervoudige zwangerschap bedragen kan.

Onder zijn uiteenzetting geeft Maes blijk van goede wil, maar nog meer van kritische zin om niet alles wat de auteurs in de voorgaande eeuwen te boek gesteld hebben te gaan geloven. Hij wil de Schepper krediet geven omdat, bij akte d.d. 17 juni 1366 notaris Hollebeke bevestigt dat men bij een zekere man, Loonis Rosseel te Vladslo ‘uyt zijn rechter Dye eenen schappelijcken Sone ghesneden heeft’. Maes maakt er zich van af met de verklaring dat het gebeurd is ‘door de hulpe vanden boosen Gheest’ omdat de echtgenoot ‘verhart ende versteent is gheweest op zyne huysvrouwe, daer zy was in't baeren van haeren kinde, segghende dat sy sulck een pyne niet en hadde, als sy ghebaerde’.

Maar, besluit Maes, ‘'t ghene ick hier hebbe voor-ghehouden, is alleenelijck ghedaen om te voldoen aen de speculatie ende curieusheyt vanden Leser’.

Het onvruchtbaar huwelijk wordt door Maes op een bijzondere wijze met, en in het licht van, zijn Cartesiaanse twijfel onder ogen genomen. Hij somt de anatomische, patologische en fysiologische redenen op die, zowel vanwege de man als van de vrouw, de bevruchting kunnen verhinderen, en de medische behandeling bemoeilijken. De opgesomde oorzaken beletten de animale geesten hun doel te bereiken en de impregnatie te bewerkstelligen, op de plaats waar, en op de manier, zoals dat in de regel geschiedt.

Dat aanzienlijke personen geen kinderen krijgen, werd meestal aan het innemen van onvruchtbaar makende medikamenten toegeschreven. Daartegen gaat Maes te keer, hij gelooft het niet en achterhaalt met zijn Cartesiaanse twijfel de waarheid. Medikamenten kunnen nooit goed bloed of goede dispositiën tot de bevruchting, in kwaad bloed of kwade dispositiën veranderen. De dagelijkse ervaring van elke arts bewijst het: een temperament krijgt men voor het leven mee, het is een onveranderlijke en blijvende beschikking van het lichaam, waar medikamenten geen vat op hebben. ‘Uyt alle 't welcke wy hier vooren klaerlijck ghetoont hebben, volgt datmen met Medikamenten de menschen soo lichtelijck niet en kan onvruchtbaer maecken’.

Volgens Maes zijn er geen andere dan lichamelijke en psychologische oorzaken van de onvruchtbaarheid. De duivel kan wel een hand in het spel hebben, evengoed als de Schepper die de duivel meester laat, maar de ene zowel als de andere maken gebruik van de animale geesten ten einde hun doel te bereiken, in de goede of in de verkeerde zin.

Een intermezzo van zes bladzijden behandelt het tema van de Babelse spraakverwarring, en dat van de taal die door de eerste mens gesproken werd. Dat deze taal het Hebreeuws moet geweest zijn, laten wij voor rekening van onze Brugse arts. Alsook zijn standpunt over de langlevendheid der allereerste aardbewoners.

Het laatste door Maes aangesneden probleem is dat van de ‘imaginatie die geschiedt in den Mensch door een groote in-beeldinghe van de redelijcke ziele, voort-komende ofte vanden wille selfs, ofte door de dispositie der hersenen, ende toevloeyinghen van de Animale gheesten’. Dit gesteld zijnde is elke afwijking van de verbeelding meteen verklaard.

De imaginatie kan in de slaap blijven nawerken, kan iemand ziek maken, kan iemand genezen, kan hem verblijden, pijn aandoen, doen zweten, doen bezwijmen, tot liefde verwekken, zij kan ‘de Animale gheesten van den Mensch, benevens alle de humeuren, soo doen roeren, dat hy aen hun alle dinghen,

aerdigher als de nature selfs, door de imaginatie representeert'.

Telkens zijn het de animale geesten die, in het bereik van de hersenen gekomen, door hun aantal, door de stuwing, door de versnelling, de vertraging van hun beweging, of hoe dan ook, het gemoedsleven beïnvloeden en de vele variaties daarvan kleur bijzetten. 'Alle de passien vande ziele niet anders en zijn, als eenighe beroeringhe, de welcke de ziele worden aenghedaen, door seker beweginghe vande Animale gheesten... dat de imaginatie de macht heeft, van in het lichaam vanden Mensch, alle de Animale gheesten te doen roeren, boven ende onder draeyen, de selve uyt ende in drijven, waer door dese passien aenden Mensch daghelijckx gheschieden'.

Met behulp van de metodische twijfel die hem tegenover de traditionele wetenschap zeer kritisch heeft gemaakt, en met de gegevens van Descartes' iatromechanistische opvattingen over de fysiologische verrichtingen in het dierlijke lichaam, is het Maes gelukt, op een beperkt gebied, een verklaring uit te werken die hem bevredigt, en die hij aan de anderen wil mededelen. Daarom heeft hij zijn *Tractaat van de Voort-komste ende Generatie des Mensch geschreven.*

Verre van mij de gedachte, of de bewering, dat het een meesterstuk van de iatromechanika zou zijn. We wilden er alleen de aandacht op vestigen dat de auteur, een Brugse arts, meer dan wie ook uit de schrijvende artsenstand, open oog en oor had voor de ideeën die West-Europa beroerden. Men krijgt onder de lektuur de indruk dat hij zijn beperkte kennis en ervaring, niet altijd volkomen kon doen passen in het systeem van Descartes' natuurverklaring waarvan hij de holistische toedracht toch wel aanvoelde. Het denktechnische belang van de metodische twijfel voor het verwerven van de wetenschap heeft hij niet onderschat, want hij had dadelijk ingezien dat de traditionele wetenschap aan zijn gestrengheid niet ontsnappen zou, wilde zij overeind blijven.

De iatromechanika, evenmin als de andere denksystemen waarmede de zeventiende eeuw de medische wereld heeft begiftigd, hebben zich in hun volkomen geheelheid niet kunnen handhaven, maar de manier waarop Descartes geleerd heeft het onderzoek naar de waarachtigheid van de overgeleverde kennis op te nemen, die heeft de Brugse arts voortreffelijk begrepen. In die mate zelfs dat hij er een toepassingsgebied voor gezocht heeft in zijn eigen, hem vertrouwde milieu. Uit deze pogingen is zijn *Tractaet* ontstaan.

Door op die manier stelling te nemen in het denken over zijn beroep en over de ideeële grondslagen waarvan het leeft en in zijn beoefening evolueert, laat Maes zich kennen als de vertegenwoordiger van een streven dat sinds het begin van de zestiende eeuw bestendig onder de artsen als een wakend

vlammetje was blijven doorbranden, t.w. de drang tot bevrijding uit de knel van de antieke geneeskunde. Het was reeds sporadisch van in de pre-renaissance opgedoken, op sommige plaatsen tot een grote brand opgelaaid, die zich met de barok nog verder uitbreidde.

In ons land was de vlam, op een schaarse uitzondering na, niet zeer intens; ofschoon men de nieuwe ontdekkingen die de medische sektor overhoop zetten, niet negeerde, verliep het assimilatieproces langzaam. Alles wat buiten het traditionele curriculum lag, werd als verdacht in de konformistische kringen geschaduwd.

Maes zelf aanvaardt nog de oudere fysiologie, met haar animale geesten en andere rompslomp, als het fundament van de geneeskunde; hij wil ze weliswaar met de roskam van de metodische twijfel bewerken, hij slaagt ten dele, maar drijft niet door tot op de kern. Hij aanvaardt meer dan hij verwerpt. Zijn boekje was niets meer dan een steekvlammetje. Maar het cartesianisme was daarmee dan toch tot in het snoezige Brugge van 1690 doorgedrongen.

Voor het definitief doorbreken van een volkomen anders georiënteerde wetenschap heeft Descartes zo heel veel niet betekend, in het bijzonder van de geneeskunde niet. Heel zijn natuurverklaring is uit bespiegeling gegroeid en stuk voor stuk opgebouwd. Claude Bernard heeft daarop in zijn *Introduction à l'Etude de la Médecine Expérimentale* gewezen; hoe schrander en vernuftig de hele konstruktie van Descartes' stelsel ineenzit, het blijft een geesteskonstruktie zonder meer, en heeft met de wetenschappelijke geneeskunde niet veel uit te staan.

Deze kwam met de negentiende eeuw aan bod, en was slechts een tweedehandse en verre vrucht van het cartesianisme. Ondertussen is het buitelingje van de Brugse dokter als een lokaal intermezzo van een grote stroming uit de Europese ideeëngeschiedenis te bestempelen.

Maes schreef zijn boekje in het Nederlands. Hij was de eerste en de enige niet, Jan Palfijn zou het in de eerstkomende jaren nog duidelijker laten blijken. De Brugse geneesheer was een akademisch gestudeerd man, Palfijn was het niet en toch gebruikten beide hun moedertaal om wetenschappelijke werken te schrijven, Palfijn omdat hij onvoldoende Latijn kende, Maes ondanks zijn in het Latijn te Leuven volbrachte studie.

De bewering van Pirenne dat Zuid-Nederland in zijn intellektuele standen altijd tweetalig is geweest, waarmede bedoeld werd Franstalig en Nederlandstalig, zo al niet Latijnstalig, krijgt met Maes en zijn *Tractaet* een nieuw deukje, naast al de andere[(2)].

(2) De medische stand van boven de taalgrens gebruikte, behalve een zeer grote uitzondering, nooit het Frans voor het schrijven van wetenschappelijke boeken; wilde hij die buiten de landsgrenzen verspreiden, dan gebruikte hij daarvoor uitsluitend het Latijn. Demonstratiemateriaal voor Pirennes stelling, moet men niet bij de Vlaamse geneesheren uit het verleden gaan zoeken. En die geneeskundigen behoorden tot de geleerde stand, van dewelke Pirenne beweerde dat hij Frans-Nederlands tweetalig was.

Deze studie over het *Tractaet* van de Brugse arts was beëindigd toen wij inzage konden krijgen van een tweede werkje van R.B. Maes, dat een vijftal jaren na het eerste te Brugge zelf werd uitgegeven:

Dispuyt / tusschen / de oude ende nieuwe / Schryvers / over het Ghebruyck / van het / ADER-LATEN / al-waer / CARTESIUS / Probeert met Argumenten, de groote / abuysen, die daeghelijckx door de / Laetinghe voort-comen, / ende / HIPPOCRATES / Verthoont de noodsaeckelijckheyt van / de selve, ende wederleght alle de / Argumenten van Cartesius / verthoont door / R.B. MAES / Licentiaet inde Medecyne / Te Brugghe / By Joos vander Meulen, Boeck-drucker / ende Boeckverkooper in 't wit Cruys 1695 /

Bedraagt 45 blz. tekst, een *On-effen Oordeel Ghestreken Teghen L. Botallium*, in verzen 4 blz., imprimatur; afmetingen 142 mm bij 85 mm.

Het is een nieuw pleidooi voor een op de metodische twijfel van Descartes' gebaseerd onderzoek van een medische aangelegenheid, de toen veelvuldig toegepaste aderlating (venae-sectio) in de behandeling van een groot aantal ziekten of ziekelijke toestanden. Dokter Maes meent dat deze terapie wel enkele precieze indikaties bezit, maar dat ze niet altijd oordeelkundig wordt toegepast, dat ze zelfs tot een misbruik is uitgegroeid.

Om zijn standpunt desaangaande duidelijk te maken, neemt hij zijn toevlucht tot een op schrift gezet fiktief dispuut tussen Cartesius en Hippokrates. Deze laatste verdedigt het antieke standpunt dat de aderlating in zekere mate burgerrecht toekent, terwijl Descartes wil rationalizeren en elk standpunt van Hippokrates over zijn specifieke hekel laat gaan.

Het gehele is een dialektisch betoog, minder met argumenten van geneeskundige dan van wijsgerige aard gevoerd. Regelen van een geformalizeerde logika worden aangewend om voor te houden dat ‘het bloet en mach door Laeten niet af-getrocken worden’, dat ‘de Laetinghen en zijn tot het corrigeren van het bloet niet dienstigh’, dat ‘de groote ende excessyve Laetinghen en zijn tot het coorigieren vande Masse des bloets niet dienstigh’, dat ‘en is geen reden om dat out ghebruyck te moeten volghen; om dat het is, een Concept, in een onbekent object’.

Wanneer de oude school opwerpt dat de aderlating het leven van de patiënten heeft gered, laat Maes Cartesius onmid-

dellijk repliceren dat ‘daer worden heden-daeghs veel ghelaeten de welcke immediatelijck daer naer sterven’. En hij poneert verder ‘al wat de kracht vanden mensch weghnempt is schaedelijck... boven dien 't is schaedelijck de vaste ende vloeybaer deelen vanden mensch af-te-trecken’.

In de laatste, en belangrijkste bladzijden van het *Dispuyt* vertoogt de Brugse cartesiaan op deugedelijke geneeskundige gronden uit zijne en andermans ervaring geput, dat de venesektie nadelig is, wanneer ze tot een algemeen terapeutisch systeem ontaardt; dan is zij ongefundeerd, nutteloos, schadelijk, gevaarlijk, vaak dodelijk. Zijn voornaamste argument luidt dat zij, met het bloed, uit het organisme de onmisbare krachten wegneemt, waardoor minder effeciënt de ziekte zal bestreden worden.

Wanneer het gewenst of noodzakelijk is tegen de ziekte te reageren, heeft de bevoegde arts andere, en betere, middelen ter beschikking, dan zo maar altijd, en meestal onbedacht, de bloedlating te verrichten. Die middelen worden opgesomd. Maar niemand kan er evenmin aan twijfelen dat de venesektie soms levensreddend zijn kan; die gevallen worden eveneens opgesomd.

Robert Maes is een man met een bezonken levensbeschouwing. Hij waarschuwt tegen overdrijving en ontsporing, maar heeft een irenische kijk op de mensheid, op haar gebreken en hoedanigheden, hij weet dat de patiënten veel van de arts vragen, en hij weet beter dan wie wat de arts te geven, en niet te geven, vermag. ‘Sommighe die volghen den Echo, die altyt woondt in de duysternisse, ende niet anders en verantwoort, als gone dat hem wort voor-gheroopen. Vanden anderen cant, alvooren jemant sijn volcomen Studie inde medecyne volbracht heeft, is 28. ofte 30. jaeren, ende voeght daer by thien jaeren, aleer hij in volle practyck is, want de menschen soecken de Medecyne uyt den baert van den Docteur, ende den meesten deel worden onder sestigh jaeren van hun leven berooft’.

Eenieder, cartesiaan of niet, patiënt of niet, kan die mening bijtreden. Evengoed als die andere: ‘wy moeten ons wachten van het excessyf ende lichtveerdich Laeten’.

Wij hebben in de twee boekjes van Maes een naar echt wetenschappelijke geneeskunde strevende arts leren kennen. Daartoe meende hij in de leer van de wijsgeer Descartes een vaardig en doeltreffend wapen te hebben gevonden. Hij heeft dat wapen op een rationele wijze aangewend, ten einde voor zichzelf een terapeutische houding te rechtvaardigen, en, ten overstaan van zijn kollega's een enigszins van de algemeen aanvaarde afwijkende gedragslijn te billijken.

Dr L. ELAUT - Gent

De hondenkar in het volksleven
Bij een afbeelding op een schilderij van ca. 1700

De Brugse Stedelijke Musea bezitten een schilderij van 66 op 181 cm, dat de herberg Het Schaak voorstelt en een deel van de oude Antwerpse Heerweg te St.-Kruis, nu de steenweg op Male. In de verte ziet men de stad Brugge.

De herberg, die een schaakbord als uithangbord draagt, is een gebouw zonder verdieping, met trapgevel, opgetrokken uit rode baksteen. Van links naar rechts heeft men eerst een bijgebouw, waar vuur gestookt wordt, en waaruit een vrouw komt met drie wafels in de hand. Het hoofdgebouw bestaat uit een hoogkamer met twee vensters, voorzien van kruisstijlen in wit steen; ernevens ligt de voorkamer, met voordeur en vier vensters, ook voorzien van kruisstijlen in wit steen, met nog een zijdeur, waar een man over de halve deur staat te kijken.

Vóór de voorkamer staat een vastgemaakte tafel met bank. Hier bevinden zich twee personen, en de waard brengt een glas drank aan dat hij uit een fles schenkt.

De herberg Het Schaak werd later omgebouwd en vormt nu twee huizen, langs de steenweg op Male. De hoogkamer is nu het huis n° 178, en de voorkamer het huis n° 180.

Op het schilderij wandelen welgestelde dames, heren en kinderen met honden. Hun kledij wijst op het einde van de 17e eeuw.

Het meest opmerkelijke van het schilderij is een hondenkar op twee roodgeschilderde wielen en voorzien van een zwarte kap op vier houten stijlen, waaronder twee welgeklede kinderen zitten. De kar wordt voortgetrokken door één enkele hond, die zijn tong laat hangen als teken van inspanning en vermoeidheid. De hond draagt een klein gareel, gemaakt naar het model voor paarden.

Dit is de oudste afbeelding van een hondenkar die mij bekend is.

Langs de kronkelende Antwerpse Heerweg, die nog een aardeweg is, ziet men een volksvrouw of meid met een paander, die terugkomt van boodschappen. Zoals dit bij de volksvrouwen de mode is gebleven tot rond 1920, draagt zij boven haar werkkledij een kraaknette witte voorschoot.

Twee mannen, die een lange stenen pijp roken, slaan een babbeltje op de boord van de weg. Eén ervan zit op de graskant.

Tussen Het Schaak en de stad Brugge staan geen gebouwen, en zo heeft men aldaar een prachtig uitzicht op de stad. Het panorama werd echter niet genomen van bij Het Schaak, maar wel van op de toren van de vroegere kerk van St.-Kruis die

450 m. meer ten noorden lag. Als men een lijn trekt van het belfort, over de Kruispoort, dan komt men uit op de plaats waar vroeger de oude kerk van St.-Kruis stond.

Van links naar rechts liggen: de toren van 0.-L.-Vrouw, het torentje van de Minderbroeders (Koningin Astridpark), het belfort nog voorzien van zijn spits die 1741 afbrandde, het huis de Zeven Torens (Hoogstraat), de toren van St.-Donaas op de Burg, de toren van de oude St.-Walburgakerk op de noordelijke hoek van de St.-Walburga- en Riddersstraten, de eerste molen op de Kruisvest, en tussen zijn wieken, de toren van St.-Jakob (?); tussen de bomen, eerst het torentje van de Poortersloge (?), Akademiestraat, de torens van de Jeruzalem-kerk, van St.-Anna, van St.-Gillis, van de Jezuïeten (nu St.- Walburga), het torentje van de Augustijnen (?) op de Augustijnenrei, het torentje van de Carmers, hoek Carmersstraat en Potterierei, de tweede molen op de Kruisvest, en tussen zijn wieken, de toren zonder spits van het Oosterlingenhuis op de Oosterlingenplaats, daarnevens het torentje van de St.-Sebastiaansgilde en het torentje van het klooster Bethanië, beide in de Carmersstraat, de toren van de Duinenabdij, nu het Seminarie, en uiterst rechts tegen de bomen, de Potterie.

De Antwerpse Heerweg was toen nog een kronkelende aardeweg. Voorbij Het Schaak, draaide hij wat naar het zuidoosten, om over de huidige Veltemweg, de Vossesteert te bereiken. Het deel van de weg, voorbij Het Schaak, is nu verdwenen, maar in mijn kinderjaren vóór 1910, ben ik dikwijls langs deze weg gegaan met de leerlingen van de voorbereidende afdeling van het St.-Leocollege, naar het speelplein dat lag in de hoek gevormd door de Vossesteertstraat en het Paalbos.

De Antwerpse Heerweg werd in de jaren 1768-1778 verbreed, rechtgetrokken, en voorzien van straatstenen. Sedertdien is hij de belangrijkste verbindingsweg geworden met Gent, en verving de Gentse Heerweg, die van de Gentpoort, over Knesselare, naar Gent liep.

Bij Het Schaak stond een van de grenspalen van het Brugse stadsgebied, want van 1275 tot 1795, strekte de stad Brugge zich rondom uit tot ver buiten de vestingen. En sedert het voltooien van de nieuwe steenweg op Male en Gent, werden de grote personages, die te Brugge op bezoek kwamen, zeer dikwijls bij Het Schaak verwelkomd door de stadsmagistraat.

Mogelijk werd het schilderij gemaakt bij gelegenheid van de herbouwing en heropening van Het Schaak omstreeks 1700.

Enkele jaren na het voltooien van het schilderij van Het Schaak, gedurende de Spaanse Erfenisoorlog, werd de stad Brugge beschoten door een Noordnederlandse troepenmacht. De Hollandse generaal Spar was met 8000 man op 2 juli 1704

Gezicht op Brugge omstreeks 1700
Detail uit schilderij met de herberg Het Schaak
Stedelijke Musea Brugge

te St.-Kruis toegekomen. Rechtover Het Schaak liet hij batterijen opwerpen voor 26 stukken geschut, waaronder een batterij van vijf mortieren. De 3e juli, 's nachts om 0,45 uur, werd de eerste gloeiende kogel in de stad geschoten, die verder gebombardeerd werd met ‘bomben, cartachen, stinkpotten en andere’. De beschieting duurde tot 8 uur 's morgens. Dan zijn de Hollanders al met eens vertrokken, en lieten nog enkele gloeiende kogels na in de ‘fournoisen’ die zij aldaar gebouwd hadden. Deze gloeiende kogels moesten brand stichten in de stad. Wat dan ook gebeurd is, want er schoten drie huizen in brand. Als verdere schade waren zes of zeven huizen ingestort en een oude vrouw had het leven verloren bij de instorting van een klein huisje. Daarbij waren een honderdtal huizen beschadigd en enkele burgers gekwetst. De straten die het meest geleden hadden, waren de Ganzestraat, de Langestraat, de Molenbrug, de Predikherenstraat, de Witte Leertouwersstraat en de omgeving van de brouwerij Het Zweerd, op de hoek van de Zwarte Leertouwersstraat en de Engelstraat. Dit deel van de stad lag ook in het dichtst bij Het Schaak.

Verder was een zwarte kogel gevallen in het koor van St.-Donaas op de Burg; en een gloeiende kogel had de gevel van de kerk getroffen. Twee gloeiende kogels waren gevallen op het dak van de Waterhalle (oostzijde van de Markt); een ervan was dwars door het dak gevallen, de andere was afgesprongen en terecht gekomen in het huis Het Damberd (noordzijde van de Markt), op een afstand van 1800 meter. Andere gloeiende kogels vielen in Oude Burg en in de St.-Niklaasstraat. Een ‘bombe’ viel op een huis in de Kuipersstraat, op een afstand van 1900 meter, waaruit we mogen besluiten dat de veldkanonnen uit die tijd niet veel verder schoten dan twee kilometer, zover als onze huidige geweren(1).

De hondenkar, afgebeeld op het hierboven beschreven schilderij, was blijkbaar een luxevervoermiddel en diende als kinderrijtuig dat men niet moest voortsteken. In die tijd had de gewone man geen vervoer, buiten de kordewagen, stootkar en slede.

De hondenkar is slechts veel later opgekomen als vervoermiddel van de kleine buitenmens. Ouderen van dagen hebben nog de talrijke hondenkarren gekend, die 's morgens vroegde melk naar de stad brachten, alsook de andere hondenkarrenwaarmede buitenmensen naar de stad kwamen, en die zowel dienden voor het vervoer van personen als van goederen.

Hun bloeitijd in het Brugse was de Duitse bezetting van 1914-1918. De Duitsers eisten regelmatig paarden op en een

(1) A. De Poorter. Twee jaarboeken van Brugge. Verschenen in het ‘Burgerwelzijn’ in 1937; blz. 39 van de overdruk.

groot deel van het vervoer van de buitenmensen gebeurde per hondenkar. Maar de Duitsers hadden meer medelijden met de honden dan met de mensen. Tot vijfmaal toe verboden zij alhier nog personen van boven de drie jaar te vervoeren per hondenkar.

Kinderen in hondenkar ca. 1700
Schilderij (detail) Stedelijke Musea Brugge

De hondenkarren, die de melk naar de stad brachten, werden meestal getrokken door één of twee honden. De andere hadden soms tot vijf honden. Zo werd in 1917 en 1918 de melk van de hofsteden uit Oedelem, op bevel van de Duitse overheid, dagelijks naar de melkerij van St.-Kruis gebracht, door

een ‘voerman’ uit Oedelem, ‘Sparre’ Coene, die al de melkketels vervoerde op een grote hondenkar op twee wielen, getrokken door vijf honden, waarvan er drie tussen de tra- men lagen.

In 1911, toen het Belgisch voetvolk voorzien werd van mitrailleuses, werden deze vervoerd op speciale hondenkarren op twee wielen, getrokken door twee honden.

Een van de laatste hondenkarren werd in 1950 te Adegem gefotografeerd door Mej. Magda Cafmeyer. Deze foto werd afgedrukt in het tijdschrift ‘Gemeentekrediet van België’, in de aflevering van oktober 1962.

In Waals-Vlaanderen werd de hondenkar reeds in Napoleons tijd in het officieel verkeer ingeschakeld. In 1811 loopt - volgens een officiële lijst van diligenties - tussen Torkonje en Robaais een ‘brouette traînée par un chien’. Te Rijsel telde men in de jaren 1820 meer dan 120 trekhonden in het lokaal verkeer. Heel het vervoer van het Hôpital Général was er verzekerd door een gespan van twee honden. (Biekorf 1965, 96, 143).

Het invoeren van de hondenkar als vervoermiddel van de mindere man, bestond reeds in 1876. In het politiereglement van de stad Brugge in dato 25 november 1876, vermeldt arti- kel 7 van het hoofdstuk Honden, dat al de ingespannen honden een muilband moesten dragen (Tous les chiens attelés doivent Être muselés). En in hetzelfde reglement waar er gehandeld wordt over de hondentaks, worden ontslagen van deze taks, o.m. de honden die gewoonlijk gebruikt worden om verminkten en gebrekkigen te vervoeren (Les chiens qui servent habituellement à trainer des estropiés ou des impotents, à raison de deux chiens par individu). De karretjes van de, gebrekkigen werden getrokken door één of twee honden.

Het provinciaal reglement op het verkeer dd. 23 juli 1889, verbiedt (in artikel 6 over de trekhonden) trekdieren te bezigen ongeschikt tot deze dienst, en de ingespannen honden gedurende de warme dagen in de brandende zon te laten staan.

In 1890 belastte de Brugse gemeenteraad haar medelid advokaat L. Halleux, met het opmaken van een ontwerp voor een algemeen politiereglement.

In het hoofdstuk V, over de dieren, vermeldt artikel 32: ‘Al de ingespannen honden moeten gemuilband zijn... Daarenboven zullen de ingespannen honden gedurig aan leiband gehouden worden; de geleider zal links aan het hoofd van het gespan gaan’. Het was dus verboden, aan de geleider binnen de stad, op de hondenkar plaats te nemen.

En verder, hoofdstuk VII, art. 7: ‘Niemand mag een bespannen rijtuig leiden, uitgezonderd de honden- en geitengespan-

nen, indien hij geen zestien jaar oud is, en in staat wel te sturen'. Er bestonden dus ook geitenkarren[2].

Ik bezit een foto van de Smedenpoort, genomen vanaf de Gistelse steenweg. Door de poort ziet men de Smedenstraat, en in het midden het belfort. Rechts ligt de vesting (Hendrik Consciencelaan), zonder bomen, zodat het grootste deel van de toren van de O.-L.-Vrouwkerk zichtbaar is. Vóór de poort staat een kleine hondenkar, waarop een melkketel vervoerd wordt. Maar het karretje kon geen personen opnemen. Op de foto heeft iemand de datum 1885 bijgeschreven[3].

De hondenkarren werden eerst populair wanneer zij ook personen konden vervoeren. Men heeft dit waarschijnlijk afgekeken van de hondenkarren voor gebrekkigen. In het ontwerp van politiereglement van de stad Brugge uit de jaren 1890-1891, wordt aan de leider van een hondenkar verboden op de kar te zitten. Hij moest ernevens lopen. Andere personen mochten er wel plaats op nemen.

Uit mijn kinderjaren weet ik nog dat de jongens, die met een hondenkar melk naar de stad brachten, aan de Gentpoort afstapten om, binnen Brugge, ernevens of erachter te lopen.

De verandering in het gebruik van de hondenkar, die dit vervoermiddel ook dienstig maakte voor het vervoeren van personen, moet gebeurd zijn rond 1890. Op de oudste Brugse prentkaarten ziet men de melkvoerders gezeten op een ezel, die terzelvertijd de melktonnetjes draagt. Deze kaarten zijn niet ouder dan 1890.

Een zeer interessante bijdrage over het invoeren van de hondenkar te Doomkerke, verscheen in het tijdschrift 'Ons Doomkerke' van juli 1958, en is van de hand van Karel Lamont.

Doomkerke, alias Het Haantje, is een afgelegen parochie van de gemeente Ruiselede, waar vroeger weinig bestaansmogelijkheden waren, en waar veel mensen zijn uitgeweken, o.m. naar de Verenigde Staten.

De kleine boeren aldaar waren aangewezen op het vervoer per kordewagen, waarmede vrachten vervoerd werden van of naar het omliggende, tot Brugge toe op 18 km. afstand, en waarmede ook zieken naar het hospitaal overgebracht werden.

De eerste hondenkar kwam te Doomkerke in 1905. Terstond hadden de drie plaatselijke wagenmakers de handen vol om hondenkarren te maken, en de smid moest ervoor het nodige ijzerwerk smeden.

Het nieuwe vervoermiddel gaf een uitbreiding aan handel

(2) Stad Brugge Politieverordeningen. - Ontwerp voorgelegd door L. Halleux, advocaat en gemeenteraadsheer, 1890-1891, blzn. 159, 161, 172 en 196.

(3) De foto meet 154 op 96 mm., en is geplakt op een wit karton, omgeven door een rode lijn. Zij draagt het volgende opschrift: '231. Bruges. Porte maréchale', en als firma 'L L'.

en nijverheid. De poeldeniers, viggen- en kalverkooplieden konden nu hun dieren gemakkelijk vervoeren naar de omliggende markten van Brugge en Roeselare. Op de meer nabijgelegen markten van Aalter en Tielt waren er soms 70 tot 80 hondenkarren aanwezig, waarmede de kleine boeren uit de streek hun produkten aanvoerden.

Er werden zelfs koersen met hondenkarren ingericht.

En zoals nu met de taxis, liet men zich per hondengespan naar het naaste station of naar een omliggend dorp voeren.

Nadat de duivensport ook te Doomkerke ingang had gevonden, richtte men proefvluchten in, om de duiven gewoon te maken hun hok terug te vinden. Een jongen werd per hondenkar, bespannen met drie honden, met de ingekorfde reisduiven naar de omliggende gemeenten Vinkt, Deinze en zelfs Kruishoutem gezonden op 30 km. afstand, om aldaar de duiven te lossen. Daar hij voor een ganse dag op reis was, werd hem een deken medegegeven al beschutting tegen regen en wind, wanneer hij op zijn kar zat[(4)].

Zoals meer andere vervoermiddelen zijn de hondenkarren verdwenen in de technische vooruitgang van onze eeuw.

JOS. DE SMET

In het huis van een fruitkoper Sint-Kruis 1478

De volgende partijen werden op 14 november 1478 aangeslagen wegens schuldvordering in een huis ‘staende ten Drien Brauwers binder prochie van Sinte Cruus buter palen van Brugge’ bewoond door Jan f. Adriaens gheseit *Coopman Jan* ende zine wive’. (RAB. Proosdij nr. 1236, f. 74^{v}).

‘*Eerst in den vloer beneden.* - 11 alve thonnen met bueteren; een mande met geblecten (sic) Hollandsche lynwade ghepact; eenen zac met vlasse; een stic van eenen schoonlakene. Eenen groten hoop appelen up den vloer ligghende ende zom in manden staende.

Item in de kuekene. - Een bloot bedde. Noch eenen hoop appelen ende ander huusraet.

Item twee zolders boven met groote hoopen appelen.’

De officier van arrest liet aan Coopman Jans vrouw toe de appelen te verkopen ‘beneden de zolders zonder prejudicie van elcx recht’.

M.C.

(4) ‘Ons Doomkerke’, Deel III, n°s 1 en 3, alsook deel XII, n° 1 Zie ook ‘Biekorf’, 1958, blzn. 219-220. - Een hartelijk woord van dank aan de HH. A. Janssens de Bisthoven en V. Vermeersch, van de Stedelijke Musea te Brugge.

Taalaantekeningen
Vervolg van 1966, blz. 367

O

OCCASIE. Een occasie met een koersguidon: een roverskoop, buitengewoon gunstkoopje. Ichtegem, 1927.

- Ook de nieuwste zaken uit de techniek brengen nieuwe spreekwijzen voort; denk aan: een wetsvoorstel in de ijskast zetten. (Hierover méér in Onze Taal (Leiden) 1964, blz. 1-3). - Uitdrukkingen zoals ons lemma (waarin ter versterking van de idee uit het eerste z.nw., gevoegd d.m.v. met, een tweede z.n.w. wordt aangehecht) zijn niet zo talrijk. Misschien de volgende: Frans met haar op; hutsepot met velletjes; krotte met striepen; reclame met een zwijnemuile; stront met haakjes aan (stortvlaag); tranen met tuiten. Het is duidelijk dat het tweede element in verbleekte betekenis wordt aangewend.

OELIE: drukte, geharrewar. ‘'t Was daar een hele oelië met dat sterfgeval’. Oostnieuwkerke, 1950.

- Vgl. oelje-broelje en de Bo s.v.

OESELARE: akkersleep. Oedelem-Oostveld, 1942.

OEVER. Van den oever in den dijk geraken: van de drop in de regen. Torhout, 1950.

- Het w. oever lijkt in West-Vlaanderen slechts sporadisch gebruikt. De Bo vernoemt het niet (onbekend? of tè bekend?). C. Moeyaert (Ons Erfdeel, jrg. 10, nr. 2, bl. 138) lijkt de eerste mening toegedaan. De verbinding met dijk (in zijn binnenlandse, niet kust-betekenis) klinkt mij zeer vertrouwd.

OKKERNOOT. In het raadsel: Hoge geboren, neregedaald / opengespleten en 't herte uitg'haald. Passim, 1953.

OLIJK: kwalijk, slecht, wrang. ‘Van andjoen t'eten hee je nen olijkenmon(d), 's anderdag's nuchtens. Kortrijk, 1953.

- Zie De Bo; J. de Vries, Ned. Etym. Wrdb. verwijst naar ode = licht.

ONAFSTRIJDBAARHEID: (een studeerkamerbedenksel voor) vérité à la Palisse, lapalissade. Verzonnen door E. Weemaes, S.J., de thans onbekende ‘dichter’ van o.m. Dokter Grijzebaard; cfr. Gezangen 2, Gent, H. van der Schelden, 1891, bl. 414. Een voorbeeld van onafstrijdbaarheid, als curiosum (a.w. bl. 409): Eer 24 uur verging, / was nooit een dag voorbij; / En 't brandmerk of een geeseling, / is geen pluimstrijkerij.

ONCE. Een once voordocht is beter of twee kilo's achterdocht: eerst verzinnen. Pittem, 1937.

- De wn. voor- en achterdocht zijn nog merkwaardiger dan het spreekwoord zelf. In ander verband, noch elders ooit voordocht (vooraf denken) gehoord. Het is mij niet volstrekt duidelijk of achterdocht hier in zijn etymologische (denken achterna) of in zijn gebruikelijke betekenis (argwaan) wordt aangewend.

ONDERDUIKEN. Oorlogsterm met bekende betekenis: zich door verdwijnen onttrekken aan militaire ‘verplichtingen’. Gek of dichterlijk geniaal was het gebruik dat een leerling ervan maakte (J. v.d.k., Oudenburg, 1945) in een vakantiewerk waarin hij handelde over oorlogsverrichtingen in de polderstreek: ‘Dertien grote buizen van

80 cm diameter lieten onze vruchtbare polders en weilanden onderduiken'.
Verrassende beeldspraak of vergissing??

ONGEROOVEURE: anderhalf ure. Poperinge, Krombeke, Proven, Bulskamp.

- Nog vrijwel algemeen in het Westland. Er zijn méér schijnbare

‘hollandismen’ in de Westvlaamse volkstaal. Vgl. mooimakersdag, puik...

ONS HERE. 't Is juiste lijk Ons Herens baai, ge meugt er niet aankomen. Gullegem, 1953. Ons Here heeft deur zijn veisterkie gekeken: Hij heeft ons verhoord. Roeselare, 1959 (reeds in Biekorf, 1901, bl. 31). Ons Here verstaat redens, 't en is geenen boer. Izegem, 1960. Ons Here en is geen kermisgast, Hij gaat niet waar dat hij gevraagd is: vraagt niet wie Hij moet laten sterven. Westvleteren, l954. Onze-Lieve-Heer bezoekt zijn vrienden... dat Hij maar daar blijft met zijn koeken! (een nogal rauw-realistische bedenking!). Sint-Niklaas, 1959.

- De volksmond maakt, ook fonetisch, een strikt onderscheid tussen Onze Heer en een gewone (feodale) heer! Pachters uit de boerenstand spreken van uznen here (onze eigenaar) waar ze, over God of Christus sprekend, altijd ons here zeggen.

ONTBEIEN, ONTBIEDEN: wachten op. ‘Den enen auto ontbeidde den anderen niet’ Oostnieuwkerke, 1933.

- De Bo duidt voor gebruiksgebied in hoofdzaak het Meetjesland aan.

ONTDRAGEN: in eigen nooddruft voorzien. ‘Voor dat ze hunder zelven kunnen ontdragen, en moeten ze niet trouwen’. Roeselare, 1933.

- In De Bo. Van Dale geeft 2: redden uit gevaar.

ONTHOUDEN. Onthouden van den noene tot den twaalven... als 't zere slaat. Passim. Reeds opgetekend in Biekorf, 1899, bl. 254.

ONTKLEEN, ONTKLEDEN. Ge meugt je nooit ontkleên voor da je naar bedde gaat: doe voor je afsterven nooit afstand van àl je bezittingen. Roeselare, 1937.

ONTSTEKEN: zijn pijp opsteken. Ne boer mag ne keer ontsteken: men mag eens wat tijd verliezen. Ronse, 1953.

ONVERNIS: verlegenheid, ongerief, penarie, bernis. Kortrijk, 1954.

- Niet in De Bo. Ziet er een contaminatie uit van ongerief met vernis, waarin stafwisseling (de term is van G.G.) b-v, op voorgang van vernis.

OOG. Boeren hebben soms even sterke als minder nette uitdrukkingen; zo hoorde ik: ‘'t Witte van zijn ogen draait voor 't holje van zijn gat!’. Klerken, 1960.

OOGVLEGGER: wimper. Zie De Bo. s.v. vlegger. Poperinge, 1931.

OOR. Iemand oren aannaaien: bedriegen, voor schut zetten. Waarloos, 1958.

- Verband met het opzetten in de school van ezelsklap?

- Boven, s.v. kussen, behandelde ik een zegswijze waarvoor De Bo, s.v. oor, een deftiger variante geeft, nl. Aan mijn ore, 't gatje van zijds.

OORBOOM: dieptevoeg in dakwerk. Ubique, semper. Zie De Bo.

OORDJE. Een oordje 't voer: goedkoop, gratis. ‘'k Hee ze daar verweten een oordje 't voer. Torhout, 1952.

- Zie De Bo. Klinkt uitsluitend ortje: komt de vinkeniersnaam voor de appelvink, nl. ortje bij, niet uit de geldhandel??

OORLING: oorring. Zie De Bo. Nog levend in het Poperingse, o.m. 1931, 1950.

OP, OPPER, OPPERBEST. ‘Schuift een beetjen upper’. Lendelede, 1933. Het opperste (met klankwisseling ip-, up-): de zolder. Ook 't ligt hem upperst: hij kan er niet over, kan er niet van zwijgen. Nog te noteren: den upperpaster (tegenover: onderpaster); den uppersten van 't klooster. Ubique, semper.

OPFASELEN: opspelden, ophangen. ‘Ze gaan je daar were entwadde ipfaselen’. Zwevezele, 1934.

- Ik meen bij een oud schrijver nog gelezen te hebben verfaselen voor métamorphoser. Was Fasel niet foetus in 't oud Vlaams? Verdam (Mned. Wrdb.)

geeft faersen: opvullen (Fr. farcir, waaruit farce). De Bo herneemt hetzelfde s.v. opfaa(r)zen. Wellicht is ons woord hieruit,

als frequentatief, ontstaan. Kan ook verband houden met het gebruikelijke fazelen: fluisteren (dieventaal), stelen. Zie van Dale.

OPFRETTEN. Dat fret zijn zelven op gelijk een kwa schare.? Vgl. De Bo. Zie ook boven eens en einschachtig, waarbij mag gevoegd: ‘Dat eet zijn zelven op, lijk een schare, van insgeheid’: nl. van spijt en jaloersheid. Roeselare, 1930.

OPPERWAARDER: tegenop. ‘De wind upperwaarder gaan’. Roeselare, 1931.

OPRUISGEN: opruisen, ophuisen, ophitsen. Roeselare, 1930. Pittem, 1960.

ORGANISEREN: (eufemisme) stelen. Reeds gestorven oorlogsterm uit de Duitse concentratiekampen (F. Peeters, 40 Maand Oraniënburg, passim).

OS. Als zoveelste bewijs dat nieuwe zaken taal doen ontstaan, dit raadsel: Wat is een os? Een stier die ze rijbewijs gepakt is. Boerenkringen, waar 't raadsel vandaan komt, vatten onmiddellijk de grove maar rake woordspeling. Westvleteren, 1958. Als je met den osse gaat, moe je osse mee zijn: je moet je aanpassen aan de anderen om beschut te zijn tegen de anderen. Westrozebeke, 1959.

OUD. Al zo oud? Toch niet, 'k ben nog geen klaar-hout (met verwijsing naar het behaarde hoofd). Krombeke, 1948; vgl. Biekorf, 1940, bl. 7. Als je niet wil oud worden, je moe je jong versmoren. Menen, 1937. Oude dingen kopen is andermans miserie kopen, Krombeke, 1950. Ne mens is nooit te oud om te leren... als hij niet te dom en is. Roeselare, 1959; vgl. Biekorf, 1899, bl. 277. D'oude moeten en de jonge kun': nl. moeten of kunnen sterven. Oostnieuwkerke, 1952. Een oude kapelle wil gepint zijn: wie oud wordt moet zich opschikken. Kortrijk, 1943. Oud en taai / gelijk de bokken van Snaai (= Sinaai). Zele, 1959.

> Een oude man en een oud peerd
> dat en is nievers gegeerd;
> maar een oud wuuf en een oude koe
> iedereen steekt een handje toe.

(Een oude vrouw behelpt zich beter alleen dan een oud man.) Sijsele-Oostnieuwkerke, 1936. Tot slot zelftroost van oude vrijgezellen (Sint-Niklaas, 1959):

> Oud en stijf
> en nog geen wijf!
> Oud en stram
> en nog geen man!
> Oud en versleten
> en nog van geen weten!

OVERJUNSTIGAARD: jaloers mens. Roeselare, 1932. Niet in De Bo.

OVERLOPEN: (klemtoon op -lo-) lichtjes bevroren. ‘Die patatten zijn overlopen, ze zijn hunder blomme kwijt’. Oostnieuwkerke, 1954.

- Niet in De Bo.

OVERPOMMELEN: omvatten met de vingers. Torhout, 1949.

- Niet in De Bo. Lijkt ontstaan uit overpalmen (palm-poolm), overpammelen...

OVERVERZADIGD. Wordt uitgedrukt door: verdiest van taarten. Passim, 1931; verkwaasd (spelling: verkwaarsd, zie De Bo, s.v. verkwaarzen), uitsluitend van dieren; versoofd te Sint-Denijs, 1931.

- Het laatste wsch. vervormd uit versoefd, zie De Bo, s.v. soefen.

OVERVLUGGE: (klemtoon op over-) z.nw. in de zegswijze over mens en dier: overvlugge hebben, als hij te ver vliegt of loopt.?, 1933.

- Staat niet in De Bo.

K. DE BUSSCHERE

Recepten van mevrouwe Anchemant
Brugge 1760

Mevrouwe Anne-Francisca Anchemant was in 1759 pas veertig jaar toen haar echtgenoot, Pierre-Ignace Anchemant, overleed. Als weduwe-douairière leefde ze de goede tijd van Maria-Theresia mee in de welvaartstad Brugge van burgemeester Coppieters. Ze overleed in 1791, tussen het kortstondige Patriottenbewind en de nog kortstondiger (eerste) Franse bezetting.

Douairière Anchemant genoot bij adel en burgerij een welverdiende faam als meesteres des huizes en model-huishoudster. Uit traditie en ervaring had ze een belangrijk aantal recepten en remedies verzameld die ze gaarne aan vrienden en kennissen meedeelde. Hier volgen enkele voorbeelden van recepten die de Brugse patriciër Joseph van Huerne in de jaren 1780-1790 van Mevrouwe Anchemant gekregen had en die hij omstreeks 1800 in een verzamelband ‘Van koken en confyten’ heeft overgeschreven.

A.V.

[1. Hipokras]

Alsoo maken d'Apothekers hunnen ipocras.

Om ipocras te maken soo neemt twee stoop van de allerbeste wijn, doet daer bij drije oncen caneele en een alve once genever ende een alve once groffenagels, een suseijn spaensche greijne, een kleen greepken peper, twee pond en half wit suijcker, ende stampt dit al te saemen ende doet het in de twee stoop wijn soo hier boven staet, ende stelt het een nagt en een dag te weecke in een steene kanne wel toegestopt in den houck van den heert daer t'wel waerme is, maer het en mag niet sieden.

Giet het dan door een cousse die gij cont leenen daer gij uwe specerije of suijcker haelt, daer bij doende een alve pinte nieuwe gemolcke melck, werpt het al te saemen soo dikwils door de cousse tot dat het claer genoegh is.

- Dit comt van mevrauwe Anchemant die daerbij voegt dat, als sij in haer kinderbedde was en ipocras maekte, en dede sij maer in 2 stoop wijn, 2 pond suijker, 3 oncen caneele, een alf once groffenagels en een alf once ginneber, en t'smaekte nog beter als d'ander; als gij 4 stoop maekt, moet gij dobbel gebruijcken.

[2. Sneeuw]

Om sneeuw te maken soo neemt de naervolgende dingen.

Een alve pinte vervloten room, voor twee stuijvers roosewater, het wit van een eij, een luttel putwater, een vierendeel

poersuijker. Doet dit al te samen in een melkteele en slaet het met eene roede, van een roedebessem gemakt ende een pluijme van gansch (sic) daer in gebonden.

[3. Oublie]

Om oublie te maken die men met de sneeuw eet en daer rondomme leght.

Neemt een schotel water met 3 of 4 schellen boter, set het te saemen op het vier tot dat de boter gesmolten is, neemt dan een schotel blomme, makt een pit in den midden, doet daer in een dorre van een eij en stroijt daer wat notepoeder rondomme ende blaest het vel van de gesmoltene boter, timpert het al te saemen tot dat het geheel dunne is daer hij 1. à 2. handsvollen suijker doende ende dan sterk backen op het vijer in een panne met boter.

- Deze twee bovenstaande recepten commen uijt de notitien van Mevrouwe Douairière Anchemant zaliger memoire.

Nota. - Groffenagels: kruidnagels. - Suseijn; mnl. siseine: onderdeel van het ons. - Spaensche greijne: een specerij, soms ook ‘paradijsche greine’ genoemd; paradijskoren, cardamom. - Cousse (kous) hier: filtreerzak. - Ginneber: gember.

Potjekok
Van toverformule naar dreigement

Voor vraagwinkel (*Biekorf*, 1966, bl. 384) is het volgende misschien het antwoord. De genoemde oude maarten zitten onbewust met een stuk oud verhaal in het hoofd, waaruit ze iets aanhalen en waarvan ze iets vertellen ‘klare van dul zijn omdat 't allemale zo lange deurt’.

Een episode uit Boertje (Unibos) vertelt hoe Boertje die de pastor ergerlijk bedroog zich voor diens rechtmatige toorn redde door de pastor opnieuw te bedriegen. Wanneer de pastor dreigend aankomt, dooft Boertje het haardvuur waarboven de aardappels hingen te koken, zet de kokende pot te midden van de vloer, maakt de verbaasde pastor wijs dat die pot kookt alleen op 't bevel: potje kok, en zonder vuur en verkoopt tenslotte die ‘toverpot’ tegen een fantastische hoeveelheid ‘goudgeld’.

Varianten van het hele verhaal werden al in *Biekorf* gepubliceerd, nl. 1934, bl. 263: *Djostie*; 1939, bl. 281: *Pier en Triene*; 1954, bl. 1: *Hoe Tisje Taeye aan twee koeien en een kudde schapen gerocht.* Verder zijn goed bekend: *Van Cies den schoenmaker* in Gust. Lammerant, Vlaamsche Wondervertellingen uit Fransch Vlaanderen, z.j., bl. 59; alsook *De Slimme dommerik* uit H. Stalpaert, Oude West-Vlaamse Volksvertelsels, bl. 44. En veel, veel andere.

In drie van deze vier komt de episode met de toverpot voor. Bij *Pier en Triene* wordt hij warm gezweept! In geen van de teksten evenwel komt de toverformule voor zoals door ons meegedeeld.

Thema's en motieven vindt men alle in Maurits de Meyer, Vlaamsche Sprookjesthema's Leuven, 1942, bl. 133-63, Het Unibos-thema. Terloops wordt opgemerkt dat de pot-geschiedenis niet voorkomt in het middeleeuwse *Versus de Unibove, De klucht van Boer Eenos*, Antwerpen, z.j.

De toverpot-historie komt, blijkens de Meyer, wèl voor in Vlaanderen, Gelderland en Sleeswijk-Holstein (zie bl. 142-5).

Wat de woorden betreft, staan wij hier dus alleen. En dit met een mondelinge familie-traditie. Maar ze is zeer oud. Mijn grootmoeder aan moederszijde (° te Ledegem, 1843) vernam en 'leerde' de vertelling van Boertje uit de mond van Zuster Bardiene (Bertine?) die de spellewerkschool te Ledegem in handen had. Dit oude zustertje kende een schat van tellingen, liedjes, legenden, verhalen, tot middeleeuwse toe en dit vermoedelijk op mondelinge overlevering. B.v. kende ze *Die Zoudaen had een dochterkijn, Het kind met de boog*, enz. enz. Mijn grootmoeder zaliger 'studeerde' aan die spellewerkschool van haar zesde tot elfde levensjaar en kende achteraf, zoals ze het uitdrukte 'geen letter de grootte van de kerketorre'. Haar verhaal bleef, stereotiep, in de familie bewaard. Ik bezit een benaderende 'stenografische' opname ervan. Mijn moeder zaliger was ongeveer zeventig (° 1872, † 1950) toen ik de vertelling optekende. Daarin werd de pot het koken bevolen met: *potjekok*, en deze formule werd, samen met de pot, aan de paster voortverkocht.

Maar er is meer. Misschien voer voor Europese folkloristen.

Omtrent twintig jaar geleden schreef ik op dit verhaal mijn poppenspel '*De Leugenzak*', voor 'Den Uyl' van Assebroek. Deze groep kwam dit spel opvoeren in de Normaalschool te Torhout, in de winter 46-47 (als ik mis, hondje bijt me!). Toen hadden we nog de Zusters van het arme Kind jesus bij ons: een Duitse congregatie met internationale bezetting. Daaronder bevonden zich ook twee Slowaakse Zusters. Eén ervan (Zr. Avelina, thans vermoedelijk nog te Borsbeek, Antwerpen) vertelde me naderhand dat iets uit haar kinderjaren haar duidelijk was geworden. Als kind had ze in haar geboortestreek bij Tisovec (Slowakije) vaak een verhaaltje gehoord waarin een rijstpot aan 't koken ging krachtens de formule 'potchekok'. Een formule die heiden noch christen begreep in haar streek, maar die des te krachtiger werkte vermoedelijk. 'Maar nu versta ik het', zei de Zuster mij.

Wat zeggen de geleerden? Zijn er verbanden? Ziet iemand oplossingen?

K. de BUSSCHERE

Remedies tegen waterzucht en verkoudheid 1570

Een gemengd frans en vlaams recepten- en remedieboek uit 1570 (handschrift klein-quarto), dat in 1800 toebehoord heeft aan de Brugse patriciër Joseph van Heurne, bevat o.m. de volgende remedies tegen waterzucht en verkoudheid.

Om water te verdriven

Aldereerst ghy moet u doen laeten ten lever adere upden voet ende daernaer ghy moet nemen om eenen halven stuver lavesche watere gheenstblommen watere ende om een halve stuver violette watere ende om een halve stuver yzope watere ende om een stuver soffraen van noorden.

Dese vier wateren suldy tsamen doen ende in een steene canneken. Ende dan zult ghy neemen eenen nieuwen eerden pot, daer zult ghy indoen eene pinte romenie ende stellet up vier en alst up comt al zienende zoo zult ghy neemen dese vier wateren ende doen inden zelven pot die up tvier staet ende nemen u saffraen ende doet daer inne met de zelve watere.

Ende neemt diafenicum om drie groote ende dat es omme de camerganc te hebben ende dit moet ghij nemen eens ofte twee reysen de weeke.

Ende daernaer moet ghij nemen smorgens eenen croes vanden voorseiden watere hier vooren ghenoompt ende vasten daer twee heuren up.

Dese recepte es goet voor de gheene die gheswollen zyn van onder tot boven ende es gheprouft ende dit moet ghecontinuert zyn alle jaere te nemen een stoop vol, alzoo verre als zy ghevoelen eeneghe benautheyt ant herte.

[Caterren]

Omme die caterren te verdroghene ende tverstant te vermeerderen, ende tversterct de memorie.

Ghy zult nemen bladeren van hiefte die groyt up de boomen ende ooc lanx de meuren. Dat cruyt zult ghy distelleren deur een clocke ende als ghyt eens ghestilleert hebt zo zult ghy dat tzelve watere noch drie mael deen reyse naer dandere distilleren.

Ende als ghy vandoen hebt zo neempt een lepel vul ofte een halve lepel van dit water ende waerpt ende stricquet up pitken achter u hooft ende stricquet alzoo nederwaert lancx den hals gaende naer de zyde daer die quaterre vallende es.

Voor die quaterren

Dit naervolghende es ghescreven uut de medicine bouc van mevrauwe anna van boussu.

Stryct achter an dat hooft ofte daer die quatarre valt met water viermael overghedistilleert van een cruijt ghenaempt hiefte die up de boomen clempt.

Item twee loot sanderacum ghesoden in een cleen potkin met azijn ende laet dien doom ofte rooc inden mont trecken, ende dit trect alle caterren uuten hoofde. Et maect ooc ghesont tantvleesch ende verdrieft alle tantsweere ende maeckt eenen zoeten azeme ende goede reuke inden mont.

Item mastic dicwels te kuwen es oock zeere goet.

Item argentina ghepulveriseert ofte cleene ghestampt oft ghevreven ende die gheven upde sp... [leemte] dat verdroocht die in eenen corten tyt.

Woordverklaring

Laeten. - Aderlaten.
Leverader. - Ader (in de arm of aan de voet) die met de lever heette in verband te staan.
Lavesche watere. - Water bereid door het zaad van de lavas (lubbestok, mannekracht) te distilleren; zie Verdam s.v. livessce, lovessce.
Gheenstblommen. - Bloemen van de brem. (In margine van het hs. bijgevoegd: 'Brom').
Violette watere. - Water bereid uit de *Viola odorata L.*
Yzope watere. - Water bereid uit de hysop *(Hyssopus officinalis L.)*.
Soffraen van noorden. - Saffraan *(Crocus sativus L.)*. Van noorden, alias van *ort, van orten* (uit lat. afkorting 'orten' voor 'hortensis' (receptenspelling!), of misschien uit 'orientalie'?
Romenie. - Zuiderse wijn, genoemd naar de exporthaven Napoli di Romania op Morea (heden Griekenland).
Diafenicum. - Diaphaenicum: 'suyvert de Maege van Fluymen, is goed in dagelyksche Koortsen, in Colyke ende Buyck-pyne'. (Leydsman der Gesondheyd, 1796).
Caterren, Quaterren. - Catarrhe, slijmvliesontsteking.
Hiefte. - Klimop *(Hedera helix L.)*.
Sanderacum. - Rood zwavelarsenicum, realgar.
Mastic. - Welriekend hars van de *Pistacia lentiscus L.*
Argentina. - Zilverschoon, zilverkruid, reinevaar, ganzerik *(Potentilla anserina L.)*.

Grafschrift van landmeter de Bersaques

Een van onze beroemde Vlaamse landmeters is Louis de Bersaques die overleed te Gent in 1646 en er begraven werd in de St.-Michielskerk (Biekorf 1966, 9). Zijn grafschrift eindigde met het volgende rijm:

> Die dit siet, leest ofte hoort,
> Bidt voor de siele.
> Die alle landen heeft willen meten
> Wordt hier met seven voeten ghemeten.

Mengelmaren

Seulkensteking en ringsteking bij de vissers Blankenberge 1894

Sedert 1862 hadden de 'Jonge Visschers' te Blankenberge geen feesten meer gegeven. Op de kermis in juli 1894 traden ze weer met volksfeesten naar voren. Hun dagen waren koekenzondag en -maandag (8 en 9 juli), de sluiting van de kermis.

Het nieuwe optreden was goed georganiseerd door een 'komiteit' van twaalf mannen. Het programma - per affiche bekendgemaakt - bedroeg twee 'tournooispelen' voorbehouden aan de vissers van 20 tot 45 jaar: een seulkesteking in de Visserijstraat op koekezondag, en een ringsteking (serie van vier ringen) in de Vanderstichelenstraat op de maandag.

De steker stond, bij beide stekingen, in een schuit op een wagen die door de jongere vissers getrokken en gestoten werd.

Aantal deelnemers: 103, aan elke steking die telkens van 2 tot 8 uur duurde.

Uniform van de stekers: voor de seulkensteking waren de vissers alle gelijk gekleed 'in blauwe saai, met de gewone muts aan, waarrond een rood lint prijkte'. Voor de ringsteking traden de vissers op in drie groepen in een hemd van verschillende kleur: rood, blauw en 'bleek gestriept'. Rode, blauwe en bleek gestriepte volgden, na de steking, elk een verschillende ronde bij het bezoek van de herbergen.

De naam 'tournooispel' was bijzonder voorbehouden voor de seulkensteking. Prijzen van dit tornooi waren o.m.: 'een paar zeelaarzen, een kavebank stelsel, een looper ofte oliekazak, een quinket, postuurtjes, bloemvazen, wanten en zuidwester'.

Onder de prijzen van de ringsteking komen daarenboven nog voor: 'een zeebroek, een koperen moor, een kasserolle, een uurwekker'.

Er was telkens een onbekende prijs ('surprise') te winnen; bij opening vond de winnaar van de eerste steking een stel klein vissersalaam als speelgoed voor de kinders; uit de tweede 'surprise' kwam een kattejong te voorschijn.

De 'vriend van de visschers' die het verslag van die volksfeesten opstelde (Standaerd van Vlaenderen, 14 juli 1894) noemt ook de namen van de inrichters die 'met gouden boord rond de klak en een zijden tweekleurige band aan hun arm' de feesten hebben geleid: Debruyne, Ponjaert, Popelier, Bisschop, Bousse, Strobbe, Cattoor. Blankenbergse namen van het zuiverste visserswater.

E.N.

De klokken nazingen

Aansluitend bij Biekorf 1966, 378.

Jongere lezers zullen misschien graag vernemen dat dit klokkenrijm een ‘tweelingzuster’ heeft in het volgende gedichtje van mijn vader zaliger, Dr. Karel de Gheldere; het verscheen in zijn Landliederen (Brugge 1883; blz. 153).

Sinappel en Citroen,
zei de klokke van Moen;
ge staat mij zes oorden,
zei de klokke van Ruddervoorde;
wanneer gaat ge mij betalen,
zei de klokke van Passchendaele;
als ik 'ne keer rijke ben,
zei de klokke van Ichteghem;
'k wilde dat 't allicht ware,
zei de klokke van Couckelaere;
ik ook, 'k verlange zonder ende,
zei de groote klokke van Oostende. -

Dit gedichtje is een navolging van het bekende kinderliedje *Oranges and Lemons*, een van de meest populaire ‘Nursery Rhymes’ in Engeland. De kinderen zingen het bij een loopspel (London Bridge) dat bij ons ‘poorte staan’ genoemd wordt. De winnaars roepen daarbij:

Hier is een keerse om naar bedde te gaan
en hier is een kapmes om u 't hoofd af te slaan.

Duinbergen

R. de GHELDERE

De Bo noemt die klokkerijmpjes ‘refereintjes om het gelui van den tribbel na te zingen’. En hij geeft een paar voorbeelden (s.v. trebbel):

te Ooigem: Geen g'heele broo'n, al kanten.
te Brugge: Stel een stoeltje, ieffrouw komt.
te Hooglede: Kom met geld, ondank toe.

En elders (?) nog: Breng maar in. Sla maar dood.

C.B.

Overval van vrijbuiters in Wakken Nieuwjaardag 1591

De kasselrijen van Kortrijk en Oudenaarde werden, gedurende de landvoogdijjaren van Farnese en Fuentes (1585-1595) - de zwartste jaren in heel de geschiedenis van het Vlaamse platteland - steeds weer bestookt door de vrijbuiters uit Walcheren (Vlissingen) en uit Axel. Een geduchte troep van boven de 200 man.
Binnen-Vlaanderen en het Westland hadden vooral met de Oostendenaers en Slusenaers af te rekenen, zolang het gevreesde ‘roofcot van Oosthende’ (om het in de taal van de tijdgenoten te zeggen) niet was ingesloten.

Toch opereerden ‘die van Axele’ ook in de streek van Ieper en Poperinge, terwijl de ‘Vlyssenaers’ tot bij Gent doordrongen. (Over die vrijbuiters meer bijzonderheden in Biekorf 1959, 401-406).

De kroniekschrijver van Duinkerke (Vlaamsche Kronijk, ed. Piot, p. 733; Brussel 1879) heeft in 1591 de volgende expeditie van die vrijbuiters aangetekend die gericht was tegen Wakken, waar het kasteel van de vice-admiraal van Duinkerke gelegen was.

‘Onder den eersten january 1591 quamen de rebellen van Vlissinghe ende van Axcele binnen den ddrpe van Wacken, toebehoorende Mynheere van Wacken, vice-admiraal van der zee, houdende zyn residentie binnen deser stede van Dunckercke. Ende alzo tvolck meestal in de kercke was, zo van den casteele als van den dorpe, midts den hooghen dach om den dienst Godts te hooren, zo quamen in de zelve kercke eerst zes mans ghecleet in boere clederen, al of zy hadden willen den dienst hooren. Ende corts daernaer volghede de gheheele troupe, slaende, vanghende ende roovende al wat zy betrapen conden. De capitein van den casteele wiert zeer ghequetst. Zy trocken vandaer naer tcasteel, waer zy in gherochten, midts luttel volcx daer binnen, ende namen al tgoet dat zy daer vonden, twelck by de prochianen aldaer ghebrocht was om bewaert te zyne. Daernaer trocken anderwaerf met al den roof vanwaer zy ghecommen waren.’

De genoemde ‘Mijnheere van Wacken’ was alsdan Antheunis van Bourgogne, uit de stam van de Grote Bastaard. Dit geslacht, dat geheel in de Nederlanden was ingeburgerd, muntte uit door zijn gehechtheid aan Habsburg en Spanje. Bekend is het beleid van Antheunis' vader, ook een Antheunis, heer van Wakken, vice-admiraal van de zee, die te Veere resideerde, Middelburg tegen de Watergeuzen verdedigde en in 1573 in de strijd is gevallen.

Zijn zoon Antheunis was dan op zijn beurt vice-admiraal geworden en resideerde in 1590-1594 te Duinkerke, waar hij het bouwen van lichte vlooteenheden bevorderde en zelfs (met tegenslag) het bouwen van een galei ondernam. Deze Antheunis was heer van Wakken - zoals zijn vader en zijn grootvader, die met Clara Andries, vrouwe van Wakken, was getrouwd - en bezat ook, op de Poel te Gent, het Hof van Wakken, een prachtig herenhuis, waar hij in 1577 de prins van Oranje had ontvangen.

Als vice-admiraal te Duinkerke stond Antheunis in dienst van Farnese, en de vrijbuiters (waaronder veel Vlamingen waren) hebben in 1591 bij hun overval op Wakken blijkbaar de persoon van de kasteelheer willen schaden.

In juli 1594 heeft Antheunis, wegens de muiterij van het Spaans garnizoen, Duinkerke tijdelijk verlaten; een jaar lang verbleef hij met vrouw en kinderen te St.-Winoksbergen. Hij is gestorven in Spaanse dienst, in Spanje, in 1601, nog vóór de inneming van Oostende.

A.V.

Rode draad

Op de vraag in Biekorf 1966, 319.

‘Dat loopt er door als een rode draad’ werd zeker wel ten onrechte door Ter Laan beschouwd als een uitdrukking ontleend uit het Engels.

De Fransman zegt dat er een witte draad doorheen loopt, wanneer in een geschrift of in een gesprek iets verholens opmerkelijk wordt.

Van een rode draad hoorde ik in 't Engels nooit, wel van *red* tape d.i. een smal, rood lint. Het werd mij nu een halve eeuw geleden uiteengedaan door Rev. Father Chas. P. Horan, alzo:

Eeuwen lang werd in de ministeries en in de openbare besturen rood lint gebruikt om oude brieven en verslagen naar het archief te verwijzen. Ze werden in grauw papier gewikkeld en met rood lint verpakt, in tegenstelling met de afgehandelde zaken in de gerechtshoven van het vasteland waar de gedane zaken in een beursje werden gestopt. (I'Affaire est dans le sac). Met rood lint wordt alles gemerkt wat in de loop van het jaar naar het archief verhuizen zal. Vandaar: ‘red-tapism’ voor bureaucratie. Dickens en Carlyle hebben de uitdrukking in omloop gebracht.

In de moderne tijd is tape ook de smalle strook papier geworden die uit de automatische reken-, tel- en schrijfmachine komt (ticker) op de Beurs van Wall Street in New-York en waarvan de kantoren zich ontlasten door uitstorten op straat als confetti in korte en lange drendels bij het huldigen en de intrede van een hoge gast, op de zg. *ticker-tape parade*, wanneer het papierstrookjes sneeuwt. Het woord werd nooit vervlaamst; het werd gebruikt door de TV maar met verkeerde uitspraak en verwrongen betekenis, toen ik het laatstmaal hoorde. Maar met dat Engels ‘rood lint’ ben ik intussen geen stap verder gekomen om die ‘rode draad’ van de Nederlandse uitdrukking te verklaren met bet. ‘die gedachte keert in het betoog telkens terug’. Met die betekenis is er inderdaad in het Engels geen rode draad (red thread) te vinden.

G.P.B.

Een eerste opmerking bij die ‘rode draad’. Ter Laan heeft in 1950 (Ndl. Spreekwoorden) een uitleg overgenomen die reeds in 1916 door het Wdb. Ned. Taal (111-2, 3180) was gedrukt: ‘Er loopt een draad door (gew. een rode draad)... Naar men wil berust deze spreekwijze op een vergelijking met het touwwerk der Engelse marine dat door een erin gevlochten gekleurde (rode, blauwe, witte) draad gekenmerkt werd.’ Ter Laan heeft het voorbehoud en de nuancering van WNT weggelaten en de naam van de krijgshaven Portsmouth ingevoegd.

Die uitleg met ‘Engelse marine enz.’ komt ook in Duitse woordenboeken weer; zo o.m. in Duden-Etymologie (ed. 1963; p. 151) van Dr. Grebe.

Het vaderschap van die ‘rode draad’ ligt bij niemand minder dan Goethe. Met uitleg en al verwerkt hij de vergelijking van de rode draad in het tweede hoofdstuk van het tweede deel van zijn roman ‘Die Wahlverwandtschaften’, verschenen te Tübingen in 1809. Hier volgt, in vertaling, de passus uit die poëtische roman. (Originele tekst ook in Trübners Deutsches Wörterbuch II 272; Berlin 1940).

De bladzijde uit het dagboek van Ottilie dat ik nu wil aanhalen, zo schrijft Goethe, heeft een samenhang alleen uit het sentiment dat als een draad door haar diverse aantekeningen loopt en alles met elkaar verbindt; de lezing ervan roept een vergelijking oo die hier op zijn plaats is als overgang naar de tekst uit het dagboek. En dan volgt letterlijk de volgende paragraaf: ‘Bij de Engelse marine bestaat een speciale regeling, zo vernemen we. Al het touwwerk van de koninklijke vloot, van het zwaarste tot het lichtste, is op zodanige wijze geslagen dat er een rode draad (*ein rother Faden*) loopt door het geheel, een draad die men niet kan uitnemen zonder het geheel los te maken en die ook voor de kleinste stukken een teken is dat ze aan de Kroon toebehoren’.

De spreekwijze is uit Goethe in het Duitse spraakgebruik doorgedrongen en werd in de woordenboeken opgenomen met dezelfde vaste betekenis: leidraad, leidende gedachte.

Uit het bovenstaande blijkt dat Goethe ook de bron is van de etymologische uitleg met het touwwerk van de Engelse marine.

Een zekere aarzeling (of ontwikkeling?) in de betekenis komt wel tot uiting in onze ndl. lexicografie. Rode draad is ‘een spoor van telkens opduikende verschijnselen’ (WP Wdb. 1958). ‘Daar loopt een rode draad door: on peut le suivre à la trace’ (Gallas 1950).

Merkwaardig is ten slotte de vertaling van ‘dat loopt er als een rode draad doorheen’ opgegeven in het welbekende Engels Woordenboek (II. ed. Broers) van Wolters, Groningen; 13e uitgave, 1940. De engelse vertaling luidt: ‘that runs

through it like a (continuous) thread'. Een letterlijke overzetting met 'red thread' zou zinloos en onengels zijn.

Besluit. De uitdrukking met de 'rode draad' verscheen in 1809 in het Duits (Goethe) en heeft zich in die taal met succes ingeburgerd. Uit het Duits kwam de spreekwijze over in het Nederlands. Het Frans en het Engels kennen de 'rode draad' niet. Goethe heeft die rode draad in het touwwerk niet gezien, hij kent hem alleen van horen zeggen. Genoeg om met het beeld te spelen en het in een klassieke zegging in zijn verhaal vast te leggen. Nergens blijkt, en allerminst uit Engelse bronnen, dat er ooit touwwerk met een rode (of een anders gekleurde) draad voor de Royal Navy geslagen werd. Doch ook zonder een feit gaat het woord zijn wegen die soms, ten onrechte, dwaalwegen worden genoemd.

A.V.

Kapucijnenmostaard

Aansluitend bij Biekorf 1966, 374.

Franse namen van de mierikwortel (juiste wetenschappelijke naam: Armoracia rusticana) zijn behalve raifort, cran, mérédic e.a. ook *moutarde des allemands* (wegens invoer uit Duitsland), *moutarde des capucins* en moutarde *des moines* (volgens de Franse encyclopedieën en folkloristische werken, te talrijk om hier op te sommen). Het ziet er naar uit dat de Vlaamse naam *kapucijnenmostaard*, volgens mij een boekenwoord dat nooit in de volkstaal geleefd heeft, een letterlijke vertaling van het Franse *moutarde des capucins* is. Maar wat heeft de bedoelde plant met de kapucijnen te maken? Ik zie de semantische ontwikkeling als volgt. Verschillende gewassen met een zware penwortel en vóór het opschieten een bundel bladeren, zoals cichorei (in de eerste plaats de 'chicorée étiolée', ons witloof), biet e.a., heten om de oppervlakkige gelijkenis (met een beetje goeie wil!) *barbe de moine* en *barbe de capucin* (ook in 't Italiaans: *barba di cappuccino*). Dat zal ook wel het geval geweest zijn voor de mierikwortel. Verhaspeling met moutarde (b.v. moutarde des allemands) is dan zeer goed mogelijk en leidt tot moutarde des capucins, moutarde des moines.

Van Heurck en Guibert vermelden in hun 'Flore médicale belge' (Leuven 1864, blz. 81) de Waalse naam *mostade di capucin.* De miriekwortel werd vroeger ook in West-Vlaanderen, hoofdzakelijk in de kuststreek, gekweekt. De plant groeide in mijn kinderjaren hier en daar overvloedig achter de duinen. Het is een oude remedie tegen scheurbuik. Ze heette te Knokke *peperwortel.* En elders? Het is waarschijnlijk te laat om de volksnamen op te zoeken. De plant wordt niet meer gekweekt en de mensen kennen ze niet meer.

J. DE LANGHE

Ikonografie van Brugge

Brugge moet nog steeds wachten op een ‘Bibliografie’ zoals Gent er een aan Vanderhaeghen te danken heeft. Voor de Ikonagrafie moet het Venetië van het Noorden voortaan voor geen Nederlandse stad meer onderdoen nu het werk van kunstschilder *Guill. Michiels* zijn voltooiing tegemoet gaat. De auteur bezit zelf een énige verzameling van grafische Brugensia, en heeft daarenboven jarenlang al de bereikbare en onbereikbare dokumenten in openbare en private verzamelingen opgenomen en op fiche gebracht. De grens van volledigheid heeft hij op overtuigende wijze benaderd. Het werk, keurig gedrukt en rijk geïllustreerd, is een onvervangbaar instrument bij de studie van het stadsbeeld door de eeuwen heen. Tegelijk biedt de uitgave belangrijk materiaal voor de geschiedenis van schilderkunst en grafiek, en voor de studie van de belangstelling en de wisseling van smaak bij degenen die het stadsbeeld hebben gezien en ikonografisch vastgelegd. Aan de hand van dit verzamelwerk moet, na Rodenbach, Fierens-Gevaert en Muis, het kapittel over de ‘psychologie van de stad’ herschreven worden.

Een derde deel komt weldra de kroon op het werk zetten (ook met een algemeen register). De drie delen (in beperkte oplage) vormen een naslagwerk en prentenboek van bijzondere waarde, en zijn tevens - zoals alle goede uitgaven over Brugge - een gezocht nummer voor de boekenmarkt van morgen.

A.V.

Guill. MICHIELS. *Iconografie der stad Brugge.* Eigen beheer; formaat 20 × 26; 700 genummerde exemplaren, Walleyndruk Brugge. Deel I (186 pp. 54 ill.): 400 F. Deel II (138 pp. 68 ill.): 430 F. In de boekhandel of door overschrijving (P.C. 8761.86 G. Michiels Brugge).

Drie zustersteden in de westhoek 1836

In het ‘Nieuportsch Jaarboekje of Almanak voor 1868’ blz. 62-64 vind ik een ‘Versje voor de vuist’ opgesteld in 1836 door Frans De Jaegher, vader. Het stukje is een pleidooi voor eendracht onder de drie steden Diksmuide, Veurne en Nieuwpoort. En dit ondanks de namen die uit scherts (*in jok*) aan elkaar worden toegekend.

Uit het vers vernemen we dat de Veurnenaren hun buren van Nieuwpoort begroeten als *buts*, terwijl de Nieuwpoortenaar de naam *patat* toekent aan ieder bezoeker uit Veurne. Spotnamen die niet tot twist en ruzie moeten leiden, zegt de Nieuwpoortse dichter. En hij haalt er een derde bij: de *beuter*- en *bruëters* van Diksmuide. Beste boter bij patatten en vis, dat is kermiskost.

De beutereters (beuterkoppen) en bruëters van Diksmuide staan in onze volkshumor bekend: zie Cornelissen II 192. Onbekend zijn echter die namen *buts* en *patats* die in 1836 (en vroeger!) tussen Nieuwpoort en Veurne uitgewisseld werden. Spotnamen komen en gaan. Dit schijnt hier wel het geval te zijn. Heeft het versje van De Jaegher ertoe bijgedragen om die namen zó te doen verdwijnen dat Cornelissen er geen spoor van gevonden heeft?

Hier volgt nu de tekst van het gedicht.

Dixmudsche Boter, Veurnesche Patatten en Nieuportsche Buts

Zeg my lieve Veurenaren,
Welkers tonge nimmer stut,
Die in jok de Nieuportnaren,
Sedert lang vervlogen jaren,
Altijd geeft den naem van BUT?

Wie heeft eerst dit woord verzonnen?
't Is wel waer, 't doet weinig leed.
't Is vóór onzen tyd begonnen,
Niemand zou 't beslissen konnen,
'k Wed dat men geen jaertal weet.

Wij Nieuporders van gelyken,
Als er iemand uwer stad
Kruist in onze straet of wyken,
Daedlyk zal men hem bekyken
En men noemd hem een PATAT.

Ja, dat is het lot van beiden,
Maer het is uit enkel jok.
Zulks kon eens tot twisten leiden,
En zelfs 't vegten voorbereiden,
Maer bij ons bestaet geen wrok.

Onze goede nagebeuren
Allerbest gekend door u,
Hooren daeglyks en elke ueren,
Dat zy geene spyzen keuren
Half zoo lekker als de BRU.

Die geliefde boekwiedeeters
Hebben BOTER die gewis
Naer 't gezeg der veele weeters
Dat men nergens vind iets beters
By *Patats*, en by de *Visch.*

Dit dryvuldig lief frykotien
Is geliefd van ieder een,
Meer als een oud kieken potien,
Meer als 't beste waterzotien,
leder mind het, groot en kleen...

Laet de spyzen voorgeschreven
Dienen als een ziek recept.
Deze kunnen 't voorbeeld geven
Hoe wij allen moeten leven,
Z'is uit waerheids kelk geschept.

Om daer af de vrugt te plukken,
Laet ons met geen valschen schyn,
Of door slegt gemeende nukken,
Thans malkaer de handen drukken,
Laet ons t'zaem verbroederd zyn.

Frans De Jaegher (Nieuwpoort 1785-Brugge 1852) was een bekende figuur in zijn geboortestad. Koopman en aannemer, was hij lid van de gemeenteraad, schepene en een tijdlang politiekommissaris van zijn stad. Hij was ook hoofdman van de Koninklijke Maatschappij van Rhetorika en heeft aan talrijke letterkundige prijskampen deelgenomen, o.m. in 1842 te Oostende, waar hij met drie eerste prijzen bekroond werd. In vlotte trant heeft hij veel liederen geschreven.

E.N.

Pater wijdemouwe

Bij Pater Wijdemouwe te biechte gaan: een spreuk die welbekend is, maar ik vind ze nergens opgetekend. De liefhebbers van een korte en vlotte biecht wisten hem zitten, achteraan in de paterskerk. Vooral in de paastijd. En op de marktdag was 't dan processie uren lang, want veel buitenmensen gingen met hun ‘waste’ liever naar de stad, en de mannen liefst bij een erkende ‘wijde mouwe’, die d'er ‘met vuile voeten deure ging’.

Vanwaar die spreuk? In Pater Poirters' tijd was ze mogelijk reeds bekend. In het Frans-Spaans woordenboek van Oudin, uitgegeven te Brussel in 1650, lees ik de uitdrukking: ‘La conscience large comme la manche d'un Cordelier’. Het beeld is hier alleszins aanwezig. Meer dan in de oude Engelse uitdrukking: ‘A conscience as large as a shipman's hose’ - een geweten (ruim) als een zeemansbroek. De katholiciteit van onze Vlaamse Wijdemouwe blijkt veeleer met de taal van Rabelais verwant te zijn.

C.B

Kleine verscheidenheden

BOOMWAGHENE. - Voertuig op vier wielen om zware bomen te vervoeren. In 1532 liet het St.-Janshospitaal te Brugge zijn boomwagen vernieuwen, zoals blijkt uit de rekening van wagenmaker en smid anno 1532-33, f. 5: 'Betaelt Jacops Pertchevale waghemakere tsceipstale (Scheepsdale) van een paer achtrewielen omme den boomwaghene ende noch een paer voorderwielen... Betaelt de wedewe van Thomaes Huweyn smidt tsceipstale van den voorseiden achterwielen te beslane met nieuwe binden ende nieuwe naghelen ende de twee voorseide vordere wielen te beslane met oude binden ende nieuwe naghelen...' Er bestonden alsdan ook boomwagens op twee wielen. - *Binde:* platte ijzeren lat op de velgen van een wiel.

BRUESELAERS. - Een soort witte vloerstenen, geleverd door steenhouwers uit Brussel. In de handel (in 1536) tegen 6 pond par. het honderd. De rekening van het St.-Janshospitaal heeft anno 1536 (f. 19) de volgende uitgave: 'Betaelt Ambrosius Roelandts steenhauwere over de leveringhe van 50 witte paveersteenen gheheeten brueselaers te 10 sc. gr. thondert'. Voor bevloering onderscheidde men alsdan drie soorten 'paveersteenen': grauwe, blauwe en witte. - Vgl. de levering van 500 'bruysselaers steen' in 1476 voor het kasteel Windenburg te Dreischor (Schouwen), bij H. Janse, Bouwers en bouwen in het verleden, p. 51-52 (Zaltbommel 1965).

DRIEBEEN. - Driebenig houten hijswerktuig voor zeer zware lasten, gebruikt o.m. in het bouwbedrijf; ndl. bok, krikkemik. In 1536 werkt Jan de timmerman met zijn knecht aan 'een nieu driebeen' voor rekening van het St.-Janshospitaal te Brugge; een tweede post betreft nog meer timmerwerk 'an de drie beenen, cordewaghen ende anders' (Rek. 1536, f. 17). Het hospitaal beschikte alsdan sedert lang over eigen bouwgereedschap. - De stad Brugge bezat reeds in 1411 een 'driebeen' in dienst van de artillerie: 'omme de meeste busse (donderbus) vander Stede mede te ladene ende te ontladene'. In 1436 wordt de stadstimmerman betaald 'omme een driebeen te makene, omme de grote busse up ende neder te windene'; het 'voorseide driebeen' was vervaardigd 'van holmen houte'. Zes nieuwe 'motalene sciven (katrollen) gheorboort ant engien vanden driebeene' wogen samen 91 pond. (Stadsrek. in Inv. de Bruges, ed. Gilliodts, IV 103; V 122 272).

FLEUTEWEERC. - Al de fluitstemmen in een orgel samen; fluitwerk; pr. jeu de flûtes. In 1512 wordt een som van 6 pond groten (72 lb. par.) in de uitgaven van de St.-Jakobskerk te Brugge ingeschreven: 'Betaelt meester Joos Bus vanden oorghele te repareerne ende van een nieu fleuteweerc met twee regysters te makene by advise van prochiepape ende kercmeesters'. (Kerkrek. 1512, f. 271).

LANDIMARC. - Grensscheiding tussen twee grondstukken. Een akte van 16 mei 1282 in RA Brugge (fonds O.L. Vrouwkerk) noemt een partij land, 1 gemet 14 roeden, liggende 'in die prochghie van Sconendyke, in ene stede hetet Vrabers dyc, ende dar of es landimarc...' (volgen de kanten en abouten). Een akte van 26 november 1292 in hetzelfde fonds noemt een hofstede 'de welke... leghels te Daverlo, of oestalf der strate, ende es landimarke of suudalf an...' Vgl. dit landimarc uit Brugse oorkonden met *landysceid* in een Brugse brief uit 1348, in Biekorf 1962, 287. In een latere akte

van 25 april 1460 (RA Brugge, fonds Kartuizers, voorl. blauw nr. 3371), gepasseerd voor de schepenen van het Brugse Vrije, bevestigen de schenkers van een grondrente dat zij hebben ‘den voorseiden clooster niewe landghemerken over ghegheven ende bewijst,

al zonder fraude...'. Die nieuwe 'landgemerken' moeten de oudere (van een beschrijving uit 1429) vervangen.

PORTEMOOSEN. - Bakstuk, deel van het hoofdstel van een paard; term uit de zadelmakerij. Uit fr. porte-mors; vgl. portemors bij Gay II 261. Uit de rekening van het St.-Janshospitaal te Brugge, anno 1536, f. 4: 'Betaelt Jacop Hoyman zaelmakere van onsen zadels ten diversschen stonden vermaect ende vervult thebbene, stalbanden, poortemoosen, singhels, hooftstoelen, loengen ende anderen diversschen wercke hier binnen ghemaect ende ghelevert... 12 lb. 12 s. par.' Komt alleen in mv. (of dualis) voor.

RAUWE. - Lijkstoet; laatste geleide. In maart 1500 werd de vrouw van Blasis Balbani begraven 'ten zusteren coletten' te Brugge. De parochiekerk kreeg haar deel in de uitvaart met het luiden van de klokken; een ontvangpost noteert: 'Item gheluud alsmen tlijc wech drouch ende noch eens als den rauwe wederom quam, 4 s. 3 d. gr.' (ARB. St.-Jakobskerk, rek. I, f. 80). In juli 1500 wordt jonkvrouw Baerble Bibaus van de St.-Salvatorsparochie begraven in de St.-Jakobskerk. Vandaar klokgeluid 'alsmen tlyc brochte met processien ter keercke' en nog meer geluid vóór de uitvaart 'jeghen den rauwe' (de deelnemenden) en ten slotte na de kerkdienst 'te ludene den rauwe thuus'. (Zelfde rekening f. 83^{v}).

- Rouwe in MnIW niet met die betekenis.

ZIECMAN. - Melaatse; provenier van een ziekeliedenhuis. In 1458 wordt voor schepenen van de Zale van Ieper een zekere Renaut Andries van Roosbeke (Westrozebeke) aangeklaagd o.m. wegens samenwoning 'met eens ziecmans wive'. Andries weet zich 'up derde artikel van zieckemans wive' te verdedigen, zoals blijkt uit het verslag van de Ieperse griffier. (Gilliodts, Cout. Chat. Ypres I 378-379). De armenrekening van Lede over 1539-40 gebruikt de term 'den zieckman', 'den zieckman oft lazarus' voor de bewoner van het 'sieckhuijs', alias 'helegheest huus'. (J. De Brouwer, Gesch. van Lede 138). De Costume (ontwerp van 1546) van Waasten bepaalt in een artikel: 'Item, dat ghen sieckman belazert wesende ofte vrawe commen zal naerder den vleeschuuse of vischebancken dan 40. voeten up de boete van 10 sc. par.' (Cout. Warneton, ed. Strubbe, 62). De deken van de lazarussen (leprozen) te Gent droeg de naam 'Ziekeman'; in 1537 kreeg de Ziekeman van Gent het toezicht over de leprozerijen van Kortrijk, Oudenaarde, Geraardsbergen, Aalst, Dendermonde, Land van Aalst en Vier Ambachten. (De Potter, Gent VIII 448). - Het mv. *ziekelieden* voor lazarussen, melaatsen (al. besiecte, belazerde) was zeer in gebruik, zoals blijkt uit talrijke plaatsnamen; zie daarover onze studie 'Leprozen en Leprozerijen in het oude graafschap Vlaanderen, Brugge, Gidsenbond 1962'.

- De tekst uit Waasten (1546) voorziet duidelijk dat een 'sieckman' ook een gezonde kan zijn die een prove geniet in een stedelijke leprozerij.

VERSLACH. - Het grovere meel dat, samen met de zemelen (mnl. gruus), bij het lijn builen achterblijft. Een Brugs tarief uit 1431, dat door Ieper werd overgenomen, beschrijft de kwaliteit en het gewicht van het wittebrood bereid uit meel van nieuwe tarwe. Men neemt daarvoor 70 pond meel (met aftrek van ⅓ pond dat naar de

molenaar ging); na het builen ‘zoo wouch tgruus ende tverslach 30½ pont’. (De Sagher, Notice archives Ypres, p. 51). Hieruit blijkt dat 69 ⅔ pond meel gebuild voor wittebrood niet meer dan ca. 39 pond ‘bloem’ gaven. Uit 70 pond meel bakte men ‘180 marc 5 loot’ gewoon tarwebrood, terwijl uit een zelfde hoeveelheid meel niet meer dan een gewicht van ‘126 marc 4 loot’ aan wittebrood overbleef. Het tarief van 1431 onderscheidt maar

twee soorten zemelen, hoewel er drie soorten in de bakkerij bekend stonden.

CONCKELTRAPPEN. - Houten treden van een 'wentelsteghere' (wenteltrap). In 1536 wordt een nieuwe eiken wenteltrap geplaatst in de bakkerij (het 'backhuus' met verdieping) van het St.-Janshospitaal te Brugge. Het hout voor trappen en spil wordt geleverd uit het hospitaalgoed te Eeklo. Een uitgaafpost van de rekening (1536, f. 15^{v}) luidt: 'Item Michel de Wilde ende zyn ghezelle van twee daghen ghezaecht ande wentelspille ende omme conckeltrappen, draecht 32 s.p.'.

WINRE. - Landbouwer; hij die 'winnende land' heeft, bebouwt ontgint; vgl. ofra. gaigneur en pln. gaignière. Een akte van 17 september 1324 (RAB; fonds O.-L-Vrouwkerk Brugge, voorl. nr. 104) betreft een regeling van tienden en bepaalt o.m. het volgende: 'Vort dat die metet sal moeten doen sinen eed... recht ende redene te doene den winre ende den tiendenare'. Vgl. lantwinne, lantwinre in MnlW. - De 'meter' van tiendvruchten die zijn eed moet doen is hier mogelijk een 'gezworen landmeter', waarover Biekorf 1966, 14. (Het opmeten van tiendvruchten kostte maar een derde van het landmeten).

TEGHELNE. - Stenen en tichels bakken. Op 15 januari 1480 wordt in het register van het Proossche te Brugge (RAB. Wettelijke passeringen nr. 1236, f. 97) het volgende oktrooi ingeschreven: 'Het is gheconsenteirt ende ghottroyert bijden heere ende bijder wet van den Proosschen Jan f. Morisiis Heyns, vrylaet in Jabbeke, te moghen teghelne eene clampe teghelen ende steenen ende ooc moghen daringhene zijns zelfs grond, alzo verre ende alzo vele als hij binnen eenen jaere eerstcommende zal moghen teghelen ende daringhen zonder meer, behouden dat hij tland thenden den voorseiden jaere weder heffenen ende slichten zal, upde boete ende verbuerte van 40 lb. par., naer den inhoudene vander kueren'. Vgl. De Bo: tegelen, tichelen (met tegels beleggen).

- Over clampe, zie Biekorf 1963, 383: teghelclampe (blok bakstenen). Daringen = darink delven.

TE KINDE COMMEN. - Naar de doopplechtigheid komen. Een verplichting voor sommige bestuursleden in de oude ambachten of neringen. De verordening van de nering der merseniers te Gent, opgesteld in 1456, bepaalt dat deken en gezworenen hun 'abijte van den neringhen', na hun aftreden, nog moeten behouden tot Sakramentsdag; ondertussen zijn ze verplicht 'voort te commene met den selven abijten te kinde ende te lijke...' (Stadsarchief Gent; tekst bij De Potter, Gent VI 555). Bij de plicht aanwezig te zijn op doop (van een ambachtskind) en begrafenis ('te lijke') van een lid van het ambacht kwam soms ook een derde verplichte aanwezigheid, nl. op de bruiloft van een ambachtslid. De keure van de kuipers te Gent bepaalde in 1499 (t.a.p. VI 505): 'Item zo wie niet en comt te brude oft te lijcke ten ontbiedene van deken ende ghezwoornen, zal verbueren 2 gr.'.

UUTSLACH. In de bakkerij: beslag (water, desem) van het meel, meelbeslag. Het Brugs tarief uit 1431 (door Ieper overgenomen) berekent dat de gewone tarwebroden gebakken uit 70 pond nieuwe tarwe 'elc met zynen uutslach' een totaal gewicht

hebben van 175 marc 3 loot'. De broden uit oude tarwe 'ghebacken zijnde alst behoort woughen, elc met zynen uutslaghe, tsamen 102 marc 7 liot'. (De Sagher, Notice archives Ypres, p. 51).

A.V

Vraagwinkel

Handschoengeld

Wat bedroeg het ‘handtschoenghelt’ dat in oude pachtkontrakten in Veurne-Ambacht voorkomt als een ‘last’ per gemet? Gewoonlijk wordt het handschoengeld genoemd en gerekend in één bedrag, samen met andere lasten op hetzelfde land, zoals ‘ovyne, brugghegheld’.

A.H.

Nederduitsche Leesbibliotheek

Dit is de naam van een serie Vlaamse leesboeken in-12 die in de jaren 1840 te Gent werden op de markt gebracht door de drukker L. Hebbelynck. Ik ken maar één werk uit die serie, nl. de vertaling (door C.H. van Boekel) van de Valse Boudewijn (Bertrand van Rains) van Jules de Saint-Genois in 4 deeltjes (1842-43). Welke andere werken zijn in die reeks verschenen?

P.D.

Architect van Speybrouck

Frater Jacques Schuttringer, van de St.-Andriesabdij, Zevenkerken, Brugge, zou zeer dankbaar zijn aan onze lezers die hem enige werken doen kennen van de Brugse architekt Emmanuel van Speybrouck-Coutteau (1726-1787), ontwerper van de Onze-Lieve-Vrouwkerk, Duinenabdij (thans Seminarie van Brugge), en dankt hen bij voorbaat.

Valdeur

Op het toneel in mijn patronaatstijd droegen we, als sanskulotten of soldaten van Napoleon, verkeerde broeken. We droegen een lange broek (pantalon) natuurlijk, maar modern met een split, niet met een valdeur. De echte lange broek van sanskulot en Napoleonist is echter altijd met valdeur. Zo vertelde me een oude vriend: kijk maar naar de oude prenten, zei hij. Wanneer is dan die mode in onze gewesten veranderd?

R.V.M.

Gleierwerk

Is er een technisch verschil tussen de zaken betekend door de ndl. termen gleierwerk, gleiswerk en gleiwerk? De woordenboeken zijn daarover niet duidelijk.

C.B

Congregaties van O.L. Vrouw

Rond 1840 kwamen in verscheidene parochies in West-Vlaanderen dergelijke congregaties ofte Jongelingenkringen tot stand. Hun betekenis en hun geschiedenis is niet gekend. Ze droegen in veel plaatsen (Izegem, Roeselare...) er toe bij muziekharmonieën in 't leven te roepen. Is er literatuur daarover bekend? Te Ledegem werd de congregatie gesticht in 1836, te Izegem en te Roeselare in 1847. Wie vult dit lijstje aan?

M.D.B.

Vlaamse Spraakkunst van Steyaert

Volgens Goethals zou Martinus Steyaert († 1701), de Primus van Zomergem en rector van Leuven, nevens allerlei polemische traktaten, een Vlaamse spraakkunst hebben uitgegeven waarin de verschillende dialekten besproken worden. Waar en wanneer is die spraakkunst verschenen? In welke openbare bibliotheek is een exemplaar ervan voorhanden?

J.F.

Deense paarden

Is er iets bekend over de invoer van Deense paarden in Vlaanderen gedurende de 16e eeuw?

J.H

Quarijn

Wat betekent de term quarijn in de kerkelijke taal (aflaathandel) van de late middeleeuwen?

R.D.

Natus Beurze

Zijn er herinneringen bewaard (geschreven?) over een Kortrijkse volksfiguur genaamd 'Natus Beurze' die omstreeks 1910 (?) gestorven is?

D.P.

Refuge van Ninove

Naam van een herberg te Kortrijk in 1776. Vanwaar die naam? Had het klooster van Ninove ooit een 'wijkhuis' in Kortrijk?

C.B.

Zwarte kokarden

Welke politieke of militaire betekenis had de zwarte kokarde die in de jaren 1785-1795 soms gedragen werd in de stad en op het platteland in Vlaanderen?

H.P.

Petje Cools van Lichtervelde

Als bezweerder en 'wonderdokteur' heeft een zekere Petrus Cools in Lichtervelde en ommeland naam gemaakt met onttoveringen en genezingen. Een goede honderd jaar geleden. Zijn er heden nog vertellingen over 'Petje Cools' in omloop?

F.S.

Zweragie

Een zekere ‘kwaal aan het been’ werd vroeger gemeesterd met een bijzondere plaaster waarin een zwaluwnest verwerkt was. Die kwaal noemde men *zweragie*, mijn zegsman weet daar niets meer over. Bij De Bo niet te vinden. Een verzwering? doch van welke bijzondere aard?

A.H.

Caroliade van Stichelbaut

De Gentse armmeester Jan-Antonius Stichelbaut (1746-1814) staat bekend als auteur van een ‘Caroliade’ ofte episch gedicht over de ‘Heldendaden van Keizer Karel V’ in 20 zangen. Het werk, geschreven ca. 1800, werd nooit gedrukt; in 1851 noemt Blommaert (Nederl. Schrijvers van Gent 406) het ‘handschrift’ van die Caroliade, hij zegt echter niet waar dit hs. bewaard werd. Is dit hs. in een openbare bibliotheek terechtgekomen?

C.B.

[Nummer 3-4]

De stadsbeul van Kortrijk
Een laatkomer onder de beulen van Vlaanderen

Tot in het Wonderjaar had de stad Kortrijk het kunnen stellen zonder een eigen scherprechter. De eerste stadsbeul wordt door de Kortrijkse magistraat aangeworven terwijl te Brussel de Bloedraad zetelt, een paar maanden vóór de beruchte onthoofding (5 juni 1568) van Egmont en Hoorne op de Grote Markt te Brussel. De naam van de nieuweling te Kortrijk is Pieter Bailliu.

In 1567-1568 hadden de schepenen meer vonnissen dan anders te laten voltrekken. Een stadsbeul full time was zeker een luxus: zóveel werk had de stad hem, ook in die drukke repressiejaren, in de folterkamer en op het schavot niet te bieden. De nieuwe beul zou echter ook werk aanvaarden van de schepenbank der kasselrij, die zijn executies in de stad liet uitvoeren.

De nood aan een eigen residerende beul was vooral ontstaan omdat in 1567-1568 de stadsbeulen van Ieper, Rijsel en Gent door de hoogkonjunktuur in hun eigen stad waren weerhouden en niet meer, zoals voorheen, de opdrachten uit Kortrijk konden aanvaarden. Eeuwenlang hadden de beulen van de grotere steden de kleinere kunnen bedienen, die daarvoor de vergoeding en extra reiskosten in hun rekeningen hebben ingeschreven(1). Enkele voorbeelden uit de rekeningen van Kortrijk maken dit duidelijk.

Op 2 maart 1416 zenden de schepenen ‘Bertelmeus den Poertere met brieven t'Ypre anden bailliu vander zelver stede dat hy te Curtrike eenen hangman zenden zoude om dat Hanneken vanden Ackere te Curtrike ghevaen was als ute gheseid up zijn hooft’. Kortrijks Hanneken, dat stoutmoedig de verbanning had getrotseerd, zou er dus onder de bijl (of aan het strop) van de beul van Ieper zijn hals bij inboeten.

(1) Vlaamse steden met eigen scherprechter vóór 1500 zijn: Gent, Brugge, Ieper, Aalst, Rijsel, St.-Winoksbergen, St.-Omaars, Biervliet; alsook Doornik, de bisschopsstad van Vlaanderen. Gent zendt zijn beul uit o.m. naar Kortrijk en Mechelen; Brugge naar Damme en Blankenberge; Ieper naar Kortrijk, Veurne, Menen, Hondschote; Rijsel naar Kortrijk en Menen; Doornik naar Kortrijk.

In hetzelfde jaar 1416 komt de ‘hangman van Ghend’ naar Kortrijk om een zekere Maertine ‘een let’ (hand of vinger) af te slaan ‘om justicie te vulcommene’. Het misdrijf van Maertine wordt niet nader bepaald; de beul ontvangt een vergoeding van 16 s. voor zijn werk(2).

In 1489 is het weer de ‘hancman van Ypere’ die drie dagen te Kortrijk vertoeft en vergoed wordt omdat hij ‘te Curtrike quam om Stevin Beele te executerene’(3).

De schepenen deden in 1565 beroep op de beul van Rijsel voor een niet nader bepaalde executie; de rekening boekt een uitgave van 54 s. ‘ter causen van twee cannen wins die by myn heeren vander wet ghegeven zyn an meester Robert, scerprechter van Ryssele, doende zyn officie’(4).

Die schenking van wijn is niet ongewoon. Bij elke executie verteerden, in 1467-1468, de baljuw en schepenen, samen met de scherprechter en de biechtvader, een som van 5 ponden voor een galgemaal: telkens iemand ‘bedynct ende ghejusticiert’ werd(5). Dit maal werd oorspronkelijk als een minnelijk afscheid aan de veroordeelde aangeboden.

De verzuchting naar eigen beul was voor Kortrijk omstreeks 1560 ook economisch gewettigd. De titulaire scherprechters uit de grootstad hadden hun looneisen als gastbeul in subalterne steden gedurende die drukke plakkaatjaren buitenmate opgedreven. Een keizerlijke ordonnantie van 7 okt. 1546 had daarop een loonschaal met maxima van vergoeding afgekondigd en aldus de aanstelling van een eigen, met maat bezoldigde beul in de smallere steden aangemoedigd(6).

Het jaar 1568 - Egmonts jaar - laat dan een nieuwe figuur in het Kortrijkse stadsbeeld verschijnen in de persoon van scherprechter Bailliu. De man werd aangesteld op 25 april (Beloken Pasen) 1568, zoals blijkt uit de eerste uitbetaling van zijn wedde:

‘Pieter Bailliu, scerprechtere deser stede, over zijn gaigen bij scepenen gheaccordeert te haelene ende thebbene alle drie maenden 18 lb. parisis. Compt over een jaer verscenen 26. april 1569 naer paesschen beloopende tsamen 72 lb. par.’(7).

Bailliu wordt vanaf zijn eerste ambtsjaar als een volwaardige beul behandeld: de schepenen geven hem 3 pond om ‘een mes van justicie te coopene’ en daarenboven nog 12 pond ‘ter hulpe van eenen mantele volghende zeker contract by

(2) RAK. Kortrijk, stadsrekening 1416-17, f. 33^{v}, 39.
(3) Idem, stadsrek. 1489-90, f. 43.
(4) Idem, stadsrek. 1565-66, f. 75.
(5) Idem, stadsrek. 1467-78, f. 24^{v}. - Over het galgemaal, zie Biekorf 1965, 54.
(6) Placcaetboeken van Vlaenderen I 223-226.
(7) RAK. Kortrijk, stadsrek. 1568-69, f. 80^{v}.

hem ghemaect met de voornoemde scepenen'[8]. Deze aanvullende toelage moet blijkbaar de profijten van openbare aard (marktgelden e.a.) vervangen die aan het vanouds gevestigde beulsambt in grotere steden verbonden waren.

De eerste ambtsjaren van scherprechter Bailliu zouden van hem meer vragen dan alleen de hantering van het scherpe zwaard en de bast (hangpees) voor de gewone executies. Meer ook dan de getrainde omgang met de instrumenten in de folterkamer. Hij zou, op dit hoogtepunt van de ketterjacht in Vlaanderen, ook de man zijn van de '*justitie van den viere*'. Van de 25 brandstapels die in de eeuw van Luther en Calvijn op de Markt te Kortrijk hebben gelaaid, liggen er 10 (van het totaal) in het eerste jaar van het beulschap van Pieter Bailliu.

De schepenen van Kortrijk hadden inderdaad, zoals deze van Gent en Brugge, af te rekenen met de opflakkering van het anabaptisme. De stad had al geen beste faam van orthodoxie sedert 1553, toen Meester Pieter Titelman, deken van Ronse en algemeen 'inquisiteur van kersten ghelove in Vlaenderen', op een colloquium op het stadhuis ronduit had verklaard dat Kortrijk onder al de steden van het graafschap het meest met heresie was besmet[9]. Nu kwam die vlaag van wederdopers die algemeen, ook bij de hervormden, golden als een subversieve sekte. Voor die doopsgezinden reserveerden de schepenbanken de verbranding als specifieke ketterdood, terwijl de calvinisten meestal aan het traditionele zwaard van de scherprechter werden toevertrouwd. Op beeldstormerij en rebellie stond, zoals men weet, de galg.

Tien verbrandingen in zes maanden (17 dec. 1568-7 juni 1569) is een cijfer dat aan Kortrijk een eminente plaats geeft in de annalen van de vuurdood in Vlaanderen. De maxima van verbranding (in jaartermijn) zien er uit als volgt:

Gent: 13 in 1573, 12 in 1562, 11 in 1551, 10 in 1559. Het rekord van de eeuw komt onbestreden toe aan Gent met 102 verbrande anabaptisten in de periode 1530-1573[10].

Brugge: 12 in 1561, 11 in 1568; het totaal voor de eeuw (1527-1573) bedraagt 50, en ligt dus ver beneden Gent[11].

Hondschoote: de bekende startbaan van het calvinisme in

(8) Zelfde rek. 1568-69, f. 78, 85.

(9) A.L.E. Verheyden, Le martyrologe courtraisien et le martyrologe bruxellois, Vilvoorde 1950, p. 20.

(10) A.L.E. Verheyden, Het Gentsche Martyrologium, Brugge 1946, p. XXIV et passim.

(11) A.L.E. Verheyden, Het Brugsch martyrologium, Brussel 1944, p. 28 et passim. - Mechelen kende in de periode 1526-1582 in totaal 29 verbrandingen, volgens L. Th. Maes, Vijf eeuwen stedelijk strafrecht, Antwerpen 1947, p. 402. Brussel kende in de periode 1523-1573 in totaal 31 verbrandingen; zie Verheyden, Martyrologe courtraisien et bruxellois p. 46 et passim.

Vlaanderen, boekte niet meer dan 10 verbrandingen (liggend tussen 1559-1573)[12].

Kortrijk verbrandde in 1536-1569 in totaal 24 anabaptisten, waarvan 10 liggen in de zes 'grote' maanden van stadsbeul Bailliu. - Per jaar bekeken bereikt het maximum van Kortrijk 9 in 1569, 4 in 1567, 4 in 1559.

Ligt Kortrijk iets beneden de maxima van Gent en Brugge, de palm van de maximum verbranding *op één dag* komt toe aan de Leiestad. Op zaterdag 30 april 1569 heeft scherprechter Pieter Bailliu op de Markt te Kortrijk een groep van zes anabaptisten de vuurdood doen ondergaan. De hoogbaljuw had die kleine maar zeer dynamische groep te Menen aangehouden. De namen van de terechtgestelden zijn:

Pieter Oudegodt, timmerman, van Kortrijk;
Frans Temmerman, van Menen;
Jan van Raes, wever, van Lauwe;
Jehan Watier, wever, van Komen;
Wouter Denijs, wever, van Kortrijk;
Callekin Saelens, van Zwevegem. Deze vrouw was de weduwe van Ampleunis van den Berghe, een landbouwer uit Zwevegem, ijverig wederdoper, die vier maanden tevoren (17 dec. 1568) op dezelfde Markt door de debuterende ketterbeul Bailliu naar de brandstapel was gebracht[13].

Een rekord (in zijn soort) blijkt die collectieve verbranding wel te zijn. Ook in andere steden hebben de schepenen soms hun doopsgezinde medeburgers in groep naar de brandstapel gezonden. Te Gent gingen er meermaals twee of drie samen, alleen in 1560 en 1562 worden vier anabaptisten tegelijk naar de brandstapel van het Veerleplein geleid[14]. De zes wederdopers die op 30 april 1569 in een klimaat van terreur op de Markt te Kortrijk werden verbrand, zijn alleszins een gedenkwaardig quantitatief geval in de geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen.

Men mag aannemen dat Pieter Bailliu de niet zo eenvoudige techniek van de vuurdood voldoende had leren kennen in Gent, waar de 'executeur van justitie' meestal genoeg en gevarieerd werk had om er stagiaires bij op te leiden.

Pieter Bailliu verschijnt nog steeds als '*scerprechter deser stede*' in 1569, wanneer hij de 'fustigatie' toepast op de vagebond Guillame Galleye. In 1570 echter is hij niet langer 'scherprechter' doch '*officier crimineel*': een verheffing van titel waarvan de resonantie zowel de beul zelf als de rege-

(12) E. De Coussemaker, Troubles religieux dans la Flandre Maritime IV passim (Brugge 1876; uitg. Soc. d'Emulation).
(13) Verheyden, Martyrologe courtraisien... p. 14, 37-41. - Over de techniek van de verbranding, zie Bijlage II.
(14) Verheyden, Gentsch Martyrologium, p. 26-28.

ring van de stad prestige bijzet. Als officier crimineel ontvangt Bailliu in 1570 en 1572 zijn toelage voor een mantellaken, dat door de kleermaker Maerten de Pau op stadskosten tot een mantel wordt verwerkt[15]. De vlaag van verbrandingen is intussen voorbij. Bailliu is de beul van het dagelijks (criminele) leven geworden, de man van fustigatie en pilorisatie, geseling, brandmerking, blok, rad en galg in open lucht, en van de pijnbank in het stadhuis. De relatieve amnestie van juli 1570 (generale pardoenen) remt geleidelijk de ketterjacht. Onze officier crimineel krijgt nu ook de vreedzamer opdracht om de orde in de St.-Maartenskerk te handhaven: de schepenen gunnen hem in 1570-71 een extra toelage van 4 pond voor het verzekeren van de kerkpolitie gedurende de weekends: 'ter cause (zo schrijft de stadsrekening) dat hy dit voorleden jaer neerstich zyn debvoir ghedaen heeft alle zondaghen ende helighe daghen in de prochiekerke deser stede, omme de vremdelynghen ende andere inzetenen, die loopende zyn achter de zelve kercke onghemaniert, belettende die lieden van eere huerlieder devotie'[16].

Op Driekoningendag 1573 werd een laatste (uitzonderlijke!) brandstapel door Bailliu op de Markt ontstoken voor de beeldbreker en rebel Willem Maertens van Menen[17]. Dit was de laatste 'justitie van den viere' in de geschiedenis van Kortrijk. Drie weken na het doven van die laatste brandstapel - en na een dienstvervulling van nagenoeg vijf jaar - heeft de eerste stadsbeul van Kortrijk (en dienstdoend suisse van de parochiekerk) zijn hoofd neergelegd, op 27 januari 1573[18].

De plaats van Pieter Bailliu werd zonder uitstel ingenomen door Lauwers Verholen. De voorwaarden, met inbegrip van het mantellaken, blijven onveranderd. Wel wordt nu aan de 'officier crimineel' toegestaan 'het dragen van een hallebarde'. Lauwers Verholen is nog in functie, steeds als 'officier crimineel deser stede' in 1580, wanneer hij het schepenvonnis op Willem van der Plancke en Woultre Beirdt uitvoert[19]. Of hij, zoals zijn voorganger, de ambten van beul en kerkbewaker heeft gekumuleerd weten we niet.

Had de Kortrijkse beul bijstand nodig, dan deed hij beroep liefst op zijn collega uit Ieper of uit Doornik, zoals in 1572 voor zwaar executiewerk. Ook in 1579 komt de bekende beul

(15) RAK. Kortrijk, stadsrek. 1569-70, f. 82^{v}; 1570-71, f. 80; 1572-73, f. 80.
(16) Idem, stadsrek. 1570-71, f. 75.
(17) Verheyden, Martyrologe courtraisien p. 41. - Kortrijk schijnt, gedurende de topjaren (1590-) van de heksenjacht in Vlaanderen, heel heksenvrij te zijn gebleven.
(18) RAK. Kortrijk, stadsrek. 1572-73, f. 92.
(19) Idem, stadsrek. 1573-74, f. 84; 1576-77, f. 137^{v} 148; 1578-79, f. 129^{v}; 1579-80, f. 139^{v}.

van Ieper, Jooris Germeins (al. Germain) naar Kortrijk en wordt er vergoed 'ter causen van zekere extraordinaire diensten by hem ghedaen'[20].

Gedurende de woelige jaren 1573-1575 doet beul Verholen beroep op Spaanse soldaten uit het Kasteel van Kortrijk om hem bij te staan 'ten diversschen stonden'. De schepenen hebben echter, om die onpopulaire Spaanse interventie te vermijden, weldra zelf een klein peloton van zes hellebaardiers in dienst genomen 'ter assistentie van de justitie'[21].

Zoals in de andere Vlaamse steden blijft de beul ook te Kortrijk een onmisbaar stadsambtenaar zolang de schepenbank van het oude regime de hoge justitie uitoefent. Met de hervorming van Jozef II (1785) en de invoering van de Franse constitutie wordt de tortuur (pijnbank) afgeschaft en de rechterlijke macht wordt autonoom ingericht. Het proces van Bakelandt zal in 1803 worden gevoerd voor het eedgerecht (tribunal criminel) van het Leiedepartement te Brugge en de 23 koppen van de bende vallen er onder het gemechaniseerde mes van de guillotine. De beul van de oude school had uitgediend.

Opmerkelijk is de hoge jaarwedde van de stadsbeul te Kortrijk. Zijn basis-wedde klimt van 72 pond in 1570 naar 216 pond in de jaren 1600, naar 360 pond in 1700[22]. Een stijging die niet in verhouding ligt tot de daling van de geldwaarde. Boven dit jaargeld ontvangt de beul voor elke prestatie een vergoeding waarvan het bedrag gedetailleerd wordt in een nogal griezelige tarieflijst. Men dient echter voor ogen te houden dat de beul van Kortrijk een 'late' beul was die de groei van de middeleeuwse stad niet heeft meegemaakt. In de grotere steden wist de officiële scherprechter vanaf de 13e eeuw allerlei baten en profijten te verwerven, heffingen op koopwaren, marktgelden vooral, die hem een vast inkomen verzekerden[23]. In 1570 echter was de nieuwe stadsbeul, aangesteld op aandringen van de hoogbaljuw, zonder meer een gesalarieerd officier in het kader van de stadsambtenaren.

De late opkomst van de Kortrijkse stadsbeul ligt ook weerspiegeld in zijn late titulatuur: *scerprechtere* en *officier crimineel* zijn allebei zestiende-eeuwse benamingen uit de kanselarijtaal van de ordonnanties der centrale regering. Door deze nieuwe 'bourgondische' termen worden de middelnederlandse benamingen *hangheman* en coc *(scarpcoc)* verdron-

(20) Idem, stadsrek. 1572-73, f. 94^{v}; 1579-80, f. 143^{v}.

(21) Idem, stadsrek. 1573-74, f. 86^{v}; 1574-75, f. 123^{v} 137^{v}.

(22) Idem, stadsrek. 1568-69, f. 80^{v}: accoord betr. pensioen van 18 lb. par. alle drie maanden. - Voor de 17e eeuw: F. De Potter, Gesch. Kortrijk I 177-178 (Gent 1873). - Tarieflijsten van Gent en Brugge bij Cannaert, Oude Strafrecht, p. 300-304 (Gent 1835).

(23) Een paar voorbeelden (Gent, Doornik) in Biekorf 1966, 75.

gen[24]. De term *beul* met bet. scherprechter verschijnt eerst in 1562 (Gents Naembouck: 'hanghman oft buel'). Te laat om zijn officiële betekenis (beroepsnaam) in de familienaam *De Beul* te kunnen leggen. De figuur van de beroepsbeul leeft echter wel voort in de oude fna. *Angheman, Ancheman* (al. Anchemant; ca. 1500 te Brugge), en ook de oude fna. *Cock, Cockx, De Cock* is oorspronkelijk, in sommige gevallen althans, de beroepsnaam van de scherprechter.

A. VIAENE

Bijlage I
Oude benamingen van de beul

N.B. Tussen haakjes staan de jaartallen van de archiefbronnen waarin de benaming voortkomt. De gegevens zijn geografisch beperkt tot Oud-Vlaanderen. In Brabant biedt Mechelen de oudste latijnse vermelding *(tortor* 'folteraar' 1220).

1. Hangman

Brugge: mlat. anghemanus (1281), penditor (1300) in de stadsrekeningen.

Gent: ofr. pendeur (1306 1336), berucht gebleven als 'Ie pendeur de Gant'.

Hangman (hancman, hangheman) houdt stand te Brugge tot in 1488 (testament Lanchals) en later; bij Wielant en Damhoudere: 'hancklieden' (1555).

Hangman is ca. 1382 algemeen gebruikelijk in Ieper, Veurne, Kortrijk, Assenede, Biervliet (Ook te Middelburg in Zeeland).

Vgl. de engelse benaming *hangman* (reeds in 1393), nog heden de benaming van de officiële 'executioner' van de doodstraf door ophanging (het officie zelf = *hangmanship)*.

De term *hanghedief* (1382 Brugge) schijnt geen grote verspreiding te hebben gekend, hoewel *hangh-man* door Kiliaan (1599) als verouderd, *hangh-dief* daarentegen als actueel opgegeven wordt.

2. Coc - Scharpcoc

De benaming coc (ofr. queux) is eigen aan Gent (1373). Teksten uit 1382 wijzen op de algemene verspreiding van die Gentse term in de Vier Ambachten en te Aalst.

De versterkte Gentse vorm *scarpcoc* behoort tot de 15e eeuw (1446; en vroeger?) en houdt in de stad Gent stand tot in 1521, en misschien later.

(24) Over de oude benamingen, zie Bijlage I.

3. Executeur - Meester

Bourgondische kanselarijtermen worden, vertaald of onvertaald, door de griffie van onze schepenbanken overgenomen:

dienaere van justicie (1460 Gent, Brugge);
dienaere der hoogher justicie (1463 Brugge);
executeur van Brugghe, upper executeur van Brugghe (1470 Blankenberge);
Meestere van der hoogher justicie (1482 Brugge);
meester vanden hooghen wercke (1513 Gent).

Men vergelijke hierbij het gelijktijdige ofr.: 'maistre des haultes oeuvres, executeur criminel (1549 Gent), executeur des jugemens criminels (1500 Doornik)'.

Verfraaiing van de titulatuur wordt ook gezocht in de samenstelling 'scarpcoc ende justicier vanden zweerde' (1515 Gent).

4. Scherprechter - Officier crimineel

De term *scherprechter* verschijnt, voor zover we weten, het eerst in de keizerlijke ordonnantie van 6 april 1513, waarbij de 'Scherprechtere', zoals de andere 'Officieren van Justicien', genomen wordt 'in de saulve-garde ende speciale beschermenesse van den Prince'. (Placcaetboeken Vlaenderen I 215.)

Die nieuwe officiële term heeft overal snel ingang gevonden: *scherprechter* duikt op in Blankenberge (1528), Gent (1541), Brugge (1547), Kortrijk (1565).

Inmiddels daagt *officier crimineel* (fr. officier criminel te Gent 1544) op als een concurrent die weldra - gedurende de beroerde jaren 1570 - de leiding zal nemen. Die klinkende benaming wordt algemeen gangbaar in de 17e eeuw.

Bijlage II
Techniek van de vuurdood

De vuurdood heeft gedurende de eeuw der Hervorming een technisch aggiornamento doorgemaakt. Een handleiding voor verbranding werd, voor zover we weten, nooit geschreven. Over de tortuur zijn Wielant en Damhouder uitvoerig, de verbranding echter heeft in de 16e eeuw haar eigen lokale praktijk moeten aanpassen aan nieuwe richtlijnen, die uitgingen van de Gouvernante en haar Raad[25]. Het jaar 1530 schijnt hierin het keerpunt te zijn.

Op 14 januari 1525 (n.s.) onderging op de Burg te Brugge

(25) De evolutie van de techniek blijkt te Mechelen minder duidelijk dan in Vlaanderen, althans volgens de gegevens van Dr. Maes in zijn belangrijk aangehaald werk, p. 401-403.

een brandstichter en moordenaar met name Maarten d'Eghele de vuurdood. Zeger van Male was ooggetuige van die executie en beschrijft het verloop ervan in zijn Lamentatie (ed. C. Carton; p. 124): ‘Hy wiert aen eenen staeck ghebonden met een rinck-keten die rontomme met een rinck los was, ende dat vuer was vijf ofte ses voeten rontomme de staecke ghemaekt, ende aldaer soo moste desen moordenaer ront omme loopen tot hy verbrant was, 't welcke langhe ghedeurde eer hy omviel ende doot was, ende ick Zeghere van Maele hebbe dat selve ghesien als het ghebeurde, ende was te pulfere verbrant ende de asschen ghevoert buyten de stadt onder de galghe’. De baljuw zelf noteert in zijn rekening de uitgave voor de ketting: ‘ladite chaîne qui estoit de longueur de sept pieds, ensamble d'un grand annel de fer autour de ladite estaque, afin que ledit Martin [d'Eghele] y courrust autour sans toucher le feu’[(26)].

Bij de ketterverbranding vanaf 1530 werd dat ‘lopen aan de ketting’ niet toegepast. De veroordeelde werd vastgeklonken aan de staak waarrond het hout was gestapeld: hij zat middenin de bonden stro en de takkenbossen. De naam van die brandstapel is ‘*huuseken*’. De patiënt gaat in het ‘huuseken’, wordt in het ‘huuseken’ gebracht[(27)]. Bij het vastbinden aan de staak wordt hij somtijds gewurgd, hetgeen als een verzachting van de doodstraf werd aangezien[(28)].

Een andere verzachting bestond in het vastbinden op de borst van een zakje met buskruit; de doodstrijd in het vuur werd daardoor ingekort.

De rekening van de baljuw van Hondschoote in 1568 spreekt daarover een duidelijke taal. Hier volgen enkele uitgaafposten betreffende de executie van Lauwers Pepershooft, Willem van den Bussche en Willem Bevelen, die ‘levende metten viere ghejusticiert zijn gheweest’:

‘Voor het maecken van het huuseken’, opgetimmerd door drie helpers van de baljuw - ‘Voor 180 voeten reghele, mitsgaders zes stillen van elck 7 voeten...; voor 3 brantstaken van elk 12 voeten... - Voor drie pont buscruut omme de zelve persoonen haerlieden pyne te vercorten, midts dat zij levendigh verbrant waeren, te 16 s. het pont. - Voor 25 glayschoven. Voor 25 bonden houte...’ Een ander rekening noemt ‘een hondert mutsaerden’ alsook de ketens ende krammen voor het

(26) A. Henne, Hist. Charles-Quint en Belgique VII 174 (Brussel 1859).

(27) Zie reeds in 1530 de verbranding van Joos de Backere op de Vrijdagmarkt te Gent, Biekorf 1964, 337.

(28) Dit verzachtend wurgen niet te verwarren met de combinatie van het verzwarende vonnis ‘vuur en galg’, uitgesproken tegen sommige brutale beeldbrekers en plunderaars; het vonnis heet dan: ‘metten stroppe ende viere; metten viere ende metten coorde’. Aldus te Hondschoote in 1568 (De Coussemaker a.w. III 301 IV 303).

'huuseken' en een nieuwe vork die men voor het aanwakkeren van het vuur nodig had[29].

Dezelfde techniek wordt later, in 1593, toegepast op de drie heksen (grootmoeder, moeder en kind) te Ieper: een voor een worden ze naar het 'huuseken' geleid; het kind echter (een meisje van zeven jaar) wordt na verwurging door de officier geheel met stro omwonden voor de verbranding[30].

Men weet dat de verbranding van ketters (en heksen) gold als uitroeiïng van de duivel, vandaar de nadruk op het verbranden 'te pulver in asschen', ook wanneer de patiënt vooraf gewurgd werd. Werd een ketter 'penitent', d.i. liet hij gedurende het 'geestelijk' examen zijn heresie varen, dan was verbranding niet meer nodig: als 'penitent' werd hij 'gheexecuteert metten zweerde'. Dit voorrecht genoten o.m. Andries de Vos en Jan de Wilde te Hondschoote in 1568, nadat ze door pastoor Mazeman 'tot penitentie ghebrocht' waren. Verkoold of onthoofd, de lijken van de terechtgestelden werden naar het galgeveld (plaetse patibulaire) gevoerd waar ze elk op een rad werden tentoongesteld. Voor het werkelijk 'tot as verbranden' van een verkoolde, ontving de beul een supplement gelijkstaande met een expositie (met optimmering) op een rad.

Confiskatie van goed ging meestal samen met de doodstraf en kwam de tamelijk zware rekening van de strafuitvoering vereffenen. De aandrager kreeg vooruit het derde deel van het verbeurd verklaarde goed.

Advertentieblad Veurne

Bestaat er ergens een volledige verzameling van het 'Advertentie-Blad der Steden Veurne, Nieuport, Dixmude en geheel het Arrondissement' dat in 1825 begonnen is en, volgens Warzée, nog blijkt te verschijnen in 1845? Dit weekblad werd - volgens het N° 538 (17 januari 1836) - 'gedrukt en uytgegeven alle Zondag morgen, by P. Ryckeboer, boekdrukker en boekhandelaer, in de Oost-straet, n° 31'. Formaat klein-folio. - Het blad bracht soms, na de vendities, koopdagen en verpachtingen, een korte rubriek met 'Belangryke Nieuwigheden' van nationale aard en ontleend aan Gentse kranten. Zelfs toneelnieuws uit Veurne werd daarin opgenomen, en nu en dan een gedicht of een liedje.

W.H.

(29) Baljuwsrekening 1568 bij De Coussemaker a.w. IV 258 267.

(30) K. Maddens, Heksen op de brandstapel te Ieper, in Biekorf 1960, 75-78.

Drank en spel bij Cornelis Everaert
Verklaring van enkele woorden en uitdrukkingen

In de Spelen van Cornelis Everaert wordt nogal vaak een schildering gegeven van de maatschappij uit de 16de eeuw en wanneer wij ons het leven in die tijd tot op zekere hoogte kunnen inbeelden, is dat zeker ook voor een gedeelte aan hem te danken.

Zijn '*Spelen*' (35 in aantal) werden in 1920 te Leiden uitgegeven door Dr. J.W. Muller en Dr. L. Scharpé, naar handschrift nr. 19036 van de Kon. Bibliotheek te Brussel.

In enkele van deze spelen, en met name vooral in I *(Tspel van Maria Hoedeken ende es een exemple van eenen clerc die Maria diende* - anno 1509), IV *(Esbatement vander Vigelie* - anno 1526), VI *(Esbatement vanden Coopman die vyf pondt grooten vercuste* - anno 1513), en XVII *(Esbatement van Aerm inde Buerse* - anno 1529) voert Everaert kroeglopers en dobbelaars ten tonele. Naast het belang dat een, zij het dan nogal verwarde beschrijving van het 16de-eeuwse kansspel zeker heeft, worden wij ook getroffen door het woordgebruik. Een zeker aantal woorden in verband met drinken en spelen vallen op, omdat ze op het eerste gezicht moeilijk te plaatsen zijn; men herinnert zich niet ze in andere teksten aangetroffen te hebben en bovendien schijnen een deel ervan ook in het huidige Westvlaams en zeker in het hedendaagse Brugs niet (meer?) te bestaan. Vermits de twee uitgevers van de '*Spelen*' zich niet de moeite getroost hebben deze woorden uit te leggen, en ook de woordenboeken nogal eens verstek laten, proberen we hier enkele verklaringen te geven.

Naar volledigheid wordt hierbij niet gestreefd. Het is bv. duidelijk dat woorden die frekwent in het Mnl. en in het huidige Nederlands (dialekt of A.B.) voorkomen, niet werden behandeld. Wat de vindplaatsen betreft, ook deze zijn niet steeds volledig, d.w.z. het is heel goed mogelijk dat bepaalde woorden verder in de tekst nog voorkomen. Immers wanneer het goed begrip dit niet absoluut vereist, kan dat m.i. hier wel achterwege gelaten worden.

Wij hebben ons dus tot enkele speciale gevallen beperkt met de bedoeling er, aan de hand van wat in de woordenboeken te vinden is, en wat wij uit de kontekst kunnen opmaken, een redelijke verklaring voor te geven. Door konsultatie van De Bo hebben wij gepoogd uit te maken of de betreffende zestiende-eeuwse woorden en uitdrukkingen in het latere (en/of huidige) Westvlaams hebben standgehouden.

1. Banniere

De tavernier opent het herbergtoneel:
‘Om een beghinnynghe / uut steken te puente
Myn banniere van Houder Ghewuente
Ende met blyden gheduente / roupen den wyn fyn’ (I 61).

De klerk (Goet Gheselscip) spreekt:
‘Waer vynden hem lieden? Jc zye uut steken
De banniere onbesweken / van Houder Costume’ (I 213).

Het Mnl. Wb. geeft als verklaring ‘een vaantje dienende als teken’; ook Muller-Scharpé geven die verklaring: ‘de baniere is dus een vaantje als uithangbord waarop de prijzen genoteerd waren’. Beter gedocumenteerd is de bepaling van Gailliard in KvHaz. I 54: die banier was waarschijnlijk uit blik of enig ander metaal, en de tapper was verplicht de herkomst (streek) van de wijn er op te schrijven. Naar Brugse teksten uit 1392 en 1449.

De term banier met die bet. is heel verdwenen.

2. Brassen

De tavernier spreekt:
‘Wellecomme brassers
Der vruechden tassers / in sweerels rosier’ (I, 91).

De Cnape spreekt:
‘So lichte en es myn / dachuere niet verdient
Jc en hebbese wel alzo rasch vertheert
Jc laete myn ghelt bewaren de weert
Jc voede tlichaeme / met vulder brassynghe’ (IV, 97).

Dit woord heeft bijna in alle woordenboeken zijn plaatsje gekregen.

Mnl. Wb. geeft, zoals WNT, de dubbele betekenis van brassen: 1. brouwen (in eig. en fig. zin); 2. slempen; overdadig eten en drinken, zwelgen, smullen. Brassere: slemper, drinkebroer. Volgens WNT is het helemaal niet zeker dat we bij de bet. brouwen met hetzelfde woord te doen hebben als bij brassen = slempen.

Bij Everaerts oudere stadsgenoot Anthonis de Roovere lezen we, in de dialoog ‘Van pays en oorloghe’, het vers: ‘Brasseringhe die noyt cost en verveelde’ (Mak 379).

Het is opvallend dat *brassen* steeds in twee betekenissen gebruikt wordt, nl. zowel voor eten als voor drinken. Thans wordt, naar ik meen, een braspartij enkel als een drinkgelag beschouwd.

3. Busynghe

De Burchmeester spreekt: ‘De weert moet thameer gheven ons busynghe’ (VI 261).

Ook het ww. *busen* lezen we bij Everaert (IX = Spel Wellecomme vanden Predicaren, anno 1523; vers 25): Nydeghe Clappeghe zegt: ‘Sy (de monniken) busen den wyn’.

Mnl. Wb.: *busen* (van buse, d.i. beker) = sterk drinken, zuipen; in die bet. ook bij Anna Bijns. *Buser:* drinker. *Businge:* slempmaal, drinkgelag.

WNT: buizen = onmatig drinken, zuipen (nu nog in Groningen, Antwerpen, Gent).

Op te merken valt, dat hier niet zozeer de nadruk ligt op ‘slempen, zuipen’, maar veeleer betekent het gewoonweg ‘drinken’, zonder meer. Trouwens in het bovenstaande eerste citaat uit Everaert hoeft de betekenis ook niet zo sterk te zijn. In Rhet. Glos. geeft Mak, ter verklaring van ‘busynghe’ alleen ‘drank’.

Bij Everaerts jongere stadsgenoot De Dene heeft het allicht wel dezelfde betekenis als brassen, althans in het volgende citaat (uit Testament 292a):

> ‘Zom zeggense datse loopt hier ende daer
> Schossen, brassen en busen veel slomme tueghen’.

De Bo vermeldt ‘buis: de daad van te buizen, d.i. pooien, veel drinken’. Toch komt het mij voor dat het woord in West-Vlaanderen heel zeldzaam geworden is. Waarschijnlijk is het zo, dat de woorden uit de kroegwereld, die uiteraard sterk emotioneel geladen zijn, veel eerder voor verandering en aanpassing aan de nieuwe tijden, vatbaar zijn. De drinkerswoordenschat is dan ook heden heel anders geworden dan hij blijkbaar ten tijde van Everaert was.

Een overblijfsel wellicht waar het woord buizen nog in zijn oorspronkelijke betekenis aanwezig is, in het Wvla. busbing = sterke drinker, waar we dus in onderscheiden het woord busen en daarnaast de vorm *bing, being*, die ook in afzonderlijke vorm in een gedeelte van W.-VI. gebezigd wordt in de betekenis ‘kerel, vent...’?

4. In Droghaerts bilck

Dit keer hebben we te doen met een uitdrukking die in geen enkel woordenboek voorkomt. Quaet Beleedt zegt: ‘Es den bucht uut / zo willen wy sceeden’. Waarop Sobert Regement antwoordt: ‘Ghy muecht wel in droghaerts bilck ghaen weeden’ (I, 389).

Toch is de betekenis tamelijk duidelijk en voor de hand

liggend. Wij hebben hier te maken met een eigen vorming van Everaert, een schilderachtige omschrijving van het begrip ‘zonder drank zijn, het niet goed hebben’, immers men gaat weiden in de bilck (= beelk, weide) van Droghaert. Parallel hiermee is spreuk nr. 466 bij Stoett ‘Op 't droge zitten’ en de gekende zegswijze ‘op droog zaad zitten’ waar ook telkens het begrip ‘droog’ voorkomt, dat door Everaert gebruikt is bij zijn afleiding ‘Droghaert’.

In verband met die eigen woordvorming verwijzen we naar de vorm ‘Royghem’ die we verder zullen behandelen.

5. Fluusschen

De klerk (Goet Gheselscip) spreekt:

> ‘Maer myn zinnen vey / ziet zonder twyffelen
> Haken meest / om tuusschen en myffelen
> Fluusschen mornyffelen / rouffelen honueren’ (I, 326).

Elckerlyc zegt tegen Aerm inde Buerse:

> ‘So mochtich ghepathuert / te sulcker plaetsen zyn
> Om schieten / baerre looppen / ofte om caetsen fyn
> Clossen / dobbelen / verkeeren fluusschen (XVII, 84).

Hier staan we voor de eerste echte speelterm. In het Mnl.Wb. werd hij niet opgenomen. Bij Kiliaen vinden we: ‘Fluysen: Fland.j.ludere chartulis’. Bij Lambrecht: ‘fluusspel: Quartes à jouer; fluzen oft speelen met den fluusspele’.

WNT vermeldt: ‘fluizen: kaartspelen of een bepaald kaartspel spelen’. Het vermeldt ook volgende excerpten: ‘Sy brassen, sy busen, sy ryden peerden, sy verkeeren, sy fluusschen’ (A. Bijns 39). En ‘Soud Taxilus hier verkeeren of *fluysen*’ (LB 4, 244).

Bepaald eigenaardig is dat in beide citaten in een adem met fluusschen ook ‘verkeeren’ genoemd wordt, en dat ook Everaert in dezelfde zin spreekt over ‘clossen’. Houdt fluusschen ook een zinnelijk element in zich of worden beide begrippen, elk afzonderlijk automatisch geassocieerd met de ‘genoegens’ van een kermis?

In Rhet. Glos. vinden we ‘fluyser: kaartspeler’, met het volgende excerpt: ‘Sinte Aelwaer toont oock haer moghende cracht fyn op dobbelaers, *fluysers* ende sanghers mede’ (*Ts.* 14, 1895, p. 132).

Het woord fluyzen voor kaartspelen of voor een bepaald kaartspel is uit het Wvla. verdwenen. Het komt reeds bij De Bo niet meer voor.

6. Gheeskin

De Burchmeester spreekt:

> ‘Wy sullen een cleen gheeskin maken
> Elc om zynen pennync / jent ende net’ (VI, 92).

Deze uitdrukking wordt in geen enkel woordenboek verklaard, ook al lijkt ze niet moeilijk om begrijpen. Waarschijnlijk is het een alleenstaande uitdrukking die door niemand anders werd gebezigd. Immers, Mak, die voor zijn Rhet. Glos. heel wat rederijkersteksten heeft geëxcerpeerd, geeft ook slechts één vindplaats, nl. bovenvermelde. Hij vermoedt dat de betekenis zou zijn ‘aardigheid, pretje’, en we kunnen hem gerust in die gissing volgen. De normale uitdrukking, die ook door Everaert talloze malen aangewend wordt is ‘een chierken maken’.

In het huidige Wvla. is ons geen soortgelijke uitdrukking bekend.

7. Lollaerts

De tavernier spreekt:

> ‘De Vastene vry / heift my ghescaet wel.
> Mids huerer daet fel / es my profyt bezweken
> Ende by dese lollaerts / clappen en preken
> Bem jc ghesteken / uut mynder winnynghe’ (I, 57).

‘Lollaerts’, in feite een geestelijke orde, wordt hier natuurlijk niet in die betekenis aangewend, maar betekent eerder ‘kroeglopers’ of iets dergelijks. Deze gebruikswijze is in de Middeleeuwen heel frekwent. ‘Doch nog slechter naam kregen zij bij het volk door hun ergerlijk levensgedrag’ tekent het Mnl.Wb. aan. Ook in het Engels is ‘lollard’ in de betekenis ‘luilak, leegloper’ bekend. Muller-Scharpé (p. 559) merken op: ‘Het gewag van “dese lollaerts” in verband met de vasten is wellicht ironisch bedoeld. Zij waren immers wegens hunne losbandigheid berucht’. Zie daarover ook D. Th. Enklaar, Varende Luyden, p. 128-130 (Assen 1937).

8. Mockoenene

De Weert zegt tegen de Coopman:

> ‘Daer wort so leckerlic te *mockoenene*
> Bier ende wyn van tweederande manniere’ (VI, 66).

Is de betekenis van dit woord makkelijk uit het zinsverband af te leiden (het zal wel synoniem zijn van bussen en brassen), dan is de oorsprong ervan heel wat raadselachtiger. Rhet. Glos.,

dat alleen deze bewijsplaats aanvoert, gist ‘rijmafleiding van mocke “brok” of rijmverlenging van moeken?’ Het kan natuurlijk, vermits Kiliaen vermeldt ‘mocken, j. moffelen: buccam ducere sive movere’. Met beide staat waarschijnlijk in verband het in WNT en Mnl.Wb. vermelde ‘mockeye’, nl. ‘een brokje, een beetje’. We vinden twee aanhalingen uit De Dene, en Everaert zelf gebruikt het eveneens: ‘Siet Onbescaemt / eist niet een goede vinne dat? Ten is gheen mockayken / te vermulene’, zegt speelman Stout tegen speelman Onbescaemt (X, 270; anno 1527).

De Bo vermeldt ‘mokkelen: lustig en smakelijk eten, snoepen’. Toch is dat woord mij niet bekend. Wel bekend daarentegen is ‘mokke’, dat als lokale specialiteit vooral gekend is onder de benaming ‘Brugse mokken’ = kleine koekjes. Het is dus niet onwaarschijnlijk dat al die begrippen samenhoren.

9. Mornyffelen

De klerk (Goet Gheselscip) spreekt:

> ‘Maer myn zinnen vey / ziet zonder twyffelen
> Haken meest / om tuusschen en myffelen
> Fluusschen mornyffelen / rouffelen honueren’ (I, 326).

Nog een term uit de wereld van het kansspel, die tamelijk onbekend is gebleven. Mnl.Wb. vermeldt het woord niet. WNT schrijft: ‘een aan fr. mornifle ontleend znw. Fr. mornifle is een term voor 4 kaarten van dezelfde kleur. De afkomst is niet bekend’. Als enig citaat, het bovenvermelde uit Everaert. Het zal dus wel geen veelgebruikt woord geweest zijn. - Het hedendaags Wvla. schijnt deze term niet meer te kennen.

10. Myffelen

Vindplaats, zie boven: mornyffelen.

Noch Mnl.Wb. noch WNT nemen deze vorm op. Rhet. Glos. geeft echter:

‘Myffelen: ww. Oorspr.? Een kansspel spelen, dobbelen, tuischen.

Myfeldose: uit myffelen en dose. Fig. gebruikt naar het schijnt in de bet. beuzelarij of bedriegerij. 'Adieu an al dat edel boucxkin bughender knie Albarib dim gotfano en de ghuene die De myfeldose der trufatoryen gheerne lesen’ (De Dene, Langhen Adieu, 236). Verder ook: ‘Tes een caetsere, een schietre, een roldre, een clossere, een myffelare, een dronckaert, een tuuscher, een keghelaere’ (De Dene, z. de Bo).

Uit de opsomming blijkt dat het woord niet bepaald iets hoogstaands aanduidde. - Over myfelen en myfelschole (dob-

belspel) oudtijds, zie ook de bijdrage van A. Viaene in Biekorf 1964, 242-244.

Blijkens De Bo (myfelaar: die veel myfelt, dobbelaar) zou het woord dus ca. 1870 in het Wvla. nog in zwang geweest zijn. Mij is echter niets dergelijks bekend. Ook het vermelde 'myfelberd: dobbeltafel' is nieuw voor mij.

11. Poyen

De Weert zegt tegen de Coopman:

> 'Daer wort noch tavent vry ghepoyt
> Een deel wyns / jae commenser alle by' (VI, 70).

Naast brassen en busen weer een woord dat een schakering van drinken aanduidt. Ik laat het Mnl.Wb. aan het woord: 'In de 16e eeuw drinken, veel drinken, bepaaldelijk geestrijke dranken'. Dat het echter ook voor wijn gebruikt wordt bewijst het citaat. Ook voor de 16e eeuw was het al bekend, getuige deze regel van Anthonis de Roovere: 'tvrouken vroylick // frisch moylic // was *poylick*' (= dronken); Mak, p. 401, v. 43.

De Dene spreekt in 1560 van 'tscolvuryniers hof daer ick ghepoyt hebbe ande steenen tafel', en elders nog luidt zijn vers: 'Alst al ghepoyt es moe en mat'. (G. Degroote in De Gulden Passer XXV, 1947, 329 en 337).

Ook WNT vermeldt als bet. 'drinken, zwelgen, zuipen', maar voegt eraan toe: 'het woord gold wellicht als minder ruw dan thans'. Ik heb de indruk dat het woord uit het hedendaags Wvla. taalgebruik verdwenen is

12. Quacxskin

De Weert zegt tegen de Greffier:

> 'Elc pyne van desen zyn buucxskin te vullene.
> Tsal hu bet becommen / dan eenich quacxskin' (VI, 211).

Met Mni.Wb. vermeldt kwak alleen in de betekenis 'smak', niet in de door het WNT opgegeven 'jenever, een borrel'.

De Bo neemt het woord helemaal niet op, alhoewel het hedendaagse Brugs, en waarschijnlijk nog andere Wvla. dialekten, het woord wel degelijk kent als aanduiding voor een slok alkohol.

13. Royghems ghequel

Sober Regement zegt tegen Quaet Beleedt:

> 'Ghy muecht wel in droghaerts bilck ghaen weeden
> *Met Royghems ghequel* / wort ghy besmuert' (I, 390).

Op de vraag waar zijn goed gelegen is antwoordt Aerm inde Buerse:

‘Te Broodshende
Te Bystiervelt te Royghem / ende tHuutkercke’ (XVII, 370).

Klaarblijkelijk een door Everaert zelf gevormde afleiding van ‘rooi’ = ellende, ongemak. Rhet. Glos. vermeldt ‘royaert: armoedzaaier’.

Mak, in Ts. LXVIII (1951) p. 298 vv. laat Royghem, als spottende benaming teruggaan op rooi, dat hij afleidt van ofr. deroy.

Wat de vorming betreft is het te vergelijken met ‘droghaerts bilck’ (z.a.). Het woord ‘rooi’ is thans in de Wvla. dialekten springlevend.

14. Rouffelen.

Vindplaats: zie onder myffelen en fluusschen.

Wat dit woord betreft hebben we niet het minste aanknopingspunt om tot een juiste betekenisinterpretatie te komen. Het WNT vermeldt roefelen als Wvla. vorm van ‘roffelen’, maar wat dit roffelen moet betekenen wordt niet opgegeven en ik heb er werkelijk geen idee van. Voor de rest is er in geen enkel woordenboek een spoor van dit woord te bekennen.

Wat de betekenis betreft moeten wij ons houden aan hetgeen Rhet. Glos. voor ‘honueren’, dat ook nergens anders ‘belegt’ schijnt, zegt: ‘benaming van een soort kansspel’. Dat is uit het zinsverband met tamelijk grote waarschijnlijkheid af te leiden, maar zodra wij enigszins dieper willen gaan is de duisternis kompleet.

15. Rudder of Meersman

De klerk (Goet Gheselscip) spreekt:

‘Al waert te dobbelen / te deser hueren
Jc zal aventhueren / ruterlic myn deel
Al zouder al tmyne / blyven gheheel
Haut dit parcheel / en doe jc gheen ghekeer
Jc en zy rudder of meersman’ (I, 331).

‘Wat lecht ghy van neghene?’

zo vraagt Quaet Beleedt bij het dobbelen, waarop de klerk antwoordt:

‘De gheheele prondele
Rudder of meersman willic bedien snel’ (I, 372).

Deze uitdrukking, dit spreekwoord eigenlijk, schijnt tot op onze dagen te zijn blijven bestaan. Ik zeg schijnt, omdat ik de uitdrukking persoonlijk nooit gehoord heb. Toch vermeldt Harrebomée, zij het zonder enige uitleg: ‘Of ridder of marskramer’ en Meyer (Oude Nederlandse Spreuken en spreek-

woorden, Groningen 1836): ‘Oft ridder of meersman’ (p. 72).

Nog dichter bij ons, een kwisspel van de B.R.T. uitgezonden op 4 maart 1967 heette: ‘Ridder of mis’, dus in wezen toch wel dezelfde uitdrukking. Toch lijkt het niet tot de gekende spreekwoordenschat van ons volk te behoren.

De betekenis is duidelijk ‘alles of niets’, waarbij ridder met ‘alles’ en marsman met ‘niets’ geassocieerd wordt. ‘Ridder’ was in het mnl. het woord dat het paard in het schaakspel aanduidde, maar of we met die wetenschap iets verder komen is zeer de vraag.

16. Tuusschen

Wat doen we om de tijd te verdrijven? Op die vraag antwoordt de klerk (Goet Gheselscip):

> ‘Danssen of sprynghen / tuusschen of spelen
> My en roucx machic pelen / der vruechden ey’ (I, 321).

Over dit woord kunnen we kort zijn. Het was en het is een heel frekwent woord dat ‘dobbelen’ betekent. De gm. parallellen zijn Mnd. tûschen, mhd. tiuschen, hd. täuschen.

Lambrecht noteert ‘tuschen: jouer’, en ook De Bo geeft het voor het Wvla. op, wat inderdaad met het gebruik strookt.

17. Waghebaert

De Cnape die van t'Wyf twaalf groten krijgt, zegt:

> ‘Hier mede sallic wel uutter tunne
> Waghebaert ghecryghen den vullen heesch’ (IV, 208).

Mnl.Wb.: ‘naam van een soort bier; de naamsoorsprong is niet gekend’.

Waghebaert was, samen met keyte, een betere biersoort en gold in 1542 te Brugge 12 penningen de stoop terwijl het ‘dobbel bier’ op 10 penningen gesteld was. Een hallegebod van 1561 schreef als uithangteken voor: een ‘zwarte schuetele’ voor marsbier, een ‘gheluwe schuetele’ voor waghebaert, een ‘witte schuetele’ voor de andere soorten. (Gailliard, Gloss. Flam. s.v. keyte; KvHaz. I 62).

ROLAND WILLEMYNS
Navorsingsstagiair N.F.W.O.

Lijst van afkortingen

De Bo:	L. De Bo: ‘Westvlaamsch Idioticon’, heruitgegeven door J. Samijn. (Gent, 1892).
Harrebomée:	P.J. Harrebomée: ‘Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal’, Utrecht 1858-1870.

KvHaz:	E. Gailliard: De Keure van Hazebroek, I-V, Gent 1894-1905 (Uitg. KVAcad.).
Lambrecht:	R. Verdeyen: ‘Het Naembouck van 1562. Tweede druk van het Nederlands-Frans woordenboek van Joos Lambrecht’, Luik 1945.
Mak:	J.J. Mak: ‘De gedichten van Anthonis de Roovere’, Zwolle 1955.
Mnl.Wb.:	E. Verwijs en J. Verdam: ‘Middelnederlandsch Woordenboek’, 's-Gravenhage 1885-1952.
Muller-Scharpé:	J.W. Muller en L. Scharpé: ‘Spelen van Cornelis Everaert’, Leiden 1920.
Rhet. Glos.:	J.J. Mak: ‘Rhetoricaal Glossarium’, Assen 1959.
Stoett:	F.A. Stoett: ‘Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden’ (I & II), Zutphen 1916[8]
Ts:	‘Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, uitgegeven vanwege de Maatschappij voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Leiden’.
WNT:	‘Groot Woordenboek der Nederlandse Taal’, Leiden 1882-1967.

Uit de spreukrijkdom van mijn grootvader

- Een sulfertje in tien en een pintje in een teugje: spaarzaam aan een kant, verkwistend aan de andere.
- Gij zijt de kenner van de vis, uw moeder was een rogge: kennen van den huize uit.
- Ge moet u niet dikke maken, dun is de mode.
- Dat is zerken zagen: werk dat traag vooruitgaat. Ook nog: 't Gaat vooruit lijk 'n hooibond tegen wind.
- Beter zat of zot, 't en duurt zo lange niet. (Beter... of = beter... dan).
- De schuifelaars hebben geen geld in hun zak.
- Open deuren waken wel: trekken geen dieven aan.
- 't Gaat mallejongen regenen, de steerten hangen uit.
- Hij is gesmout met zijn eigen vet (valt in de put die hij voor een ander gegraven heeft).

- Grote ruiten - maar letter kluiten: grote blaai zonder geld.
- Ik zal met de schuimspaan op mijn rug niet lopen: op krijgen uit zijn.
- Als hij komt, 't en is maar voor een kooltje vier. Als ge komt, 't is altijd om een kooltje vier: als ge iets nodig hebt.
- Late gezaaid komt ook boven.
- Bij gebrek aan groen - moet je 't met schavelinge doen.
- Nader hem niet te dicht of hij zou 't gat van je broek doen blinken.

(Grootvader was van Klemskerke en bij de tachtig als hij gestorven is in 1941).

F.B.

De hondenkar van de schoolmeester

In Biekorf 1967, 35-42, las ik met veel genoegen de bijdrage van J. Desmet over de hondenkar in het volksleven. Naar zijn oordeel zou deze eerst rond 1890 voor personenvervoer in aanmerking gekomen zijn.

Wie zou dat ooit gedacht hebben? Onmiddellijk herinnerde ik mij de hondenkar van mijn vader zaliger: hij moet dan wel een der eersten geweest zijn om met zo 'n rijtuig te rijden!

Vader was ‘ondermeester’ te Ichtegem (1885-1891). Na zijn huwelijk (2.5.1890) kwam hij te Handzame wonen en moest nu vandaar uit dagelijks heen en weer naar Ichtegem. En wat deed hij? Hij kocht een grote zwarte hond met witte vlekken en noemde hem *Boul*, een naam die vermoedelijk wel iets te maken heeft met het engels Bull-dog. Bij wagenmaker Boucquez Kortemarkstraat Ichtegem liet hij een gepast hondenvoituurken maken en daarmee reed hij dagelijks naar zijn job. Binst de dag lag de hond op wat stro onder een schoolbord tussen twee haagskes in de hof van de ‘oppermeester’ Edmond Vereyck. De kar kwam in het droge in de brouwerij van Henri Sys.

Toen vader in 1891 ‘hoofdonderwijzer’ benoemd werd te Vladslo kwamen hond en kar aldaar wonen. En muziekmeester zijnde van de fanfares van Ichtegem en Handzame reed vader nu ermee wekelijks, de dinsdag na de school naar eerstgenoemde, de zaterdagnamiddag naar laatstgenoemde localiteit. Op die manier heeft hij het een paar jaar volgehouden. Toen, ook als een der eerste op het dorp, leerde hij velo-rijden.

Van toen af werd het hondengespan alleen bij gelegenheid nog gebruikt, bij voorbeeld om met de kinderen naar de familie te Edewalle te rijden. Of eenvoudig om een wandeling te maken. Dan werd Boul onderweg soms eventjes uitgespannen en mocht hij nabij het kasteel van de Crombrugghe in het water van een vijverken springen. In 1896 reden vader en moeder samen met de hondenkar naar de begrafenis van grootmoeder te Edewalle.

Op het einde van de eeuw was de rol van Boul uitgespeeld. Als een gepensioneerde stond, of liever lag hij nog enige jaren aan zijn kot in onze hof. Hij had alle levenslust verloren. Omtrent 1905 werd hij naar de vilder gebracht.

Ons mooi honden-voituurken stond item nutteloos nog enkele jaren nevens de bijenkorven in een stofferig hok met druivelaar op de pannen. Nooit of nimmer zag men zijns gelijke. Het was okergeel geschilderd, op tamelijk hoge wielen gemonteerd en had veel weg van een tilbury. Het werd eindelijk verkocht aan een zekere Luypaert.

KAREL SUYKERS

Inventaris van een kruidenierswinkel Eeklo 1667

Jacques Van der Haeghe, een inwoner van Eeklo, bezat een kruidenierswinkel gelegen ‘aende de groote straete streckende van de maerct naer Balgheroucke’. Hij overleed te Eeklo op 28 juni 1667. In zijn staat van goed werd een volledige boedelbeschrijving van zijn winkel opgenomen, zodat we een kijkje kunnen nemen in een zeventiendeeuwse winkel uit een kleine stad.

In vergelijking met onze supermarkten lijkt de voorraad en de keuze eerder beperkt! Jacques Van der Haeghe verkoopt echter alleen wat op het eigen erf niet kan gewonnen worden. Verf, kaarsen, stijfsel, zeep, garen en spelden zijn eerste levensnoodzakelijkheden. Onder de eetwaren zijn specerijen en suiker belangrijk. Er is ook iets voor de snoepers: lijfkoek en kalisiehout.

De inboedel is even schraal als de voorraad. Een ‘ijseren heffenaer’, schalen en gewichten om te wegen, allerlei vaten, kannen, glazen en potten maken de hele uitrusting van de winkel uit.

Veel van de waren die Jacques Van der Haeghe verkocht in zijn winkel, zijn nog niet zolang uit onze moderne warenhuizen verdwenen. Voor de tweede wereldoorlog werden kandijsuiker en kalisiehout nog als lekkernij voor de kinderen verkocht.

De totale waarde van de inboedel van de winkel wordt op 14 lb. 12 sc. 2 gr. geprezen. Het batig saldo van de staat van goed bedroeg 45 lb. 12 sc. 5 gr., zodat de winkel een derde van het bezit van Jacques Van der Haeghe vertegenwoordigde. Een rijk man was hij niet, maar wel een begoed middenstander.

L. STOCKMAN

Bijlage
Ghemeene baete van goederen bevonden inden winkele

Eerst 11 sc. 8 gr. over een half kinneken seepe volghens den incoop aftreck van een pont en half daere uyt vercocht.
Item 5 sc. 2 gr. over al de verwe sijnde bruijn, ocker, roode, gheluwe ende swartsel.
Item 3 sc. 11 gr. over den lijfcoucke ende calisie houten.
Item 6 sc. gr. over de noten ginnebeer, canneel, peper ende naghel poer.
Item 4 sc. gr. over de foillie noten musschaeten ende groffels naeghels.
Item 2 sc. 8 gr. over vijftich heijers.

Item 11 sc. gr. over een halfven sack sant.
Item 13 sc. gr. over drij steenen kerssen.
Item 5 sc. 8 gr. over vier pont min een half vierendeel suijckere.
Item 4 sc. gr. over lintgaeren ende spellen.
Item 1 sc. gr. over hammeldonck ende blausel.
Item 3 sc. gr. over de olie van olijve ende serope.
Item 10 gr. over suijcker candijs.
Item 1 lb. 9 sc. gr. over al de glaesen.
Item 4 sc. 6 gr. over de bier ende asijnpotten.
Item 12 sc. gr. over de sant cuijpe al de laen ende pourbussen.
Item 17 sc. gr. over een houten schaele met de ijseren heffenaer ende twee metaelen schaelen met hunne ghewichten.
Item 5 sc. gr. over vijf cleene tinnen maetkens weghende tsaemen een pont en halfe.
Item 2 sc. gr. over ener santmaeten.
Item 1 sc. gr. over de herden cannen.
Item 5 sc. gr. over den toeback ende pijpen met toebackseefde.
Item 5 sc. gr. over de mostaert guerij.

Stadsarchief Eeklo nr 1014 f. 211^{v} en f. 212^{r}.

NOTA - Kinneken = vaatje, vierde van een ton (Biekorf 1960 334) - Lijfcoucke = peperkoek. - Calisie houten = zoet hout. - Ginnebeer = gember (Biekorf 1967 47). - Foilie = huid om de muskaatnoot die als specerij gebruikt wordt (WNT-s.v. Foelie). - Groffels naeghels = kruidnagels (Biekorf 1967 47). - Hammeldonck = stijfsel. - Pourbus = specerijbus. - Heffenaer = weegschaal.

Sint-Kornelius van Aalter
Op boodschap in Brugge 1496

Aalter is een aloude St.-Korneliusparochie.

In juli 1496 is de bode met de relikwie (rijve) van St.-Korneel uit Aalter op ronde in Brugge. De kerkmeesters van de St.-Jakobskerk ontvangen er 4 sc. par. ‘vanden bode van sente Cornelis t'Aeltre’, als vergoeding voor het gebruik van de kerk. (Rek. I f. 24).

Ook in september 1498 is een bode ‘van sente Cornelis’ op zijn post. Was het weer een bode uit Aalter? De rekening (f. 57) noemt ditmaal de plaats van herkomst niet. Zeker in 1502 is het niet meer de relikwie uit Aalter die op boodschap naar Brugge komt, doch de bode ‘van Sente Cornelis van Nieneve’ (Ninove). Eveneens zo in 1503 (rek. f. 116 133 148). - Opmerkelijk is dat er alstoen een oude Korneliusverering bestond (met broederschap) in het St.-Janshospitaal te Brugge.

E.N.

Westvlaamse spreuken

De volgende spreuken werden niet opgenomen in onze grote verzameling ‘Spreuken van Warden Oom’, verschenen in het ‘Vierde Jaarboek van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Roeselare en ommeland. 1964’[1]. - De sigla DL I en PWS verwijzen resp. naar Grepen uit het Dierenleven I en Pauwenschreeuw van Warden Oom.

Zanting 1966

1. Ne warmen appel en een koude pere, is mijn gere. Hooglede.
   Gere = verlangen, lust smaak. - Aldus komt de eigen natuursmaak het best tot zijn recht 's winters in de avondstonden.
2. Er zijn meer bazen dan kerken. Rumbeke.
   Ik ben om u niet verlegen; ik kan ook anders terecht.
3. Wat een boer niet kan begrijpen is geen waarheid.
   Roeselare.
   Wanneer iemand veel ‘hoge en geleerde’ woorden gebruikt is het vaak om een leugen in te kleden.
4. Zotte boeren, zotte toeren. Gits.
   Op eigenzinnige boeren kunt ge geen staat maken. Uw rechtmatige verwachtingen gaan niet in vervulling.
5. De handel gaat naar daarderiedaar. DL I, 54.
   Zwakjes. Als het schommelen van de wieg, gaat niet vooruit.
6. Hoogdag, leegdag, altijd studeren. Rumbeke.
   Leegdag = weekdag. Variante op: zondag, weekdag, altijd werken... om de voortdurende inspanning te onderstrepen, zelfs op de grootste feesten.
7. Voor de dood moet alles zwijgen. Moorslede.
   Men moet alle familieveten vergeten en de laatste eer bewijzen aan de overledene.
8. Liever een fazante dan een verre tante. Izegem.
   Liever een heerlijke gift ter hand dan verre verwachtingen die nog in de lucht zweven. Beter één vogel in de hand dan tien die vliegen.
9. Het zal zijn gatje varen. Hooglede, Wevelgem.
   Hij zal er spijt van hebben, nergens zal hij een beter onthaal genieten, ‘zachter neergezet worden’. Te Poperinge zegt men: ‘het zal zijn gatje vazen’.
10. Het niet meer weten in welke gaten gieten. DL I, 60.
    Gat = put, schuld. - Tot over het hoofd in de schulden zitten, zodat men niet meer weet welke schuld eerst te betalen.
11. Hij zit met zijn gat vol schulden. Hooglede, Wevelgem.

(1) De lezer die belang stelt in dit Jaarboek wende zich tot M. De Bruyne, Hugo Verriestlaan 31, Rumbeke, of stort 100 F op P.C. 4051.04.

12. Met een lang gat ergens heengaan. Rumbeke, Roeselare, Wevelgem.
    Met tegenzin, traag en bevreesd.
13. Op zijn gat zitten. Hooglede, Roeselare.
    Financieel aan de grond.
14. Hij heeft geen zittende gat. Hooglede, Rumbeke.
    Hij moet altijd bezigheid en werk hebben en in de weer zijn. Hij kan niet rusten al is hij op pensioen.
15. Als ge tegen de gevel van de kerke pist, 't slaat altijd weer uit. Rumbeke.
    a) Er blijft altijd iets over van de laster tegen kerkelijke personen.
    b) De pastoor vergeeft een affront, maar vergeet het niet.

16. Hij gebruikte de grote God. Rumbeke.
    Grote vloek.
17. Hij was lijk van 't lam Gods geslagen. Rumbeke, Waregem. Variante op ‘Hij was als van d' hand Gods geslagen’: geheel verbijsterd en in de war door de gebeurtenissen.
18. Die lang speurt vangt wel eens een haas. Rumbeke.
    Aanmoediging tot volharding.
19. We gaan het hammebeen begraven. Heist.
    De kermis is afgelopen. De schone dagen zijn voorbij.
20. Hij heeft de helle bij de kop. Roeselare.
    Hij is van de duivels bezeten om kwaad te doen.
21. Ge moet daarvoor grote honger hebben. Rumbeke, Roeselare.
    Gezegde over een bejaarde man die regelmatig een slecht befaamd café bezoekt. Wordt ook gezegd van iemand die vuil en vervelend werk aanneemt om financieel er weer bovenop te komen.
22. Ze zijn van honte tot ponte gekomen. Ieper.
    Honte of onte: onbekend woord? hier gebruikt in de betekenis van grote rijkdom; ponte: spaarpot, ponk, som geld (De Bo).
    Ze zijn van zeer rijk (17 eigendommen) vervallen tot minder rijk (5 eigendommen). Wanneer men nog groter verval, tot zwarte armoe, wil uitdrukken dan zegt men, wat vulgair: ze zijn van ponte tot stronte gekomen. Ieper.
23. Hij loopt van juut naar gub. Koksijde.
    Hij loopt van de een naar de ander om hulp, doch te vergeefs, zodat hij ten slotte het noorden niet meer weet liggen.
24. Ge moogt daarvoor in geen kanne gekweekt zijn. Rumbeke.
    Voor dat werk is een dooral nodig, geen tere scheut die nog veel zorgen vraagt.
25. Daar komt het spek waar de kat op wacht. Beveren.
    Daar komt het slachtoffer dat men zal pluimen.

26. Ze zullen daar geen kat aansteken zonder klauwen. Roeselare.
    Voor die bediening zal men wel een man kiezen die weet van zich af te bijten.
27. Hij is de keeste af. Rumbeke.
    Keeste: kiem, scheut van de plantaardappel. Wanneer deze wordt afgebroken is de kiemkracht geknakt.
28. De baas mag koeken bakken, ook al zijn ze aangebrand. Izegem.
    De baas deelt het werk uit aan de onderdanen; dit werk is soms wel eens onaangenaam.
29. De laatste lepel maakt alles goed. Rumbeke.
    Een laatste kleinigheid bij de bereiding van spijzen maakt ze zeer smakelijk. Een laatste vriendelijk gebaar of toegift maakt de betrekking tussen de mensen aangenaam.
30. Liever olleene en in 't kleene. Rumbeke.
    Liever kleine baas dan grote knecht.
31. Hij liep met een lippe lijk een koeistalschippe. Roeselare. Zeer mistevreden en mopperend, ‘met een lange lippe...’
32. Bij hem is 't altijd lof en bof. Roeselare.
    Hij is maar gediend met vleierij.
33. Nieuwe mane om te zaaien, oude mane om te maaien. Rumbeke.
34. Dat heeft noch moere noch pluime. Izegem.
    Spreuk van een volksvrouw bij het zien voorbijwandelen van een groep weeskinderen. Ze hebben geen moeder die liefdevol voor hen zorgt en ze zijn nog niet ‘vlugge’ genoeg om op eigen wieken (pluime) hun weg door het leven te zoeken.
35. 's Morgens roste en grijs is wind en ijs. Hooglede.
    Wanneer 's winters de oosterkim ros en grijs kleurt voor de opgang van de zon, zal het hard vriezen.
36. Hij heeft een lelijke nepe in zijn ore gekregen. Roeselare. Een pijnlijke tegenvaller die zijn goede faam een deuk geeft, hem brandmerkt.
37. Het is peil en lood. Heist.
    Er is nog geen beslissing gevallen, de zaak is nog niet uitgemaakt. Het peillood is nog niet neergelaten om de diepte te weten. Te Rumbeke zegt men: het is (hangt) nog in tranzea.
38. Over echt ras groeit er geen gras. Veurne.
    De typische karaktertrekken van de familie komen steeds weer te voorschijn in de nakomelingen. ‘Eigen bloed en liegt niet’.
39. De rat zit al met één poot in de trape. Vladslo.
    Men heeft reeds één positief gegeven om hem aan te houden.
40. Hij wil ook de laatste schep uit de ketel. Wielsbeke.

Hij is een hardvochtig mens die een ander wil pluimen tot op het vel.

41. Ik was in slavente gevallen. Roeselare.
Mijn krachten begaven, ik kon niet meer...
42. Als hij tegen een steen schopt 't springt geld uit. Poperinge. Hier wordt iemand getypeerd die altijd geluk heeft. Zelfs wanneer iets tegenvalt draait het ten slotte nog in zijn voordeel uit.
43. De eerste keer uit liefde, de tweede keer uit nood. Rumbeke.
Waar sprake is van trouwen en hertrouwen.
44. Kozijn en nichte vrijen wel dichte, maar trouwen niet lichte. Rumbeke.
45. Het is (hangt) nog in tranzea. Rumbeke.
Er is nog geen beslissing gevallen. Zie boven nr. 37.
46. Met zo een vent en een zak stenen zou je dragen dat ge zweet. P.W.S. 112.
Een zeer lastige man in het huisgezin.
47. Hij valt over zijn eigen voeten. Rumbeke.
Zodra er moeilijkheden oprijzen geraakt hij verward en weet zich niet meer te redden.
48. Die vogels wil vangen moet een roeper zetten. Roeselare. Bij elke gelegenheid moet men zijn waar aanprijzen om ‘vangste’ te hebben. De spreuk is afkomstig van een vogelvanger.
49. Hoe min ze weten, hoe geruster ze slapen. Rumbeke.
Hoe min kleine kinderen afweten van de huiselijke moeilijkheden, welke ze toch niet kunnen verhelpen, hoe beter: ‘niet en weet, niet en deert’.
50. Hij was straf in zijn wieke geschoten. Kortrijk.
Door woorden en daden van anderen misdaan en gekwetst zodat hij hitsig en bitsig werd.
51. 't Is een zak en een klikske. Menen.
Hij heeft een zeer winstgevende dienst (een zak geld op zich zelf) en achter de schermen, ongeweten voor anderen, komen nog toemaatjes (klikskes) toegevloeid.

M. VERMEULEN

Met den hangel in den heerd

Op de vraag in Biekorf 1966, 383.

Hij is getrouwd met den hangel in den heerd: die spreuk heb ik nog horen gebruiken een dertig jaar geleden bij familie te Ingelmunster. De betekenis was duidelijk: trouwen met een vrouw die een geheel huishouden heeft. Stemt overeen met fr. ‘avoir la crémaillère pendue’ (Dejardin, Dict. proverbes wallons I 235).

C.B.

Gezinsloon van de werkman in een volkslied van Ferdinand Morael

1855

Het ‘Nieuportsch Jaarboekje of Almanak voor 1876 - Veertiende Jaargang’ brengt op blz. 57-59 een lied uit de nalatenschap van de Nieuwpoortse volksdichter Ferdinand Morael. Het stukje is gedateerd: ‘Elsene, 10 december 1855’. Deze datum is belangrijk. Immers de toon van de dichter is in dit jaar nog heel braaf, vergeleken met de sociale accenten die in zijn latere liederen liggen. De klacht van de werkman in 1855 is echter ontroerend alleen al door de zakelijke opsomming van het gezinsbudget. Hier volgt de tekst van het lied.

Den werkman en zijnen edelmoedigen meester

Wijze: T'en souviens-tu, disait un capitaine

1
Mijnheer gy zegt dat ik niet hoef te klagen
Mits ik ter week twaelf franken zuiver win,
Ik bid U wilt een gunstig oog eens slagen
Wat nodig is voor myn zwaer huisgezin.
'k Heb eene vrouw, vier onbejaerde kinderen,
En deze moet ik met dit dagloon voen!
Oordeelt of ik de uitgaef kan verminderen,
Ik wil er U den uitleg eens van doen.

2
Tien centen daegs moet ik voor huispacht laten
Want weet Mijnheer, den huisbaes let te fyn;
Voor 't middagmael 'k hoef dry kilo's pataten,
Vijf centen vet, twee centen voor azyn;
Een cent om zout komt bij die kost te passe,
Vijf cents voor vuer en eenen cent voor melk,
Dry kilos brood van d'allerlaegste klasse,
Dog daermee is den buik gevold van elk.

3
Wilt dit te saem nauwkeurig eens aentekenen,
Dat maekt twee francs min zeven cents Mynheer,
En wilt die som eens zeven mael uitrekenen,
Gij vind dat ik min winne als verteer.
Nogtans gy ziet ik kan niet schraelder leven,
De reekning wyst: wy eten draogen brood,
De toekomst doet my veelmaels innig beven,
Zeg eens Mynheer, klaeg ik zonder nood?

4
Nu moet ik noch het vuer en licht bezorgen,
Ook koffy, zeep en menig ander ding;
De kruidenier wilt my geen cent meer borgen,
Want dezen ook maekt myne rekening;
Onz' kleederen zyn teenemael versleten
En 't geen was goed is 't berghuis ingegaen,
Al 't geen my blyft dat is een g'rust geweten,
O heer! wil eens uw oogen op ons slaen.

5
Zo sprak een man die van den vroegen morgen
Tot 's avonds laet in 't zweet zyns aenschyns vrocht
En onbekwaem het noodig te bezorgen,
Hij ziet den nood, dat schriklyk wangedrocht!
Maer zynen heer die zyn geschiktheid kende
Herrinert zich wat dienst hy had gedaen;
Hy wilde niet dat hy bleef in ellende,
Kwam zynen loon dry franks ter week opslaen.

6
Zoo edele daed verdient en roem en luister,
Gezegend hy met zulk goed hart bezield,
Zyn werkman ziet hij stygen uit den duister
En weenend ligt hy voor hem neergeknield.
Wel aen hy die des werkmans nood kan stelpen,
Het oogenblik is welgekomen nu,
En wilt hem in zyn needrig dagloon helpen,
En Godes gunst zal dalen over U.

Ferdinand Morael (geb. Nieuwpoort 26 nov. 1816 - overleden te Brussel 3 maart 1874) was voorzitter van het ‘Burgerlijk Vooruitzicht’ te Elsene. Dichter in populaire trant van talrijke liederen en sociale en politieke gelegenheidsstukjes. Zijn handschriften (drie boekdelen, goed ingebonden en verrijkt met een aantal kunstbladen) schonk hij aan de Bibliotheek Monnié van zijn geboortestad (Biekorf 1963, 394). Morael publiceerde in het Jaarboekje 1869, p. 52-57, een belangrijk autobiografisch lied van 15 strofen, gedateerd Elsene 1859-1866, onder de titel ‘Herinneringen op myn dagelyks brood’, opgedragen aan Mynheer Karel Meynne-Gommers van Nieuw-poort.

E.N.

[Bladvulling]

Zeispreuk. - 'k Hebbe geern den berg effen, zei Bruintje de barbier, en hij schoer Manten De Vriese's favrieten af.

G.P.B.

Beste kleed en parament in oude legaten en testamenten

P. Nicolaus van Estveldt (van Amersfoort) vertelt in zijn Chronycke der Minderbroeders-Orden (Brussel 1655; p. 620) dat het Klarissenklooster van Wenen een koorkap bezat ‘ghemaeckt van 't wereltlyck kleedt ofte tabbaert van de salighe Lant-gravinne Elisabeth’. De koorkap werd jaarlijks gedragen gedurende de beide vespers op het feest van de vereerde Hongaarse koningsdochter († 1231). De auteur zegt niet hoe het kleed in het bezit van de Minderbroeders gekomen was.

Kledingstukken uit zijde, fluweel of laken werden oudtijds meer dan eens bij testament geschonken aan een kerk of klooster, met de bepaling dat het kleed bestemd was om er een parament uit te maken.

In 1450 waren in de parochiekerk van Axel zijden koorkappen in gebruik, versierd met wildemannen in goudborduursel. De kappen waren vervaardigd uit tabbaarden die ridder Jan van Masseme, heer van Axel, omstreeks 1400 aan de kerk geschonken had. De kroniek bewaarde de overlevering volgens dewelke ridder Jan, die in de kerk van Axel begraven lag, de wildeman als ‘leverije’ (heraldieke kenteken) had laten aanbrengen op zijn eigen tabbaarden en op de ‘frocken’ van zijn jonkers en dienaars. En dit tot aandenken aan een wildeman die hij op zijn Jeruzalemvaart had gekaapt en naar Vlaanderen overgebracht(1).

In het gezicht van het schavot dat voor hem op de Markt te Brugge was opgetimmerd heeft Pieter Lanchals, raadsheer van hertog Maximiliaan, op de vooravond van Passiezondag (22 maart) 1488, zijn testament ondertekend dat o.m. de volgende bepaling bevat: ‘Voort zo ghevic der kerke van Sinte Rombouts te Mechelen eene van mynen zwarten fluweelen keerels omme daerof ghemaect te wordene eene cappe met mynder wapene, omme die aldaer gheoorboort te wesene in den dienst van requiem zoo ic tandren tyden belooft hebbe’(2). Die belofte aan het Mechelse kapittel wijst op de betrekkingen van Lanchals met die stad in zijn hoedanigheid van raadsheer en thesaurier van de hertog.

In hetzelfde testament schonk Lanchals zijn beste kleed, zijnde een zwart zijden kerel gevoerd met marterbont, aan het koorgild van de O.-L.-Vrouwkerk te Brugge. Deze tweede schenking was echter de voldoening van een ‘doodschuld’ jegens het gild waarvan Lanchals lid was. De leden van het gild waren, zoals in veel andere confrerieën, gehouden hun beste kleed (vestis optima, melior habitus) bij testament aan

(1) Biekorf 1964, 6.
(2) Gailliard, lnscriptions Notre-Dame 276.

het gild te vermaken[3]. Daarover verder meer. Eerst moeten we hier nog een Brabants voorbeeld van echte schenking inlassen.

In 1482 schonk ridder Roeland de Mol aan de Sint-Niklaaskerk te Brussel ‘eenen swerten flueelen tabbaert tot enen ornemente’ met last van drie jaargetijden voor hemzelf en zijn familie. De kerkmeesters lieten de tabbaart versnijden en ondervonden dat het kleed van de ridder te klein was ‘om casuffle ende tunikeelen’ ervan te maken; het parament dat uit die tabbaard tot stand kwam heeft hen heel wat bijkomende uitgaven gekost, o.m. ook aan de borduurwerker die er, krachtens de akte van schenking, de wapens van ridder de Mol had op aangebracht[4].

Van latere datum is de testamentaire schenking van Mevrouwe Magdalena Rapaert, weduwe van Aybert van Huerne. Deze Brugse edelvrouw legateert in 1724 aan de Salvatorskerk van haar stad ‘myn cleedt carmosyn coleur met grote witte blommen tot maecken van ornamenten’. Haar beste kleed gaat echter naar de confrerie van Blindekens waarvan zij lid was: ‘Voorts myn beste kleedt, te weten met silver ende goudt begeere ghegeven te hebben aen de cappelle van Onse Lieve Vrouwe van Blendekens te maeckene een fraey ornament’[5].

Die laatste schenking voert ons terug naar het beste kleed dat door gildebroeders en -zusters als gildeschuld (doodschuld) aan hun confrerie nagelaten werd: in natura of in geldelijke overeenkomst. Pieter Lanchals gaf daar in 1488 een voorbeeld van. Afkoping van het ‘beste kleed’ was reeds in 1517 bij het O.-L.-Vrouwegild te Brugge in voege[6].

Aan het O.-L.-Vrouwegild te Koekelare worden in 1510 overhandigd: uit het sterfhuis van Michiel Zwaert ‘een caproen die onser vrauwe ghegheven was’ ter waarde van 18 s.gr.; door de weduwe van Fransois Dewilde ‘een hooftcleet ende een caproen die de zelve weduwe onser vrauwe gaf’, ter waarde van 20 s. 6 d. grote[7].

Het testament van Pierone Zusters, filia Staes, anno 1511 ingeschreven in het Register van acten en contracten van de stad Oudenaarde, bevat o.m. een bepaling betreffende ‘haren besten keerle met zwarten rugghen ghevoert’: ze legateert die kerel op naam van de weduwe van Meester Coolaert Huwaert, die een som van 4 pond 16 s. par. zal uitkeren aan het plaatselijke O.-L.-Vrouwgild zo ze het kleding-

(3) Biekorf 1926, 104-106.

(4) P. Leynen, Een eigenaardige jaargetijde-stichting, in Eigen Schoon en De Brabander, 50e jg. (1967) 93.

(5) Baron Jean Bethune, Méreaux des families brugeoises 171 (Brugge 1890; uitg. Soc. d'Emulation).

(6) Biekorf 1926, 105.

(7) G.F. Tanghe, Parochieboek van Couckelare 126 (Brugge 1858).

stuk aanvaardt[8]. Hier gaat het weer om een 'beste kleed' dat door een gildelid, langs een omweg, aan de confrerie wordt toegedacht.

De Sint-Veerlekerk te Oostkerke bij Diksmuide ontvangt in 1549 als gildegiften of offeranden: 'een paer cousen' ter waarde van 3 lb. 3 s. par.; een kerel die aan de kerk 'in testamente ghegheven was' en 36 pond waard was; en ten slotte nog een 'rock' van 10 pond, eveneens 'ghegheven in testamente'[9].

Die beste of minder beste kleren werden uiterhand verkocht of kwamen terecht op de oude-klerenmarkt. En via deze markt vonden sommige stukken ook de weg naar de kerk. In 1450 kopen de broeders van de Bogardeschool 'in de brucghemaert (op de meifoor)... eenen zwarten kerle omme eene cappe daer of te makene'. De prijs - 21 pond - wijst op fluweel en de daaruit vervaardigde koorkap werd met nieuwe zijde afgewerkt[10].

De kerel was, gedurende de 15e eeuw, het beste lange kleed van edelman en burger en van hun vrouwen. Totdat bij de mannen de (bourgondische) mini-kerel doorbrak en de journeye, terwijl de kerel nog als staatsiekleed standhield. Begijntjes droegen geen burgerlijke kerel maar een eenvoudige falie (zwarte of grauwe sluierdoek). En zo begroeten we, om te sluiten begijntje Berbele van Ghijseghem, van het St.-Alexiusbegijnhof van Dendermonde[11], die in 1472 zich liet inschrijven in het O.-L.-Vrouwegild 'op haer faelgie', d.w.z. dat na haar dood haar beste falie aan de confrerie (onser vrouwens broerscap) zou toekomen.

A. VIAENE

Beste vissoorten per maand.

De 'Nieuwen Almanak' van Gent voor het jaar 1789 geeft in een Tweede Bijvoegsel (rubriek 'Den Onfaelbaeren Tyd-wyser') de volgende richtlijnen om ieder maand de beste vis op tafel te zetten.

Januari.	-	Cabeljau en Schelvis.
Februari.	-	Tarbot en Voren.
Maart.	-	Heylbot en Schol.
April.	-	Salm en Bot.
Mei.	-	Wyting, Post en Schol.
Juni.	-	Zee-tong en Baers.
Juli.	-	Snoek, Ael en Makreel.
Augustus.	-	Seelt en Scharre.
September.	-	Pieterman en Braesem.

(8) Audenaerdsche Mengelingen II 492.
(9) J. Weale, Eglises doyenné de Dixmude 378.
(10) Gilliodts, Cart. Ecole Bagarde II 952.
(11) M. Bovijn, Sint-Alexiusbegijnhof te Dendermonde 20 (Oudh. Kring Dendermonde. Gedenkschriften 3e reeks, dl. IX), met meer andere voor beelden van 'beste kleed': besten upperrock, besten tappaert.

October.	-	Schelvis en Karper.
November.	-	Oesters en Kreeften.
December.	-	Kabeljau en Mosselen.

Reeuwers in Vlaanderen in 1468

In 1468 grepen in Vlaanderen vervolgingen plaats tegen lieden die men verantwoordelijk achtte voor een hevige epidemie. Hierbij keerde zich de volkswoede tegen de zogenaamde ‘reeuwers’. Voor enkele jaren waren deze gebeurtenissen in *Biekorf* aanleiding tot enkele beschouwingen en probleemstellingen i.v.m. de term ‘reeuwers’[1]. Misschien kunnen de vervolgingen tegen de reeuwers hier wat nader worden bestudeerd, om aldus bepaalde aspekten te belichten van het bijgeloof eertijds in onze gewesten.

1. *De term ‘reeuwer’.*

In de term ‘reeuwer’ werd een dubbele betekenis gezien, nl. lijkaflegger en oppasser van besmettelijk-zieken. Volgens De Bo kwam al het goed van een uitgestorven huisgezin toe aan de reeuwer, en daarom zouden baatzuchtige reeuwers wel eens opzettelijk een volledige familie hebben doen omkomen[2]. In dit verband is op te merken dat te Dijon de term *sacard*, Frans voor reeuwer, naast ‘begraver van pestslachtoffers’ ook betekent ‘plunderaar van uitgestorven huizen’[3].

Niet iedereen kon zomaar reeuwer worden. Te Brugge, althans in 1631, stelde men duidelijke voorwaarden betreffende de gezondheidstoestand van de kandidaten[4]. Reeuwers moeten dan ook, tenminste in noodgevallen, betrekkelijk

(1) A. Viaene, Reeuwers, - Biekorf, 1960, dl. LXI, p. 177-179.

(2) E. VerwijS en J. Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek, dl. VI, Den Haag, 1907, k. 1185.

(3) C. Villatte en K. Sachs, Dictionnaire encyclopédique français-allemand et allemand-français. 10e herz. uitg., dl. I, Berlijn, 1896, p. 1380. - Een kleine variant is te lezen in een ander woordenboek: te Dijon noemde men sacards lieden die in tijden van pest de slachtoffers begraven en bij deze gelegenheid hun huizen leegplunderen. Term afkomstig van het Italiaans saccardo, plunderaar. - Dictionnaire universel français et latin, vulgairement appelé Dictionnaire de Trévoux, dl. VII, Parijs, 1771, p. 478.

(4) In het reglement ter pestbestrijding, door het Brugse stadsbestuur uitgevaardigd in 1631, luidt de eerste van de 35 bepalingen dat alwie de pestlijders wou verzorgen en aldus het ambt van reeuwer uitoefenen wou, voor een gezondheidskommissie moest verschijnen om onderzocht en goedgekeurd te worden. - F. Hyacynthus, De Pest en het Stadsbestuur te Brugge, 1600-1631, - Biekorf, 1904, dl. XV, p. 148.
Ditzelfde reglement voorziet dat de reeuwers als kenmerk van hun ambt zouden dragen ‘boven huerlieder upperste cleet eenen witten stock van vier voeten lanc’; de anderen die bij de patiënten waren toegelaten voor zorg naar ziel en lichaam moesten een rode stok dragen. - Ibid. In hun hoger aangehaald woordenboek nemen Verwijs en Verdam het volgende citaat over: ‘Daer was gheboden (...) dat alle reeuwers ende reeuwegen zouden dragen boven up haer upperste cleed een rood scharpken (verklw. v. schabbe, lapje?) een vierendeel lanc zijnde.’ - E. Verwijs en J. Verdam. o.c., k. 1185-1186.

zeldzaam zijn geweest. Wanneer in 1516 te Roeselare *int Meuleken* de pest woedde, stuurde de stad iemand uit naar Torhout *om eenen reuwere*, en in 1559 werd de *messagier* van Roeselare gezonden naar Passendale en Rozebeke *om een reeumeestre*[5]. De konditie tot het reeuwerschap lijkt te zijn geweest dat men, door zelf voor de besmettelijke ziekte immuun te zijn, zonder gevaar voor eigen leven pestlijders kon verzorgen en, na hun dood, afleggen en begraven[6].

Maar blijven wij nu bij de zaak van 1468. Buiten enkele gegevens uit archivalische bron zijn het twee kronieken van tijdgenoten die ons inlichten over deze gebeurtenissen. Het loont de moeite, op dit punt die twee verhalende bronnen even te vergelijken.

2. *Volgens Anthonis de Roovere in de Excellente Cronike.*

Voor de periode van 1461 tot 1482 staat de *Excellente Cronike* op naam van de Bruggeling Anthonis de Roovere[7]. Deze auteur is dan ook te beschouwen als een tijdgenoot, en ongetwijfeld voor een deel ook als ooggetuige, nl. voor de feiten die zich i.v.m. de reeuwers voordeden te Brugge. De Roovere geeft inlichtingen over dergelijke 'reeuwerij' te Ieper, Wervik, Veurne en Brugge.

Te Ieper gaf Willem Matthys, volgens de beschuldigingen, aan twee meisjes die genezende waren van pest een dodelijk vergif te drinken. Te Wervik werd het lijk van een aan pest gestorven kind gekookt, en het brouwsel werd in drinkputten gestort om het volk te vergiftigen. Ook wijwater werd te Wervik en te Brugge met dit regaal besmet. Aldus kan Anthonis de Roovere samenvattend zeggen dat de reeuwers het volk zochten om te brengen *onder tdecsel van pestilencien*[8]. Het gewone middel tot bestraffing van de 'schuldigen' was de brandstapel.

Voor zover wij kunnen nagaan, zien wij hier hoe in Vlaanderen anno 1468 een dodelijke epidemie heerste, waarvoor het volk de schuldigen zocht, en ze vond in de persoon van de reeuwers ofte lieden die de pestlijders verzorgden en begraafden. Zij werden ervan beticht, zelf de pest te verwekken of in elk geval de verspreiding ervan opzettelijk in de hand te werken. Het middel daartoe was in de ogen van de bevolking een kunstmatige infectie. De Roovere twijfelt niet in het minst aan de gegrondheid van deze beschuldigingen, en de misdaden van de reeuwers wekken bij hem zo'n ont-

(5) D. Denys, Het Roeselaarse Volksleven, Roeselare, 1955, p. 113-114.
(6) Voor uitgebreide literatuur, dr. A. Viaene, o.c., p. 177-178.
(7) A. Viaene, Anthonis de Roovere, Stadsdichter van Brugge, - West-Vlaanderen, 1963, dl. XII, p. 208.
(8) Excellente Cronike van Vlaenderen, Antwerpen, 1531, bij Willem Vorsterman, fol. CXXXVI.

zetting op, dat hij niet alleen gewaagt over *wonderlijcke saken*, maar de reeuwers ook op één rij plaatst met de *Vodoysen*[9]. Hierbij moet hij ongetwijfeld verwijzen naar de beruchte *Vauderie* van Atrecht van 1460[10].

3. *Volgens Adriaan de But in het Rapiarium.*

Zoals voor het geval van De Roovere, is ook hier aangeraden vooreerst de dokumentaire waarde na te gaan van het getuigenis van de But over de zaak der reeuwers. Volgens A. Fris zou het *Rapiarium* van de Duinense monnik slechts origineel werk bevatten voor de tijdspanne van 1478 tot 1480[11]. Het wil ons echter voorkomen dat hij de reeuwerszaak van 1468 vermeldt in volkomen onafhankelijkheid van om het even welke andere verhalende bron. Als monnik te Ter Duinen was hij trouwens zeker goed genoeg geplaatst om, - op zijn minst van horen zeggen, - die elementen te weten te komen die hij meedeelt, o.m. dat de plaag der reeuwers vooral woedde te Veurne[12].

Volgens Adriaan de But lag aan de basis van het kwaad het verbranden (van de lijken) van melaatsen. Men stelde een verderfelijk goedje samen met zekere kruiden, bloed van een giftig dier en de Eucharistie[13]. De tekst van de But is hier niet volkomen duidelijk, maar bij dit regaal werden volgens hem zeker ook substanties gevoegd, afkomstig van de genoemde melaatsen. Dit weinig appetijtelijk produkt werd door de misdadigers in allerlei waterputten gestort, om de bevolking om te brengen. Dit geschiedde in 1468 in meerdere Vlaamse plaatsen, vooral te Veurne.

Op het eerste gezicht wijkt deze beschrijving in zoverre af van de gegevens van de Roovere, als er de reeuwerspraktijken zijn gezien in een veel meer uitgesproken 'magische' sfeer. Het 'omslachtig' soort giftmengerij dat de But beschrijft is een konstant element in de hekserijgedachte. De verdachten in de reeds vernoemde Atrechtse *Vauderie* van 1460 werden ervan beticht, aan padden de Eucharistie te eten te geven, daarna beenderen van gehangenen tot poeder te malen, de padden te verbranden en as en poeder te mengen,

(9) Excellente Cronike l.c.
(10) A. Viaene, Reeuwers,- Biekorf, 1960, p. 177.
(11) A. Fris, Les chroniques d'Adrien de But, Brussel, 1901, p. 30.
(12) De But's speciale aandacht voor Veurne lijkt verklaarbaar door de nabijheid van zijn eigen verblijfplaats, de abdij van Ter Duinen.
(13) 'Leprosorum combustio causa maleficiorum fuit. Nam quasdam herbas sanguine cujusdam animalis venefici una cum admixtione sacrae Eucharistie confecerunt in sacculis...' - Adriaan De But, Chronique (Rapiarium), - ed. H. Kervijn de Lettenhove, Chroniques relatives à l'histoire de la Belgique sous la domination des ducs de Bourgogne (Textes latins), - (Commission Royale d'Histoire, reeks in-4, nr 12, dl. I) Brussel, 1876, p. 498.

waarna als bindmiddel het bloed diende van kleine, ‘maagdelijke’ kinderen[14]. Padden gingen door als giftige dieren[15].

4. *Andere bronnen over ‘reeuwers’.*

Uit archivalische bron zijn volledigheidshalve nog enkele gegevens te vermelden i.v.m. feiten die zich afspeelden te Oudenburg en te Nieuwpoort Te Oudenburg werd o.m. in de woning van de reeuwer Loy Cloet bezwarend materiaal gevonden dat de verdenkingen tegen hem staafde[16]. Zoals men uit de hierbij in voetnoot aangehaalde tekst kan aflezen, ging het steeds om verdenkingen van opzettelijke infectie of vergiftiging.

5. *Reeuwers en Vaudois.*

Hoger werd reeds aangetoond hoe Anthonis de Roovere bij de reeuwerij van 1468 spontaan heeft teruggedacht aan de Atrechtse *Vauderie* van acht jaar voordien. Waarschijnlijk heeft ook Adriaan de But tussen deze twee gebeurtenissen enig verband gezien. Van al hetgeen de Atrechtse verdachten in 1460 aan religieuze delikten werd aangewreven, weerhoudt hij in zijn weergave van dit gebeuren niets. Hij weet enkel te vertellen dat te Atrecht in 1460 de sekte was ontstaan, - en er de start had genomen tot haar verspreiding, - van lieden die de mensen zochten te doden door hen (giftige) stoffen te laten aanraken en ruiken, gestrooid op bloemen, klederen of op andere voorwerpen[17]. In essentie kwam dus de visie van de But op de *Vaudois* en op de reeuwers neer op hetzelfde: mensen die het volk wilden vergiftigen. De veronderstelling lijkt gewettigd dat de Duinense monnik zich voor zijn weergave van de *Vauderie* liet inspireren door de zaak der Vlaamse reeuwers van acht jaar nadien en, misschien ook, had hij met de kwaadaardige beweging, die in 1460 te Atrecht haar verspreiding was begonnen, precies diezelfde reeuwers op het oog. Dit zou in elk geval niet onmogelijk zijn, want gaat de *Vauderie* de reeuwerszaak in de tijd een flink stuk vooraf, Adriaan de But nam zich de tijd om dit alles vanuit

(14) Jacques du Clercq, Mémoires, - ed. F. De Reiffenberg, 2e uitg., dl. III, Brussel, 1836, p. 22.
(15) Antwoord van Gilles Carlier aan de vicarissen-generaal van Atrecht, - ed. P. Fredericq, Corpus Documentorum Inquisitionis..., dl. I, nr. 303, p. 350.
(16) ‘... eenen haesack vul bussen van substancien van huren ondeugdelyke werken.’ - E. Feys en D. Van de Casteele, Histoire d'Oudenbourg, dl. II, Brugge, 1873, p. 444.
(17) ‘Apud Attrebatum Valdenses cremati sunt, et coepit regnare secta malarum hominum qui alios mori procuraverunt ex attactu vel olfactu pulveris compersi super vestes aut flores aut alio modo.’ - Adriaan De But, o.c., p. 436.

een later tijdstip te overschouwen, hierbij o.m. gebruik makend van de *Mémoires* van de Atrechtenaar Jacques du Clercq, de voornaamste verhalende bron voor wat de genoemde *Vauderie* betreft[18].

Om grondig inzicht te verwerven in het hier besproken verband tussen de zaak der *Vaudois* en die der reeuwers zou het nodig zijn, de *Vauderie* te Atrecht op zijn minst even grondig te behandelen als de reeuwersplaag. Hiervoor ontbreekt echter de plaats. Men kan evenwel aannemen dat het hier twee grondig verschillende types betreft van hekserijwaan. Het waangeloof van de *Vauderie* was in essentie dat van de theologisch geschoolde inquisiteurs en geestelijke hoogwaardigheidsbeklеders die te Atrecht de vervolgingen tegen de zgn. *Vaudois* hadden ingezet. Het legt schier uitsluitend de nadruk op de 'religieuze', kultische gebondenheid van deze sekteleden met de duivel. Uit dit demonisch verbond (duivelspakt) sproot op evidente wijze voort, dat de sektariërs menige misdaad pleegden, doch dit geschiedde als het ware op de wijze van een dagelijkse praxis hunner verderfelijke belijdenis[19]. Het duivelsverbond en de verering van Satan waren de essentie, en de demonologen gingen in het geval van Atrecht zelfs zover dat zij de overige elementen (nl. *Maleficia* ofte misdrijven) expliciet 'bijkomstig' noemden[20].

Van deze erudiete opvatting heeft Adriaan de But waarschijnlijk niet veel afgeweten. Voor hem kwamen *Vauderie* en reeuwerij op hetzelfde neer, nl. het veeleer volkse waangeloof in praktijken die dood en schade brengen, en dit op een geheimzinnige, natuurlijkerwijs moeilijk verklaarbare manier. Ook Anthonis de Roovere spreekt overigens over *wonderlijke saken.* Men vergete niet dat voor de middeleeuwer het leven veel meer wonderlijks bevatte dan voor ons. Vandaag mengt men arsenicum of een andere exacte, rationeel-inzichtelijke formule, en men weet precies welke levensorganen in hun werking worden verstoord en hoe de dood intreedt. Maar toén mengde men 'paddendrek' of kruiden met ongekende dodelijke kracht. De daad van vergiftiging was dan ook normaal het manuaal van ingewijden. Wanneer in het begin van 1462 het plan wordt beraamd om Karel de Stoute te vergiftigen, is er geen injectiespuitje of tablet bij de hand, maar

(18) A. Fris, o.c., p. 26.

(19) Cfr. de traktaten die werden geschreven i.v.m. de Vauderie van Atrecht: Recollectio..., - ed. J. Hansen, Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns, Bonn, 1901, p. 149-183; Johannes Tinctoris, De Angelis, - Brussel, Koninkl. Bibl., ms. 11 209.

(20) 'Et procuraverunt sortilegia atque fascinaciones per pulveres datos a demonibus et per certas alias commixtiones. Et recognoverant omnia hec (...) habebantque demon familiarem et pactum expressum cum dernone ex natura sectae Valdensium.' - Recollectio, kap. 12, - ed. J. Hansen, o.c., p. 180.

trekt de hoveling Jean Coustain naar het zuiden, op zoek naar een giftmengster, die Chastellain overigens een *Vaudoise* noemt[21]. Hoezeer de verbeelding de vergiftiging verhief in de sfeer van het magische en het sacrale leert ons de Atrechtse kronikeur Jacques du Clercq. Volgens hem werden de padden die te Soissons in 1460 dienden als vergiftigingsingrediënten vóór de bereiding door een priester gedoopt[22].

Is er dus een grondig onderscheid te maken tussen de erudiete *Vauderie*-theorieën van de geestelijken-experten ter zake en de opvattingen over de praktijken der reeuwers, dan kan men anderzijds de zaak der reeuwers niet volledig begrijpen zonder enig inzicht in de mentaliteit van de bevolking van toen. De gemaakte vaststelling dat men in 1468 de reeuwerszaak in verband bracht met de *Vauderie* van Atrecht, en met bijgelovige, irreële waandenkbeelden in het algemeen, is inderdaad in dit opzicht niet zonder belang. Wij doen er een inzicht uit op in de indruk die het voorval van 1468 op de gemoederen moet hebben gemaakt als een nieuw, schrikwekkend feit te meer in een reeks van dergelijke 'voorvallen', en dat in een gebied waar de bevolking door soortgelijke dwangobsessies reeds dóór en dóór moet zijn doordrongen geweest. Vooral uit het relaas van de But blijkt hoezeer de waandenkbeelden en kompleksen i.v.m. hekserij en toverij onze gebieden gedurende lange jaren in de ban hebben gehouden: het kan niet zonder betekenis zijn dat hij in de *Vauderie* te Atrecht in 1460 het startsein ziet tot een golf van magische, sinistere terreur!

Overigens spookten dezelfde irrealiteiten in de verbeelding wanneer men gekonfronteerd werd met het verschijnsel pest. Het tekort aan rationeel inzicht veroorzaakte vaak geestesverwarringen waarvan Joden en andere 'zondebokken' het slachtoffer werden. Doch hierover meer in het volgende kapittel.

6. *Reeuwers als 'heksers' in Europees perspektief.*

Men weet[23] hoe onze voorouders voor alle mogelijke

(21) H. Kervijn de Lettenhove, Histoire de Flandre, boek 18-21, p. 28.

(22) Jacques du Clercq, o.c., dl. III, p. 111-115.
Betreffende dit veel voorkomend samenvallen van de termen 'heks' en 'giftmengster', cfr. Nicole Roure, La sorcellerie en Rousillon, - C.E.R.C.A., dl. VI, 1964, p. 317.
Schrijfster haalt een voorbeeld aan uit Spanje, 1348, waar de vergiftiging precies als oorzaak wordt gezien van de pest. Het jaartal, in haar citaat ontbrekend, werd in het Archivo de la Corona de Aragon (Barcelona) in het origineel stuk (Cancelaria, Reg. 1128, fol. 178 r°) weergevonden.

(23) Heksers als mannelijke term voor 'heksen' wordt hier bij gebrek aan een goede en algemene Nederlandse term gekozen naar analogie met het Duitse 'Hexer'.

kwalen en rampen die hun begrip te boven gingen de verantwoordelijken zochten. In Duitse gebieden waren bij pestepidemieën vaak heksen en tovenaars de zondebok[24]. Rond de jaren 800 werd in het bisdom Lyon het vee getroffen door een epidemie. Men weet deze ramp aan het feit dat hertog Grimald enkele heksers zou hebben uitgenodigd om kwaadaardige poeders te verspreiden over velden, bergen en bronnen[25]. Gelijkaardige voorbeelden zijn er te rapen bij de vleet. Het is bekend dat de volkswoede zich ook vaak keerde tegen de Joden[26].

Pest werd dikwijls geweten aan de vergiftiging van drinkwater, en in Duitsland kwamen voor deze wandaad naast tovenaars ook precies de doodgravers in aanmerking. Zij strooiden de asse van aan pest bezweken personen in de drinkwaterputten[27]. In Duitsland was het precies in streken waar geen Joden woonden dat de doodgravers aldus werden vervolgd, zo meer bepaald ten tijde van de 'Zwarte Dood' te Leipzig, Maagdenburg, Brieg en Frankenstein[28].

Onze Vlaamse reeuwers hadden dus in de Duitse gewesten hun 'spitsbroeders', en de zaak van 1468 lijkt dan ook volstrekt geen unicum te zijn geweest.

Zeggen dat de maleficiën, toegeschreven aan de reeuwers, volslagen ongefundeerde bedenkselen waren, zou wellicht de zaak te simplistisch voorstellen. Misschien was het, naast andere redenen, ook om verwerpelijke praktijken van die aard te beletten dat in 1631 het Brugse stadsbestuur de reeuwers en reeuwigen zou verbieden, zelf de geneesmiddelen voor de pestlijders te bereiden. Men moest ze aankopen bij de apotheker[29]. De reeuwers hàdden er in elk geval belang bij

(24) K. Baechtold-Staeubli, Handwtb. des deutschen Aberglaubens, dl. VI, Berlijn, Leipzig, 1934-1935, k. 1503.
(25) J. Caro Baroja, Las brujas y su mundo, Madrid, 1966, p. 82.
(26) A. Lopez de Meneses, Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón, Zaragoza, 1956, p. 298.
(27) K. Baechtold-Staeubli, o.c., I.c.
(28) J.F.C. Hecker, Die grossen Volkskrankheiten des Mittelalters, nieuwe uitg., Hildesheim, 1964, p. 65. - Waar de volkswraak de Joden trof, kwamen de beschuldigingen eveneens neer op vergiftiging van drinkputten, alsook van luchtverontreiniging. - Ibid. - Enkele voorbeelden van geloof in pestverwekkende mengsels uit Spanje en Italië mogen er de algemeen-Europese spreiding van aantonen. In 1348 maakten enkele Portugezen een bedevaart naar Assisi. In een bepaald dorp in Spanje brak gedurende hun oponthoud aldaar pest uit, waarop prompt de schuld werd gegooid op de 'vreemdelingen', die het drinkwater zouden hebben vergiftigd. - A. Lopez de Meneses, o.c., p. 301-302. Te Milaan werden in de XVIIe eeuw 'ugnitores' (zalvers) vervolgd op grond van gelijkaardige verdenking, en te Napels werd in 1656 de pest geweten aan 'enkele Fransen die mei mengsels van verschillende kleuren vlees, groenten, bloemen, bronnen. straten, huizen en de lucht hadden verontreinigd.' - N. Mariscal y Garcia, Discuros lefdos en la Real Academia de Medicina, Madrid, 1914, p. 66.
(29) F. Hyacynthus, o.c., p. 140.

dat alle leden van eenzelfde familie stierven. Een door pest uitgestorven woning kon hen inderdaad aanzienlijke winsten opleveren. Dit leert ons althans de genoemde Brugse reglementering van meer dan anderhalve eeuw nà het hier besproken geval van de reeuwersplaag, nl. waar het spreekt over de verkoop van de inboedel van het leegstaande huis(30). Met deze schromelijke winsten zal wel in verband staan de Franse nevenbetekenis van *sacard*, nl. 'man in goeden doen'(31). Misschien was vooruitzicht op grof gewin wel het enige probate middel om voor het weinig aanlokkelijke reeuwersambt gegadigden te vinden.

Een weinig naast het eigenlijke onderwerp mag hier wellicht aangestipt dat leegstaande woningen ten tijde van pest vanzelfsprekend werkten als lokaas op bepaalde personen met oneerlijke bedoelingen. Toen Barcelona bijvoorbeeld in 1348 getroffen was door de pest, werden uit de verlaten huizen de meubels weggeroofd(32). In de omstreken van Valencia beklaagde men zich over het infectiegevaar dat dergelijke roofpartijen teweegbrachten(33). Van dit weinig verheffend soort praktijken heeft men bij ons ten tijde van de oorlogsvluchtelingen genoeg voorbeelden gezien, zodat ook hier 'de geschiedenis zich herhaalt'.

Tot besluit i.v.m. ons onderwerp kan men aannemen dat in 1468 waarschijnlijk vele reeuwers net onder dezelfde omstandigheden de brandstapel hebben bestegen als in andere gevallen van natuurlijkerwijs-onverklaarbare rampspoed de Joden. Bij uitbraak van pest waren zij door hun funktie als het ware gepredestineerd om de zondebok te worden van 's mensen door onwetendheid ontspoorde opstandigheid tegen het fatale.

J. Hyghebaert

Zuinigheid

Dolfijn de loodgieter had een kwaad wijf en nooit geld op zak. Zag hij een gebuur, hij vroeg wat tabak te lenen. Zei de buurman: 'Met plezier, maar hij is wat droog, 't is allemaal mul', dan zei Dolfijn: 'Dat 'n is niet, hij zal te beter vunzen'. Zei de buurman: 'Ja maar hij is wat klamp', zei Dolfijn: 'Des te beter, hij zal te langer meegaan'.

G.P.B.

(30) Artikel XIV gebiedt de reeuwers, de besmette huizen grondig te reinigen, zes weken na het afsterven van de laatste zieke bewoner. Het volgend artikel verbiedt hen binnen deze zes weken iets uit de inboedel te verkopen. - ID., o.c., p. 150.

(31) C. Villatte en K. Sachs, o.c., I.c.

(32) A. Lopez de Meneses, o.c., p. 300-301.

(33) '... aceedentes ad hospitia defunctorum, omnia bona mobilia que ibi possunt repreiri, capiunt et recipiunt et secum asportant de illis ad libitum disponendo, augmentantes cladem et secum pestilentiam afferentes.' - Idem, o.c., p. 305.

O.L. Vrouw ter Ringen te Kortrijk
Bij een jubellied van Guido Gezelle uit 1878

Aan het instituut O.-L.-Vrouw van Bijstand te Kortrijk is verbonden het Rustoord O.-L.-Vrouw van Bijstand. Als men in de Wijngaardstraat, laat ons zeggen bij nummer 43 - nog altijd ontbreekt een nummerplaatje! - de helft van de zware ijzeren poort openduwt, dan komt men in de mooie vestibule van dit rustoord. Links ontwaren wij in een grote nis een majestatisch O.-L.-Vrouwebeeld. We kunnen er achteloos aan voorbijgaan en denken: een O.-L.-Vrouwebeeld lijk duizend andere. We kunnen ook eventjes blijven stilstaan en kijken. Het valt dan direct op: het is geen gewoon O.-L.-Vrouwebeeld, en het is bovendien zeer mooi. Het is geen seriewerk, geen winkelwaar. Het is een 'pièce unique'.

Maria laat even het linkerbeen steunen op een paar stenen zodat op haar knie dan haar kind Jesus kan staan[1]. Het kind is geen baby meer, het is al een hele peuter. Zie het kan al rechtstaan. Nog eventjes moet de moeder het met de hand wat ruggesteun geven. Maria kijkt haar kind aan, dat recht voor zich uitziet en in de linkerhand een wereldbol houdt, waar het kruisje van verdwenen is. Het zacht en liefelijk, mediterend en enigszins bezorgd gelaat der Lieve Vrouwe contrasteert met het argeloos en speelse aangezicht van het kind. Maria draagt een koninginnekroon en -scepter, Jesus een kleine keizerskroon.

Het is de tijd van keizerin Maria-Theresia en van keizer Frans I! Bij nader toekijken bemerken we bovenaan het voorhoofd van Maria, een sieraad, een juweel gebeeldhouwd, dat zeker niet eigen is aan onze Vlaamse beelden, maar dat wij wel, op die plaats juist bij de haargrens van het voorhoofd, terugvinden bij Spaanse Mariabeelden. Achteraan, los van het beeld, prijkt een groot aureool van zonnestralen, die naar hun vorm gelijken op die van het hoogaltaar in de Kortrijkse Lieve Vrouwekerk (ca. 1750). De stralen omringen de in elkaar verwerkte initialen van Sancta Maria Regina met rondom: vier gevleugelde engelkopjes. De kunstenaar kopiëerde hier niet, maar schiep. Niet de Onbevlekte wilde hij uitbeelden, maar de verheerlijkte Moeder-Koningin. Het beeld meet 1.33 m. en is uit witsteen, jammerlijk al te sterk overschilderd. Onderaan het beeld lezen wij op een marmeren plaat:

(1) Men vergelijke ons Mariabeeld met dat van Pieter Pepers (Brugge 1730-1785), thans in de St.-Salvatorskerk te Brugge. Het dagtekent van 1776. Het is eveneens een staande beeld, maar met licht opgeheven rechterbeen, gesteund op een steen. Zou niet eerder Michelangelo's Madonna van 1504 uit de Brugse Lievevrouwkerk (met de eveneens opgeheven linkervoet, steunend op een steenblok) onze beeldhouwer - althans voor dit detail - geïnspireerd hebben?

‘O.L.V. ter rust, bid voor ons. Kom ons te hulp, o Maria, nu en in de uur onzer dood en geleid ons tusschen uwe moederlijke armen tot voor den troon van Jezus uwen aanbiddelijken zoon. Kapel gesticht door Alexius Delporte in het jaar 1773 en vernieuwd door het gesticht O.L.V. van Bijstand te Kortrijk in het jaar 1897’(2).

Datering van beeld en kapel

Wij menen dat dit foutief is. De honderdste verjaring van de kapel vierde men immers niet in 1873, maar in 1878. Wat meer is, op de oude fundatiesteen stond er wel 1778. Die steen werd in 1897 vervangen door een nieuwe. Op de beroemde expositie van 1902 ‘Kortrijk door de eeuwen heen’, was hij nog te zien. Hij figureerde daar onder nummer 1231, maar in het bombardement van 21 juli 1944 werd hij met veel andere kostbaarheden van het Oudheidkundig Museum, waar hij bewaard werd, vernield. Maar de tekst van het opschrift is bewaard gebleven en luidde als volgt: ‘Kapelle gestigt door Alexius Delport en Joanna Petrole Gillon, zijn huysv., ter eere van O.L.V. te ruste, welk huys genaemt de dry ringen hun toebehoort. Bid voor de zielen 1778. O Maria! bid voor my, nu ende in de ure mynder dood; zyt myne Moeder in dit leven ende in het sterven’(3).

Sevens dateert in 1883 de kapel niet van 1773 maar van 1778(4). De zusters, die in 1897 een nieuwe steen lieten maken, moeten verkeerd gelezen hebben. Wellicht was niet enkel dat laatste cijfer al uitgesleten, maar ook de herinnering aan het honderdjarig bestaan. Dat de inrichters van genoemde expositie van 1902 opnieuw 1773 lazen(5), moeten wij toeschrijven aan de oude toestand van de oude fundatiesteen of aan een kritiekloze overname van de lezing op de nieuwe fundatiesteen. Wij houden het erbij: beeld en kapel dagtekenen van 1778.

Ligging van de kapel

Als wij op de koer van het rustoord komen, ontwaren wij rechts een grote nis in de muur. De stenen omkadering is vernieuwd, maar dat zal wel de kapel geweest zijn, die Alexius

(2) Onze bijdrage is een herwerking, met de nodige correcties, van ons artikel gepubliceerd in Kortrijks Handelsblad van 15 mei 1964.
(3) Gazette van Kortrijk III, 1878, nr. 18 (zaterdag 4 mei).
(4) Th. Sevens, Kortrijk in het verleden, Kortrijk, 1883, p. 108.
(5) De katalogus van de expositie ‘Kortrijk door de eeuwen heen’ (1902) heeft bij nr. 1231 het volgende (wij vertalen): ‘Kapel van O.L. Vrouw ter Ruste: fundatiesteen van de kapel opgericht door Alexius Delporte en Johanna Gilion in hun huis De Drie Ringen. 1773’. - Petrole tweede naam van Joanna, is een verkorting voor Petronelle.

Delporte en Joanna Gilion in hun huis '*De Drie Ringen*' oprichtten. Die kapel was 'de grootste en de schoonste van al de gebuurtekapellen van Kortrijk', schrijft in 1878 De Gazette van Kortrijk. Het Mariabeeld was nog geflankeerd door de H. Jozef en de H. Rochus en door twee uit eikehout gesneden heiligenbeelden, die de reporter niet kon identificeren![6]. Op die koer stonden er 11 woningen, maar toen men in 1878 de honderdste verjaring van de kapel vierde stonder er blijkbaar maar zes meer of waren er maar zes meer bewoond, aangezien slechts zes huisjes ter dier gelegenheid feestspreuken hadden opgehangen. Na de dood van Delporte (1788) werd het koerke met de 11 of 6 huizen eigendom van een zekere Jan Paco. In 1826 kocht de weduwe Nounckele-Dejaeghere het. Haar dochter lsabelle Nounckele was de enige erfgename. In 1878 leefde zij nog en het moet van haar zijn, dat Bijstand de 16 juni 1881 het koerke met de elf of zes huisjes kocht. In 1897 werd de kapel vernieuwd en een nieuwe steen gemaakt, die wij nu nog onder het beeld aantreffen. In 1955 plaatste men er een O.-L.-Vrouw van de Zeven Weeën en verhuisde O.-L.-Vrouw ter Ruste naar de vestibule, waar het beeld op 8 dec. met een kleine plechtigheid werd ingehuldigd. 'Z.E. Heer Legrand, directeur, wees in een toespraak de dames van het rustoord en de bewoners van het huis op de moederlijke bescherming van Maria tijdens de oorlogsdagen en de noden van elke dag. Men besloot de plechtigheid met gebeden en gezangen ter ere van de Moedermaagd'[7].

De stichter Alexius Delporte

Alexius Delporte was geboortig van Doornik in 1711, als zoon van Franciscus en Maria-Magdalena Bocqué. Hij vestigde zich te Kortrijk en huwde er Marie-Jeanne Gillon. Op 17 januari 1788 werd hij met een negenles in de St.-Maartenkerk begraven. Hij was dus een welstellend burger. Zijn beeld moet ook heel wat gekost hebben. Toen hij de kapel stichtte was hij 67 jaar, een oud man, in die tijd. Dat hij het beeld 'O.-L.-Vrouw ter Ruste' wilde heten is begrijpelijk: bij Maria wilde hij zijn oude dag in rust doorbrengen. Misschien had hij ook Maria voor een speciale gunst te danken, zoals Gezelle's gedicht in de zesde strofe schijnt aan te duiden, maar waarin die gunst bestond weten wij niet.

De naam 'O.L. Vrouw ter Ringen'

De oude fundatiesteen in 1778, Th. Sevens in 1883 (2), de nieuwe fundatiesteen van 1897, de katalogus van 1902, ze

(6) Gazette van Kortrijk III, 1878, nr. 19 (zaterdag 11 mei).
(7) Archief van Instituut O.L. Vrouw van Bijstand.

spreken alle van O.-L.-Vrouw ter Ruste. Maar Gezelle en de Gazette van Kortrijk in 1878 spreken van O.-L.-Vrouw ter Ringen. Het 'partje' heette in 1878 officieel RINGEN-IMPASSE. Een lezer, die 'Merci Pratique' tekende, protesteert in de Gazette van Kortrijk tegen die zinloze Franse benaming. Het 'partje' had die naam geërfd van het huis van Delporte, dat als uithangbord droeg: 'De dry ringen', zoals de oude fundatiesteen ons leert. Wat met die benaming echter bedoeld werd, is ons niet duidelijk. De niet betalende schoolafdeling van Bijstand, die in 1879 tot stand kwam, naast de betalende afdeling, erfde op haar beurt de naam en heette, althans in de volksmond, 'school der Ringen'(8).

De maker van het beeld

De naam van de beeldhouwer staat nergens geboekt. Wij achten Pieter Van Réable (° Kortrijk 1745 - † 1827), de enige Kortrijkse beeldhouwer van betekenis uit die jaren, niet bekwaam om zo een kunstwerk te scheppen. Als wij vergelijken met ander beeldhouwwerk uit die tijd te Kortrijk, dan treffen wij gelijkenissen aan tussen het gelaat van Maria en het gelaat van de Magdalena in O.-L.-Vrouwekerk, tussen het kind Jesus en de putti in O.-L.-Vrouwekerk. Gelijkenis is geen bewijs, maar toch zouden wij durven zeggen: het precieuse in het O.-L.-Vrouwebeeld doet ons vermoeden dat wij hier niet te doen hebben met een Vlaamse kunstenaar, maar eerder met een Zuiderse. Wij noemen: Nicolas Lecreux, schepper van genoemde beelden in O.-L.-Vrouwekerk, alsook van de apostelbeelden in de St.-Maartenskerk en van het majestueus orgelbuffet in O.-L.-Vrouwekerk, allemaal tussen de jaren 1771 en 1780 tot stand gekomen. Het is goed begrijpelijk dat de Doorniknaar Alexius Delporte aan zijn stadsgenoot Nicolas Lecreux(9) dacht, toen hij het plan opvatte een Mariabeeld te laten maken en in 1778 al gezien had, aan zijn Kortrijkse kunstwerken, wat die man kon! Wij menen dat het beeld van O.-L.-Vrouw ter Ruste noch min noch meer een werk is van Nicolas Lecreux.

De jubelfeesten van 1878 en het gedicht van Gezelle

De Gazette van Kortrijk wijdde er twee artikels aan de viering: in nummer 18 van zaterdag 4 mei geeft zij een korte, zeer onvolledige historiek en in het nummer 19 van zaterdag

(8) D. Lescouhier, Gesch. van het kerkelijk en godsd. leven in West-Vlaanderen, Brugge III (1927), p. 434.

(9) Nicolas Lecreux (1733-1799) is wel geboortig van Valencijn, maar hij leefde, werkte en stierf te Doornik. Steeds wordt hij als een Doorniks kunstenaar aangezien.

11 mei brengt zij een verslag uit van de feestelijkheden. Het eerste is ondertekend door V.v.M., het tweede door ‘Merci Pratique’! In het verslag lezen wij, dat er een jubellied, ‘opzettelijk te dier intentie gemaakt’, gezongen werd op zondag, maandag en dinsdag 5, 6 en 7 mei door ‘de zangeressen der school van Amerlincks’, dat er veel volk was en: ‘Het liedtjen heeft allerbest gelukt, tot groote voldoeninge van dichters, zangers en horkers’. De Gazette publiceerde er enkele verzen van. De volledige tekst van het lied vinden wij terug in Guido Gezelle's Dichtwerken: Gelegenheidspoëzie, III, uitgegeven door Prof. Dr. F. Baur, Antwerpen, 1950 p. 555-557. Het is inderdaad noch min noch meer een gedicht van Gezelle,

O.L. Vrouw ter Ringen
1778

sinds 1872 onderpastoor op O.-L.-Vrouwparochie te Kortrijk. Baur kon het gedicht niet dateren. Dit kunnen wij nu wel: laten wij zeggen: einde april 1878.

En wie componeerde de muziek? Dat wordt nergens vermeld. Het archief van Bijstand heeft evenmin de melodie bewaard. Maar wellicht is de componist E.H. Louis Goormachtigh, die reeds op ‘O.-L.-Vrouw van Vlanderen’ muziek had gezet. Gezelle had dit gedicht voor de inhuldiging op 22 juni 1873 van het nieuwe Mariabeeld van Constant Devreese, bestemd voor de hoek van het stadhuis. Goormachtigh was geboortig van Dottenijs en leraar aan het St.-Amandscollege te Kortrijk van 1862 tot 1879.

In het gedicht van Gezelle onderscheiden wij vier hoofdge-

dachten: de jaren gaan rap voorbij, alleen wat Gods macht uitwerkt blijft (strofen 1 en 2); in Maria heeft God iets blijvends gewrocht: haar jawoord, haar goddelijk moederschap, haar verheerlijking (strofen 3 en 4); daarom gaat men altijd naar Maria, maar velen vergeten te danken, echter niet de stichters van deze kapel (strofen 5 en 6); de stichting dezer kapel, honderd jaar geleden, konden wij niet vergeten. Komt, geburen, laat ons aan Maria vragen eens te zijn, waar zij nu is (strofen 7 en 8). Hier volgt het gedicht:

Jubellied voor O.L. Vrouw ter Ringen

Hoe snel zijn honderd jaren.
met voor- of tegenspoed,
naar de eeuwigheid gevaren,
waar alles henen moet!
Wat blijft er nog op heden,
van 't gene, in deze stad,
pas honderd jaar geleden,
nog eere en voorkeur had?

Daar blijft van alle dingen
die 't menschdom meest betracht
maar 't gene ik nu ga zingen:
Gods woorden en Gods macht;
Gods woorden, die niet falen,
Gods macht, die alles kan.
Dit hoort mij u verhalen
en leert het lied daarvan.

Maria, vol genaden
en aller vrouwen Vrouw,
was needrig in haar daden
en groot in haar berouw.
Zij zei: Ik ben den Heere
gedienstig, allertijd;
en God heeft haar vol eere
en lof gebenedijd.

Zij heeft God Zelve ontvangen
in haren maagdenschoot,
en zag aan 't kruis Hem hangen,
Verwinnaar van de dood.
God zelv'heeft haar verheven
en Zijne almachtigheid
goedgonstiglijk gegeven
aan haar noodklachtigheid.

Daarom ten allen tijden
bad men Maria zoet
om bijstand in het lijden
en in de tegenspoed;
en zij, van moederherten
en moederliefden teer,
verliet, in al zijn' smerten,
den mensch geen' eenen keer.

Maar velen, na 't verkrijgen
van 't geen hun hart verlangt,
vergeten 't of ontzwijgen
't of laten 't onbedankt;
zoo niet die hier *Ter Ringen*,
nu honderd jaar geleên,
waarom wij 't liedtje zingen,
Maria eere deên.

Wij hebben 't niet vergeten,
al is 't al honderd jaar,
de goedheid ongemeten
van dit braaf huwlijkspaar,
die stichtten uit den gronde
dit heiligdom weleer,
en dienden, hier in 't ronde,
Maria meer en meer.

Komt allen dan te gader,
gebuurs van een gedacht,
en treedt Maria nader
betrouwend op heur' macht;
vraagt: Honderd jaar na dezen,
vereenigd en verblijd,
Maria laat ons wezen
te samen waar gij zijt.

De tekst van het Jubellied is deze van de genoemde uitgave van Prof. Baur. De Gazette van Kortrijk van 1874 heeft alleen een paar varianten in de 1e strofe: v. 2 met voor- en tegenspoed; v. 6 van 't gene, in *onze* stad; v. 8 nog eere en *voordeel* had.

G. BILLIET

Duiventorens in West-Vlaanderen
De duiventoren van Assebroek

De ‘Zeventorretjes’, de oude heerlijkheid Baudewijnsburg, ook nog Rabaudenburg genoemd, behoorde bij de oude parochie St. Katarina en was omgeven van singelen en walgrachten. Een versterkte poort met ophaalbrug verleende toegang tot het domein. De duiventoren stond op de uiterste westkant van het goed, binnen de walgrachten.

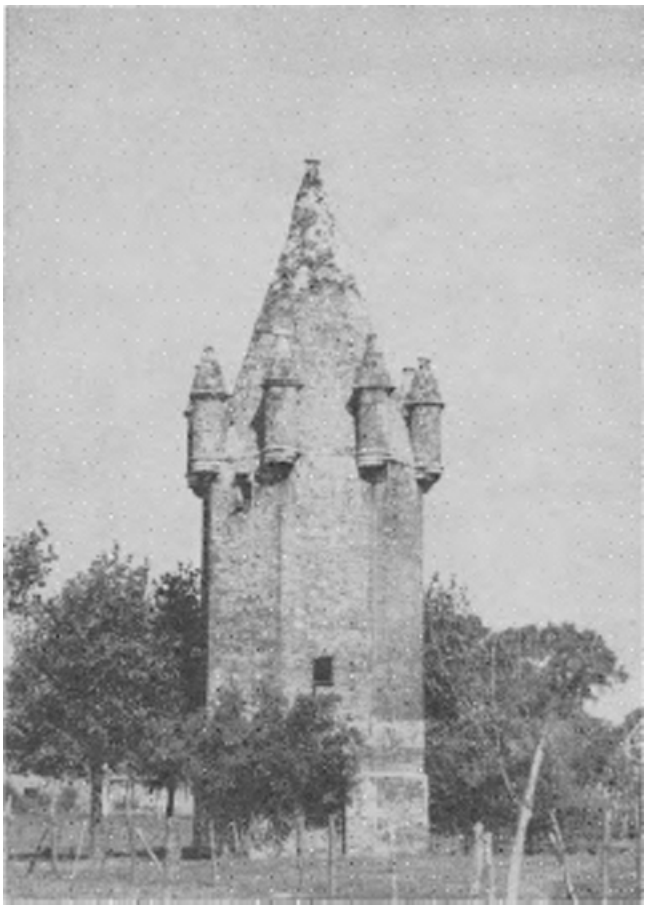

Duiventoren van Assebroek

Werd deze forse toren, met muurdikte van 65 cm met opzet tegen de omwalling opgetrokken? Wellicht diende de toren benevens als duivekeet, ook als verdedigingsmiddel of als toevluchtsoord bij beleg.

Een legende weet te vertellen dat de naam Zeventorretjes in verband zou staan met het cijfer zeven. De duiventoren zou de zevende toren zijn in een serie van verdedigingstarens rond de stad Brugge. (Verteld door Pier Myncke-Steenbrugge). Deze versie zal wel fantasie zijn.

We menen volgende verklaring voor Zeventorens te kunnen sugereren. Alhoewel de toren versierd is met acht hoektorentjes, telt men er slechts zes gelijk van welke kant men de toren bekijkt; met de eigenlijke torenspits maakt dat zeven. Vandaar dan de naam ‘Zeventorens’.

Deze gotische duiventoren, met achthoekig grondplan, dateert waarschijnlijk uit de 16e eeuw (Dr. L. Devliegher Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen. Beeld van het Kunstbezit deel 1).

Torentjes op de ribben van de torenspits

Het gebouw is opgetrokken uit bruine en geelachtige baksteen van het formaat 21 × 5 × 10 en 20,5 × 5 × 10. De zijden van de achthoek meten 1,92 tot 1,95 m.

De onderbouw van de toren is rondom en op 1,75 m van de bazis bezet met een laag witsteen van 10 cm die een decoratief element vormt. Hier verspringen de opgaande muren naar binnen toe en 112 lagen baksteen hoger gaat de torenromp in de piramidevormige torenspits over. De scheiding van de torenromp met de torenspits is geaccentueerd door een rondom lopende smalle witstenen band. De bakstenen torenspits is getopt met een achthoekige zandstenen plaat. Hieruit steekt

een ijzeren staaf, vermoedelijk de as van de vroegere windwijzer.

Ieder ribbe van de toren draagt ter hoogte van de aanzet van de spits een ronde gesloten hoektoren, in totaal acht. De bazis van ieder hoektorentje is uit kunstig bewerkt witsteen, dat een mooi versieringselement vormt. Een en twintig lagen baksteen hoger gaan de ronde hoektorentjes, via een achthoekige uitkragende zandstenen plaat, over in een achthoekige spitse top, afgedekt met een achthoekige witstenen plaat van hetzelfde model als de bekroning van de grote torenspits.

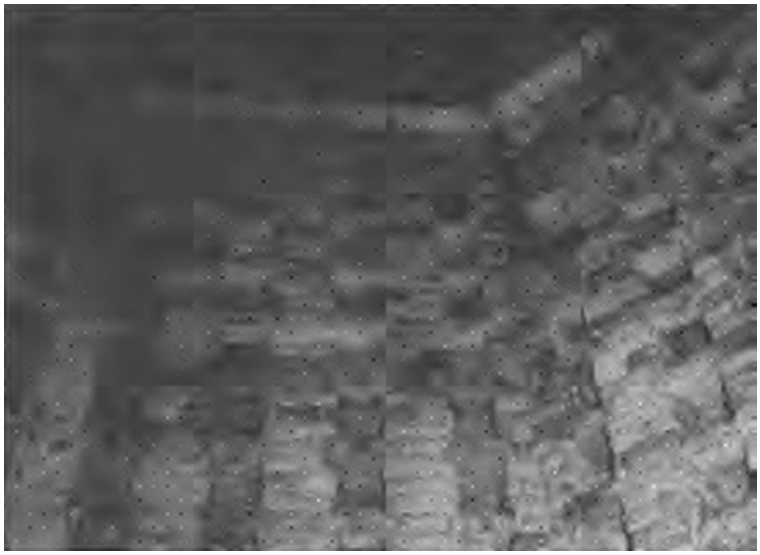

Duivenzolder
De nesten in de muren

Een gothische deuropening van 0,935 × 2,06 m doorbreekt een der zuidelijke muurvakken en verleent toegang tot het gelijkvloers. Op 1,50 m boven de deurboog werd een rechthoekige opening van 0,55 × 0,42 × 0,62 m diep in de muur uitgespaard dat tot vlieggat heeft gediend. Een tweede vlieggat van 0,48 × 0,75 × 0,62 m werd in het aanpalend muurvlak aangebracht op 0,50 m van de aanhef van de torenspits. Deze opening is met een aardewerktichel tegen binnenvallende regen afgeschut. De houten valplanken zijn verdwenen. Zoals de meeste duivetorens is ook deze naar het zuiden gericht.

Het gelijkvloers, met bakstenen vloer, is afgedekt met een bakstenen ribbengewelf. De grootste hoogte van deze ruimte bedraagt in het midden 2,57 m. De aanzet van de acht kruisribben van uit de hoeken van de achthoek en die zich in het midden verenigen, begint op 1,73 m. Het gewelf is 0,75 m dik.

Een trapeziumvormige opening van 1,10 m × 0,80 m juist boven de ingangsdeur gelegen, verleent toegang tot de eigenlijke duivenzolder. Hier is de aanblik van het inwendige enig. Van uit alle muurvlakken gapen, keurig gelijnd, donkere holten, de in de muren uitgespaarde nissen der duivennesten. De 1,33 m brede opgaande muren gaan, meters hoog, over in de samenschietende schuine binnenzijden van de torenspits.

Hoe vakkundig zijn de duivennesten in de muren aangebracht. In de ene muur treft men ┐ vormige nesten aan, in een andere muur ┌ vormige. De laagste nesten vindt men op 12 cm van de zoldervloer. Per muurvlak tel ik, op rijen van vier, 22 nissen. De door de vlieggaten ingenomen nestplaatsen afgetrokken, bekomen we 696 nesten in totaal.

De hoogte van ieder nestingang bedraagt 18 cm en de breedte 13,50 cm. De nestbodem wordt gevormd door twee nevenelkaar liggen platte bakstenen, formaat 20 × 5 × 10 en 14 × 45 × 14. De nissen zijn 30 cm diep, de achterste lengte 24,50 cm; het niet zichtbaar gedeelte van het duivennest meet 19,50 cm op 11,50 cm. De omgekeerde L-vorm van de nesten bood aan de duiven een bescherming tegen tocht.

Een houten balk op 2 m van de zoldervloer, en 3,30 m lang (binnendiameter van de toren) schiet van de ene naar de tegenovergelegen muur en vertoont in het midden een inkeping van 10 cm breedte. Een tweede inkeping vindt men op 88 cm van de muur. Waar de torenromp overgaat in de torenspits werden ter weerszijden van de muurhoeken twee gaten uitgespaard, waarin balken zaten die een soort vliering vormden. Een meter hoger moet een ander houten raamwerk gezeten hebben, want in iedere hoek werd een grote rechthoekige holte gelaten. Een stuk balk uit een dezer hoeken steekt nog ter plaatse.

We mogen bijna zeker aannemen dat deze duiventoren voorzien was van de zogenaamde ‘galg’. Zoniet zou het roven van de nesten een ondoenlijke karwei geweest zijn. De ‘galg’ was het voornaamste meubelstuk in een ronde of meerhoekige duiventoren; het bestond uit een massieve rechtopstaande paal in het midden van de toren, draaiend tussen de onderste draagbalk en de bovenste vliering. Aan deze paal waren verscheidene dwarsbalken bevestigd, een onderaan als steunpunt voor de ladder, een andere, hoger liggend, doch in een ander vlak ten opzichte van de onderste dwarsbalk. De stand van de dwarslatten liet toe een ladder zonder moeite in een goede positie te plaatsen om alle nesten, zelfs de hoogste, te roven. Een afstoot met de voet tegen de muur gaf het geheel een ronddraaiende beweging en, daar de ladder steeds even ver van de muren verwijderd was, konden zonder reikhalzen al de nesten onderzocht worden.

R. CROIS

Hoe het groeide
Een belangrijke monografie over Gezelles gedichten, gezangen en gebeden door dr. J.J. M. Westenbroek

Een kern- en knelpunt in het leven en dichten van Gezelle, dat een keerpunt in onze moderne literaire historie geworden is: daarover handelt Dr. J.J.M. Westenbroek in de belangrijke monografie die in de reeks publikaties van het Guido-Gezelle-genootschap is verschenen(1). De bescheiden term onderzoek, geplaatst onder de titel '*Van het leven naar het boek*', dekt in feite een studie die, bij het delven naar en het critisch verwerken van de bronnen, het minieme feit noch de onberekenbare achtergrond heeft versmaad om de dichter en zijn wereld in de neerslag van één 'eenmalig' dichtseizoen te benaderen.

Als achttienjarige had Gezelle niet het natuurlijke klankbord mogen vinden voor de poëtische ontlading van zijn jeugddrang en -droom. Hij naderde het midden van de weg des levens toen hij, in een dialoog van nu-of-nooit, het gefrustreerde gevoelsleven kon uitspreken. Hij was dan, door opleiding en ervaring, rijp genoeg geworden om de tijger uit de tank te nemen en zijn streven in een sfeer van apostoliciteit te sublimeren. Zijn honger naar evasie uit het parochialisme is onbegrensd: los van het continent; over taal- en volksgrenzen heen, flirtend met het (vermeende) volksepos van de Amerikaanse Prairie en met de Oosterse divan-poëzie; vluchtend uit conventies van vroomheid naar de etherische broederliefde van geheime confrerieën. En daarbij nog, in die koortstijd van zijn anglomanie, zwenkend naar het neo-oratoriaanse piëtisme van 'Water-lily Faber'.

Heeft Gezelle in zijn Roeselaarse leerlingen het gedroomde klankbord gevonden? of heeft zijn eigen bezieling, zijn opwindend brio, hem over het poëtisch potentieel van zijn jongens bedrogen? Zeker is dat de Verriesten met hun harmonische begaafdheid (en dàt heel hun leven door) het best de dichter en de mens Gezelle hebben begrepen en om hemzelf liefgehad. Gezelles lieveling, de gecomplexeerde Eugeen van Oye, liep immer met té veel illusies over zijn eigen poëtische genius om de ideaal ontvankelijke in het Cenakel te kunnen zijn. Is GGG dan waarlijk, naar het woord van Scharpé, 'het lied van Gezelle's omgang met zijn Roeselaarse leerlingen'? werden de hooglieder uit het leven in dat 'schetsboek' opgenomen als persoonlijke belijdenissen dan wel als modellen voor een 'Vlaamsche Dichtschool'?

(1) J.J.M. Westenbroek. Van het leven naar het boek. Onderzoek over het ontstaan en de aard van Guido Gezelles Gedichten, Gezangen en Gebeden. Kapellen, Guido-Gezellegenootschap, 1967, In-8, 384 † 40 blz. Prijs: 480 F.

Sentimentaliteit in eigen opvoeding had Gezelle noch in familiekring noch in zijn leerjaren te Brugge en te Roeselare opgedaan. De kamaraderie van de priester-leraar met zijn Vlaamse leerlingen was hem meegegeven door de omgang met zijn ‘Engelsmannekes’, dragers van een sentimentaliteit die in hun eigen (Victoriaanse) sfeer geheel normaal was, waarvan de tederheden echter in de toenmalige Vlaamse (rigoristische) leefkamer niet waren geïntroduceerd. Door de publicatie van Gezelles brief aan Father Faber belicht Dr. Westenbroek op treffende wijze het feit dat Gezelle die nationale discrepanties voor zijn pastoreel werk zo storend achtte, dat hij stout en zakelijk het advies ging inwinnen van een Engelse zieleleider en pedagoog, de gevierde Father Faber.

Het praktisch programma van Mgr. Malou werd ten slotte een katalysator die lyrische ontboezemingen van intieme vriendschap en hymnen in kerugmatische stijl in één bundel liet samenvoegen. In geen ander dichtwerk is de innerlijke Gezelle zo ontsloten (tussen de strijdbare Reveil-stukken in) als in de bundel (en in de wisselende bundeling van) Gedichten, Gezangen en Gebeden- en Kleengedichtjes. Het onderzoek van Dr. Westenbroek brengt een bijzonder ophelderende visie op de samenstelling, ordening en herordening door Gezelle van de eerste en tweede uitgave van het boek. De ware verhouding leven-boek blijkt daarbij zeer af te wijken van de mythus ‘Gezelle-Roeselaarse leerlingen’ die zeer vroeg is ontstaan en die, na een eeuw pathetische presentie in onze literatuur-geschiedenis, een burgerrecht van ‘historie’ heeft verworven dat hem niet licht meer kan ontnomen worden.

De ontleding van de retorische elementen in de verschillende - intieme zowel als verkondigende - gedichten van het boek wordt in het buitengewoon leerrijke en uitgebreide Zesde Hoofdstuk geboden. Een stuk echte literatuurwetenschap, dat de hoge standing deelt van het historisch en genetisch onderzoek der eerste hoofdstukken en de vernieuwde visie op de gang van het leven naar het boek, en op het boek zelf, komt voltooien.

A.V.

Pater Wijdemouwe

Op de vraag in Biekorf 1967, 59.

Onder de rubriek ‘Oude dingen in 't nieuwe gewasschen’ in het Brugs weekblad 't *Jaar* 70 van 13 juli 1872 geeft Guido Gezelle de volgende versie:

> Van als men zegt hij kijkt niet nauwe,
> Men zegt 't is pater Wydemouwe.

E.N

Mengelmaren

Nederduitsche leesbibliotheek 1842

Op de vraag van P.D. in Biekorf 1967, 63.

De drukker L. Hebbelynck (werkzaam te Gent in 1836-1862, en later?) werd door Vanderhaeghen in zijn onvolprezen Bibliographie Gantoise niet opgenomen. Een leemte die mij onverklaarbaar voorkomt.

Hebbelynck startte in 1842 met een eerste serie van de Nederduitsche Leesbibliotheek (formaat 24°, niet 12°). Die serie telt 20 deeltjes (per inschrijving 12 fr.) en was einde 1842 voltooid. Van een tweede serie in 1843 zijn zeker 4 deeltjes verschenen, nl. een vertaling uit het Zweeds van een werk van de alstoen befaamde schrijfster Frederike Bremer.

Die Gentse Leesbibliotheek bracht geen oorspronkelijk werk. De vier deeltjes van *Bertrand van Rains* (Valse Boudewijn) door P.D. aangehaald, zijn een vertaling door C.H. van Boekel van het oorspronkelijk werk (1840) van Baron de Saint-Genois. Een andere vertaling zijn de twee deeltjes *Nachtstukken* uit het Duits (1817) van E.T.W. Hoffmann (MSH. 1842, 479).

Kenmerkend voor die eerste serie is het groot aantal nadrukken van Noord-Nederlandse auteurs, uitgevoerd *in veranderde spelling.* In een toilet van 'Vlaemsche spelling' verschijnen aldus: De Roos van Dekama (6 deeltjes), van J. van Lennep; De hertog van Alva in Spanje, van Jufv. Toussaint (later Bosboom-); Te laet (verspeld uit *Te laat*) van Jufv. Hasebroek.

Zijn het misschien spellingskwesties die de Nederduitsche Leesbibliotheek hebben stopgezet?

E.N.

De schouburg der verliefde

Onder de 'Boeken der Waere Historien' verkrijgbaar in de Vlaamse Boekwinkel in 1789 (Biekorf 1967, 16) vind ik de titel 'De Schouwburg der Verliefde, ofte honderd wonderbaere Geschiedenissen, etc. met figuren'; prijs 49 stuivers.

Alleen de eerste uitgave van dit werk, te Amsterdam, bij Hieronymus Sweerts in 1668, is verschenen 'met figuren', nl. een frontispice en 12 platen in de tekst. Ziehier de volledige titel van dit zeldzame werk:

'*De Schouburg der Verliefde:* Alwaar in 't kort vertoont worden Hondert wonderlicke Geschiedenissen die tusschen Minnaars en Minnaressen zyn voorgevallen. Ontdeckende veele aardige veynzerijen, snode jalousyen, schrickelijcke moorden, en alderhande herts tochten, die door 't minnen veroor-

zaakt zijn geworden. Als Mede De Aardige Bedriegery van de Listige Victoria, Gepleeght aen de Trouloze Fernand. Neffens De Onbekende Minnares'. (12°. VIII en 429 pp. † 3 onge nummerde pp.).

De tweede druk (Amsterdam 1708) is in twee delen gesplitst en de 12 plaatjes zijn weggelaten. Zie Buisman nr. 2078 en 2078.

De uitgave die nog in 1789 op de Vlaamse boekenmarkt verkrijgbaar was, is blijkbaar de eerste uitgave van 1668. Een bewijs te meer dat, ook na een herdruk, de eerste of vorige uitgave nog lang niet uitverkocht was.

Men weet dat de *Oostenrijkse* censuur vooral op de kerkelijke literatuur een streng toezicht hield. De import van populaire romanliteratuur daarentegen schijnt, na 1740, in Vlaanderen heel vrij zijn wegen te gaan.

C.B.

Handboek voor hoefsmid en paardenkoper

In de Gentse katalogus anno 1789 van Gimbiet (Biekorf 1966, 152) is de titelopgave van het handboek zeer ingekort. Een exemplaar van dit werk is bewaard in de Verzameling Waller (Amsterdam). Hier volgt de beschrijving door E. Dronkers (nr. 801 van de katalogus; 's Gravenhage 1936).

'*De Volmaakte Princelyke Hoef-Smidt*, Paarde-Kooper En Stal-Meester. Leerende Hoe men Fraaiheid, Deugden, Gebreken en Ondeugden, in 't Algemeen, grondig zal leeren kennen: Wat omtrent de Fraaiheid, Deugden en Gebreken van een Paard, in 't byzonder staat aan te merken. Van de wyze hoe men een Paard moet behandelen; en wat middelen men moet aanwenden, om de ziektens, kwalen en gebreken der Paarden weg te neemen en te geneezen. Ten dienste van de Liefhebbers van het Paarde-Ryden, En de Hard-Dravery.

Uitgegeeven Volgens het Handschrift Van een Ervaren Liefhebber. - Tweede Druk. Te Amsterdam, By Steven van Esveldt, Boekverkoper in de Kalverstraat, 1767.'

Het boek 8° telt 110 pp. zonder de liminaria en 1 bl. Na-Bericht. Gewoonlijk in één band met het 'vervolg', zijnde:

'*De Ervaren Koetzier.* Ofte Vervolg Van De Volmaakte Princelyke Hoef-Smidt... Leerende De Kunst van Mennen; de kennisse der Reituigen... By Steven van Esveldt, In de Beurssteeg by den Dam, 1752.'

Dit vervolg heeft ongeveer dezelfde omvang als het eerste deel. Uit de Gentse kataloog van 1789 blijkt dat de twee delen afzonderlijk verkrijgbaar waren en elk 17½ stuivers kostten. Het Koetsier-boek bevat ook de 'kennisse om de Peerden te geneesen'.

C.B.

Sioux-indianen op toernee in Vlaanderen 1827-1828

In Biekorf 1965, 94 vermeldt G.P. Baert met naam en toenaam de Indianen van de Osagen-stam uit Missouri USA die in 1827-1828 op rondreis waren door Frankrijk en het koninkrijk der Nederlanden.

De groep was een z.g. familiegroep bestaande uit zes personen, vier mannen en twee jonge vrouwen. Met het Amerikaans zeilschip *New England*, kapitein Hunt, waren die rasechte Roodhuiden op 27 juli 1827 in Le Havre aangekomen. Hun eigenlijke show begon te Parijs, waar een litografie van de groep werd gedrukt in grote oplage. Dit blad werd dan als 'souvenir' verkocht ook op de Vlaamse etappen van de toernee.

In december 1827 blijken de zes Osagen in Brussel te zijn, waar een speciale theater-almanak met kalender voor 1828 in druk wordt uitgegeven onder de publicitaire titel: *Almanach des Osages* (titel op de kaft). Het boekje geeft een beschrijving van de Osagen en hun stam bij gelegenheid van hun optreden in de Schouwburg. De exhibitie van de groep, bestaande uit 'six lndiens Rouges de la tribu des Grands Osages' schijnt in de hoofdstad grote sensatie te hebben verwekt. (Zech-Dubiez, Les almanachs belges, nr. 803).

Onze zes Roodhuiden hebben Gent en Brugge bezocht. In de persoon van een zekere kolonel Delaunay hadden ze een impresario die hen van stad tot stad leidde. Alleen over het optreden te Gent zijn bijzonderheden voorhanden.

De Gentse Schouwburg speelde op 20 januari 1828 het stuk 'Elisca ou l'habitante de Madagascar'. Het programma van die opvoering kondigde aan: 'Les chefs guerriers Osages honoreront cette représentation de leur présence et seront placés dans une loge de face au second rang'.

De zes Osagen verschenen nogmaals in het Gente theater op 8 februari. Ditmaal niet meer in een loge als spektakulaire toeschouwers, doch op het toneel zelf, als vedetten in een exotische stunt. Het programma kondigt aan: 'Les chefs Osages paraîtront sur le théâtre et à la suite d'un repas préparé pour eux à cet effet ils chanteront le *Chant Guerrier* des rives du Missouri.'

En feitelijk, tussen de twee stukken van dit gala - een opéra-bouffon (L'épreuve villageoise) van Grétry en Tartuffe van Molière - verschenen de zes Roodhuiden op de planken waar ze een kalkoen en enkele kippen in prairie-stijl verorberden, en daarop een schril keelgeluid voortbrachten dat door kolonel Delaunay als het krijgslied van de Grote Osagen werd gepresenteerd. (P. Claeys, Histoire du théâtre à Gand II 350; Gent 1892).

Was die Osagen-toernee een kommerciële onderneming? en wie heeft het initiatief ervan genomen?

De Osagen (eigenlijk ‘Wazhazhe’, de naam van een Indianenstam behorende tot de Sioux-familie en alsdan gevestigd bij de Osagerivier, die in de Missouri uitmondt) stonden bekend als een rijke stam. In de jaren 1820-30 werd hun aantal geschat op een goede vierduizend. (In 1900 was hun aantal tot bij de 1700 gedaald).

Bij de Osagen was sedert 1817 een Vlaams missionaris werkzaam, met name Charles de la Croix uit Sint-Kornelis-Horebeke, die zelf als de ‘Apostel der Osagen’ bekend staat. (A. De Smet, Voyageurs belges, p. 50-52). De la Croix was in juli 1827 naar Europa overgekomen samen met onze zes Osagen; hij bleef hier tot in de zomer van 1829. Over de terugreis van de Roodhuiden is niets bekend. De missionaris was zeker bij de Europareis van de Osagen en de publiciteit van hun toernee betrokken. Zelf was hij naar Europa overgekomen om er voor de Amerikaanse missie te propageren en medewerkers te winnen. Gedurende zijn verblijf alhier schreef hij in briefvorm (brief gedateerd 1828) een uitvoerig relaas over de stam, de zeden en gewoonten van de Osagen. (Brieven der Geloofszendelingen in Noord America, 2^{e} Jaer 1837, p. 92-111; ed. C.J. van Ryckeghem, Gent).

Naar Amerika nam De la Croix in juni 1829 twee West-vlaamse studenten mee: Pieter-Frans Beauprez van Woumen en Jules D'hauwe (Dauw) van Harelbeke, die allebei in de missie priester werden gewijd. Beauprez was enige tijd werkzaam bij de Osagen. Hij was maar 45 toen hij ca. 1850 in Amerika overleed. Door zijn testamentaire beschikkingen werd hij een groot weldoener van Jonkershove en Woumen (school en klooster); zie daarover het artikel van J. Vlamynck m.s.c. in Biekorf 1965, 38-42. Hebben de ‘rijke’ Osagen van de Sioux-stam soms indirect, via het fortuin van missionaris Beauprez, bijgedragen om de nood van een onderontwikkelde streek van West-Vlaanderen te lenigen na de vreselijke jaren veertig?

A.V.

Koopman uit Merkem adverteert 1865

Weekblad ‘Het Boterkuipje’ van Diksmuide (drukkerij van Vion) brengt in zijn nummer van 2 juni 1865 volgende advertentie.

‘*Jozef De Gryse*, woonende langs den hoogen Yperweg, by de Bosschool, te Merckem, laet het geëerd publiek weten als dat hy gepatenteerd fakteur is in alle koopmanschappen en beesten.

Hij doet in peerden, verwe koeijen voor 't gras en de stokery, in kalvers, ezels en zwyns; verders in graen, zoo als tarwe, rogge, haver, enz., alsook in allerhande levensmiddelen voor beesten en menschen.

Doet in huizen en hofsteden met schoonen uitweg.

Bezorgt remplaçanten voor boeren en heeren.

Doet dienstboden, knechten en poesters ter hand.

Voert handel in schapen, geiten, konynen en hazen, en is makelaer in huwelyken aan 4 per cent.'

B.

Verbouwing op het hof van Schoeringe Zuienkerke 1533

Op het hof van Schoeringe te Zuienkerke werden in 1533 voor rekening van het St.-Janshospitaal te Brugge de volgende werken uitgevoerd. (Rekening 1533, f. 12^{v}).

1. *In de poest.*

'Betaelt... int maken vanden zuudoosthende vanden poeste lanc binden mueren 78 voeten ende wydt 26 voeten, de zydtmueren hooghe uuter aerden 9 voeten ende den ghevele opt zuudoosthende, al ghemaetst ende gheleyt in ghends ende sente omaers calc, midsgaders ooc binnen de slieten te makene, de calvercoten of te sluutene ende te calsyedene, ende heift al tsamen ghecost zoot blyct int langhe byder particuliere rekeninghe in een quayer danof ghemaect de somme van 581 lb. 18 sc. 10 d. parisis.

2. *De melkkamer.*

'Betaelt int maken vander nieuwe melcamere lanc binden muere 35. voeten ende wydt 33. voeten, daerinne ghemaect eene vaulte met twee pilaren van witten orduunsteene, ende de ogiven ende anders van bricsteen ghehauwen al naer den heesch vanden wercke, met 6. veinsters daerinne.

Item boven de voorseide vaulte ghemaect twee nieuwe camers met eenen cafkoene, 3. cruusveisters met cassynen daerinne ende 2. cleene scuvende veinsterkens ende daer boven eenen zoldere.

Item noch ooc gheresen de oude zusterscamere staende ten noordwesthende ant voorseide nieuwe werck omtrent 2. voeten hooghe omme te hebbene de vuersten van eender hoochde, ende den middelghevele ooc gheheel nieuwe vermaect

Ende heift al tsamen ghecost alst blyct int langhe byder particuliere rekeninghe danof ghemaect int zelve quaeheir de somme van 952 lb. 18 sc. 1 d. parisis.

3. *Graanzolder.*

‘Betaelt... int vermaken vanden voorhoofde vanden graendere ande roode scuere int legghen vanden nieuwen zoldere boven de poorte ende elders daert van noode gheweist heift, bedraghende... de somme van 58 lb. 13 sc. 5 d. parisis’.

B.

Gevaarlijke hondenkarren

Een kleine illustratie bij hetgeen J. De Smet over het politiereglement van de hondenkarren meedeelt in Biekorf 1967, 40.

Op vrijdag 15 juni 1894 werd een driejarig kind in de Smedenstraat te Brugge overreden door een melkkar. Een hondenkar, bestuurd door een jongen die zijn honden ‘in vollen draf’ door de poortstraat joeg en, tegen het politiereglement in, op zijn kar was blijven zitten.

De pers (o.m. Standaert van Vlaanderen, 16 juni 1894) wees op de overdreven snelheid van de hondenkarren in de stad: de politie dient ‘een waakzaam oog te houden over deze kleine losbollen - jongens met melkkarren - die 's morgens en 's avonds hun honden in dolle vaart door de poortstraten jagen’. Het ergste is echter dat die dolle buitenjongens op hun kar blijven zitten wanneer ze in stad hun dieren opjagen. Stad is geen buiten, en de politie moet het reglement doen onderhouden, zo betogen onze weekbladen: met een hondenkar zonder remmen mogen die kerels door de stad niet draven.

C.B.

Gleierwerk

Antwoord aan vraagstaart C.B. in Biekorf 1967, 63.

Volgens de heer Fernand Callebert-De Man, wiens ouders en grootouders lange jaren in de Ooststraat te Roeselare *glas en gleiers* verkochten, is er geen technisch verschil tussen de ndl. termen *gleierwerk, gleiswerk* en *gleiwerk.* Deze faiënce wordt eerst gebakken aan 1400° C.; daarna wordt er glazuur (en eventueel een decor) erbij gevoegd en herbakken à 700° C.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) weken vele *geleiers* (= kleiwerkers) uit de Zuidelijke Nederlanden uit naar de Noordelijke Nederlanden en begonnen er *schotelgoet* (= plateel of faïence) te vervaardigen. Aldus C.H.A. Scholtehoek, *Het gastmaal en de tafel in de loop der tijden* (Amsterdam-Brussel, 1965), Elsevierpocket U 28, blz. 64.

Dom. CRACCO

Ruzie in 't menage

Men zegt, 't zal vrede zyn, 't is mis,
de wereld is vol stryd en twist:
een wyf bezeten van 't zwart spook,
tracteert haer man met *kyfsche look*,
en spreekt hy haer een woord te na,
hy word vereerd met *klop-sala.*

Uit den Brugschen Almanak voor het Jaer 1849, Gecalculeert voor Boeren en Heeren.
Druk. De Moor.

Kleine verscheidenheden

BEJANERYE. - Maaltijd (of drinkgelag) ter verwelkoming van een nieuw ambtenaar. Afleiding van mnl. beedjaen (uit fr. béjaune, bec-jaune: nieuweling) of rechtstreeks van ofr. bejaunerie. De rekening van het Proossche te Brugge heeft in 1510 de volgende uitgaafpost: 'Item betaelt ter conincfeeste vanden dienaers ende ter bejanerye van Jan, den nieuwen dienaer, 5 lb.' (Coutume Prévôté, ed. Gilliodts, I 144). Het 'recht van der bejanye' (tractatie van nieuwe redenaar van het Proossche) kon vanaf 1526 afgekocht worden voor 24 lb. par. (La Flandre V 187). In het Brugse weversambacht werden 'de maeltyden van bejanyen' en alle 'beianiefeesten' in 1527 door een ordonnantie van schepenen afgeschaft. (Gailliard, Gloss. Flam. 592). - Vgl. de term beedjaen in MnlW I 676, alsook Godefroy I 615 s.v. bejaune, bejaunerie. Eng. *bejan* (vlasbaard, melkmuil) leeft nog in studententaal aan Schotse universiteiten (Webster).

BRANTHAEC. - Lange haak, inz. in gebruik bij brand om strodak af te trekken en muren omver te halen. Voor de prochie Wenduine levert Olivier de Smet in 1531 'drie branthaecken'. Een uitgave in 1532 betreft nogmaals blusgereedschap: 'Over tvermaken van den branthaec ende van 8 leeren brantheemers'. (Rek. Proossche; Cout. Prévôté I 163-164). In de stadsrekeningen 1326-1327 van Gent worden reeds 'de branthaken van der stede' genoemd (Vuylsteke I 497 614).

GHEMET GHEMETS GHELYCKE. - Eenvormig per gemet bebouwd land (zonder onderscheid van gewassen). Gezegd oudtijds van de omslag (belasting). De eenvormige omslag werd op 30 oktober 1529 ingevoerd op de Proostlanden te Koolkerke en te Oostkerke bij Brugge. Dit blijkt uit de volgende rekeningpost van het Proossche: 'Den 30 october 1529, zo waren ontboden de zetters van Coolkerke ende Oostkerke metsgaders de meeste menichte van den laten aldaer, omme te hoorene huerlieder advis van de voorseide pointinghe aldaer te stellene ghemet ghemets ghelycke, ofte niet'. Over het voorstel van de zetters werd beraadslaagd en 'zo was volghens de meeste menichte van den selven laten gheordoneirt de pointinghe omme te stellene ghemet ghemets ghelycke'. (Coutume Prévôté I 121). - Deze regeling werd in 1585 over geheel de heerlijkheid van het Proossche toegepast.

GESCREVEN RUUTEN. - Geschilderde vensterruiten. (Mnl. rute = ruitvormige schijf vensterglas; staat tegenover mnl. 'ronde'). Uit de rekening van de bursier van het St.-Janshospitaal te Brugge anno 1536: 'Betaelt Pieter Dappere glasewerckere van 5 nieuwe glaseveinsteren ghemaect int huus daer den prochiepaepe inne woent houdende tsamen 19 voeten, daer inne ghestelt 2 ronden ende 4 ghescreven ruuten, tsamen per billet 5 lb. 5 s.p.' (Rek. 1536, f. 18^{v}). - Nog in 1591 in de stadsrekening van Ieper: 'ghescreven glas te 27 s.p. den voet' tegenover 'wit glas te 10 s.p. den voet'. (Ypriana 5, 64). In 1587 worden de glasvensters van de parochiekerk van Duinkerke hersteld door twee 'glaesescrivers van St. Aumars'. (VI. Kronijk, ed. Piot 668). Glaesescrivere = glasschilder.

GREFFYEN. - Griffiën, enten (een entrijs op een boom plaatsen). In 1563 komen een zekere Lambrecht en zijn zoon van Oedelem een dag lang enten in de fruithof van het St.-Janshospitaal te Brugge; daarover de volgende uitgaafpost (Rek. 1563-64, f. 131): 'Item Lambrecht van Oelem van by hem eenen dach hierbinnen ghegreffyt appels peeren ende keerselaers stapels met zyn zone, 30 s.p.'. Greffiën komt voor in Gents Naembouck (1562) en bij Plantijn (1573). Uit ofr. graffer, grafier. - *Stapel:* stam van een boom, jonge boom; zie WNT s.v. en De Bo.

CASTEELE CAMERSIIS. - Cateau-Cambrésis, alias (Ie) Cateau: stad (dép. Nord) die vroeger afhing van de bisschop van Kamerijk. De ordonnantie op makelaardij in 1405 door de schepenbank van Middelburg uitgevaardigd, bepaalt o.m.: 'Item, van allen manieren van merserien van Camerick, van Casteele Camersiis, van Doirneke, van Reims ende van Parijs sal men gheven van elken pond 4 gr. te makelaerdyen'. (Unger, Bronnen Middelburg III 52). - Vgl. de Vlaamse vormen Casteele, Nyeucasteele (1480) voor de stad Newcastle in Engeland.

ROUWAENSCH. - Textielterm. Uit zwart laken van Rouen. Zwart laken van beste kwaliteit *(du sceau)* was een specialiteit van de Normandische hoofdstad. Een uitgave van 300 lb. par. in Rek. Proossche (Brugge) in 1484 betreft de aankoop 'van vier rouwaensche lakens die men dede maken te Rouwane'. (Gilliodts, Coutume Prévôté I 141). In het sterfhuis van kanunnik Vrombout te Brugge in 1510 wordt bevonden onder de klederen liggende 'in de meeste slaepcamere' en afzonderlijk vermeld: 'Een rowaens kerle den doden toebehorende'. (RAB. Proosdij nr. 1295, f. 67). Onder de klederen van jonkvrouw Josine de Grutere (sterfhuis) te Gent in 1514 wordt bevonden: 'een qwaet Rouaensche kerle'. (Biekorf 1963, 266). Ook in Brabant bekend: te Leuven in 1504 'eenen ynckelen (niet gevoerde) rouwaenschen mans tabbairt'. (ESB. 50, 1967, 35 = A. Meulemans). - Over 'drap fin de Rouen', zie Gay I 583-584; vgl. ook eng roanes (15e eeuw) met dezelfde betekenis.

SERONYE. - Waspleister; mnl. ook cirone, seroen (Verdam); ofr. ciroine (Godefroy IX 99). De bursier van het St.-Janshospitaal te Brugge, Lauwereins Wittinc, had in 1536 een ziek been en zou er weldra aan sterven. (Biekorf 1954, 102-106). In de door hem opgemaakte rekening van 1536 komt de volgende uitgaafpost: 'Betaelt ende te coste ghehadt by my Wittinc in hoosscheden ghegheven Meestere Jan Blanckaert, Meestere Clais van den Leene ende andere surgiens over tcureeren van mynen beene mids diverssche seronyen daer toe gheorboirt, al tsamen 19 lb. 4 s.p.'. Een recept uit de 15e eeuw (Mnl. rec. en tractaten, ed. De Vreese, nr. 253), bestemd voor een verkoude arm of been, luidt: 'Neemt eene goede seroene, ende bint die ontrent den aerem; laetse deran acht daghe ofte neghen'.

ZINGHEBANCKEN. - Koorgestoelte. In 1569 wordt een rapport opgemaakt over de herstelling van de kerken in de kasselrij van St.-Winoksbergen. De beeldenstorm had er alom schade aangericht. De verslaggever noteert dat, in de kerk van Warhem bij Hondschoote, 'de zinghebanken ende houtten stoelen anden hooghen outaer nieuwe ghemaect [zijn] naer tbetamen, ende eerlyc verchiert'. In het naburige Killem zijn 'de zinghebancken noch in wesen', ze zijn echter door brand beschadigd. (De Coussemaker, Troubles religieux III 341 342). - De Bo heeft, zonder opgave van plaats (Poperinge?), het w. *zingbank:* 'zitsel, schrijne in den koor, waar de priesters zitten de getijden te zingen'.

SLUTERSCIP. - Het officie van 'slutere', d.i. portier van het vleeshuis in Sint-Michiels bij Brugge. De slutere of portier werd aangesteld door de kanunniken van St.-Donaas (het vleeshuis was eigendom van het Kanonikse). Een resolutie van 23 sept. 1587 bepaalt dat de vleeshouwers van Sint-Michiels (die een eigen gild vormden) om de beurt het 'sluterscip' zouden bedienen. (Gilliodts, Coutume Prévôté 200). Het

vleeshuis telde negen stallen of banken, die door ‘lotinghe’ werden toegewezen. - Te Brugge zelf was het sluterscip in 1450 een stadsofficie (Gilliodts. Inv. de Bruges V 477), bedragende het portierschap van de hallen (oude en nieuwe halle).

SPINHUUS. - Werkplaats van spinsters, inz. in een klooster, eertijds. De zusters van het Sioenklooster te Kortrijk verdienden in 1500-1550 hun bestaan vooral met spinnen, wol en daarna fijn vlasgaren. (Biekorf 1959, 291). In het spinhuis van het klooster werd ook garen 'gezoden'; daartoe diende een fornuis. De rekening van het klooster heeft in 1551 de volgende uitgaafpost: 'Betaelt den ketelboeter van tfernoeys in spynhuus te meerderne ende van twaterfernoeys in bachuus eenen nyeuwen boert an te makene met noch ander verheghenynghe, 20 s. 6 d. gr' - Over garen zieden, zie Biekorf 1961, 59. - Vgl. MnlW s.v. spinhuus en spincamere. WNT behandelt de jongere bet. van spinhuis (tuchthuis voor vrouwen).

STRANGE. - Strand. Uit het resolutieboek van het Proossche van Brugge anno 1551: 'Joos de Smet, ontfanghere, [aangesteld] omme inspectie te nemene nopens tofvlogen vanden dunen ende last te gheven omme de slaghen te makene van tstranghe int dorp [Wenduine] te commene, ghemerct dat de selve slaghen al wech ghevloeyt waren'. (La Flandre V 387). De Kronijk van Duinkerke (ed. Piot, p. 725) geeft op 29 okt. 1590 het volgend bericht. Een expeditie van 150 ruiters en 2000 man voetvolk trekt van Oostende naar Nieuwpoort onder leiding van prins Maurits; daartoe behoren ook nog vier wagens met de voerlieden 'marcherende zo lancx stranghe oft zeecant, totdat zy quamen an de havene van Nieupoort' om dan verder te trekken naar Duinkerke 'oock al achter tsant'. - Over strange gebruikt zonder lidw. zie de tekst uit 1543 in Biekorf 1964, 31 (met verwijzing naar de wdbn.).

TAUSTEEN. - Arduinen tafel waarop vlasgaren met de touwhamer wordt 'getouwd', d.i. geklopt om het zacht te maken. Ook lijnwaad werd door de oude Brugse blekers (tot ca. 1900) met de touwhamer getouwd op een touwsteen; volgens Karel De Wolf in Biekorf 1935, p. 5. Uit een beschrijving van de boomgaard (crickerie) en het 'bleeckpleyn' van het Sioenklooster te Kortrijk in 1543: 'Noch ghecocht het loechhuus, het waechuus met noch 2 elnen behancxkins, den zwynsbac, de poorte metten plankyst, noch den tausteen ende den watersteen voor 6 lb. 2 s. 6 d. gr.' (Overname van de pachter Jan Verkinderen; Rek. 1543, f. 331).- Vgl. touwblok bij De Bo en WNT XVII-1, 1700. Over de spinnerij en blekerij van de Sioenzusters, alsook het 'zieden' van garen, zie Biekorf 1959, 295; 1961, 59. Zie ook s.v. spinhuus.

VELTSTEENEN. - Veldkeien, keien in zandgrond gevonden. In bouwwerk wordt veldsteen genoemd tegenover natuursteen (uit de steengroeven) en baksteen. Kiliaan noemt velt-steen een saksisch woord, WNT merkte terecht op dat veltsteen ook in Vlaanderen schijnt thuis te horen. Op 20 maart 1540 boekt de rekening van het St.-Janshospitaal te Brugge het volgende (1539-90, f. 20^{v}): 'Betaelt ende ghecocht jeghens de kerckmeesters van onser vrauwen kercke te Brugghe een grooten hoop brycsteenen ende eenen hoop veltstenen up onser vrauwen kerckhof, tsamen byden hoope 66 lb. par. Ende de zelve ghedaen serepen by Meester Pieter Danckaert byden hoope 4 lb. 6 s. par. Comt tsamen 70 lb. 16 s. par.' - WNT XVIII 1574 wijst erop dat de schrijfwijze *veltsteen* bij Schuermans, De Bo en Gezelle in ieder geval ontleend is aan Kiliaan (1599; de tot nu toe oudste bewijsplaats) die het eerste lid in verband brengt met oudsaks, velt, velts. Ons citaat uit de Brugse rekening van 1540 heeft een bijzondere waarde omdat het geen 'geleerd' citaat is.

VOYAEGE. - Militaire expeditie. Voor de verdediging van de Westerschelde tegen de Engelsen had hertog Jan ook de stad Aalst opgeroepen. De stadsrekening van 1406 gewaagt van de grote ‘lasten ende commeren

die de voorscreve poort onlanx voorleden ghehadt heeft in de voyaege van Eerdenburch de Inghelsche te wederstaene'. (De Potter, Aalst II 50). Een Ieperse ordonnantie van 1463 betoogt dat de stad 'binnen veertich jaren haerwaerts zeere ghemindert es van volke bi sterften, biden voyage van Calays, bi den cesse van neeringhen ende coopmanscepen...' (De Sagher, Notice Ypres 57). De beruchte expeditie van de hertog tegen Kales in 1436 heet in andere bronnen: 'de reyse van Calays, de Calisreyse' Mnl. voyaege met bet. militaire expeditie, ontleend aan gelijkbet. ofr. voyage (voiage de Hongrie 1396); eng. voyage (veage, veyage) ook met bet. kruistocht. Zie Godefroy s.v. en Oxford Dict. X-2, 322.

WATERBARD. - Berd (plank) onderaan op een deur bevestigd om het water van buiten te schutten. In november 1532 werkt een timmerman op het groot hof van Schoeringe te Zuienkerke 'int maken van een scut jeghens tfundament vanden poeste, waterbarderen ande scuerdueren beneden inde cooten ende elders up thof'. Jan de timmerman werkte zes dagen tegen 8 sc. par. daags. (St.-Janshospitaal Brugge, Rek. 1532 f. 18^{v}) Vgl. waterberd bij Schuermans.

WATERHONT. - Jachthond die afgericht is om waterwild uit het water te halen, spec. hond afgericht tot de eendenjacht; fr. chien canard. Waterhonden werden gerekend onder de 'edele honden', zoals blijkt uit een Brugs hallegebod van 1491; de stedelijke hondslager moet de vrij lopende honden doden met uitzondering van 'wyndhonden, bracken, waterhonden, spingolen ende andere ghelike edele honden'. (Inv. de Bruges VI 371). - Kiliaan (1599) geeft waterhondt = harige, ruige hond (canis villosus). In de nieuwere taal heeft waterhond de bet. van 'specifieke jachthond' verloren en wordt met poedel gelijkgesteld.

BEDDECOPER. - Iemand die oud beddegoed (d.i. de beddezak en zijn bekleding, met uitsluiting van de 'coetse' of beddebak) koopt en verkoopt. Jan de Vend, een hovenier wonend bij de Garenmarkt te Brugge, werd in 1486 nachtelijk aangerand en dodelijk gekwetst en - zo vervolgt de schrijver van Boeck van Brugghe, p. 136 - 'den doode was den zuene van eenen beddecoper'.

BIER VAN OVER DE ZEE. - Bier ingevoerd uit Bremen en vooral uit Hamburg; vgl. mnl. Breemsch bier (bremart), Ambuerghen bier; ook 'bier van osten komende, oostersch bier'. De voorwaarden van verpachting van de buitenaccijnzen te Aalst in 1509 bepalen: 'Item, van elcken vate biers van over zee, ghelyc Hamborghen oft Oostersbier, 7 s.p.' (De Potter, Aalst I 210). - *Amborghentonnen* waren grote tonnen, ook genoemd 'grouftonnen' (Gent 1499). Sluis was een belangrijke invoerhaven van Oosters bier.

BLOC VAN OVER ZEE. - Offerblok waarin aalmoezen voor de kruistocht werden opgenomen. Een bepaling in het testament van Jan van Gruuthuyse te Brugge luidt anno 1311: 'Item ghevic den blocke van over zee viertich scel. par.'. Ook te Brugge legateert Andries de Ruddre in 1312 tien ponden 'in den bloc van over zee'. (Gailliard, lnscriptions Notre-Dame 29 291). - In Engeland hebben enkele kerken nog hun oude offerblok uit de tijd van de kruisvaart bewaard, zo o.m. de kerk van Heckfield

(Hamshire). Het blok is een zware kist uit eikenhout en met ijzer beslagen. Is soms aan of in de muur vastgemetseld (zo o.m. in de kathedraal van Freiburg i.B.).

A.V.

Vraagwinkel

Spaensche Quadruple

Een muntnaam voorkomend in een opsomming van muntnamen te Brugge omstreeks 1770. Wat was de aard en de waarde van die munt?

J.S.

Galei van de Keizer te Sluis

Wanneer is de laatste galei (van Keizer Karel) de haven van Sluis uitgevaren? Nog in 1538 worden vagebonden en misdadigers naar de kapitein van Sluis gezonden om er ‘gestoken in gemeen laken’ op de galei te dienen. Antwerpen was reeds in 1520 de verzamelplaats, ook voor Vlaanderen, van degene die tot de galeistraf waren veroordeeld.

F.W

Okkernoot in familienamen

De okkernotelaar heeft een goede plaats in de Vlaamse familienamen: Notelaere, Noteboom, (van) Ockerhout, en welke andere nog? Ook de fna. van Nokere (Nokere bij Oudenaarde) gaat op de akkernotelaar (mlat. nucarius) terug.

E.N.

Racahout

Vercoullie vertaalt dit franse woord als ndl. racahout; Gallas geeft alleen een beschrijving: ‘Geurig, met suiker bereid mengsel van zetmeel, eikels, rijstmeel, enz. (der Arabieren)’. Is racahout een arabisch woord? In de jaren 1850 komt *Racahout des Arabes* dikwijls in de advertenties in Vlaanderen voor.

E.N.

Toneelstuk van Deny

In 1842 verscheen te Brugge bij Bogaert-Dumortier een toneelstuk in vier bedrijven door P. Deny onder de titel: ‘De Coninck en Breydel, of twee dagen uit 's lands geschiedenis’. (De Potter, Bibl. 514). Is er over deze auteur iets meer bekend? Was hij lid van een Brugsel toneelvereniging?

C.B.

Sforza-doctoraat

Op 14 juni 1694 werd Ignatius de I'Epée, zoon van Boudewijn, geïnstalleerd als kanunnik van de St.-Donaaskerk te Brugge (negende prebende). Ignatius, die te voren pastoor van de St.-Walburgakerk geweest was, liet zich in de Acta inschrijven als ‘Doctor Romanus’. Dit Romeins doctoraat werd door zijn omgeving zeer in twijfel getrokken: het was alleen een ‘Sforza-doctoraat’, zei men. Naar het schijnt konden de Sforza's van Milaan doctoraten uitreiken in alle faculteiten. Is dat juist? Waar vind ik nadere bijzonderheden over dat privilege?

C.B

IJsvogel

Zijn er legenden of vertellingen bekend over de ijsvogel (fr. martinpêcheur; Alcedo ispida L.) of over volksgeloof betreffende die vogel?

K.D.P.

Spaanse moerbezieboom

De moerbezieboom (moerbeiboom; Morus nigra L.) heeft botanisch niets te maken met de Vlaamse moerbezie (moenebeze, moerbeier; Vaccinium Myrtillus L.), maar de namen lopen op misleidende wijze door elkaar. Ook de benaming ‘Spaanse moerbezieboom’ komt voor. Waarom en waardoor Spaans?

H.T.

Van 't verlies leven

Grootvader zaliger (van Desselgem) zei dat schertsend van de advokaten: ‘Dat zijnder die van 't verlies leven lijk de spellemkers’. Die spreuk moet tamelijk oud zijn? mijn grootvader heeft zeker geen speldenmakers van beroep meer gekend.

G.L.

Vlaamse stoelen

In inventarissen van burgerhuizen te Bordeaux in de 17e eeuw worden herhaaldelijk genoemd: een soort kleine zetels of leunstoelen uit Vlaanderen, met leer overtrokken (garnies de cuir). Aldus in 1607: ‘dix petites chaires de Flandres’; in 1615: ‘une petite chayère de Flandres, basse, couverte de cuir’. Het meubel is soms met stro in plaats van leer afgewerkt, zo o.m. in 1627: ‘une chayre de Flandres viel, garnye de paille’. D1t alles steeds te Bordeaux. Wijst die benaming op een commerciële export van het Vlaamse meubel? *Flandres* hier wel in de ruime zin van de Nederlanden?

A.M

Kunstschilder Biset

Heeft de Mechelse schilder Carel-Emmanuel Biset (1633-1685) in West-Vlaanderen gewerkt? Is er heden nog werk van hem (portretten of genre-taferelen) in westvlaamse verzamelingen bewaard?

N.C.

Respijtdagen

Het aantal respijtdagen (d.i. dagen van uitstel van betaling, toegestaan na de vervaldag van een wissel) schijnt oudtijds niet overal hetzelfde te zijn geweest. Werden in Vlaanderen soms meer dan drie dagen toegestaan?

A.D.

Feest van Sint-Maximus

De vikarissen van het bisdom Terwaan, residerend te Ieper, dekreteerden op 25 augustus 1523 de afschaffing van een reeks heiligdagen, nl. van de heilige Brixius, Maximus, Audomarus, Bavo, Dionysius, Thomas en Nicasius. In Ieper en ommeland werden tot dan toe die feestdagen gevierd, niet zozeer in de kerk dan wel in de herbergen. Maximus, patroonheilige van Terwaan, had zijn feest op 27 november. Dit hoogfeest van het bisdom werd voorzeker te Ieper niet afgeschaft. Had die heilige nog een tweede dag in het feestkalender van Terwaan?

E.V.

[Nummer 5-6]

Koning Karel II en de Engelse prinsen in het Busschietershof te Brugge
2 Oktober 1656

De jonge koning Karel II, uit Engeland verwijderd door de revolutie van Cromwell, kwam zich te Brugge vestigen op 23 april (Beloken Pasen) 1656. Hij zou er, in verstandhouding met het Hof van Brussel, gedurende nagenoeg drie jaar (tot 15 maart 1659) in 'ballingschap' verblijven. Een koninklijke ballingschap, want de middelen ontbraken hem niet om er de grootste herenhuizen te huren voor hem en zijn Royal Household. Einde mei kwam zijn jongste broer (16 jaar), Henry Stuart, hertog van Gloucester, hem vervoegen. De 23-jarige James Stuart, hertog van Vork, kwam zich ten slotte op 23 september bij zijn twee broeders en hun respektabele hofhouding van 175 personen aansluiten[(1)].

De koning en de prinsen werden bij de zakelijke inrichting van hun residentie bijgestaan o.m. door ridder Marc Albert Arazola de Oñate (Ognati), die getrouwd was (in tweede huwelijk) met een zuster van Vincent Stochove van St. Catherine[(2)]. Hun ontspanning zochten ze gaarne bij de Brugse schuttersgilden. Het zijn dan ook die gilden die het meest historische en archeologische herinneringen aan de Brugse residentie van de prinsen hebben nagelaten.

Het bezoek aan die gilden werd reeds enkele weken na de aankomst van de koning ingezet. Achtereenvolgens komen de Voetboog, de Handboog en de Busse aan de beurt. Zoals het moet, in hiërarchische volgorde: het St.-Jorishof op de Vlamingdam vooraan als het oudste gild, het St.-Sebastiaanshof bij de Karmersvest en ten slotte de H. Barbara van de busschieters

(1) A. de Behault de Dornon, Bruges séjour d'exil des rois d'Angleterre (Brugge 1931) wijdt het grootste gedeelte (pp. 155-448) van zijn belangwekkend maar zeer diffuus werk aan dit verblijf; zijn Platen-album over dit onderwerp groepeert 92 documenten.

(2) Arazola de Oñate, uit een Biskajers geslacht, had zich ca. 1640 te Brugge gevestigd. Hij was handelaar en vervulde ook consulaire en diplomatieke opdrachten. Hij trad in de magistratuur (schepen en burgemeester van het Vrije) en werd in 1666 president van de nieuwe 'camere van commercie'. Hij was het ook die als onderhandelaar te Westminster optrad inzake het beruchte 'Privilegie van de Visscherie'. Over hem zie de Behault a.w. en pl. 10 van het Album.

(kolveniers) in de Schuttersstraat De Schermers kregen hierbij geen kans, in Engeland stond schermerij als een onedele sport aangeschreven[3].

Bij het bezoek aan het St.-Jorishof op Triniteitsdag (11 juni) en aan het St.-Sebastiaanshof (25 juni), was de koning alleen door zijn jongste broer begeleid. De twee prinsen werden er eerbiedig en hartelijk onthaald. Ze namen er deel aan de schieting, de vogel schoten ze niet af. In de beide hoven tekenden ze, als gildebroeder, een doodschuld in het gildeboek.

Op de Bamisschieting (2 oktober) van de Busse waren de drie Stuarts aanwezig, de hertog van Vork was inmiddels als derde in de bond aangekomen en hij bleek de sterkste schutter van het drietal te zijn: bij zijn tweede schot had hij de vogel mee. De hertog van Vork was schutterskoning! En de gildebroeders van de H. Barbara hebben dat onmiddellijk gevierd met de afvuring van hun geweren en met een feestmaal dat besloten werd met een fakkeltocht en een vuurwerk[4].

De hertog van York heeft dan een paar weken later drie prijzen uitgeloofd voor een nieuwe schieting bij de Kolveniers waarop hijzelf met de koning en de hertog van Gloucester aanwezig was.

Vijftien jaar na het meesterschot van de jonge Stuart heeft de Brugse schilder Jan van Meunincxhove (ca. 1620-1704) de twee taferelen geschilderd die de bekroning van de prinselijke schutterskoning en het feestmaal in het schuttershof voorstellen[5]. Zonder uitstel echter had een Brugse rederijker de snaren van zijn harp gespannen om die glorierijke dagen van de Busse te bezingen, tot spijt van wie (bij Voetboog of Handboog) dit mocht benijden. Om de 96 hexameters van zijn stuk te vullen heeft Ingelbrecht Cockuyt - zo heet onze dichter - er dan ook heel de kroniek van het gebeuren in verwerkt. Door het feit dat de Busschieters (opgeheven in 1798) zeer weinig geschreven documenten hebben laten tot ons komen, is de berijmde (en opgetogen) kroniek van Cockuyt het uitvoerigste literaire document over die episode van de Stuarts te Brugge.

Dit gelijktijdige, onuitgegeven stuk werd gelukkig bewaard door de onvermoeibare annalist Jan Pieter van Male († 1735) in zijn verzamelboek over Brugge[6]. Hij komt hier nu aan het woord. De redactie van de inleiding dateert van ca. 1730.

(3) Biekorf 1963, 99.

(4) De koning tekende op die dag een doodschuld van 1000 schilden; tekst bij de Behauit a.w. 365-366. - Het Doodschuldenboek van de Brugse Busschieters is bewaard in de stadsbibliotheek te Kortrijk (fonds Slosse).

(5) De twee stukken zijn de nrs. 110 en 111 van het Groeningemuseum; zie de beschrijving door Dr. Henri Pauwels in de Catalogus (ed. 1960) van dit Museum. Die twee schilderijen, uitgevoerd in 1671, waren bestemd voor de versiering van het nieuwe schutterslokaal

(6) Hs. in fonds Joseph van Huerne, I-II, f. 60-62, zie ook bijlage.

Uit de ‘beschryvinghe’ van J.P. van Male

‘Het is aenmerckelick dat anno 1656, doen hooftman was van dese gilde den edelen hr. Vincent Stochoven, heere van Sente Cathrine, ghenoeghsaem bekent door syne beschrijvinghe van syne reijse in het oosten(7), in dese gilde ghetreden sijn die meermaels ghenoemde drie doorluchtighe ballinghen, te weten Carel den tweeden, coningh van Engelandt, met syne twee broeders de hertoghen van Clocester ende lorck. De welcke hun treurigh ballingschap met dierghelycke wapenoeffeninghen tusschen onse brugsche borgers te ongevoeligher doorbrachten. Sij schoten ten selven jare mede naer den gaeij den welcken ghevelt wierd door Jacobus, hertogh van lorck, soo dat hy coning wierd van dese gilde. Waer up eene onuytsprekelick ghejuygh ende een vorstelick festijn ghevolght is, soo als men sien magh in twee constighe tafereelen staende inde nieuwe zale, dewelcke door de milddadighe jonste van dese princen is opghebauwt, maer nogh beter is uytghedruckt in dit volgende ghedicht ghemaeckt door I. Cochuijt.’

[Meesterschot van de hertog van York]

Wanneer men schreef een duist, ses hondert, ses en vichtigh
den tweeden dagh der maendt octobere, seer stichtigh,
den Coningh Carolus den tweeden van dien naem
wiens lof en heerlicheyd de wijd beruchte faem
draeght schier de weereld door, dien Coningh van brittaignen,
van schotland, engeland en ierland, vriende van spaignen,
met d'edel vorst van Jorck en van Clocester mê
syn broeders alle beij, in onse brugsche stê
in 't wyd vermaerde hof daer dat de Colvenieren
de maghet Barbara voor patronersse vieren,
met ander gildebroers schoot naer den papegaeij;
alwaer den vorst van Jorck den vogel gaf een draeij
met synen tweeden schoot ten aensien van hun allen
dat hy hem door 't gheweld in splenders dede vallen.
Daer juygde gansch het hof, daer riep men uytter horst:
Langh leve met gheluck ons coningh desen vorst.

[Feestmaal]

Hiernaer is conings stam ter tafel neer gheseten
end'heeft het avondmael int selve hof gheëten:
alwaer dat Carolus den Coningh wierd ghedient
door d'hoogh gheboren heer D'ognate synen vriend,
burgmeester van het vrie, en d'edlen heer stochove+
burgmeester van de stadt end'hooftman vanden hove,

(7) Die reisbeschrijving van de Brugse burgemeester had in de jaren 1643-1681 drie franse en twee vlaamse uitgaven gekend.

\+ v. 21 Vincent Stochove (1605-1679); zie voetnoot 7 en Biographie Nationale dl. 24, kol. 43-46 (E. Coppieters Stochove).

die heere werd ghenaemt van sinte Catharijn.
Den Coningh vanden gaeij ontfingh de spijs en wijn
en al wat nodigh was door joncker Guilleame+
en joncker olivier de wree, beij van een name+
en beij bescherremers van onse brugsche stadt
wanneer de brugsche maeght met weenend'oghen zat.
Men sagh den hertogh van Clocester oock toe reijcken
de spijs en dranck door den heer Capiteyn Vereijcken+
als mede door de hand en dienstbaerheyd van d'heer
Anthonius Danneels tot hun onsterflick' eer.+
En onder dese feest den Coningh van drie croonen+
om tot de gildebroers syn jonstigh hert te thoonen
soo dronck syn majesteyt de vol gheschoncke fluijt,+
want hij nu broeder was, op hun ghesondheyd uijt.

[Feestelijk uitgeleide]

Als nu het avondmael ten einden was ghecomen
heeft 't coninglick gheslacht eerbiedelick ghenomen
sijn afscheijd vande gild' en in caros ghetréen
is t'uyttersten vernoeght na 's conings hof gheréen.+
Dogh tot een meerder pracht end'eere van den Coningh
soo heeft den edelen heer hooftman tot de woningh
van dese vorsten met den deken vergheselt
al bloots hoofts de Caros van wederzij bestelt
met sgildens musquettiers tot aen tghetal van hondert
die hebben op den wegh seer treffelick ghedondert
en spoghen sulck een vier uyt hun metale mondt
dat tscheen dat heel de stadt in enckel vlamme stondt.
Oock zagh men t'allen cant ghepeckte tonnen blaken
die wilden (soo het scheen) tot aen de wolcken raken,
indien aeneas gheest uyt tgraf gheresen had
ontwijffelick hy had ghemeent dat onze stadt
de stadt van troijen was: soo conde men bemercken
het blicken vande vlam op thoorens hoogh en kercken.

[Vuurwerk]

Maer als den coningh nu ghenaeckte tot syn hof
daer sagh m'een constigh werck van veelderhande stof
vier-pijlen wonder straf die tot den hemel vloghen
en naer een groot ghedruis veel wonderheden spoghen.
Sij saeiden slangetjes en sterren aende locht
en gulden reghen die soo helder stralen brocht
als phebus met syn glans. Indien ick alle dinghen
die dese feeste sagh alhier in tlicht wauw bringhen

+ v. 25 Guilleame de Wree, zoon van Jan, was kapitein van de borgerlijke wacht; kozijn van de volgende.
+ v. 26 Olivier de Wree, zoon van Olivier (de bekende historicus).
+ v. 30 Vereijcken, uit de familie Verreycken (Vandycke 468)?
+ v. 32 Anthonius Daneels († 1674), rijk koopman. Over hem en zijn kunstverzameling handelt A. de Schietere de Lophem in Tabletles des Flandres III 365-366.
+ v. 33 drie croonen: Engeland, Schotland en Ierland.
+ v. 35 fluyt: hoog drinkglas.
+ v. 40 conings hof: in de Hoogstraat (Zeven Torens).

het ware een eeuwigh werck: daer of ick scheider van
en segh de vreugd was meer als ick beschryven can.

De Engelse prinsen in het Schutterschol 1656. - Boven: de koning hangt de gouden papegaai om de hals van zijn broeder, de hertog van York. - *Onder:* de prinsen aan de feestdis in de zaal van de Busschieters. - Schilderijen van Jan van Meuninxhove 1671. Groeningemuseum Brugge.

[Wedergunst van de prins]

Dogh mids den vorst van Jorck als coningh deser gilde
aen dit ons broederschap goedhertigh jonstigh milde
en dancbaer wesen wauw, hij heeft int selve jaer
en maend als is gheseijd, ontrent drie weken naer+
het schieten van den gaeij om liefde te bewijsen
de gildebroeders met drie silver-gulde prijsen
tot een ghedachtenis vereert uyt peure jonst
op dat elck op den doel bethoonen sauw syn const.
Den Coningh Carolus, Clocester van ghelijcken
die hebben oock aldaer hun yver laten blycken,
sy hielden hun gheheel ghemeyn met groot en cleen,
dus wonnen s'oock terstond het hert van ydereen.

[Het schieten van de drie zilveren prijzen]

En naer een langh verschiet van buscruid ende ballen,
soo is den opperprijs door conste toe ghevallen
aen joncker Guilleam de Wree, een silver cop+
seer ryckelick verciert met constigh werck daerop.
's Vorsts wapens waren daer volcommentlick naer 't leven
door groote constenaers seer aerdigh op ghedreven,
waer door men mercken con dat hij en syne stam
uyt 's coninghs edel bloed syn eersten oorsprongh nam.
Hiernaer soo had verdient den middelprijs van drien
heer vanden Bogaerd, die was advocaet ten vrien:+
het was een schoon gondeel van silver, t'allen cant+
soo treffelick vergult als dat m'oyt eene vant.
D'eersamen Ysenbaert die vande brugsche stede+
is capitein gheweest die droegh den derden mede,
het was ook een gondeel van silver, schoon vergult,
hier door wierd wederom het hof met vreugd vervult.
Dees prijsen waren nogh verciert met drie coleuren
van rood en wit en swert: waer uyt men can bespeuren
de wapens vanden vorst die 's hier gheschoncken heeft.
God geef dat hij nogh langh met syne broeders leef.

De dichter Ingelbrecht Cockuyt (al. Cochuyt, Couckuyt) wordt door J.P. van Male vermeld in de alfabetische lijst van zijn ‘Prael-thooneel’ als ‘prince vande gilde van de Drie Santinnen - schreef vele vlaemsche gedichten’. Onder de uitgewerkte biografieën van dit handschrift komt Cockuyt niet voor(8). Een tijdgenoot van de dichter, de Brugse patriciër Jaecques Inbona, deelt echter het volgende over hem mede.

\+ v. 68 maend: oktober (1656).
\+ v. 79 Guilleam de Wree, zie boven v. 25.
\+ v. 86 van den Bogaerd: Jan van den Bogaerde, f. Donaes?
\+ v. 87 gondeel: scheepje.
\+ v. 89 Ysenbaert: een van de zonen (Pieter, Cornelis of Anthonis) van Joos Isenbaert.
(8) Aldus in Cod. 177 (Gheleerde mannen ende constenaren van Brugghe) in de Stadsbibliotheek te Kortrijk. (Welwillend medegedeeld door de heer J. Berteele, adjunct-conservator van de bibliotheek).

Ingelbrecht Cockuyt was een kleermaker. Hij schreef in 1660 de *Comedie van de Paeys*, een gelegenheidsstuk voor het Grote Vredefeest, die op de Burg zou opgevoerd worden. Het stuk (handschrift) was opgedragen aan de bisschop van Brugge en aan de magistraten van de stad en van het Vrije. De opvoering op de Burg werd echter een mislukking door de schuld van de spelers die hun rol niet kenden en daarenboven 'bij drancke' waren. Biekorf 1960, 164-165.

Uit die karige gegevens blijkt toch dat de Busschieters in 1656 (of kort daarna) beroep hebben gedaan op het beste talent - de aanwezende of toekomstige prince - van de Drie Santinnen om het onvergetelijke bezoek van de Stuarts in hun Hof te bezingen. Aan de literaire en historische belangstelling van 'heer ende meester Jan Pieter van Male', proost van de rederijkerskamer van de H. Geest, hebben we de bewaring te danken van een stuk literaire illustratie die de twee geschilderde taferelen van het Groeningemuseum komt aanvullen.

A. VIAENE

Nota bij de illustratie

Het gedicht van Ingelbrecht Cockuyt werd door J.P. van Male ook ingelast in de biografie van Vincent Stochove, opgenomen in zijn 'Prael-thooneel der gheleerde en doorluchtighe Brugghelingen', f. 295-296 van het handschrift (kopie 19e eeuw, in particuliere verzameling te Brugge). In dit hs. is de spelling gemoderniseerd. Na het gedicht heeft van Male (in de genoemde biografie) het volgende slot toegevoegd:

'Naderhand, zooals wy getoond hebben uit het verhaal van het leven en de daden van den edelen heer Marcq Albert d'Ognate, die getrouwd was met de zuster van joannes Stok- have, is door voorstelyke jonste de schoone nieuwe gildezaal opgebouwd, alwaar de Koning Karel met zyne twee doorluch- tige broeders en, behalve de edele heeren D'Ognate ende Stokhove, meer andere van onze brugsche edelieden ende borgers na het leven zyn afgemaald zooals zy zich op deze groote ende gedenkweerdige feeste hebben gedragen'.

Zie alhier de afbeelding van de twee bedoelde schilderijen van Van Meuninxhove. - Voor identificering van de personages, zie de nota van A. Janssens de Bisthoven in de Catalogus 'Britannica te Brugge. 1966', p. 62-63. Clichés Stedelijke Dienst voor Toerisme, Brugge.

Het beste bio-bibliografisch overzicht over J.P. van Male biedt nu Dr. M. Luwel in Nationaal Biografisch Woordenboek I 691-694 (Brussel 1964).

Naamverwarring

What is thy name, young man? (As you like it 1, 2)

Er gebeurt zoveel in een mens zijn leven. Nu en dan als 't passe gaf, heb ik een stroofje uit verteld, 't zij hier of 't zij elders. Ze zeiden mij soms dat ik overdreef. Wat 't zake dat het overdreven scheen, dan had ik misschien wat aangedikt om mij beter verstaanbaar te maken. Maar overdrijven 'n is niet nodig om 't leven uit te schilderen gelijk het rekt en strekt.

Wat ik nu wil vertellen is biechtewaar en 'k geef er mijn woord op.

Dat is daar of omtrent, aan en bij, de veertig jaar geleden.

'k Stappe van den trein die staat te dampen en zwarte wolken uitstoot bij 't aanzetten. Daar vliegt een sinteltje in mijn oge. Het schuurde en het schravelde en 'k zegge dat zal mij misschien een oge kosten. 'k Trekke - gepijnd van 't zeer - het huis van den dokter binnen op nog geen honderd meters van de statie.

'k Legge 't geval uiteen. De dokter brengt mij naar de verandah om klaar te zien, trekt mijn linker ooglid omhoge en ziet het sinteltje zitten. Hij haalt een zuiver doekje en wrijft het steentje eruit met een tip van 't lapje. 'k Was gered, betaalde, dankte en trok opgelucht naar huis.

Een paar dagen nadien kom ik den dokter te naargange. Ik 'n had nog nooit gemeesterd tenzij één keer, om een hollen tand te laten trekken bij Graulich van Kortrijk die bij ons op de markt, in 't huis van een fotograaf, tanden trok de woensdag. Dat was daar één frank met pijne, en twee frank zonder pijne als hij den tand moest doen slapen. En nu had ik tandpijn.

'k Zegge, dokteur, gij die ogen meestert, kunt gij ook tanden trekken?

Hij loech en zei 'k moet daarmee lachen. Wat is tanden trekken? Dat 'n is geen kunste, maar ge moet uw gerief hebben En dat is: eerst en vooral een goede stoel gelijk bij den barbier want op een keukenstoel 'n kunt ge geen treffelijk werk doen. Ten tweede een passende tange om den tand die ge wilt hebben los te wringen en, bovenal, en dat vergeten er vele, een beetje macht in de pols bij 't oplichten van den zieken tand. En dat is al. Wanneer wilt ge er van af zijn?

- Zo gauw het past en wanneer zit ge?

- Ah, zegt hij, morgen vroeg om half acht, maar dat zit daar dan al zo vol als een ei, met boeremensen en vrouwvolk dat komt kriepen en klagen en gezonder is dan ik. Maar, om u niet te lange te laten wachten: bel, ga binnen langs den hof van achter en zeg aan de meid wie ge zijt. Ze komt het mij

zeggen en 'k pak u vóór al d'andere. Anders verliest ge te veel tijd.

De dokter was een man van den ouden stempel en een hert gelijk een koekebrood. Gestudeerd te Leuven en op kot geweest met Hendrik Baels van Oostende, die later minister werd en gouverneur van West-Vlaanderen, en toen de dokter eens bij afspraak mocht naar Brussel gaan om der wille van 't lang wegblijven van zijn oorlogscha' en met den deurwaarder in 't deurgat verscheen, riep minister Baels: Ah! 't is juliaan! En hoe is 't al? En de dokter begon van mijnheer de minister van hier en mijnheer de minister van daar, en toen hij klaar bescheed had en zijn oorlogscha' geregeld, was hij bij 't weggaan zo gelukkig en verbauwereerd dat hij zei ‘Wel duizend keers bedankt Ritten’, als tot de kameraad van twintig jaar voordien te Leuven, het ontviel hem en hij wist het niet.

De meid van den dokter 'n was van de slimste niet.

Zo dien ochtend, ik klink aan de belle, ze komt opendoen.

'k Ga langs den hof. Ze leidt mij binnen in de verandah en 'k zeg haar: ‘'t Is Baert en 't is voor mijnen tand, de dokter weet ervan’.

- Ja, zei ze, 'k zal 't hem zeggen. En ze stopt mij binnen in de wachtkamer waar 't al vol zat met zieken en zuchtigen.

'k Zitte daar en 'k blijve daar zitten. Voor elke nieuwe patiënt roept de meid ‘de volgende’ en de volgende stapt uit, en zo meer dan een uur aan een stuk en 't gerocht al over negen.

'k Wachte verduldig, blader wat in de beduimelde boekjes die op tafel lagen, keek al een keer naar de treins van Kortrijk of van Tielt die voorbijreden en 'k knabbelde wat kallemoes voor 't stillen van 't zeer.

Almeteens, de deur gaat open toen ik de laatste zat. 't Is de dokter zelf.

Hij kijkt verwonderd, want hij weet van onze afspraak en zijn belofte om mij vóór al d' andere te laten gaan.

- Neen, zegt hij, serieus, maar op heel de wereld Gods, weet gij wie ge zijt?

- Ik zeg Baert en 'k heb het gezeid aan de maarte ook.

Zegt hij, ‘Neen man, 't 'n doet. Ik zal u zeggen wie ge zijt. Ge zijt gij mijnheer Tant van Bachte en ge komt voor uwen baard. Zo zei ze.’ Ik ben van Bachte en 'k kenne dat gelijk mijn broekzak en 'k ga daar nog gaan jagen. Ge weet dat ik daar een hofsteedje heb met wat bos, palend aan 't goed van t' Kint de Naeyer en 'k 'n mag mij daar niet roeren of 'k terde op een hazekop van een haze van mijnheer de grave. Zo 'k peinze, Tant van Bachte dat 'n ken ik niet en een man met

de baardplage, dat is een leugenaar die wil vóórkruipen en 'k ga hem laten zitten tot den laatsten en hem zelve gaan halen om te zien of het met die baardziekte niet al en te vele schilt.

En nu zie ik dat gij het zijt. Ah! die maarte! Maar ze 'n is zo dom niet of dat haar mutse staat. Kom ik van de jacht met de weitasse vol, ze gebaart van pijkens omdat ze weet dat ze zal moeten pluimen. Ben ik bosman en 'n hebbe niets, dan vraagt ze: ‘En wat heeft mijnheer den dokteur geschoten?’ 'k Zegge dan ‘een spierluit of twee en 'k hebbe ze weggegeven’. Zegt ze, ‘een spierluit dat 'n bestaat niet, dat 'n heb ik nog nooit gezien.’

- 'k Zegge, hebt g' al een olifant gezien?
- Neen, zegt ze.
- Zodus een olifant dat 'n bestaat niet.
- 't Is waar, maar een spierluit hoe ziet dat dan eruit?
- 'k Zegge, wel, dat is de helft haar en de helft pluimen. Ah! nu versta 'k het, zei ze dan. Zo oliedom is dat schaap, maar voor kuisen en koken geen van beter.

Gauw, kom binnen en 'k zal u verlossen zonder pijne. Zijt ge in de ziekenbond? Neen? Anders zou 'k zeggen de ziekenbond betaalt het toch.’

'k Zette mij in de leunstoel: een prik die het tandvlees deed laaien gelijk laaiende munte en een letje nadien, een snok en een wrong en de bloktand was er uit.

En dat is wat ik wilde zeggen over naamverwerrelinge van mensen met een memorie gelijk een konijnesteert: mijnheer Tant van Bachte en 't is voor zijnen baard. Waar halen ze 't uit, sommigte. Een baard verwerrelen met een tand.

Dat 'n trekt er langs geen kanten op. Maar 'k heb het haar toch vergeven want 't jaar nadien op Dertiendag, heeft ze bij den dokter een keer wafels gebakken, ners van binnen, en, van buiten kraken gelijk op de foore. En zeggen dat 'k er baard in sloeg: vijve met boter en zesse met suiker, wafels van Mina, die mij die lelijke steert gezet had.

G.P. BAERT

Brood van Kerstnacht

In de Kerstnacht, vóór middernacht, het kruisteken maken en een onzevader bidden over een stuk brood dat men dan onbedekt buiten legt: dat doet men ter ere van Christus mens-geworden, om in heel het jaar nooit zonder brood te vallen. Na middernacht wordt het brood binnengehaald en in een papier gewikkeld, en 't blijft onbeschimmeld en onbedorven heel 't jaar door. ‘Men kan, zo men wil, er af en toe wat van uitstrooien voor de vogeltjes, die moeten ook leven’. - Gehoord van een bejaarde vrouw uit Brugge.

K.S.

De weg terug

XIII

In moeders nalatenschap heb ik tweemaal hetzelfde gedachtenisprentje gevonden, blauw omzoomd, beduimeld, versleten, een ervan met een uitgescheurde hoek. Zij heeft ze bewaard als stukjes van haar ziel, ze uitgehaald om ernaar te kijken en ze weer weggeborgen als kostbaarheden die in geen geval verloren mochten gaan. Hoe lang nog? Wat kunnen zij ermee aanvangen, later, met onze papieren en boeken, met de erfstukken van het verleden, als er in hun flatwoningen geen plaats meer zal zijn? Als zij geen huis meer hebben?

Ik lees op moeders prentjes dat zij gedrukt werden ‘ter zaliger en zoete gedachtenis van Gabriëlla-Maria-Celesta Demedts’, die werd geboren te Sint-Baafs-Vijve op de 2e oktober 1907. Dat was mijn oudste zustertje, en nu lees ik verder ‘aan de liefde zijner ouders ontrukt den 17 augusti 1908’. Zij waren op Den Bruinen bezig met het vlasgaardloof te zetten, toen de kleine lijkstoet voorbijtrok. Ik heb altijd horen zeggen dat vaders oudste dochtertje aan de slijmziekte was gestorven.

Nog bijna zestig jaar lang is het voor moeder geweest alsof zij een kind had dat in een gesticht was opgenomen. Een kind dat niet ouder werd en daar een beetje aan zichzelf overgelaten en verwaarloosd was. Zij vreesde en hoopte terzelfder tijd dat het was zoals zij, dat het haar niet kon missen. Soms is het alsof je iemand hoort roepen 's avonds als je alleen bent en in herinneringen verzonken. Wat moeder verlangde was haar uitbesteed kind eens te mogen bezoeken. Zo erg was het niet dat er geen trein reed naar de stad waar het verbleef en dat we na de eerste wereldoorlog geen rijtuig meer bezaten. Zij zou te voet gegaan zijn en er bestonden voor haar geen hinderpalen, evenmin als er waren voor de bedroefde moeder uit Andersens sprookje. Afstand, doornen, koude en vuur en honger? Het water van een brede rivier? Alles zou zij overwonnen hebben.

Maar waar was het gesticht gelegen? Dat wist zij ook en kapelaan Jozef Pyson zei het luidop: ‘Boven de sterren, Celesta, waar het altijd vrede is’.

Dat was de vrede die Christus beloofd heeft toen Hij wegging voorgoed, zich nogeens omdraaide en zei dat Hij

ons niet als wezen zou achterlaten. Aan ons die in het gesticht van de wereld zitten. ‘Maar niet zoals de wereld haar geeft’.

Pyson was in 1882 te Veurne geboren en achtenzestig jaar oud is hij in 1951 als pastoor van Oekene gestorven. Van 1908 tot 1934 is hij op onze parochie kapelaan geweest, een bijna onoverzichtelijke reeks van jaren, slechts onderbroken door de eerste wereldoorlog, toen hij als brankardier bij het leger aan de IJzer diende. Hij had aan het seminarie gestudeerd enige jaren na Robrecht Desmet en Verschaeve; hij behoorde tot de generatie van Logghe en Dewitte, die diepe invloeden van het Daensisme had ondergaan, zeer sociaal gezind was en ijverde voor geheelonthouding van alcoholische dranken. Dat was in de tijd dat wij met Ierland het rijkste land aan herbergen waren van het westelijk halfrond.

Pyson hield van letterkunde. Op zekere dag, in het begin dat ik was beginnen schrijven, heeft hij mij een geschenk gegeven. Hij haalde uit zijn boekenkast enige jaargangen van ‘Jong Dietschland’ en ‘Dietsche Warande en Belfort’. - ‘Je zult er meer aan hebben dan ik’, zei hij. Ik heb de afleveringen bewaard en als ik er iets in opzoek besef ik dat ze zijn eigendom waren en hij er misschien aan gehecht was.

Hij woonde tussen de gildezaal en het kerkhof, met een ijzeren hek voor de deur en enige ouderwetse bloemen en struiken tegen de muur. Achter zijn huis lag een half verwilderde tuin en achter die tuin, ervan gescheiden door een haag en het trekpad dat wij de trakeL heetten, stroomde de Leie. Aan de overkant van de rivier lagen akkers en weiland. Daar stonden op de tweede zondag in oktober, dat was op de nakermis, de honden die aan de vermaarde zwemwedstrijden deel zouden nemen. Ik ben er als kind eens met vader naartoe geweest en hij deed het om zijn vader een genoegen te verschaffen. Als schepen van de gemeente was grootvader Ivo verplicht dat volksfeest bij te wonen, in het gezelschap van zijn collega Adolf Verougstraete, pachter Verougstraete eigenlijk, die op een kasteeltje woonde, en van burgemeester Karel Planckaert, die een prachtige grijze baard had en naar ieders zeggen sprekend geleek op Koning Leopold II, zoals hij op de postzegels en muntstukken stond afgebeeld.

René Cauwe uit ‘De Arend’, Neten Cauwe, die ook

klokluider was, had over de Leie een meers en een partij zaailand liggen. Dat verklaarde waarom hij eigenaar was van een boot en iedere dag voer hij over de rivier, soms met een koe in zijn vaartuig en dat moet een stout waagstuk zijn geweest. Maar hij mocht het gras niet laten rotten ter ere Gods. Cauwe zette burgemeester, schepenen en alwie macht had of er de schijn van wilde hebben over de Leie en ik herinner mij goed dat er een lijn was gespannen om te verhinderen dat de boot zou afdrijven met zijn eerbiedwaardige lading. Die lijn sleepte een beetje in het water. De honden werden losgelaten; ze sprongen in de rivier en zwommen erover om het eerst, terwijl de muziek van Vijve speelde en de eigenaars op hun honden riepen, in voll;e brede akkoorden zoals trouwens de Brabançonne gespeeld moet worden.

Soms kwam kapelaan Pyson uit zijn huis en omdat hij een sociaal voelend man was, sprak hij de schippers aan die achter zijn huis geankerd lagen. Hij keek naar de jongens met hun blote benen die langs het water zwierven en op kallemoes kauwden om een sterke borst te krijgen. Als het heimwee en de onrust van degenen die niet kunnen berusten hem overvielen, nam hij de spade uit zijn kolenhok en hij ging delven in zijn wildernis. De spreeuwen die op de nok van de kerk zaten sloegen hem gade en zij leerden hem te vertrouwen, want zij streken neer voor zijn voeten en hij verheugde zich over de vriendschap die de vogels hem betoonden.

Daarna bracht hij zijn schilderezel naar buiten en begon hij te tekenen en te kleuren. Hij waagde het niet als de mensen het zouden zien, want hij wilde gewoon zijn onder de gewonen, en daarom schilderde hij uit zijn herinnering en verbeelding, zoals ik nu schrijf. Rijk is hij nooit geworden, want hij verdiende niet veel en hij had geen kinderen waarvoor hij moest sparen zei hij. Het schijnt dat hij gemakkelijk een aalmoes gaf en dat moet je doen opdat ook zij zouden komen die het niet nodig hebben. Zij zijn de eersten en zij zijn de laatsten. Kunstschilder Huys was met hem bevriend en Pyson had van Huys enige heldere schetsen gekocht, voorstudies voor latere pronkschilderijen. Onze kapelaan moest zaaien naar de zak, grote oppervlakten geschilderde kunst kon hij niet betalen.

Hij heeft mijn moeder een onschatbare dienst bewezen. Eens kwam hij naar De Elsbos met het geschilderd portret

van mijn overleden zustertje. Het blauw van de achtergrond en zijn half ontloken kinderogen komt niet slecht overeen met de roze vleeskleur van handjes en gezicht, met het tarwegele haar en het krijtwitte kleedje. Zolang mijn ouders elkander nog hadden heeft het op hun slaapkamer gehangen. Moeder heeft het mee verhuisd naar de verschillende huizen waar zij in haar oude dag het geluk heeft gezocht en alleen meester wilde blijven. Want het portret achterlaten zou geweest zijn als haar kind verstoten, ermee instemmen dat het achterbleef, onbeschermd en maar bemind als iedereen en dat betekent helemaal niet bemind, in zijn gesticht. In het wezenhuis van de jong gestorvenen, die weinig bezitten, aangezien ze geen herinneringen hebben, aan de dove kant van de maan, aan de overzijde van de Melkweg, waar je in augustus zo helder het Zevengesternte en de Hellewagen kunt zien glanzen.

XIV

Ik heb dan een ander zusje gekregen, de 11e juni 1909. Mijn broer Paul in 1914, mijn broer Michel in 1922 heb ik weten geboren worden. Van Gabriëlle, die de namen van moeders overleden kindje kreeg, herinner ik mij niets uit haar eerste en tweede levensjaar. Als ik haar gekend heb, niet als een stom voorwerp, maar ervaren, ontmoet als een levende aanwezigheid met eigen wezen en lot, was het ongeluk reeds gebeurd.

Er bestaat in de familie een overlevering waarvan ik nauwelijks durf te gewagen. Ik zou erover zwijgen als het niet was van de waarheid, van het spiegelhuis waarin ik wil wonen tot de dood mij komt halen. Zeg mij de waarheid en ik zal er mij naar schikken. Komt het woord van grootvader Ivo? Of is het nog ouder en heeft hij het, denkend aan zijn moeder en zijn enige zuster, die vroeg gestorven waren, aan Maria zijn dochter die zwaar beproefd werd, slechts opnieuw beleefd en beaamd? De vrouwen dragen in onze familie een kruis als iedereen, maar aan hun kruis ontbreken de rozen waarover De Genestet heeft gedicht. Toen mijn zusje Gabriëlle elf maanden oud was, werd zij door kinderverlamming getroffen.

Sedertdien is moeder dikwijls ziek geweest. Bijna jaar op jaar kreeg zij een miskraam; het was alsof de natuur in haar bang was een levend kind op de wereld te brengen, waar

het aan kwalen en leed zou blootgesteld worden. Zo dikwijls als knaap ben ik van school teruggekeerd en moeder lag te bed. Wij zijn altijd bevreesd geweest voor overmoedige geluiden thuis, moeder was zo zwak, bijna uitgebloed en de mensen die naar De Elsbos kwamen liepen nevens het plankier om geen gerucht te maken. Maar als zij hersteld was, leefde haar ontembare wilskracht weer op. Zij ging altijd opnieuw, altijd weer tot de aanval over, zoals de zee als zij de ebbe overwonnen heeft.

Dokter Van Vooren van Wakken en dokter Cadet van Dentergem, die zo dikwijls hun verstand en hun kennis, en wat meer is hun goede wil te zamen zouden leggen om moeder te redden, beraadslaagden over wat hun te doen stond om het verlamde kind te genezen. Een beetje al te dwaas voor te spiegelen dat het zou beteren als het zomer werd, want de zomer stond voor de deur en de meimaand had al haar deur opengedaan om juni binnen te laten. Zij spraken nog Latijn onder elkaar, de dokters bedoel ik, want in het Frans zou vader hen hebben verstaan. Ze zijn dan naar buiten gegaan en Dokter Van Vooren heeft tot mijn vader gezeid, die hem gevolgd was om het vonnis te horen, dat Maurits geduld moest hebben. Móries, zei hij, met een duidelijke klemtoon op de eerste lettergreep.

Is er iets geweest waaraan het vader nooit ontbroken heeft, dan zeker geduld. De Heer heeft die gave geschonken aan zijn kinderen die achteraan stonden bij de uitdeling van zijn rijkdommen en gunsten en bij Hem kwamen toen Hij alles had weggegeven. Zij stonden daar dan met ijle handen en zij zagen dat zij Hem gegeneerd zouden hebben als zij deden alsof zij gekomen waren om ook iets te krijgen. Ze staken aleens hun handen niet uit en Hij zei: ‘Ik heb geen overmoed en geen blind vertrouwen meer, geen zelfbegoocheling en geen zelfvoldaanheid. Ik heb alleen nog geduld en een beetje moed’. Maar dat was een soort van moed die op de wanhoop van de gelatenheid geleek.

Vader heeft het altijd geweten; hij heeft er zich bij neergelegd. Hij heeft gevochten zonder hoop. Maar moeder was in een ander vuur getemperd; zij zou nooit ontwapenen, want zij kon zich niet verzoenen met het denkbeeld dat zij om niet zou strijden. Om de veertien dagen ging zij met Gabriëlle naar Gent, om specialisten te raadplegen. Zij zullen gedaan hebben wat zij konden, veel was het niet. Mijn ouders kochten een elektrisch toestel dat trillingen uitzond

en op batterijen moest werken, want een elektrische leiding bestond niet op de buiten. Gabriëlle kreeg twee staafjes in haar handjes geduwd en zij doorstond de kwelling die zij iedere avond moest ondergaan.

Haar armpjes werden gemasseerd, haar beentjes werden gemasseerd met zalven en oliën die de geneeskunde had uitgedroomd en vader maakte er zijn werk van, als het werk van de dag gedaan was, haar armpjes ritmisch te bewegen, tien minuten lang, zoals iemand die pompt met een zwengel. Hij hield haar daarna op zijn schoot om een verhaaltje te vertellen en ondertussen bleef het boek gesloten waaruit hij zou lezen. Weten, meer weten, het is de enige vreugde geweest die hij vertrouwde en het was omdat hij zich maar al te goed van haar beperktheid bewust was.

De redemptoristen kwamen een missie preken en zij brachten een beeld van Onze lieve Vrouw van altijddurende Bijstand naar De Elsbos. Een Onze lieve Vrouw met een lange naam, een Onze lieve Vrouw voor mensen als Moeder. De Moeder Gods heeft veel gedaanten en ze verschillen zoals de gelovigen. Ik denk aan vader en aan Onze lieve Vrouw van de zeven Weeën, aan Dentergem waar de zusters van die Onze lieve Vrouw een klooster hebben en daarop staat een beangstigende kenspreuk: ‘Endurer pour durer’.

Dokters Van Vooren en Cadet zagen het beeld van Onze lieve Vrouw van altijddurende Bijstand en zij dachten er, zoals de mannen van de wetenschap zijn, het hunne van. En zij zwegen. Elektrische schokjes, zalven, strijken, masseren, bewegen, dezelfde bewegingen eindeloos herhalen, leven is doen, leven is handelen. Miene Galle ging op bedevaart als ze toch niet anders te verrichten had en zo werd het nogeens lente, in 1912 was dat, en nog kon mijn zusje niet lopen. Maar zij kon spreken, zij was een leuk en vrolijk kind. Zij had het nog niet ontdekt en geen vreemden hadden het haar gezeid tot wat zij geroepen was.

Zij wist nog niet dat er waren die baden: Heer, als het daartoe was dat U haar riep, zou U niet beter gezwegen hebben?

Op Sint-Jozefsdag, de 19e maart van dat jaar, was Gabriëlle voor enige uren bij grootvader Ivo en grootmoeder Rozalia. Ik geloof dat zij bezig waren met te wassen in het huizetje, dat tegen hun huis was blijven staan toen zij dat laatste nieuw bouwden. Mijn zusje zat op de hoge drempel van de aardappelkamer en iemand die bij de brandende

haard stond moet uitnodigend ernaar gekeken hebben. Op dat ogenblik stond Gabriëlletje op en het liep, verwonderd daarna, omdat de anderen verwonderd waren en omdat moeder weende, hoewel zij eigenlijk geen verdriet mocht hebben. Zij liep en meteen is haar verkenning van de wereld begonnen.

André DEMEDTS

Kristelijke liedekens
Voor de zondagschool van Sint-Vedastus te Belle
1750

Tussen oude papieren vond ik een klein boekje (12,5 × 7,5 cm) waarvan de titel hier volgt:

‘*Kristelijke Liedekens* gemaekt voor de Sondagschole van den heiligen Vedastus, Patroon van de Hoofdkerke binnen Belle. [Vignet, houtsnede] - Tot Ipre, By Jacobus Franciscus Moerman, in de Boter-straete, 1750.’

Het boekje telt 24 bladzijden; het wordt niet vermeld in de Bibliographie Yproise (1881) van A. Diegerick.

De vier liedekens in dit boekje zijn:

1. Liedeken ter eeren van den Heiligen Vedastus eerst ter Schole gesongen in het jaar 1737. als men een deel van syn Gebeente bekomen hadde. - Inc. Wee de woeste Nederlanden. Vijf strofen van 13 verzen. - Bij dit Liedeken wordt geen zangwijze opgegeven.

2. Liedeken ter eeren van den H. Petrus Apostel. En word gesongen op de wyse: ‘Les plaisirs les douceurs n'ont rien qui me contente’. - Inc. Myn siele word omroerd als ik den steen aenschouwe. Acht strofen van 5 verzen.

3. Liedeken ter eeren van den H. Martinus Bisschop van Tours. - De eerste strofe luidt:

> Gulde tyden
> Als men de Gemeenten sag
> Sig verblyden,
> Op den Sinte Maertensdag.
> Aen de Kinders alle soort van lekkernien.
> Geld en spyse voor de siek' en aerme lien
> Wierden op den dag van heden
> Aen een ieder toebereid,
> Als geschenken, ter gedenken
> Van Martinus mildsaemheid.

Bij dit liedje wordt geen zangwijze opgegeven.

4. Liederen aengaende de Sondagscholen. Opgedragen aen eenen Yveraer der selve, die alhier ingevoerd word singende

op de Wyse: ‘Poperinschen Dale etc.’.- Inc. In de Sondagscholen vind ik groot behagen. Negen strofen van 8 verzen.

De blz. 21-24 bevatten een vertaling van het Veni Creator ‘om te singen op Sinksen-dag of door het Jaer’; en een ‘Siele-Sugt op de Geboorte van Christus, om met beweging ende Tooneel-spraeke op-geseid te worden’. Inc. O Nagt, gewensten Nagt, den blydsten aller tyden. - Vier strofen van vier verzen.

Het eerste en het derde Liedeken werden door E. De Coussemaker uitgegeven als nr. 25 en nr. 26 in zijn *Chants populaires des flamands de France* (Gent 1856; herdruk te Rijsel in 1930 als t. 37 van de Annales du Comité Flamand de France). De Coussemaker heeft ons zeldzaam drukje van 1750 niet gekend; de tekst van nr. 25 (H. Vedastus) heeft hij ontleend *aan een handschrift* dat in 1767 toebehoorde aan de Zondagschool van Belle en niet minder dan 75 geestelijke liederen bevatte. Ook het nr. 26 (H. Martinus) werd door De Coussemaker te Belle gevonden. Hij kon er ook de melodieën van de twee liederen opnemen. (Annales du CFF, deel I, 1853, 263).

Het boekje van Belle is niet alleenstaande, het behoort tot een soort zangboekjes voor zondagscholen die in Frans-Vlaanderen in de 18e eeuw een bijzondere bloei hebben gekend.

Dezelfde Ieperse drukker J.F. Moerman (werkzaam 1749-1788) publiceerde zonder datum een grotere octavo-druk van 122 bladzijden, met als titel: ‘*Christelijke liedekens*, ten deele nieuwgemaekt, en ten deele getrokken uyt andere lied-boeckxkens, en verbeterd om gezongen te worden in de zondagschaale van *Steenvoorde* en andere’. (Diegerick, Bibl. Yproise nr. 1527). Dit boek werd herdrukt te Hazebroek en te Rijsel.

Bij de Ieperse drukker Thomas-Franciscus Walwein (werkzaam 1750-1788) verscheen een soortgelijk boekje, klein 18°, onder de titel: ‘*Christelyke liedekens* gemaekt voor de sondagschole van de prochie van *Meteren* onder de beschermingе van de HH. Apostelen Petrus en Paulus, patroonen der selve prochie Meteren’. (Annales II, 1854-55, 372; vgl. Diegerick nr. 1874).

In de scholen van Frans-Vlaanderen was ook de ‘*catechismus op muziek*’ verspreid die omstreeks 1760 (met approbatie van de bekende Ieperse kanunnik J.B. Van Roo) door J.F. Moerman te Ieper werd gedrukt. De titel van het tekstboek luidt: ‘Lessen van den Mechelsen Catechismus op verscheide aengenaeme Liedekens gesteld, en byzonderlyk ten voordeel der christelyke Jongheid uitgegeeven door eenen Priester van 't Bisdom van Ipre’. (Diegerick nr. 1517). Samen met dit tekstboek (98 blz. 12°) van de berijmde lessen verscheen een gegraveerd muziekboek met de overeenstemmende melodieën. In het tekstboek zelf worden geen zangwijzen opgegeven.

A.V.

Monksje de zokee

Monksje, de oude jockey, en een paard horen te zamen; ook is hij goed gekend in de kringen van paardenliefhebbers. Gedienstig als hij is kan hij gewoonweg niets weigeren aan jonge gasten die leren paardrijden. Al even bereidwillig vertelt hij mij op zijn manier hoe hij ‘zokee’ geworden is.

Koeiboer te male

Grootvader Manten boerde te Sint-Kruis op een schone hofstede aan de Vossesteert, maar in die magere boerejaren had hij moeite om de twee eindetjes van 't jaar aan elkaar te knopen. Toen voorspelde hij zelf in de afspanning de Zorge op 't dorp, dat hij zou vluchten met de lantaarn aan de dissel: ‘Mensen, zei hei alzo, er gaat allichte een dag komen zonder nacht’ en 's anderendaags nacht vertrok hij en zijn witte muil met have en goed en de lanteern aan de dissel naar Oostveld te Oelem.

Vader, klein van gestalte, verkocht hem aan garde Paternoster en werd Piot bij de Walen te Namen, daar had hij meteen zijn Frans geleerd. Met 't geld dat hij alzo gesparig vergaarde kost hij trouwen als hij zijn tijd uitgedaan had bij 't leger. Hij kwam te Male wonen in de tweewoonste, rechtover 't Onze Lieve Vrouwkapelletje bij 't kasteel van Peellaarts. Hij molk een trekkoe en werd koetsier bij de baron over de steenweg; hij is er dertien jaar gebleven.

Vader was daar wel niet in de kost, maar hij moest toch 's nachts op 't kasteel in de peerdestal slapen. Alzo kwam het dat moeder zelf 's morgens vroeg, met trekkoe en beerbak op driewielkar, om spoel reed naar de stokerij Verstraete aan de Dampoorte: dat was zeven hektoliter dampende spoel uit de buize ineens. Armer mensen reden met een hondengetrek om spoel voor hunder geite. Ze stonden soms op een lange reke te wachten langs de Reie om met de karre onder de buize te komen en baas Verstraete, een Sijseelnaar, riep dan tot de spoelboer: ‘trek maar toe!’ en 't warme spoel werd aangelengd met 't water uit de Reie. Kleine mensen, die hoegenaamd geen getrekje hadden, kosten altijd spoel kopen aan de spoelkluts Jonkhere van Sijsele die met een beerkar rondreed en per kuipe tapte. Wie meer voedsel aan zijn beesten wilde geven, wierp nog een pote lijnzaad in het spoel, dat was gezonder dan ruggemeel die wat brandig is.

Zoals ik zei, was vader koetsier op 't kasteel en onze naaste gebuur, Seppen Bussche, was daar hovenier. Hij sjiekte niet, maar vader wel en ge weet hoe dat gaat, speken links en rechts. Toen het nu bij winterdag wit gesneeuwd lag speelde de barones op: ‘Foei! Lowie, dat is vuile klak op al wiet!’

Van dan af kwam Seppen bijtijds vermanen: ‘Zeg maat, de barones is daar!’

De twee mannen waren nogal goed t'akkoord maar tussen Roze, Seppens wijf, en mijn moeder ging het zo wel niet. Dat is gemakkelijk te verstaan: onze trekkoe sloeg goed mee, vader had nog drie rendertjes gekocht en wij kwamen er weer bovenop. Dat stak een beetje d'ogen uit en Roze en moeder gerochten in ruzie. Nu op zekere voornoene dat ze weer in kwestie kwamen, maakte moeder, die al ver an 't sparen was, haar zodanig kwaad dat zij erbij beefde en heur aan de pompe moest vasthouden. Roze verschoot geweldig: ‘Och God toch! wel here!’ en ze kwam toegelopen maar 't was gebeurd: ik werd als vijfde kind bij de pompe gekocht.

De barones trachtte alles weer goed te maken en liet een scheidhage tussen de tweewoonste zetten. Maar Roze wilde de schuld van 't voorval op een ander steken: ‘'t Is van Leootje de tovenaar!’ zei ze: dat was een rondleurder met een bakje aan een lederen riem over de schouder die blink, stovezwart, spellen, naalden en garen en wat al nog te koop bood. Moeder had hem inderdaad rond die tijd 't een en 't ander gejeund.

Betoverd

Wat zegt ge? een uitvluchtsel! niemendalle iefvrouw, er liepen in die tijd meer mensen rond die de naam hadden van toveraar en toveresse. G'hadt daar 't oud wijvetje met de witte mutse die Kerkaarts hof betoverd had: de beerbak liep uit bij nachte, de beesten kreveerden en heel 't menaze viel met de slechte ziekte, bij zovele dat moeder en dochter op dezelfde dag begraven werden. En op den hoop toe lootte de zoon er hem in omdat Leootje hem op de schouder getikt had: ‘Goé geluk jongman!’

Nu om voort te doen, als ik zeven jaar oud was mocht ik naast moeder op de driewielkar zitten en om spoel rijden. Onderweg komt Leootje naar ons toegelopen, trekt aan de lijne en de koe begast seffens te schuimen. Moeder schruwelde en verschoot zodanig dat het haar in 't hoofd sloeg. Ze had een verschot opgedaan en was betoverd. En 't ergste van al, ze was razend op de zwarte kat die over ons hof liep: ‘'t Is Leootje de toveraar!’ riep ze ‘'k ga ze verbranden!’ En ze lei een vuur aan.

Vader wilde thuis blijven om haar te kalmeren, maar als koetsier kost hij niet gemist worden en... eer hij 't goed verstond deden zij moeder weg. Gelukkig kwam ze na enkele weken weer naar huis. Och ze schreemde zo bitter als zij ons zag, maar wij dansten van blijdschap en beten tot over d'oren in de koeke die ze meegebracht had.

Verhuizen

Van dan af wilde moeder te Male niet blijven wonen en wij verhuisden naar 't doeningske van Pier de Wulf, tussen Doornhut en Vossesteert- nu Dom Pedro -. Vader zou als koeiboer er nog wat bij hovenieren, vooral vroege groenten opdoen, dat brengt op.

Ja't! g'hebt goed geraden iefvrouw, heel juste, 't sloeg goed mee. En zoudt ge wel willen geloven dat daar mijn toekomste lag, dat was gelijk alzo voorbeschikt. Wij gebruikten drie geme-

Monksje, onze zegsman, berijdt Perrette
1912

ten land en betaalden tweehonderd frank 's jaars aan madame Borre. Rond die tijd woonde kapitein Nuwel op 't kasteeltje Borre en hij had een zieke dochter die maar met geitemelk kost genezen. Met zijn soldatefrans was vader gauw t'akkoord met de kapitein en hij bezorgde seffens die geitemelk. Als wederjunste mocht hij de bilk gebruiken en de helft van de grote hof werd hem toegestaan. Dat was goed bewrochte grond waar dat ge van alles kost op winnen, vooral vroege karotjes en pataatjes. Kijk met de verkoop van die vroege groenten alleen kost vader al zijn pacht ophalen.

Naar school? ik naar school gaan! wel menslief, daarvan wilde ik niet weten. En daarbij ik reed alle dagen met ons hondekarretje naar de kazern aan de Kruispoort om 't mest op te rapen als de lansiers buiten reden. Maar ja, aan mijn acht jaar wierd ik wel gedwongen naar school te gaan, kwestie van de leringe en de katekismus en mijn eerste kommunie. Ik zat bij uw vader en kost geen A uit een B scheên. Vanzelfs vloog ik langs achter op de ezelbank bij al de rappe van mijn soorte, busjekappers en koeiwachtertjes, doe daarmee voort in schole. Doch om de waarheid te zeggen, we hadden maar een onderwijzer en half, want als er grote diensten waren in de kerk, moest uw nonkel, meester Miel, voor twee klassen zorgen binst die halve voornoene. Van zelfs had hij geen tijd om met de ezelbank apart bezig te zijn.'

Flavie, zijn vrouw, die naarstig aan 't spellewerken is, onderbreekt Monksje: 'Maar ge moet gij van geen schole spreken, iefvrouw weet dat beter of gij; ze komt om 't horen vertellen over de koersepeerden.' En Monksje herpakt ongestoord.

Koers op Maleveld

Ha ja! 't is waar ook, we zouden best van de koers vertellen...

Nu als kapitein Nuwel vertrokken was kwam mijnhere Diseree van Lophem daar wonen en hij veranderde 't kasteeltje naar zijn goeste. Gij weet toch wel dat mijnhere Diseree een grote peerdeliefhebber was. Vroeger stonden zijn koersepeerden te Male: hij pachtte zes stenen boksen aan Pier Vande Moere, naast het Stadhuis rechtover bakker Verplanke en liet evenveel houten boksen timmeren vandweersen de strate bij Pier Salens niet ver van de herberg 't Koersepeerd, waar Mietje van de Moere woonde. Die peerden reden in de koers van Maleveld.

'k Heb vader daar nog horen over vertellen. Dat was geen gewone liefhebberij, neen, neen, menslief dat waren koersen in regel en er was zelfs een grote en een kleine koers.

De grote koers, alleszins minstens twee kilometer lang en meer, liep bijkans tot aan de barms bij Sijseleveld, dweerste de Brieversweg om langs de dreve terug te keren naar de tribune. Dat was een ferme grote theater wel vijftien meter lang en met pannen overdekt; hij stond op 't klein veld bij Cleenpits doeninge - toen Pol Vertee - en keek naar Maleveld. De vertrappelde dreven werden effen gesleept met een ijzeren 'tole' en in die tijd was er in heel Male geen tole te vinden, de boeren gebruikten de eikenwissen gevlochten hurde, maar voor de koers was dat te gemene, wat peinst ge dan? 't Was vijf frank entree te betalen.

Volk? wel mens toch! voorzekers wel een toeloop van tweeduizend mensen. 't Was één processie van Bruggelingen en Sinte-Kruisenaars langs de grote Kalsijde en de Brieversweg

naar Maleveldgat toe. Van zelfs kwamen de rijke mensen per fateure, vlieget of tilbrie aangereden, maar de Persen van Oostkamp spanden de krone, dat waren de piroos van de chic: alzo een schone grote fateure, een briek, met twee lakees in tenuu langs achter en met twee koppels schone luukse peerden bespannen. 't Was van gart uit de weg en aan de kant. Heel Male was te bene en er was veel verteer in de herbergen lijk 't Stadhuis en de Roze, 't Koersepeerd en de Meiboom. Al wie een getrek had kwam aangereden met wijtewagen, sieze of traamkarre.

De koers was afgespannen met een zeil en afgezet met wachten, en wie niet betalen kost bleef buiten, want de gendarms hielden goed de wacht aan den ingang. Sommige nieuwsgierigen bleven boven op hun wagen staan, dat viel profijtiger. Malenaars, Vijvenaars en Sijseelnaars van 't omliggende klommen op de bomen. Ko Sonneville, boer te Male en armmeester, deed het eenvoudiger, hij ging gewoonweg op zijn beste - dat is zijn te nauw geworden trouwkostume - naar de ingang en zei: ‘Heren 'k ben armmeester en 'k moet helpen zorgen voor Maleveld, die in vroegers eeuwen als karitate aan de arme mensen gegeven wierd’. En hij stapte doodgewone naar de tribune. Boerenzoontjes hadden er nog iets anders op gevonden. Ze waren goed bevriend met Ko Viane op 't neerhof van Malekasteel en schoffelden alzo dweers door 't talliehout tot bij de koers, ver van den ingang...

- ‘Wel Monksje, om de waarheid te zeggen, nonkel Miel heeft ons daar ook nog over verteld, reeds als jonge gast trok hij naar de koers die ingericht werd door een Brugse sossiteit.’

- ‘Juiste, vanzelfs, meester Miel moet dat goed gekend hebben en 'k geloof wel dat de gemeente Sinte Kruis een prijs gaf van tweehonderd frank voor de koers ‘au trot’ de drafkoers lijk of we zeggen. En 't was lijk of ge zegt een Brugse sossiteit van grote koppen die de pieste liet aanleggen en de koers inrichtte. Dat waren meestal eêlmans uit Brugge en van de omliggende kastelen lijk de Pecsteens, Rotsaerts, van Caloens, Boezingens, van Outrijvens en Sezournees en van alhier: de Visaarts en de Lophems en dan nog een paar grote liefhebbers lijk de Busschere en alleszins Verstraete van aan de Dampoorte die een peerdekwekerij had.

Maar dat is al van horen zeggen en van voor mijn tijd. Mijnhere Desiree van Lophem heeft later een kleine renbaan of pieste laten aanleggen op 't Krakkeveld, - de kleine koers dat we zeggen - dat was het ‘enterneer plein’ met bromhagen en een berg, voor mijnhere Desiree en Verstraete, vooral als mijnhere Verstraete naar Sint-Kruis verhuisde met heel zijn haras.

Als de zokees Malenaars waren? Wel lijk overal in die tijd

waren het meest Engelsmans die monteerden, maar er werden ook Malenaars aangeleerd die peerds waren en een beetje naar 't licht gewichte pasten. G'hadt daar Monk Akkaart en Dju van Nikoos, eerder een stalknecht. Maar mijn oudste braere Guust en de Witte van de Moere en Poltje Delee en Verplanke reden ook. Ze enterneerden hunder over de sprinhagen en de berg die wel vier meter hoog was met lichte opklem en een dulle afloop. Maar d'oude peerden hadden de knepe weg en lieten zich op hunder gat afzakken, andere rolden er af lijk de katten.

De Witten is alzo aan een ongeluk gekomen. Monk Akkaarts peerd sloeg hem een been af en 't sprong verder over een hage, en Monk bezeerde hem ferm. Ze waren alle twee lelijk toegetakeld en hadden er genoeg van tot over d'oren. De Witten was pertanks een kommieke ziele. Toen hij de weêwaar Pier Saals, die op zijn zeventigste jaar hertrouwde, naar de kerk voerde, draaide hij hem om op zijn traamkar: ‘Maar Pier bij dat ik zie voer ik er drie naar de kerke en 'k zijn ik maar betaald om een koppel te voeren’. De Witten heeft de koersepeerden verlaten om te gaan boeren.

Neen, iefvrouw hagespringen is enterneren voor de springkoersen en ‘stiepel tjees’ is met allerlei hindernissen, genoeg om nek en bek te breken. Maar mijnhere Desiree heeft daar toch een prijs gewonnen te Waregem geloof ik. Ja maar hij was een dulle kavalier.

(Vervolg)

M. CAFMEYER

De hondenkar te Roeselare in 1875

Volgens J. De Smet (Biekorf 1967, 35-42) zou de hondenkar eerst rond 1890 voor personenvervoer in aanmerking gekomen zijn.

Reeds tijdens het Paasverlof van 1876 schreef Albrecht Rodenbach naar Hugo Verriest naar aanleiding van de aktie van de studentengilden: ‘Er heeft ook eene bijeenkomst plaats gehad te Cachtem; de Iseghemnaars waren daar, met Julius De Vos, en eenige van Rumbeke, en *de Rousselaarsche dronkaards*, en ik en mijn broeder en Louis Laevens. Daar wierd ook gezongen en gekereld, bijzonderlijk als bovengemelde dronkaards *weg waren met hunne hondenkarre*’. Aldus F. Baur, *Albrecht Rodenbach*, Dl. I, blz. 188 en 202, voetnoot 3 (Tielt-Den Haag, 1960).

Schoolmeester Suykers uit Ichtegem (Biekorf 1967, 85) was in 1890 dus zeker geen der eersten in West-Vlaanderen om met een hondenkar te rijden.

Dom. CRACCO

Zangmeester Wulfaert Hellinc van Brugge op het rederijkersfeest te Gent 1539

Op maandag 19 mei 1539 verscheen een groep Brugse poorters vóór de kapittelheren van Sint-Donaas met een heel bijzonder verzoek: onze gilde (rederijkerskamer) van de H. Geest gaat op Triniteit (1 juni) naar Gent, zo betoogden ze, om er mede te dingen om prijs op de ‘feeste van Retoriken’; gaarne zouden we de zangmeester van het kapittel samen met zijn *schola* (bestaande uit vier choralen en 2 of 3 zangers) naar Gent medenemen ‘tot luister van onze stad’ (*(in honorem oppidi)*. De kanunniken willigden het verzoek in met de aanvullende bepaling: ‘tot luister van de goddelijke dienst en van de stad’.

De zangmeester van St.-Donaas was niemand minder dan Wulfaert Jansz. Hellinc, een beroemdheid in zijn tijd. Hellinc was afkomstig uit Zeeuws-Vlaanderen (bisdom Utrecht), had zijn stage doorgemaakt in de Brugse cantorie, was priester geworden en in 1523 zangmeester (succentor) van de kapittelkerk[(1)]. In 1539 naderde hij de vijftig en stond als zanger en zangmeester in zijn volle glorie.

Meester Hellinc en zijn schola zijn in het gevolg van de H. Geestkamer naar Gent getrokken. Ook de rederijkers van de Drie Santinnen en meer andere belangstellenden uit Brugge waren te Gent aanwezig. Alleen de H. Geestbroeders stonden echter in de rij van de negentien mededingende kamers en namen deel aan de kamp om de veelvuldige prijzen: voor het schoonst inkomen, het verst komen, de kerkgang, de refreinen in de drie genres, het liedeken, de gildezotten, het best vieren 's avonds, het spel van zinnen.

Wat is daarin het aandeel geweest van onze Brugse zangers? De luister van de ‘goddelijke dienst’ door de Sint-Donaasheren genoemd was geen ijdele formule. Na de inkomst in de stad hielden de gildebroeders hun inkomst in de kerk, hun ‘kerkganc’, en ook voor de luisterrijkste kerkgang waren prijzen uitgeloofd. Meester Hellinc en zijn schola hebben dan zeker, op een van de eerste junidagen, misschien in de St.-Niklaaskerk, de ‘goddelijke dienst’ van de Brugse H. Geestkamer opgeluisterd. Met zoveel sukses, dat ze door de mededingende rederijkers van de kamer *De Vier Melcteelen* van Axel werden aangeklampt om ook hun kerkgang op te luisteren. Was Meester Hellinc misschien afkomstig uit de Vier Ambachten? Brugge en Axel kwamen in elk geval te

(1) A.C. De Schrevel, Histoire du séminaire de Bruges 52 58 190 (Brugge 1887; t. 37 van Annales Soc. d'Emulation). Tekst uit de Acta Capituli.

Gent overeen, en de zangers van Sint-Donaas, dirigent Meester Hellinc, met daarenboven een eigen Brugse organist, verzorgden de kerkgang van De Vier Melcteelen. Dit blijkt uit de volgende uitgaafpost uit de stadsrekening 1538-39 van Axel:

'Item ghepresenteert meestere Wulfaert Hellinc sancmeestere van Brugghe van dat hy ten ontbiedene van scepenen [van Axel] met zynen medeghesellen ende ooc eenen organiste van Brugghe te Ghendt ghecommen es omme der stede eere ende bijstandt te doene inden goddelyken dienst, 9 ghulden'.

Brugge noch Axel worden genoemd onder de officiële prijswinnaars in de kategorie kerkgang, de 'upperprijs' hiervan bestaande uit 'twee zelverin appullen' werd toegekend aan de mannen van De Roos van Tielt, die ook de drie zilveren bekers als prijs voor het schoonst inkomen hadden weggekaapt(2). Dank zij de vijftig toneelminnende, in 't groen gekostumeerde Pittemnaren! Prins van de Tieltse kamer was immers Jacob Wybo, baljuw van Pittem. Zonder Pittem zou Tielt, dat ook de derde toneelprijs kreeg toegewezen, zeker niet de 'upperprijs' van het inkomen hebben gewonnen(3). Of Pittem tot de onderscheiding in de kerkgang heeft bijgedragen weten we niet.

Het is in 1539 niet de eerste maal dat we een zangmeester van de Brugse kollegiaalkerk aan profane feestelijkheden zien medewerken, Meester Hellinc en de kapittelheren volgen daarin een traditie. Een voorganger van de zangmeester, Meester Alyanus De Groote, werd in 1494, in opdracht van de Brugse schepenen, naar Antwerpen gezonden om er de blijde inkomst van Maximiliaan en hertog Filips bij te wonen en er een verslag over op te stellen 'ende dat in ghescrifte hier over te bringhene' als dokumentatie voor het inrichten van de blijde inkomst in Brugge(4). Dit alles met toestemming van de Sint-Donaasheren en tot luister van de stad.

Meester Hellinc heeft het grote rederijkersfeest van Gent niet lang overleefd. Hij overleed te Brugge op 4 januari 1540.

A. VIAENE

(2) M. Vandecasteele, Letterkundig leven te Gent van 1500 tot 1539 (= Rederijkersstudiën III; nr. 6 van Seminarie Nederl. Literatuurstudie, Univ. Gent) p. 46.

(3) V. Arickx, Baljuw Jacob Wybo uit Pittem, prins van de rederijkerskamer van Tielt in 1539, in Biekorf 1962, 48-50.

(4) Gilliodts, Inventaire de Bruges VI 402. - Over Alyanus De Groote zie De Schrevel a.w. 158 176 180. - Meester Alyanus en zijn 'kinderen van Sinte Donaes kerke' traden in 1480 ook op gedurende de tien vrije toondagen van de Brugse meifoor: ze zongen er lof en Salve. Stadsrek. 1480 f. 174^{v}.

Dagboek van een vroedvrouw uit Wulveringem 1780

Dokter J. Fr. Maeyaert uit Veurne bezit een vrij interessant autograaf van een vroedvrouw uit Wulveringem, Joanna Theresia Benaut. Van 1773 af tot ongeveer 1780 schreef deze geletterde vrouw in een soort dagboek interessante notities neer. De meeste van deze korte aantekeningen staan in verband met haar beroep. Zo geeft zij een lijst, met datum en uur, van de kinderen die zij ter wereld hielp brengen. Zij schrijft talrijke remedies op, en verzamelt vlijtig enkele voorschriften 'om salve te maecken'. Maar tussenin noteert zij ook de namen van de vrouwen die voor haar breiwerk hebben verricht, en geeft zij zelfs de tekst weer van een 'Nieuw Liedeken', en van een lang 'Treurdicht ofte Rouwklacht', waarvan zij vermoedelijk de schrijfster is.

In deze elegie weeft Joanna Benaut bekende voorbeelden, zowel uit de Klassieke Oudheid, als uit de Heilige Schrift. De overledene, wie zij dit klaaglied wijdt, heet Gulielmus Carolus Benaut, koster en onderwijzer van Wulveringem. De man (haar vader of oom?) stierf in oktober 1773, enkele maanden nadat Joanna gehuwd was met Antonius Hovaere.

Het handschrift meet 10 × 15 cm, is op papier geschreven, en telt 40 folio's. Met het autograaf werd een gedrukt werkje ingebonden van Robertus Benedictus Maes, dat de titel draagt: 'Tractaet vande Voortkomste ende Generatie des Mensch'. Robertus Maes was 'Licentiaet inde Medecyne, de selve oeffenende inde Stadt Brugghe'. Hij heeft nog andere werkjes op zijn naam, o.a. een 'Dispuyt tusschen de oude en de nieuwe schryvers over het ghebruyck van het ader-laten' (Brugge, 1695), en een devotieboekje: 'De groote eere ende lof toegeeygent aen de H. Maget Maria, geseyt O.L. Vrouwe van den Thuyn.' (Brugge, s.d.). - Over hem handelde Prof. Dr. Elaut in Biekorf 1967, 25-37.

Uit het autograaf van Joanna Benaut volgen nu enkele excerpten.

1. Uit de praktijk van de vroedvrouw

- Naer dat ick geleert hebbe de fonctie der vroedevrouwen, soo hebbe ick mijn Examen gedaen op den 19 des jaers 1775.
- Lyste van alle de kynders die ick ontfangen hebbe, te weten:
- Aldegonda Florentina Bottin, op den 13^{e} april 1775 namiddag ten 4 uren, Wulveringem.

- Dominicus Frans de Langhe, geboortigh van Wulveringem voorm. ten 2 uren op den 8e mey 1775 †.
- Ioannes Baptiste Crockey, geboortig van Vynckem, voormiddag ten 11 uren den 15e jully 1775.
- Engelbertus Ovaere van Wulveringem, namiddag ten 2 uren en alf, den 2e february 1776 †.
- Josephus Franciscus Ovaere, geboortig van Wulveringem naermiddag ten 11 uren, den 24e jully 1776 †.
- Francisca Josepha Vyllein, geboortig in Wulveringem op den 30e january 1777 voormiddag ten 6 uren en alf.
- Philippus Iacobus Canaer, geboortig van Vynchem, naermiddag ten 11 uren, den 10e juny 1777.
- Constantia Regina Schryver, geboortig van Steenkercke, namiddag ten 10 uren en alf, den 13e july 1777.
- Barbara Coleta Ovaere, geboortig in Wulveringem, den 4e octobre namiddag, ten 9 uren 1777 †.

2. Rouwdicht op koster Benaut

Treurdicht ofte Rouwklacht over het pynelyck scheyden uyt dese weirelt (van) Meester Gullielmus Carolus Benaut, Coster ende Schoolmeester der prochie van Wulveringhem, als oock guldebroeder van de gulde van het Alderheylighste Sacrament des Autaers, onder den tytel ofte zinspreucke: *Overwinders door Eendrachtigheydt*, onderhouden op de geseyde prochie van Wulveringem, overleden den 28 octobre 1773, en begraeven den 30 dito.

Wat een droefgeestigheyt
wat weedom en wat smerte,
en brengt de vreede doodt
niet dickwils in het herte,
van menig mensch op d'aerdt,
o jaemerlyck verdriet
die laes van den begin
heeft aen den mensch geschiet...

Want Anna was bedroeft
doen haer man wiert gedraegen
Eylacen naer het graf
schoon hy was oudt van dagen;
Bersabee van ghelyck
die smelt in droef ghetraen,
doen David haeren man
wiert in het graf gedaen...

Joanna, gij die hebt,
nu oock de selve reden,

u weirden lieven man
die is nu overleden,
u achtbaar tweede ziel,
u troost, u bedtgenoot,
dien is tot u groot leet
van het leven ontbloot.

En gij, syn kinders, wilt
tot weenen u begeven,
van wien gy hebt naest Godt
ontfaen t' sterffelyck leven,
dien is van u geweirt
Athrop heeft hem gedoodt,
en met haer vreeden schicht
van het leven ontbloot.

En gy, Parnassus schaer
treckt aen de swart gewaeden,
wilt door droefgeestigheyt
in t' pekelnat u baeden,
u lieven broeder woort
in Vestas schoot geleyt,
o jaemerlyck verlies,
o pyne, pynelyckheydt.

En gy, schoolkynders al
wilt weenen ende klaegen
u lieven meester wert
ten graeve nu gedraegen,
gy sult syn leeringhe
nu nimmer meer ontfaen
hy is naer d'Eeuwigheydt
Eylacen nu gegaen.

Maer staet doch myne pen
waerom alsoo te schryven,
wel waerom wilt ghy soo
in de herten doen dryven,
de droefheydt ende rouwe
het is den wil van Godt
dat overkomen is
aen hem dit bitter lodt...

t' Is meer als redelyck
wy die syn christen menschen,
dat wy met hert en ziel
naer ons ontslaeging wenschen.
Ons Coster heeft gheleeft
nu vier-en t'sestigh jaer.
Waer is eylaes dien tydt
hy is vergaen voorwaer.

Het is al ydelheydt
die in de weirelt sweven,
al heyl ende geluck
bestaet in Godt t'aencleven,
een ziele die mint Godt
die wenscht ten allen tydt,
te mogen in alle eeuw
met Godt te syn verblydt.

Dat wist ons Coster wel
dat men moet deugt aencleven,
willen wy naer ons doodt
syn by den Heer verheven.
Want de oodtmoedigheydt
men in syn wesen las,
doch geen hooveirdigheydt
in hem te vynden was.

Waer door de hoop ons sterckt
hy om syn deughtsaem leven,
van den Heer onsen Godt
in d'hemel is verheven,
doch terwyl Job ons seydt
met claere reden aen,
dat geen mensch suyver sal
voor Godes aenschyn staen.

Misschien om foutten cleyn
die hy noch heeft bedreven,

is syne ziel noch niet
in t'vreughdig eeuwig leven
My dunckt hy roept tot u
heer pastoor en caplaen,
bidt God voor myne ziel
sy magh in haesten gaen.

In s'hemels blyde zael
myne vrouwe verheven,
wilt door gebeden goedt
my uwen bystant geven,
siet uwen man nu aen,
w'hebben geweest te gaer
met liefde in de trouw
vijfve-en-dertigh jaer.

Die tydt is ghepasseert
die dagen syn verschenen,
aensiet, segh ick noch eens
aensiet myn bitter weenen.
myn kynders al gelyck,
siet uwen vader aen,
bidt Godt ick mag eerlanghe
het hemelryck in gaen.

Om in al eeuwigheydt
den Heere daer te loven,
met al de engelen
en heylighen hier boven.
Ach, guldebroeders, siet
doch u confraeter aen,
in desen jaemerpoel
met d'oogen vol getraen.

Myn prochiaenen al
aenhoort myn bitter kermen,
ick roep met den propheet
wilt over my ontfermen.
lck hebbe Costers en
Schoolmeesters ampt bekleet
omtrent de dertigh jaer,
en heb altyt bereet

geweest tot uwen dienst
om u kynders te leeren,
soo in de letter const
als in de vrees des Heeren;
ach, doet my die gena,
peyst, peyst, bid ick op myn
dat ick in haesten magh
aenschouwen Godts aenschyn

O jesu mynen Godt
ick bidt door u vijf wonden
dat hy in corten tydt
magh syn van pyn ontbonden
Maria, maget schoon
Godts moeder ende maegt,
wy bidden met oodtmoet

g'u gebeden opdraegt
by uwen lieven soon
hy mag in s'hemels zaelen
voor alle eeuwigheyt
met vreugden zegenpraelen
Loven Godts majesteyt
met onvermoeyde stem
met al de heyligen
in t'nieuw Jerusalem.

Uit dit rouwdicht blijkt dat koster Benaut lid was van de (om hem treurende) 'Parnassus schaer' van Wulveringem, d.i. de kamer en gilde van de 'Overwinders door Eendrachtigheyd'. Rederijkerskamer en godsdienstige confrerie gingen gewoonlijk samen. Die 'gulde' was in 1773 een H. Sakramentgilde, en was omstreeks 1700 opgevolgd aan de oudere 'Fonteynisten in eendrachtigheyd vloeyende', die de retorike beoefenden onder de hoede van O.L. Vrouw van het Schapulier. (Biekorf 1963, 239). De letterkundige bedrijvigheid van de 'Overwinders' van Wulveringem in de goede tijd van Maria-Theresia heeft anders weinig of geen herinneringen nagelaten.

A. HOSTE

Woumenaar in Moline USA

In verband met Biekorf 1967, 119-120 over de Osagen en priester Beauprez van Woumen.

Tijdens de eerste grote trek van Vlamingen naar Amerika, tussen de jaren 1880-1890, verscheen voor de eerste maal een Woumenaar te Moline. Het was Louis Sonneville, die te Moline een vooraanstaande rol speelde. Hij was lid (trustee) van de Kerkfabriek van de parochiekerk van het H. Hart aldaar en een der eerste leden-geldschieters bij het bouwen van de kerk (1906) met pastoor J.B. Ceulemans van Hever-bij-Leuven, Edward Corijn van Lotenhulle, A.C. Van der Vennet van Hansbeke en Frans C. Stijvaert de ijsfabrikant. Louis Sonneville was eigenaar van een groot warenhuis van meubels en huisgerief (1921) en zijn dochter Edna Sonneville was piano-lerares.

Dank zij de Woumenaar Louis Sonneville en de andere 'vier groten' konden vele ingeweken Vlamingen te Moline van schamele arbeiders tot eerste-rangburgers gedijen. Ook mede dank zij de offergeest van Edward Andries van Wingene, de consul van België die in dit ambt Edward Corijn opvolgde en later als consul werd opgevolgd door Ralph De Poorter, kleinzoon van landbouwers van Poeke (het dorp van priester Henri van Doorne), die hun bakermat ontvluchtten na het afbranden van hun hoeve. Ze zijn bloedverwanten met wijlen Dr de Poorter, geneesheer en merkwaardige vogelkenner, met wie ik menigmaal aan tafel zat bij de vinkeniers te Rumbeke.

- Over die uitwijkelingen zie: Biekorf 1956, 200-204, en onze studie in dl. XXII (1955) van Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze.

G.P. BAERT

Taalaantekeningen
Vervolg van 1967, blz. 45

P

PAAF: suf, lusteloos ingevolge vaak, verzadiging, vermoeienis. Roeselare, 1930.

- Uitsluitend predikaatswoord. Schijnt verlengde vorm van paf. Niet in De Bo.

PA(A)NDERINGE. Te panderinge gaan: met geschenk kraamvrouw een bezoek brengen. ‘Me gaan zeker moeten te paanderinge gaan lijk overtijd’. Oostrozebeke, 1943.

- Zie De Bo. Typisch hoe de zegsvrouw de uitdrukking als oud aanvoelde.

PAARD, PEERD. Een hofstee met drie peerden... en een maarte. Passim, 1944. Een peerdijzer vinden: onverwacht boffen (vgl. blij als een boer met een hoefijzer).?, 1943. Dat ze de peerden snijen die 't kunnen trekken: dat ze geld vragen aan die er hebben. Lichtervelde, 1952.

- De laatste uitdrukking is mij niet erg duidelijk. Staat ook niet in De Bo.

PAASBEEST(JE): jaarling (die slechts met Pasen biechten gaat). Roeselare, 1934.

- Niet in De Bo. Eigenaardig is het gebruik van het verkleinwoord in het Nederlands: beduidt vaak helemaal geen verkleining, maar minachting; dikwijls averechts hyperbool, zoals Van Hee de dikke zware A. de Carne pluime doopte.

PAKKEN. Pakken is stelen / en stelen zijn stokken / en stokken zijn om dieven af te slaan. Zele, 1958.

PALM. Te Ingelmunster werd, omstreeks 1930 nog, de paaspalm op Goede Vrijdag uitgeplant of in huis aangebracht onder één van de formules: Wat God bewaart is wel bewaard, ofwel: H. Donatianus, bescherm ons!

- Ter attentie van wie Sint-Donatianus in ons bisdom onbekend achtte.

PAN, PANNE. Ge zijt in de panne gesprongen, ge moe nu maar braân: draag de gevolgen van je daden. Hooglede, Oostnieuwkerke, 1932. Hij heeft er een panne van bin': hij heeft onaangename ervaring. Oostnieuwkerke, 1946 (vgl. Biekorf, 1938, bl. 112). 't Was panne tot den steert: 't ging heel slecht. Vlamertinge, 1944.

- De Bo geeft de laatste wending (zonder de staart) met diametraal tegengestelde betekenis, nl.: 't loopt af naar wens. Loq. geeft (s.v. panne) de uitdrukking: 't is panne tot de steert en de reste klijte, zonder mededeling van de betekenis, als gehoord te Poperinge waar ze, naar verluidt, tot 1967 in die zin gangbaar is. Had mijn Vlamertingenaar het verkeerd voor of heb ik verkeerd begrepen? Opmerkelijk is de mogelijke verglijding der betekenis aangezien in onze technische taal panne tegelijk een defect is gaan betekenen.

PANNEBRUUNDER: huisduif, een janhen, keukenpiet. ‘'k Hee veel liever meedoenders of al die pannebruunders’. Hooglede, 1941. - Niet in De Bo.

PAP. Geen pap kunnen zeggen: van loomheid tot niets in staat zijn. Ubique, semper. Als 't pap re(g)ent, 'k zou ook mijn scheutelken houden: een inspanning voor de baat. Westrozebeke, 1956.

- De eerste zegswijze niet in De Bo. Van de tweede geeft De Bo wèl, s.v. dag, een tegengestelde, nl. zijn kans missen: Met zijnen scheutel onder het dak (of in 't droge) zitten als 't pap regent. Denk aan de vlaaien op het dak in luilekkerland.

PAPIER. Papieren vergaan / huizen blijven staan. Sint-Niklaas, 1959.

PARETTEN, PARETJES: liflafjes, minnekozend gefleem, vertoon, spel. ‘Met al zijn onnozele paretjes, 'k en moet niet van weten’. Diksmuide, 1962. (G. Gezelle gebruikte het woord een spaarzame keer, o.m. in 't Jaer 30. Zie Baurs Proza en Varia, bl. 437, bij monde van zijn vrouwelijke ‘tweelingzuster’ Mietje Meeskes.)

- In het bijgaande glossarium staat er (bl. 643) het frans parade bij als mogelijke herkomst. Wat ik betwijfel. Zie beneden s.v. prethere.

PASSEN. Passen lijk nen duim in een wiege; lijk een hulle op de zee: volstrekt niet passen. Vgl. sluiten lijk nen duim in een hoedje. Passim, 1933.

PASSEREN. 't Zal wel passeren met overgaan (tautologie met doodnuchtere schertsende inslag waarin Westvlamingen uitmunten). Passim, 1950. 't Is gepasseerd lijk Wannegem kermesse: 't is voorbij lijk alles voorbijgaat. Ooigem, 1949.

PASSIE. Iemands passie preken: iemand zijn zaligheid zeggen. Lichtervelde, 1930.

- Niet in De Bo. Zie beneden s.v. planete

PASTOOR. In het raadsel: Hoog in 't droge, diep in 't hout en 't spreekt zo stout. Werken, 1950. 'k Gelove dat Paul vannuchtend de pastor in 't witte gezien heeft: hij is niet werkensgeneigd vandaag (zoals op zondag). Torhout, 1946.

PATERNOSTER. Stervende: 'k Ga naar den hemel. Verzorger: Hier, pak jen klemkoorde. Sint-Eloois-Winkel, 1959.

PATRIJZEKE: (in de priesterwereld) kleine, rustige, landse parochie met christelijke bevolking en... prettig inkomen waarop de geestelijken (oudtijds!) zonder hoge ambities erg belust waren.

- Zie J. Geldhof, Ne Pereant, 1966. Niet in De Bo, wèl Loq. s.v. patrijske, als geh. in West-Vlaanderen.

PEE. Kwelspreuk: Hee Pee tee mee? (Heeft Petrus thee mede?). Moorslede, Ledegem, 1950.

PEEJGIE. Oudtijds aanspreking - nogal liefkozend - van vrouw tot man te Roeselare, het land der Peejgies welvermaard. Roeselare, 1900-1940.

PELE, PELLE. 't Eet de pelle af: 't gaat over zijn hout. Tieltse, 1947.

- Niet in De Bo, s.v. peel.

PEEM, PEME. Peemboer: onachtzame boer: ‘De pemen groeien deur zijn klakke’. Beveren (Leie), 1963.

PEES, PEZE. De peze beschijten (Roeselare), bedremelen (Ieper): (actief of passief) verkeerd uitkomen of verkeerd afgaan. ‘'k Hee daar lelijk de peze bescheten’, ‘'t Is morgen dat het de peze gaat beschijten’. 1931.

PEEZUIGER: profiteur b.v. inzake andermans sigaren. Passim, 1960. - Niet in De Bo.

PEKELEN: met kleine dingen bezig zijn; uiterst nauwgezet zijn zaken ordenen. ‘'t Is toch zuk nen pekelare van een meiske, 't zou zeven keers zijn sanctjes versteken en 't is nóg niet goed’. Roeselare, 1932.

- Zie De Bo, s.v. pegelen.

PEKKOEKE: drop, kalissie. Leke, Nieuwpoort, 1949.

PENNE. 't Blijft in de penne: wordt gezegd, maar niet uitgevoerd. Ooigem, 1946.

- Niet in De Bo.

PENNEN: van geslacht en ontpluimd pluimvee de stoppels uitplukken. ‘'k Hee mijnen vinger gekwetst al pennen aan een aande’. Oostnieuwkerke, 1964.

PENNEWARIE: kruidenierswaren. Beselare, 1955. Roeselare (bij gedaagden) 1930.

- Zie De Bo, s.v. pene, penneware (penning-waar).

PENSEEL: (vervormd uit Fr. persienne): luik, lattestoor. Ingelmunster, 1930.

PERDOEFEN: neerploffen. Roeselare, 1933.

- Zie De Bo, s.v. pardaffen.

PERDJOEF: (z.nw.) lompe plompe man of vrouw. Roeselare, 1935.

- Treffende gemoedsverklanking van minachting uit het wkw. perdoefen.

PERJE: (z.nw., klemtoon op per-) een heel kleine hoeveelheid vlees, kaas, ham, enz. die als een snoepje worden aangezien. ‘Geef zere een perje kaas aan 't katje, 't zit zo t'(h)ankeren’. Werken, 1963.

- Niet in De Bo noch Loq. Is dit een verre onbekende verwant van part, zie beneden s.v. prethere. Luidens de woordvorming (verdwijning van de -t- bij verkleinwoorden: brood, bro-je; peerd, perje) zou men het denken.

PERNUKKEL, PERNEUKEL(TJE): klein kind, hottentotje. Roeselare, 1936.

PER. Nog een staaltje van vervlaamst kerklatijn in kindermond: Per omnia scheit sala, scheit savooien! Aaiers (eiers). Donk, 1900.

PERSIJZER (spreek uit: pessijzer): groot, zwaar met boskolen gestookt strijkijzer. 't Pessijzer is de god van de wroetelaars: slechte naaisters verbergen hun fouten door vakkundig strijken. Roeselare, 1930.

PIELEKE: klontje. ‘Ma, ma'k nog een pieleke suiker heên?’. Desselgem, 1946.

- Kinderwoord? Niet in De Bo.

PIER. Wat bij ons Jan, Pier en Klaai is, klinkt in het Leuvens Pier, Paul en Sus, Leuven, 1957.

PIERE: 1. duiventil, duivekete; 2. kooi, slaapstee. ‘'k Ging dien avond tijdelijk naar mijn piere, van (want) 'k was nogal moe’. Oostrozebeke, 1964.

- Zie De Bo, s.v. piere, steenpiere.

PIERELEN: priegelen, snoeren, persen, afdwingen. Iemand geld afpierelen. Roeselare, 1935.

- Zie De Bo, s.v. pierlen.

PIERLAFLINKS: paasbest. ‘Je kwam daar op zijn pierlaflinks, 't was lijk nen fies (fils) van Parijs’. Roeselare, 1928.

PIESOOG: klein toegenepen of verwormd oog. Tieltse, 1931.

- Niet in De Bo.

PIET. Piet boven Jan zijn: (gaarne) iemand overtreffen. Passim, 1931. Pietje-pak-het-ol (= al), ook: Pool-pak-het-ool: inhalig persoon; soms spotnaam voor een notaris. Roeselare, 1890-1933. Pietje-Leute: jolig persoon. Werken, 1964.

PIETE: houten kalle waarop het te winnen geldstuk bij het ‘kurkschieten’.?, 1931.

- De Bo geeft piete: houten brug(getje).

PIJLTE (adj.): dun, spichtig. ‘Dat gers staat zo pijlte, 't is zeker te dinne gezaaid’. Oostnieuwkerke, 1930.

- De Bo geeft pijlde en verwijst naar G. Gezelle.

PIJP, PUPE. Pupe steken: zich uit de voeten maken (zoals konijnen en mollen doen die vluchten). Roeselare, 1933. Twee dingen meug je nooit vergeten: een pupe en een pote toebak. Torhout, 1948. Da 'k een pupe 'adde, 'k zou toebak vragen, maar 'k en hee geen sulfers! hoorde ik eens van een werkman op een trein.

PIKKELING: zwad (wat in één slag wordt afgepikt). Nieuwmunster, 1941.

PIKWERVE: pikhaak. Ronse, 1959.

- Zie De Bo, s.v. pikkewerf.

PINNE: humeurig vinnig vrouwtje. Moerkerke, 1931.

- Vgl. pinachtig.

PINSEN: lichtjes schrijnen. ‘Een lichte stroom elektriciteit pinst op de tonge’. Bellegem, 1930.

- Ziet er een indringer uit, uit het Frans pincer. Maar blijkens De Bo al een gedaagde indringer, reeds Kiliaen bekend.

PINTAANDE(spr. pient-): (volksetymologisch voor) pintade, parelhoen. Ubique, semper.

PISPOTWASTE: onbeduidend kleine was, kattewaste, klakwaste. Werken, 1964.

PISTEKIJTEN: spotbenaming van dikke, gebolde kuiten (zoals baanrenners geacht worden te bezitten). ‘Ze betekent niemendolle, zuk nen korte rok met heur pistekijten’. Diksmuide, 1965.

- Van nieuwvormingen gesproken!

PLAMAKKE: platte uitgebreide hoeveelheid, plaaster (z.nw.). ‘'t Ligt een vuile plamakke slijk in de gang! Is dat van joen schoen?’. Werken, 1962.

PLANEET. Iemands planete lezen: zijn zaligheid zeggen. Roeselare, 1940.

- Houdt beslist verband met horoscopen en waarzeggerspraktijken.

PLANTSOEN: niet geknotte populier- of wilgetak waaruit men een opschietende boom wil kweken. Sint-Kruis (Poperinge?), 1933.

- De Bo geeft iets dergelijks; evenwel m.b.t. gegroeide boom, nl. de eik.

PLAT: eenvoudig, onopgesmukt. ‘'k Ga je dat e keer in eenvoudig plat Vlaams uiteendoen’. Oostnieuwkerke, 1962.

- De ontwikkeling (vaak simultaan in zijn resultaat) van plat = eenvoudig, naar plat = onfatsoenlijk loopt ongeveer, ideëel, parallel met de ontwikkeling van slecht = eenvoudig, naar slecht = verkeerd. Hierover leren de woordenboeken ons hele boeken. De term plat kind (in de zin van onvolwassen of flauw) door Gezelle in Loq., s.v. pui aangewend, lijkt niet meer levend.

PLATE: paardebloem (als groente gegeten). Torhout, 1941.

POELE: iets groots in de uitdrukking: ne groten poele van b.v. een neuze. Poperinge, 1932.

- Loq. kent poere: dat/die groot is in zijn slag.

POEPELOERE: zat, dronken of verblijd. Zedelgem, 1930. Niet in De Bo.

POEPGAAI: snul, onaandachtige verstrooide geest. Ieper, 1930.

- Niet in De Bo.

POEPSNOEPJE: (nieuwvorming) zetpil, suppositoir ter bevordering van... Brugge, 1966.

- Indien herkomst volks (wat twijfelachtig is) duidelijke invloed van het verzorgde Nederlands. De hoorplaats evenwel wijst op gecultiveerde kringen.

POESELE (gemeentenaam O.-VI). Een Poeselse duim: een onvaste maat. ‘'t Steekt op genen Poeselsen duim’: 't komt niet zo nauw. Ruiselede, 1964.

POEZELANTE: (volksetym.) postulante. Pittem, 1952.

POLLAP: lap om hete potten of pannen aan te vatten. Vlamertinge, 1954.

- Gevormd uit pot-lap (waarvoor te Krombeke Pietje-kadul) zoals pollepel uit pot-lepel. Niet in De Bo.

POMPIER. Hij is soldaat geweest bij de pompiers: hij is lomp en ongeschoold. Anders nog: Hij is naar schole geweest bij de pompiers, binst de vakanse. In het Roeselaarse, 1963.

POOK, POKE: pook, koterare, haak. Oostendse, 1939.

POOT. Poot in palme hebben: in het voordeel zijn, financieel gezien, b.v. een schuldeiser heeft poot in palme bij de schuldenaar. Roeselare, 1936.

- Zie De Bo, s.v. poot.

POT. Tot achtervoegsel geworden in spotnamen voor mannen: grolpot, knorrepot, ruttelpot. Pee Schoffelpot: haastigaard. Roeselare, 1965. Als de pot leeg is, is 't koken gedaan. Antwerpen, 1959.

POTE: wilgetak waaruit (later) knotwilg wordt gekweekt. Sint-Kruis, 1933. Poten gaan wilgen bedijgen: klein wordt groot. Vlamertinge, 1946.

- Voor allebei, zie De Bo. Mijn zegsvrouwe, 1933, maakte een strikt onderscheid tussen pote en plantsoen (zie boven), wat De Bo niet bijtreedt. - Het woord pote is bijgevolg niet zo onbekend in onze volkstaal, ofschoon de 'nieuwe' term pootaardappelen e.a. (planters zegt men meestal) niet zo gauw indringt, behalve bij vaklui.

POTEREN, POTERARE: profijtig wegsteken, persoon die alles zuinigjes wegmoffelt. Roeselare, 1930.

- De Bo verwijst uitdrukkelijk naar pote (hiervóór); poteren zou dus een frequentatief zijn van poten: insteken.

POTLODEN (spreek uit: potloten), potlootte, gepotlood: bedotten, luchten. 'Z'hen je daar zeker were gepotlood met al hunderen bucht'. Werken, 1961.

- Niet in De Bo. De herkomst is vrij onduidelijk. De hele fabricage van het potlood verheldert weinig de vraag. Wellicht is gedachtenverwantschap aanwezig met uitdrukkingen als: iemand op de pot zetten (foppen), kak of gene kak, de pot op!

PRATIJKEN: prakkezeren. Krombeke, Hoogstade, 1950.

- De Bo geeft s.v. pratijke = behendigheid. Doet zich hier een contaminatie voor tussen practizeren (De Bo) met het moderne praktijk?

PRESSION: drukknoopje. Ubique, semper.

- Een van onze vele leenwoorden voor naai- en modezaken. Hoe diep - en ten koste van ons eigen Vlaams - ze doorgedrongen zijn bewijst het volgende, heet van de naald opgetekend gesprek tussen drie dames: Vraag: En waarmee gaat die bloeze toe? Antwoord 1: Met kletsers (Krombeke); 2: Met wadde? met springers zeker? (Oostrozebeke); 3: Wuk is dat ton? Sluiterkies? (Roeselare). Men gaat over tot aanschouwelijk onderzoek. Samen: A ja! pressions! Testis sum, 1949.

PRETHERE, PRETHEERKE, PRETMAKERE: dandy, fat van kijk-mij-aan. Werken, 1962.

- Pret = leute, blijkt niet zo uitsluitend Hollands. We wijzen op paretten (boven) en pruttig (beneden). Etymologen (Vercoullie, de Vries) wijzen in de richting van part: list, bedrog. Waaruit bij metathesis en klankwisseling: pert en pertig. Verlenging (zoals in de grappige: pariester en kalooster) veroorzaakte paret en porret dat Loq. geeft met betekenis: beslag, omslag (Fr. ambages). Het Fr. woord parade geeft De Bo te verheldering inzake betekenis, niet inzake oorsprong.

- Pret (groente): prei, kent toevallig al dezelfde woordvormen en meer nog: paret, poret, porreie. De gelijkluidende familienamen maken de zaak niet gemakkelijker. Waarmee houden ze verband?

PRIESTER. Een priester is meer dan vijfentwintig gendarmen: verijdelt meer kwaad. Poperinge, 1949.

PRIJ (spreekt uit preie): onwaardig, verachtelijk mens. Anzegem, 1946. Aartrijke, 1944.

- Niet in De Bo, wèl in Loq. met aangeduide betekenis.

PRIJZEN. Als ik mezelf prijze, moet ik niet ongeprezen naar bed gaan. Zele, 1959.

PROCESSIE. Ge kunt in de processie niet gaan en de klokke luwen (luiden): men kan niet twee werken ineens verrichten. Oostnieuwkerke, 1956.

PROCHIE: parochie: In samenstellingen: iets groots. Een prochiebeurze. Pittem, 1960. 't Is lijk geheel de wereld en 't en is nog geen prochie: meer vertoon dan waarde. Diksmuide, 1961.

- Vgl. Biekorf, 1932, bl. 125 en De Bo, s.v. prochie.

PROCHIESTIER: 1. gemeentelijke dekstier; 2. (schimpend) mannelijke pendant van publieke vrouw. Aartrijke, 1947.

PROPAGANDIST: (op zijn Vlaams gezeid:) verbreider. ‘Je'n heet ie binst den oorlog zovele niet gedaan, maar alla! een beetje verbreider geweest’. Oostnieuwkerke, 1945.

- Een taalvonk met kennelijke Nederlandse inslag.

PRUTTIG, PRETTIG: aanvallig, mooi. ‘Moniekske staat toch zo pruttig met zijn nieuw schortje, 't is lijk een koekestuitje’. Klerken, 1964.

- In De Bo. Zie boven s.v. prethere.

PUFKARRE: (spotnaam) auto. ‘Een oude pufkarre van een ford’. Roeselare, 1926.

PUIT, PUID. Die nen puit buiten jaagt, trekt een padde binnen: op geweerd klein onheil volgt groot. Torhout, 1951. Nen puit aan mijn voeten: kouwelijk aan mijn voeten, altijd met koude voeten. Oostnieuwkerke, 1960. Als je ne puid opblaast (of: doodt) zal hij 's nachts je tanden komen tellen. Mechelen a/d Maas, 1959.

- Wat het laatste betreft, vgl. Loq. s.v. puw: bij ons komen ze aan onze tenen trekken. Er is een fonetische gelijkvormigheid tussen de Limburgse en de Westvlaamse zegswijze: tanden/tenen, tellen/trekken. - In de voorgaande wending zou het grammatisch moeilijk uit te maken zijn wat voor een bepaling of voorwerp we voorhanden hebben in die ‘aan mijn voeten’. Vraagstukken voor ontledingsmaniakken.

PUIK: gezond, meestal in ontkennende wending: niet puik. Poperinge, 1949.

- In De Bo. Alweer een ‘Hollands’ woord!

PUILEMOEKE: dikkop (kikkervisje). Zele, 1958.

PUKKEL. Een pukkel van een...: minderwaardig ding. Veurne, 1932.

- Vgl. Neder!. puk: klein zwak mensje en andere uitdrukkingen als: een fikke van een meisje, een knape van een appel, een poele van een neuze enz.

PULKEREN: krauwen in hoofdhaar b.v. Roeselare, 1927.

PULM: peul van peulvrucht. Roeselare, 1930.

PUPPE. Dat is de puppe: de wens, de oplossing, het passende. Ieper, 1953.

PURMEN: braken, overgeven. Dikkebus, 1963.

- De Bo geeft het woord met betekenis van veesten of zijn gevoeg doen.

PUT. Hij gaat nog met jen hoofd putje (pitje) bollen: hij zal je overleven. Roeselare, 1933. Pitje-winter: het koudste van de winter, ibidem, ubique. 't Is nen echten ijsput die slaapkamer: bitter koud.

- Wellicht verband met de oudtijdse ijsputten (ijskelders) bij kastelen en dgl. waar tot in 't herte van de zomer nog ijs voorradig was ter bewaring van vlees en andere etenswaren. Te Pittem had die ijskelder oudtijds echt de vorm en het voorkomen van een put.

K. DE BUSSCHERE

Geen Belgisch klappen

Mijn oom, Hilaire Salens (77) van Vijve-Kapelle, woont in Amerika (Detroit) sedert meer dan vijftig jaar en is er natuurlijk anglofoon geworden. Een paar keren is hij naar zijn familie alhier overgekomen. Hij spreekt nog goed ‘Vlaams’, met de kleur en klank van zijn geboortestreek. Als wij (in hoger onderwijs gevormd) gedurende 't gesprek de streektaal verlaten verstaat hij ons niet goed: ‘schoon Vlaams versta ik

niet, zegt hij, ge moogt geen Belgisch klappen maar wel Vlaams!' (Belgisch met bet. A.B.N.).

A.B. St.-Andries

Den noorderschen stier
Een bijnaam van de Kasteelheer van Dudzele
1670

In de jaren 1650-1680 komt de regering van de stad en van het Vrije van Brugge meer en meer onder de controle van het (Spaanse) Hof van Brussel. Om carrière te maken in de openbare ambten en financiële functies wordt een dosis serviliteit jegens het centrale gezag onmisbaar. Ambten worden tegen kontant toegekend, belastingen worden verpacht. In de stad ontstaat dan ook, vooral in de kring van ambachten en neringen, een partij van misnoegden die niet nalaten hun 'al te zeer aan Brussel verknochte' magistraten met boycot en libel te bestrijden. Politieke bijnamen duiken op, zoals de volgende, in een vers dat gelijktijdig door pastoor Carolus Nollet van St.-Jakobs werd opgetekend. (Hs. in particuliere verzameling).

De misnoegde, zo schrijft Nollet, hadden alsdan (in de jaren 1670-1680) 'duergaens inden mondt dese spreucke:

> De brugsche spreeuwe
> en de franssche meeuwe
> met den noorderschen stier
> maken Vlaenderen bijstier.'

Dit 'bijstier maken' (wvl. voor verarmen, ruïneren) wordt door de auteur toegelicht met de nota: 'want dese drie jersoonen sochten het hof voor alles te believen'. En hij geeft ook de sleutel van het raadsel, dat feitelijk de bijnamen van drie politieke personen bevat. De *brugsche spreeuwe* is de stadsburgemeester Jan-Baptist de Villegas. De *franssche meeuwe* is Robert de Lavillette, burgemeester van het Vrije, en den *noorderschen stier* is een andere bekende burgemeester van het Vrije, met name Guillaume Le Febvre.

De bijnaam *spreeuwe* (reeds in 1659 gegeven aan de Villegas in lasterlijke biljetten) betekende: magistraten die de stadsofficies vermenigvuldigen en verhandelen 'om geld te trecken ende de stad te belasten noodeloos'. (Biekorf 1959, 260).

De koopman de Lavillette dankte zijn bijnaam '*franssche meeuwe*' aan de waals-vlaamse herkomst (Torkonje - Tourcoing) van zijn familie en aan de Heilig-Geeststraat in Brugge waar hij woonde.

Over burgemeester Le Febvre geeft pastoor Nollet al de gewenste uitleg. 'De reden om de welcke hij [burgemeester Guillaume Le Febvre] alhier genaemt wierd *den noorderschen stier* was om dies wille hy sich seer dickwils onthield (verbleef) op het Schotte-casteel in Dudzele hem toebehoorende, ende aldaer door synen broeder Joncker Philips boerde, ende veel schapen hield sonder aen de boeren die hem ontsaghen iets voor den schaepsdrift te betalen. Maer dede hun als burge-

meester nu en dan eenighen dienst. Hy is onghetrouwt ghestorven [anno 1681] ende Jo^{r} Philips liet alsdan den landsbouw en schapen, wierd schepen van Brugghe en trauwde'.

De staat van goed (1681) van Guillaume Le Febvre beschrijft o.m. 'een huys van playssance, zynde een casteel ghenaempt het *Schotte kasteel* met opperhoff, nederhoff, huysynghe, scheuren, stallynghen, boomgaerden, saylant ende gars tsamen groot 70 ghemeten 1 lyne 17 roeden landts... in Dudzeele' (DF XIV 389).

De uitleg van Nollet draagt eenzijdig op 'noordersch', wijzend op de ligging van Dudzele, van Brugge uit bekeken. Was de benaming 'noordse stier' voor polderstier (polderkoorts) alsdan reeds bekend? Dan zou die zegging mogelijk hebben meegespeeld. Of is het de volksnaam 'prochiestier' die achter die benaming uitkijkt? Pastoor Nollet bleef ons hier de uitleg schuldig.

Nollet heeft ook persoonlijk Vincent Le Febvre gekend, een broer van Guillaume en Philips; zoals zijn twee broers was deze ook een tijdlang kapitein van de burgerlijke wacht. Vincent trouwde met Marie van Meulebeke, de dochter van een zeer rijke reder in Duinkerke en Oostende; ze bracht een bruidschat in van 24.000 guldens. Hun zoon Franchois verkwistte echter het fortuin van zijn ouders en dat van zijn grootmoeder van Meulebeke (die van haarzelf een de Melgar was) en raakte in armoede.

De drie broers Le Febvre hadden een zuster, genaamd jonkvrouw van Neele, die een kind had met luitenant der kavalerie Serancourt. Die onwettige kleine, op het platteland uitbesteed, groeide op als 'eenen volcommen suijderschen boer'. Bij de dood van Guillaume (1681) verdeelden de twee, Philips en Vincent, het goed zonder het zusterskind mede te rekenen. Doch een zekere heer Boddens 'die op sijn casteel gheseyd *ter Panne* woonde' en wist hoe de zaak ineenzat, komt tussen: hij brengt de jonge Serancourt voor de bank van het Vrije om er zijn moeders deel te vragen. Na heel wat onderzoek en 'advocaterie' wordt Serancourt als 'hoir' erkend en krijgt zijn deel. Hij bleef boer, zijn erfenis voerde hem echter naar landerijen uit de erfenis van zijn oom 'den noorderschen stier' in Dudzele, waar hij met een weduwe trouwde. Serancourt stierf kinderloos als hoofdman van Dudzele.

Franchois Le Febvre, de verlopen zoon van Vincent, was er nog bij om van Serancourt te erven 'maer de kinders van Jonker Philips en wilden noyt naer dat sterfhuys talen'. Aldus besluit Nollet zijn 'memorien' over de Le Febvres die hij persoonlijk gekend had.

A.V.

Vlaamse boekwinkel in de patriottentijd 1789

Uit de ‘Lyste van de Boeken die men te koopen vind by de Gebroeders Gimblet op de koornmerkt’ te Gent - een lijst die gedrukt werd als bijlage van de *Nieuwen Almanach* voor 1789 - komt hier een vervolg op de reeds meegedeelde afdelingen in Biekorf 1966, 149-152 en 1967, 15-18.

Politiksche en philosophische boeken, etc.

	gld.	st.
Philosophische onderwyzer, of Algemeene schets der hedendagsche ondervindelyke Natuer-kunde, met plaeten en kaerten	7	-
Wonderen van 't Heel-Al, als op en ontrent de Bergen, Rotsen, Eylanden, en aenmerkelyke voordteeling van natuers-verborgentheden; als mede de geschapenheyd des Firmaments, Sterren, Planeten, Cometen, met konst-plaet	7	-
Den klugtigen Mercurius, met schoone figuren	-	35
Den Nieuwen Vaekverdryver, ofte Nederlandschen Verteller, vol Staet-kundige voorbeelden, etc.	-	42
Leersaem en nuttig Tydverdryf in ledige uren, voor geleerde en ongeleerde, etc. door J.F. Wagner	-	56
Handleydinge tot de Physionomie-Kunde, met kopere plaeten, 2 deelen	7	-

Den Theater des Bedrogs, ofte listige onstandvastigheyd des weirelds, etc. in folio, met schoone figuren	4	4
Verhandelinge over de Misdaeden en Straffen, etc. door den Heer de Voltaire, in dry partyen	-	56
Den Heer de Voltaire door sig selven afgeschilderd, of Brieven van dien berugten Schryver, in de welke men de Historien en Werken van syn gansche Leven vind	-	42
Den Lof der Sotheyd, door Erasmus van Rotterdam, met konst-plaeten	-	35
Beschouwinge over den aert ende inborst der Engelsch, Fransche, ltaliaensche, Spanjaerden en Duytsche	2	10
Historie der Geestelyke, van de Maetschappy van Jesus, behelsende al het gene in het Order der Jesuiten is voorgevallen, sedert desselfs stigtinge, tot desen tyd toe, door H.J.B., 2 deelen	4	4
Den Schild der Waerheyd voor de Catholyke Religie in 't stuk der Jesuiten, tegen 't vertoog van A. Arnaud	-	49

Tooneel der Jesuiten, inhoudende heylzaeme en sekere Lessen, noodig voor alle Vorsten en Heeren der aerde	-	56
De Secreten der Jesuiten van de Paters der Societeyt	-	28
S'Werelds Gods-diensten in Europa, Asia, Africa en America, door A.R. vercierd met kopere plaeten	4	14
Christelyke Staed-Vorst, in honderd zin-spreuken afgebeeld door D.S.T., met 100 kopere plaeten	2	16
Valerii Maximi, des Aldervermaerdsten ende Welsprekensten Historie Schryver, negen Boeken, in een volum	-	35
Den gepredestineerden Dief, ofte samen-sprekinge	-	21
De Doorluchtige Wereld, voorstellende eene seer nette Genealogische, Historische en Politiksche Beschryvinghe, etc. met kopere plaeten, door D.V. 3 deelen	7	-
Den Turkschen Spioen in de Hoven van Europa, 5 dln.	7	-
Verscheyde Lessen Petri Messiae, Edelman van Sevilien, etc. waer in beschreven worden wonderlyke dingen, etc. verdeylt in 13 Boeken	3	10
Prael-Tooneel der Doorluchtige Mannen,	7	-

door L.V.B., met kopere plaeten vercierd, in-quarto		
Tooneel der Ambachten, of den Winkel der Hand-Werken en Konsten, etc. met kopere plaeten, in-4°	3	-
De Bedorvene Weireld, zynde een verstandige Heekelaer, bestaande in 27 verscheyde Rede-voeringen, namenlijk Saloman ten Spiegel der overheden, etc. 4 deelen	7	-
De geleerde, Geestige en Leerryke Werken van H.J. B. Schuppius	-	35
Ydelheyd en ongestadigheyd der Fortune, etc. door A.C.	-	35
De Gulde Annotatien van F.H. vertoonende de Deugden, Daeden, Leeringen en Sententie der vermaerde Mannen der Weireld	-	56
Den Grooten Uylen-Spiegel, met de noodige Annotatien, etc. met plaeten	-	42
Negociatien van den Graeve d'Avaux, 6 deelen	4	4
Nederduytsche oversettinge der XII. Boeken van P. Virgilius Maro	-	35
Het Leedwezen van Mr. de Voltaire	-	7
Cornelis Agrippa, van de onsekerheyd en ydelheyd der Wetenschappen en Konsten, etc.	-	42
T'Afgerukt Mom-Aensigt der Tooverye, etc. door A.	2	16

Palingh, met schoone kopere platen verciert		
Het Leven der Toover-Godinnen, alles seer Geestig en aerdig beschreven, met figuren	3	-

Metamorphosis, dat is, de Herscheppinge van Ovidius, met figuren	-	35

Curieuse en utile boeken

Plinius, beschryvinge der menschen en beesten, met figuren	-	42
Byvoegsel van het bekende werk van Plinius der Dieren	-	35
Algemeenen Woorden-Boek des gansch Aerdryks, in-4°	4	18
Nieuwe verhandelinge om Konst-Vuurwerken te maeken	-	21
De uytmuntende Verhaelen en merkweirdige Gebeurtenissen, door M. Marmontel, 3 dln. met 25 Konstplaeten	7	-
Den Kleynen Atlas, seer vermeerderd, ingenaeyd	-	10
Natuerlyk Tooverboek, met fig. nieuwen druk	-	30
Sinryke Fabelen, met 100 kopere plaeten, in-4°	5	6
Den Borger-Boer of Land-Edelman, zynde een beknopt sak-woorden-boek, van het buyten Leven, strekkende tot aengenaem gebruyk en voordeelige onderrichtinge van alle soorten van menschen, om de selve te doen zyn hun eygen Advocaet, Genees-Heer,	9	9

Chirurgien, Apotheker, Wysbestierder zyn'er Goederen, Landbouwer, Hovenier, Landmeter, Koopman, Rentier, Winkelier, etc. zynde eene keurige versaemelinge van meer dan 6000 aenmerkelyke saeken, en seer vele noyt voorheen ontdekte Geheymen, etc. 3 deelen, tweeden druk		
Onzydige en beproefde Gedachten over de Leer der Geesten en Geestenzienders, Spookeryen, etc. als mede de verhandelinge over de Droomen en slaepwandelaeren, ook van voorleggende Droomen, ter oorsaeke van slaepdrukkinge welke men Nachtmeire noemt, en de wonderlyke Ziekte van den slaepwandelaer, etc. door den geleerden Heer J.C. Hennings, 3 Deelen, 1788	7	10
Koopmans Géographie of Beschryvinge der voornaemste Producten van Europa, met een daer by gevoegde Geographische Kaert, waer in men met eenen opslag van 't oog sien kan, wat Koopmanschappen ider staet van Europa voortbrengt, door A.F.W.C. 1786	6	6
Verhandelinge der gewone Water-molens, door Douwens	-	49
De Werken van Esophus in Europa, met plaeten	3	10

Versaemelinge van uytgelesene Keur-stoffen over de natuer, Schilder, Oudheyd, Redeneer en Dicht-kunde, fig.	-	56
Werken en Send-Brieven van A. van Leeuwenhoek. fig.	5	5
Inleydinge tot de beschouwende en Werkdaedige Meet-kunde, in het Land-meeten, door F. Blossiere, 2 dln. 1787	6	6
Almanach der Lotereye	-	7
Hoveniers Almanach	-	7
Kok-Almanach	-	6
Twee Taeligen-Sang Almanach	-	7
Amsterdamschen Leugenaer	-	5
Almanach der Oraculen	-	7

Ovenbuer

De term *ovenbuer* met bet. klein afzonderlijk gebouw met bakoven heeft, naast *ovencot*, een zekere verpreiding gekend in Oud-Vlaanderen. Dit blijkt uit de volgende teksten.

1351 Dendermonde. - ‘Item op een half dachwant lants, ende leit achter den ovenbuer, nevens des ghasthuuslant’. Cart. Zwyveke 153.

1361 Menen. - In een schatting van het domein: ‘(molen, duifhuis...) Item, daer es een ovenbuer redelic’. Rembry, Menin II 41.

1382 Ooigem. - Het goed van Zegher Malefayt door de baljuw aangeslagen omvat: ‘5 buunre... 1 wuenhuus met 1 zolder, 1 scuere, 1 stal, 1 ovenbuer...’ RAB Rekenkamer nr. 1163, f. 62.

1463-1464 Lebbeke. - Uitgaven voor timmerwerk aan ‘het stadhuus, de hovenbuere ende allerander pleckinghe int hof’. Uitgaven voor kalk ‘verdaen up te poerte ende up de hovenboer... Item up den hovenboer ende up de poerte was ghedect 5 daghe twee dechkers ende eenen diendere’. Bovijn, Alexius-Dendermonde 54.

1525 Kortrijk. - Op het pachtgoed te Lyndeken, toebehorend aan het Sioenklooster, heeft de timmerman verscheidene ‘dachhueren gewrocht... om een nieu ovenburch te makin, tcoystal te verheghene...’. Rek. Sioen 1521-52, f. 81.

1549 Roeselare. - Als plaatsnaam vermeld: ‘t'ovenbuer... geseijt tsteenhulken’. Denys, Toponymie nr. 3779.

1576 Avelgem. - In een prijzie van het Hof Ter Muncken, toebehorend aan de St.-Pietersabdij: ‘Item het ovenbuere, lanc 38 voeten, wyt (...) met twee ovens, 9 lb. gr.’. Colpaert, Avelgem 79.

- De Bo heeft *ovenbuur* (al. bakkeete) opgenomen. Een ovenbuur werd soms als zwingelkot gebruikt.

A.V.

Randnoten bij een Nederlandse Gezellestudie

Over Gedichten, Gezangen en Gebeden (bundel van 1862) verscheen onlangs een lijvige monografie, die op 19 jan. II. door de Noordnederlander J.J.M. Westenbroek als doctoraatsproefschrift aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen verdedigd werd(1).

In zijn grondige studie verwerkte schrijver een aantal onbekende documenten en onderwierp de jongste studies aan een diepgaand onderzoek. Aldus bracht hij aan de bekende jubileumuitgave een aantal correcties en aanvullingen aan die een nieuw licht werpen op de bundel en die het traditionele beeld van de leraar-dichter heel wat wijzigen en verder helpen ontmythologiseren.

Het is niet onze bedoeling hier een volledige bespreking en een alzijdige beoordeling van deze onmisbaar geworden Gezel-Iestudie aan te bieden. Ons opstel bevat alleen een keuze uit de losse randnoten die wij bij voorkeur bij de boeiende lectuur van het eerste, sterk biografische deel hebben opgetekend. Voor ons eenzijdige standpunt voelen we ons gesteund door de schrijver zelf, voor wie het ‘niet alleen begrijpelijk maar ook van belang is dat men zich in West-Vlaanderen met de dat gewest kenmerkende liefde voor eigen land, taal en verleden, waarvoor niets te klein of onbelangrijk is, buigt over het leven van deze “erflater”’ (bl. 6).

Confraternity en eros

In het inleidend hoofdstuk poneert schrijver dat Gezelles poëzie voor leerlingen gezien dient te worden ‘binnen het kader’ van de ‘Confraternity’, een eucharistische vriendenbond, waarvan het plan in nov. 1856 bij Gezelle opgekomen was en dat o.a. bestemd was om bedenkelijke ‘amitiés particulières’ te vervangen door een vriendschap in Jezus Christus (bl. 12), en dat in dit perspectief de vriendschappen van Gezelle een religieuze achtergrond krijgen (bl. 17). Die bewering stelt ons dadelijk voor de moeilijkheid dat juist enkele van de meest begunstigde Gezellekinderen, zoals E. Van Oye, E. Van Hee en K. de Gheldere, niet voorkomen op de bewaarde ledenlijsten van de Confraternity (Jub. Br. II, 49, 50). Die opwerping werd door Schr. voorzien (bl. 37).

Een eerste (dubbele) lijst, die de beurten van de dagelijkse aanbidding (om 4 u.) regelt, wordt evenwel door hem niet vermeld. De lijst komt uit het schooljaar 1859-'60, aangezien

(1) Van het leven naar het boek. Onderzoek naar het ontstaan en de aard van Guido Gezelles Gedichten. Gezangen en Gebeden. Uitg. Guido Gezellegenootschap, 1967.

vermelde leerlingen als Edm. Houtaeve enkel dit schooljaar te Roeselare verbleven. Toen had Van Oye het college reeds verlaten, wat evenwel niet het geval is met Edm. Van Hee, K. de Gheldere en anderen.

De andere lijst, van Gezelles hand, vermeldt 64 leden. De meesten van hen verlieten de retorica tussen '57 en '63 en een aantal waren leerlingen in de wijsbegeerte[2]. Ook hierin ontbreken Van Oye, de Gheldere en Van Hee. We kunnen moeilijk aanvaarden dat dit te verklaren is, omdat Gezelle 'het lijstje (!)'... waarschijnlijk later uit zijn geheugen, heeft samengesteld (bl. 16), en nog minder dat uit het lijstje blijkt dat Gezelle 'de enige (was) die alle leden, tenminste in het Seminarie, kende' (bl. 16). Het is toch kwalijk te begrijpen dat Gezelle juist Van Oye vergeten zou hebben, of het moest vrijwillig zijn. Dat Gezelle de enige was die de leden kende, steunt op het voorschrift dat de leden elkaar niet mochten kennen. De Confraternity heette een 'Société d'élèves anonymes'. Dit alles is echter moeilijk te verzoenen met een ander voorschrift: 'a general assembly of the members to be held every monthly congé... for the purpose of saying the customary prayers together' en met het feit dat ieder lid wist dat elke dag om 4 u. een 'aanbidder' op de speelplaats ontbrak. Overigens, het dubbel beurtlijstje is van de hand van twee leerlingen en niet van Gezelle. Om deze redenen hadden we liever gelezen dat de gedichten voor leerlingen 'in het kader of in de geest' van de Confraternity gelezen dienen te worden[3].

De sterk biografische studie van Gezelles poëzie voor leerlingen wordt afgesloten door een samenvattend hoofdstuk over 'Gezelles vriendschap' en behandelt o.m. het probleem van de eros (bl. 156).

Schr. poneert dat de intieme relaties (in het kader of liever in de geest van de Confraternity) die G.G. vooral met E. Van Oye zocht (?), door hem bewust pastoraal bedoeld werden, doch, mogelijk minder bewust, hem hielpen in zijn eigen, persoonlijke nood (bl. 157).

Uit Gezelles brieven en gedichten blijkt dat de genegenheid

(2) De lijst opent met Jan Catulle die al in 1856 naar Brugge vertrokken was, nog voor het plan van de stichting bij Gezelle opgekomen was.

(3) Dr. W. is zeker overtuigend waar hij het gedicht aan Van Oye 'To a friend on the eve of May 1858' 'in de geest' van de Confraternity verklaart. We delen echter niet in zijn vermoeden 'dat Gezelle niet alleen in de geest, maar ook in het kader van de Confraternity zijn gedicht aan Eugeen gaf' (bl. 43). Zijn vermoeden wordt o.i. ook niet gesteund door zijn bewering 'Waarschijnlijk was Eugeen reeds geruime tijd vóór 22 maart (1858) Gezelles biechtkind' (bl. 37). Hoogstwaarschijnlijk heeft Gezelle zijn jurisdictie althans voor humanioraleerlingen pas in 1858 gekregen. Baur, die meent 'dat het vroeger moet geweest zijn', kan voor zijn bewering enkel het geval van twee Engelse biechtelingen aangeven. (Baur bl. 191, voetnoot 30).

voor Van Oye vooral tussen maart 1858 en begin jan. '59 een hoogtepunt bereikte en een zekere exclusiviteit vertoonde.

In dit verband wordt voor de eerste maal een niet gepubliceerde brief besproken, die Faber op 18 okt. 1858 uit Londen schreef (bl. 159-61). De brief, vroeger in het bezit van P. Allossery, is later in het Gezellemuseum beland. Volgens Westenbroek is het document 'blijkbaar een antwoord op een brief van Gezelle aan Faber' (bl. 159). Schrijver meent dat Gezelle in die brief een heftige ongerustheid moet hebben uitgesproken 'over bij zichzelf waargenomen neigingen tijdens en na de contacten met leerlingen' en meent uit het antwoord van Faber op zijn minst te moeten concluderen, 'tot een tijdelijke... homosexuele of pseudo-homosexuele neiging' (bl. 160) in verband met jonge kinderen, evenwel niet in verband met de 18-jarige Van Oye. Het oordeel over deze conclusie laten we liever aan meer bevoegde specialisten ter zake over.

Wat we evenwel betwijfelen is, dat er in de Gezellebriet sprake is geweest van 'neigingen' en vooral van neigingen 'tijdens' de contacten met leerlingen.

In de brief van Faber lezen we alleen dat bepaalde goedbedoelde uitingen van vriendschap, althans geleidelijk, vervangen dienen te worden door andere blijken van genegenheid, vooral omdat soms de gewaarwordingen nadien komen bij een angstig overdenken van die contacten en omdat het niet uitgesloten is dat gelijkaardige gewaarwordingen weleens veroorzaakt kunnen worden door de liefkozingen zelf en 'this would be an awful misery for you'. Indien de brief voor Gezelle bestemd was (en niet voor Algar b.v. die als Engelse leraar in nauw contact leefde met de Engelse boys te Roeselare en - in tegensteling met Gezelle - toen persoonlijk de 'Oratory' kende) dan rijzen de vragen waarom Gezelle zich juist tot Faber gericht heeft en waarom hij die strict intieme brief bewaard heeft.

In verband met de eerste vraag vraagt Westenbroek zich af of Gezelle 'vreesde voor zijn probleem geen begrip in eigen omgeving te vinden' (bl. 159). Het is ook mogelijk dat hij voor zijn geval (one of extreme difficulty) in eigen omgeving geen oplossing gekregen had. In die jaren schijnt hij nl. de verdienstelijke maar als scrupuleus bekende kloosterdirecteur Baron Jos. de Pelichy uit Izegem als biechtvader gehad te hebben[(4)]. Elke zaterdagnamiddag kwam hij naar Izegem en vaak werd hij met de kasteelkoets naar Roeselare teruggebracht.

De vraag, waarom de angstvallige en achterdochtige Gezelle die intieme brief zorgvuldig bewaard heeft, wordt in de studie niet gesteld. Wellicht wijst het bestaan van die brief erop dat Gezelle bij de gezagvolle Engelsman niet enkel voor zijn per-

(4) Volgens de uitdrukkelijke bewering van Baron Rafael Gilles de Pelichy (1875-1967).

soonlijke gewetenstwijfel een oplossing zocht. Het antwoord van Faber bevat nl. ook een rechtvaardiging van Gezelles gevoelspedagogiek überhaupt: ‘I feel sure that your affectionate manner... is an instrument in the hands of God with these young people’. Deze rechtvaardiging van een in Engeland gehuldigde pedagogiek tegenover de bekende achterdocht in zijn omgeving, zal Gezelle wel verwacht (en mogelijks uitdrukkelijk gevraagd hebben - de genummerde antwoorden kunnen aan afzonderlijk gestelde vragen beantwoorden).

Graag hadden we de vraag gesteld gezien in hoever de brief, die handelt over ‘latent evil’, aanleiding is geweest tot het versterken van Gezelles schuldbewustzijn en tot de uitingen daarvan in zijn gedichten (b.v. het niet gedateerde gedicht ‘Zonde’).

Oosterse invloed

Voor Gezelles biografen is het steeds een raadsel gebleven hoe Gezelle die Arabische of Oosterse kleine gedichten heeft leren kennen. Baur dacht aan een Engelse vertaling van Edw. Fitzgerald. Westenbroek die de oplossing van Baur betwijfelt, denkt aan de volledige werken van Bilderdijk, waarin nl. Spreuken en Voorbeelden van Muslih Eddin Sadi voorkomen (b. 259). De Verzamelde Dichtwerken van Bilderdijk, uitg. Kruseman, Haarlem 1856... waren in het bezit van de Gezellevriend Pieter Boutens en zeker ook in het bereik van Gezelle. Dezelfde Boutens schreef evenwel reeds in een onuitgegeven bundel, als eerste Frans gedicht van het schooljaar 1850-'51, een ‘Imitation d'une ode philosophique de Saadi, poète persan’[(5)].

Had de verliefdheid van Gezelle op de Arabische poëzie ook geen invloed op de eerste uitgave van de Kleengedichtjes van juni 1860?

Dan is die verliefdheid misschien wel ontstaan uit het contact met Mgr. Macarios Hadade, bisschop van Damas, die hem op 20 sept. 1859 schrijft: ‘Notre désir est que vous nous écriviez toujours pour tout ce dont vous aurez besoin’. In dit verband verbaast het ons dat geen melding wordt gemaakt van de brief van de Gheldere, die juist in 1859 Gezelle belooft de fabels van de Arabische dichter Lo(c)kman te zullen zenden[(6)].

(5) Gedicht voorgedragen in de lettergilde op 2 maart 1851. - Ongetwijfeld waren ook vroegere uitgaven van Bilderdijks werken in zijn bereik, maar niets bewijst dat deze het gedicht van Boutens geïnspireerd hebben. We weten immers dat Algar ook Boutens in betrekking bracht met Engelse uitgaven en hem inwijdde in het werk van vreemde dichters: cfr. P. Boutens, Essai sur la jeunesse et les premiers ouvrages de Lord Byron, bl. 16 (Extrait de la Revue des Revues, Fonteyn, Leuven. 9 mars 1858), 45 bl.

(6) Biekorf 1922, bl. 7.

De Van Doornes uit Poeke

Voor alle commentatoren is de datering van het gedicht ‘Hoe zoet is 't tussen broederen twee’ uit het onvindbare Album van H. Van Doorne, een onoplosbaar probleem gebleven.

Het gedicht zou ontstaan zijn tussen okt. 1855 en aug. 1858, de tijd dat Hendrik en zijn broer Sepke samen in het klein Seminarie verbleven (bl. 129). Na de vakantie 1858 zou Sepke immers wegens ziekelijkheid de studie hebben opgegeven. Niet één, ook Westenbroek niet (bl. 146), heeft er rekening mee gehouden, dat het zwakke Sepke vermoedelijk reeds vóór 1860 te Roeselare, maar zeker in 1860 zijn studie voortzette en toen wel in het St.-Lodewijkscollege te Brugge, waar in dat schooljaar ook Hendrik zijn humaniora zou beëindigen. Het volgende schooljaar kwam ook Alfons met Sepke mee en volgde toen de Franse klassen(7).

Op 21 sept. 1860 stuurt Gezelle aan Hendrik een prospectus van het Engels College en laat iedereen groeten behalve Sepke, voor wie hij op 31 augustus beloofde te Brugge een vader te zijn. Was Sepke reeds te Brugge sinds 14 sept. (la rentrée... à la Section inférieure)? Het zwakke jongetje kon best wat bijgewerkt om op 3 okt. in de zesde Latijnse te starten. In elk geval, op 30 sept. hoopte Gezelle niet meer om Sepke in het Engels College te krijgen en op 4 dec. (niet 5 dec. zoals op bl. 146) schrijft hij aan Van Oye: ‘Poucke is te Brugge’ en niet: Hendrik is bij mij in 't Engels College. Aldus kon het gedicht weleens van 29 juni 1861 zijn. 1861 is overigens het enige jaar waarop 29 juni op een donderdag d.i. op een wandeldag valt.

In verband met Gezelles zwijgen is er een neiging om alle gedichten uit G.G.G. naar de Roeselaarse tijd te verwijzen, een neiging die in het weinig betrouwbare gedenkboek van Hendrik Van Doorne (bl. 131) niet misplaatst zou zijn. Die neiging, met uitzondering voor de Gezellegedichten bij de dood van Gustje (14 juni 1862) die niet geantidateerd konden worden, is ook voor andere gedichten duidelijk te bewijzen. Aldus wordt door Caesar Gezelle en na hem door Baur het raadselachtige gedichtje ‘Aan de Gebroeders Maus’ naar de Roeselaarse tijd verwezen (Dundruk, Proza en Varia, bl. 585), terwijl het o.i. zeker omstreeks juli 1868 geschreven werd(8). Westenbroek schijnt tegen die neiging te reageren. Aldus is hij geneigd het

(7) Het zwakke Sepke is in de palmares moeilijk te ontdekken. Dit is niet te verwonderen als men er rekening mee houdt dat ongeveer twee derde van de leerlingen geen (na)prijs of vermelding kregen. In de vijfde (1861-62) krijgt Sepke enkel een vermelding voor ‘sagesse’, in de vierde (1862-63) een naprijs voor ‘déclamation’. Alfons wordt in de palmaressen van 1862 tot '67 vermeld. In 1867 beëindigde hij de derde Latijnse.

(8) Zie genetische verklaring van het gedicht in een volgend nummer van Biekorf.

gedicht ‘Poucke’, dat op grond van Hendriks gedenkboek in 1857 werd geplaatst, te verschuiven naar sept. 1860 (bl. 131) en het kleengedichtje ‘Of ik mijn herte mocht’ voor Van Doorne, in de buurt van Pasen 1861 (bl. 133).

Onze datering voor ‘Hoe zoet is 't’ is des te meer plausibel, omdat Hendrik pas einde mei 1860 als dichter ontdekt werd en dat het contact met het gezin Van Doorne eerst in de grote vakantie 1860 intiemer geworden schijnt te zijn (bl. 135).

Enkele vraagtekens

De liberale René Van Oye zou zijn zoon niet naar het Atheneum van Brugge gestuurd hebben ‘omdat men op de athenea geen speciaal werk maakte van de klassieke opvoeding en men daar nog niet over dergelijke krachten scheen te beschikken’: zo lezen we bl. 23.

We betwijfelen het sterk of juist het Atheneum te Brugge deze nadelen vertoonde. Het gemeentelijk Atheneum van Brugge, dat bij koninklijk besluit van 3 sept. 1850 vergunning gekregen had om de titel van Koninklijk Atheneum van Brugge te dragen, had een reeds gevestigde traditie en kon al bogen op leraren als Dr. Jan De Jonghe, die in 1843 zijn benoeming ontving tot lid van de Maatschappij der Nederl. Taal en Letterkunde te Leiden.

Wellicht meer dan in andere steden, werd dit Atheneum ook bezocht door kinderen van de ‘families influentes’, zoals blijkt uit het rapport van Pastoor Van Houver uit 1854. Indien veel katholieke liberalen er huiverig voor stonden om hun kinderen aan het Brugse Atheneum toe te vertrouwen was dat hoofdzakelijk omdat er, door een verbod van de bisschop, van 1851 tot 1877 geen godsdienstles onderwezen werd door een priester[9].

Op bl. 110 wordt beweerd dat de Gheldere na zijn retorica in 1860 naar Leuven ging en toen van plan was, na een paar jaar taalstudie, als lekeleraar naar Manchester te gaan. De hierbij aangehaalde brief waarin de Gheldere vraagt of hij een plaats bij Gezelle in Engeland kan hebben, dateert zeker van vóór 27 juli '60, datum waarop Canon Benoit uit Manchester Gezelle meedeelt dat de Gheldere als leraar aanvaard wordt op voorwaarde dat Gezelle en Algar zonder verwijl meekomen. Na de benoeming van Gezelle te Brugge moest de Gheldere wel van dit plan afzien.

J. DE MÛELENAERE

(9) Zie onze bijdrage in de Gezellekroniek I, bl. 96-97.

Quaryn - quarene - carine
Een term uit het oude aflaatregister

Op de vraag in Biekorf 1967, 64.

In de middeleeuwse opvatting was een *quaryn* (al. quarene, carine) iets anders dan een aflaat. Althans in de 15e eeuw, tot dewelke we ons hier moeten beperken.

Een *aflaat* (oflaet) was een vermindering van straf (na de vergeving van de zonden). Die straf bestond uit de tijdelijke pijnen, uit te boeten in het 'vagevuur', en de vermindering of kwijtschelding ervan werd uitgedrukt in waarde van tijd: 'zoveel jaren' (vagevuur).

Een *quaryn* was de waarde van een hoeveelheid werken van penitentie die samen (concomitant) met een aflaat kon verdiend worden.

Een quarijn was dus geen gedeelte van een jaar aflaat, zoals somtijds uit zekere formuleringen werd afgeleid. De uitdrukkingen: '(daar haalt men) 7000. jaer oflaets ende alzo menich quaryn; 15.000 jaer oflaets ende alzo vele quarynen; 48 jaer oflaets ende alzo menich quaryn' (o.m. te Brugge in 1490) konden daartoe aanleiding geven.

Concreet gezien - met prevatikaanse I-II en pretridentijnse ogen! - is een *quaryn:* de waarde van een bepaald aantal gevarieerde boetedoeningen die in afrekening van de verdiende tijdelijke pijnen wordt gebracht, een afbetaling van strafschuld die echter niet in tijdsduur wordt uitgedrukt.

De Beschrijving van de aflaten der kerken van Rome (15e eeuw) geeft een inleidende nota over de carena of quarijn. De auteur heeft ondervonden dat veel mensen niet weten wat 'quarijn' juist inhoudt. Vandaar dan de volgende concrete uitleg in vijf punten die niets in het duister laat[1].

'Vele lieden vraghen wat een quarijn es daeromme staet hier tbediet van dien.

(1) Teerste es. vij. jaer wullen ende baervoets te ghane.
(2) Tander es. vij. jaer te vastene te barne ende te broode alle vrydaghe.
(3) Tderde es. vij. jaer te slapene den eenen nacht daer hy den andren niet en sliep.
(4) Tvierde es binnen. vij. jaren te commene onder gheen dac ten ware dat hy messe hoorde voor de kerc duere.
(5) Tvyfste es. vij. jaer tetene ende te drynckene huut den scuetele daer hy zyn ghevouch in dade.

So wie alle dese pointen vuldoet, vij. jaer hy windt een quariin. Ende dit mach men halen te Rome zonder ghetal.

(1) Tekst volgens onze uitgave in Handelingen Société d'Emulation, dl. 100 (1963), p. 314.

Zalich zijn zy, die ze halen moghen dese grote gracien.'

Eerst nog een korte toelichting op die vijf punten

1. Zeven jaar 'wullen ende baervoet' gaan d.i. blootvoets, en alleen het boetekleed (wollen pelgrimskleed) dragend.
2. Vrijdagse vasten op water (te barne) en brood.
3. Zeven jaar lang slechts overandere nacht slapen.
4. Zeven jaar lang 'dakloos' leven: onder geen ander dak dan, bij 't mishoren, onder het kerkdak komen.
5. Zeven jaar lang eten en drinken uit de schotel die ook dient om zijn behoefte erin te doen.

Door het volbrengen van die zware en krasse boetedoeningen verenigde men de waarde van een quarijn. De lijst van de pardoenen legt er onmiddellijk, op publicitaire wijze, de nadruk op dat de pelgrim in de kerken van Rome 'quarynen' kan verdienen voor heel zijn leven 'zonder ghetal'. Terecht wordt de benijdenswaarde Romepelgrim die de ontelbare kerken bezoekt, dan zalig geprezen.

Ons mnl. quaryn - quarene - carine blijkt te zijn afgeleid uit hd. karene, karin (ohd. charreid) dat zelf teruggaat op mlat. carine, carena (verwant met mlat. quadragena?). Daarover handelt N. Paulus in zijn standaardwerk over de aflaten(2).

De verhouding woord-zaak heeft ook voor carena, carine, een evolutie doorgemaakt. Oorspronkelijk zou die term betekend hebben: een vasten van 40 dagen (11e en 12e eeuw); later een in de biecht opgelegde boete van 40 dagen, die door aflaat kon kwijtgescholden worden, geheel of gedeeltelijk(3).

Uit de bovenstaande besproken tekst blijkt dat de term quarijn in de 15e eeuw in de Nederlanden een specifieke technische betekenis gekregen had. Door de koppeling 'aflaetquarijn' in de pardoenlijsten zal men echter komen tot formuleringen als '800. jaer ende 800. carinen afflaets'(4). Daardoor gaat men de carine beschouwen als een deel van een jaar aflaat. Dit deel wordt danweldra - onder de tridentijnse vorm *quadragene* - bepaald op veertig dagen: bepaling die tot op heden(5) in de bekende 'zeven jaar en zevenmaal veertig dagen' heeft standgehouden.

A. VIAENE

(2) N. Paulus, Geschichte des Ablasses II 80-87 (Paderborn 1922-23). De auteur gaat niet verder dan ca. 1350. De verdere ontwikkeling van carena in de Duitse landen heeft hij mogelijk behandeld in studiën die me niet bekend zijn. Zie ook Dict. Arch. Lit. IV s.v. carena.

(3) Verdams bepaling: 'een door zware boete verworven aflaat van een bepaalde duur' geldt niet voor de aangehaalde teksten uit de gids voor Romevaarders. MnlW III 1202, VI 805.

(4) Belgisch Museum III, 1839, 409 (J.F. Willems).

(5) Grote Vandale s.v.: kwijtschelding van straffen, beantwoordende aan een veertigdaagse boetedoening. - In de fr. kerkelijke taal: quarantaine.

Het jaargetijde van Marie Ghyselin Grootmeesteres van het Begijnhof te Diksmuide 1549

De ‘meesterghe’ van het Begijnhof van Diksmuide, Marie Ghyselin, regelde op 9 maart 1549 met de kerkmeesters van de St.-Niklaaskerk de fondatie van een jaargetijde voor haar eigen zielerust (Weale, Eglises Dixmude 163-165, Brugge 1874).

Marie Ghyselin was welgesteld en niet gierig. Tevoren had ze reeds aan dezelfde kerk een schenking gedaan om de betaling te verzekeren ‘van het orghelen ende blazen vander messe van den Heileghen Cruuce, die men alle weke celebreert sVrijdaechs ten achte hueren...’ Dit ‘bezet’ (op land gelegen te Oudekapelle) van de Heilig-Kruismis was gegraveerd in een koperen plaat (‘motalen tafereel’), en de zorgzame opperbegijn herhaalt in haar kontrakt van 1549 dat die plaat jaarlijks moet opgepoetst worden ‘als men schuert danderen reezen van der kercke’.

De bepalingen van de fondatie waren de volgende.

Het plechtig jaargetijde zal gezongen worden jaarlijks op de dinsdag ‘voor de Magdeleenefeeste ende marct van Dixmude’ (22 juli) door de priesters van de ‘pijtance’, te beginnen in het jaar 1549 ‘ter lavenesse van der ziele van der voornoemde joncvrauwe Marie, de zielen van huer vrienden ende moghen ende allen zalighen zielen’.

Het jaargetijde zal er een zijn van negen lessen en met een plechtige vigilie, ook te zingen door de pitanciers. Bij dit alles zal geluid worden ‘metten groten geluude’, en op het graf van de kontraktante zullen de kandelaars geplaatst worden en de waskaarsen ontstoken. Na het jaargetijde zullen de pitanciers naar het graf gaan om ‘aldaer te zijnghene de commendatien metten wyeroock ooc solempnelic, al in der manieren also zij ghecostumeert zijn te doene over mijn heere van Dixmude...’

Deze heer van Diksmuide was Anthonis I Sacquespée, overleden in 1518; voor hem werd vanaf 1519 een plechtig jaargetijde gehouden in de kerk van Diksmuide. Gedurende dertig jaar had Marie Ghyselin dit jaargetijde bijgewoond en nu, in 1549, had ze kapitaal genoeg bijeengebracht om een jaargetijde van de hoogste rang te stichten op haar naam. Als grootjuffrouw van het Begijnhof gedraagt ze zich als een grote dame die het, alleszins in de kerk, even groot wil doen als de heer van de stad zelf. In het kontrakt met de kerkmeesters wordt ze steeds genoemd met de eervolle benaming ‘Joncvrauwe Marie’.

De aflosbare rente van 24 pond par. (rentend 6,25 %) door

Marie aan de kerkmeesters geschonken vertegenwoordigde een kapitaal van ca. 380 pond parisis.

Van de 24 pond kwamen 4 lb. 10 sc. ten goede aan de pitanciers. Het kontrakt bepaalt dan verder de bedeling:

1. na de mis zullen de kerkmeesters ‘rechtene ende deelene eenen disch’ van wittebrood en eieren voor een waarde van 9 pond par. (dus het dubbel van de vergoeding voor de koordienst); de disknape krijgt 4 sc. p. voor zijn part.

2. Speciaal bedacht worden:

de drie begijntjes ‘wonende int convent’, alsook de ‘poortiereghe van den Beghijnhove’, mits aanwezigheid op vigilie en jaargetijde, elk 2 schellingen parisis;

het ‘clooster ende convent van de Zwarte zusters’ en dito van de Grauwe zusters, elk 4 sc. p. mits aanwezigheid (‘te commen offeren ter messe’) op het jaargetijde;

de ‘baljuw ende binnediender van der kercke’ krijgt eveneens 4 sc. par. ‘voor zijn moeyte dat hij jaerlicx te vooren zal vermanen ende inthimeren’ de voornoemde begijnen en zusters;

de portierster krijgt evenveel als de kerkbaljuw.

Marie Ghyselin laat - levend of dood - het jaargetijde ingaan op de dinsdag vóór Magdeleene van het jaar 1549. Ze is niet zeker of ze haar graf zal hebben in de kerk. Word ik niet in de kerk begraven, zo bepaalt de grootjuffrouw, dan zal men de getondeerde uitvaart ‘ende commendatien’ verrichten in het hoogkoor, waar ‘de candelaers’ zullen opgesteld worden in plaats van bij het (ontbrekende) graf in de kerk. Uit haar bepaling blijkt duidelijk dat, bij begraving in de kerk, de vigilie en commendaties van de jaarlijkse uitvaart gecelebreerd werden rond het graf in de kerk dat bij die gelegenheid met vier waskaarsen bezet en soms ook met een pelder bedekt werd.

Uit de kerkrekeningen blijkt verder (Weale a.w. 128) dat het jaargetijde van Marie Ghyselin lang na haar dood (in 1632 en later) door de pitanciers van de St.-Niklaaskerk tegen de vastgestelde vergoeding verricht werd.

E.N.

Aantekeningen bij het testament.

- De vrije jaarmarkt van Diksmuide was gesteld op 22 juli, feest van de H. Maria Magdalena; vandaar de benaming ‘Magdeleenefeeste’. Die markt was ingesteld door hertog Jan van Bourgondië (1404-1419) en omvatte drie toogdagen: vigilie, 22 en 23 juli, met daarenboven de vrijbrief voor alle kooplieden acht dagen vóór en na de ‘feeste’.

- Pitancie: naam te Diksmuide van het college ofte ‘kapittel’ van de Pitanciers, d.i. de 12 geestelijken van de Zeven Getijden. Was nog in wezen in 1792 (deken en 7 kanunniken); zie Biekorf 1962, 228.

- Heer van Diksmuide. Over de stichting van Anthonis I Sacquespée, zie Biekorf 1959, 194; uitvaart van Anthonis II, Biekorf 1960, 65-67.

Mengelmaren

Petje Cools van Lichtervelde

Op de vraag in Biekorf 1967, 64.

De overlevering van Petje Cools, de wonderdokteur van Lichtervelde, was nog levendig in de jaren 1840. Petje zelf moet werkzaam geweest zijn in Napoleons tijd en ten tijde ‘van den Hollander’.

Petje was turfsteker van beroep en leefde ‘op zijn eigen’, droeg een lange baard, een zwarte kazak, een ottervellen muts met rood lint errond. In zijn kotje zat hij altijd bezig met zijn boeken, ook 's avonds laat bij zijn olielampje. Kruidboeken (Dodoens?) en ‘toverboeken’ moeten dat geweest zijn.

Petje was begonnen met rupsen af te lezen, muizen en ratten buiten te triomfelen, beten van kwade honden te genezen. Dan is hij overgegaan naar het meesteren van alle kwalen en hij gaf ook allerlei medikamenten. Hij had een grote faam van ‘wonderdokteur’ en veel mensen gingen met hun miseries naar hem. Hij zelf aanvaardde geen geld, hij meesterde ‘voor de liefde Gods’, maar de mensen gaven bij 't weggaan hun ‘jeunste’ aan zijn vrouw.

Petje tekende soms de naam Jesus in ‘sinte-pieter-letter’ in een krijtcirkel: de patiënt moest daarin plaatsnemen terwijl hij zelf met een crucifix in de hand, gebeden en formules las om de ziekte te verjagen.

Dr. Snellaert heeft in 1843 (Kunst- en Letterblad IV 99) tradities over Petje opgetekend; zie ook Ons Volksleven X, 1898, 129.

C.B.

Racahout

Op de vraag in Biekorf 1967, 128.

De arabische oorsprong (uit volksarabisch râqaout?) is, volgens Dauzat en Bloch-von Wartburg, onzeker.

De term *racaou des Arabes* verschijnt voor het eerst in de publiciteit in 1833 (Journal des connaissances utiles, Parijs). Naderhand meestal *racahout des Arabes*, als naam van een samengesteld krachtvoedsel zoals er dan veel op de markt gekomen zijn, meestal met ‘oosterse’ namen. Men denke aan de beruchte *Revalenta Arabica*, aan *Semolina, Solanta, Potage des Sultanes, Palamoud des Turcs* en meer andere.

Racahout was niets anders dan een mengsel van salep, rijstmeel, cacao, suiker, vanille (of kaneel). Hoofdbestanddeel was salep (gedroogde wortelknollen van sommige orchideeën). Dit duurste krachtmeel staat, naast zijn ‘arabische’ concurrenten, omstreeks 1850 veel in de advertentie van dag- en weekbladen

hier te lande. Er kwam natuurlijk ook namaak op de markt, een goedkoper racahout die alleen bestond uit meel van gerooste eikels met wat suiker en chocolade. Al die concurrerende luxus-meelsoorten werden ten andere in 1856 aangeklaagd door Dr. H. Klencke van Leipzig (Die Verfälschung der Nahrungsmittel). Die 'arabische' preparaten hebben echter nog lang nadien standgehouden in de handel en in de onmisbare advertentie.

C.E.

Respijtdagen

Op de vraag in Biekorf 1967, 128.

Het aantal respijtdagen (d.i. dagen van uitstel van betaling, toegestaan na de vervaldag van een wissel) was oudtijds niet overal hetzelfde. Dit blijkt uit de gegevens die, volgens het handboek voor beurs en negotie (Négoce d'Amsterdam, ed. 1732), internationaal erkend waren en een veel oudere traditie weerspiegelen.

In Vlaanderen, Brabant, Holland en Zeeland golden eenvormig de *zes dagen.* Op 6 dagen stonden eveneens: Venetië, heel Andaloesië (Sevilla en Cadix), Silezië (Breslau) en hertogelijk Pruisen (Koningsbergen).

Het laagste respijt van *drie dagen* gold te Londen en in heel Engeland, te Geneve (stad en republiek), te St.-Gallen in Zwitserland en te Lyon.

Een overgang tussen die klassieke 6 en 3 boden de grote jaarmarkten van het Rijk: 5 respijtdagen (buiten de drie jaarmarkten) te Leipzig, 4 respijtdagen (buiten de 2 jaarmarkten) te Frankfurt.

In Spanje (met uitzondering van Andaloesië) golden 14 respijtdagen; Zweden en de Hanzesteden Hamburg en Lubeck hielden zich bij 12 dagen, terwijl heel Frankrijk (met uitzondering van Lyon) de 10 dagen hooghield, samen met Denemarken en de hanzestad Danzig.

Napels en Milaan gunden 8 dagen. De royaalste handelstad was Genua, die reeds het moderne aantal van *dertig* respijtdagen huldigde.

Te Duinkerke golden oudtijds de 6 dagen, zoals in heel Oud-Vlaanderen; na de afkoop van die havenstad door Lodewijk XIV (1662) werden er, naar Frans model, de 10 dagen (jours de grâce, jours de faveur) ingevoerd. De stad Rijsel daarentegen behield nog haar oude Vlaamse zes respijtdagen tot in de volle 18e eeuw, samen met haar eigen Ryssels-geld (Biekorf 1966, 309), dat tot in 1789 met zijn eigen 'Rijselse gulden' heeft standgehouden.

E.N

Joseph van Praet over Colard Mansion Brugge 1780

Op de vraag in Biekorf 1966, 384.

Voor zijn vertrek naar Parijs, waar hij een schitterende carrière als bibliothecaris en bibliograaf zou maken, had de 25-jarige Brugse drukkerszoon Joseph van Praet reeds een verhandeling opgesteld over de Brugse prototypograaf Colard Mansion. Het stuk verscheen in de Vlaemsche Indicateur van Gent (III, 1780, 154-158; 168-172) onder de volgende titel: 'Opsoekinge wegens het leven, de schriften ende gedrukte werken van *Colard Mansion*, in de XV. eeuwe Drukker tot Brugge, dienende tot verlichtinge van het begin der Drukkeryen in de Stad Brugge etc... door M. van Praet, Soon, geboortig van Brugge'. - De laatste bladzijde van de studie is versierd met het wapenschild van Mansion.

Deze studie is blijkbaar de enige publicatie in het Nederlands door de (toekomstige) conservator van de Bibliothèque Royale (en later Nationale) van Parijs. Zijn monografie over Mansion zou hij eerst uitgeven in 1829 'chez De Bure Frères' te Parijs.

C.B.

Toponymica uit het kustland. - Vagenesse

In zijn publicatie 'Het land achter de Evendijk'[1] vermeldt Coornaert een oud toponiem 'Vagenesse' uit de Watering van Eiensluis (36e begin)[2]. Deze naam behoort tot de talrijke nesse- en nisse-namen uit het kustland van Noord-Frankrijk tot Denemarken: Lampernisse, Scherpenisse, Hontenisse, Valkenisse, Cap Gris Nez, Cap Blanc Nez, enz. Een nisse, oorspronkelijk nesse, is een landtong (uit het Germaans *nasja*-, hetzelfde woord als neus): in de zee of in een riviermonding vooruitspringend land, verkregen door aanslibbing of duinvorming; in afgeleide betekenis: buitendijks land, laag of moerassig land[3]. Maar wat betekent het eerste element '*vage*'? Het aantal vage-namen in West-Vlaanderen is vrij aanzienlijk: Vageland, Vagebilk e.d. Er zijn twee mogelijkheden om dit toponymische element te verklaren.

1) Vaag betekent in de meeste samenstellingen 'woest, onbewerkt, braakliggend'. Dit woord komt via het Frans *vague* uit het Latijn *vagus* (zwervend, onvast). Het is reeds in het Middelnederlands bekend en wordt nog dagelijks in West-

(1) M. Coornaert, Rond de Poldertorens, Jg. 5, nr. 5, blz. 130. -
(2) Kerkrek. Heist 1624. -
(3) M. Schönfeld, Nom. geogr. neerl. XII 40.

Vlaanderen gebruikt: vage landen, vage lijnen e.d. Vagenesse kan dus zeer goed betekenen: nog woeste, braakliggende, onbewerkte, wellicht onbeweide nesse.

2) Er bestaat echter ook een oud woord vaag met de betekenis van vettigheid van de grond. Het behoort tot de stam van *vagen* (vegen, wrijven, schoonmaken), oudnoors *faga* (sieren, bewerken, schoonmaken). Voorts zijn daarmee verwant het anglosaksisch *faeger* (Engels *fair:* mooi); oudnoors *fagr:* gepast; Gotisch *fagrs* (gepast) en *gafahrjan* (toebereiden). Oerverwant met het Latijn *pax:* vrede. De oorspronkelijke betekenis blijkt 'vereffend, gelijk gemaakt' en derhalve 'schoon' te zijn. Toegepast op een aangeslibd land: ontgonnen, in kultuur gebracht, vruchtbaar, vei. Het is bij verre na niet onmogelijk dat *Vagenesse* niet woeste, onontgonnen, braakliggende nesse, maar integendeel ontgonnen, in kultuur genomen, vruchtbare, vette, veie nesse betekent. Wij hebben hier dus met twee tegengestelde betekenissen te maken, waartussen een zekere keus niet altijd mogelijk is. Het lijdt geen twijfel dat *vaag* in de jongere toponiemen woest en braakliggend betekent. In de oude toponiemen echter, en dit is het geval voor het betrokken Vagenesse, moeten de twee hypothesen in aanmerking genomen worden. Mijn persoonlijke voorliefde gaat zelfs naar de tweede hypothese, daar het begrip 'vruchtbaar, vet, vei' goed past in dit geval.

Er zijn bij mijn weten geen vage-toponiemen bekend uit Nederland. En wie kent er uit de andere Zuid-Nederlandse gewesten?

Jozef De Langhe

Oude remedies te Pittem

De volgende remedies werden ons 'verteld' door een 83-jarige vrouw uit Pittem (Rachel Hoornaert). Verteld uit het geheugen en uit de praktijk die zij in haar jongere jaren gekend heeft.

1. Wanneer men een wonde of een zweer aan de vinger had, dan stak men hem in een pap van geknabbelde olijfkoek. (Olijfkoek is zoiets als peperkoek van nu.)
2. Was men 'gepakt aan de borst', dan nam men een vers gepluimd vet duivejong. Men sneed het open. Was dat gebeurd, dan werd het op de borst gelegd, met de 'beuling' op de borst. Ten slotte trok men er een lijfje over. Als de 'beuling' de volgende dag goed droog was, dan was de zieke genezen.
3. Bij 'scarlatine-kutsen' (colorine), haalde moeder heel oude wijn uit. Ze warmde de drank, met suiker erin. Het kind moest het 'geneesmiddel' uitdrinken in kleine dosis. Langzaam maar zeker genas men er dan van!

4. Was men ‘gehouden op de borst’, dan nam men dik bruin papier, dat nogal wolachtig was. Goed vol ‘besmouten’ met roetkeers. Dan uitsnijden, en op het borstje passen. 's Anderendaags was men genezen...
5. Tegen de buikloop: warme zoetemelk drinken, met een lepelke kaneel erin.
6. Algemeen bekend was, dat men het haar kon krullen met bier. Hieraan is er een kleine legende verbonden: De koningprins van Parijs was verbannen met zijn gezin. Op de plaats waar hij aangeland was, vond men geen water. Eén van zijn kinderen ‘skartte’ voortdurend in het haar. Bij gebrek aan water, nam één der knechten bier, en waste zo het haar van het prinsje. Het kind was verlost van het jeuken, en... zijn haar krulde er zelfs van.
7. Notaris Loridan van Pittem had een grote ‘work’ op zijn rechterhand. Als hij die in zijn zak stak, dan haperde de work altijd, en begon die altijd te bloeden. Zekere dag zat hij in een herberg te Tielt. Daar zat er ook een reiziger van de Singer-naaimachines. Die vroeg, wat er haperde. Toen de notaris hem alles uitgelegd had, haalde de vreemdeling een erwtje uit zijn ‘ondervestezak’. Dan sprak hij: ‘Ga nu naar buiten, gooi die erwt over uw hoofd. Die erwt zal heur ergens aan vastklampen en schieten. En als ze begint te schieten is uw worke genezen. Alleen moet ge af en toe eens kijken, of ze vermindert’. ‘En moet ge niet lezen?’ vroeg de notaris. ‘Nee’, antwoordde de andere. De notaris keek dan af en toe eens of ze verminderde. Zelfs maakte hij er een kruisje op. Doch ze begon ‘wit uit te slaan’. Op zekere morgen, toen de notaris wakker werd, was de fameuze work verdwenen.

Wilfried Devoldere

Spaensche quadruple

Op de vraag in Biekorf 1967, 127.

De Spaanse Quadruple is, naar Meyers Kl. Konversations- Lexikon (1909), de naam van een oude Spaanse en Amerikaanse goudmunt van hoog fijngehalte. Het stuk woog één ons (onza de oro) = 28,688 gram en had een waarde van fr. 81,75 vóór 1914, toen het nog als munteenheid gold in Mexico. Het was ongeveer viermaal groter dan een louis d'or (6,45 gram) of een Belgisch goudstuk van 20 frank dat nu 510 fr. geldt.

G.P.B.

In tarieflijsten ‘van Specien’ uit de jaren 1700 vind ik de ‘Gouden Quadruple van vier Spaensche Pistolen’ opgegeven als ‘cours hebbende voor 36 Guldens Wisselgeld’. Een quadruple was twee dubloenen. Er bestond ook een Franse Qua-

druple (van vier Franse pistolen) die genoemd wordt: '*Quadruple niet gecordonneert*' of Quadruple sans cordon (1770). De juiste betekenis hiervan ken ik niet, ik ken wel een numismaat die dat zal willen klaartrekken.

E.N.

De eerste Franse proclamatie te Brugge 11 november 1792

Vijf dagen na Jemappes kwamen drie Franse commissarissen, geleid door de Brugse Jacobijn Genotte, in naam van generaal Dumouriez de stad Brugge in bezit nemen 'voor de Fransche natie'. De heren van het College en van de Ambachten konden alleen de hun voorgestelde proclamaties aanhoren en goedkeuren. Het Journal Historique van Jean van Hese (ed. Hosten-Strubbe, p. 5) geeft, zoals ook voor andere documenten, alleen een franse tekst van de eerste proclamatie. De tekst van het vliegend blad, dat door heel de stad gratis werd verspreid, was echter een versie in de 'vaderlandsche tael', d.i. het nederlands. Een exemplaar van die proclamatie, gedrukt bij Van Praet, vonden we in een particuliere verzameling. Hier volgt de tekst van dit manifest van 11 november 1792. (Vgl. het geval van de 'Tien Geboden' van 1792; Biekorf 1964, 190).

'Op het verzoek van den Borger ende Franschen Generael Dumourier, ende van alle de waere Vaderlanders, sy [de commissarissen] kondigen aen de lieve ende beminde Broeders ende Mede-Borgers dezer Stad ende Vrye van Brugge.

1° Dat alle de Inwoonders dezer Stad van heden Vry, ende Liber gedeclareerd worden.

2° Dat de intentie van de Fransche ende Belgische Natie, verzoekt het Gemeynte van alle oneenigheden af-te-stappen en hun te gedraegen als waere Broeders ende Vrienden.

3° Dat alle de gone die ergens in verlegen zyn, zullen hun mogen addresseren aen den Commissaris-Generael van de Belgissche Troupen, residerende tot Kortrijk, die hun volle ende genoegelyke satisfactie zal geven.

Lang Leve Godt.

Lang Leve het Vaderlandt.

Lang Leve alle de Goede Vriendekens t'zaement.

T'oorconde De Gendt, Capiteyn-Commandant, ende Delvoye, Eersten Lieutenant.

My present Commissaris van de Vivres De Bisscop.'

Kleine verscheidenheden

OP HET BANCKUSSEN STIJGEN. - Tot lid van een schepenbank aangesteld worden, schepen of burgemeester worden. De Brugse historicus J.P. van Male gebruikt ca. 1730 meermaals die uitdrukking; ook eenmaal met steigeren i.p.v. stijgen. Jonker Niclaeis de Meulenare werd in 1682 het burgemeesterschap van Brugge opgedrongen, tegen zijn zin; de corruptie in de stadsregering had hij vroeger openhartig aangeklaagd: als ik ooit burgemeester word, zo had hij gezegd, dan zou ik 'noyt het banckussen liever besitten dan als alle de treckpluimen daer uyt souden wesen'. (Memorien van Carolus Nollet, hs. f. 34). - Vgl. de ndl. uitdrukkingen met kussen: naar het kussen dingen, van het kussen dringen, op het kussen zitten, van het kussen raken (steeds met bet. regeringsbetrekking). WNT VIII-1 609-610. De term banckussen komt in de Wdbn. niet voor. Vgl. ook fr. être assis sur les fleurs de lis (koninklijk symbool gewerkt in de kussens van de hoge rechtbank). - Treckpluimen: toespeling op de trekachtigheid (geldzucht) van de leden van de schepenbank.

BOTTELRIE. - Bergplaats voor drinkgerei, belendend aan de wijnkelder. In het nieuwe stadhuis van Damme werd in 1466 de bottelrie ingericht. Dit lokaal wordt een paar maal genoemd in de bouwrekening (ed. Devliegher 1965, p. 60-61). De timmerman Inghel Bard wordt betaald om 'bancken in de bottelrie te makene daer de present-cannen up staen'. De smid Lievin Senescael leverde 'een slot vander bottelrieduere met twee slotels'. - In het grote herenhuis van de 16e eeuw is de bottelrie onderscheiden van de voorkelder; de bottelrie heeft 'nagelvaste' meubelen en het drinkgerei uit de bottelrie wordt meestal in de beschrijving van de keuken opgenomen. Boven de 'boutelrie' van het Herenhuis te Diksmuide in 1574 ligt een 'camere met comptoir ernevens'. (Biekorf 1961, 339). In de 'pottelrye' van het O.L. Vrouwhospitaal te Kortrijk, palend aan de keuken, zijn de talrijke stenen kannen en al het tinnegoed geborgen. (Inventaris van 1577). Ook in het Hof van Ravestein te Gent in 1644 (De Potter VII 380) liggen keuken en 'bottelrije', onder twee kamers, nevens elkaar.

BREKEN. - Failliet gaan. Pastoor Nollet verhaalt in zijn Memorien (f. 8) de tegenslagen van Jan Baptist Carlier te Brugge: 'want anno 1689 is hy ghebroken met synen cosijn Louis Carlier, warandeyn van de munte tot Brugghe'. Een bankroet dat veel gerucht maakte. Een van de dochters Carlier trouwde met de Oostendenaar Borm 'wenighe daghen eer haren vader brack'. De andere dochters bleven alle fier 'niet tegenstaende hunnen vader ghebroken was'. - Vgl. hd. krach, sedert de grote 'Krach' van Wenen (1873) algemeen (naast eng. crash) in gebruik gekomen met bet. bankroet.

FYSSAUW. - Bunzingbont, pelswerk van de huid van een bunzing (Putorius; wvl. fisjouw) gemaakt. Kanunnik Vrombout van de St.-Donaaskerk te Brugge bezat in 1510 'een zwaerte kerle met fyssauwen'. (RAB. Proosdij 1295, f. 67). Vgl. ofr. fissiaulx (meervoud van fissel); eng. fitchews, fitchet. Uit Oxford Dict. IV-1, 265 blijkt dat bunzingbont ook in Engeland in de 15e-16e E. veel werd gedragen.

GHECORTOORT. - De oren afgesneden of korter gemaakt. Een lijfstraf toegepast voor zekere misdrijven. Van ww. kortooren, fr. essoriller, mlat. auriculare. Willem

de Langhe had konijnen gevangen in de duinen van Klemskerke. De schepenen van het Vrije geven hem op 23 jan. 1530 een harde berisping, met een nog harder bedreiging: ‘ende was hem gheinterdiceert meer van ghelyck te doene, op [straf van] ghescavotteirt, ghe-

gheeselt, ghebannen ende ghecortoort te zyne'. (RAB. Feriebouc Vrije 1529-33, f. 203^{v}). Over de ordonnantie van 1613 op konijnenjacht in de duinen, en de verplichting van de bewoners van de duinkant om hun honden te 'kortklauwen' en hun katten te kortoren, zie Biekorf 1956, 89.

HEERSATRE. - Geneesheer, wondheler. Genoemd in de rolrekeningen (en latere) van het St.-Janshospitaal te Brugge 1307-1342. Enkele citaten: '1307. den heersatre ter zieker boef, 5 lb. - 1309. 1311. den heersatre vanden zieken, 5 lb. - 1316. den heersatre der zieken hier binnen, 5 lb'. Die term stemt overeen met de 'medicus hospitalis' van de oudere latijnse rekeningen. De *heersatre* heeft een vaste bezoldiging, terwijl de *visiker* (q.v.) een belangrijker en afwisselende vergoeding ontvangt. De 'baerdmakere vanden huus' (voor de aderlating) staat ook apart ingeschreven. - Vgl. ww. *ersaterne:* medisch behandelen, in de rek. 1402 (f. 59): 'Item van onsen paerden te ersaterne ende te beslane, 6 lb. 12 s.' Voor paarden spreken andere rekeningen, o.m. in 1332, van 'maerscalkene'. - Katerine, weduwe van de hersatre, wordt in 1342 genoemd 'die hersaterigghe'. - Mnl. ersatere, hersatere, uit mlat. archiater (opperlijfarts), heeft zich ontwikkeld tot ndl. arts; zie Franck-Van Wijk en Kluge, alsook Verdam s.v. arsater, en bij Stallaert I 404 de oostelijke vormen erssetere, ertsitter.

VISIKER. - Geneesheer, dokter. Genoemd in de rolrekeningen 1316-1323 van het St.-Janshospitaal te Brugge. '1316. den visikere vanden huus, 6 lb. - 1317. den visikere, 24 lb. - 1323. den visikere vanden huus, 12 lb.' Die term stemt overeen met de *fisicus* in de oudere latijnse rekeningen. De bezoldiging van de visiker is belangrijker dan die van de heersatre (zie onder dit woord). De *visiker* is eigenlijk de huisarts van de broeders, zusters en hun personeel (het 'huus'). Vgl. eng. physician, nog heden in gebruik naast doctor. - In de 15e eeuw worden heersatre en visiker afgelost door de academische termen *meester* (inde medecinen) en *docteur* (inde medicinen), en door de term *chirurgien, surgien* voor de specialist van beenbreuken, snijdingen en open wonden.

HOEDEKIN. - Rozenkrans: in de samenstelling 'Onser Vrauwen hoedekin', d.i. broederschap van O.L. Vrouw van de Rozenkrans. De herstelling van die confrerie door P. Adriaan de Mil in het Predikherenklooster te Brugge wordt in de Vlaamsche Kronijk (ed. Piot 252) vermeld: 'Jan. 1485: t'Upcommen van Onser Vrauwen hoedekin in Brugghe ten Predicaren'.

CNEVELSTOCK. - Wapenstok met een metalen punt gebruikt als steekwapen; spies. Als defensief wapen gedragen door de reiziger. In 1577 betaalt het St.-Janshospitaal te Brugge 5s. 8 d.gr. voor de aankoop van 'twee cnevelstocken omme mede te reysen'. (Rek. 1577, f. 21^{v}). De stad St.-Winoksbergen zendt in aug. 1566 Jan Wagenaer met volmacht naar Antwerpen en Mechelen om er wapens aan te kopen voor de verdediging van de stad. Wagenaer verkrijgt op 16 aug. - bij de aanvang zelf van de beeldstormerij - de toelating tot vervoer van zijn aankoop, bestaande uit '40 roeren, 700 pont buscruyt, 50 knevelstoeken en 25 hallebaerden'. (De Coussemaker, Troubles

III 83). Vgl. WNT VII-2, 4579 en Stallaert II 81.- Zie ook MnlW s.v. stoc en vgl. de uitdr. ‘ghewapent ghestoct’ (armez et embastonnez) in de 15e eeuw.

MAUWEELEN. - Halve overmouwen, morsmouwen, die de voorarm bedekken. De Bo haalt in 1870 als voorbeelden aan: de vrouwen doen lijnwaden mouweelen aan om in den oegst of in het hooi te werken; de visschers van Oostende hebben lederen mouweelen. - De rekeningen van het St.-Janshospitaal noteren in 1577 (f. 21^{v}) en 1578 (f. 32) de vol-

gende uitgaven: ‘Van mauweelen ende handtschoen omme den hofman (tuinier), 16 d.gr. - Betaelt Arnout Hooghe, muelenmeesscher, over de leverynghe van een paer mauweelen ende vyf paer handtschoen omme den hofman ende de ghezellen omme inde doornehaeghe mede te wercken, 4 s.gr.’.

MUELENPEERT. Paard dat in een rosmolen loopt; molenpaard (in de uitdr. werken als een molenpaard). In 1584 betaalt het St.-Janshospitaal te Brugge ‘ter marct van twee hoet havere om tmuelenpeert, 2 lb. 18 s.gr.’ (Rek. f. 17). Uit vorige rekeningen, o.m. anno 1577 (Rek. f. 19^{v}-20^{v}), blijkt dat het gasthuis in eigen beluik een ‘rosmeulen’ heeft die alsdan gescherpt wordt. In dit jaar is het molenpaard een huurpaard: de ontvanger betaalt 6 s.gr. voor twee dagen huur van een paard ‘omme in onsen rosmeulen te ghaene’.

NUWELIER. - Obiliebakker, oblieverkoper. Eigenl. bakker (of verkoper) van mnl. niewelen, nieuwelen, noelen, huwelen, ouwelen, ugelkes: oudtijds een dun rond wafeltje. Zulke wafeltjes werden op Sinksen uitgestrooid en uitgedeeld in de kerken. In 1462 levert ‘Gillis Hazaert, nuwelier, wonende te Ghend’, aan de St.-Vedastuskerk te Menen ‘750 nuwelen omme te werpene Sincxendaghe ende den lieden te deelne in de kercke’. (Rembry, Hist. Menin IV 636). Vgl. Gailliard, Glos. Flam. s.v. nieuwele; MnlW s.v. niewelare; WNT s.v. oblie en ouwel. Zie ook *Oblybackere* in 1508 te Gent (Biekorf 1961, 63) en hierna s.v. Oublieur.

OUBLIEUR. - Obliebakker, oblieverkoper; syn. van nuwelier (zie boven). In 1444 wordt Galois Taquet, f. Lotart, van Rijsel als poorter te Brugge ingeschreven ‘omme oublieur tzine’. (Parmentier, Poorterboeken I 410-411). De nieuwe poorter bracht de term oublieur uit het Zuiden mee (ofr. ook oblayer). De nering van de *Oublieurs* te Parijs kreeg haar statuten in 1406; ze bakten ook het hostiebrood. Met mnl. oblie stemt overeen hd. oblata en eng. obley (ubble, ubli), in de 14e en 15e E. ook met bet. hostiebrood.(Oxford Dict. VII-1, 19).

OFFLIE. - Een eenheid van belasting (oorspr. een cijns) uit te keren in graan (tarwe, rogge, haver) met soms een toevoegsel van een of twee hoenders. Een zeer oude term, nog ingeschreven in het register der kerkrenten van Harelbeke in 1737: ‘een offlie ende ¼ offlie, elck offlie van eenen avot roghe, alle Cortrycksche mate’. (RAK. Archief kerkfabriek Harelbeke, nr. 20228 ccv, f. 198^{v}-199^{v}; medegedeeld door dhr. A. Ovaere, Zwevegem). - De waarde van een offlie is plaatselijk zeer verschillend. Te Harelbeke is een offlie = 1 havot. In Waals-Vlaanderen is die belasting (ouvlie, ouvelee) gesteld op ⅓ havot, soms ½ havot. In het Henegouwse komt ook een ouvlie van 3 havot voor. Het recht zelf draagt er de naam oubleage, obliaige (droit d'oubliage): Godefroy V 663, waar ook de vormen uvlee, ovlee, oublee voorkomen. Het oud rentenboek (Viel Rentier) van Oudenaarde kent in 1275 een *ouvlie* van ca. 12 pinten haver plus 2 kiekens per ouvlie (ed. Verriest, f. 85). - Taalkundig verwant met oublie (uit mlat. oblata).

ONTSCHACHT. - Uit elkaar genomen. Gezegd van timmer- en schrijnwerk; fr. démonté. Een synoniem is de (minder frekwente) mnl. term ontscut. Bij de weduwe

van Jacob Jsooris te Brugge wordt in 1475 bevonden: ‘Inde voorcamere boven: een wentelcoetse metten bedde, oorpuelme ende blaeuwe saerdge; een ander ontscachte coetse’. (RAB. Proosdij nr. 1293, f. 49). Andere Brugse boedellijsten gebruiken de term ‘ongeschacht’ met dezelfde betekenis. In 1475: ‘Item drie coetsen al onghescacht danof dat deene es een wentelcoetse...’ (id. f. 50). In 1467:

‘Inde voorcamere boven: ...eene onghescachte coetse’. (ld. nr. 1292, f. 114). In 1505 te Zuienkerke ‘up de zoldere boven de camere: ...een ontschachte coetse’. (ld. nr. 1294, f. 40^{v}). - De coetse (beddebak) bestond uit ‘de huerde’ en ‘de barderen’, verbonden met pinnen, tappen en bouten. Het ontschachten van de coetse werd na 1450 vergemakkelijkt door de toepassing van de ijzeren schroef. - Vgl. de wvl termen opschachten en ontschachten bij De Bo.

RAUWSLEPER. - Persoon die, in plechtig rouwgewaad, het lijk volgt op de uitvaart en naar de laatste rustplaats. Op 17 nov. 1505 overleed in het Augustijnenklooster te Brugge pater magister Pieter Meebele, gewezen provinciaal; hij was afkomstig van Wenduine. Als prior had hij veel gedaan voor de luister van de Brugse kloosterkerk, o.m. door het aanwerven van een kostbare monstrans en een zilveren Mariabeeld. ‘Op sijnen uytvaerd - zo noteerde P. Judocus Reyngout in zijn Dagheregister, overgenomen door J.P. van Male (hs. Beschryvinghe) - verscheen volghens de ghewoonte van dien tijdt uyt den naem van de provintie [van de Augustijnen] eenen rauwsleper ghenaemt Coopman wiens rock ende rauwcapproen costede 6 sc. 3 gr.’. Vgl. het collectief *rouwsleep* in WNT XIII 1502: personen die het lijk volgen, fr. convoi funèbre.

STRIEUSSEL. - Het op de vloer of grond gestrooide stro, gras, biezen; strooisel. De (franstalige) stadsrekening van Ieper noteert in 1324-1325 herhaaldelijk uitgaven voor strieussel: nu eens ‘pour jons et autre strieussel’ te strooien voor het belfort en op de markt voor de Sakramentsprocessie, dan weer ‘pour jons et strieusel’ te spreiden op de vloer van de schepenkamer. De eerste dietse rekening in 1326 zet de uitgaven voort voor ‘stroie istrieut in de raedcamere...; omme biesen istrieut in de raedcamere...; van gherse istrieut in 't Groenehallekin os 't parlement hier was’. (Comptes Ypres II 404 405 463 542 551 581). - Strooisel bij processie en in de kerk (uitvaart) is, in sommige plaatsen, tot op heden in gebruik gebleven.

TIMPELETTEN. - Vrouwenkap op metaaldraad gezet over de slapen van het hoofd, gedragen over een gespelde ondermuts of over het glad gehouden haar. Ook (in de evolutie van die kap gedurende de 15e-16e E.): de beugel van edel metaal en/of het fijne naaldwerk die de slapen tooiden. Het langst voortlevend in de ‘oorijzers’ (N.-Holland, Friesland). Mnl. ook templetten. Uit fr. templettes; eng. templers, templettes, temples. Mooie voorbeelden bij Hans Holbein (getekend in Engeland). - Een Brugs hallegebod van 13 april 1504 regelt de standplaatsen voor de aanstaande meifoor: zullen staan in de Pand ten Freren (minderbroeders) ‘alle de ghuene die hemlieden gheneeren met fluweelen ende zyden buersen, zyden linten, templetten ende andere cleene zaken fluweelen ende zydene lakenen...’ (Mémoriaux I 283). In 1526 schenkt jonkvrouw Marie Ghys te Sluis aan jonkvrouw Phelipotte Mostaert ‘de timpeletten die van hare grootvrauwe, joncvrauwe Christine van Spetelinghewerve, ghecommen zyn in ghedinckenesse bij testamente’. (Handelingen Soc. Em. 53, 206). Deze schenking van templetten, van grootmoeder overgeërfd, wijst op de kostbaarheid van dit haartooisel bij de gegoede stand. De Gentse annalist Vaernewijck (Beroerlicke tijden II 106) gebruikt de term als een soort statussymbool waar hij anno 1568 een overval beschrijft van ‘waghenen daer joncvrauwen met tempeletten up zaten’. Die

luxus blijkt ook uit fr. teksten van Rabelais en Calvin; zie Godefroy VII 666; Huguet VII 206; alsook Oxford Dict. IX-2, 167. - WNT XVI 1497 ook aan te vullen met Mellema (1636): templet, templetten = Vrouwen hulsel, Bandekens. Goede afbb. bij Enlart 189-195, Laloir 359, Cunnington 213.

A.V.

Vraagwinkel

Torens bouwen

Met welke geldmiddelen werden de grote kerktorens in Vlaanderen gebouwd? Ieper (St. Maartens) kreeg in 1370 voor twee of meer jaar het stadsdeel in de boeten; Mechelen kreeg voor St.-Rombouts in 1450 de inkomsten van de grote aflaat... en zo voort zou men een leerrijk kapittel zakelijke (economische en financiële) geschiedenis van onze torens kunnen samenstellen, tot aanvulling van hun technische bouwgeschiedenis.

E.N.

Vlaamse bouwstijl in Madrid

In 1884 ging de Armería van het Koninklijk Paleis te Madrid in de vlammen op. Dat was een verlies voor de daarin tentoongestelde wapencollectie, het was echter een bijzonder 'Vlaams' verlies. Immers die Armería huisde in de gebouwen (zuideinde van de linkervleugel van het paleis) die ca. 1590 door koning Filips werden opgericht als Koninklijke Stallen en, naar zijn uitdrukkelijke wil, in Vlaamse stijl werden uitgevoerd. Zo verhaalt de geschiedenis. De herbouwde (1893) Armería werd in 'nieuwe' stijl opgetrokken. En zo zoek ik een documentaire afbeelding van de 'Vlaamse' Armería van vóór 1884? Waar te vinden?

E.N.

Den Papegay

Onder de 'volksboeken' herdrukt (zonder datum, ca. 1800) door de gebroeders Gimblet te Gent, wordt 'Den Papegay' vermeld. (Bibl. Gantoise nr. 6730). Vanderhaeghen geeft geen enkele toelichting bij die titel, die een ingekorte titel schijnt te zijn. Wat was de inhoud van dit boek?

R.D.

Sint-Jakobsgasthuis te Brugge

Een lokale overlevering spreekt van een oud St.-Jakobsgasthuis dat gelegen was bij de Katelijnepoort en dat 'vervangen' werd door de St.-Katelijne-parochiekerk. Is dat zuiver legende? Ik vind geen enkel historisch getuigenis over dat oude gasthuis. Ook Duclos vermeldt het niet.

M.V.

Kelder te Keulen

Riten (van Harelbeke) vertelde gaarne van toveressen, wel een beetje om ons - hij was kerkbaljuw en wij misdienaars - benauwd te maken. Ik herinner me nog een van zijn spreuken: ‘De toveressen komen bijeen in de kelder te Keulen’. Is er een bepaalde tover- of spookhistorie waarin die kelder van Keulen voorkomt?

H.R.

Pruimere

Is pruimere voor pruimelaar, pruimeboom nog ergens bekend of in gebruik? en ook adj. pruimeren (hout)?

M.D.

Vool

Veurne-Ambacht kent nog *vool* voor veulen. Zijn er ook samenstellingen met vool, als voolpeert, voolmerrie, bekend?

G.D.

Folha de Flandres

Portugese benaming voor blik, eigenlijk: ‘bladmetaal van (uit) Vlaanderen’. Vanwaar die benaming? import van blik uit de Nederlanden? Misschien in een Portugees etymologisch woordenboek te vinden?

G.P.B.

Brugse schoolmeester

Omstreeks 1690 was in Brugge een zekere Arnout Criel als schoolmeester werkzaam. Zijn er ergens bijzonderheden over zijn herkomst en werkzaamheid te vinden?

C.J.

Roos van Jericho

Als motief in damastlinnen wordt, begin 17e eeuw, soms de ‘Roos van Jericho’ genoemd. In welk museum of collectie is er linnen met dit motief bewaard? Was dit motief ook in Vlaams spellewerk (kloskant) bekend?

J.V.D.

Roepnamen voor koeien en paarden

In Westelijk Zeeuws-Vlaanderen - van Aardenburg tot over Oostburg - zijn volgende namen in gebruik: Blesse, den Bles (ook Blisse, Blis); Bonte, Bontje; Mol, Molle; Sterre, Vaole, Witterik. Zijn dezelfde namen ook in 't Noorden van Brugge in gebruik?

G.D.

Koningin Isabella

Ik las ooit (in een historische roman) dat het ideaal van koningin Isabella van Castilië (de grootmoeder van Keizer Karel V) was: ‘soldaten onder de wapens, bisschoppen in hun kathedralen en boeven op de galeien’. Is dit een historische uitspraak van Isabella? is de bron ervan bekend?

F.W.

Corrence

Naam van een ‘siecte contagieuse’, soort epidemie of pest, in 1596 vermeld door de kroniekschrijver van Duinkerke. Welke ziekte was dat? Ze kwam uit Frankrijk en bereikte de frontiersteden Boulogne, Montreuil, Kales, Kamerijk.

E.N.

[Nummer 7-8]

Bij een driehonderdste verjaring
De Marullen in Brugge

De aankomst te Brugge in 1667 van de eerste geestelijke dochters die uit Dendermonde de populaire naam Marollen meebrachten, wordt door de Brugse memoralist Jaecques Inbona († 1714) in zijn Rare Geschriften (hs. p. 266; Biekorf 1962, 285) aangetekend als volgt:

'Ontrent desen tijt quamen tot Brugge woonen in Roosendaele eenijghe devoote dochters in forme van religieusen ende cochten ten latsten een huijs ende herberge genaempt *Sint Quintin*, ende men hietse onder de ghemeente de marollen ende opserveerden ten deele de regulen vande moeder Theresa alles in Roosendaele.'

Getuigenis van dokter Ingelbrecht. 1680

Een tweede belangrijk getuigenis over de vestiging van de Marullen te Brugge werd in 1688 gepubliceerd door de Brugse medicus Carel Baselis Ingelbrecht in de 'Generaele Kronycke van Vlaenderen...' Dit werk bevat o.m. een vertaling met aanvullingen van Damhouders alsdan verouderde beschrijving van Brugge (Magnificentia, uit 1544). In die Amsterdamse uitgave, waarvan sommige exemplaren het jaartal 1684 dragen, is dokter Ingelbrecht bijzonder uitvoerig (p. 11-12) over de Marullen. Zijn tekst, die hier volgt, werd zeker opgesteld ten tijde van pastoor Gerseken, die actief de nieuwe stichting had bevorderd.

'Dese vergaderinghe der Marullen, alzoo ghenaemt vande H. Marula, bestaet uyt verscheyde Godtvruchtige Dochters, dewelcke een gheluck-saligh leven onderhouden, onder de bestieringhe van haerluyder eerweerdigen Herder, oft, Pastoor: den welcken teghenwoordighlijck is den Heere *Jan Boudewijn Gerseken*, Pastor in de St. Jacobz-kercke: desen Heere Pastoor doet de Marul-Susters wonderlijck in de deught aenwassen: welcker volmaecktheydt zoo groot is, dat zy gheene Rijcke Dochters en willen, noch moghen ontfangen, ten zy dat de zelve eerstmael aen de wereltsche Rijckdommen en goederen versaeckt hebben. Zy en hebben in haerluyder woonstplaetse gheene byzondere Kercke: maer hebben haere Prochie-kercke

verkoren, ende laten zich gheleyden in alle gheestelijcke oeffeninghen vanden Herder der zelve kercke...: in alle haere hanteringhen volghende de Leeringhe van den H. Apostel Paulus, want zy met den arbeydt der handen het daghelijcksch broodt bekomen: ende ten lesten leven onder 't gebodt van eene Moeder, als kinderen van ootmoedigheydt. Zommighe onghemanierde luyden hebben (in 't beghinsel) dese Marul-Susters wat te zeer bespot: alhoewel het kenbaer zy dat dees' instellinghe aen ghene kloosters en moet wijcken, in ghehoorsaemheydt, ootmoedigheydt, ende zuyverheydt'[(1)].

Getuigenis van J.P. van Male. 1730

Meer bijzonderheden over de Marullen worden ons medegedeeld door Jan-Pieter van Male (1681-1735), in zijn 'Kerckeslicke Saken der stede van Brugghe (hs. van Huerne, deel 3, f. 96). De auteur was in de jaren 1710-1717 onderpastoor op de St.-Jakobskerk, de parochie waarop *Rozendale* gelegen is: plaats waar de eerste Marullen zijn komen wonen. Van Male had pastoor Nollet, de opvolger van pastoor Gerseken, persoonlijk zeer goed gekend.

Van Male behandelt de eigenlijke kloosters in vier artikels; dan volgt een artikel over het Begijnhof, en ten slotte een artikel zes: 'Van de vergaderinghe der Marullen, ende van de gheestelicke dochters gheseyd *quesels*'. (Alias in de tafel: 'vande devotairen ofte sooghenoemde gheestelicke dochters'). Zijn tekst luidt als volgt.

'De Marullen, tsy dat sij van de H. Marula ofte ergens anders af hunnen naem ontleenen, zijn eene vergaderinghe van godtvruchtighe vrauwspersonen de welcke onder een overste, die sij moeder noemen, te samen woonen werckende in het ghemeen voor den cost. Sij draghen eene eenvoudighe borgerlicke cleedinghe ende behouden de vrijheyd van uijt het gheselschap te moghen scheeden.

Sy onderhouden op den dagh ende oock des naghts eenighe sekere uren om te samen te bidden, wercken doorgaens seer neerstigh ende stilswijghende, sijnde verbonden de ouderlinghen ende crancke door ghemeenen arbeyd te onderhouden.

Inde voorgaende eeuwe syn sij tot Brugghe onder de prochie van Sint Jacobs aenveerd onder den pastoor Joannes Balduinus Gersekens, den welcken aen hun voor eersten gheestelicken vader ende zielbestierder ghedient heeft, ende volghens het

(1) Dokter Ingelbrecht († 1693) moet de Marullen bijzonder genegen geweest zijn. Aan de 'Marul-Susters' alleen geeft hij, in de tekst van de Kronycke, evenveel ruimte als aan al de kloosters van Brugge samen. De toon van zijn nota is apologetisch en de medegedeelde passus wordt nog gevolgd door een vertaling van heel C. 5 uit het Boek der Wijsheid (lof van de rechtvaardigen en bestraffing van de spotters).

bespreck van hunne aenneminghe soo waren sij in allen deelen verplicht op de sondaghen ende heilighdagh[en] den goddelicken dienst in de Sint-Jacobskercke bij te woonen, ende den pastoor van aldaer voor hunnen herder te houden.

Den heer Carolus Nollet [1689-1716], opvolger van den voornoemden, om eenighe besondere redenen sigh weinigh gheleghen latende aen dese Marullen, soo hebben sij sigh begeven onder de gheestelicke bestieringhe van de ongeschoeide Carmeliten, nochtans sigh niet connende onttrecken aen de schuldighe erkentenisse van hunnen pastoor, den welcken (het ghone oorsake van vervremdinge was) gheensins en wilde verstaen dat sij, met bewillingh van den heer bisschop ofte vande vicarissen, eene besandere capelle in hun beluick souden hebben, alwaer ten hunnen dienste soude misse ghedaen worden, segghende dat sulcx maer en streckte om sigh teghen de belofte, in hunne eerste aenneminghe ghedaen, te onttrecken aen de parochiale kercke, soo als menighe andere voor dien tijdt ghedaen hadden, tot groot nadeel van hunne moederkercke.

Dus bleef de sake in state tot dat ghemelden heer pastoor [Carolus Nollet] sijn ampt hebbende overgegheven [in 1716] aen sekeren Marianus Rielandt, desen, door veele tusschensprake beweeght, heeft de Marullen toegestaen dat sy met oorlof vanden bisschop in hun capelleken souden moghen misse doen lesen, soo dat sij nu dies weghen hunnen wensch becommen hebben, blyvende nochtans verplicht in alles sigh te ghedraghen als parochianen van Sint-Jacobs kercke.

Joncvrauwe Magdalene van Westvelde, weduwe van d'heer Franchois van Beversluis, in sijn leven ontfanger generael des landts vanden Vrijen, de welcke weduwe nu over wenighen tydts [op 11 dec. 1727] overleden is, heeft ghefundeert ende beset in dit capelleken van de Marullen eene eeuwighe daghelicxsche misse, ende daer syn nu nogh andere besetten.

Het capelleken is cleen maer seer soet. De woonste werd meerder ende meerder, daer is eenen schoonen hof ende het is te geloven dat metter tijdt, door de jonstighe mildheijd van besondere personen ende door de standvastighe neerstigheijd van dese dochteren, hunne middelen seer zullen toenemen.'

Tot zover Van Males redactie van ca. 1730.

De bovenstaande getuigenissen laten toe een paar punten van de geschiedenis van de Brugse Marullen - die na de Franse tijd in een nieuwe taak (onderwijs) en onder een nieuwe officiële naam (Maricolen) opduiken - wat nader te belichten[2].

(2) Over de Maricolen te Brugge bestaat geen monografie. Het belangrijke algemene werk van M. De Meulemeester, Les Maricoles à Termonde (Dendermonde, 1913) bevat pp. 93-103 een fundamenteel hoofdstuk over de stichting te Brugge. (Het genoemde werk vormt deel XVI, pp. 1-164, van de tweede reeks der Gedenkschriften van de Oudh. Kring van Dendermonde.) Deze franstalige monografie is zeer gedocumenteerd en brengt verscheidene correcties op het meer vulgariserend werk van dezelfde auteur: Geschiedenis van de Maricolen (Brugge, 1913; 164 blz.). Dit laatste werk handelt over Dendermonde, Gent en Deinze, niet (speciaal) over Brugge.

Ook de stichteres van het Dendermondse en het Brugse huis mag, in dit gedenkjaar 1967, wat duidelijker op de achtergrond van tijd en milieu getekend worden[3].

Anna Puttemans van Vlassenbroek

In 1646 (19 febr.) - het jaar dat Pater Poirters zijn *Masker van de Wereld* voltooide - werd in het St.-Alexiusbegijnhof te Dendermonde een 25-jarig meisje geprofest, met name Anna Puttemans. De jonge begijn stamde uit een landbouwersfamilie van Vlassenbroek (Baasrode). De Puttemans waren daar een welgestelde familie, alleen een gegoede familie kon aan een kind de vereiste uitzet en 'dote' meegeven die door de meesteressen der beginale conventen voor de intrede waren vastgesteld.

Het Begijnhof van Dendermonde was alsdan, sociaal bekeken, even burgerlijk en verstard als de hoven overal elders in onze Vlaamse steden. De hoge cijfers van bevolking bevestigen alleen de geestelijke stagnatie. De bevolking van het St.-Alexiushof bedroeg in 1660 ruim 200 (tweehonderd) 'geprofeste' begijnen, gegroepeerd in een federatie van conventen, en vormde een roerig 'heilig nest' eerder dan een omheinde tuin van vroomheid. De meesteressen van de conventen lieten, eigenmachtig en niet heel belangeloos, een aantal weduwen en geestelijke dochters 'buiten professie' in het Hof wonen. Die parasitaire groepen drukten op het leven van de officiële begijnen, zaaiden twist in de conventen en ondermijnden het gezag van de 'heilige regel'. In 1660 trad de actieve landdeken Daens (D'Haens) tegen die misbruiken op. In 1665 stond men echter even ver; de bisschop zelf vaardigde een ordonnantie uit tot herstel van de 'heilige regel', de meesteressen staken ook dan nog geen vinger uit om aan die richtlijnen gevolg te geven[4].

Het is juist gedurende die trage en lauwe jaren dat begijntje

(3) Over Anna Puttemans, zie de twee aangehaalde werken van M. De Meulemeester die, hoewel daterend van 1913, nog steeds onmisbaar zijn. - Het jubelnummer van Eigen Erf (driemaandelijks ts. verschijnend te Brugge), XIX, 1966-67, pp. 13-52, bracht een mooi geïllustreerde en goed gecommentarieerde uitgave van Anna Puttemans' 'Historie van de geestelicke schole'. - De familie Puttemans was nog omstreeks 1770 gevestigd te Vlassenbroeck; zie M. Bovijn, Baasrode, 42 54. (Gedenkschriften Oud. Kring Dendermonde, 3e reeks, dl. XII.)

(4) M. Bovijn. Sint-Alexiusbegijnhof te Dendermonde (in Gedenkschriften Oudh. Kring, 3e reeks, dl. IX) 241-242.

Puttemans veertig werd - en voor God en haar geweten vaststelde dat ze, na 15 jaar begijneleven, weinig had uitgericht om aan de zelfgenoegzame routine te ontkomen en om het Evangelie van ergens één zijde te benaderen.

Anna dweepte met Bolswerts mystico-romantische best-seller 'Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie' (Antwerpen 1627) en droomde ervan de wereld in te gaan 'gekleed als pelgrims, te weten met eenen rock aen, een van boven tot beneden, gemaeckt van rouw lijnwaet, ongeverwt, met eenen palster in de handt, met eenen hoet op gelyck duyfcken en willemyntien of de pelgrims syn draeghende'(5). Of, zo dit niet mocht, dan kan ik gaan leven als een kluizenares, als een van Bolswerts heilige Eremytinnen, zoals in de vurige tijden van weleer, zo dacht de edelmoedige ziel...

Toen kwam de gedenkwaardige zomer van het jaar 1662.

Als een onverwachte en ongewenste nieuwigheid in het kerkelijk leven van Dendermonde verschenen een drietal Paters Discalsen in de stad. Ze mochten er een huis stichten, zoals bleek uit de papieren die ze aan de schepenen voorlegden: de aanbeveling van de Spaanse gouverneur en het placet van de Spaanse koning. De ambachten en neringen echter oordeelden dat de maat nu vol was en verzetten zich tegen de nieuwe stichting in hun van kloosters verzadigde stad. En hun verzet tegen het nieuwe bedelklooster zouden ze jarenlang volhouden(6).

Onder die betwiste Discalsen van het eerste uur stond de dienaar van het woord en voorbestemde leidsman naar wie Anna, als gefrustreerd begijntje, twintig jaar lang had gehunkerd. Pater Herman (a sancto Norberto) was de naam van de jonge (34) bezielende predikant, die door zijn sermoen op St.-Jozefsdag 1663 de charismatische drang van begijntje Puttemans zou opvangen en richten(7).

Pater Herman werd de geestelijke leidsman van Anna en van vijf meisjes - vier uit Dendermonde en een uit Lebbeke - die voor het samenleven in een nieuwe 'geestelijke schole' waren gewonnen. Niet meer dan enkele maanden mocht zijn verblijf te Dendermonde duren, maar de stempel van zijn Hollandse herkomst en van zijn Theresiaanse geest zou de nieuwe onderneming lang blijven kenmerken.

(5) Bolswerts mooi geïllustreerd boekje beleefde een 20-tal herdrukken, en werd in het frans, engels en duits vertaald. - Het 'Bosch der Eremyten ende Eremytinnen' verscheen te Antwerpen in 1619.

(6) Gedenkschriften Oudh. Kring Dendermonde, 2e reeks, dl. XI (1905) 103-105, 114-115. - Vgl. het verzet te Gent in 1664 tegen de vestiging van de Ursulinen: E. De Busscher, Juste Billiet-Chroniqueur gantois 178-186 (Gent 1873).

(7) Over Pater Herman (Pieter van Steen) zie vooral M. De Meulemeester, Les Maricoles 11-13 et passim.

Pater Herman (1629-1686) was een Hollander uit Edam. Hij stamde uit dat hervormde Noorden waar begijnen van een nieuwe, niet-professionele soort een eigenaardig hulpinstituut van de kerk vormden: *klopjes*, noemde men ze, geestelijke dochters of 'maagden' ook; historisch mogen ze gelden als gelaïciseerde opvolgsters van de 'Zusters des Gemenen Levens'. In Holland was immers, bij het ontbreken van kloosters, een tussenvorm van 'kloosterlingen' ontstaan, een type 'auxiliaires', die het werkzaam leven in de wereld betrachtten zonder openlijke gelofte. Als een soort tertiarissen waren ze bij de verschillende orden - ook bij de Jezuieten - aangesloten. Ze konden alleen of in hun familie leven, soms woonden ze in 'vergadering' of 'vrije familie' onder een moeder, zoals te Haarlem(8). Het instituut van de Hollandse klopjes en de Theresiaanse spiritualiteit waren de twee nieuwe en (in Vlaanderen) vreemde elementen die de Marollen van Pater Herman en Anna Puttemans zouden kenmerken. Vooral die klopjesopvatting van het Noorden werd, ook door weldenkende geestelijken en leken, beschouwd als nodeloos en voor het katholieke klooster- en begijnenrijke Zuiden ongepast.

Voor de Dendermondse stichting is juli 1663 de beslissende maand. Anna pelgrimeert alsdan naar St.-Winoksbergen om er de raad van de prior der Predikheren in te winnen. Deze keurt de leiding van pater Herman goed, met uitzondering van het romantische pelgrimsuniform: het kleed weze dat van de geestelijke dochters in zijn eenvoudigste vorm, zei Pater Claeys. En zijn raad gaf de doorslag.

Op de terugreis naar Dendermonde pleisterde Anna bij de Discalsen op de St.-Jakobsparochie te Brugge. Een eerste kennismaking met de stad en de parochie waar ze zich, enkele jaren later, definitief zou komen vestigen. Doch eerst zouden de begijnen van Dendermonde haar de afvalligheid van het Hof duur betaald zetten.

Anna gaat nu beslist en rechtdoor, verkoopt haar meubelen, verlaat op 24 juli het Hof om 's anderendaags met de vijf meisjes het nieuw kleed aan te trekken en in een nieuw huis een nieuw leven te beginnen. Die stap binnen Dendermonde was feitelijk de enige en grote pelgrimage van haar leven. Het Professieboek van het Begijnhof stelt nevens haar naam de volgende zure en kleinerende nota: 'is met haeren vrijen wielle (sic) van het [hof] gegaen in een gheestelijck vrauw huys'(9). Anna en de vijf meisjes werden door de (nu eensgezinde) tweehonderd begijnen en de parasieten van het Hof overgoten met

(8) Dr. C.W. Roldanus, Zeventiende-Eeuwse Geestesbloei, Amsterdam, 1938, pp. 27-28. Vgl. L.J. Rogier, Gesch. Katholicisme II 367-372.

(9) M. Bovijn, Sint-Alexiusbegijnhof 205.

smaad en laster. Pater Herman kreeg er ongenadig van langs en werd onverwijld gepromoveerd naar Antwerpen - en tijdelijk ook naar de karmelitaanse kluize (desertum) van Nethen - en mocht zich met die nieuwe vrije familie van Marollen niet meer inlaten. Het ordinariaat, bewerkt door religieuze en profane rapporten, dacht eraan dat omstreden ‘gheestelijk vrauw huys’ te doen sluiten...

Trots alles hield de nieuwe stichting stand te Dendermonde, en begin 1667 verschijnt ‘Moeder’ Puttemans met twee van haar dochters, nl. Anna Spanoghe en Maria Maes, op de St.-Jakobsparochie in Brugge. Ze opent er het stuk Brugse Marullen-geschiedenis dat in bovenstaande getuigenissen is geschetst. Tot begin 1671 blijft ze ook Moeder van het huis van Dendermonde. Aan de stichting van de Marollen te Gent (1671) en te Leuven (1672, vanuit Gent) neemt ze geen deel meer. Bij haar dood op 26 nov. 1673 was ze alleen nog Moeder van het zelfstandig staande huis in Rozendal te Brugge. Het huis van Dendermonde was haar - niet zonder wrijvingen - ontgroeid, en zij zelf had alle heimwee verloren naar een stad van zoveel bitterheden.

Marollen - moralen - maricolen

De ‘saemenwonende werkdochters’ van Anna Puttemans werden te Dendermonde bekeken als minderwaardige begijnen ‘zonder dote’, die zich verstoutten een eigen huis of convent te vormen buiten de omheining en de parochie van het zaligmakende begijnhof. Een familie van ‘werkdochters’ wilden ze zijn - zonder gelofte evenals de begijnen - doch levend buiten de hofmuren, in de wereld. De wereld zelf boudeerde die nieuwelingen. Burgerij en volk stonden afwijzend tegenover geestelijke dochters van een ongekend, bedenkelijk model, die buiten clausuur en omheining gingen leven, geen eigenlijk kloosterkleed droegen, van hun eigen handwerk wilden bestaan. Hun verschijning in het stads- en parochieleven werkte storend, leek voor sommigen een provocatie.

De naam ‘Marollen’ is zeker, bij de stichting zelf, in Dendermonde ontstaan in 1663. De term had in zijn eerste toepassing een ongunstige, spottende betekenis: ‘devoten van gering allooi’[10]. Dokter Ingelbrecht getuigt, als tijdgenoot in 1680, dat ook te Brugge gedurende de stichtingsjaren 1667-1672 sommige ‘onghemanierde luyden’ de Marullen al te zeer hebben bespot.

(10) Vgl. de andere benamingen: Kwezels, Dibben, Devoten, Devotairen (Devotarigen reeds in de 16e eeuw). - De voortzetter van Sanderus' Flandria Illustrata, ed. 1735, III 241, ziet in de naam Marollen een spotnaam ingegeven door de kledij.

Het eigenaardige en plezante van de geschiedenis is nu wel, dat die geestelijke werkdochters de spotnaam Marollen hebben aanvaard en hem bij het volk zo sympathiek wisten te maken dat hij, na drie eeuwen, zowel in Brabant (Leuven en Antwerpen) als in Vlaanderen (Brugge en Gent) heeft standgehouden. Ondanks allerlei pogingen tot verfraaiing, en ook nadat de barokke term Maricolen in de 19e eeuw als officiële naam werd aangenomen.

De benaming vertoont te Brugge de volgende evolutie.

De overkomst van Moeder Puttemans naar Brugge wordt in de bisschoppelijke Acta van 5 april 1667 aangetekend zonder nadere bepaling dan: 'zekere geestelijke dochters gezeid Marollen' *(quaedam devotae dictae Marollae)*. De gelijktijdige Brugse kroniekschrijvers kennen geen andere naam dan Marollen (inbona), Marullen (Ingelbrecht; J.P. van Male). De eigen traditie wordt weergegeven in een brief van 1 febr. 1717 aan de bisschop gericht door de 'moeder ende susteren van de Marulen gheseyt Marollekens' en getekend door 'Françoise de Guysere, moeder van de Marollekens'.

Dit laatste, sympathieke Vlaamse diminutief wordt door de secretaris van het bisdom weergegeven door 'puellae Marollae' in 1703, 'filiae Marollae' (alsook 'sorores vulgo de Marollekens') in 1717. De kanselarij handhaaft de benaming 'de Marollekens binnen Brugghe' (aflaatvergunning 1729); bisschop de Castillion verzendt in 1747 naar de statuten 'van de gheestelicke Dochters genaemt Marolen binnen der stede van Brugghe'. De Acta vermelden in 1757 de kapel van de Marollen en in 1782 verkrijgt de overste van de Vergaderinghe der Marollen *(congregatio Marollarum)* de toelating van de bisschop om aan de feestelijkheden van de Leuvense primus Beyts deel ne nemen[(11)]

Reeds in 1680 had de aartsbisschop van Mechelen in zijn rapport aan de H. Stoel voorgesteld de benaming Marollen te vervangen door *Moralen* (Zedelijke Zusters). Dit voorstel was feitelijk een diplomatieke reactie tegen de aanvraag van Pater Herman, gericht aan de bisschoppenconferentie van 1673, om de benaming *Marialen* te doen doorgaan. Noch de bisschoppen noch de internuntius wilden alsdan een 'mariale' benaming (noch Mariales, noch Maricolae) aanvaarden[(12)].

(11) Archief Bisdom Brugge. Acta 1667, f. 20; 1703 (f. 85: 1717 (f. 160^{v}; 1729, f. 52^{v}; 1747, f. 34^{v}; 1757, f. 63; 1782, f. 112^{v}. - De teksten uit de Acta werden ons vriendelijk medegedeeld door Z.E.H. Jozef Geldhof, pastoor van Meetkerke, waarvoor welgemeende dank. - Over de algemene geschiedenis van de naam, zie De Meulemeester, Les Maricoles 38-55.

(12) J. Paquay, Les rapports diocésains... au Saint-Siège, Tongeren, 1930, p. 15. - Een daarmede samenhangende brieftekst uit 1680 bij J.J. Berthier, Innocentii PP. XI epistolae ad principes, Rome, 1891, I, 347 ('negotium puellarum quas Marollas vocant'. Ik dank Prof. L. Ceyssens ofm voor de vriendelijke mededeling van deze laatste tekst. - Reeds in 1673 publiceerde Ambrosius Capello, bisschop van Antwerpen, voor de in 1671 aldaar (op de St.-Jorisparochie) gevestigde Marollen, een soort regel: 'Ordonnantiën voor de Familiën van geestelijke dochters van O.L.V. van toevlucht ghenaemt Moralen'. Ook deze gecombineerde formule ontwijkt een eigenlijk 'Mariale' benaming. Zie De Meulemeester, Les Maricoles 52; en verder voetnoot 14.

De benaming *Moralen* (Sorores Morales) verschijnt eerst in 1743 in de Brugse Acta *(filiae nuncupatae Morales; filiae devotae dictae Morales).* Die benaming loopt alsdan hand in hand met de traditionele *Marollen;* een laatste vermelding in 1778 luidt: 'de devote dochters gezeid Marolen, anders ook Moralen'(13)

Inmiddels begon, onder Keizerin Maria-Theresia, de verlichte term *Maricolae* veld te winnen, althans in de officiële stukken. De Acta gewagen van Maricolae in 1778, 1783 en volgende jaren, Maricollen in 1788(14).

Zo we dit overzicht met een kijkje buiten Brugge mogen aanvullen, dan blijkt de evolutie van de benaming te Gent een gelijkaardig verloop te hebben gekend. De Gentse Moeders die in de 18e eeuw de pen ter hand nemen om de geschiedenis van hun huis te belichten, spreken alleen van 'het gemeente der geestelijke Dogters genaemt Marollen' (Moeder Anna-Maria Schepens ca. 1750) of van de 'Dienaressen van Maria genaemt Marollekens' (Moeder Theresia Metdepenninghen ca. 1780). Toch schijnt de term *Moralen* in de late 18e eeuw te Gent vastere voet te hebben gekregen en - althans in officiële stukken - wat langer te hebben standgehouden dan te Brugge: *Moralen* is in 1793-1796 de courante benaming en verovert zelfs een plaats in de titel van de 'Kronijke van de Moralen van Akkergem' (1794). Napoleon zal in 1813 de statuten erkenvan de *Soeurs Morales* (Rode Lijvekens). Doch ook in die periode wordt Moralen met Marollen toegelicht. Rector Papeleu noemt zijn dochters in 1796 'Moralen, gemeenlijk geseyt Marollekens', en de prefekt van het Schelde-departement richt in 1805 zijn brieven naar 'les filles, vulgairement connues sous la denomination de Marolles...; les filles Marolles...'. De

(13) Acta 1743, f. 42^{v}; 1778, f. 179.

(14) Acta 1778, f. 564; 1783, f. 35; 1780, f. 180^{v}. - De benaming Maricolae, door Pater Herman in zijn latijns tractaatje van 1678 gelanceerd, vond geen weerklank. In 1673 had hij contact gezocht met de benediktijnen van Maroilles in Henegouwen (Landrecies, Nord), die uit hun lokale naam het stichtelijke collectief 'Maricolenses' (Mariavereerders) hadden gedistilleerd. Doordrijvend als hij was, liet hij op het emblematisch titelblad van zijn boekje een drietal Marollen graveren als tegenhanger van monniken van Maroilles.

gedrukte professie-verzen uit die tijd spreken alleen van de ‘Gemeynte der Marollen’[15].

De vorm *Marullen* is eigen aan Brugge, en eigen aan deze stad is ook de (simplistische) uitvinding van een heilige *Marula* om de benaming Marullen uit te leggen. Dokter Ingelbrecht is in 1684 de eerste die de H. Marula naar voren brengt. J.P. Van Male hecht in 1730 weinig waarde aan de goedkope hypothese van zijn stadsgenoot. De Marula-etymologie heeft buiten Brugge geen weerklank gevonden.

Statuut en bezitsvorming

Moeder Puttemans heeft in 1667 voor de vestiging van een huis in Brugge een plaats gekozen in Rozendal, op de St.-Jakobsparochie, in de buurt van het klooster der Discalsen. De pastoor, Johannes Balduinus Gerseken, heeft de stichting bevorderd en is gedurende 22 jaar (1667-1689) de geestelijke leider van het nieuwe huis geweest. De Marullen hadden geen eigen kapel en mochten er geen hebben: zo was bepaald in de akte van vestiging. Hun kerk was de parochiekerk, waar ze geen eigen ‘zitten’ hadden, maar midden in de gemeente de diensten bijwoonden. Op het St.-Jakobskerkhof zijn Anna Puttemans en de eerste Marullen dan ook begraven geworden.

Onder pastoor Carel Nollet (1689-1716) zijn de verhoudingen niet meer dezelfde. De Marullen streven naar een eigen kapel en zoeken daarvoor protectie in bisdom en vicariaat, boven het hoofd van de pastoor heen. Tevergeefs. Pastoor-jurist Nollet wil niets van zijn pastorale rechten prijsgeven, opzettelijk om de vorming van een geprivilegieerde gemeenschap met eigen kapel, bedienaar en fundaties - een nieuw klooster ten slotte - te voorkomen. Vandaar de wrijvingen tussen de Marullen van Rozendal en de kordate pastoor, die de geestelijke leiding van het huis aan de Discalsen van zijn parochie overlaat[16].

Eerst onder pastoor Rielandt (1716-1737) en bisschop van Susteren halen de Marullen de slag thuis. Omstreeks 1720 hebben ze een eigen kapel met eigen bediening. Weldoeners funderen er een dagelijkse mis. Hun eigen handwerk (naaiwerk en kloskant) en schenking vanwege vrienden laten hen toe hun huis en erve uit te breiden en uit te bouwen. Ze blijven echter parochianen van St.-Jakobs.

Een bijzondere weldoenster van de Marullen was Jonkvrouw Marie Magdalene van Westvelt, weduwe van de in 1717 overleden Heer François van Berversluys, ontvanger-generaal van

(15) Bibliographie Gantoise IV 81 84. - Ook te Antwerpen wordt de populaire benaming Marollen eerst laat in de 18e eeuw door de filosofische Moralen aangetast. Daarover F. Prims, Geschiedenis van Antwerpen XXI, 311-312; XXV, 152-153 (Antw. 1943, 1948).

(16) Zie boven het getuigenis van J.P. van Male.

het Vrije[17]. Die rijke weduwe vulde haar laatste levensdagen (ze overleed 11 dec. 1727) met goede werken. Ze begiftigde o.m. de godshuizen De Pelikaan en Van Campen, stichtte twee studiebeurzen in het Brugse Seminarie, schonk aan de O.L. Vrouwkerk de beruchte monstrans die als 'Katte van Beversluys' bekend staat. In de lijst van uitdelingen op haar uitvaart en jaargetijde worden 'de Marollen' genoemd, onmiddellijk na de Brugse vrouwenkloosters (testament van 1727). Uit de boven medegedeelde tekst van J.P. van Male blijkt dat die liefdadige weduwe ook in de kapel van de Marullen een 'beset' voor een dagelijkse mis gefundeerd had.

De streving naar de 'kloosterlijke' levensvorm schijnt gelijke tred te houden te Brugge en te Gent. De Marollen van deze laatste stad hebben ook eerst in 1733 - wat later dan te Brugge - de lang begeerde eigen kapel gekregen.

Echte (juridische) kloosterlingen zijn de Marollen vóór 1800 niet geworden, in geen enkele stad. Aan de laïcisering van Jozef II konden verscheidene huizen ontkomen door de bewijzen van hun lekenstatuut voor te leggen. Hun kleed, dat alsdan reeds zeer naar het nonnenkleed toe was geëvolueerd, was geen bezwaar. Anders lag het toen het Directoire alhier de kloosters nationaliseerde. De Marollen mochten wel - zoals te Antwerpen - betogen dat ze zwarte kap en rok droegen 'uit spaarzaamheid', maar dat ze anders niets te maken hadden met professie, geloften, of iets dat naar kloosterleven rook: het kleed maakte wel degelijk de man, zo oordeelden de commissarissen, en het huis werd gesloten.

Te Brugge verliep het andersom. De Marullen zagen er in 1784 te kloosterachtig uit om genade te vinden in de ogen van de Kloostercommissie van de progressistische Jozef II. Achttien jaar later stonden de overlevende zusters bij elkaar 'gelijk een koorde' om, onder de zegen van Bonaparte en van het Konkordaat, een nieuwe taak aan te pakken. Maria-Theresia en Jozef II hadden reeds, als voortrekkers, het schoolmonopolie van het oud regime gebroken. De Franse grondwet huldigde nu het principe van de vrijheid van het volksonderwijs. De Marullen, nu Franse staatsburgeressen geworden, zouden in de 'eeuw van de school' als schoolvrouwen optreden, zoals weldra veel andere devote dochters, om dan te gelegener tijd het kloosterkleed en een kloosterregel en de mariale naam Maricolen aan te nemen. En om met hun plannen voor dan (en voor later) terug te keren naar hun bakermat op de St.-Jakobsparochie, waar Moeder Puttemans in 1667 een eerste 'huijs ende herberghe' met een kleine kern van Dendermondse en Brugse Marollekens betrokken had.

A. VIAENE

(17) J. Bethune, Méreaux des familles brugeoises, 22-25 (Brugge 1890).

Pieter-Jan Gezelle, Napoleonist

In zijn uitvoerige biografie over zijn grote oom Guido Gezelle[1] wijdt Caesar Gezelle ook een viertal bladzijden aan Pieter-Jan Gezelle (° Heule 29.9.1791 - † Heule 27.5.1871) - vader van de vereerde meester en grootvader ook van de biograaf - en diens wedervaren als soldaat van Napoleon[2]. In dat werk publiceert Caesar Gezelle over die beroerde levensjaren van zijn grootvader het 'schriftelijk' getuigenis van een familielid, nl. van Katherine Dekyvere, 'dochter van... (Pieter) Dekyvere en nichte van mijnen vader[3]' (Romaan Gezelle). Ook hetgeen Florence, zuster van Guido Gezelle, vertelde over die Napoleontische herinneringen van Pieter-Jan, werd door Caesar Gezelle voorzichtig, tussen aanhalingstekens, in die biografie verwerkt. Die onwaarschijnlijk lijkende oorlogservaringen, die ook Caesar Gezelle nogal 'sprookjesachtig' schenen, werden overgenomen of samengevat door andere biografen van Pieter-Jan Gezelle[4].

Wie echter aandachtig Katherine Dekyvere's getuigenis leest en critisch luistert naar Florence Gezelle - rechters zijn steeds dubbel voorzichtig met vrouwelijke getuigen - erkent zekere romantische overdrijvingen, en moet vaststellen hoe snel recente geschiedenis met aureolen wordt omkranst en verdicht wordt tot sage, waaruit later slechts moeilijk nog de eenvoudige waarheid kan gezift worden.

Zo vertellen Katherine en Florence dat Pieter-Jan Gezelle weigerde op te trekken naar het Franse leger - dus dienstweigeraar werd -; dat Pieter-Jan's vader in de gevangenis stierf; dat Pieter-Jan Gezelle 'driemaal gelot' heeft en er zich telkens uitlootte, enz. Het verhaal van zijn desertie uit het leger en zijn terugkeer 'van boven Parys', over Rijsel, naar Heule, krijgt sprookjesachtige kleuren, zoals de vele sterke verhalen, die zonen en kleinzonen van teruggekeerde Napoleonisten hoorden vertellen. 'Te voet terugkeren uit Rusland' is dan

(1) Caesar Gezelle, Guido Gezelle 1830-1899. Amsterdam, z.j. (1918), 280 blz.
(2) Ibid., blz. 1-4.
(3) Ibid., blz. 2, noot 1. - Pieter-Lodewijk Dekyvere, geboren te Heule in 1788 en aldaar overleden, als landbouwer, op 12 januari 1865, echtgenoot van Maria-Agnes Callens (° Kuurne 25.12.1805 - † Lendelede 12.12.1880), was zoon van Michiel Dekyvere en Ludovica Meurisse, zuster van Anna-Theresia Meurisse. Hij was dus eigen 'rechtszweer' of volle neef van Pieter-Jan Gezelle. - Katherine Dekyvere, dochter van Pieter Dekyvere, werd geboren te Heule op 10 september 1833 en overleed er op 15.8.1914. Zij was de achternicht van Guido en Romaan Gezelle.
(4) Fr. Baur, Uit Gezelle's leven en werk. Leuven, Davidsfonds, 1930, blz. 15. - R. Lagrain, Monica Devriese en Gezelles Wingense afkomst, in Gezelle-Kroniek deel I, (1963), blz. 83. - J. Delbaere-Dumoulin, Guido Gezelle en Rumbeke in 'Rumbeke. Kultureel jaarboek 1966', blz. 31.

gewoonlijk de minste van de onvergetelijke daden van deze ‘grognards’, althans in de herinnering van hun nageslacht.

De waarheid over Pieter-Jan Gezelle, soldaat van Napoleon de Grote, heeft echter wat prozaïscher verhoudingen.

Pieter-Jan Gezelle werd geboren te Heule op 29 september 1791, als zoon van Pieter-Jozef Gezelle (° Heule 4.1.1760 - † Heule ‘*en sa demeure*’ 21.10.1813) en van Anna-Theresia Meurisse (° Heule 2.8.1762 - † Heule 21.1.1821)(5). Hij maakte dus, als Frans staatsburger, deel uit van de lichting 1811, en trok in de loting van het militiekanton Moorsele (waaronder Heule ressorteerde) op 16 maart 1811 het hoog nummer 151(6). Daarmede trok Pieter-Jan zich vrij van legerdienst. En zelfs, indien hij een voor hem ongunstig nummer uit de bus gehaald had, dan zou Pieter-Jan met de laatsten van zijn klas opgeroepen geweest zijn. Inderdaad, zijn oudere broer Pieter-Frans, geboren in 1785 (lichting an XIV) diende op dat ogenblik in het Franse leger. Van deze Heulse Napoleonist werd later nooit nog iets gehoord. Hij behoort tot de duizenden mannen uit onze Vlaamse departementen die, als onderdanen van de Keizer, in de Grande Armée gevallen zijn en voor wie nooit een monument werd opgericht.

De persoonsbeschrijving van Pieter-Jan Gezelle wordt in het militieregister als volgt genoteerd:

‘taille: 1,65 m.; cheveux et sourcils: châtain; yeux: gris; front: couvert; nez: grand; bouche: moyenne; menton: rond; visage: plein; teint: frais’. En verder: ‘non-marié; s'est présenté et a donné les renseignements exigés; conscrit: catégorie 6 (déclaré capable de servir)’.

Pieter-Jan Gezelle zou dus ontsnappen aan de ‘slachtbank’, zoals het leger in de volksmond toen genoemd werd. Doch na de Franse nederlaag en de roemloze aftocht uit Rusland werden, bij decreet van 4 april 1813, nog 80.000 conscrits opgeroepen van hen die aanvankelijk, om allerlei redenen, vrijgesteld waren uit de lichtingen 1807 tot 1812. Op 20 april 1813 verschenen de conscrits van het militiekanton Moorsele voor het aanwervingsbureau te Brugge. Ook Pieter-Jan Gezelle was er bij. Hij werd er ‘goed voor de dienst’ verklaard en bij de ‘garde impériale’ ingedeeld. Hij vertrok naar zijn legereenheid op 28 april 1813(7), met talrijke andere conscrits uit het Leiedepartement. Op dat ogenblik was de ster van Napoleon fel aan het verbleken en woedde de oorlog in Duitsland met wisselende kansen. Na de veldslagen bij Bautzen (21-22 mei 1813) en volgende, werd de ‘grande armée’ - of wat er van

(5) Delbaere-Dumoulin, a.w. blz. 33.
(6) Rijksarchief Brugge, Leiedepartement nr 3147.
(7) R.A.B. Leiedepartement nr 3161.

overbleef - ten westen van de Rijn teruggedreven. Verdere nederlagen - in Frankrijk nu - brachten Napoleon tot in Fontainebleau, waar hij abdikeerde op 5 april 1814. Heeft Pieter-Jan Gezelle, 'garde impériale', aan die veldtochten deelgenomen, er in het vuur van de strijd gestaan? Wij weten het niet.

Z.E.H. Leo Devloo, pastoor te Heule, ontdekte onlangs in het gemeentearchief te Heule vijftien originele brieven van Napoleonisten. Ze steken in een omslag waarop de Heulse maire, François-Constantin Lagae (1802-1830)[8] eigenhandig schreef 'Lettres des conscrits qui ont été remises entre les mains du maire de la commune pendant l'année 1813'. Veertien van deze soldatenbrieven zijn ondertekend. De vijftiende is niet ondertekend, doch is zonder de minste twijfel door (of voor) Pieter-Jan Gezelle geschreven.

Inderdaad, op drie van deze vijftien soldatenbrieven heeft de pen van maire Lagae bovenaan de naam van de conscrit-afzender herhaald. Op de ongetekende brief schreef hij: *Gezelle.* Die brief is ten andere geadresseerd aan 'Monsiur *Joseph Meurisse* / landsman tot Heule woonagtig / langs de Witte straete / departement de la Lys / arrondissement de Cortray / cantan de Moysseele / commune de Heule'. Die Jozef Meurisse is de broer van Anna-Theresia Meurisse, moeder van Pieter-Jan Gezelle. Mogen wij veronderstellen dat oom Jozef Meurisse 'geletterd' was en de ouders van Pieter-Jan Gezelle misschien niet?

Op de brief van Pieter-Jan Gezelle heeft de briefschrijver nagelaten de plaats te vermelden waar die brief geschreven werd. Op het adres werd echter een poststempel P geslagen. Die stempel betekent ongetwijfeld *Parijs*, want eenzelfde stempel P komt ook voor op andere brieven in dit bundel, die uit Parijs geschreven en verstuurd werden.

Heeft Pieter-Jan Gezelle zelf die brief geschreven? Caesar Gezelle schrijft[9] dat zijn grootvader 'A noch B kende' ten tijde dat hij deserteur was: iets wat Katherine Dekyvere hem geschreven had. Doch dat getuigenis is ook onbetrouwbaar. Die brief is grafisch zeer vlot geschreven, en bevat echte Westvlaamse woorden als bv. 'stijf' (= erg), 'héerden' (= verdragen), 'sensie' (= moed). Het geschrift van deze brief hebben we niet kunnen vergelijken met dat van andere brieven die Pieter-Jan dertig jaar later heeft gericht aan zijn zoon, Guido Gezelle. Die brief is waarschijnlijk geschreven door een

(8) I. Van Steenkiste, Proef eener geschiedenis der gemeente Heule. Kortrijk, 1889, blz. 49-50.
(9) Caesar Gezelle, a.w. blz. 1-2 en 9.

wapenmakker, want Pieter-Jan Gezelle verwacht geen antwoord ‘totdat ik eens *zelve* zal schrijven’.

Pieter-Jan Gezelle schreef zijn brief uit Parijs op 24 mei 1813, ongeveer vier weken na zijn afreis uit Heule, en richtte die aan zijn ‘Beminde vader ende moeder, zusters ende broeders, ooms ende moyen ende de maire van Heule’. Hij dankt allen voor het geld dat zij hem gestuurd hebben (de eeuwige vraag uit oude soldaten- en studentenbrieven) en is blijkbaar moedeloos. Hij vraagt niets anders meer dan ‘een goed gebed’, want hij voelt er zich ziek. Zoals voor zijn vertrek, heeft hij pijn aan zijn hart, en dat is zo erg dat het niet lang meer kan duren.

Zieke soldaten worden in het leger ‘als een beeste’ behandeld, en daarom wil Pieter-Jan er niet over klagen ‘zoo lang als ik niet en valt’. Hij schrijft ook niet veel omdat hij ‘geen sensie’ genoeg had. Antwoord vraagt hij ook niet ‘totdat hij *eens zelve zal schrijven*’. Daarom wordt waarschijnlijk zijn legeradres in die brief niet vermeld.

Wanneer is Pieter-Jan Gezelle te Heule teruggekeerd? Is hij werkelijk gedeserteerd ‘boven Parys’ en thuisgeraakt, heel alleen van de 15 deserteurs die met hem de vrijheid verkozen, zoals Florence Gezelle vertelde? Wat is er niet onmogelijk in het leger? Napoleon werd de woestijn ingestuurd op 5 april 1814 en kort daarop, in de zomermaanden van 1814 is het grootste deel van de overlevende Vlaamse conscrits thuisgekomen(10). Al met al kan Pieter-Jan Gezelle niet veel langer dan een jaar van huis geweest zijn. Maar dat hij, opgeroepen einde april 1813, zich drie jaar als deserteur heeft verborgen te Heule bij zijn neef Dekyvere, is niet mogelijk.

Zoals het vaak gebeurt in de sagenvorming, zijn hier ook verhalen van en over andere Napoleonisten door zijn omgeving op een ander ‘grognard’ overgedragen.

Hugo Verriest vertelt dat, toen hij te Brugge in het seminarie was, hij vaak Pieter-Jan Gezelle ging bezoeken. ‘En 't was een genot hem te hooren vertellen hoe ze onder Napoleon in dienst te Parys, per rang maar eenen krassel of stamper (laadstok) hadden, hem in de lucht wierpen en vingen om snel te kunnen laden en lustig zongen...’(11). Eigenaardig toch dat Guido Gezelle zelf nergens in zijn werk iets heeft geschreven over de lotgevallen van Pieter-Jan Gezelle als Napoleonist van het laatste uur.

V. ARICKX

Bijlage: zie volgende bladz.

(10) V. Arickx, Pittemse soldaten in het leger van Napoleon. Tielt, 1962, blz. 3.
(11) Caesar Gezelle, a.w. blz. 6.

Bijlage

Brief van Pieter-Jan Gezelle uit Parijs
24 mei 1813

(1e bladzijde, bovenaan): Gezelle (geschrift van F.C. Lagae, maire van Heule 1802-1830).

(2e bladzijde) Beminde vader ende moeder / zusters en broeders, ooms en de moeijen en de / maire van Heule, dat ik het geld ontfangen / hebbe waere dat ik van herte bedanke over hunne / voldoeninge. Ik laat U weten dat ik niet meer noodig / en hebbe als een goed gebed. Als ik den andere brief / schreeft, ik was nog fris en gezond, maer nu niet meer, / want gij weet, voor mij vertrekt dat ik dikwels met groot / zeer aan mijn herte had, het heeft nu nog lange wel / gegaan, dat mij nog zoo stijf aenkomt als van te vooren, / maer ik hope dat niet lang meer deuren en zal, want het gaat / te stijf. Nogtans ik en wille niet van spreken zoo / lang ik eenigszijns héerden kan, want al die hier iets / reclameren, zij houden een leven der met als eene / beeste. Hierom zal ik niet kenbaer maeken zoolang als ik / niet en valt, waermede ik sluyt en zegge, adjeu / ouders en vrienden en geheel mijn kennissen, / en ik verzoeke geen weerschrijft tot dat ik eens zelve / zal schrijven, ik schrijve niet veele maer ik en had geen sensie / genoeg meer om te schrijven.

(3e bladz.) Ik heb dezen br. beschreven den 24 maey 1813.

(4e bladzijde) (Adres) Monsiur Joseph Meurisse / landsman tot Heule woonagtig / langs de Witte straete / departement de la Lys / arrondissement de Cortray / Canton de Moysseele / commun de Heule /

sito sito dat hij daer moet / adresserren.

Courtray - 60 centimen.

- De brief wordt bewaard op het gemeentearchief te Heule.

Melkbedeling bij kinderbegrafenis

Jan Crabbe, goudsmid, zoon van Maerten, huwde op 22 aug. 1603 in de St.-Donaaskerk te Brugge met Elisabeth (Isabeau) van Vijve(n). Hij overleed reeds op 23 mei 1605. Kort voor zijn dood had hij zijn enig kind verloren. Onder de uitgaven bij de uitvaart van het kind vinden we (benevens 100 broden uitgedeeld als proven): ‘voor thien stoop melck gheoorboort tot een recreatie van de kynders van de ghebeuren ende vrienden ter memorie van tvoornoemde kindt, 3 sc. 4 gr.’ (Stadsarchief Brugge, St. van Goed 527, en K.R. Stadhuis Brugge).

G. van Nieuwenhuyse

Willem Tell in het kunst- en schuttersleven te Roeselare 1820-1914

De studie van de thematiek die in de verschillende West-Europese cultuursferen gelijktijdig of opeenvolgend aan bod kwamen, blijkt belangrijk te zijn voor de cultuurhistorische wetenschap. Niet alleen voor de wederzijdse beïnvloeding of het eventueel gelijktijdig ontluiken van bepaalde thema's, maar bovendien ook voor de parallelle receptie in de verschillende kunsttakken, de volks-eigenaardige bewerking, omvorming of aanpassing en de specifieke periodisering ervan. Voor de Middeleeuwse kunstthema's, hetzij van hagiografische, hetzij van wereldse oorsprong en betekenis, liggen reeds belangrijke kunsthistorische en cultuurvergelijkende studies en commentaren voor(1). Het mag hier volstaan te wijzen naar de legende van koning Arthur(2) en van het Roelandslied(3), waarvan door geleerde cultuurhistorici reeds een totaal-documentatie werd bijeengebracht. Maar ook minder-suspens thema's kregen reeds hun beslag. Vernoemen wij zo maar: het Gulden Vlies(4), heer Halewyn(5), en Elckerlyc(6). Dichter bij ons liggen dan de satire van de Vos Reynaerde (zelfs met zijn repressie-duiding!!), doctor Faustus(7) en de steeds-maar-her-levende Tijl Uilenspiegel op een cultuurhistorisch onderzoek te wachten. Ook thema's van de moderne en hedendaagse tijden dringen zich op (denk maar aan James Bond en de Flintstones!!). Open vraag blijft het nochtans of hun impact op het culturele leven even sterk, en of hun ‘duren’ door de eeuwen heen even duurzaam en waarneembaar zal zijn als de hoger geciteerde middeleeuwse voorbeelden.

De receptie in en door het Vlaamse cultuurleven van de

(1) De bekende ‘Editions d'Art’, Lucien Mazenod, 33 rue de Naples, Paris’ geeft sedert 1966 een kollectie kunstboeken uit gewijd aan de sacrale en profane kunstthema's. Daarin verscheen een eerste deel waarin de Rozenkransmysteries gecommentarieerd en cultuurhistorisch vergeleken worden door Jean-Dominique Rey en Jean-Marie Lacroix.

(2) Roger Sherman Loomis, The Modena Sculpture and Arthurian Romance, in: Studii Medievali, IX, 1936.

(3) R. Lejeune en J. Stiennon, De Roelandsage in de Middeleeuwse Kunst, Brussel, 1966, 2 dln., 429 en 407 blz.

(4) M. Van Houtryve, Het Gulden Vlies in de Bourgondische literatuur, in: West-Vlaanderen, jg. XI, n° 65, sept.-okt. 1962, blz. 338 en vlg.

(5) B. Ranke, Historische beschouwing van het lied, blz. 41-48 in: L De Jagher, Heer Halewyn, 1944.

(6) J. Van Mierlo, Beknopte Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde, 1942, 4de uitgave, Brussel, blz. 175-177.

(7) Over de Faust-figuur bezit de Faust-bibliotheek van het ‘Deutsche Hochstift’ te Frankfurt méér dan 10.000 steekkaarten. Voor Vlaanderen vernoemen wij H.J.J. Buyse, Faust, Brussel, 1928, 250 blz... en het gezegde dat Marnix Gijsen Goethe's Faust ‘by heart’ reciteren kan.

vijftiendeeuwse legendarische Zwitserse held en van zijn meesterlijke schutterskunst kan derhalve bijdragen tot dergelijke thematische cultuurstudie. Alles wijst er immers op dat Willem Tell in West-Europa (en zijn Amerikaans cultureel achterland) klankrijk heeft vervuld wat Friedrich von Schiller soldaat Leuthold liet profeteren:

'Das war ein Schuss! Davon
Wird man noch reden in den spätsten Zeiten!'[8].

Vraag blijft echter of het Tell-succes ontstond voor of na of te gelijkertijd met de Schiller come-back. Na Friedrich Schlegels (1772-1829) persoonlijke aanval op de Tell-dichter en de eenzijdige Schlegeliaanse bewondering voor de klassieke Faustschepper en alleenheerser der Duitse romantiek Goethe, kwam de her-schepper van de Zwitserse held slechts in de kijker rond het midden van de 19de eeuw. In Frankrijk nam de Schillerstudie vroeger haar plaats in dan bij ons[9]. In België werd zij bekroond met de Schillerfeesten van 1859 te Brussel en te Antwerpen. In Vlaanderen had de Schillercultus bovendien een pangermaanse en flamingantische inslag[10].

Om de totaal-studie van het Willem Tell-thema mogelijk te maken... zullen detailstudies, zoniet lokale bijdragen nodig zijn. Naast de Brugse toneelgegevens over opvoeringen van Lemierres *Guillaume Tell* in 1792 en 1795[11], wil deze korte bijdrage hier nu aanvulling brengen uit het Roeselaarse. Rekening werd echter gehouden met de parallel-methode die de Tell-spots op gans het scherm van de menselijke en sociaal-culturele uitingen wil aflezen. In de Rodenbachstad werd de Tell-invloed gedurende de 19e eeuw derhalve zowel op het toneel als in de muziek en de letterkunde aangetroffen.

Toneel en letterkunde

De aloude Roeselaarse rederijkerskamer 'Zeegbaer Herten' bracht Tell minstens tweemaal op de planken. De juiste datum van de eerste opvoering is onbekend. Hij werd gesitueerd 'binnen de 30 eerste jaren der negentiende eeuw'; als bron van deze notitie gold: 'in de boeken aangetekend of bekend gemaakt door de ouderlingen die mij (Emiel Vandenberghe, schrijver van de 'Zeegbaer Herten in 1887) hebben geraad-

(8) Wilhelm Tell, vers 2039.
(9) A.J. Becard, Etudes Schilleriennes. 3me édition, Paris, 1862 (bibliofiele uitgave); Baron de Reiffenberg, Souvenirs d'un pèlerinage en l'honneur de Schiller, Brussel-Leipzig, 1839, 476 blz.
(10) Voor de pangermaanse Schillercultus in Vlaanderen, zie: H.J. Elias, Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte, Deel III, Antwerpen, 1965, blz. 128-129 en opgegeven literatuur.
(11) A. Viaene, Willem Tell op het toneel in Vlaanderen, Biekorf, 1966. blz. 375-376, en vraag: Ibid., 1966, blz. 320.

pleegd. De tweede opvoering van Willem Tell door hetzelfde rederijkersgenootschap- dit geschiedde in de huidige gemeenteraadszaal van het 18de eeuwse 'Oude' Stadhuis aan de Grote Markt te Roeselare - werd in 1857 gedateerd[12]. Onderzoek in de verslagboeken van de gilde lieten mij echter niet toe deze 'Willem Tell' literair nader of beter te identificeren. Was het de Nederlandstalige bewerking of vertaling van Schillers drama dat in 1804 zijn première beleefde te Berlijn?

Op louter-literair vlak bleek Friedrich von Schiller (en zijn best-seller) te Roeselare immers geen onbekende. Meester Guido Gezelle, die sedert het einde van 1857 tot augustus 1860 de poësis doceerde aan het Klein Seminarie aldaar, maakte zijn studenten zeker met Schiller bekend, naast andere Europese literatoren[13]. In 1886 dichtte hij een onvoltooid vers 'Schiller's Klokke' naar de bekende ballade van de Duitse dichter[14].

Berten Rodenbach, Roeselare's wonderkind, had voor de romantische dramaturg en dichter een voor-de-hand-liggende vurige en germaanse bewondering. Voor hem was de Tell-figuur een geknipt symbool dat in de Vlaamse ontvoogdingsstrijd inpaste. Als lid van de 'Lettergilde', in 1851 in het Seminarie opgericht, droeg hij er in 1875-76 'De eed op het Rütli' voor[15], nadat reeds in 1870-71 Edmond Froidure in dezelfde gilde een studie debiteerde over 'Guillaume Tell'[16]. Rodenbachs toespraak in de Sint-Janstoneelgilde te Roeselare, ter aanleiding van een opvoering tijdens het groot verlof van 1878 van een fragment uit Schillers dramatisch werk, bevestigde deze

(12) E. Vandenberghe-Loontjens, Schets eener Geschiedenis der Rederijkkamer Sinte Barbara gezeid 'De Zeegbaere Herten' te Rousselare, Ieper, 1887, blz. 106 en blz. 124; (A. Angillis), Kronijk der Rederijkkamer De Zeebaer Herten, in: Rumbeeksche Avondstonden, 1856, blz. 140-175 vernoemt deze beide Tell-uitvoeringen niet.

(13) F. Baur, Uit Gezelle's leven en werk, 1930, Leuven, blz. 147; H. Verriest, Guido Gezelle als leeraar, in: Versl. en Mededelingen van de Kon. VI. Acad., 1913, blz. 436. De Gezelliaanse traditie, vreemde literatoren te bestuderen, bleef gehandhaafd en werd door Hugo Verriest aan Berten Rodenbach doorgegeven. Zij kreeg bij Rodenbach echter een andere betekenis, zoals verder gezegd wordt. Waarschijnlijk stamt uit die tijd de Schillertraditie in het Klein Seminarie. Wij persoonlijk lazen immers nog steeds Willem Tell in de poësisklas (1943-44).

(14) G. Gezelle, Proza en Varia, Amsterdam, 1950, blz. 612-613.

(15) Voor de tekst van de Rütli-eed: zie: F. Rodenbach, Albrecht Rodenbach en de Blauwvoeterij, Amsterdam, 1909, deel I, blz. 219-226, tevens ook: De Vlaamsche Vlagge, 1878, Jg. 4, afl. 1; blz. 12-17 (ondertekend Harold). De oorspronkelijke tekst van de Rütli-eed in: Verslagboek van de Lettergilde 1875-76, Archief Klein Seminarie Roeselare (A.K.S.R.). - F. Baur, Albrecht Rodenbach. Verzamelde Werken, deel II, Tielt, 1956, blz. 119 en blz. 330, nopens het vers 'De Duitsche Kunst' concentreert Rodenbachs kennis met die Duitse kunst nominaal (en exclusief?) rond Schiller.

(16) A.K.S.R., Verslagboek der Lettergilde, 1870-1871, niet gepagineerd.

pangermaanse gerichtheid. Voor Vlaanderen droomde Rodenbach een Schiller in Pol de Mont te hebben ontdekt[17].

De Rodenbachse school, die in het literair midden van de Mandelstad na het overlijden van de Wonderknape in 1880 ontstond, bleef ongestoord en onversaagd putten in de Schillerbron. Raymond Veralleman (Roeselare 1858-1920), de voorzitter van de Vlaamse strijdgroep 'De Clauwaertsghilde' te Roeselare, bewerkte de 'Duikelaar. Uit het Duitsch van Schiller' in een proza-geheel dat in 1882 verscheen[18]. Onderwijsinspecteur Pieter Jan Maas (Neeroeteren 1844 - Kortrijk 1928) deed hem in verzen na; in maart 1889 kwam zijn gedicht 'De duikelaar naar het Hoogduitsch van Schiller' in het licht[19].

Wanneer de toneelafdeling van de Katholieke Jongelingenkring zich rond de eeuwwende zelfstandiger naast de Koninklijke Stadsharmonie had ontwikkeld, bracht zij in samenwerking met de studenten van het Klein Seminarie grotere werken ten tonele. Op 23 en 24 oktober 1910 werd aldus 'Willem Tell' van Schiller in acht taferelen opgevoerd... zeer zuiverlijk beroofd van alle vrouwenrollen. Wij vermoeden dat Zeger Malfait (Roeselare 1850-1913) de vertaler en bewerker was. In de hoofdrollen bracht toneelmeester Alfred Cosaert, de gekende Roeselaarse tonelist Eugeen Rommelaere in de rol van Gessler, Edmond Vanneste in de rol van Werner en Jozef Rommel in deze van Willem Tell[20]. Over die opvoering werd perskritiek uitgebracht '... de tekst van het stuk was te armzalig en te gebrekkig. 't Is jammer waarlijk, zulk een letterkundig meesterwerk tot zoo eene schamelijke vertaling te verwringen. Wij hebben te Rousselare goed gekende letterkundige mannen genoeg, die offerveerdig en dienstwillig de noodige verbeteringen daaraan zouden brengen'[21].

Muziek

Het mag aangenomen worden, uit wat voorafgaat, dat de Tell-figuur te Roeselare reeds was bekend vóór het verschijnen van Rossini's (1792-1868) opera 'Willem Tell' in 1829, al was

(17) H.J. Elias, a.w., Deel III, blz. 128-129.
(18) Wegwijzer van Rousselare en het Arrondissement in het jaar 1882, Roeselare (J. De Meester), 1882, blz. 91-94.
(19) Jaarboek van het Kunstgenootschap de Kerels, Roeselare (J. Dubuisson-Clais), 1890, blz. 11-16.
(20) Verslagboek van de Toneelafdeling 'In Deugd en Vreugd', ingeplakt programma, West-Vlaams Museum voor Archief en Literatuur te Roeselare.
(21) De Dageraad, Katholiek weekblad voor Rousselare en 't Arrondissement' Jg. 6, zaterdag 29 oktober 1910; 'De Gazette van Rousselaere', 29 oktober 1910 schreef echter 'toch is het nuttig en genotgevend dat men zorgt ook aan de kringen die spelen zonder vrouwenrollen, iets van het eerlijke (sic) der meesterwerken op te disschen'.

dit sporadisch. Het blijkt immers wel degelijk deze opera te zijn geweest die de Tell-figuur aldaar het meest populair heeft gemaakt. In de twee belangrijkste muziekmaatschappijen die het Roeselaarse muziekleven gedurende de negentiende eeuw beheersten, was Rossini's werk geen onbekende. Wel integendeel.

Reeds op zondag 2 maart 1845 werd door de Sint-Ceciliaharmonie, onder leiding van haar muziekmeester André Gotthold Apold (Neumark 1815 - Brugge 1859) de finale van de 'Ouverture de Guillaume Tell' uitgevoerd(22). Op het programma van het 'Grand concert vocal et instrumental' van 3 maart 1863, in het gildelokaal 'Café de Commerce' aan de Zuidstraat, door dezelfde Sint-Cecilia ingericht ten voordele van de vrijkoping uit militieplicht van Gustaaf Van Hee (Roeselare 1843-1916) zoon, stond het kwartet voor twee violen, alt en bas 'Guillaume Tell' van Rossini. Het werd uitgevoerd door de violisten: de schepen Renatus (Roeselare 1808-1879) en zijn zoontje Allardus (Roeselare 1848-1925) Cauwe, Lodewijk Mille (Lanaken 1827-?) alt, stationsoverste te Roeselare, en componist-muziekmeester vader Eduard Van Hee (Roeselare 1810-1880), basviool(23).

De koorzangafdeling van Sint-Cecilia voerde op 9 december 1866 het bekende 'Jagerskoor' uit Rossini's opera uit(24).

De in 1867 opgerichte harmonie van de Jongelingenkring - waaruit later de Koninklijke Stadsharmonie zich zou ontwikkelen - plaatste op haar eerste (bewaarde?) programma voor het concert van 23 februari 1868: 'Guillaume Tell, choeur de chasseurs et de suisses - Rossini'(25). De opvoering - met orkest - werd hernomen op 20 maart 1869. De secretaris van de Stadsharmonie en muziekkundige Jules Clais (Roeselare 1863-1952) gaf op 8 maart 1899 voorlezing van de 'stukken' door de harmonie sedert 1868 aangeleerd; daarin noteerde hij: in 1887 en 1889 'Guillaume Tell'(26). Ter gelegenheid van het Koekezondagsorkest (1 september 1889) bracht de harmonie inderdaad de 'Ouverture de Guillaume Tell' ten gehore op de Grote Markt te Roeselare(27).

(22) Resolutieboek van het Muziek-Genootschap (Ste. Cecilia) 1837-1849, blz. 81; op het avondfeest door de 'Vereenigde Vrienden' te Rumbeke op 26 hooimaand 1859 ingericht werd 'De Tyrolienne van G. Tell met variatiën voor piano met vier handen' uitgevoerd: J. Delbaere, De Vereenigde Vrienden Letter- en Toneelgilde, Rumbeke, 1853-1953, Rumbeke, 1953, blz. 94.

(23) Groot Gildeboek der Maatschappij St. Cecilia binnen de Stad Rousselare, 1858-1884, blz. 27.

(24) Ibid., blz. 102.

(25) Verslagboek van de Muziekraad van de Jongelingenkring, 1868-1872, blz. 5.

(26) Ibid., blz. 212-213.

(27) Gazette Van Rousselare, Jg. 2, n° 47, 24 augustus 1889, blz. 3, c.

Op het Roeselaarse muziekfestival van zondag 24 juli 1892, waaraan achtendertig muziekmaatschappijen deelnamen, werd een ‘Fantaisie’ op Willem Tell van Rossini uitgevoerd door het ‘Fanfare-muziek’ van Menen (leiding E. Vandenberghe) en door de ‘Harmonie’ van Geluwe (leiding Balmaekers)[28].

De thematische gegevens van Rossini's opera waren bij verschillende meer of minder begaafde en gekende musici een onuitputtelijke bron voor navolging en inspiratie. Verschillende bewerkingen, variaties, fantasiën, vokale en instrumentale aanpassingen ervan zijn bekend. De ‘Fantaisie pour Clarinette sur Guillaume Tell’ van de Duit-Franse klarinettist Friedrich Berr (Mannheim 1794 - Parijs 1838), werd op 12 december 1869 door drukker Eduard De Brauwer (Roeselare 1823-1930) uitgevoerd in het concert van de Jongelingenkring te Roeselare[29]. Op 28 augustus 1871 zongen de zangers Ed. Thienpont en C. Dossche, solisten van de ‘Société Royale des Mélomanes’ van Gent, voor de leden van de Sint-Ceciliaharmonie het duo ‘Guillaume Tell’ van de bekende Doornikse pianist en componist Adolphe Maton (Doornik 1833-?)[30].

Op het muziekfestival van 11 juni 1893 te Kortemark speelde de Stadsharmonie de ‘Schillermars’ van Jacob Meyerbeer (Berlijn 1791 - Parijs 1864)[31].

Tegen het einde van de negentiende eeuw bleek ‘Willem Tell’ te zijn verdwenen van het Roeselaars muziekrepertorium. Toen de voornoemde Jules Clais op 27 december 1897 een inventaris opstelde van de muziekpartituren in het bezit van de Koninklijke Stadsharmonie... was een Willem Tell-specimen niet (meer?) voorhanden. Richard Wagners ‘Tannhäuser’ had reeds zijn majestatische intrede gedaan... naast de muziek der Vlaamse school.

Bij de inhaling van Jan Mahieu (Roeselare 1874-1947) als burgemeester (1908-1946) van Roeselare op 26 april 1908 trad de Katholieke Vlaamse Toneelvereniging ‘In Deugd en Vreugd’ van de Jongelingenkring (waarvan Berten Rodenbachs vriend Zeger Maelfait (1850-1913) in die dagen de voorzitter was, na jaren lang toneelmeester te zijn geweest) met een praalwagen in de stoet op. Uitgebeeld werd: ‘Hulde aan de beroemdste toneelschrijvers door de eeuwen heen’. Volgende auteurs ‘gekleed volgens den dracht der eeuw waarin zij leefden’

(28) Gedrukt programma van het Festival Roeselare 1892, Mekanieke Boekdrukkerij van De Brauwer-Roelens, Ooststraat

(29) Verslagboek van de Muziekraad van de Jongelingenkring, 1868-1872, blz. 40. Eduard de Brauwer, zoon van Pieter notaris De Brauwer, verwierf bekendheid als boekdrukker en uitgever van ‘De Landbouwer’, weekblad dat hij vanaf 1848 tot 1905 zelf beheerde.

(30) Groot Gildeboek der Maatschappij St. Cecilia, a.w., blz. 200.

(31) Verslagboek van de Muziekraad van de Jongelingenkring, 1892-1901, blz. 91.

stonden uitgebeeld: Aischylos, Shakespeare, Vondel, Corneille, Racine, Schiller, Goethe en Albrecht Rodenbach(32).

De schuttersgilde

Niet alleen de schone kunsten maakten de Zwitserse vrijheidsheld den volke van Roeselare bekend. Zijn schuttershandigheid verwekte er bovendien bewonderende navolgers(33).

In 1902 (reeds vroeger?) kwam in de Mandelstad de Flobertistenkring onder de naam 'Willem Tell' bekend(34). Hij verenigde de liefhebbers van de karabijn Flobert 6 mm. Het lokaal was in 'Café Gambrinus' gelegen aan het stationsplein(35). Op zondagen 4 en 29 juni 1902 richtte de kring een 'Groote-Wederlandsche pryskamp met het karabijn Flobert 6 mm' in. Louis Nicolas Auguste Flobert (Villers-Cotterets 1818 - Gangny 1877) was een Frans wapenmaker. Hij verwierf rond 1850 bekendheid door het vervaardigen van lichte vuurwapens met zwakke patroon, de naar de uitvinder genoemde Flobertpatroon. Het wapen maakte het schieten met vuurwapens populair, daar het geschikt was voor kamerschietoefeningen. Het werd een geknipte hobby waaruit het rond de eeuwwende bloeiende gilde- en verenigingsleven onmiddellijk een nieuwe bron aanboorde. Ook Willem Tell... kwam door Flobert naar

(32) Verslagboek van de Muziekraad van de Jongelingenkring; 1901-1922, blz. 128.

(33) Flobertisten bestonden te Izegem onder de naam 'De Eendracht' en te Ingelmunster, in 1882, zie: Wegwijzer van Rousselare... a.w., 1882, blz. 30 en 37. - Willem-Tell schuttersgilden bestonden niet alleen te Roeselare. Te Pittem wordt tussen 1895-98 een 'Willem-Tell' gilde vernoemd, waar geschoten werd met 'karabijn, balboog en balpijp': V. Arickx; Geschiedenis van Pittem, Pittem, 1951, blz. 200. - Te Izegem stapte op 3 mei 1908 de gilde der Doelschutters 'Willem-Tell' in de stoet ter inhaling van burgemeester Eugeen Carpentier-Hamman, tussen de koninklijke gilde der Bussenieren en de Prinselijke Gilde van Sint-Sebastiaan, zie: 'De Dageraad, katholiek weekblad voor Rousselare en Omliggende', zondag 2 mei 1908, jg. 4, n° 18, blz. 2, c (drukker uitgever Jozef De Meester). Intussen is deze gilde ook koninklijke Gilde Willem Tell geworden, die te Izegem bleef bestaan naast de bussenieren en handbooggilde, zie: Stad Izegem, Verslag over het beheer en de toestand der Gemeentezaken, Dj. 1965-66, blz. 96. - Te Heule bestond in 1933 een Willem Tell schuttersgilde: zie: Ten Mandere, Catalogus (van de) tentoonstelling Koninklijke Gilde der Bosseniers te Izegem 4 september-12 september 1965, blz. 38.

(34) Deze Flobertisten-kring werd in juli 1873 te Roeselare opgericht onder voorzitterschap van P. Carlier-Biebuyck (S.A.R. Modern, Afd. VII, Sectie D, Bank 1; Dossier 2: Gilden en Maatschappijen, Bundel karabinieren). Deze 'Union des flobertistes Roulariens' noemden zich in 1890-91 nog 'Willen is kunnen: Flobertisten', onder welke benaming een drietal schuttersborden in het Stedelijk museum voor Plaatselijke Geschiedenis en Folklore te Roeselare worden bewaard. Wanneer zij de naam 'Willem Tell' gebruikten vond ik niet terug.

(35) Notarieel Aenkondigingsblad, Mei 1902, Roeselare (A. Pattyn).

het volk. Waarschijnlijk dan toch in geringer mate, of minstens met minder 'kracht' dan Schiller en Rossini het hadden gekund. Na dit alles... mag het wel verwonderlijk blijken dat Willem Tell noch Schiller in de Rodenbachstad een toponiem nagelaten heeft, noch voor straat- of winkelnaam, noch voor herberg- of verenigingsbenaming! Zelfs een Tell-schuttersgilde bestaat er heden niet in de Rodenbachstad...

Nochtans... het meesterlijk schot van Tell vloog zelfs tot over de Atlantische oceaan. Daaraan waren de... Roeslarenaars niet vreemd. In 1884 werd in de Belgische kolonie te Detroit de 'Willem Tell Archery Club' gesticht. Promotors waren: Polydoor Matyn en vooral Charles Goddeeris (Roeselare 14 april 1855 - Detroit 12 december 1933). Zij hadden boog en pijl uit de Mandelstad meegebracht... doch ook de naam van Schillers held was hen niet vreemd(36).

Dr. jur. Michiel DE BRUYNE

Pruimere

Op de vraag in Biekorf 1967, 191.

In het Zuidoostvlaams is pruimere voor pruimelaar, pruimeboom nog zeer gewoon, en ook adj. pruimeren komt nog voor in de zegging 'pruimerie hout' voor pruimenhout.

De oude vormen druivere, keezere, kriekere, okere voor druivelaar, kerseboom, kriekeboom, okkernoteboom hebben in het zuidoostvl. tot heden goed stand gehouden. Zo hoort men: 'Nen auwen druivere uitsmijten. Sieske zit op de keezere. Twee kriekers. Dat es e'goe kriekere. Ne groten okere'. (Teirlinck s.v.).

Is oker en okeren hout, door De Bo in 1870 opgegeven, heden in Wvl. nog in gebruik?

Keezere staat heden nog zeer vast in de benaming van het bekende bedevaartsoord van Edelare (bij Oudenaarde): O.L.V. van Kerselare, in de volksmond algemeen: 'Onslievrouwe van Keezere'. En vroeger (in het afgebrand bedevaartkerkje) de veel bekeken 'krokedielde van Keezere'.

Voor de oude vormen criekers, prumers, nokers, kersers, zie Biekorf 1966, 125.

E.N.

(36) P.D. Sabbe-L. Buyse, Belgians in America, Tielt, 1960, blz. 253-255. Wij willen hier ook Domien Cracco danken voor zijn genealogische hulp en inlichtingen.

De eerste jaren van de kartuis 'Genadedal' te Sint-Kruis (1318-1324)

De kartuizers, in 1084 door de H. Bruno in de Grande Chartreuse gesticht, vestigden hun eerste huis in ons huidig Vlaanderen te Sint-Kruis(1). Het was een aangename opdracht over deze stille geloofsgetuigen een licentiaatsverhandeling te schrijven. In deze bladzijden wordt een schets gegeven van hun ontstaan en vroegste ontwikkeling(2).

Door wie en hoe de kartuis tot stand kwam

De Brugse kartuis heeft haar ontstaan te danken aan een groep aristokraten. De namen van deze *multi valentes, honorabiles et potentes viri* zijn onbekend, behalve die van Jan van Koekelare. Hij was het, die in 1318 het perceel *Coolstick*, 3 gemeten en 1 lijn groot, aan de initiators afstond, teneinde hen daarop een nieuw klooster te laten bouwen(3). Aanvankelijk was hij *clericus*(4), nadien *presbiter*, verbonden aan de parochie van Onze-Lieve-Vrouw te Brugge, en woonde ook in deze stad(5). Hij was de zoon van Wouter van Koekelare, een ridder(6), en Maria Visch(7). Zijn broer, Wouter, was leke-

(1) De lezer vindt alle gewenste inlichtingen over het leven en de verspreiding van de kartuizers in de Nederlanden in de uitstekende inleiding van H.-J.-J. Scholtens, Het Kartuizerklooster Dal van Gracien buiten Brugge, in Annales de la société d'émulation de Bruges, deel LXXXIII, 1940-1946, blz. 134-149. - Scholtens beperkt zich verder tot biografische nota's over de verschillende priors, die de kartuis hebben bestuurd vanaf 1318 tot 1579. Genoemde studie kan echter weinig betrouwbaar genoemd worden wat betreft de perioden 1318-1370 en 1560-1579.

(2) Bij het vermelden van de archiefbronnen werden volgende *afkortingen* gebruikt: R.A.B.: Rijksarchief Brugge; S.A.B.: Stadsarchief Brugge; f. Kart.: fonds Kartuizers: Cart.: cartularium; c († *datum):* Chartae Capituli Generalis.
Alle data die in deze bladzijden voorkomen, werden gemakkelijkheidshalve in de nieuwe stijl omgezet.

(3) Cfr. bijlage.
Op dit stuk grond werd inderdaad het klooster gebouwd. Bij vergelijking van de plattegrond van Marcus Geeraerts met de vroegere en thans bestaande kaarten van Sint-Kruis, is deze grond niet verkaveld geweest en lag het convent waar nu het 'Huis Van Zuylen-Nijvelt' staat in de Delaplacestraat.

(4) Cfr. bijlage.

(5) R.A.B., Cart., fol. CCXXXIIIro (c. 1334): '...comparens, discretus et honestus vir Dominus Johannes de Coukelare, presbiter, commorans in parochia Beate Marie Brugensis... Acta fuerunt hec in domo habitationis prenominati Domini Johannis de Couckelare, Brugis...'

(6) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4287 (c. 27-11-1319).

(7) S.A.B., Stadsrekening 1309-1310: '...Item Wouteren ende Janne W(outers) wesen van Coukelare bi Mar(ien) svischs...'

broeder in de abdij van Clairmarais[8]. Alhoewel vader zeer welstellend was, ontvingen Jan en Wouter van het Brugse stadsbestuur de som van 70 ponden, 5 schellingen par. wezengeld[9]. Mag men uit dit detail besluiten dat Wouter van Koekelare in Brugge een belangrijke funktie heeft bekleed? Ongeveer tien jaar na de dood van zijn vader, verloor Jan van Koekelare ook zijn moeder (1319 of 1320). Als weldoenster van de nieuwe stichting werd ze door het generaal kapittel bijzonder herdacht[10]. Vereerd als *fundator* van Genadedal, zou Jan van Koekelare nog verschillende bezittingen aan de kartuis overmaken. Toen hij in 1334 overleed, werd hij in het convent begraven. In de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse werd hij tweemaal herdacht[11].

Hoogstwaarschijnlijk zijn de andere stichters van de kartuis Bruggelingen. In de amortisatiebrief van graaf Robrecht van Bethune (12 april 1319) staat vermeld dat de gronden in de dode hand verheven werden 'op herhaald verzoek van enkele Bruggelingen'. Een tweede aanwijzing in die richting is een schrijven vanwege de prior-generaal van de Orde, waarin hij het Brugse stadsbestuur deelachtig maakt in de geestelijke verworvenheden van de kartuizers 'omwille van de speciale gunsten. die zij verleende bij de stichting van het klooster'[12].

Wat de stichters heeft bezield, toen zij het plan opvatten een convent in de nabijheid te funderen en te doteren, blijkt uit een copie van de brief van de prior der Grande Chartreuse: ze wilden zekere verdiensten verwerven met het oog op het hiernamaals. Het was hun wens dat het toekomstige klooster zou bidden voor hun voorgangers, hun nakomelingen, hun vrienden en voor allen, die het convent in de toekomst nog zouden begiftigen[13].

Zij brachten de prior-generaal Aymon d'Aosta van hun plannen op de hoogte. Kort daarop zou deze laatste de prioren van de dichtst bijgelegen kloosters verwittigen. Deze waren Robrecht van de kartuis bij Valencijn en Guido van Sint-Alde-

(8) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4287 (c. 27-11-1319): hij wordt in dit stuk als getuige vermeld: '...fratre Galtero de Koukelare, converso in Clarimaris...'

(9) S.A.B., Stadsrekening 1309-1310: '...Item Wouteren ende Janne W(outers) wesen van Coukelare bi Mar(ien) svisch - LXX lb V sc.'

(10) c. 1320: 'Obiit mater Johannis, fundatoris Vallis Gratae, defuncta, habens tricennarium per totum Ordinem'.

(11) c. 1334: 'Obiit devotus sacerdos Johannes van Couckelaere, qui anno 1318 aream Coolstick dedit, pro erigenda, extra S. Crucis portam civitatis Brugensis, cartusia, in qua est sepultus.'

c. 1335: 'Obiit Dominus Joannes Couckelaere, clericus, fundator Vallis Gracie prope Brugas, qui habet tricennarium per totum Ordinem.'

(12) L. Gilliodts-Van Severen, Inventaire des chartes, deel I, 1871, blz. 332, nr. 280, a^{o} 1320.

(13) Cfr. bijlage.

gonde, bij Sint-Omaars. Zoals de statuten van de Orde het voorschreven[14], zou het nieuwe convent moeten bevolkt worden met twaalf monniken, enkele conversen en *clerici redditi*, alook de personen, die in iedere kartuis noodzakelijk waren. Aan beide prioren werd de opdracht gegeven, samen met Jan, procureur van Sint-Aldegonde, naar Brugge te vertrekken, de *fundatores* in naam van de ganse Orde te bedanken en ter plaatse de praktische mogelijkheden voor de stichting te onderzoeken. Ook werd de graaf gevraagd de nieuwe kartuis te willen steunen. Genoemde prioren krijgen daarbij de volmacht om, indien de middelen voldoende waren om in het onderhoud te voorzien en het ter beschikking gestelde terrein aan het eenzaamheidsideaal van de Orde voldeed, de nieuwe kartuis van een prior te voorzien. Deze zou met zich twee monniken mogen meenemen. Wanneer de tijd ervoor gunstig zou zijn, kon de stichting met meer religieusen bevolkt worden. Zij zouden, zoals het trouwens de gewoonte was bij iedere monnik die naar een pas opgericht convent vertrok en er bleef, door het generaal kapittel dertig missen gecelebreerd krijgen voor hun zieleheil.

Deze brief werd in oktober 1318 geschreven. Enkele weken later hebben beide *initiatores* en *procurator* Jan reeds het klooster gesticht. Zij zijn dus dadelijk vanuit hun respektievelijke kloosters naar Brugge vertrokken.

Daar aangekomen ontvingen ze van Jan van Koekelare het terrein *Coolstick* als bouwgrond voor de kartuis. In het bijzijn van verschillende getuigen, waaronder de prior van Mont-Dieu, werd de grond aan hen overgemaakt en opgetekend door een notaris, Jan geheten.

Nadat alles in orde gekomen was, besloten Guido, Robrecht en procureur Jan de nieuwe stichting de naam *Vallis Gratiae* of Genadedal te verlenen. Tot eerste prior werd een monnik van Sint-Omaars aangesteld: Jan van Maldegem[15].

Rond Allerheiligen 1318 was het convent gesticht, de geschiedenis van Genadedal kon beginnen.

De juridische regelingen

Nauwelijks enkele dagen na haar stichting, verkreeg de nieuwe kartuis reeds een overeenkomst met het kapittel van Sint-Donaas, onder wiens rechtsmacht zij toen ressorteerde. De monniken verkregen de toelating op de plaats, die reeds door hen werd bezet en afgemeten, een kerk, een klooster, woningen en andere gebouwen, die ze nodig achtten, op te richten.

(14) Statuta Antiqua Ordinis Carthusiensis in tribus partibus Comprehensa, Basel, 1515, deel II, cap. XXV: De Numero Habitatorum.

(15) Cfr. bijlage.

De kartuis moest echter beloven aan volgende voorwaarden eeuwig en ongeschonden te zullen voldoen:

Vooreerst moest het convent elk jaar in het begin van de maand oktober, als bewijs van erkenning van het patronaatsrecht, voor vijf ponden was schenken. Daarmee zouden effen of gedraaide kaarsen worden gemaakt, die op de feestdag van Sint-Donaas zouden aangestoken worden.

Van alle offergiften, van wie ze ook mogen afkomstig zijn, zal één vierde verdeeld worden onder het kapittel, de parochiekerk van Sint-Kruis en eventuele andere instellingen daarbij betrokken. Dit zal gebeuren in twee betalingen per jaar: op kerstmis en op het feest van Sint Jan de Doper.

Ook in verband met begrafenissen in het klooster werden schikkingen getroffen: Van alle *funeralia* die aan de kartuis toekwamen, moest één vierde afgestaan worden. Het kapittel verzaakte echter aan deze eis, voor het begraven van monniken, *clerici redditi* en donaten van Genadedal. Bij de dood van een van de personeelsleden van het convent, kwamen de *funeralia* volledig ten goede aan de pastoor van de parochie Sint-Kruis.

Het kapittel eiste tenslotte dat de kartuis nooit deze voorwaarden zou trachten te betwisten(16).

In tegenstelling met de kartuis bij Antwerpen, die in herhaalde conflicten kwam met het kapittel(17), heeft het convent van Brugge zelden of nooit een punt uit deze overeenkomst betwist(18).

De akte met de toestemming van de bisschop van Doornik is niet bewaard gebleven. Waarschijnlijk is dit reeds kort nadien gebeurd. Het was de gewoonte dat deze, samen met de bekrachtiging van de overeenkomst met het kapittel, nog enkele punten vaststelde met betrekking tot de kloosterkerk en het kerkhof(19). Later zou de bisschop nog toestaan dat de monniken hun *capelle ter poorte* mochten laten inwijden door de bisschop, die zij verkozen(20).

(16) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4547 (c. 29-11-1318).

(17) H. Delvaux, Het Kartuizerklooster 'Sint-Katharina' op het Kiel bij Antwerpen (± 1323-1542), (Onuitgegeven akademische verhandeling), Leuven, 1956, blz. 36-37.

(18) Slechts één proces met Sint-Donaas werd bewaard uit het jaar 1750: R.A.B., f. Triage du Franc, nr. 466.

(19) Cfr. bvb. de akte van de bisschop van Luik bij de stichting van Sint-Jan: M. Peeters, Het Kartuizerklooster 'Sint-Jan' te Zelem, bij Diest (1329-1500), (onuitgegeven akademische verhandeling), Leuven, 1958, blz. 31. - Soms werd alleen de overeenkomst met het kapittel bekrachtigd. Cfr. bvb. R. Maes, De Kartuis Koningsdal te Rooigem bij Gent (1328-1497), (onuitgegeven akademische verhandeling), Leuven, 1963, blz. 38.

(20) De originele akte is niet bewaard. Wel vindt men volgende nota in het cartularium: 'Item eene lettre vanden bisscoppe van doorneke, dat wi moghen doen wien de capelle ter poorte van wat bisscoppe dat wi willen' (fol. Xlr^{o}).

Op 12 april 1319 zou Robrecht van Bethune het bezit van de kartuis amortiseren[21]. Op die manier was alles reeds geregeld met het stadsbestuur van Brugge. Door het feit immers dat hun goederen in de dode hand overgingen, werden die onttrokken aan het economisch beheer van Brugge.

Meestal werden dergelijke stichtingen niet graag gezien door de stedelijke administratie[22]. Brugge heeft hierop een uitzondering gevormd. Haar bestuur schijnt integendeel het nieuwe convent zeer goed gezind geweest te zijn en heeft het hoogstwaarschijnlijk nog met onverhoopte voordelen begunstigd[23].

Uitbreiding van de fundatiegoederen onder prior Jan van Maldegem

Voor zijn prioraat in Genadedal was Jan van Maldegem sedert vele jaren monnik in Sint-Omaars[24]. Met hem kwamen Jan Adam en Lambert, bijgenaamd *Clericus*, beiden eveneens afkomstig uit Val-Saint-Aldegonde[25]. De eerste werd aangesteld tot *vicarius*, laatstgenoemde tot *procurator*[26].

Nadat de stichting juridisch was erkend geworden, werd de eerste opdracht het verwerven van voldoende bezittingen, teneinde meer monniken in de kartuis te kunnen toelaten. De amortisatieakte van 1319 vermeldt volgende bezittingen: het terrein *Coolstick* en enkele andere gronden, 3 bunders groot, het convent geschonken door Andries van Hove. Het ene gemet, waarop zij besloten hadden hun kapel en kerkhof te bouwen, zou de graaf exempt verklaren[27].

Voor de jonge stichting was Michiel Celiau een zegen. Op 8 december 1319, kort voordat hijzelf kartuizer zou worden, begiftigde hij Genadedal met twintig gemeten land, gelegen in de parochie Zande. Daarbij hoorden alle huizen en bomen, die op deze gronden stonden, samen met de helft van de opbrengst van een molen[28]. Eenmaal zelf in het klooster

(21) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 7461.

(22) Ook de hertogen en vooral Filips de Stoute waren verveeld met het steeds toenemende bezit in de dode hand. Zij wilden aan die toestanden verhelpen door dergelijke goederen aan een nieuwe belasting te onderwerpen. Dit bracht echter de verhoopte oplossing niet. Cfr. E. De Moreau, La législation des ducs de Bourgogne sur l'accroissement des biens ecclésiastiques étudiés spécialement en Belgique, in Revue d'histoire ecclésiastique, dl LXIII, 1946, blz. 44-65.

(23) L. Gilliodts-Van Severen, o.c., deel I, 1871, blz. 332, nr. 280, a^{o} 1320.

(24) Hij wordt er reeds in een akte vermeld in 1305: J. De Pas, Cartulaire de la chartreuse du Val-Saint-Aldegonde, Saint-Omer, 1905, blz. 9, mei 1305, fol. 249.

(25) A. Sanderus, Flandria Illustrata, deel II, Brussel, 1735, blz. 201.

(26) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4547 (29-11-1318).

(27) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 7461 (c. 12-4-1319).

(28) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 5953 (c. 8-12-1319). - Aangaande de afbakening van de grenzen, waarbinnen de kartuis grond mocht bezitten, lezen wij in het cartularium: ‘Item eene andre lettere van dat wi moghen copen ende gecrighen .X. milen ommegaens land rente ende possessien ende dat de procureure van onsen huus mach gaen .V. milen varre an allen ziden van onsen huus’ (fol. XI r^{o}).

getreden zou hij zijn eigen cel bekostigen[29]. Op 12 februari 1323 kocht Michiel gronden te Zande, Moere en Zuid-Zevekote, samen 13 gemeten, 2 lijnen en 9 roeden groot, voegde er 6 gemeten en 57 roeden land bij, samen met een derde van een molen, gelegen in Zande, en gaf het geheel in cijns uit aan de bisschop van Doornik voor 17 pond par. per jaar. Met dit geld wilde hij de hofstede, waarop hij vroeger woonde, inrichten als hospitaal[30] en er zou een verblijfplaats voorbehouden worden voor de prior of de *procurator* van de Brugse kartuis. Ook moest aan het convent een opslagplaats voorbehouden worden voor het koren, dat ze aldaar zouden winnen[31].

De familie vander Buerse schonk Jan van Maldegem op 3 maart 1320 verschillende renten, bezet op enkele huizen en hofsteden in en rond Brugge, ten belope van 20 pond, 5 penningen en 3 obolen par. per jaar[32]. Het jaar daarop had Genadedal nog altijd met zware financiële lasten te kampen. Dit bewijst duidelijk de gift van Egidius van Aartrijke van 10 pond en 12 penningen jaarrenten *omme die meersinghe vander cranker fondatie van den gods huse*[33]. Een maand na de gift van de familie vander Buerse had het klooster nog 6½ gemeten grond in de parochie Zande aangekocht[34].

Vanaf 1320 zochten de karthuizers vooral uitbreiding rond hun kernstichting. Vooral in het jaar 1320 was deze aangroei merkwaardig: na zes achtereenvolgende aankopen groeide hun bezit rond het oude *Coolstick* met 22 gemeten, 1 lijn en 70 roeden (= 9 ha. 98 a. 28 ca.)[35].

De tendens om hun bezit rond hun klooster uit te bereiden was ook nog in de volgende jaren duidelijk: Zo kochten de monniken van Willem van Hove het stuk grond grenzend aan de muur van het convent, 2 gemeten groot[36]. In november 1321 gaf Egidius van Aartrijke hen twee percelen, samen 3 gemeten, 2 lijnen en 15 roeden, weerom palend aan hun bezit[37]. Deze percelen waren echter van elkaar gescheiden

(29) C. Le Couteulx, Annales Ordinis Carthusiensis ab anno 1084 ad annum 1429, deel V, Montreuil, 1889, blz. 377, a^{o} 1337.
(30) R.A.B., f. Découvertes, nr. 256, fol. 60r^{o}.
(31) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 3917 (c. 12-2-1323).
(32) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 3002 (c. 3-3-1320).
(33) R.A.B., Cart. Brugge IV.
(34) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4353 (c. 2-4-1320).
(35) R.A.B., f. Kart., Blauw nrs 4022 (c. 9-8-1320); 4288 (c. 24-9-1320); 4354 (c. 30-9-1320); 4251 (c. 11-10-1320); 4201 (c. 15-11-1320); 4502 (c. 17-12-1320).
(36) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4089 (c. 31-7-1321).
(37) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4381 (c. 25-11-1321).

door een terrein het *Mantelstick* genaamd, dat aan Willem Reepere toebehoorde. Dit stuk had een oppervlakte van 2 lijnen en 17 roeden en de eigenaar schonk het de kartuizers op 19 januari 1323[38]. Op 1 mei 1322 kon de *procurator* nog twee gronden in de nabijheid van het convent verwerven: Van Niklaas de Hond nam hij 4 lijnen en 8 roeden aan in eeuwigdurende cijns[39] en van Kristiaan Pecsteen kocht hij 6 gemeten en 96 roeden, reikend tot aan het *Mantelstick*[40]. In juli 1322 namen de kartuizers nog 2 lijnen in cijns aan van de pastoors van Sint-Kruis[41]. Het klooster kon aldus onder het bewind van Jan van Maldegem, naast de geamortiseerde stichtingsgoederen nog 13 percelen rond de kartuis verwerven, met een totale oppervlakte van 37 gemeten, 1 lijn en 6 roeden (= 16 ha. 52 a. 39 ca.).

Een laatste belangrijke schenking voor die periode werd op 14 maart 1321 gedaan door Adam van Waaskapelle, die het convent met verschillende percelen bedacht in de parochies Zande, Leke en Koekelare, samen 14 gemeten groot[42]. Dezelfde persoon verkocht in 1323 een rente van 5 pond par. op bezittingen in Oostkerke en Dudzele.

Ook werden nog in verschillende andere dorpen bezittingen verworven: Van Rogier Moenax, Jan Mieez en Michel Vrancke konden de kartuizers respektievelijk 1½ gemet en 16 roeden[43], 9 gemeten en 9 roeden[44] en 5½ gemeten[45] aankopen in de parochie Zande. *Procurator* Willem de Smet kocht van Jan Ymmesoeten 1½ gemet in de parochie Houtave, dat hij dadelijk aan de verkoper terug verhuurde voor jaarlijks 20 schellingen par.[46]. Tenslotte kocht het klooster van Niklaas Gutre een perceel van 2 gemeten oppervlakte in de parochie Zuienkerke gelegen[47].

Deze gegevens werpen enig licht op het economisch beleid van Genadedal: In de eerste jaren werd gepoogd zoveel mogelijk bezittingen rond twee kernen samen te brengen. Een eerste kern was het convent en een tweede de parochie Zande. Dit verschafte hen veel rationeler uitbatingsmogelijkheden.

Ongetwijfeld zullen verschillende personen nog sommen geld aan de kartuis hebben overgemaakt. De 16 aankopen voor een

(38) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4315 (c. 19-1-1322).
(39) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4282 (c. 1-5-1322).
(40) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4356 (c. 1-5-1322).
(41) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4355 (c. 17-7-1322).
(42) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4182 (c. 14-3-1321).
(43) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4492 (c. 25-2-1321).
(44) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4072 (c. 15-3-1321).
(45) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4503 (c. 25-7-1321).
(46) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4743 (c. 9-3-1322).
(47) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4742 (c. 3-3-1322).

totaal van ongeveer 26 ha. grond zijn daar een duidelijk bewijs voor.

Genadedal had in 6 jaar tijd een stabiele basis kunnen leggen voor haar verdere materiële uitbouw: zij had haar bezit uitgebreid tot 93 gemeten, 1 lijn en 40 roeden (= 41 ha. 34 a. 67 ca.) en de renten brachten samen 36 pond 2 schellingen, 6 penningen en 1 obool op.

Het beginnend kloosterleven in Genadedal

Hand in hand met de uitbreiding van de fundatiegoederen, groeide ook het aantal monniken in de Brugse kartuis.

Jan de Backere was waarschijnlijk de eerste, die zich bij drie hogergenoemde monniken aansloot. Uit de kroniek van de Benediktijnerabdij te Sint-Andries, vernemen wij dat hij daar aanvankelijk prior is geweest en voordien *cellerarius*. Herhaaldelijk had hij zijn oversten de vergunning gevraagd om naar de kartuis te mogen overgaan. Na vele moeilijkheden, werd dit hem in 1319 toegestaan(48). Mogelijks om zijn eigen cel te bekostigen, bracht hij verschillende bezittingen met zich mee(49). In 1324 werd Jan de Backere prior gekozen(50). Het jaar daarop was hij op het generaal kapittel, waar hij wist te verkrijgen dat het Sint-Andriesklooster deelachtig werd gemaakt aan alle offers, gebeden en andere geestelijke werken, die in de gehele Orde werden verricht(51). Na het prioraat van

(48) Chronica monasterii Sancti Andreae iuxta Brugas ordinis sancti Benedicti ab Arnulpho Goethals eiusdem monasterii monacho conscripta, uitg. W.-H.-J. Waele, blz. 103-104: 'Contigit preterea anno X (presidentie) huius abbatis nostri (= Walter de Wilde), anno sc. Domini 1318, fundari monasterium Carthusianorum iuxta Brugas. Quod perpendens vir venerabilis prior noster, Joannis de Backere, qui et ante prioratum multis annis hic cellerarius extiterat, magno religionis amore succensus, abbatem suum adiit, instantissima ab eo prece deposcens quatenus sibi licentiam concedere dignaretur ad prefatam Carthusianorum domum ac reliogionem transeundi. Quod tandem, cum magna licet difficultate, obtinuit, quia ad hoc postulandum eum non animi impulit inconstantia, sed strictioris religionis affectus. Qui, hinc recedens de sui abbatis beneplacito, cuncta que hic suis usibus deputata fuere secum abstulit, atque se suaque omnia prefale domui Carthusianorum obtulit, atque ibidem secundum habitum religionis suscepit. Qui sese tam laudabiliter in omni virtutum studio exercuit, ut primus ibidem ab omnibus prior eligeretur, anno sexto ab habito suscepto.'

(49) R.A.B., Cart. fol. Xlr^{o}: 'Item eene quitanche gheseghelt met sabs ende covents seghel van Sint Andries daersi in overgheven ende quite scelden dom. Janne de Bakere al tgoet dat hi in ons oordene met hem brochte in wat manieren dat hy besat oft gecreghen hadde.'

(50) Cfr. voetnoot 48.

(51) Gallia Christiana; deel V, blz. 271: '...Joannes de Backer prior... pristini sui monasterii Fratrum memor, eos omnium Carthusiensis Ordinis suffragiorum participes fecit anno 1325.'

Denijs[52], werd Jan de Backere herkozen en bleef aan het hoofd van de kartuis tot Michiel Celiau hem in 1334 opvolgde[53]. Na diens dood was hij een derde maal prior. In een akte van 4 januari 1338 werd hij het laatst vermeldg[54]. Omtrent de datum van zijn overlijden tast men in het duister[55].

Vicarius Jan Adam zou de stichting van Genadedal niet lang overleven. In de overlijdensberichten van 1321 werd hij door het generaal kapittel herdacht[56].

Wie ongetwijfeld een steun is geweest voor de Brugse kartuis was Filips vander Elst, kanunnik van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge[57]. Heel waarschijnlijk is het door zijn toedoen, dat zijn broer, Daniël, het kleed van Sint Bruno aannam. Tot dan toe was Daniël vander Elst proost van Sint-Maarten te Ieper. In 1311 werd hij tot deze functie aangesteld en hij zou het heel waarschijnlijk blijven tot 1320[58]. Een laatste maal werd hij er vermeld op 12 mei 1319[59]. Kartuizer geworden volgde hij Jan Adam op als *vicarius.* Hij stierf op 11 mei 1322[60].

Eveneens omstreeks 1320 trad Michiel Celiau in het Brugse convent[61]. Voordien schijnt hij *curatus* geweest te zijn in Zande[62]. In het archief van Genadedal is echter geen spoor tot bevestiging te vinden. Zeker woonde hij er op een hofstede, die hij, zoals hoger vermeld, zou laten inrichten als hospitaal.

(52) Tijdens het prioraat van de Backere was Denijs *procurator:* R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4236 (c. 5-11-1328). - Denijs wordt als prior geciteerd tot 1331: R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4073 (c. 13-3-1329); nr. 5382 (c. 14-1-1331). - Na het derde prioraat van de Backere werd Denijs een volgende maal zijn opvolger. In een akte, gedateerd maart 1338 vindt men hem aan het hoofd van Genadedal: R.A.B., Cart., Uitkerke VI.

(53) Een laatste maal wordt de Backere vermeldt op 24 februari 1334: R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 5933.

(54) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 5976.

(55) C. Le Couteux (o.c., deel V, blz. 118) meent dat Jan de Backere stierf in 1325 in de Grande Chartreuse. Hogergenoemde aantekeningen bewijzen de onjuistheid van deze mening.

(56) c. 1321: 'Obiit Johannes, quondam monachus et vicarius Vallis gratiae, qui habet tricennarium per totum Ordinem'.

(57) Een paar maal hielp hij de kartuis bij verhandelingen en grondaanwinsten: R.A.B., f. Kart., Blauw nrs. 4287 en 4022.

(58) Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres, deel I, Brugge, 1884, blz. 103-106.

(59) Idem, blz. 283, nr. 392, c. 1319.

(60) c. 1323: 'Obiit D. Daniel, olim prepositus Yprensis, monachus et vicarius Vallis gratiae, qui habet tricennarium per totum Ordinem'. - Le Couteulx vermeldt de dag en maand van zijn afsterven (o.c., deel V, blz. 118).

(61) De laatste akte voordat hij kartuizer werd, dateert van 8 december 1319 (R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 5943). - Een eerste maal werd hij als kloosterling vermeld op 2 april 1320: R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4353.

(62) Cfr. R. Maes, o.c., blz. 34, voetnoot 1. - A. Sanderus, o.c., deel II, blz. 101. - C. Le Couteulx, o.c., deel V, blz. 377, a^{o} 1337.

In 1327 werd hij, in die tijd *procurator* van Genadedal[63], belast met de stichting van de kartuis bij Gent en werd er de eerste prior. In 1332 zou hij daarvan ontslagen worden[64]. Ook deze stichting heeft hij rijk begiftigd[65]. Nadien keerde Michiel naar Brugge terug om er Jan de Backere als prior op te volgen[66]. In 1337 nam hij deel aan het generaal kapittel en stierf er op 24 of 25 mei van datzelfde jaar[67].

Vanaf september 1320 verschijnt in de akten de naam van Willem de Smet en reeds toen werd hij broeder genaamd, zodat hij wel een van de eerste *professi* van Genadedal zal geweest zijn. Gedurende meer dan een kwart eeuw vervulde hij een belangrijke functie in het economisch beleid van het convent en dertien maal vindt men zijn naam in de charters terug[68]. Willem de Smet stierf in 1348(9)[69].

Pieter Navegheer, kapelaan van het Sint-Donaaskapittel te Brugge[70], zou omstreeks 1321 eveneens in de kartuis treden[71]. In een reeks oorkonden, beginnend van 1 mei 1322 tot september 1331 fungeert hij als *procurator*[72]. In de overlijdensberichten van 1341 staat hij vermeld[73].

Sanderus vermeldt nog drie roepingen: Robrecht, regulier kanunnik van Vormezeele[74], Jan van Gent, *curatus* van Desselbergen[75] en Willem Slotmackere, de eerste lekebroeder[76]. Tenslotte vermelden wij nog een zekere Hendrik, die ook tot de eerste monniken moet gerekend worden, aangezien

(63) Hij oefende deze funktie uit in 1327 en 1328: R.A.B., f. Kart., Blauw nrs 4407, 5937, 4289.
(64) R. Maes, o.c., blz. 33-35 en lijst der prioren.
(65) R. Maes, o.c., blz. 51.
(66) R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 5933.
(67) c. 1338: 'Anno Domini 1337 obiit D. Michael, prior Vallis Gratiae, tempore capituli generalis in domo Carthusiae et habebat duplex officium et tricennarium per totum ordinem, nec fuit scriptum in charta ipsius anni, ideo illi qui non reddiderunt dictum beneficium, sibi reddant ex capitulo anni 1338.'
(68) R.A.B., f. Kart., Blauw nrs. 4288 (c. 24-9-1320), 4201 (c. 15-11-1320), 4502 (c. 17-12-1320), 4182 (c. 14-3-1321), 4743 (c. 9-5-1321), 4406 (c. 16-1-1323), 5939 (c. 29-3-1326), 4745 (c. 21-9-1329), 4555 (c. 15-12-1337), 4413 (c. 6-6-1342), 4510 (c. 23-6-1345), 4180 (c. 21-4-1347).
(69) c. 1349: 'Obiit D.G. de Brugis, monachus, habens tricennarium.'
(70) A. Sanderus, o.c., deel II, blz. 101.
(71) Daar hij in mei 1322 reeds als *procurator* fungeerde, mag men veronderstellen dat hij reeds een tijdje kartuizer was.
(72) R.A.B., f. Kart., Blauw nrs. 4282 (c. 1-5-1322), 4118 (c. 6-6-1329), 4409 (c. 26-11-1328), 4746 (c. 11-5-1331), 4155 (c. 30-5-1331), 4475 (c. ?-7-1331).
(73) c. 1341: 'Obiit D.P. de Brugis, monachus, habens tricennarium.'
(74) Deze naam wordt ook nog geciteerd door Le Couteulx (o.c., deel V, blz. 119). - In de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse staat hij niet vermeld.
(75) A. Sanderus, o.c., deel II, blz. 101-102. - c. 1350: 'Obiit Joannes de Brugis monachus habens tricennarium'.
(76) A. Sanderus, o.c., deel II, blz. 102.

hij door het generaal kapittel met een *tricennarium* bedacht werd[77]. Meer bijzonderheden over hen vindt men niet in de akten.

Jan van Maldegem had het convent schitterend geleid. In 1319 reeds legde de Vlaamse graaf de eerste steen voor de kloosterbouw en een tijd later was Genadedal ommuurd[78]. Daarbij had de eerste prior zijn kartuis een veilige financiële basis bezorgd. Het feit dat hij in zo korte tijd naast hem nog elf monniken kon aannemen getuigt van zijn dynamisme.

Omstreeks 1324 is hij dan waarschijnlijk naar Herne getrokken. Dat hij er prior werd valt te betwijfelen[79]. Later werd hij *vicarius* en *procurator* in Rooigem[80]. Volgens Scholtens[81], die steunt op een oude *Series vicariorum domus Sanctae Annae* is Jan van Maldegem later nog *vicarius* geweest bij de monialen te Brugge. Gedurende elf jaren, aldus genoemde bron, heeft hij zich nog '*digne et laudabiliter*' gewijd aan de geestelijke leiding der kartuizerzusters, waarna hij op 16 april 1380 is overleden.

J. VANDEMEULEBROUCKE

Bijlage

Brugge 5 december 1318.

Charter, gegeven door de prior van Genadedal aan het kapittel van Sint-Donaas, waarbij een copie wordt gegeven van de akten, die tot de stichting van de Brugse kartuis hebben bijgedragen.

Origineel: Archief van het bisdom Brugge, C nr. 372.
Op perkament met groot ogivaal zegel, iets geschonden. Afmetingen:
0,212 m. hoog, 0,353 m. breed en onderaan een plooi van 0,012 m.

Universis presenles litteras inspecturis, frater Johannes de Maldinghem, primus prior Vallis gratie iuxta Brugis Ordinis Cartusiensis, et frater Johannes, dictus Adam, vicarius, ac frater Lambertus, dictus Clericus, procurator,

(77) Het is mogelijk dat deze Hendrik nog bij een andere kartuizerstichting is betrokken geweest. Door het generaal kapittel wordt hij immers met een dubbel officie bedacht: c. 1343: 'D. Henricus, monachus vallis gratiae, qui habet duplex officium, ac tricennarium per totum Ordinem. Hoc est cum tricennario unum brevens.'

(78) De eerste steenlegging wordt door Sanderus en Raissius en Le Couteulx vermeld. - De ommuring wordt geciteerd in een akte van 31 juli 1321: R.A.B., f. Kart., Blauw nr. 4089.

(79) Volgens de kroniek van Herne is er een Jan van Maldegem in Herne prior geweest, maar deze Jan van Maldegem werd daar geprofest. De auteurs trekken echter zelf in twijfel of het hier wel dezelfde persoon betreft. De prior van Genadedal werd immers in Sint-Omaars geprofest. A. Beeltsen en J. Ammonius. Chronique de la Chartreuse de la chapelle d'Herinnes-lez-Enghien, uitg. E. Lamalle, Leuven, 1932, blz. 18.

(80) R. Maes, o.c., blz. 131.

(81) H.-J.-J. Scholtens, o.c., blz. 151-152.

monachi dicti Ordinis professi, facientes conventum primum in dicta loco, salutem et orationum suffragium salutare. Cum venerabiles patres et patroni nostri Decanus et Capitulum Sancti Donatiani in Brugis, ratione conventionis et pactionis, quas cum ipsis fecimus propter ius patronatus, quod habent in nostro loco predicto, petierint a nobis copiam litterarum, quas habemus de origine nostra et institutione ex parte Capituli generalis nostri cartusiensis Ordinis, nos dictis patronis nostris in Christo carissimis quibus grati et benevoli debemus in omnibus semper esse, copiam litteraum, quas ab Ordine nostro recepimus, contulimus in hec verba:

Universis presenles litteras visuris, frater Robertus beate Marie de Macourt, iuxta Valencenas, et frater Guido Beate Marie Vallis Sancte Aldegundis, iuxta Sanctum Audomarum, priores Ordinis cartusiensis, salutem et orationum suffragium salutare.

Notum facimus tenore presentium nos recepisse patentes reverendi patris nostri in Christo Domini prioris Cartusie litteras in hec verba:

Venerabilibus et religiosis ac dilectis in Christo fratribus suis Sancte Aldegundis, iuxta Sanctum Audomarum, et de Macour, iuxta Valencenas, prioribus cartusiensis Ordinis, frater Aymo, prior cartusie, salutem et spiritum consilii in agendis.

Cum multe valentes, honorabiles et potentes persone divinitus inspirate de villa de Brugis proposuerint iam diu ac presentaverint se velle fundare, dotare et edificare unam domum conventualem nostri Ordinis, in qua pro animis dictarum personarum et omnium antecessorum et successorum suorum et aliis presentium amicorum et benefactorum omniumque, qui ibidem Deo servierint et qui eis in presenti vel in postero beneficerint, serviatur devote Deo sub habitu et professione atque institutis Ordinis nostri per unum priorem nostri Ordinis et duodecim monachis cum conversis et redditis et aliis personis necessariis, secundum quod in nostro Ordine fieri communiter consueverit. Eis, gratias agentes Deo, qui dictis venerabilibus personis predictam devotionem et bonam voluntatem erga nostrum Ordinem misericorditer et salubriter inspiravit ad honorem suum, quo tamen non indiget, et ad salutem multarum animarum, prout presumendum est et sperandum, pieque devotioni predictarum venerabilium personarum pio concurrentes assensu, vobis concedimus et etiam iniungimus auctoritate Capituli generalis nostri Ordinis, qua fungimus super annum, quatinus, visis presentibus,... bono, modo ad dictam villam de Brugis, una cum domino Johanne, procuratore Sancte Aldegundis, personaliter accedatis, et, gratias agentes ex parte nostra et tocius Ordinis predictis venerabilibus personis, qui, per suas eleemosinas, quas Dei et Ordini offerunt et presentarunt, fundare, dotare et edificare volunt domum predictam nostri Ordinis, ut superius est expressum.

Damusque vobis potestatem et specialem mandatum, per has patentes litteras, auctoritate predicta, ut possitis recipere ea, que vobis pro dicta aedificatione dare voluerint, si tamen possint sufficere ad sustentationem prioris et conventus nostri Ordinis, sicut supra dictum est, salva Ordinis honestate ac etiam libertate, supplicamus etiam humiliter illustribus viris atque magnificis principibus, Domino videlicet Roberto, Nobili Comiti Flandrensi, et heredibus suis atque omnibus aliis, quorum interest vel intererit, ut in predicta edificatione, fundatione et dotatione atque exemptione et libertate seu amortizatione domus predicte se exhibeant erga dictos devotos et erga nostrum modicum Ordinem favorabiles et benignos, ut per bona temporalia, que predicte domui fecerint, mereantur apud Deum omnium bonorum

spiritualium que in dicta domo et in toto Ordine nostro fiant esse participes et consortes in vita presenti et in morte.

In quorum omnium premissorum robur et testimonium presentem litteram sigillo maiori domus nostre, quo in maioribus negotiis uti modo et alio etiam minori quo ceteras fungimus, duximus sigillandam et omni-

bus quorum interest destinandam et vestris manibus presentandam. Datum anno Domini millesimo trecentesimo octavodecimo, mense octobris.

Concedimus etiam auctoritate predicta quod possitis hac vice providere dicte domui de priore, qui possit sibi assumere duos monachos vel etiam quotquot voluerit, usque ad duodecim, tempore opportuno, cum spe tricennarii eos a capitulo concedendi, si ibidem perseveraverint ad Ordinis voluntatem.

Nos igitur fratres Robertus et Guido, priores antedicti, ad villam de Brugis in Flandriam personaliter decedentes auctoritate et mandato dictarum litterarum, recepimus de manu Johannis de Coukelare, clerici, unam petiam terre, sitam iuxta villam de Brugis in parochia Sancte Crucis, qui Colstic dicebatur, in presentia magistri Johannis, publici notarii, et presente principaliter reverendo patre in Christo, Domino Johanne, priore Montis Dei nostri Ordinis Cartusiensis, ac aliorum testium ob hoc specialiter convocatorum, et rogatorum, prout in quodam instrumento publico super hoc, a dicto notario publico confecto, plenius continetur.

Ipsi loco nomen imposuimus Vallem gratie nominantes et, communicato proborum virorum consilio, virtute predicte littere in nomine Dei Omnipotentis et auctoritate Summi Pontificis et Capituli generalis nostri Ordinis cartusiensis, ordinavimus, providemus et prefecimus ibidem priorem virum religiosum, videlicet Dominum Johannem de Maldinghem, monachum domus Vallis Sancte Aldegundis, iuxta Sanctum Audomarum, nostri Ordinis et professum.

In quorum omnium testimonium et munimen presentibus litteris nostris patentibus sigilla domorum nostrarum predictarum duximus apponenda. Datum anno M^{o}CCC^{o}XVIII° in octavis Omnium Sanctorum. Et nos prior et conventus Vallis gratie, iuxta Brugis, antedicti, in testimonium omnium et singulorum premissorum presentibus litteris sigillum nostrum de domo nostra predicta duximus apponendum. Datum anno Domini M^{o}CCC^{o}XVIII° in crastino Beati Nicolai, mense decembri.

Zantekoorn uit de Leiestreek

Aanbranden. - Bij Leander Algoet waar wij rond de noene toekwamen, stonden de aardappels op de stove aan te branden. Wij zeggen: ‘Leander, geriekt ge niets? de patatten branden aan’. - ‘Dat 'n is niet, zei Leander, 'k hebbe ze geern met een korstje gebakken’.

Boterham. - ‘Goed geweven en schone gewreven’: dat zijn in de Leiestreek goed gesneden en wel gesmeerde boterhammen.

Karel Beelaert. - ‘'s Ochtends in een keutel terden is geld’, zei Karel Beelaert. Zijn lijfspreuk was:

> Oremus (themus), lavendus en rozemarijn
> zijn kruiden die welriekende zijn,
> padden en slangen zijn groot venijn,
> maar d'r zijn tongen die kwader zijn.

Vogelzang. - De gele gruns schuifelt: Geef mij 't geld van mijn bier. De grauwe gruns (zit gaarne op de droge tulken en fluit): Rulk, rulk, 'k zitte op mijnen tulk.

De merel: In de kiekemande! wilde 't niet eten, laat het staan.

De wielewaal: Boer trek je kiel aan!

G.P.B.

Monksje de Zokee
Vervolg van blz. 152
Djentelman en leergast

Enige jaren later legde mijnhere Desiree dat stille te Male en de stallingen aldaar werden verpacht aan een Brusselse peerdeliefhebber, Frans Gillis, die na Pier van de Moere op 't Stadhuis kwam wonen. Maar zeg mens, om koersepeerden t'houden moet ge ze thope hebben en meer of warm d'er inzitten. Wat kost dat maar dan? Verzorging van peerden, en pacht, en onderhoud van boksen? 'k zeg maar dadde. Gillis hield vier fateurepeerden en acht koersepeerden. Feliks, de zoon van Romme van de Bok, hielp de meestergast Odo, ook Brusselaar; zijn zokees, meest Engelsmans, enterneerden zich op 't Krakkeveld. Maar lijk of dat te voorzien was, Gillis kost het ook niet houden en hij heeft hem te langen laatste glad geruïneerd aan die kostelijke peerdeliefhebberij. Al dat me dunkt moet dat nog achter 't jaar 1905 geweest zijn. Maar de grote jaarlijkse koersen op Maleveld waren dan al te niete gegaan.

Ondertussen was mijnhere Desiree komen wonen aan de Doornhut op dat kasteeltje van Borms langs de Brieversweg, lijk of ik zei. Hij liet daar innewaarts zes nieuwe boksen timmeren en middelerwijle stonden zijn peerden op de plaatse te Sint-Kruis: twee in de boksen nevens Hostens, en de reste in 't Gildenhuis waar dat de schietperse stond. Je moet weten dat mijnhere hoofdman was van de schuttersgilde en van veel andere sosseteiten:de boldersmaatschappij ‘de Vredemannen’, de ruitersmaatschappij van de ringsteking en wat weet ik al. Ja maar dat was een echte trouwe volksvriend en goed gezien op de parochie, geen van meer, je mocht daar nog een keer entwat aan vragen, simpel weg. En met dat hij niet groot was van gestalte - hij monteerde als djentelman in de stiepel tjees - zouden sommigen nog vertrouwelijk gezegd hebben: ‘'k ga het eerst een keer vragen aan mijnhere Diestje’.

Kijk als mijnhere zijn jubilee vierde stond heel de parochie op stoom, al de kinders werden met koeken getrakteerd zowel in de zondagschool als in de leerschool. Rond die tijd was ik eerstekommunie-oude en 'k woonde al bij mijnhere als loopjongen van zijn koetsier-tafelknecht, Jantje Lanschoot. Mijnhere was seffens geware geworden dat ik ongeletterd was: ‘Nee, neen, zo niet Monk’, keef hij met een opgestoken vinger, ‘ge kunt gij nooit licence krijgen, gij moet uw naam kunnen schrijven en kunnen lezen’. En alzo kwam ik in de zondagschool terecht. Gedwongen als ik was, raapte ik alles nu beter op, leerde lezen en schrijven, en als ik fatsoenlijk mijn naam

kost zetten kreeg ik van mijnhere een half franksje als beloning, en dat was dan veel voor een jongen.

Mijnhere kweekte nu weer aan met zijn twee baaide merries en ging naar den hengst van Verstraete. Er was veel over en weer geloop op 't kasteeltje, en stilletjes aan werd ik dat leventje midden peerden en peerdeliefhebbers op bezoek gewoon en 't was: ‘Jongen goed voor 't peerd zorgen’ of ‘Blijf wat bij de fateur’. Binnen bespraken ze de koersen, tikten een keer santee en dronken eentje. Bij 't buitenstappen tastten en schartten ze een beetje in hunder zilee en de mildigste duwden 'n half franksje in mijn hand.

Ik moest ook voor de witgrauwe ponnee zorgen. Hij liep in een schoon rood geschilderd biezen fateurtje met volle banden en paraplustaan langs achter. Jan de koetsier, die vier jaar lang bij de lansiers gediend had, spande Tommie, de ponnee, in om mijnhere naar de koers te Oostende te voeren. Hij liep dat in twee uren. Gewoonlijk haalde hij de propertaris ook af aan de statie te Brugge en dat liep hij in een klein

‘Ecurie Verstraete’ vóór 1912 te St.-Kruis
Monksje (links)

kwartiertje. In stille avonden hoorde ik de zweep kletsen van aan de Kruispoort, want de ponnee wilde alle gerij voorbijsteken en Jan, een fijne koetsier, liet hem doen. Ik wachtte op mijn eentje in de remiese, warm in mijn strooien polke gelegen onder de peerdesaarge totdat 't getrekje de wegel kwam opgereden. 'k Hielp de ponnee uitspannen en dan op een loopje naar huis, 't was maar een stap verre. 's Zondags nam de koetsier mij mee naar de vroegmesse van te vijven in Sint-Anne-

kerke te Brugge, en stappen dat wij deden in die koele nuchtend, 'k bleusde erbij en 't was gezond. 's Voornoens hielp ik de peerden kuisen en alles onderhouden.

Wie dat er nog koersepeerden hield in 't omliggende? Ho, ik kan dat zo juiste niet zeggen. Alleszins een halfbloed peerd houden was in de mode vóór veertiene (wereldoorlog) en velen voerden treing met luukspeerden. De officieren van 't leger waren veelal eêlmans en bezaten naast hun kazernepeerd nog een halfbloed in eigendom voor jacht en springkoersen. Kapitein Albra van de lansiers dresseerde zijn peerd in Verstraetens weide midden opgelegde springbalken en houten muurtjes van verschillende hoogte. En zelfs madamtjes en dochters van rijke brouwers en hoge officiers, dat reed ook te peerde. G'hadt daar dan kasteelheren lijk Boezinge van Assebroek en Serklaes van Moerkerke. En alleszins Visaart van 't Bisschopskasteel hield koersepeerden, hij was al tamelijk oud als hij nog zijn vosde merrie Trompet bereed, want hij moest op een stoeltje staan om te monteren. Hij kweekte ook aan, en een kachtel van Trompet met Verstraetens zijn hengst heette ‘Tamboer battang’, met een Tee lijk zijn moeder. ‘'k Weet nog goed dat een kozijn van Visaart naar hier kwam uit de Walen met twee koersepeerden en een zokee omdat de pieste bij ons zachter lag in den achterwinter.

Ondertussen leerde ik stilletjesaan op de ponnee rijden. Eerst op 't haar schokken totdat ik er afviel en Jantje de koetsier vermoeilijkte het alsans, een beetje met een keer, om vaste in de benen te komen. Daarna op de zale, en eindelijk met stijgbeugels, om dan te leren opgeven en wippen als hij lichtjes draafde.

En 't koersepeerd, de volbloed monteren?... Ha! ja maar iefvrouw, dat is eerder gezeid of gedaan. Ge kent die spreuk hé? ‘Wie met een peerd uitrijdt zet met zijn meester uit’ en 'k heb het aan den lijve ondervonden op dat jong zot peerd. Op zekeren nuchtend zei mijnhere: ‘Kom jongen! monteren op Zieroding!’ Ho 'k bleef stakestijf staan... dat was voor mij een toer de fors leergast zijn en met moeite dertien jaar oud. De koetsier gaf mij een voetje en mijnhere 't signaal. God zal mij helpen, was mij dat wat te zeggen: ik hield al wat ik kost, maar de volbloed stak zijn kop tussen de benen en wiepelde er mij af en... hup! wup! Monksje tuimelde over zijn kop en lag daar in 't gars te tillebenen. 'k Meende weg te lopen... ‘Neen! neen! hier blijven! nog doen!’ riep mijnhere. Jantje tikte op mijn schou're, gaf weer een voetje en mijnhere vermaande seffens: ‘Niet lossen, niet lossen! vasthouden!’ Alzo moest ik, onder toezicht, elke dag een half ure in de maneze lopen. De koetsier stond in 't midden met de zweep: ‘Houd-je goed gesloten Monk!’ en 't peerd aan

't vluchten in de korte draaien en ik beet op mijn tanden en 't zweet liep van mij, maar ik had die keer een goed punt.

Wa'blief? als ik nog gevallen heb? In 't begin bijkans ieder enternement. Maar een keer dat ik de situasie en 't peerd gewoon was mocht ik meerijden naar buiten. Ge gaat dat gauw verstaan, mijnhere was nu zelf enterneur-properteir of amateur geworden, lijk of ze dat zegden, hij had zelfs eerste prijs gewonnen met Peret die hij bereed, en ik mocht meerijden als apprantie-kompajong.

s Voornoens vertrokken we gewoonlijk uit de weide, op stap, langs de Minneweestrate voorbij de Doornhut rechte naar de Leegweg. Dan een hele ‘trot’ op een klein drafje tot aan de Pijpweg, weer op stap naar Vijvekapelle, omslaan en te vierklauwe galoperen of vluchten dat we zeggen tot aan 't Zwijnsgat op Sijsele. Om dan rustig langs de oude heerweg terug te keren naar 't Krakkeveld te Male waar de kleine koers en 't enterneerplein lag.

Ik vergat te zeggen dat hij dan weer een Engelse zokee, Snowie-Wittekop in dienst had. Wij leerden draven, vluchten en springen over de hagen. Toen, heel onverwachts wierd ik in een sprong eraf gesmeten en 't peerd liep 't veld af. Geluk van God, boer Huberts sloeg d'armen open om 't peerd tegen te houden en te vangen. ‘Wel jongen, lachte hij nog, was mij dat een smete! en ge waart lijk een vogel die omhoge vloog.’ Ik wreef over mijn zeer been en pruttelde tegen: ‘Neen, neen mijnhere 'k moet niet meer weten, 'k ben dat hagespringenspelletje beu’. Maar hij gaf vriendelijk een voetje en bofte: ‘Allee voyong' Monk, bon zokee te wege! Koeras jongen!’

Maar met dat al hebben djentelman en apprentie toch een keer aardig gevaren. We waren ons getweeën op weg naar Rijkevelde (Sijsele) om te oefenen in de Zokeedreve aldaar. Ik reed voren op 't jong peerd toen er almeteens een wit kieken kakelend over de strate schijverde. 't Peerd verschoot geweldig, sprong op zijds in de sparren en... ik haperde met mijn voeten en bleef liggen lijk een steen. Toen ik bekwam zat mijnhere bezorgd op de knieën in 't sparrebos en verbond mijn voet met een verse witte zakneusdoek. De twee volbloeds waren op de vlucht rechte naar hunder stal. Bekommerd vroeg hij: ‘veel zeer Monk?’ Ik kost geen voetje meer verzetten, maar hij sleurde mij op zijn rik tot aan 't Battekotje (bij de spooroverweg) van Wannes Kok en seffens reed hij met de geleende velo van Wannes om hulp naar 't kasteeltje.

Van zelfs had de koetsier hem dood verschoten als de twee peerden zonder ruiters thuis kwamen gedraafd en hij informeerde en wachtte gejaagd op wat er van komen zou. 't Was een hele verlichting en een pak van zijn herte als mijnhere kwam aangereden. Seffens werd de ponnee ingespannen om mij in

't fateurtje naar ons koeipleksje te voeren en thuis te verzorgen. Moeder sloeg heur handen thope en schreemde: ‘Wel Here! mijnhere toch! 't jongetje ligt daar half dood en wit gelijk een ljik, 't is nu uit en amen met dat zokee leren, dat zegge 'k ik’. Maar vader, ook een peerdeleure, troostte: ‘Maar moeder toch stel je een beetje! dat is maar een keer per ongeluk, mijnhere Desiree gaat er wel goed voor zorgen; onze Monk is straf peerds en al de lichte kant, wat kan hij beter worden of zokee’.

Ik moest veertien dagen te bed blijven en mijn voet, die zwart en blauw uitsloeg, werd bestreken met een peerdezalve, een echte goede peerderemedie, wacht hoe heette dat weeral, ‘abrakasiong’ en viziekatoor tegen verstuikingen. Ik lag daar hoog in de kussens door 't venster te kijken en werd aantijden bekutteld van moeder en mijnhere, hij bracht mij zelfs rijpe druiven uit zijn serre. Toen ik nu weer wel en goed te bene was zei hij: ‘Monk wij verwisselen van peerd, gij neemt Peret, zij is ouder en braver en ik Zieroding monteren’.

Zo gezeid zo gedaan, en dat ging eerste klasse maar... enige tijd nadien, 't was er lijk omme gedaan, wij reden die keer langs de wegel van 't kasteel naar buiten en daar zie: Frieda de hond baste en sprong van blijdschap naar zijn meester toe... 't jong peerd smeet zijn gat op en... mijnhere viel lijk een zak tegen 't hondekot. De trouwe Frieda daar rond aan 't draaien en vriendelijk lekken rechts en links over zijn meesters aangezicht, allee presies lijk op een schilderijtje. De koetsier trok het hem seffens ter herte: ‘Is 't erg mijnhere?’ ‘O! neen, neen, wat pijn in de zijde!’ zei hij nog over dat 't ging. Maar de peerdeliefhebberij kreeg weer de bovenhand en ik kreeg nieuwe orders: ‘Luister Monk, ik word ouder, 't gaat niet meer, maar Koezing Rimmon verlaat 't leger, hij zal met u meerijden’. Daarop kocht hij een ander peerd in de koers te Oostende en Koezing monteerde als djentleman properteir, zoals mijnhere Desiree het gedaan had.

Wat voor een verschil dat er daarin bestaat? Ge gaat dat seffens verstaan iefvrouw: de echte zokee is gedrild gedurende vier jaar of meer onder toezicht en dwang, en kan van zelfs veel beter monteren en bovendien krijgt hij 't beste peerd; maar de prijs die hij loopt is voor de baas. Ja 't, vanzelfs lopen er andere zokees tussen, maar dat is maar ‘enternement’ en om den hoop te vullen.

Slot volgt

M. CAFMEYER

Doopnamen te Woumen
In de tweede helft van de 17e eeuw

Volgens een kerkregister, bewaard in de pastorij te Woumen, werden er in de periode 1658-1694 in de parochiekerk van St. Andries te Woumen 1834 kinderen gedoopt: 1009 jongens en 825 meisjes.

Onder de *jongensnamen* die in die 36 jaar meer dan tienmaal voorkomen in het doopregister, staat de naam Petrus vooraan (167), gevolgd door Jakob (139), Jan (103), Frans (58), Jan Baptist (53), Judocus (27), Michaël (22), Karel (17), Jozef (17) en Andreas (15).

Onder de *meisjesnamen* staat de naam Maria ver aan de spits. 141 kinderen werden onder die naam gedoopt. 23 maal wordt bovendien de naam Maria-Catharina gebruikt. Na Maria volgen: Petronilla (met een verrassend hoog getal: 112), Joanna (86), Anna-Maria (60), Catharina (55), Veronica (38, alle na 1668), Jacoba (36), Francisca (22), Brigitta (21), Anna (17), Judoca (13), Isabella (13), Godelieve (11).

De meeste van bovenstaande doopnamen waren in vroegere tijden onder het volk zeer verspreid. Veronica mag hierop een uitzondering heten. Het veelvuldig gebruik van die naam te Woumen blijft een raadsel.

Jozef komt eerst als doopnaam voor na 1670. Alleen reeds in 1693 en 1694 wordt deze naam zevenmaal gebruikt. Heeft Jozef hier, zoals op andere plaatsen, wellicht langzamerhand Judocus verdrongen? In elk geval, na 1670 komt de naam Judocus minder voor dan in vroegere jaren.

Anna, Anna-Maria en Maria-Anna zijn namen die vroeger een ruime verspreiding kenden. Heeft de devotie tot de H. Anna die van oudsher te Woumen heeft bestaan, wellicht de naamgeving aldaar beïnvloed? Volgens de oudste kerkrekeningen van 1571 en volgende jaren werd elke woensdag in de kerk van Woumen een mis gezongen ter ere van de H. Anna. Mogelijk ligt een oude stichting aan de oorsprong van deze St.-Annamissen, die in de kerkrekeningen van de 17e en 18e eeuw elk jaar trouw vermeld worden, al kan niet worden uitgemaakt of ze nog wekelijks werden opgedragen.

Het veelvuldig voorkomen van de naam Catharina in het oude doopregister van Woumen kan verklaard worden door de populariteit van de heilige in vroegere tijden. Heeft een vrome verering van deze heilige in de kerk van Woumen het geven van deze doopnaam bevorderd? In de oudste kerkrekeningen o.a. in 1573, wordt het ‘rapport van de H. Catharina’ vermeld. In de kerk die, na de verwoesting ‘geduerende de voorleden troubelen’ werd hersteld tussen 1602 en 1615, wer-

den door ‘de goede Jonste van de jonghe ghezellen ende jonghe dochters deser prochie’ twee glasramen geplaatst ‘ter eeren van Ste Nicolaeis ende Ste Catharina’.

Isabella komt voor het eerst als doopnaam voor te Woumen in 1669. Zevenmaal wordt uitdrukkelijk de dubbelnaam Isabella-Clara vermeld. Houdt deze naamgeving verband met de populariteit van aartshertogin Isabella-Clara-Eugenia, die na de dood van haar man, aartshertog Albrecht, als landvoogdes ons land heeft bestuurd tot aan haar dood in 1633? Zo dit het geval is, dan mag het geven van deze doopnaam gelden als een wel vrij late hulde aan de gedachtenis van de geliefde aartshertogin.

J. VLAMYNCK M.S.C.

De rijve van O.L.-Vrouw van Halle op rondgang in Vlaanderen

De bedevaart naar Halle heeft in het oude bisdom Doornik heel vroeg een belangrijke verspreiding gekend.

De bisschopstad Doornik blijkt zelf aan de spits te staan van de verering van ‘Nostre Dame de Haux’, die er omstreeks 1300 reeds een bekende naam is. De lokale St.-Quintenskerk wordt het centrum van de verering: dààr wordt de Confrerie van Halle opgericht in 1409 en de gildebroeders van Doornik dragen in 1412 een mantel (mantiel ou cotte) naar Halle om er het beeld mede te kleden (pour vestir l'image). De Hallebedevaart vanuit Doornik blijft er een van groot formaat heel de 17e eeuw door[1].

De rijve van Halle werd in de Bourgondische tijd ook in pachtgenomen en in het bisdom Doornik rondgedragen door kwesteerders. Zo verschijnt de rijve in 1447-1450 in de parochiekerk (St.-Maartens) van Kortrijk. De bode laat dan telkens een zeker percent van zijn ontvangsten ten goede komen aan de kerk[2]. Ook de kerkrekening van Menen boekt in 1455 een bedrag van 3 sc. par. ‘ontfaen vanden bode van Onzer Vrauwen van Halle’[3]. Te Brugge is de rijve in de jaren 1496-1499 jaarlijks present in de St.-Jakobskerk, die dan ook een deel in de offeranden krijgt[4].

Op de oudheid van de devotie wijst ook de plaats van Halle

(1) Revue Tournaisienne VIII (1912) 75-77, 97-102.
(2) Th. Sevens in Handelingen GOKortrijk II (1904) 220.
(3) Rembry-Barth, Histoire de Menin IV 661.
(4) RA Brugge. Fonds St.-Jakobskerk. Rekeningen, reg. nr. I: Ontvangsten in oktober 1496: ‘Vanden bode van onser Vrauwe van Halle, 12 gr.’ (f. 24^{v}). Zelfde ontvangst ingeschreven in september 1497, 1498, 1499 (f. 41^{v}, 57, 71).

in de tarieflijsten van de strafbedevaarten. In de lijsten van Gent en Aalst (beide ca. 1430) wordt de afkoop van een bedevaart naar Halle gesteld op 8 sc. par., d.i. 2 schellingen minder dan de bedevaart naar Doornik of Rijsel[5]. Het kapittel van de Kortrijkse kollegiaalkerk zond in 1518 zijn eigen kapitteldeken op strafbedevaart naar Halle, en in de jaren 1521-1564 worden delinquente kapelanen en kosters herhaaldelijk de boetereis naar de Brabantse O.L. Vrouw opgelegd[6].

In franstalige documenten verschijnt de bedevaartplaats als *Nostre Dame de Haulx*, met allerlei varianten: *Hault, Haulz. Haut, Hau.* Tot nut van zoeker en lezer laten we hier enkele voorbeelden volgen.

Na de slag bij Gaver (1453) laat de hertog de ingeleverde ambachtsbanieren van Gent als een trofee opzenden voor de helft naar O.L. Vrouw van Boulogne, voor de andere helft ‘devant nostre Dame de Haulx’. Guicciardini zal in 1567 spreken van Nostre Dame de Hau, zoals Gazet in 1614 (Hist. ecclés. des Pays-Bas) handelt over ‘l'Image de Nostre-Dame en la villette de Halle ou Haut’[7].

De schepenbank van Rijsel verplicht in 1459 twee poorters tot het doen van ‘le voyage de Nostre Dame de Haulx’. In die stad was een strafbedevaart naar ‘Haulx’ later afkoopbaar tegen de prijs van ‘een roede cauchie’ ofwel van duizend bakstenen (brikes)[8].

Voor de overleden kanunnik Bernemicourt onderneemt een kapelaan van de Kortrijkse kollegiaalkerk in 1547, op kosten van het sterfhuis, een reeks bedevaarten; een ervan leidt hem naar ‘Nostre Dame de hault à Bruxelle’. (Biekorf 1962, 294).

Louis de le Cambre van Moeskroen wordt in 1600 door de feodale rechtbank veroordeeld o.m. ‘d'aller en pelerinage a notre dame de haulx’[9].

Om nog op het ‘boodschappen’ met de rijve terug te keren: hertog Karel de Stoute, die meermalen Halle bezocht, had aan de kerk van Halle bij oorkonde van 1469 een voorrecht voor het kwesteren toegekend[10]. De latere prinsen uit het Bourgondische en Habsburgse huis zijn, zoals bekend, Halle blijven begunstigen.

A.V.

(5) E. Van Cauwenbergh, Les pèlerinages expiatoires 227, 229.
(6) Handelingen Soc. d'Emulation 80 (1937) 133-134.
(7) Olivier de la Marche, Mémoires, ed. 1616, p. 407.
(8) Archives du Nord XVI 307 364.
(9) A. Coulon, Histoire de Mouscron I 94 (Kortrijk 1890).
(10) M.J. Vanden Weghe, Korte geschiedenis van O.L. Vrouw van Halle en van haar heiligdom, p. 36 (Halle 1912).

Westvlaamse spreuken

Een reeks die aansluit bij de ‘Zanting 1966’, verschenen in Biekorf 1967, 88-91.
De plaatsnaam tussen haakjes duidt de plaats aan waar de zegspersoon zijn jeugd heeft doorgebracht.

Zanting 1967 - I

1. 't Is een van altijd aaie, oeie. Roeselare.
   Een teerzerig mens die seffens klaagt bij 't minste ongemak.
2. Als assewoensdag zonnig is zal men iedere dag van de vasten de zonne zien. Rumbeke.
3. Als 't buiten woedt, is 't binnen zoet. Roeselare, Rumbeke. Als het buiten waait en buist is het gezellig in de warme beschutting van de huiskamer.
4. Iemand zijn baard vullen. Roeselare.
   Hem vlak-weg de ongekuiste waarheid zeggen.
5. Door het dakvenster zaaien. Rumbeke (Erembodegem).
   Bij dage niet werken maar 's nachts gaan stelen (tarwe, aardappelen...).
6. Doe wat ge zegt, dan lieg je niet. Oostende.
   Gezegd tegen een opschepper die altijd uithaalt met ‘ik zal dit... en ik zal dat...’.
7. Hij is te dom om te dansen met Godjen-Herens peerd. Rumbeke.
   Peerd = ezel. Hij is nog dommer dan een ezel.
8. Het is te dom om dood te doen. Hooglede.
   a) Zodanig eenvoudig dat ik het niet verstond omdat ik veel verder dacht.
   b) Ik achtte die zaak zo onbenullig dat ik ze verwaarloosde en nu zit ik ermee verveeld.
9. Hij is te dom om dood te schieten. Gent (Wevelgem).
   Te dom om van slechte wil te zijn zodat men zich niet kan kwaad maken op hem.
10. Het gaat lijk duivels desschen. Rumbeke.
    Gezwind, het werk vlot zeer goed. Andere uitdrukking met dezelfde betekenis: ‘Het gaat lijk droge bonen plooschen’. Rumbeke.
11. Ge moogt een ezel verstallen, 't blijft een ezel. Rumbeke. Een minder begaafd kind naar een andere school zenden brengt geen baat.
    ‘Met een ezel te verstallen, zal hij niet beter bevallen.’
12. We zijn familie in het zesendertigste knoopgat Rumbeke, Roeselare.
    Ergens in het verleden is er een aanknoping, in welke graad weet ik niet. In de Kempen spreekt men van het ‘honderdste’ of het ‘zoveelste’ knoopgat

13. Er zit daar nog een haantje op. Rumbeke.
    Dat huis is nog niet afbetaald. Er zijn nog schulden. Te Hooglede zegt men: ‘er zit nog een manneke op het dak’.
14. Grijs haar groeit op geen dommekop en de ezels zijn ermee geboren. Rumbeke.

    Grijs haar, wijs haar.
15. De hoop is een lange koorde, ge zoudt er u dood aan trekken. Rumbeke.
    Men hoopt altijd voort, tot de dood komt.
16. Die niet gelooft zal voelen. Hooglede.
    Die een wijze raad in de wind slaat zal het bekopen.
17. Ge zit daar lijk tenden al Gods heiligen. Rumbeke.
    Ge woont in een afgelegen, eenzame uithoek.
18. Als hij zijn hand opendoet er ligt een pannekoeke in. Rumbeke.
    Hij heeft altijd geluk. De gebraden kiekens vliegen hun in de mond. Te Roeselare drukt men het wat geuriger uit: ‘Als hij in zijn hand schijt is 't een pannekoeke’.
19. Men dient Ons Here niet voor nieten. Staden.
    Als ik u dienst bewijs dan moet gij mij iets gunnen, want...
20. Zijn hoepels keren. Watou.
    Sterven. Er van onder hoepelen voor goed.
21. Van de hond gebeten en op de katte gesteken. Westrozebeke.
    De schuld afwentelen op iemand anders. Een andere versie voor ‘Waan deed in 't graan...’.
22. Hij kent er nog juut noch gub van. Rumbeke.
    Totaal onkundig in dit werk. ‘Hij kent er de eerste letter niet van’. Hooglede. - Vgl. nr. 23 van de vorige reeks.
23. De kat zat al in d' horloge. Kachtem.
    De zaak was reeds geheel verbrod.
24. Schone katten zijn diere. Roeselare.
    Vrouwen eisen veel geld voor hun optooi.
25. Die het kieken wil pakken moet eerst de klokhen strelen. Rumbeke.
    Die het kieken wil winnen, moet met de klokhen beginnen. Die de dochter wil trouwen moet eerst behagen aan de moeder.
26. Ieder kind brengt zijn lepel mee. Oostende.
    Ieder kind dat bijkomt is een mondje meer.
27. Knabbelt en bijt en peinst dat je eet. Roeselare, Rumbeke. Troostspreuk bij soldaten toen ze honger leden in de kampen in Duitsland.
    Klopt en kleunt (slaat en buist) ze gaan peinzen dat je werkt, zeiden de arbeiders. Maar de baas had het gehoord en 's middags zei hij: ‘Knabbelt en bijt en peinst dat je eet’. Roeselare, Rumbeke.

28. De lucht boothamert, 't zal vlegels en hakmessen regenen. Rumbeke.
    Er komen kleine schaapwolkjes aan het uitspansel, voorbode van droog weer.
29. De lucht kattevelt, 't zal zes weken drogen. Rumbeke.
30. De lucht zit zwart, 't zal mollejongen regenen. Hooglede.
31. 't Gaat weer Cokelaars noene zijn. Roeselare.
    Weerom over tijd. Historisch teruggaande op boer Cokelaere (Roeselare) die de triestige vermaardheid had zijn volk altijd te doen werken tot over het gestelde uur.
32. Hij heeft de paster op zijn rugge gezien. Rumbeke.
    Altijd te laat op het werk en te vroeg weg.
33. Ik ben van de smete. Hooglede.
    Nu is het mijn beurt voor een uitstapje, een buitenkansje. Teruggaand op een volksspel waarbij men, om beurten, met een loden schijfje, wierp om het dichtst bij een schreef, om prijs.
34. Spreek als je gevraagd zijt, loop als je gejaagd zijt. Rumbeke. Tegen kinderen die zich willen mengen in gesprek van volwassenen.
35. Hij wordt stake-langde. Wulveringem.
    Zeer mager zodat hij er als een lange staak uitziet.
36. Hij is maar stoofhout-langde. Rumbeke.
    Klein van gestalte.
37. Ik geef je de tarwe en ge vraagt mij het kaf. Rumbeke.
    Hij krijgt het waardevolste en vraagt nog geringere dingen op de koop toe.
38. 't Is nog min dan 't vierde van niet. Rumbeke.
    Uiterst weinig, ver beneden de verwachtingen.
39. Men vindt geen vrouwtje, of 't heeft een klauwtje. Rumbeke. leder vrouw heeft een gebrek dat hindert en soms kwetst.
40. Nog een die zijn vioolkasse aan de muur hangt. Roeselare. Sterven. Vgl. boven nr. 20.
41. 's Avonds ben ik de peze af. Rumbeke.
    Zo afgemat door 't lastig werk dat ik zelfs geen zin meer voel voor een liefhebberij.
42. Ge moogt de dood van de zondaar niet zijn. Rumbeke, Roeselare.
    Men mag een schuldenaar niet zodanig uitzuigen dat hij eraan geheel ten onder gaat.

M. VERMEULEN

Op de ruttel kopen

‘'k Heb het gekocht op de ruttel’, d.i. niet te voren bepaald, niet met overleg, maar toevallig, daarbij denkend: ‘ze kunnen 't nodig hebben’ of ‘'t kan te pas komen’. - Rollegem-Kapelle.

Toponymica uit de kuststreek
De Gentele

De Gentele is een oeroude water- en dijknaam te Uitkerke. Het is een van de meest interessante plaatsnamen uit het kustland. Ik heb sinds lang het inzicht hem in mijn toponymische tuintjes te bespreken. Het verschijnen van de studie 'Uitkerke' van M. Coornaert (1967) is daarvoor een gepaste gelegenheid.

De Gentele is een oude waterloop, voormalige kreek, gedeeltelijk lopend langs de westzijde van de Blankenbergse dijk, ter plaatse van de bocht met de naam Wrange. Het lijdt niet de minste twijfel dat men hier te maken heeft met een oorspronkelijke waternaam, alhoewel de naam tijdelijk moge zijn overgegaan op de Blankenbergse Dijk.

De naam, waarvan de oudste vermelding dagtekent uit 1247 *(de ghentele)*, is een alleenstaander in het Vlaamse kustland, maar bij verre na niet in het gehele Nederlandse en Germaanse taalgebied. Hij komt elders voor onder vorm *Gantele* en behoort tot de grote groep der waternamen afgeleid van de stam *gen-gan-gun* (ablaut). Laat ik enige voorbeelden geven.

Ziehier wat wij lezen bij Schönfeld ('Nederlandse Waternamen', 1955, blz. 248): '*Gantel* is een woord, zeer beperkt van verbreiding, waarvan de kern schijnt te liggen in het Land van Altena; hier immers was het in de 16de eeuw nog bekend als soortnaam: *alle binnen togten, watergangen en gantelen...* en nog is het daar de naam van verschillende waterlopen...: *Gantel, Kornse of Vierbanse Gantel, Dussense Gantel...*, e.a.' Gantel was in de 13^{e} eeuw ook de naam van een riviertje in Zuid-Holland.

Gantel of *Gentel* is een afleiding met I-suffix van *Gant-*, waarvan de nevenvorm *gannita* bewaard is in de Overbetuwse dorpnaam Gent (*Gannita* in 814: zie Schönfeld: I.c.), welke niets te maken heeft met de Vlaamse stadnaam Gent. De stam is *gan* of *gen.*

Een r-afleiding van deze stam is *Gender*, bijriviertje van de Dommel in Noord-Brabant. Ook *Genner*, een waternaam in Denemarken.

Voorts de talrijke genne- en gene-namen: *Genemuiden, Gennep* (gen † apa) (in Nederlands Limburg, bij Eindhoven en bij Zeelhem in Belgisch Limburg), *Guemps* bij Audruicq in Noord-Frankrijk (VI. *Ganep, Ganape* in 826) en wellicht ook *Genappe* (Genape in 1067) in Brabant. Hoort het Kempische toponiem *Genelaar* (Meerhout) hier ook thuis?

Afleidingen van de ablautvorm *gun* zijn de waternamen *Evergunne* (= Euvergunne, Overgunne) bij Heerde in Nederland en *Gunne* in Duitsland (Lippe).

Uit al die voorbeelden blijkt overduidelijk dat de stam gen-gan-gun en afleidingen altijd in verband met waterlopen wordt gebruikt. De Gentele te Uitkerke was dus ongetwijfeld oorspronkelijk een waterloop, blijkbaar een kreek in de voormalige schorren.

Het Indogermaanse verband van de stam is vooralsnog moeilijk om na te gaan. Men mag hem natuurlijk wegens de beginmedeklinker niet in verband brengen met *gen* (bocht, knie). Ik kom daarop later wel eens terug. Het bovenstaande moge voorlopig volstaan niet alleen om de grote waarde van het oude toponiem Gentele uit ons kustland te onderstrepen, maar ook om sommige verkeerde opvattingen uit de weg te ruimen.

JOZEF DE LANGHE

De heilige bisschop Maximus van Riez Zijn verering in Vlaanderen

Op de vraag in Biekorf 1967, 128.

Volgens het obituarium (kalendarium) van Terwaan werd de heilige Maximus gevierd:

1. op 27 november (met octaaf) = depositio;
2. op 2 oktober: ostensio;
3. op 13 september: inventio.

Duchet et Giry, Cartulaires de l'église de Térouanne, p. 323 326.

Beatus Maximus zou in zijn geboorteland (het oud bisdom Riez, Basses-Alpes) gestorven zijn ca. 460; hij werd er ook begraven, volgens Gregorius van Tours. Nochtans zou Wicfried, bisschop van Terwaan, de overblijfsels van Maximus in 954 gevonden hebben te Vismes (Pas-de-Calais); O. Bled, Régestes des évêques de Thérouanne, nr. 159. Vandaar het feest van de vinding of Inventio. Een deel van de relikwieën berustte in 1127 te Brugge; waarschijnlijk waren ze er uit Vismes overgebracht.

Daar Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, dreigde de relikwieën van Sint Maximus in Terwaan te bemachtigen, werden ze naar Montreuil gevlucht en er verborgen gehouden. In 1165 kwamen ze naar de bisschopsstad Terwaan terug en werden er op 2 oktober plechtig getoond *(ostensio);* O. Bled, Régestes nr. 736. Zo vierde men ook in Sint-Omaars een *Ostensio S. Audomari.*

Besluit: heel de geschiedenis van de relikwieën van de H. Maximus moet nog grondig bestudeerd worden.

N.H.

Mengelmaren

De herberg Drie Koningen bij de Kruispoort te Brugge

Een (nu verdwenen) herberg waarvan de naam in kroniek en oorkonde meermalen genoemd wordt.

De herberg *Drie Koningen* stond op het Sijseelse, dicht bij de Kruispoort, tussen *Het Schaeek* (waarover Biekorf 1967, 36) en *De Fortune.*

Bij Drie Koningen op de Maalse steenweg werd hertog Karel de Stoute bij zijn aankomst in 1468 door de stadsmagistraat begroet. De ballingen, die bij gelegenheid van de blijde inkomst zouden gratie verkrijgen, stonden wat verder opgesteld, bij *Sevecote.*

Ook in 1497, bij de inkomst van hertog Filips, stonden de ballingen bij Drie Koningen opgesteld. De derde stroof van het gelegenheidsgedicht uit 1497 beschrijft dit duidelijk:

> Ons eerdshertoghe sand sinen provoost
> *Ten drij coningen*, voor alle saken
> Als een die was der ballinghen troost
> Daer elc ballinc bleef op sijn propoost.
> Gracie gracie laet ons ghenaken
> Met luden voysen datse spraken
> Heere wilt ons in ghenaden ontfaen
> Vergeeft ons wat wij hebben misdaen.

De ballingen waren in 1497 echter zo talrijk dat een tweede groep wat dichter bij de Kruispoort de komst van de vorst moest afwachten. (Zie de tekst in Biekorf 1960, 39-40). De klassieke plaats van begenadiging der ballingen bleef echter topografisch en literair de Drie Koningen.

A.V.

Quadrupels

Aansluitend bij Biekorf 1967, 185.

Vaelande van Ieper noemt nog de quadrupels, zijnde grote goudstukken in een rijmwerk van zijn Tyd-Verdryf, uit 1805-1806 (n° 6, p. 15). Kalle vertelt er aan Mante hoe de Mommer, heel in 't goud gekleed, goudstukken uitstrooit:

> Sie! wat groote goude plaeten!
> 'T syn wat anders als *ducaeten*,
> En de minste keer voor keer
> Syn *quadrupels* of nog meer.

Mante verstaat echter quadrupels als *kwae druypers*, en dat is goud noch geld, zegt hij, maar een ongemak. Waarop Kalle uitroept: ‘Hoe kunt gy soo aevrechts meynen? 'T syn vierdobble *souvereynen...*’

Die uitspraak van Kalle bevestigt het bestaan van de Franse quadruple (van vier pistolen of souvereinen) naast de oude Spaanse quadruple.

D.R.

Poperingsche hoppe

Het Sint-Janshospitaal te Brugge had zijn eigen ‘brauhuus’, reeds in 1402, en kocht alsdan reeds voor eigen brouwten zekere hoeveelheden ‘ommelen’ en ‘gruten’ aan. (Rek. 1402, f. 58^{v}). De herkomst van de hommel wordt niet aangeduid, doch de term ‘ommelen’ laat vermoeden dat de aangekochte hop uit het Poperingse hommelgebied afkomstig was.

Omstreeks 1530 koopt het hospitaal hoeveelheden hop aan zowel uit Poperinge als uit Aalst; de (in de rekeningen) geschreven term is alsdan *hoppe* met bepaling van de herkomst: *Poperinsche, Aelstersche.* Hier volgen enkele voorbeelden van Poperingse hop door het hospitaal aangekocht.

1536. - ‘Den 11. in meye betaelt Gheeraert Philips, van eenen zack poprinsche hoppe weghende 208 pont te 16 sc. 10 d. gr. thondert, draecht metten oncosten 21.4.2 d. par.’

1539. - ‘(2 dec.) betaelt van twee zacken poperinsche hoppe tsaemen weghende 544 pont, te 5 lb. 12 sc. par. thondert’. (Rek. 1536, f. 31; 1539, f. 16).

In 1541 wordt ‘poperinsche hoppe’ ook genoemd in Brugse procesteksten (Sent. Civile 1541-42, f. 188). Het Memoriael vanden Camere vermeldt anno 1578 (f. 3^{v}) ‘een duust poperynsche hoppe vander nieuwe was’.

Het Westland spreekt alsdan onveranderlijk van *hommel*, zoals blijkt uit de rekening van de Duinenabdij bij Veurne. Einde februari 1564 wordt de ‘cnape’ van de boursier ‘ghezonden tsincte sicx ende Julyen omme te Poperynghe te coopen hommele’. Op 24 augustus van hetzelfde jaar wordt de bode uit Koksijde ‘ghezonden te Poperinghe omme te verneemen wat de hommele geldt ende aldaer te doen coopen’. Het handboek van de boursier der abdij vermeldt voor het jaar 1568 (f. 73) een betaling van 38 pond par. ‘voor eenen zacq hommele weghende 320 pond te 12 lb. par. thondert’.

In 1502-1504 had het St.-Janshospitaal een hopakker in eigen beluik (binnen de stadswallen!). De boursier betaalt in 1502 aan de hofman een extra vergoeding om ‘twaermoeshof, tgroote hof, de plaetse daer de hoppe staet ende de zustershof te doen spittene, wiedene ende anders’. Voor die Brugse hopakker worden in 1502 van Jooris Teerlinc 450 ‘elsen hoppepert-

sen' gekocht. In 1504 laat de boursier 350 'hoppepertsen' hakken in de hospitaalbossen te Eeklo. (Rek. 1502, f. 73, 78^{v}; 1504, f. 75). Het hospitaal heeft dan omstreeks 1525 zijn eigen hopteelt binnen Brugge laten varen om Poperingse hoppe aan te kopen. En niet alleen Poperingse, maar ook 'Aelsterche hoppe' wordt in 1533-1536 door het hospitaal aangekocht. Was de Poperingse hop alsdan reeds gezocht om de kwaliteit? Feit is, dat in 1536 het Brugse hospitaal een zak 'aelstersche hoppe' van 464 pond koopt tegen een prijs van 10 sc. 6 d. gr. het honderd, d.i. 33 % goedkoper dan de Poperingse hop, die alsdan 16 sc. 10 d. gr. het honderd gold.

A.V.

Papegaaiboeken

Op de vraag in Biekorf 1967, 191.

De 'Papegay' die door Gimblet ca. 1800 te Gent wordt herdrukt is eigenlijk geen 'volksboek', doch een tweedelig formulierenboek dat als zodanig in de boekenlijst van Gimblet in 1789 (en later) aangeboden wordt. 'Papegay, of Formulier-Boek, 2 deelen', zo luidt daar de titel.

De auteur van de Papegay is niemand minder dan Willem van Alphen (Leiden 1608 - 's Gravenhage 1691), secretaris van het Hof van Holland. De volledige titel van het werk is:

'*Papegay, ofte Formulier-boek* van allerhande Requesten, Mandamenten, Conclusien, Schrifturen, als anders, in de dagelijkse Practijke dienende voor de respective Hoven van Justitie van Hollandt 's Gravenhage 1668'.

Het werk werd meermalen herdrukt; een vijfde druk verscheen te 's Gravenhage in 1682-83. Latere drukken o.m. te Utrecht. En er zou dus, volgens Vanderhaeghen (Bibl. Gantoise IV 244), ook een Gentse herdruk van Gimblet bestaan.

De Papegay is taalkundig belangrijk en is opgenomen onder de bronnen van het Wdb. Nederl. Taal. Dit Woordenboek geeft (XII-1, 361) voor papegaai de bepaling: 'Benaming voor een boek, waarin men voorbeelden vindt die men slechts behoeft te volgen'.

De term Papegaaiboeken verschijnt dan ook, in bibliografische werken, als equivalent van Brievenboeken. Door E. Dronckers (Catalogus Verzameling Waller) worden onder *Papegaaiboeken - Brievenboeken* de volgende populaire formulierboeken geplaatst:

- Een *genoeghlijck Boeckjen*, voor de vryers en vrysters, hoe hem een Vryer sal dragen, om een Vryster te behagen. Ten tweeden, om een Minne-brief te schrijven met sijn Opschrift naer behooren, om een Vryster te bekooren. Ten derden, om sijn Trouw te presenteeren, te vryen met manier, en dat in deught en eeren... (Van dit papegaaiken, dat met houtsne-

den is versierd, zijn datum noch plaats van uitgave bekend.)

- *Handleiding* tot de kunst van brieven schrijven... Vermeerdert met een Tafel van Courant-Geld in Banco-Geld. Als meede Aanhangzel van Formulieren en Zamenspraken. (Een Amsterdamse uitgave, 18e eeuw, bij Bernardus Mourik.)

- *Post-Comptoir* van Cupido en Mercurius... door Jacobus De Jongh Junior. Amsterdam 1751. (Bevat een keus van liefdebrieven en brieven 'tot de Negotie en Koophandel'.)

- *De Volmaakte Sekretaris:* een vertaling en bewerking van de zeer verspreide 'Le Parfait Secretaire'. Tweedelige grote papegaai, meermalen herdrukt.

- *De Wegwijzer* der Minnaars en Minnaressen, of onderrichting tot het schrijven en beantwoorden van allerlei soorten van minnenbrieven, om zich te gedragen in vele voorvallen en gelegenheden der vreijerij. Ten dienste van Vreyers, Vreysters, Weduwnaars, Weduwen en Allen die Minnen. (Een populaire papegaai, gedrukt of herdrukt te Amsterdam ca. 1870.)

C.B.

Deense rijpaarden in Vlaanderen

Op de vraag in Biekorf 1967, 64.

Deense paarden werden reeds in 1252 verhandeld op de markt te Damme. De z.g. 'Deense' paardenkopers waren ten dele Friezen, o.m. uit Edomsharde (een plaats die in 1634 in de zee verzwolgen werd). Die 'Denen' voerden hun paarden (en ossen) aan langs het Zwin en betaalden 2 deniers marktgeld per kop. Het ingevoerde Deense paard was vooral een rijpaard.

In de 16e eeuw is het Deense rijpaard nog steeds op onze markten. Op zijn zakenreizen berijdt de broeder-econoom (bursier) van het St.-Janshospitaal te Brugge een Deens rijpaard. In 1539 verkoopt broeder Michiel 'een cleen zwart deynsch perdekin met de zale ende den thoom' tegen een som van 36 pond parisis. Een verkoop die samenvalt met de aankoop van een ander 'zwart deynsche rytpert jeghens Colaert de Caloen met zadele ende ghetuughe ende toom omme treysen vanden broedere'. Dit nieuwe paard kostte - met inbegrip van de wijnkoop - 66 pond par. (SJH. Rek. 1539, f. 2^{v}, 19^{v}).

Marcus van Vaernewijck verkondigt in zijn Historie van Belgis (1574) de lof van de Gentse paardenmarkt op Halfvasten en de roem van het Vlaamse paardenras: 'Die vlaemsche peerden, aldus Vaernewijck, ende die ander diemen in Nederlant vint, zijn de beste ende sterckste oorloochsche peerden om een lance op te voeren, diemen yewers vint; al hebben die Denemarckers, Polen, Moscovieten ende Tartaren groote overvloedicheyt van peerden, nochtans en moghen zij in grootheyt noch sterckheyt niet ghelijcken die vlaemsche oft nederlandtsche peerden'. (Historie, ed. 1784, II 222.)

Deense hengsten worden nog weer in de 18e eeuw ingevoerd en betrokken in de oprichting van de officiële haras door de Oostenrijkse regering; daarover P. Lindemans, Landbouw in België II 305-313. De ingevoerde ‘Deense’ hengsten omvatten feitelijk ook Holsteiners en Friezen.

A.V.

Engelendale door (Guido en) Caesar Gezelle

Een vrijwel onbekend werk van Caesar Gezelle. In geen enkele bibliografie te vinden. Daarom de hiernavolgende inlichtingen.

Het zal een genaaide uitgave zijn geweest, formaat ± 25 × 16 cm. Ik bezit een naderhand gebonden exemplaar, zonder het oorspronkelijke kaft bijgevolg. De binnen-titelpagina heeft wat volgt:

Engelendale / vier / Sprookjes over aardsche en hemelsche Engelen / uit de werken van / Father Faber / † vertaald † / I door Guido Gezelle / II/IV door Caesar Gezelle / J. Houdmont-Carbonez / drukker Filips de Goede laan / Brugge.

Geen jaartal. Noom Caesar, getuige een inleidende bladzijde in brieftrant, ‘maakte’ het boek voor zijn nichtje Amanda. Bedoeld wordt Amanda Gezelle, jongste kind en enigste dochter van George (geboren 18...), de tweede zoon van Guido's broer Romaan Gezelle (geb. 1832). Zijzelf werd geboren in 1898 en had, op het ogenblik van bedoelde uitgave, naar verluidt haar eigen mondelinge mededeling, zowat plechtige-communieleeftijd. Bijgevolg is het vermoedelijk jaar der publikatie aannemelijkerwijze 1910. Deze Amanda Gezelle is in huwelijk Mevrouw J. Hugelier, tot voor kort woonachtig in en bewaarster van het Gezellemuseum in de Rolweg.

Het boek bevat vier verhalen: I De laatste kinderen of de schoone middernacht (bl. 9-18); II Filips' dood of kinderweedom (bl. 21-34); III Een weemoedig Hert of de kleine Niemandsvriend (bl. 37-64); IV De Weenende Engel (bl. 67-88). De ‘vertaling’ door Guido loopt tot bl. 17, halfweg een zin. Caesar merkt hierbij op in voetnoot: ‘Tot hier een handschrift van Guido Gezelle, uit het einde der jaren 1850.’

Deze uitgave is geïllustreerd met acht, telkens een volle bladzij beslaande, pentekeningen. Caesar's oudste broer Jozef, autodidact inzake teken- en schilderkunst, had, naar Streuvels vermoedt, anno 1907 Caesar's *Uit het leven der dieren* met pentekeningen verlucht. In dit laatste boek wordt daarvan nergens gewaagd. Evenmin is er in *Engelendale* sprake van de illustrator. Ook ontbreekt (ik vind er toch geen) elke paraaf op de tekeningen zelf. Naar de stijl te oordelen komt Jozef (in de wandeling Sef) Gezelle als illustrator in aanmerking. De trekken en halen van de pen zijn zeer gelijkend in beide wer-

ken. De menselijke gelaten zijn soms erg onhandig afgewerkt; soms zit er m.i. veel poëzie (romantische dan) in de opgeroepen sfeer (bl. 8, 14 en vooral 40).

De stijl van Guido's 'bijdrage' herinnert sterk aan de psalmische trant van F. de Lamennais (inzonderheid *Paroles d'un Croyant)*, wat de jonge Guido méér overkwam.

Het boekje heeft zijn belang voor de studie nopens de Gezelles allebei. Nog het meest voor die aangaande Guido als Westvlaamse katalysator van Faberiaanse en Engelse invloeden, vooral tijdens zijn jeugdperiode.

K.d.B.

Taille

Op de vraag in Biekorf 1966, 244: Hoeveel was een taille op de ellemaat? betr. lijnwaadmaten op de markt te Brugge.

Een taille was de helft van een half vierendeel van een el, d.i. een zestiende van de oude el.

In het Vrije van Brugge was een taille bijna 4,5 cm (eigenlijk 0,043 m ¾). Een palm was = taillen en 2 zevenden.

Te Brugge was een taille 'de minste maete die men op de Elle verkoopt of meten mag', hoewel nog kleinere onderdelen als 'een stroomael' en 'een kennisse' bekend waren. De taille was echter de kleinste maat die op de el ingekeept was.

Gezelle heeft *taalje* gehoord te Kortrijk in een spreuk die hij in Loquela (Slachtmaand 1893) heeft medegedeeld als volgt: '*De smake en is maar "en taalje!* zoo zei een arm braaf wijf tegen heur" hongerige jongens, als ze nauwelijks genoeg hadde om hun den buik te vullen. Ze wilde zeggen: G'en smaakt het eten maar als 't in den zwelg is: van de tonge tot tenden 't kelegat, dat is, na heur verstaan, de verrente van een taalje'.

Arnemuiden (en ommeland) op Walcheren kent heden nog *taelje, taolje* met bet. een achtste el, de helft van een verrel (vierendeel), volgens Ghijsen, Wdb. Zeeuwse Dialecten.

E.N.

De ijsvogel in het volksgeloof

Op de vraag in Biekorf 1967, 127.

Plinius en Ovidius hebben geschreven over de 'Voghel Halcyone', die ook door Hooft met verzen bedacht werd.

In de middeleeuwen gold de ijsvogel als een krachtige vogel: bij adel en hogere burgerij bestond de praktijk om een dode ijsvogel te bewaren in zijden hulsels met vijf gouden ringen om zijn hals, goed geborgen in een soms kunstig bewerkt kistje. Het bezit van zo 'n amulet verzekerde welstand en vermeerdering in rijkdom en eer. Om de kracht van het amulet te verhogen ging men het somtijds neerleggen onder het altaar, wanneer er een bepaalde mis gelezen werd.

C.B.

De schuilnaam H.E. Landsvriend

Op de vraag in Biekorf 1966, 319.

De schuilnaam H.E. Landsvriend, auteur van de daar genoemde 'Scènes historiques flamandes' (Rijsel 1841), dekt eigenlijk de samenwerking van twee Kamerijkse geleerden met een sterke historische gehechtheid aan Oud-Vlaanderen: *Henry Bruneel* en *Edward Le Glay* (1814-1894). Vooral deze laatste is in onze geschiedschrijving bekend door zijn tweedelige Histoire des Comtes de Flandre (1843; nieuwe uitgave in 1886); Charles de Danemark (1878); Les Flamands aux Croisades (1879). H en E zijn de initialen van de twee auteurs. De Vlaamse naam Landsvriend had, in hun milieu, een bijzondere nationaal-romantische resonantie. Over hun samenwerking hopen we in een volgend nummer meer bijzonderheden te kunnen mededelen.

A.V.

Kermis op Sint-Sixt (Westvleteren)

Naar aanleiding van de oude 'banniere' bij wijn- of bierverkoop te Brugge, waarover R. Willemyns in Biekorf 1967, 76.

Verleden jaar konden wij op een schilderij komen dat afkomstig is uit het klooster der Brigittijnen dat hier stond (ik bedoel op onze wijk 'Sint Sixt') in de 17e en 18e eeuwen, en door Jozef II werd afgeschaft. Dat schilderij is thans in privaat bezit.

Het stelt klaarblijkelijk iets voor als de kermis van de St.-Sixtkapel, gevierd vóór de herberg 'den achtergael'. Op de achtergrond ziet men de kloosterkerk. Vóór de herberg een groep musicerende en dansende mannen en vrouwen. In de deuropening waarschijnlijk de herbergier zelf. Naast de deur hangt een plaat met een vogel er op geschilderd; klaarblijkelijk een nachtegaal, als 'enseigne' van de herberg. Op de hoek van de herberg een grote neerhangende vaan, eindigend in twee scherpe toppen; kleur is rood.

De vader van de eigenaars kocht dat schilderij op in de streek, en zegde altijd dat die rode vaan het teken was van kermis. Een grote vaan uit stof, en blijkbaar met een andere functie dan de kleine wijn- en bierbanieren die te Brugge, ten tijde van Cornelis Everaert (1509) de prijzen aanduidden. Die kleine steedse banieren waren, zoals Willemyns aanstipt, waarschijnlijk uit blik of een ander metaal. Het kan echter wel nuttig zijn, in verband met die prijsbanieren, hier te wijzen op de betekenis van de landelijke kermisvaan. Naar ik oordelen kan - volgens de pruiken en kostumen van de personages - kan dat schilderij dateren van rond 1700, wellicht zelfs nog wat vroeger.

B. Alfons. Westvleteren

- Die kermis bij de St.-Sixtkapel is inderdaad van oude datum: reeds in de jaren 1560 wordt daar, op de woensdag in de Sinksenweek, processie en maaltijd gehouden ‘naer costume’ zegt de rekening van de Duinenabdij. Zie daarover Biekorf 1934, 6.

B.

Bij hereboeren

Mijn grootvader, afkomstig van Meulebeke, herinnert zich tal van oude liederen en gedichten. Eén ervan willen we hier publiceren. Waarschijnlijk is het een spotversje door een volksdichter gemaakt. Het gaat over een rijke boer op een groot hof te Hulste. Het speelt zich af in het begin van onze eeuw.

Mazereel
Van 't smoutkasteel
Z'ên zeven huizen
En de pachters moeten alle jare verhuizen.
Ze slaan alle drie maanden een vet zwijn
En de beste beetjes moeten in de beste kamer opgeten zijn
En 't oofvlees en de smout zijn bestemd vandien
Voor de knechten en de werkliên...

W. Devoldere, Pittem

Afpaling van tiendlanden Sijsele-Donk 1536

Tussen het St.-Janshospitaal te Brugge en de ‘tiende van Sijsele’ was jarenlang een betwisting aan de gang ‘ter cause vander sceedinghe ende pittepalinghe’ van tienden gelegen op Donk (toebehorend aan het hospitaal) en op Sijsele (toebehorend aan het commuun van O.L. Vrouw te Brugge, de pastoor van Sijsele en de heer van Pittem). Om de betwiste tiendgrens werd jaarlijks slag geleverd ‘mids dat de [tiend]pachters van beede zyden de thienden elc anderen ontvoerden ende ontvreimden, niet wetende trechte ghesceet van dien...’ (Rekening 1536, f. 8).

In 1536 werd een overeenkomst bereikt ter plaats, op het veld. De twee partijen hadden elk van hun kant ‘zekere ouderlinghen’ ontboden die ‘aldaer ter plaetse ghehoort’ werden. Op die vergadering te velde werden de tiendgrenzen ‘ghescheeden, ghesepareirt, ofgheteekent ende ghepaelt met eenen ghezwooren landtmetere’. Het hospitaal betaalde bij die gelegenheid 32 pond par. voor reiskosten en voor zijn aandeel in de ‘costen van den landtmetre’.

A.V.

Kleine verscheidenheden

DLAND ONFAENE. - De eed van getrouwheid der onderdanen in ontvangst nemen. Zo deed Margareta van Oostenrijk, zuster van de overleden koning Filips en tante van de minderjarige erfprins Karel, in 1507 te Gent. Keizer Maximiliaan van Habsburg, voogd van zijn kleinzoon, had zijn dochter Margareta (alsdan reeds weduwe van Filibert van Savoye) tot gouvernante van de Nederlanden aangesteld. In die hoedanigheid deed Margareta haar officiële intrede te Gent, hoofdstad van het graafschap Vlaanderen. Vandaar de volgende uitgaafpost uit de Gentse stadsrekening 1506-1507: 'Item als min vrauwe van Savoyen te Ghend quam omme dland tonfaene, ghestelt voor onser Vrauwen voor vleeshuus vijf toorsen'. (De Potter, Gent II 371). - Het Mariabeeld dat hier genoemd wordt, is de bekende O.L. Vrouw met den inktpot, staande in de gevel van het Groot Vleeshuis. Te Brugge staat O.L. Vrouw met den inktpot in de gevel van het stadhuis.

ELLGE, ELTKIN. - Maat voor droge waren, inz. erwten, bonen, appelen; ook mosselmaat In 1582 noteert Jacob de Heere, kanunnik te Brugge, in zijn Dagboek een uitgave 'om een ellge appels'. (Hand. Emulation 51, 1901, 57). De rekening over 1584 van het Brugse St.-Janshospitaal heeft (f. 18 en 26) volgende uitgaafposten: 'Van 27 eltkins aerweten, 18 gr... Van 4 eltkins bonen, 12 gr... Van 18 eltkins bonen, 2 s. 3 d.gr. Van 18 eltkins aerweten 12 gr... Van drie heltkins appelen, 12 s. 6 d.gr.' In de duurte te Brugge in 1586 betaalde men 3 sc. par. voor 'een heltkin mosselen', zo noteerde Zeger van Male in zijn Lamentatie (p. 63). In 1411 is een helkin als graanmaat de helft van een 'half achtendeel', d.i. 1/32 van een 'viertale' (= ca. 175 liter); een helkin was dus ongeveer 5,5 liter als graanmaat. De Brugse graanmarkt kende in 1411 het '*half helkin*' en '*tvieren van j helkin*'. In 1318 wordt het 'halve heltkin van der corenmate' te Brugge vernieuwd. (Gilliodts, lnv. de Bruges IV 85, VI 21). Vgl. MnlW s.v. heltkijn, helvekijn. De Bo tekende nog in 1870 voorbeelden op uit de Brugse volkstaal: een heitje zout, een helletje bonen; er gaan te Brugge 32 helletjes in een maat, en vier helletjes in een pinte. Een paar uitdrukkingen met helletje (uit een helletje erweten, een helletje vlooien) zijn heden nog bekend.

HUESYVAL. - Ozieval, ozendrop. Uit een overeenkomst tussen twee geburen te Gent in 1553, betreffende het gebruik van een zijmuur, blijkt dat Daneel de Deckere heeft 'daer buuten zynen huesyval ende waterloop' staande nevens het huis van Lieven Lonis. (De Potter, Gent VI 10). Over de talrijke varianten: oziedrup (osy-drop, oosghedrop, oeseldrup), ozieval (eusival), ozieloop (oesyloep, heusloop) en ozie (euzie), zie Biekorf 1966, 306-307: breedte van de ozendrop.

FRUTAGE. - In de kunsthandel van de 17e E. te Antwerpen: een vruchten-stilleven. Boedellijsten van 'Konstkamers' vermelden: '1614. Een cleyn schilderyken frutaige waterverwe. - 1628. Een fruytaige op doeck. - 1639. Een fruytagieken op doeck, in lijste. - 1652. Een fruytaige'. (Antw. Konstkamers, ed. Denucé, 16 49 54 132). '1675. Twee Fruytasie plaettens. - 1672. Twaelf fruytasikens met blommen ende devosie'. (Kunstuitvoer Firma Forchoudt, ed. Denucé, 143 183). - Ongeveer syn. met frutage zijn de termen *frutierken* en *fruytkens:* werk van mindere afmeting en geringere handelswaarde.

FUSTAGE. - Kuip- en vaatwerk. In 1574 komen Franse zeelieden naar Duinkerke en kopen er al het zout op ‘laedende tselve, wesende in fustagen ende tonnen, up Vranckrycke tschepe by der zee’. (Kroniek van

Duinkerke, ed. Piot, 503). In 1669 protesteren de brouwers van Brugge tegen het ‘ordre’ van de ijking der tonnen en halve tonnen van de burgers ‘want seijden dat de fustagie veel te groot was’. (Hs. Inbona, p. 260; Biekorf 1959, 261). - Uit ofr. fust (vat) en de bastaarduitgang -age. Naar de bet. overeenstemmend met fr. futaille. Zie ndl. fustage in de wdbn. en mnl. cupage (Biekorf 1966, 253).

OLYEBOUXKIN. - Boekje met ritueel en gebeden voor de heilige olie. In de rekening (met inventaris) uit 1384 van het St.-Janshospitaal te Brugge worden o.m. opgenoemd: ‘Item ij. processionael. Item j. olye bouxkin. Item j. grooten ymenare’. Een dergelijk boekje wordt in 1523 in de inventaris van de koster der St.-Walburgakerk te Oudenaarde ingeschreven als ‘eenen bouck om mede te olyene’. (Aud. Meng. IV 371). Ook dit laatste moet een geschreven ritueelboekje geweest zijn.

ROODE VROUVRAUWE. - Vroedvrouw aangesteld om de jonge aan de pest lijdende moeders bij te staan bij de verlossing, en de verzorging van het kind over te nemen. Op 1 december 1633 wordt door de magistraat van Brugge aan Margueriete Gheluck ‘roode vrouvrauwe’ een levenslang pensioen van 2 pond groten toegekend ‘mids assisterende de bevrughte personen inde contagieuse siecte t'allen tyden, dies by den collegie ghelast wordende’. (SA. Secrete resolutie boeck, sub 15 dec. 1633; vgl. Stadsrek. 1633-34, f. 64^{v}). - *Roode:* naar de rode roede gedragen door de officieel aangestelde pestmeester, al. roode-meester; vgl. ook roopastoor (pestkapelaan) te Tielt in 1636 (Biekorf 1961, 31). Ook de aangestelde reeuwers en reeuwsters, en de vroedvrouw droegen een rode (of witte) roede.

STORIE. - Gerief of spullen van mindere waarde, ook wel prullerij. Overeenstemmend met mnl. plusynghe. De inventaris van de Kortrijkse kapittelkerk noemt in 1529 onder het altaargerief: ‘Item alle maniere van storie om Onser Vrauwen te verzierene’. (Testam. 184). Een boedellijst van het St.-Jakobsgasthuis te Oudenaarde uit 1536 is heel duidelijk: na de kast en de kuipen verschijnen ‘twee manden ende noch anderen steurie te wetene: eenen lanteerne, eenen blaesbalck, hauten schotelen ende eerdin cannen’. (Aud. Meng. V 189). De term storie komt te Kortrijk voor in de rekeningen van sterfhuizen; de verkoping (uiterhand of in venduel omvat o.m. ‘storie van stenen potten, storie van boucken, storie van ghelasen, storie van ysere, storie van vellen, storie van schilderie’. (Testam. ed. Caullet 83 101 104 105). Als veilingsterm blijkt storie hier een hoop, een stapel, een ‘varia’ of mengeling te betekenen. We blijven steeds in het Kortrijkse wanneer de pastoor van Ooigem in 1598 ‘eenen schrijfboek en schrijfstorie’ aankoopt voor een van zijn scholieren. (P. De Brabandere, Gesch. Oyghem 71; Kortrijk 1937). Schrijfstorie is hier weer: allerlei schrijfgerief. - Storie staat nevens ofr. estor, estorement (= allerlei gerief en gerei), Godefroy III 624. Ook eng. story. storey komt voor met bet. tas, regelmatige stapel; Oxford Dict. IX-1, 1042. - De fna. Storie is mogelijk een equivalent van de normandische fna. Létorey (l'estoré: de welvoorziene), waarover Moisy, Noms de fam. normands, p. 282 (Parijs 1875).

VLAENDERSCH. - Van de graaf van Vlaanderen. De stadsklerk van Ieper noteert in zijn rekening van 1329 herhaaldelijk de omwisseling van koninklijke in grafelijke

munt: ‘Betaelt met vranscer munte ende comt in vlaenderscher munte...’ (Comptes Ypres II 1020). Een zeldzame vorm, beperkt tot het muntwezen? Vgl. echter de mnl. ‘grote vlaemsch’: een bepaalde munt.

BRUETTE. - Klokpan, in tegeldaken verwerkt voor zolderlicht of voor verluchting. In 1451 worden op het wachtlokaal aan de balie te Dendermonde drie ‘bruetten’ geplaatst om de rook uit te laten. (OK Dend. 3e R. XV, 55). Zie MnlW s.v. buëtte en brouwette; Biekorf 1965, 286 (bauwette) en 1966, 318 (bruët-gat).

QUESTERE. - Questierder; mnl. ook questeerre, questeerder. De questierder reisde het land rond, van parochie tot parochie, voor rekening van een bepaalde kerk of klooster; hij zamelde geld in tegen de zegen met de bepaalde relikwie die hij meevoerde, en/of tegen mededeling van geestelijke gunsten (pardoenen of aflaten). Zulk een rondgang met rijve of pardoenen heette een ‘quest’. De kerkrekening van Menen (St.- Vedastus) noteert op Kerstmis 1470 een som van 28 s. 2 d. par. als globale ontvangst ‘van ryven ende van questeres die commen zyn’ gedurende het jaar. (Rembry, Menin IV 663). Dit was een gebruikelijk percent dat door de questierder aan de bezochte kerk werk afgestaan. Zie MnlW VI 889 en Kiliaan s.v. kas-boeve.

BACKEGHE. - Vrouw van een bakker, bakkerin. De term is in gebruik te Brugge 1498-1503 volgens de kerkrekening van de St-Jakobsparochie (ARB. Rek. I, f. 54, 12v): ‘[Ontvangen] vanden grave vander backeghe uut muelekin inde ezelstrate 2 s.gr. - Vanden grave vander backeghe int ezelstraete an de grippe’. In de Ezelstraat woonden oudtijds veel bakkers.

ONTSCUT. - Uit elkaar genomen. Gezegd van timmer- en schrijnwerk; fr. démonté. Onder de aangeslagen meubelen in 1454 te Sint-Kruis bij Brugge worden genoemd als staande ‘buten voor duere’ de volgende items: ‘drie ontscutte coetsen; een tafele ende twee scraghen...’ (RAB. Proosdij nr. 1232, f. 106). Coetse = beddebak. - Ontscut is een gelijktijdig synoniem van mnl. ontscacht. Een actieve vorm is ww. *onscudden* ‘uit elkaar nemen’, voorkomend in de rekening van het sterfhuis van kapelaan Joos Coucke, anno 1522 te Kortrijk (Kerkarchief O.-L.-Vrouw, fonds testamenten): Joos Simoen ontvangt 23 s.p. voor het uit elkaar nemen van timmerwerk ‘voor dat hy thoutewerck onscudde’.

SEPULTURECLEEDEREN. - Paramenten waarmede een overleden priester bekleed en begraven werd. Kapelaan Lieven Hooft van het Onze Lieve Vrouwgasthuis te Geraardsbergen legateert in 1523 aan het hospitaal een som van 18 lb. par. ‘voor zyne sepulturecleederen daer in hy onder zarc begraven was ende andersins’. Het hospitaal koopt een zerk te Gent voor 3 lb. 6 sc. en koopt er ook ‘te carmelieten de cleederen, casule, stoole ende manipulen’ waarin de kapelaan begraven werd. (De Vos, Inventaris 358-359). Voor die paramenten werd niet meer dan 40 sc. par. betaald: blijkbaar werden in het Gentse klooster oude paramenten gekocht. Aldus kwamen nog 12 lb. 8 sc. par. uit het legaat ten goede aan het hospitaal.

STRYCGHELT. - Strekelgeld, d.i. een meetgeld te betalen bij het meten van ingevoerd koren, gerst, mout; het ‘strekelrecht’ in natura werd bij middel van de strekel of strijker (strijckstock bij Kiliaan) op de maat weggenomen. Zie MnlW s.v. strekel en strekelmaat Op 8 aug. 1539 koopt de bursier van het St.-Janshospitaal te Brugge ‘16

hoet gheerste inghels mout uut den scepe te 3 lb. 2 sc. par. thoet, comt met strycghelt te 16 d. par. [te zamen] 49 lb. 13 sc. 4 d. par.' (Rek. 1539, f. 14). Het 'strycghelt' bedroeg dus één denier parisis per hoed (172 liter). Vgl. de hollandse citaten in MnlW s.v. (betr. laken en koren). - Te Gent behoorde het strekelrecht aan het Lazarusgasthuis. De graanmeters droegen er een graanmaat met 'strekele' in hun blazoen. (Biekorf 1966, 69).

TAETSEN. - Vakterm uit de oude draperie, afd. raamscheerders. Met een ‘taetse’ (soort klamp) bevestigen. Uit de stadsrekening van Kortrijk 1420-21 (f. 14^{v} en 17^{v}): ‘Meester Janne Cantecler van dat hi drie daghen hilp clampen ende taetsen de ramen, 23 sc. - Janne den Maech van 1100 dampen te 50 sc. par. thondert ende dertich scellinghen parisis vanden taetsen om de ramen mede te clampene ende te taetsene te dien hende dat de ramen van zulker langde ende breedde bliven zouden alst hiesch ende behoorde, beloept overal 29 lb. 5 sc.’ Vgl. MnlW s.v. taetsen.

BALLENGIER. - Licht oorlogsvaartuig, ook bij de kaapvaart gebruikt. De stad Brugge bereidde in 1409 de uitrusting ‘van eenen balengiere [te bezetten met scotters ende lieden van wapene] daer mede men ute ghevaren zoude hebben’ tegen de ‘likedeelres’ ofte zeeschuimers. (Inv. de Bruges IV 42). De stadsrekening van Nieuwpoort anno 1436 gewaagt van ‘zekren prinsen ende vanghene by enighen ballengieren ofte scepen van oorloghe’, en vermeldt de gevangenneming van enkele poorters uit Bergen-op-Zoom die naar Nieuwpoort waren overgebracht ‘biden ghezellen vanden ballengier ter zee’. Vgl. MnlW s.v. balengier; ofr. ballenger; balenier bij Gay I 108.

GREIJHINGHE. - Scheepsvoorraad; syn. van mnl. vitaille. Een vorm van mnl. gereidinge? In 1436 worden te Nieuwpoort, voor rekening van de Vier Leden, drie schepen uitgerust voor de kustbewaking. De uitgaven ‘in diverscen partien beede in de reparacie vanden ghebreken vanden scepen ende in de greijhinghe van leiftuchten’ beliepen 418 lb. 16 sc. De voorraad werd niet geheel verbruikt; de stadsrekening van 1436 noteert dat een deel ervan nog weer te gelde kon gemaakt worden: ‘van welker greijhinghe weder aenghebrocht, vercocht ende ontfaen in diverscen partien’ een som van 65 lb. 7 sc. - Al die toebereidselen werden genomen ‘omme oostwaert te vaerne up d'Inghelsche vlote’: die vloot lag alsdan ‘int oostgat’, d.i. bij of in het Zwin (gezien vanuit Nieuwpoort en Oostende).

MARSGRAEN. - Zomertarwe; eig. maarts graan. De Kronijk van Duinkerke (ed. Piot, 731) noteert in november 1590: ‘t'Graen in Inghelandt, overmidts de groote droochte, ende dat zy meest al marsgraen sayen, was schaers ghegroyt, ende mids dien diere’. De hete en droge zomer van 1590 had ook in onze Nederlandse provincies een duurte voor gevolg.

PEERDEVERHUERER. - Huurhouder. Genoemd in de kerkrekening anno 1515 van de St.-Jakobsparochie (ARB. Rek. I, f. 315), ontvangsten van begraving: ‘Vanden graeve van Claerkin, weduwe van Aernoud de peerdeverhuerer, 10 gr. Ende van testamente, 4 sc. gr.’.

VOETINGHE. - Het onderste breed uitlopende deel van een draagmuur. Uit de rekening 1549-1550 (f. 120^{v}) van het St.-Janshospitaal te Brugge: ‘Betaelt Gillis Amyzet calsydere over 8½ daghen ghewrocht voor de huusen staende jeghens onser vrauwen kercke overe, den godshuuse toebehoorende, int vermaken vande grippen ende ande voetinghen vanden huusen, met een cnape, te 15 sc. par. sdaechs, comt 6 lb. 7 sc. 6 d.’

VERJUISGHEBIND. - In het oude kuipersambacht. Een soort hoepels gebruikt voor het binden van ‘verjuusvaetkins’. De lengte ervan was vijf voeten. Volgens officiële ordonnantie te Brugge in 1502. (A. Van de Velde, Kuipersambacht 68). Kleiner waren alleen de hoepels ‘die men heet rondthout’, nl. drie voeten. Over verjuus zie Biekorf 1964, 156.

A.V.

Vraagwinkel

Frontieren van den lande

Welke plaatsen of steden van Westelijk Vlaanderen waren oudtijds (14e-16e eeuw) begrepen onder de benaming ‘frontieren vanden lande’ (van Vlaenderen; ook soms ‘frontieren van Vlaenderen’)? En wat omvatten de ‘frontieren van der zee’ waar, in tijd van oorlog, bestendige wachtposten werden ingericht?

K.V.D.

Kave

Sprekend van zijn ontspanning op zondag zei me een groentenboer van Egem: ‘...en natuurlijk enigte kavekes keren’. Kaveke is: glas, pint bier. Een kave is een ferme pint: ‘'t Zijn nogal kaven dat hij pakt den dien'en’. Is die zegging ook elders in gebruik? De Bo heeft ze niet opgetekend, en ook Loquela niet. In het zuiden (Waregem) hoorde ik wel: ‘hij pakt 'n goe leerze’ en ‘geef mij nog 'n leerzeke’, met de betekenis van kave.

V.D.B.

Hooikets

Waar in Wvl. hoort men (hooi)kets voor (hooi)opper? of hebben kets en opper een verschillende betekenis? In het Oudenaardse zet men het hooi in ‘heukelingen’, d.i. kleine oppers (die rap gezet worden als er regen opkomt).

G.L.

Stuyver-dans

Een dans die, volgens Vaelande, in de 18e eeuw te Ieper in zwang was; werd er gedanst op de Schermzaal boven de Vleeshalle. Wat was dat voor een dans? Wat betekende *stuiver* daarin?

L.G.

Capucynsche saeyen

In december 1661 verklaarde een zekere Arnout De Witte, een Brugs saaiwever geboortig van Oudenaarde, voor het schepencollege te Gent dat hij bereid was om met zijn specialiteiten in de saaiweverij naar die stad over te komen. Onder die specialiteiten noemde hij: Brugsche saeyen, Hontschotsche saeyen en *Capucynsche saeyen.* Deze laatste term wordt niet toegelicht. Gaat het hier om een bepaalde kleur

- bruin van de kapucijnerpij? - of om een bepaalde kwaliteit van saai? Misschien met de ruimere betekenis: stof voor monnikenpij, kloosterstof?

C.B.

Balgvulders

Te Kortrijk bestond er vóór de eerste wereldoorlog een ‘Societeit van de Balgvulders’: een groep welgestelde burgers die regelmatig eetpartijen hielden. Hadden zij een vast lokaal? of kwamen verschillende lokalen voor die smulpartijen aan de beurt? Had die societeit een politieke kleur? Ik stel de vraag omdat de term ‘partij der balgvulders’ (vertaald als: parti du ventre) in 1927 bij Vercoullie voorkomt.

E.N.

Milord Douvers

Wie was die zekere ‘Milord Douvers’ die in de oude Karmerskerk (Karmersstraat) te Brugge begraven lag? Volgens de kroniek. Het graf is, met de kerk, verdwenen in de Franse tijd.

M.V.

Prévôté du Nord

Over die heerlijkheid, toebehorend aan de bisschop van Sint-Omaars, en gelegen in de kasselrij van St.-Winoksbergen, heeft De Flou XI 588 alleen een verwijzing uit 1761. Geen nadere bepaling van ligging der heerlijkheid, en niets over de toestand ervan vóór de overgang (1560) naar het genoemde bisdom. Vanwaar de benaming prévôté (proosdij) die hoger moet opklimmen dan 1560?

L.D.D.

Rode Joden

Uit een niet nader bepaald ‘proces van 1638’ (Rijksarchief Brussel) citeert Stallaert II 19 de benaming ‘Roode Joden’ met bet. oudekleerkopers. Is dit een alleenstaande geval, of komt die term in andere documenten voor?

E.N.

Vlooiekruid

De gagel (Myrica Gale L.) werd vroeger gebruikt als ‘vlooiekruid’ en in het Limburgse ook alzo genoemd. De sterke geur van de gagel verjaagt de vlooien, zo beweerde men. De kleine mensen staken bladeren en takjes van de gagel onder hun beddezak om luizen en vlooien te verdrijven. Is de naam vlooiekruid voor gagel nog ergens bekend?

E.P.

Malis rozijn

Een soort rozijnen die dikwijls in rekeningen uit de jaren 1600 genoemd wordt. Is die naam een benaming van herkomst? vanwaar?

K.G.

Snoeikunst in figuren

In landelijke siertuinen vindt men hier en daar struiken, meestal ‘palmboompjes’ (buksboom; buxus sempervirens) die in figuren gesnoeid staan; de voorkeur schijnt naar dierfiguren (vogel, hond e.a.) te gaan, alsook naar bouwstukken en meubelen (toren, molen, tafel, stoel). Sedert wanneer heeft dat gebruik alhier ingang gevonden?

F.A.

Militairen in hospitaal

Onder welke voorwaarden werden oudtijds militairen ter verzorging opgenomen in stedelijke hospitalen? Wie stond in voor de onkosten?

R.V.D.

[Nummer 9-10]

De lange kaars van Nieuwpoort en andere ‘votiefkaarsen naar maat’ in de middeleeuwen

Bij de belegering van Nieuwpoort ten tijde van hertog Maximiliaan in juni 1489 had de burgemeester van de stad, Jacop Meegoet, een belofte gedaan: zo de stad aan de stormloop van de geallieerde Franse en Vlaamse troepen kon weerstaan, zou hij in de kerk een kaars offeren ‘zo lang als de stadsomheining’. De vijand werd verdreven en de belofte kwam tot uitvoering. De prijs van de beloofde kaars werd geraamd op 195 pond par. Een omhaling bij poorters en inwoners bracht afgerond 151 pond op; door de stad werden 44 pond voor was en nog ongeveer 30 pond voor allerlei onkosten bijgeteld.

De stadsrekeningen van Nieuwpoort hebben nauwkeurig boekgehouden over het geval van die lange votiefkaars.

De rekening van 1491 behelst een eerste afrekening van de ontvangsten, met heel de motivering ervan:

‘Jacop Meegoet burchmeester dede belofte anno 89, int stormen up deser stede, te doen maken eene sijngie van wasse ter heeren van Gode ende zynder Moeder, alzo lanc als dese stede groet es int ronde omme ghemeten;

daertoe dat eeneghe porters ende inwonende wat beloeft hebben te gheven, belopende 195 pond parisis;

waerof Joos de Witte ende Michiel de Pottre last ghehadt hebben vanden voornoemden penninghen t'jinnen; ontfaen uuten handen van Michiel de Pottre 151 lb. 3 s. 4 d. Reste 43 lb. 16 s. 8 d.’

De schepenen zonden de kaarsenmaker Gillis Barbier naar Brugge waar hij 418 pond was aankocht voor het vervaardigen van die uitzonderlijke ‘singie’. Voor zijn eigen werk ontving hij 20 pond. De rekening van 1493 detailleert de uitgave als volgt:

‘Jacop Meegoet burchmeester by wien beloeft was anno 89 int stormen up dese stede te doen maken eene singie van wasse ter heere van Gode ende zynder Moeder alzo lanc als de stede groot es int ronde omme ghemeten;

dien achtervolghende ghedaen copen by Gillis Barbier 418 lb. was, te 46 lb. 16 s. thondert, comt 195 lb. 14 s.

Van inde herberghe te voeren, 3 s.

Van packen, 6 s.

Van vrechte van Brugghe hier te bringhen, 24 s.

Van maken, ghegheven Gillis Barbier, 20 lb.

Van drie daghen gevachiert omme twas te coopen, 3 lb. 12 s.

Maken 220 lb. 19 s. Betaelt 220 lb. 19 s.'

Voor het monteren van die lange waslont werd beroep gedaan op smid en timmerman die daarvoor hun rekening indienden:

'Cornelis de Vos [voor levering van] een langhe bout ende een yzeren werc ande singie, 6 lb.

Jacop de Steuvere, vanden houten wercke daer de voornoemde singie inne hanghet, met een houten steghere daerof betaelt 7 lb. 10 s.'(1).

Uit die teksten blijkt dat het Nieuwpoortse exvoto technisch bekeken geen gegoten kaars was, wel een 'singie', d.i. een met was doortrokken en als bobijn opgerolde lont, die op een as in een mechanisme draaide. De brandende wasdraad of singie werd in beweging en leven gehouden door de zorg van een der 'kerkratten' als de 'kersvrauwe', het 'waswyf' of een 'binnendiender', zoals er in ieder kerk of kapel te vinden waren.

Over dit type kaars genaamd *singie, songie*, zijn verder in Bijlage meer bijzonderheden samengebracht.

Burgemeester Meegoet was met zijn lange votiefkaars in 1489 geenszins oorspronkelijk. Hij heeft alleen gehandeld naar een traditie die in Vlaanderen en Henegouwen verspreid was en ook in Frankrijk, tot boven Parijs, bekend was. Hier volgt een overzicht van merkwaardige lange votiefkaarsen.

Vlaanderen en Henegouwen

Doornik 1340

Als bisschopsstad van Oud-Vlaanderen, aangevallen door koning Edward en Jacob van Artevelde, opent Doornik onze lijst.

In 1340 werd de stad door de Engelsen en hun bondgenoten belegerd. De nood werd zo groot dat de wethouders de sleutels van de stad gingen neerleggen vóór het Mariabeeld in de kathedraal. De vrouwen kwamen ook in bidprocessie naar O.L. Vrouw en offerden een waskaars 'die zo lang was als de stadsomheining'. Een andere versie zegt: 'zo lang als de ommegang van de Grote Processie', hetgeen feitelijk op hetzelfde neerkomt. Die kaars was een 'songnie' die om een

(1) E. Vlietinck, Eene bladzijde uit de geschiedenis der stad Nieupoort 62 66 124 (Oostende 1889). Vgl. Fragmenta I 189. Biekorf 1956, 326 (M English).

haspel gewonden was en dag en nacht brandde. Toen de kaars was uitgebrand, was de stad van haar vijanden bevrijd[2].

Dendermonde 1380

Het leger van de Gentenaren bedreigde de stad. In de uiterste nood lieten de schepenen naar de kerk dragen: een waskaars zo lang 'als de wijdte der stadt' en wegende 24 pond, benevens een wassen toorts van 8 pond. Dit alles 'gheoffert ter eere van Gode, omme den heleghen sakermente met te dienne, te mids dat God de poort [= stad] behoeden moeste'[3].

Dit wasoffer schijnt een 'voorafgaandelijk' offer te zijn, niet de uitvoering van een gedane belofte. Op de achtergrond staat echter de traditie van het exvoto.

Bethune 1480

Een pestziekte heerst in de stad. Voor het beeld van de pestpatroon Sint-Antonius (eremijt) wordt een lange votiefkaars geplaatst. De waslont had de lengte van 'la grandeur et cyrcuits de la ville', d.i. 1705 ellen en was op een houten haspel gewonden[4].

Nieuwpoort 1489

Belofte van de burgemeester in 1489 en uitvoering in 1491: zie boven. - De lokale Sint-Jansprocessie zou als dankprocessie voor hetzelfde ontzet (1489) van de stad ontstaan zijn.

Valenciennes

De Henegouwse stad Valenciennes - de stad van '*le Saint-Cordon*' - mag wel als de vedette in de katalogus van de lange votiefkaarsen ingeschreven worden. Hemels wondersnoer en aardse waslont mengen zich, in de legendarische lokale traditie, ondereen.

De stad wordt (in 1008?) door een vreselijke pestziekte bezocht. Een eremijt heeft in zijn kluis (waar later de abdij Fontenelles zou ontstaan) een vizioen: Maria zendt hem naar de stad om er, tegen haar Geboortefeest, het einde van de plaag aan te kondigen. Graaf en magistraat en volk zijn in de nacht van 8 september op de been en zien het lichtwonder boven hun stad: Maria verschijnt in een stralenkrans en laat een rood snoer neerdalen dat door een engel rondom de stad wordt ontrold. De plaag was overwonnen.

(2) J. Warichez, La cathédrale de Tournai et son chapitre 133 (Wetteren 1934). A. Cauchie, La grande procession de Tournai 23 (Leuven 1892): geeft de tekst uit Cousin.
(3) Gedenkschriften Oudh. Kring Dendermonde I, 1863, 60.
(4) V. Gay, Glossaire archéologique I 187 (Parijs 1887).

Een dankprocessie trok sedertdien jaarlijks rond de wallen, dragende in een reliekhouder dat wonderbare rode snoer. Voor die Saint-Cordon hebben dan Richildis, de strijdlustige gravin van Henegouwen, en haar zoon Boudewijn een kapel gebouwd.

Er was een tweede pestziekte nodig om Valenciennes te betrekken in onze lijst van votiefkaarsen. Die ziekte kwam er feitelijk in 1292, ze werd echter gestuit door een belofte van de stadsoverheid: aan 'Notre-Dame du Saint-Cordon' werd een votiefkaars geofferd van 600 pond om dag en nacht voor haar beeld te branden. De lengte van die 'songie' was berekend op de lengte van de ommegang der dankprocessie rond de stadswallen.

De Henegouwse stad wordt in 1477 definitief laureaat van de lange votiefkaars: in dit jaar van het 'Groot Privilege' wordt nogmaals een songie van stadslengte geofferd, ditmaal echter als exvoto voor een (niet te bepalen) 'militaire bevrijding of overwinning'.

De traditie blijkt in Henegouwen lang te hebben standgehouden. In de kleine stad Beaumont (bij Thuin) wordt in 1596, gedurende een pestziekte, een kaars *(chyron)* aan het H. Sakrament opgedragen' zo lang als de stadsvesting, d.i. 1180 vademen of ca. 2836 meter.' Die kaars werd bij alle grote plechtigheden ontstoken[6].

Ook Chimay heeft, naar aanleiding van de pest in 1640, een lange votiefkaars in zijn kroniek ingeschreven: de plaag hield op toen de poorters aan St. Rochus beloofden: 'une bougie suffisante pour entourer les murailles et les tours de la ville'[7].

Frankrijk

Limoges 1183

Een belegering was hier de aanleiding om in 1183, ter ere van de kerkpatroon Sint-Martialis, dagenlang een reliekenprocessie rond de stad te houden. De inwoners lieten ook maken 'une chandelle en rondeau' naar de maat van de stadswallen, d.i. 1800 vadems wel gemeten. Het werken snoer voor die kaars werd door de vrouwen van Limoges rondom de wallen gelegd om daarna in een waslont te worden verwerkt: die 'singie' werd dan in stukken aan de St-Martialis- en andere stadskerken uitgedeeld[8].

[5]

(6) Annales Cercle Arch. Mons XVI, 1880, 53.
(7) R. de Warsage, Le calendrier populaire walion 206 (Antwerpen 1920).
(8) Saintyves a.w. 189. Gay I 187.
(5) J.E. Drochon, Histoire illustrée des pèlerinages français de la T.S. Vierge 91-92 (Parijs 1890). P. Saintyves, Essais de folklore biblique 176-204 (Parijs 1923). A. Van Gennep, Le folklore de la Flandre et du Hainaut français II 668-669 (Parijs 1936). Ch. Vandepitte, Notre vieille Flandre I 385-386.

Parijs 1357

Om het einde van de harde winter en de bevrijding van hun koning uit Engelse gevangenschap af te smeken beloofden de burgers van Parijs op 14 aug. 1357 een kaars *(bougie roulée)* die de lengte zou hebben van de stadsomheining. Tot omstreeks 1600 heeft de magistraat van Parijs jaarlijks zo 'n kaars aan O.L. Vrouw in de hoofdkerk aangeboden. Die ‘chandelle’ werd in 1605 door de Proost der Kooplieden vervangen door een zilveren lamp in vorm van een schuit; die ‘eeuwig brandende lamp’ werd op stadskosten onderhouden(9).

Chartres 1497 (?)

Aan ‘Notre-Dame du Pilier’ - een geklede zwarte Madonna in de kathedraal - werd door de schepenen jaarlijks geofferd ‘un tour de cire, en forme de rouleau’; die hoeveelheid geel was, wegende 200 pond, werd verwerkt in een waslont, genaamd ‘*la chandelle du tour de ville*’, gemeten naar de lengte van de stadswallen(10).

De aanleiding tot die offerande konden we niet achterhalen. De opgegeven datum is een terminus a quo: het beeld van N.D. du Pilier wordt eerst in 1497 vermeld.

Auvergne treedt in de rij met de steden Riom en Montferrand, voorstad van Clermont-Ferrand. Aanleiding tot de belofte was hier een pestziekte in de 14e of 15e (?) eeuw. Aan ‘Notre-Dame de Prosperité’ werden een aantal waskaarsen geofferd ‘waarvan de totale lengte met die van de stadsomheining overeenstemde’(11).

Bourges 1499

De Berry-hoofdstad, met de vijf westportalen in haar kathedraal, werd in 1499 geteisterd door een epidemie. Meier en schepenen bekostigden in september van dat pestjaar een gewicht van 466 pond was om er een kaars mede te vervaardigen zo lang als de omwalling ‘gemeten buiten de muren en de torens van de stad’. Die lange votiefkaars werd processiewijs naar het koor van de Sint-Stefanuskerk gedragen en er geplaatst voor het tabernakel en de relikwieën der heiligen(12).

De lange votiefkaars en de grote plagen

Het bestendige element in onze lijst van votiefkaarsen is: de lengte van de stadsomheining. In de belofte en uitvoering

(9) Gay I 317. Dezobry-Bachelet, Dictionnaire de biographie et d'histoire II 1936 (Parijs 1883). Saintyves a.w. 190.
(10) Drochon a.w. 338.
(11) Biekorf 1957, 125. Saintyves a.w. 191.
(12) Gay I 186-187. - Voor de ‘roue de cire’ van de Franse steden Tours, Chalon-sur-Saône, Vendôme, Cahors, zie Saintyves a.w. 193-194

van de waslont is dit element in al de vermelde steden, in Vlaanderen en Henegouwen en in de Franse provincies, aanwezig. Op die 'stadslengte' werd het snoer gemeten, werd het was tot een votieve waslont uitgewerkt.

De belofte zelf en de uitvoering ervan zijn tijdelijk. Alleen te Parijs wordt de kaars bestendig (jaarlijks vernieuwd), om in een 'eeuwige lamp' te eindigen.

Aanleiding tot belofte zijn de plagen uit de grote litanie: *pest, honger, oorlog.*

Onder pest als motief staan: Valenciennes, Bethune, Beaumant, Chimay, Bourges, Montferrand, Riom, Cahors, Chalon-sur-Saône, Vendôme.

Onder oorlog (belegering) komen: Nieuwpoort, Dendermonde, Doornik, Limoges, Tours; secundair ook Valenciennes.

Parijs staat alleen met het motief honger: de grote duurte van 1357 (samen met oorlog). Chartres is niet duidelijk.

De strategische Schelde-steden Doornik, Dendermonde (en Valenciennes) staan, samen met Nieuwpoort op de IJzermonding, uitgesproken in de kategorie belegering.

Chronologisch bekeken liggen de duidelijkste documenten betreffende de lange votiefkaars in de 14e en 15e eeuw. Toch mogen bij de studie van het thema de oudere getuigenissen niet verwaarloosd worden. In het volgende voorbeeld uit de 12e eeuw duikt het kaars-thema op in verband met het stuiten van een brandramp.

De 'Vlaamse kaars' van Boudewijn van Aardenburg

In het Mirakelboek van de hl. Cuthbert van Farne - een verzameling uit de 12e eeuw, die in een afschrift van de 16e eeuw bewaard wordt - komt de volgende vertelling waarin de macht van Cuthbert 'de Wonderdoener' van Northumberland eens te meer wordt geïllustreerd[13].

Een zekere Boudewijn, reizend koopman uit Aardenburg, bezoekt veel vreemde landen en weet dan bij zijn thuiskomst allerlei te vertellen. Zo had zijn vrouw hem meer dan eens horen vertellen over de wonderdoener Cuthbert van Farne en ze had die heilige (wiens gebeente alsdan berustte in de kathedraal van Durham) tot haar bijzondere patroon gekozen.

Op zekere dag staat de stad Aardenburg in lichter laaie. Aan blussen valt niet meer te denken, iedereen vlucht en redt wat hij kan. Boudewijn is op reis, zijn vrouw staat alleen, wat kan

(13) E. Craster, The Miracles of St. Cuthbert at Farne, in Analecta Bollandiana, LXX, 1952, 5-19. (Farne: een klein eiland bij de kust van Northumberland.) Die tekstuitgave werd me vriendelijk aangewezen door de Bollandist P. Grosjean piae memoriae.

zij nog redden? Geburen en verwanten komen haar toeroepen: ‘Denk toch aan uw man, laat toch heel zijn bezit niet verloren gaan, doe zoals wij en red wat er nog te redden valt’. De vrouw kent echter een betere uitweg: ze draait een touw uit stop en legt dit snoer eenvoudig rond haar huis, daarbij zeggend: ‘Mijn heer sint Cuthbert zal me bijstaan en dit huis beschermen en ook die kaars die ik zal maken ten teken van mijn belofte’. En zie: het vuur kon tot die gespannen touw niet doordringen; bij het touw komend begon de vlam te schrompelen, haar krimpend geweld verkondigde dat zij het huis niet aankon, en iedereen in de brandende stad loofde de Heer om dit grote wonder.

Een tijdje later kwam de eeuwig reizende Boudewijn naar Vlaanderen terug en vond er zijn stad Aardenburg deerlijk uitgebrand, op zijn eigen huis na. Toen hij vernam dat de bescherming van de hl. Cuthbert dit wonder had uitgewerkt, riep hij uit: ‘Mijn dank wil ik nu ook zelf gaan bewijzen’. En hij maakte twee lange kaarsen, niet, zoals bij de Engelsen, langwerpig opgewonden, doch naar het gebruik van zijn land (Vlaanderen) gewrongen toortsen[14].

Bij een volgende zakenreis kwam Boudewijn naar Farne en vertelde er alles aan broeder Bartholomeus en plaatste zijn kaarsen op het altaar. Die broeder zelf, zo besluit de hagiograaf van Sint Cuthbert, heeft mij die kaarsen van Aardenburg getoond: ze zijn nog gaaf en geheel. En aan de bezoekers van het heiligdom vertelde hij het mirakel van Aardenburg, en hij gaf hun kleine stukjes van die kaarsen mede om - zo besluit de onverstoorbare hagiograaf - het wonder nog dieper in hun geheugen te prenten.

Die laatste bijzonderheid is een merkwaardige uitbreiding van het thema van het ‘beschermend omwinden of aftekene’; ze doet denken aan het ‘draadje zonder einde’ dat in de basiliek van Dadizele wordt uitgedeeld.

De Oudheid kende, zoals men weet, het gewijde karakter, de *tutela sacra*, van de stadsomheining. De kerkelijke ommegangen en ritten - rondom de stad of rondom de velden (ambarvalia) - sluiten aan bij de gewijde circulaire processies van de helleense en romeinse oudheid. Ook de H. Bloedommegang ‘omging’ eeuwenlang de Brugse stadswallen. Dit beschermende rondom-gaan kreeg zelfs een offensieve variante in de bekende hebreeuwse legende van de inneming van Jeri-

(14) ‘Fecitque duo luminaria magna, non modo Anglorum in longum plicata, sed sue gentis ritu retorta, cumque oportunitas accidisset ut boriales partes adiret, ad insulam Farne divertit et venerabili monacho Bartholomeo omnia referens, candelas in testimonium super altare deposuit.’ Uit de Miracula, bij Craster a.w. 19.

cho door het processiegewijs omdragen van de verbondsark. Zoals het afbakenen (oriënteren) van het romeins legerkamp, zo werd ook later het afbakenen van kerkelijke stichtingen met wijding (en met al of niet hemelse tussenkomst) omgeven. De bouwlegenden van sommige bedevaartkerken en -kapellen (o.m. Dadizele) wijzen daarop[15].

Op dit kapittel gaan we nu niet verder in daar de maat van onze votiefkaarsen de voorrang heeft. En de behandelde stedelijke lengtemaat heeft, in het rijk der votiefkaarsen, een tegenhanger (en misschen voorganger?) in de persoonlijke lengtemaat.

Votiefkaarsen naar persoonlijke lengtemaat

Blijkbaar ouder dan de votieve lengtemaat van een stad of woning is de votieve lengtemaat van personen. Het offeren van een kaars ter lengte van de persoon voor wie een gunst wordt afgesmeekt of die de aangeroepen heilige voor een bekomen gunst wil danken, was reeds in de vroege middeleeuwen in gebruik. Vooral in Engeland, Noord-Frankrijk, de Nederlanden en Duitsland heeft dit gebruik in de 12e en 13e eeuw een grote verspreiding gekend. Dit gebruik is overigens nauw verbonden met het offeren van het persoonlijk *gewicht* in goud, zilver, koren, was, aan een heilige of een heiligdom[16].

In een kaars naar lichaamsmaat zag de offerende persoon zichzelf gesimboliseerd en geplaatst in heilzaam kontakt met het heiligdom (relikwieën of mirakelbeeld). De lichaamsmaat van het wasoffer werd beschouwd als een opdracht en toewijding van het zieke lichaam (of lichaamsdeel) aan de geneeskrachtige patroon.

De praktijk was als volgt: men mat de lengte van het lichaam (of de omvang van het zieke lichaamsdeel) met een snoer, dat als lont van een votiefkaars diende en dus de maat van de opgedragen kaars werd[17].

De hl. Goewaart (Godehard) van Hildesheim, wel bekend door zijn bedevaart te Arnèke bij Kassel, was in zijn graf niet ongevoelig voor de lange votiefkaars. Een doodzieke jongen werd gered toen zijn moeder, op aanraden van monnik Volkwart, beloofde op het graf van die heilige een kaars te offeren die de

(15) Over het legendemotief van de (rode) zijden draad bij het ontstaan van bedevaartkerken, zie de belangrijke studie van J. Pieters, Een paar motieven uit Oostvlaamse bouwlegenden, in Volkskunde, LVII, 1956, 49-61.

(16) Craster, The Miracles 7-8. - Over het opwegen is vooral belangrijk de studie van E. Van Heurck, Le contrepoisage et le rite des offrandes substitutives et votives, in Bulletin Soc. française d'histoire de la médecine XVII, 1923, 97-113. Een voorbeeld uit Italië wordt aangehaald door B. de Gaiffier in Analecta Bollandiana LXII, 1944, 29.

(17) A. Franz, Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter, II 457-458 (Freiburg i.B. 1909).

Loden exvoto's (bedevaarttekens en amuletten)) te dateren ca. 1350, gevonden te Parijs in 1862. De tekens dragen de figuur van de H. Eligius (Elooi) en de naam (ook ‘Signum S. Eligii’ in spiegelschrift) alsook attributen van de heilige (paard, aambeeld). In elk teken een persoon, de vereerder, dragend of aanbiedend een wasoffer in spiraalvorm, een ‘songie’ of ‘singie’.
Boven links: Verlamde met krukken offert een krulkaars aan SE.
Boven rechts: Man met paard offert een songie aan SE die een hoefijzer smeedt.
Onder links: SE (met hamer) aanvaardt een songie.
Onder rechts: SE als bisschop met kromstaf zegent persoon met paard die een songie offert.
- Uit A. Forgeais, Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine, t. II (Parijs 1863).

afmeting van haar lijdend kind zou hebben *('candelam iuxta pueri mensuras').* De vrouw had echter het was niet om die belofte te volbrengen, wel had ze een snoer, en Volkwart heeft met dit snoer al de ledematen van de jongen nauwkeurig afgemeten. Op eigen kosten liet hij met dit snoer der lichaamsmaat de exakte magische kaars vervaardigen die de hl. Goewaart welgevallig was en de gezondheid aan de jongen terugschonk.

Bij het graf van de hl. Walter (Gauthier) van Pontoise werden lijders van hun epilepsie genezen nadat zij kaarsen naar hun lichaamsmaat hadden geofferd.

Bij moeizame verlossing lieten - volgens een Rituale uit ca. 1080 - de vrouwen de omvang van hun lichaam meten en naar die maat kaarsen offeren aan de hl. Margareta. In dank voor een blijde geboorte offerde een vrouw van Soissons als exvoto een kaars naar de maat die haar lichaam had aangenomen gedurende haar zwangerschap(18).

Zieke of gekwetste huisdieren mochten eveneens de kracht van de lange votiefkaars ondervinden. De hagiograaf van de hl. Stefanus van Obasine bevestigt in de 13e eeuw dat men het zieke huisdier omwond met een snoer, dat dan, tot 'bougie' of 'singie' verwerkt, op het graf van die heilige abt werd geplaatst(19).

De hl. Benediktus zelf kwam - volgens de hagiografie (12e eeuw) van een van zijn zonen - op wonderbare wijze een dierenvriend in de persoon van abt Hugo van Fleury uit de nood helpen. De abt had een mooie tamme pauw die hem overal volgde. Op zekere dag vloog de verwende vogel de abdijkerk in en stortte er neer, zwaar gekwetst, voor het hoogaltaar. De abt liet onmiddellijk de maat van de vogel nemen - gemeten van de bek tot de staart; op die maat werd terstond een kaars gemaakt die voor het altaar werd opgesteld. De vogel was weer gezond nog eer de kaars was opgebrand(20).

Uit bovenstaande gegevens zou men geneigd zijn de chronologische precedentie toe te kennen aan de persoonlijke lengtemaat. De oude metrologische praktijk bij ziekte van een persoon zou dan zijn overgegaan op de besmette of bedreigde stad (bij pest, hongersnood, oorlog). De samenhang van het 'lengtemeten' van de persoon met het opwegen van de persoon dient echter in dit onderzoek betrokken te worden(21). De jongere symbolische mini-exvotos uit was, zilver en dgl. sluiten in elk geval bij dit magische meten en opwegen aan.

(18) Franz a.w. II 199, 457-458.
(19) Gay I 186.
(20) Franz a.w. II 458.
(21) Saintyves a.w. zag in votiefkaars en draad de vervanging van vroegere ommegangen: een opvatting die door Van Gennep a.w. 669 niet werd gedeeld.

De historische votiefkaars van Nieuwpoort werd naderhand door de legendarische voorstelling van het beleg van 1489 in de hoek geduwd. De legende betrekt het beeld van O.L. Vrouw van de Nood Gods in de strijd: in de zwaarste uren van de belegering hadden de inwoners van Nieuwpoort dit Mariabeeld *tot op de vesting*, tot in het gezicht van de vijand gedragen. (Kroniek Rybens). Een latere versie plaatst het Mariabeeld op de schouders van de Nieuwpoortse vissers die het *rond de vestingen* dragen. Na die ommegang waren de mannen en vrouwen van de belegerde stad zo gesterkt en schrikwekkend in hun verweer, dat de vijand er de moed bij verloor en zich terugtrok(22).

Die legende hangt wel samen met de verering van O.L. Vrouw van de Nood Gods in de parochiekerk. Uit de stadsrekeningen van 1497-1537 blijkt dat de gildebroeders van de Doornen Croone, zijnde een Kamer van Retorike, de kapel van de Nood Gods onderhielden. De schepenen schonken hun jaarlijks een zekere som tot het onderhoud van de kaars of 'soengie daghelix inde zelve cappelle voor haer bernende'(23). Of die jaarlijkse 'songie' alsdan nog als een herinnering aan het beleg van 1489 beschouwd werd, kan uit de voorhanden zijnde documenten niet worden afgeleid.

A. VIAENE

Bijlage
Songie-singie in oude teksten

De mnl. term *songie-singie* (en varianten) schijnt in de periode 1300-1550 alleen in Westelijk Vlaanderen (Kortrijk, Nieuwpoort, Brugge) te zijn verspreid geweest.

Het ofr. *songnie, songnee, soignee* was beperkt tot de noordelijke dialekten (Rijsel, Doornik, Bergen, Valenciennes, Kamerijk) en werd in 1834 nog door Hécart opgenomen in zijn Dictionnaire Rouchi-Français. Elders gold o.m. de term *bougie filée* (Gay I 86).

In dit romaans-dietse verspreidingsgebied vertoont de betekenis van songie een zekere evolutie van zeer dunne wasdraad naar gewone kaars. Zo komt ofr. *sognier* ca. 1500 voor met bet. kandelaar.

De songie was als waslont het dunste type 'kaars': 48 ellen songie maakten een pond gewicht uit. Ook de dagelijkse offerkaarsen waren oudtijds dunne kaarsen; de lengte ervan was gewoonlijk een *dumemael* (duim-el, d.i. de maat van

(22) P.C. Lecluyse, Explication de deux anciennes gravures... in Annales Soc. d'Emulation VII, 1845, 223.

(23) Vlietinck a.w. 66. Biekorf 1905, 395 (R. Dupont).

duimspits naar elleboog): zo 'n kaars brandde niet langer dan de duur van een gelezen mis.

Songie betekent ook soms een tiendrecht of een jaarcijns, te betalen aan een kerk (oorspronkelijk een hoeveelheid altaarwas, naderhand in een geldsom omgezet). Die songie als cijns was somtijds composiet en kon, naast het was, ook haver, wijn en dgl. omvatten.

Voor verdere studie van woord en zaak volgen hier een eerste reeks teksten.

1321 Brugge. - Het St.-Janshospitaal betaalt een cijns ‘ter songien van Houtawe’. (La Flandre VI 359).

1390 Doornik. - Songie, in teksten uit 1390-1467 bij Godefroy VII 440-441. Zie ook hierboven.

1401 Kamerijk. - De stadsrekening vermeldt een uitgave voor ‘la songnee du tour de ville’ die op een draaitrommel voor het Mariabeeld in de kathedraal wordt gesteld (Gay II 354). Was deze ‘songnee’ ook een votiefkaars?

1436 Brugge. - Voor de stedelijke militie die naar Kales optrekt (Calisreise) worden kaarsen aangekocht: 4½ pond ‘songyen’ en 100 pond ‘toortsen ende handkeersen’. Deze laatste kosten 5 gr. het pond terwijl de songyen merkelijk duurder (8 gr. het pond) betaald worden. (Gilliodts, Inv. V 118).

1455 Rijsel. - Als kerkelijke tiende wordt ‘songie’ vermeld te Ennetières. Zoals ook te Deulemont op de Leie, bij Waasten. (Warichez, Etat bénéficial 136 141).

1490 Nieuwpoort - De teksten uit 1490-93, zie boven.

1497 Nieuwpoort. - Een som van 3 lb. 12 s. wordt toegekend aan ‘deken ende sorghers vander noot Gods thuerlieder neerster bede ter voorderinghe vander singnye herrende voor den autaer vander voorseide noot Gods’. (Biekorf 1905, 395).

1502 Nieuwpoort. - Stadsrekening, uitgaven: ‘Moddaert Willems als ontfangher ende tgouvernement hebbende vander ghilde van de doorne croone omme tmaken ende vernieuwen vander songnie, 30 lb.’ (Biekorf 1905, 395). - Andere uitgaven ‘omme tvernieuwen vander soengie’ (1512), ‘ter hulpe van tmaken van eender singnie’ (1537) bij Vlietinck a.w. 66.

1550 Kortrijk. - Uit de rekening (uitgaven) van het Sioenklooster: ‘Betaelt den wasmaker van 76 pont wasse kersen ende 20 pont een vierendeel myn tortsen, boven tdoude was dat wy hem ghegheven hebben, tsamen bedraghende met 2 pont syngie ende een half pont mytekersen, 3 lb. 6 sc. 2 d. groten’. (Rek. f. 433^{v}). Een gelijkaardige post (Rek. 1551, f. 447^{v}) noemt weer een hoeveelheid ‘tortsen met noch 2 pont syngie’.

Ikonografie

Twee heiligen komen op heel verschillende wijze in aanmerking.

De hl. Blasius, die daags na Lichtmis een eigen kaarsenwijding in het Rituale wist te introduceren, word veelal afgebeeld met een paar gekruiste kaarsen als attribuut. P. Cahier (Caractéristiques des Saints I 195, met afbeelding) vond in Aken een

schilderij waarop Blasius voorgesteld wordt als bisschop met een ontstoken songie (opgerolde waslont) in de rechterhand.

Onze eigen Sint Elooi (Eligius) staat echter aan de spits van de songie-ikonografie. Dank zij de kleine loden bedevaarttekens ('vestelkes') die bewaard gebleven zijn. De songie is daar geen attribuut van de heilige zelf; op die pelgrimtekens wordt hem een songie aangeboden door de persoon die zich met man en paard - en kaars - onder zijn bescherming wil stellen. Zie de illustratie blz. 265, ontleend aan A. Forgeais, Collection de plombs historiés trouvés dans la Seine II (= 2e série: Enseignes de pèlerinages) p. 150-169 (Parijs 1863).

De opgerolde lont die aan Sint-Elooi wordt aangeboden is een typische votiefkaars die naar de maat van het paard is gemaakt. Het dier, dat onder de bescherming van de heilige werd gesteld, werd afgemeten met een snoer dat de lont vormde van een lange kaars, type songie (bougie filée).

'Executies met den viere' te Kortrijk 1603-1609

In de interessante studie over de stadsbeul van Kortrijk, verschenen in Biekorf, 1967, 65-74, maakt de schrijver melding van een laatste uitzonderlijke brandstapel te Kortrijk, ontstoken ten jare 1573.

In een veel jonger register der criminele sententien, vinden wij echter drie gevallen, waarbij het vonnis luidt: worging aan een stake en daarna 'geexecuteert met den viere'. Het gaat namelijk over:

1. Jehan Houset, geseit Tousquet, een recidivist. Hij vermoordde te Dottenijs een zekere Jan Morel. Vonnis 25-2-1603.
2. Piere Decroix, een vrijbuiter die het al te bont gemaakt had. Vonnis 11-3-1609.
3. Denyze De Brune fa Jans bastaarde, een jonge dochter, die haar onwettig kind had vermoord. Vonnis 26-7-1616.
   Deze drie vonnissen komen voor in R.A. Kortrijk, Gerecht, Reg. 59, Criminele Sententien, f. 91; 152^{v} en vlg.; 192^{v} en vlg.

Een bijzonderheid nog over de opvolger van Pieter Bailliu, de eerste stadsbeul van Kortrijk. In juli 1605 verscheen als getuige vóór de schepenbank van Kortrijk: 'Lauwers Verhole fs Boudewijns, oud 72 jaar, officier crimineel dezer stede'. Hij was dus 40 jaar begin 1573, toen hij Pieter Bailliu opvolgde, en wellicht nog in dienst in 1605. (Zelfde fonds, Reg. 87, Informatien, f. 107).

G. Pottie

Taalaantekeningen
Vervolg van 1967, blz. 164

R

RAADSELAAR: een (denkbeeldig verborgen toverpersoon) die altijd juist raden doet. ‘G'hee gie zeker nen radselare in joenen buik... 't Is altijd juiste!’. Heule, 1947.

- Niet in De Bo. Jongensmaakwoord?

RAAIENDE: mager en taai, gezegd van personen en stoffen. ‘Hij ziet er raaiende uit. Raaiende stoffen gaan lange mee’. Roeselare, 1933.

- De Bo geeft raaide = reilde, slank; flink en jeugdig. Is verband met mned. raaien = stralen uitgesloten? Denk aan: stralen van gezondheid.

RAAP: (spotnaam voor) hoofd. ‘Steek jen rape niet te verre naar buiten’. Op trein in het Diksmuidse, 1948.

RABBEZAK. In den rabbezak zitten: onwel zijn, moeilijkheden hebben. Torhout, 1954. ‘Ze zit alle winter in de rabbezak, ja en oud mensje enee?’ Krombeke, 1965.

- De Bo geeft rabbelzak: ziekelijke sukkel. Herkomst en verband met raapzak, rapzak uit het Loze Vissertje??

RAKE: hark. Volop levend in het oosten van West-Vlaanderen.

RAKELINGE: voordeel (waar kan of mag geraakt = geharkt worden). ‘Dien vrek is er altijd bij als er rakelinge aan is’. Roeselare, 1931.

- De Bo s.v. raakling; vgl. mned. (Verdam) s.v. rapinge.

RAMENTEN (klemtoon op men-): moosgen, herrie schoppen. Poperinge, 1931.

- Zie De Bo.

RANDE (z.nw.): vlaag, voorbijgaand geweld, bevlieging. ‘Hij heeft de maandag dikwijls een keer een rande! Ja, al dat drinken de zundag!’. Werken, 1962.

- In De Bo.

RANKE: bloemenslinger. Westrozebeke, 1949. Vgl. De Bo.

RANTEN (wkw.) (vaak na gaan): zich wegmaken. ‘Ga ranten’: scheer je weg! Roeselare, 1928.

- In De Bo vermoedelijke etymologie uit rannen, rennen.

RAP. Rap in d'hand en steeg in de beurze: gezegd van wie gaarne (door werken) flink verdient en daarna node uitgeeft. Werken, 1961.

RATEL. Een tonge gelijk nen ratel: als een espenblad. Brugge, 1931.

RAVELAAR, RAVELEN: spaarder, vergaren. Volop levend te Roeselare, 1930.

RAZIANEN: redekavelen (op betweterige wijze). Roeselare, 1926.

- In De Bo.

RECHT. Elk zijn recht en Pietje de knikkers. Werken, 1950. Elk het zijne en den duivel niet (= niets). Veurne, 1930. Recht is de galg: wie 't recht heeft wordt gehangen (wedervaart geen recht). Leuven, 1958.

- Het laatste spreekwoord is bijzonder sarcastisch; nog erger dan ‘Recht is recht, zei Scheefhals’ waarin immanent recht, geen onrecht, m.i.

RECHTUIT: rechtdoor. ‘En van Merkem voort he je ton den macadam, rechtuit tot Staden’. Roeselare, 1955.

- Eerder zeldzaam. Meestal rechte deure.

REDENS: woorden, praat, beschouwingen. Alle redens recht geven. Oostrozebeke, 1945.

REEUW-AL (z.nw., klemtoon op reeuw-): iemand die vlug alles verslijt. Werken, 1961.

- Het denominatieve reeuwallen lijkt te bestaan; is zeldzaam. Vgl. reeuwen in opreeuwen (= opverslijten) en De Bo s.v. en vlg.

REGEN. Geen regen, geen ruste: regen noodzaakt de boer tot (welkome) rustgelegenheid. Gistel, 1931.

- Naast de door De Bo genoemde regen-soorten: smacht-, speers-, speit-, stuif-, smoor- en spaarsregen/rein hoorde ik nog: bokregen (als 't blaasjes regent), veldregen (weldoende zachte maar overvloedige regen). Passim, 1932.

REGENBOGE. Regenhoge / omhoge / 'k zitte zo geerne in 't droge! / Regenboge / waterslag / 'k zijn zo geerne zoppenat. Kinderrijmpje, hoorplaats ontgaan.

REGENEN. We wierden gereênd dat we schreemden / Krombeke, 1956. We waren 't sop uit ons gat gereind! Klerken, 1960. 't Reint dat 't zeikt / de mane leekt uit. Werken, 1963.

REINDER (eig. regender): regenjas, ‘impermeable’. ‘Ze draagt zij ook al zulken reinder’. Roeselare, 1937.

- Van taalvonken gesproken! Vgl. Verriests ‘schuile(r)’ voor paraplu!

RELIKWIE. Kwelvraag: Wat is er van de relikwieën te geloven? Antw.: Ge kunt ze kussen! Waasmunster, 1959. (De dubbelzinnigheid van het antwoord dient door de intonatie verdoezeld of versterkt).

- Voor dit oeroude schuimwoord werd, overigens zonder succes, éénmaal het oude woord bleveling aangewend. Gezelle zou er bij hebben gemeesmuild! Cfr. Pastor Bonus, jrg. VII, nr. I, bl. 25.

REKE. Reke volgen: de ‘file’ volgen. Roeselare, 1942. Lange lange reke / van hier tot aan de beke / van hier tot aan 't kapelleke / tingelingebelleke. Oostnieuwkerke, 1927.

REKETDEURE: kleine loketdeur in schuurdeur. Roeselaarse, 1947.

- Vermoedelijk van roket-, loketdeur. Waarover niets in De Bo.

REUNEN: het uitdelven van boomstronken (eersgaten) met o.m. een reunspa. Oostveld-Oedelem, 1931.

- Zie De Bo.

REZE: leuning, reling. ‘Houdt u aan de reze’. Sint-Eloois-Vijve, 1946.

- In De Bo.

RIDDEREN: beredderen, klaarspelen. ‘Als je dat al allene moet ridderen’. Tieltse, 1947.

- Zie De Bo. Werd door Gezelle gaarne gebruikt.

RIDSEPEEUWEN: lawaai maken. Roeselare, 1926.

- Zie dit woord en bijvormen in De Bo.

RIESKAALDE: waaghalzig. ‘'t Is nogal nen rieskaalde jongen, je zout alles aangaan’. Oostnieuwkerke, 1937.

- In De Bo, s.v. rieschaalde.

RISKAVELDJE: door alles heen. Roeselare, 1930.

- Zie De Bo s.v. riskavelje en riskavaanje.

RISPELEN: schravelen. ‘Hij krauwt over zijn armen dat het rispelt’.?, 1931.

- Frequentatief van rispen, zie De Bo.

ROCHE (uitspreken zoals bochel): rog (vissoort). ‘'k Zij kenner van de vis, mijn moeder was een roche’. Brugge, 1934.

- Betreffende spelling en uitspraak, staan we voor een overoude moeilijkheid. Er werd al van alles geprobeerd. Despars schreef: rogghe en rochghe. Blijkens de herberg ‘De Katterogche’ (steenweg Torhout-Oostende) is de moeilijkheid nog altijd levend.

ROKS. Mijn roks!: mij een zorg, 't kan me niet schelen. Roeselare, 1926.

- De Bo behandelt vrij uitvoerig de dubbele mogelijkheid van herkomst: mijn rok (mijn broek!) en mine roekes niet, van ww. roeken: zich bekommeren. Vgl. Van den Vos Reinaerde, v. 1118 en 1651.

ROESCHAERT, ROESÇHAARD: soort kwelduivel van zeelieden aan wal.

Boekwoord (o.a. bij Streuvels, De Drie Koningen langs de Kust, passim) of levend? Vgl. Osschaard (watergeest) o.m. te Heist.

- Niet in De Bo.

ROET: tot koek gedropen en gestold koeievet ‘waarmee in den ouden tijd soepe wierd gemaakt’. Pittem, 1966.

ROKEGEM. Rokegem-kermesse. ‘'t Is hier lijk Rokegem-kermesse’: zo hard wordt er gerookt dat het kuilt.?, 1931.

ROKEN. ‘Aan zulk een sigare ge zoudt daaraan blazen bachten je oren trekken’. Kortrijk-Oostende?, 1943.

RONDKANIJZEN: heen en weer reizen. Krombeke, 1950.

- Zie De Bo s.v. kadijzen.

Ronsefaal (z.nw.): ongedurig, onrustig mens.?, 1930.

- Zie De Bo s.v. ronsefalen (wkw.) met mogelijke verklaring.

RONSEN: mopperen, knorren. ‘Ge 'n hebt daartegen niet te ronsen’. Bellegem, 1934.

- In De Bo.

ROS. Een rostekop draagt zijn goudewerk binst de weke. Klerken, 1962.

ROSPHUIS, RASPHUIS (uitsprekens: rospuus). ‘'t Is lijk ene uit een rospuus’: van verdacht allooi (uit een oudtijds landlopershuis). Roeselare, 1935.

- De term rasphuis, zie Verkl. Wrdboeken.

ROUWKOOP: aankoop waarover achteraf spijt wordt gevoeld. Streuvels, Heule, bl. 175.

ROVERSKOOP: buitengewoon gunstkoopje. ‘Nen boek van 337 blz. en dat voor 20 fr. nu in 1953, 't is nen echten roverskoop’. Oostnieuwkerke, 1953.

- We namen het voorgaande rouwkoop op - uit de geschreven taal - terwille van dit levende volkswoord.

RUIFEL: brede (kolen)schop. ‘Banen van snee gaat best met nen ruifel’. Oostnieuwkerke, 1928.

RUIKER: (uit verwarring voor) ruiter, houten stel om b.v. hooi te drogen. Oostnieuwkerke, 1939.

RUISER, RUUSGER: harde bezem op steel waarmee geschrobd wordt of tapijten gekeerd. Passim, 1933.

- Niet in De Bo. Kennelijk klanknabootsend woord.

RUIT. Westvlaams kwelklankspel in: 't Is een rututetuus en o treint treint trin ('t is een ruit uit het huis en als 't regent 't regent erin). Passim, 1933.

RUTTELSPICHT (adj.): los, lawaaimakend. ‘De kuipe en is maar ruttelspicht, ze moet in 't water’. Krombeke, 1950.

- Zie De Bo s.v. ruttelspeekte, ruttelspichtig.

RUZELUUT: beslist, besluitvaardig (vervormd uit résolu). ‘'t Is nen ruzelute kerel’. Roeselare, 1930.

RUZIE. Ik kom in ruzie met iets: heb last met iets. Torhout, 1949.

- Eigenaardig is de overgang van levenloos wezen naar verpersoonlijking. Ik komme hier nu in ruze met die klinke van die deure: de klink wordt een levende tegenspeler.

K. DE BUSSCHERE

[Bladvulling]

Sevenjoth in Inghelant,
Moermont in Scotlant,
Ortegheer in Spaengen,
Dat zijn de drie hoochste montaengen
Die in de weerelt zijn.

(Rederijkersvers ca. 1500)

Rond den Heerds volkskundige bibliografie

Nederlandse Volkskundige Bibliografie. Systematische Registers op Tijdschriften, Reekswerken en Gelegenheidsuitgaven.
Deel III *Rond den Heerd 1865-1902* door Lic. DIRK CALLEWAERT.
Antwerpen, Centrum voor Studie en Documentatie, 1966, XXX-320 blzn., ill., geb.

In de onuitputtelijke voorraad van voetnota's door Paul Allossery opgesteld bij zijn uitgebreide bio-bibliografie van Adolf Duclos vindt men ook een relaas over de lotgevallen van geplande RdH.-tafels (Hand. Emulatie 1928, blz. 315). ‘RdH., ook een goudmijn, is haast onbenuttigbaar bij gemis aan degelijke tafels, tenzij voor hem die het doet met een buitengewone dosis geduld, en tijd’, schrijft Allossery en hij verwijst naar de intenties van Duclos om al in 1871 een tafel op te stellen, en naar een tweede poging in 1882 ondernomen onder de mom van een prijskamp, maar beide bleven zonder gevolg. Het is bekend dat Duclos een uitstekende persoonlijke tafel bezat die hij nooit publiceerde en die overging in de handen van zijn erfgenaam Michiel English.

In 1921 schrijft Biekorfs hoofdredacteur Lodewijk De Wolf: ‘'n Gaan we nooit van RdH. niet een inhoudwijzer zien: een gedrukten, een algemeenen, volledigen en die de 25 jaargangen overgaat? Onder gevrienden hadden wijzelf een gemaakt... vóór den oorlog; 'n eendelijk werk... eens voor altijd! Maar de bommen zijn er ook al mee door. Ware er nergens entwie meer, die er ook nog een heeft, een... waar dat er 'ne mensch nu en dan mocht in kijken’ (blz. 142). Het wrange in die noodkreet spruit voort uit de vernietiging van De Wolfs historische en volkskundige documentatie door het oorlogsgeweld, dat hem als onderpastoor te Beselare verraste. En zijn noodkreet werd vaak overgenomen ook al bestonden er enkele persoonlijke en beperkte registers, die door historici en volkskundigen in onze gewesten voor eigen gebruik werden vervaardigd. Dit geschiedde ten koste van schromelijk veel tijdverlies, omdat niemand het register eens systematisch tot nut van de gemeenschap samenstelde. Niet van RdH.'s register alléén bleef men gespeend, ook onze Biekorf lag in hetzelfde beddeke ziek...

Het blijft de grote verdienste van Prof. Dr. K.C. Peeters, hoogleraar volkskunde te Leuven, een reeks te hebben gesticht uitsluitend voorbehouden aan registers op tijdschriften. In 1946 publiceerde hij hierover een scherp memorandum in Oostvlaamsche Zanten, in 1964 realiseerde hij zijn droom en leidde

het eerste deel van de nieuwe reeks in gewijd aan het tijdschrift Volkskunde (1888-1938), in 1965 gevolgd door een tweede deel Volkskunde (1939-1960), de afwerking van het voornaamste tijdschrift voor volkskunde in de Nederlanden. In 1966 volgde RdH. en onlangs verscheen de register op Grootmoederken-Wodana samen met de Museumgroep.

Men kan noteren dat in die registers *enkel de 'volkskunde'* uit de vermelde tijdschriften wordt opgenomen, de verdere inhoud komt hier niet aan bod. Ook in RdH. blijft aldus veel onvermeld dat niet tot de volkskundige rubrieken behoort en dit is misschien een ontgoocheling voor andere specialisten op het ogenblik dat de volkskundigen eens mogen juichen! Maar het doel door K.C. Peeters aan de reeks gesteld: in beperkte tijdspanne een systematische bibliografie publiceren van wat in al of niet volkskundige tijdschriften werd gepubliceerd, gaat dank zij de voortreffelijke medewerking van Leuvense universiteitsstudenten in snel tempo in verwezenlijking. Die werkwijze laat eindelijk ook toe dat oorspronkelijke en zeer nuttige licentiaatsverhandelingen met publicatie worden bekroond.

Dirk Callewaert, zoon van het schoolhoofd te Gits die onder de pseudoniem R.C. Gitsberg paedagogisch-vulgariserend heeft gepubliceerd, zorgde voor de eerste Westvlaamse verrassing en stelde de volkskundige rubrieken van RdH. toegankelijk voor alle belangstellenden. De Westvlamingen vooral kennen en waarderen RdH.: de durf en het pionieren van Guido Gezelle; het keikoppig door- en afwerken van Adolf Duclos; het resultaat van al dit wroeten vastgelegd in 25 zware banden van meer dan 300 bladzijden ieder, of meer dan 8.000 bladzijden lezend en schiftend te excerperen en op steekkaarten te noteren... Bibliografisch werk vergt monnikengeduld, zegt men, met reden. Wie Callewaerts werk in de toekomst zal naslaan, mag hem stillekens dank zeggen, en niet vergeten ook dit naslagwerk te citeren.

Een historisch overzicht over de beoefening van de volkskunde in ons taalgebied leidt RdH.'s register in. Voor de jonge auteur bleek dit deel van zijn werk de moeilijkste taak. Hij kende hier zelfs enige tegenslag daar hij geen gebruik kon maken van Biekorfs extranummer gewijd aan RdH.'s Geboortejubileum in 1965, verschenen op het ogenblik dat zijn boek reeds ter pers lag. Men zal een beknopte inleiding van 16 bladzijden zeker niet als een definitieve studie beschouwen. De auteur zocht en vond steun in talrijke beschikbare voorstudies om samen te vatten wat over oprichting, werking en verval van het tijdschrift bekend stond. Verdienstelijk zelfs zijn de vermeldingen uit RdH. i.v.m. voor- en tegenspoed van het weekblad. Toch hebben we de indruk dat niet voldoende van Allossery's oordeel - voornaam bibliograaf en vooral tijdge-

noot - over de RdH.-aangelegenheden werd gebruik gemaakt.

Het belangrijkste deel is natuurlijk het volkskundig register zelf. De auteur volgde hier nauwkeurig de richtlijnen door K.C. Peeters in het algemeen voor de reeks verstrekt. Het classificatieplan van Hoffmann-Krayer, reeds vele jaren gevolgd in de 'Internationale Volkskundige Bibliografie' en in de 'Jaarboeken' van de Belgische Volkskunde-Commissie, werd voor de hele reeks aanvaard en overgenomen, zodat de bruikbaarheid voor wetenschappelijk onderzoek ook op internationaal plan verzekerd blijft. Door een speciale voorzorg bij het opstel en het drukken van iedere bibliografische nota wordt tevens de mogelijkheid geboden het hele boek te knippen en op steekkaarten te kleven. Dit geschiedde met het vooruitzicht verschillende universitaire instituten belangrijke diensten te bewijzen.

Alle rubrieken van de volkskunde vindt men in dit classificatieplan terug, RdH. levert voldoende volkskundige stof om zeer veel rubrieken open te stellen. Na raadpleging van Callewaerts handschrift hebben we vroeger (Biekorf 1965, blz. 336) de densiteit van de volkskundige belangstelling in de Dagwijzer van RdH. onderzocht. Thans kan men aan de hand van het register zelf een volledig statistisch verantwoord overzicht opstellen van de algemene volkskundige bedrijvigheid in het Brugse weekblad, met een lichte waarschuwing dat een reeks bijdragen onder verschillende rubrieken worden vermeld, in een totaal van 2.980 steekkaarten of bibliografische nota's.

Tot de belangrijkste rubrieken behoren:

nrs	**rubriek**	**afdeling**	**totaal**
204-427	Volkskunst Prentkunst (imagerie populaire)		224
532-667	Zeden en gebruiken	Levensloop	136
668-810	Zeden en gebruiken	Kalendergebruiken	143
1050-1097	Mythologie en cultus (niet-christelijk)		48
1098-1603	Christelijke volksdevotie en heiligenverering		643
1651-1692	Toverkunst en tegentover		43
1845-2057	Volkspoëzie	Volkslied	214
2113-2281	Volkspoëzie	Kinderlied	170
2305-2445	Het Volksverhaal	Sprookjes	142
2446-2515	Het Volksverhaal	Volkssagen	70
2516-2610	Het Volksverhaal	Legenden	95
2653-2689	Volkstaal	Raadsels	37

Die kleine keuze laat voldoende blijken hoe waardevol sommige rubrieken in RdH. zijn gebleven t.o.v. het modern volkskundig onderzoek. Ook al moet men steeds RdH.'s nota's met omzichtigheid verwerken en veelal vaststellen dat gedurende de ‘zantersperiode’ zelden aan nauwkeurige lokalisatie wordt gedacht en bijna nooit over de zegslieden wordt gehandeld.

Tot besluit van het register geeft de auteur een index op de auteurs of medewerkers van RdH. Wie het weekblad kent en vaak gebruikt, verklaart zich meteen akkoord om heel wat sympathie op te brengen voor de calvarie van een jonge auteur, die poogt wegwijzers te plaatsen in RdH.'s doolhof van pseudoniemen en initialen die de bijdragen plegen te versieren. Zonder dan de anoniemen te vergeten die eens schuilgingen onder de kenletters X, XD, XXX, XXXZ, XY, XZ en Y... Een paar initialen zijn nog nader te bepalen: J.D. is Joseph Duclos als muziekrecensent; O ofte Omicron is Leopold Slosse; mogelijk is er wel meer nog bekend. De auteur leverde al een verrassende prestatie, dit mag men hier wel toegeven.

Van heden af wordt Callewaerts index een onmisbaar naslagwerk, dat ook bij iedere nog bewaarde RdH.-reeks zijn plaats moet innemen. Zowel Dirk Callewaert als Prof. Dr. K.C. Peeters, die ons dit werkinstrument ter beschikking stelden, verdienen onze grote bewondering, onze lof en onze dank, en mogelijk onze steun bij het bekendmaken en verspreiden van de hele reeks. Men mag het reeds noteren: ook Biekorfs volkskundige index wordt door Dirk Callewaert bewerkt om binnenkort in dezelfde reeks te verschijnen, terwijl in een later deel alle andere Westvlaamse tijdschriften samen op hun volkskundige documentatie worden geïndexeerd. Dit is betrouwbare en welluidende toekomstmuziek.

Hervé STALPAERT

Liever zijn hielen

'k Zie liever zijn hielen dan zijn tenen: hem liever zien gaan dan zien komen (Vandale). De Bo heeft die spreuk niet opgetekend, waarschijnlijk omdat hij ze niet als eigen Westvlaams beschouwde. Schuermans nam ze wel op ‘voor Vlaanderen en Antwerpen’; Brabant daarentegen zegt: ‘ik zie hem liever van achter als van voor’.

Is de spreuk met hielen-tenen overgenomen uit het waals (‘j'aime mî ses talon qu'ses bèchette’)? Heel het Henegouwse kent sedert 200 jaar de zegging: ‘j'aime mieux ses talons que ses pointes’. De migratie Henegouwen-Vlaanderen schijnt hier eens te meer duidelijk. Oudin noteerde reeds in 1640 een soort prototype: ‘J'aime mieux voir vos talons que votre nez’. (Dejardin-Defrecheux II 402).

In het hoogd. en engels blijkt die zegswijze met hielen-tenen of dgl. onbekend te zijn.

E.N.

Het financieel beheer van ‘Rond den Heerd’

Op 25 maart 1865 schrijft Gezelle aan Van Oye over zijn plan om *RDH* op te richten(1). Deze brief is belangrijk omdat hij ons de redenering van Gezelle aanduidt, voor het bepalen van de oplage:

‘if the *Jaer 30* can have 1200 subscribers at 3 fr. 50, we will certainly have more at 2 fr. 50; besides we will give an edition on *good paper* for 10 centimes or 5 fr. yearly for the better class that can pay’.

Gezelle heeft blijkbaar geen rekening gehouden met het grondig verschil dat bestaat tussen het polemisch volkskrantje en het meer intellectueel weekblad. Wel heeft hij uiteindelijk verzaakt aan de goedkope uitgave, en gedrukt op papier dat merkelijk

(1) Brieven van, aan en over Gezelle, I, Jubileumuitgave, 1937, p. 162.

beter is dan dat van *'t Jaer 30.* De prijs van de 1e tot en met de 24e jaargang was 5 Fr per jaar (aanvankelijk 4.50 Fr te Brugge).

In de *Voorboodschap* van november 1865, kondigt Gezelle aan dat hij zal beginnen drukken op 1.000 exemplaren, wat hem 4.500 Fr zal kosten: 2.405 Fr voor het drukken, 1.820 Fr voor de prenten en 275 Fr verzendingsonkosten. Hij berekent de uitgaven voor een oplage van 1.500 en 2.000 exemplaren, maar geeft toe dat de 1.000 inschrijvers nog moeten gevonden worden(2).

Het 1e tot en met het 26e nummer van de eerste jaargang verschijnt onder redactie van James Weale. Alles wijst op een schijnbaar gunstige inzet: uit twee mededelingen (n° 20 en 21, 14 en 21 april 1866), kunnen wij opmaken dat het 1e nummer niet meer voorhanden is. Vanaf het 29e nummer zijn alle verschenen exemplaren weer beschikbaar. In n° 28 doet Gezelle een eerste oproep: 'Dat elkeen die inschrijft mij nog een inschrijver bezorgde, 'k ware uit mijne onkosten, en 'k ging mij aan 't verbeteren'.

Daaruit kunnen wij opmaken dat het aantal abonnenten in juni 1866 rond de 500 schommelde. Herhaaldelijk wordt dan verzocht het abonnementsgeld te betalen(3), ook worden er nieuwe inschrijvers gemeld, wij tellen er minimum 17 voor de maanden juni-augustus(4).

Wordt de verkoop in die eerste jaren dan toch een succes?

(2) Cf. M. Van Coppenolle, Het Westvlaams weekblad 'Rond den Heerd', in Jaarboek van de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, 1 (1959), p. 55. - P. Allossery, Kan. Adolf Duclos, Brugge, 1930, p. 14-24. D. Callewaert, Register op RDH, besproken hiervoor blz. 270.

(3) N° 35 (28 juli) tot n° 42 (15 sept.), n° 51 (17 nov.). Gelijkaardige oproepen vinden wij nog in 3e jrg. n° 46 (10 oct. 1868), 4e jrg. n° 8 (16 jan. 1869), 14e jrg. n° 50 (2 nov. 1879) en n° 51 (16 nov. 1879).

(4) Zie n° 29, 30 en 36 (16 en 23 juni en 4 aug. 1866).

Men moet wachten tot n° 46 van de 3e jaargang (10 oct. 1868) om daarover iets te vernemen: ‘Ik zou geern iedereen en mijne eigene begeerte om allen te dienen voldoen, maar zonder breedere hulpe kan ik nauwelijks nauwelijks voorts zoo ik tot nu gepleegd hebbe. Zendt als 't u belieft, allen uwen achterstel, zonder onkosten’.

Vier maanden later, 8e jrg. n° 8 (16 jan. 1869), een nieuwe oproep waarin gewezen wordt op de concurrentie: ‘Zendt als 't u belieft dat gij schuldig zijt... lezeressen, en zoekt abonnementen, eer ik vare lijk Jan Onraedt: gij kunt toch wel peinzen dat, met de *Belgische (Hollandsche) Illustratie*, met de *Godsdienstige Week van Mechelen*, het *Kerkblad van Antwerpen*, die al, spijk-spankelnieuwe, tegen *RDH* zijn komen om 's zeerst loopen, ge kunt wel peinzen, zeg ik, dat men allengskens moet beginnen zijn schoen sluiten!’.

Gezelle wordt ziek. Het beheer van het weekblad wordt een wanbeheer, en op 20 juli 1870 duidt hij, op verzoek van Mgr. Wemaer, een comité aan om hem bij te staan. Vanaf augustus komt dit comité elke eerste dinsdag van de maand bijeen. Wij vinden er sporen van terug in de 6e jrg. n° 9 (21 jan. 1871): ‘Het bestier van ontvangen en betalen van *RDH*, begerende dat alles goed en in regel ga, verwittigt de Heeren inschrijvers dat men..., de betalingen zal op voorbate doen inhalen met de post... 't Is om al (zulk) misvertaan te vermijden dat 1° de uitgave, 2° 't ontvangen en 't betalen, en 3° de verzendinge in drie verschilllge paar handen zijn’. En in het volgende nummer: ‘Sommige missen in post- en geldzaken zullen nauwkeurig recht gemaakt worden, en voortaan, met alle zorge voorkomen zijn’.

Ingevolge een nieuwe en ernstige ziekte van Gezelle, staakt het comité zijn werkzaamheden, en neemt Duclos, in februari 1871, in feite, de leiding in handen[(5)]. Het duurt een vol jaar 7e jrg. n° 10 (3 feb. 1872) vooraleer hij de financiële toestand aangezuiverd heeft: ‘Mijne lezers die met 't ingaan van dit jaar zoo goedwillig hunnen achterstel betaald hebben, zullen... met het beginsel van den Vasten, eene quittancie op het loopende jaar ontvangen. Daarmeê zal, God lof, mijn Boek in regel zijn’.

De hoofdbekommernis van Duclos is het verbeteren en vermenigvuldigen van de ‘prenten’. Op 18 augustus 1874, verklaart hij, sprekende van nieuwe inschrijvingen: ‘en met eenen, zou *RDH*, van prenten wege, op den rang kunnen staan

(5) Zie 6e jrg. n° 13 (18 febr. 1871). Duclos wordt op 1 dec. 1871 eigenaar van het blad. Zie daarover Hervé Stalpaert, Rond den Heerd's Dagwijzer en de volkskunde, in Biekorf 66 (1965) pp. 325-328. - Handelingen van de Gilde van Sinte Luitgaarde, Brugge I (1875), p. 9.

van het zoo gegeerd zwitsersch tijdschrift *Die alte und neue Welt*'[6].

Nu gaat *RDH* een bloeiperiode tegemoet. Herhaaldelijk verschijnt het blad op 12 in plaats van 8 bladzijden. Nieuwe initiatieven worden genomen: 'Vandaag, na zeven volle jaren, durf ik wederom een nieuwen vrucht op den kloek geworden stam zetten, en de menigvuldige inschrijvingen die voor mijne *archive-boek* toegestroomd komen, zijn mij van nu reeds een klaar bewijs, dat het westvlaamsch in Vlaanderland de overhand houdt' (7e jrg. n° 52, 23 nov. 1872).

Menigvuldige inschrijvingen op het *Archievenboek*... Ons is de lijst bewaard van 90 intekenaars op dit werk, dat slechts drie en een halve jaargang zou kennen, en stopgezet worden in 1876[7]. Wij geven hieronder de namen van deze intekenaars, hoofdzakelijk westvlaamse geestelijken, in bijlage.

In het nummer van 23 november 1872 verheugt Duclos er zich nog over dat er geen week voorbij gaat zonder dat nieuwe abonnenten intekenen. Om het lezersaantal op te drijven neemt hij verschillende initiatieven:

1. het toekennen van premies aan lezers die 5 nieuwe abonnenten aanbrengen[8];
2. het verspreiden van 'prijsboeken', voornamelijk de publicaties van de 'Bibliotheke van RDH' en jaargangen van het weekblad[9];
3. het oprichten van een redactiecomité gesticht op 13 februari 1874, dat het werk van het beheercomité van 1871 hernam. Dit comité groeide weldra uit tot de *Gilde van Sinte Luitgaarde*, die het eerste jaar 77 werkende leden telde, het 2e jaar 103, het 3e jaar 116, en het 4e jaar 142. Na augustus 1883 is er van de Gilde geen sprake meer[10].

(6) Handelingen p. 58. In dezelfde rede verwijst Duclos naar de bladen Magasin Pittoresque (Parijs-Brussel), Monatrosen (Aken) en het Engelse 'Boymagazyne'.

(7) Lijst bewaard op de Bibliotheek en Cultureel Archief van de Provincie West-Vlaanderen. Over het Archievenboek zie Bijlage II van het artikel van M. Van Coppenolle, pp. 98-107. Uit de fondscataloog van Boekhandel Demolin-Claeys, waarover verder, blijkt dat een deel van de 4e jaargang bij de drukker De Zuttere vernietigd werd.

(8) Cf. 9e jrg. n° 5 (28 dec. 1873), n° 6 (4 jan. 1874). Waaruit de premie bestond is ons niet bekend. Om dit aan te kondigen bediende Duclos zich van een 'Bijblad' dat in de aflevering geschoven werd, cf. n° 8 (18 jan. 1874).

(9) Cf. 9e jrg. n° 32 (5 juli 1874): 'Ik bevele aan mijne inschrijvers de lijste van prijsboeken die ik rondgezonden hebbe' 11e jrg. n° 40 (27 aug. 1876) en 13e jrg. n° 32 (7 juli 1878) 'Met de prijsdeelingen die aanstaande zijn, wil ik de lezers herinneren dat zij kunnen het IXste en het Xste jaar van RDH krijgen..., aan 25 frank de tien boekdeelen. Minder als tien worden niet verzonden.' - Over de Bibliotheke van RDH, zie Bijlage I, pp. 87-97 van het artikel van M. Van Coppenolle.

(10) Zie Handelingen... 1 (1875) p. 9 en M. Van Coppenolle, o.c., pp. 75-77.

Op 18 augustus 1874 verklaart Duclos voor de leden van de Gilde: ‘Kwamen wij 1.500 inschrijvers te hebben, alles zou gaan naar wensch... en kwam elke inschrijver maar éénen nieuwen bij te brengen, wij zouden reeds het gewenschte getal overtreffen’[(11)].

In 1875 heeft Duclos aan drukker Dezutter voorgesteld dat hij zich voortaan zou belasten met de ‘betalingen en ontvangsten’. Welk gevolg aan dit voorstel gegeven werd is ons niet bekend, maar bijzonder interessant zijn de gegevens die voorkomen in de nota's en voorontwerpen van overeenkomst, door Duclos opgesteld.

In 1875/76 wordt *Rond den Heerd* op 850 exemplaren gedrukt. Er zijn 730 abonnenten waarvan 10 uitwisselingsabonnementen met andere tijdschriften en 100 abonnenten in stad. Duclos reserveert bij de drukker 15 exemplaren: 10 toe te zenden aan personen door hem aan te duiden, 1 voor zijn broer en 4 voor eigen gebruik.

De bedragen voor inkomsten en uitgaven varieëren gevoelig in de verschillende nota's. Zo wordt het drukken nu een op 54 Fr per week geraamd, dan op 52.50 Fr en herhaaldelijk wordt van de mogelijkheid gesproken te drukken aan 40 Fr per week. Het schrijven van de adressen kost nu eens 8 Fr ‘per duist’ dan 7 Fr en verder 5 Fr. De onkosten voor het drukken van prenten bij Mme Petyt wordt op 600 à 1.000 Fr geraamd. Duclos legt er de nadruk op dat elke week minstens 1 prent moet afgedrukt worden.

Al met al kunnen wij zeggen dat het blad, in 1875, dank zij ondermeer particuliere giften (300 Fr) zich zelf bedruipt. Indien het drukken 40 Fr per week zou kosten, voorziet Duclos een winst van 1.97 Fr per inschrijver, en stelt voor die winst met de drukker te delen, mits 50 Fr vooraf en vooruit aan hem te betalen voor allerhande onkosten[(12)].

Dit aantal abonnenten is niet de enige oorzaak van de welstand van het blad. In 1873 kreeg *RDH* voor het eerst een toelage van 500 Fr van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Bestuur der Schone Kunsten, Wetenschappen en Letteren. In 1874, 300 Fr, in 1875 en 1876 telkens 400 Fr van het Ministerie en 300 Fr van de Provincie West-Vlaanderen. Van 1877 tot 1879, elk jaar 400 Fr van het Ministerie. Van 1880 tot 1883 weigert de liberale minister G. Rolin-Jacquemyns nog toelage te verlenen[(13)]. De Provincie komt nu tussen voor 500 Fr per jaar en

(11) Handelingen... 1 (1875) p. 58.

(12) Nota's bewaard op de Provinciale Bibliotheek.

(13) Dit verklaart de grimmige uitlatingen van Duclos zoals deze: ‘Wij leggen reeds toe aan RDH en onze inschrijvers zullen zeker toch niet willen medehelpen om den put nog dieper te delven. Ook al 't gene zij ons doen verliezen [aan taks op de teruggezonden kwittancies] 't is de Staat die het wint, en die Heere en heeft dat niet nodig’ 14e jrg. n° 50 (2 nov. 1879). Zelfde uitlatingen in het volgende nummer.

dit tot 1890 (uitgezonderd 1884-1885). Vanaf 1887 tot 1889 verleent het Ministerie andermaal 400 Fr per jaar, en in 1891, 200 Fr[14].

Op 18 augustus 1874 verklaart P. Baes dat men ‘de 10 eerst verschenen nummers op 200 exemplaren van her’ heeft doen drukken[15]. Hierbij willen wij er op wijzen, dat vanaf n° 29 van de 1e jaargang (16 juni 1866) tot n° 52 van de 7e jaargang (23 nov. 1872), herhaaldelijk de volledige jaargangen te koop worden aangeboden. De voorraad was wellicht vrij groot, aangezien degene die een bevuild exemplaar ontvangen hadden, dit konden inruilen voor een proper[16]. In n° 3 van de 9e jaargang (14 dec. 1873) deelt Duclos mee: ‘Die bij ongelukke een numero of meer van 't een of 't ander jaar verloren heeft, mag er een nieuwe vragen. Ik geve er zolang er zijn. Als 't uit is 't kooken is gedaan’.

Vermoedelijk ingevolge het succes van zijn aanbod, wijzigt de zakelijke Duclos een maand later zijn voorstel enigszins: ‘Voortaan zullen deze die nummers verloren hebben, er nieuwe kunnen krijgen, voor zoo vele ik er nog hebbe, aan tien centimen ieder’... (25 jan. 1874).

Het succes houdt blijkbaar aan tot begin 1879, aangezien in februari van dit jaar Duclos, bij Mme Petyt, speciale omslagbladen laat drukken voor *RDH:* ‘in bruinrood gedrukt op zalmkleurig papier’ (15 centiemen per stuk), of ‘in drie koleuren en goud’ (30 centiemen per stuk)[17].

Nochtans vangen wij aan het eind van dit jaar echo's op die wijzen op een teruggang van het aantal abonnenten: ‘Inschrijvers die willen uitscheiden, worden verzocht den n° 1 terug te zenden, of beter ons op voorhand te verwittigen’[18].

Op 6 januari 1883 (18e jrg. n° 6) bekent de uitgever, bij het hernemen van zijn Dagwijzer, ‘dat er nogal vele RDH in den tijd verlaten hebben, juist omdat er geen dagwijzer meer instond... Ik hope dat ze daarmee altemale zullen tevreden zijn; en noodige de “deserteurs” van eertijds uit om terug te keeren’. De laatste Dagwijzer dateerde toen van de 11e jrg. n° 52 (19 nov. 1876)[19].

Op 30 december 1883 (19e jrg. n° 5), geeft Duclos ons een uiteenzetting van zijn moeilijkheden: ‘Ik wensche aan *RDH* wat meer inschrijvers. Daar zijn er altijd die mij niet gelooven,

(14) Overzicht, van de hand van Duclos, bewaard in de Provinciale Bibliotheek en Cultureel Archief.
(15) P. Baes, loc. cit.
(16) Cf. 1e jrg. n° 36 en 37 (4 en 11 aug. 1866).
(17) Cf. 14e jrg. n° 11 (9 febr. 1879).
(18) Cf. 14e jrg. n° 52 (23 nov. 1879) zie ook supra noot (13).
(19) O.c., p. 82. Vgl. Biekorf 66 (1965) 331.

als ik zegge dat RDH niet en kan bestaan door 't geld van zijne inschrijvers. Ware het niet van bijzondere hulpe, ik en zou geen 30 numero's kunnen drukken met 't gene de inschrijvers betalen. Met de hulpe, die ik durf verwachten, al en is zij niet zeker, en kan ik nog maar 45 numero's drukken, in plaats van 52... Om te kunnen bestaan, zou RDH moeten 190 inschrijvers winnen. Dan ware er inschrijvingsgeld genoeg om de onkosten te dekken maar nog geen cent over.'

Indien de oplage op dat ogenblik nog 1.000 exemplaren bedroeg, en rekening houdend met de 500 Fr toelage van de Provincie, zou het aantal abonnenten in 1883 op ongeveer 600 kunnen geschat worden. Het aantal lag vermoedelijk lager. Duclos wil echter stand houden, ofschoon hij moet toegeven: '*RDH*, in zijn 23 jarig bestaan heeft een groot getal van zijne eerste inschrijvers zien ten grave dalen, en deze die Onze lieve Heere rond onzen Heerd is komen halen, zijn verre van vervangen geworden te zijn' (23e jrg. n° 52, 23 nov. 1888)[20].

Over de 25e en laatste jaargang zijn wij beter ingelicht. Hij wordt aangekondigd in n° 47 van de 24e jaargang (17 oct. 1889), en zal op 110 exemplaren gedrukt worden, waarvan 80 voor de 80 eerste inschrijvers. De kostprijs beloopt 10 Fr. Op het blad zelf staat vermeld dat het gedrukt is voor 88 intekenaars, terwijl wij een lijst van intekenaars op *RDH* teruggevonden hebben, daterend van omstreeks 1901-1902[21], waarop 131 namen voorkomen. Bij 14 namen werd achteraf door Duclos de vermelding 'dood' of 'weg' bijgeschreven. Zie Bijlage.

De belangstelling voor *RDH* kunnen we ook volgen in de prijs die gevraagd wordt voor ontbrekende nummers en jaar-

20 Van de 6e tot de 24e jrg. wordt bij het einde van ieder jaargang, een Jaargebed gedrukt, met de namen van de overleden 'inschrijvers en meêschrijvers' later ook de vrienden van RDH. Wij telden in totaal ongeveer 640 namen. Deze cijfers bewijzen niets, omdat o.m. de afgestorven kloosterlingen wier klooster op RDH geabonneerd was, en de vrouwen en kinders van abonnenten er in opgenomen zijn. De geografische en sociale spreiding van de afgestorvenen stemt overeen met deze van de namen die wij in bijlage geven.

21 Ofschoon de lijst niet gedateerd is, hebben wij aan de hand van de functies die voor sommige personen opgegeven worden, de vermoedelijke datum kunnen vaststellen, waarop de lijst werd opgemaakt: E.H. Vanhee was pastoor te Moere van 1900 tot 1903; E.H. Debrabandere, pastoor-deken van St. Gillis vanaf 1900; E.H. Opdedrinck, pastoor te Damme vanaf 1901. In 1902 verscheen de laatste aflevering van de 25e jaargang, dus moet de lijst van 1901-1902 dateren. Men zal opmerken dat op de lijst practisch geen buitenlanders of in den vreemde verblijvende Vlamingen meer voorkomen, wat wel het geval is met de lijst van de intekenaars op het Archievenboek. In de verschillende jaargangen van RDH staan een paar verzoeken tot de lezers in het buitenland om hun abonnementsgeld per postwissel te betalen: zie 12e jrg. n° 3 (17 dec. 1876), 14e jrg. n° 10 (2 febr. 1879).

gangen. Zoals boven gezegd, werden de 10 eerste nummers van de 1e jaargang op 200 exemplaren herdrukt, in 1874, om aan de talrijke aanvragen te voldoen. In n° 43 van de 14e jaargang (2e sept. 1879) worden nog ‘eenige jaargangen van RDH’ laatste jaren... aan 2 fr. en half, ongenaaid, in plaats van 5 fr. aangeboden, maar ‘de voorraad zal haast uit zijn’. In 1875 delen de *Handelingen van de Gilde van Sinte Luitgaarde* mee dat de 9 eerste jaargangen te verkrijgen zijn voor 60 F; in 1876, de 10 eerste jaargangen, voor 65 Fr. (er zijn nog 3 volledige collecties beschikbaar); in 1878, de 12 eerste jaargangen, voor 75 Fr. (steeds nog 3 volledige stellen beschikbaar). Van 1 jan. tot 8 febr. 1880 biedt Duclos 2 volledige stellen van de 14 eerste jaargangen te koop aan, voor 80 Fr per stel. Hij verkoopt een stel, maar moet tot 17 october wachten om zijn tweede stel aan dezelfde prijs van de hand te doen. Op 22 febr. 1880 zoekt hij de eerste twee jaargangen te kopen, aan de prijs die men wil vragen. Vanaf 20 maart tot 17 oct. zijn de 7 eerste jaargangen te koop voor 40 Fr. Weken lang wordt naar een 7e jaargang gevraagd. Op 18 juli vermeldt hij dat deze jaargang (het crisisjaar 1871-72) ‘zeer kwâkrijg geworden is’. Het werd vermoedelijk dus op een beperkte oplage gedrukt. In hetzelfde jaar wordt deze jaargang aangeboden voor 5 Fr; de 3e en de 10e gaan 4 Fr.

Op 21 febr. 1881 wordt voor de 5e en 6e jaargang 7 Fr geboden, voor de 9e tot de 12e, 5 Fr. Op 26 juli 1885 biedt J. De Meester uit Roeselare de volledige 17 eerste jaargangen aan voor 100 Fr. Dezelfde prijs wordt gevraagd in sept.-oct. 1888 voor de 22 eerste jaargangen! In 1889 gaan de 9e tot de 12e jaargang amper nog 3 Fr, de 1e, 3e tot 6e jaargang 4 Fr.

Op een fondscataloog van Boekhandel Demolin-Claeys, te Brugge, vermoedelijk kort na 1902 verspreid, wordt 150 Fr gevraagd voor een complete collectie van het weekblad én het *Archievenboek:* ‘Er is bijgevoegd al wat verschenen is van het *Archivenboek*, 't is te zeggen drie boekd. en 24 blz. van het vierde, het overige is bij den drukker Dezutter verloren gegaan...’ Het *Archievenboek* alleen kost dan 15 Fr, afzonderlijke jaargangen 4 Fr, en de 25e (laatste!) jaargang 8 Fr.

In het dossier van de Provinciale Bibliotheek en Cultureel Archief steekt een nota van Duclos waarin hij vermeldt dat ‘eene verzameling der XXV jaargangen, verbonden, eenige jaargangen alleen, andere gekoppeld, ja zelfs een vol. van 3 jaargangen, is verkocht 7 juni 1918 (in vollen oorlog) aan 175 frank, aan Jw Antoinette Grossé’.

Thans, vijftig jaar later, mag dit cijfer met 100 vermenigvuldigd worden...

Luc SCHEPENS

Bijlage

In deze lijst geven wij, in alfabetische volgorde, de namen die voorkomen op de lijst van intekenaars op het *Archievenboek* (AB), en op de *laatste jaargang van RDH*. Wij vermelden bij de inschrijvers als hun naam voorkomt op de ledenlijst van de *Gilde van Sinte Luitgaarde* zoals zij gepubliceerd werden in 1875-1876-1877 en 1878 (SL1,2,3,4). Wij geven ook in chronologische volgorde de verschillende functies van de inschrijvers, zoals wij ze in de verschillende bronnen aangetroffen hebben.

Wij herinneren er aan dat het *Archievenboek* ontstaan is vóór de oprichting van de *Gilde*, wat enigszins de décalage tussen beide verklaart.

Alfabetische Lijst

Alfons E., Minderbroeders Capucijnen, Meersel (bij Hoogstraten, Anvers) RDH
Axters J. Pater Jos., Residentie Gent RDH/SL3-4
Baert H., Priesterstraat, Poperinge (dood) AB/RDH
Baes P. E.H., prof. in St. Louis te Brugge/Iseghem RDH/SL1-4
Bamelis, onderp. Lendelede AB
Barra Leopold, eigenaar, bij zijn broeder Pieter, landbouwer, Alveringhem AB
Beeteme W., Bestierder der Ursulinen, Laeken AB/SL1-4
Beheyt V. E.H., prof. in St. Louis te Brugge/Ingelmunster SL4/RDH
Berth de l'Arbre L., letterkundige, Geeraardsbergen SL1-4/RDH
Bethune, Kanonik, Brugge AB/RDH
Bethune, baron, senateur Aalst RDH
Bethune Joseph, baron, Kortrijk RDH
Bethune-d'Idewalle, Gent AB
Blancke, doctoor L. RDH
Bols J. E.H., prof. in St. Rombaut te Mechelen / Bestierder van St. Josephsgesticht te Aerschoot / Pastor Alsemberg SL1-4/RDH
Bossuyt, Pastor Waermaerde AB
Bouckaert Arm., notaris, Ursel (canton Somerghem) RDH
Bracq, Kanonik, St. Amandsberg bij Gent AB
Bressers-Blanchard Mme., Peperstraat, Gent RDH
Broucx (?) E.H., leeraar Groot Seminarie, Luik RDH
Bruson, aalmoesenier, Ruysselede (Bloemendael) AB
Butaye Flor. E.H., Meenen RDH
Callens Henri, précepteur, Brugge / onderpastoor te Brugge AB/SL3-4
Carette R., collegie S. Louis, Brugge AB/SL1-4
Casier-Legrand, Slypstraat, 89, Gent AB
Catulle E.H., econoom Rousselaere AB
Claerhoudt E.H., Pitthem RDH
Claus, doctor, Aalst RDH
Coornaert E.H., Dottignies RDH
Coppieters 't Wallant, Spinolarei, 19, Brugge RDH
Coucke Em., Kloosterbestierder, St. Genois RDH
Damen Engelendaele, Brugge RDH
Damen Redemptoristinen, Brugge RDH
Dames de Rousbrugge, Yper RDH
Daniels Polydoor, Kasteel Vogelsanck (Limburg) RDH

Debaene E.H., onderp. Bulscamp RDH

Debbaudt-Delacroix Weduwe, Kortrijk AB
Debo, collegie St. Louis Brugge AB
Debrabandere Leo, prof. Ostende / Pastor-deken St. Gillis AB/RDH
De Brouwer, prof. Seminarie Brugge / deken Yper AB/RDH
Debruyne E.H., Groot Seminarie Brugge (weg) RDH
Decaestecker E.H., Rolleghem RDH
Decock M., Hoofdonderwijzer Denderleeuw RDH
Dedecker, Kanonik, St.Margaritastraat, Gent AB
De Flou Karel, Beenhouwerstraat, 35, Brugge RDH
Degrendel L., prof. in St. Louis te Brugge / pastor Zedelgem SL1-4/RDH
De Hondt E.H., collegie St Louis Brugge AB
Delaere E.H., onderp. Nieuport RDH
Delameilleure E.H. RDH
De Lancker E.H., onderp. Proven AB
Deleu E.H., Merckem (dood) RDH
Deleyn A., bestierder van St. Salvatorsgesticht te Brugge / principaal in St. Louis te Brugge SL1-4/AB
De Loose E.H., pastor Opdorp (Malderen) RDH
Delvigne E.H., Pacificatiestr., 18, St. Joos-Ten-Oode (dood) RDH
De Maeyer Karel, Moretuslei, 5, Antwerpen AB
De Man Alfred, Hoogstr., Brugge AB
Demeester Juffrouw, Ezelstraat, Brugge RDH
De Meulder Jul., Gemeentesecretaris, Zele RDH
Demulder, notaris, Somerghem RDH
De Paepe E.H., onderp. Erembodeghem bij Aalst RDH
de Pelichy, Iseghem AB
De Potter Frans, Visscherije, Gent AB
Dequidt E.H., college St. Leo Brugge RDH
De Ridder E.H., onderp. Gennaarskerk, Thienen RDH
De Rijcke Th., collegie, Dendermonde RDH
Deschrevele, secretaris bisdoms (Brugge) RDH
Desle, kanonik, Brugge RDH
De Vos, onderp. Dudzele AB
De Wael E.H., prof. Bisschop. Normale School, St. Nicolas'Waes RDH
De Waele, onderp. Ledeghem AB
Dewitte E.H., onderp. Dixmude RDH
D'Hondt Frd., bestuurder van het stedelijk laboratorium Kortrijk RDH
Di Martinelli F., Borgerhout RDH
Dupan E.H., deken, Meenen RDH
Eeman Mme, Noord Ghistelhof, Brugge RDH
Ente-Minne Pieter, Kunststr., Rousselaere AB
Ferrant E.H., pastor Harelbeke RDH
Flamen G. E.H., prof. Rousselaere / onderpastor te Ruysselede / Meetkerke AB/SL1-4/RDH
Fockenier, Steenstraat, Brugge RDH
Fonteyne Jules, Sulferenbergstr., Brugge RDH

Fraeys I., prof. Iper / prof. in St. Louis te Brugge / aalmoesenier der drukkerij St.-Augustinus te Brugge / pastor Handzaeme AB/SL1-4/RDH
Gezelle, onderp. Kortrijk AB/SL1-4
Gilles-van Caloen, baron, Brugge AB
Gilliodts-Van Severen, Brugge RDH
Grimmelprez, geneesheer, Oost-Vleteren RDH
Halewijck Aug., Plein, 12, Kortrijk RDH
Hemeryck, bestierder van Justus Lipsiuscollege te Leuven AB/SL1-4
Hooghe, onderp. Beveren (Rousbrugge) AB
Hubregt, pastor Nieuwmunster AB
Huys E.H., gew. deken Poperinghe (dood) RDH
Huys V. E.H., Zillebeke (dood) SL1-4/RDH

Janssens E.H., Catharinastraat, Brugge RDH
Jaspers Rév., collège N.D., avenue des arts, 91, Anvers RDH
Katholieke Bibliotheek, Kortrijk AB
Kempinck Ad., eigenaar, Nieuwpoort AB/SL1-4
Kesteman E.A., Ooststraat, 20, Veurne AB
Kindschots E.H., pastor St. Michiels Antwerpe RDH
Lagae-Angillis Mme, Heule AB
Lahousse, prof. Seminarie Brugge AB
Lambrecht Victor, adv., Wapenplaats, Kortrijk RDH
Lammens, senateur, Gent RDH
Lanssens V. E.H., prof. in 't Kleenseminarie te Rousselaere / curé Leffinghe (overleden) SL4/RDH
Laporta A., doctor, Lier RDH
Lelieur, pastor Hulste AB
Lescouhier E.H., bestierder Moorslede RDH
Lietaer, pastor, Rolleghem AB
Luyssen, prof. Veurne, bisschoppelijk schoolopziener van 't leeger onderwijs in 't Bisdom Brugge AB/SL1-4
Maes, kanonik, Brugge AB
Maes E.H., rustende pastor, Lier RDH
Malfait, Seminarie Brugge AB
Meersman, Yper RDH
Meersseman D.G., prof. in St. Louis te Brugge / coadj. Leffinghe / pastor te Woumen AB/SL1-4
Mervillie F., prof. in St. Louis te Brugge / onder. Watou AB/SL1-4
Moeder Overste, St. Josephgesticht, Yper RDH
Moulard, bestierder van stadswerken, Kortrijk RDH
Muldermans, kanonik, Van Benedenstraat, 47, Mechelen RDH
Mulle de Terscheure A., quai des violettes, 10, Gand RDH
Nederlandsche Boekhandel, Posthoorn, 16, Gent RDH
Neurath Jos., onderp. Beernem AB
Nolf, Brugge AB
Noterdaeme Jer., Langerei, 30, Brugge RDH
Opdendrinck E.H., pastor Damme (weg) RDH
Opsomer, O.L.V.straat, Kortrijk RDH
Overste Predikeressen, Brugge AB
Pastor van Ste Anne, Brugge AB
Paters Jesuiten, Brugge RDH
Pattyn, notaris, Handzaeme SL2-4/RDH
Peel, jun., doctor, Groeningestr., 6, Kortrijk RDH
Peres Carmes, Ypres RDH
Plettinck E.H., Zillebeke RDH
Principaal Collegie S. Louis Brugge AB
Raemdonck, volksvertegenwoordiger Themsche RDH
Recollecten, Thielt RDH
Rembry, kanonik, Brugge AB/SL1-4/RDH
Rogist Mme, Potterierey, Brugge AB

Rommel E.H. Kan., Brugge RDH
Rommel H. E.H., prof. in St. Louis te Brugge / Cortemarcq SL1-4/RDH
Rosel, pastor van St. Augustinus Everdijk, 44, Antwerpen [doorstreept] RDH
Ruzette baron, Steenbrugge bij Brugge RDH
Samyn Jos., Thielt / prof. in 't collegie te Oostende / onderp. of pastor (dood) AB/SL3-4/RDH
Schipman E.H., Brugge AB
Sevens Alf., Oudburg, Gent RDH
Siffer, boekhandelaar, Gent SL4/RDH
Slosse, onderp. Iseghem / Rumbeke AB/RDH
Smeding, Nederlandsche Boekhandel, St. Jacobmarkt, 50, Antwerpen RDH

Smith-Sligo, Mme, Lange rei, 30 AB
Soenes, almoesenier Hervorm. school Bloemendaele / priester Brugge AB/RDH
Strubbe E., seminarist Brugge / prof. in 't bisschoppelijk collegie te Thielt AB/SL1-4
Struye Eug., volksvertegenwoordiger, Yper (dood) SL4/RDH
Surmont baron, Gent / lid der Bestendige Deputatie Iper AB/SL2-4/RDH
Tack Daniel, Steenstraat, Yper RDH
Tanghe, Kanonik, Brugge AB
Tanghe Petrus, Leiestraat, Wervicq RDH
Tiburtius, pater recollect, Eecloo RDH
Toortelboom, Brugge AB
Van Acker D., onderp. Ichteghem AB
Van Acker Constandt, advokaat, Kortrijk RDH
Van Aght Rodolphe, Blankenberghe (dood) RDH
Van Assche, architecte Gent RDH
Van Caloen de Gourcy Mme, Brugge RDH
Van Dale A., St. Augustines, Gramby-Row, Manchester AB
Vandale, deken Poperinghe AB
Van Damme-Serruys, Brugge RDH
Vandemaele, onderp. Brugge AB
Vandenberghe Philip, Yper RDH
Van den Driessche Ch., employé in de post, St. Truyen, Limburg AB
Vandenmeulebroucke, burgemeester Berckem (Audenaerde) SL1-4/RDH
Van de Putte kanonik, pastor-deken Kortrijk SL1-4/AB
Van der Meersch Dés., advt. Ridderstraat, Brugge AB
Van der Meersch E.H., pastor Yper RDH
Vandevelde, geneesheer, Everghem RDH
Vandevyvere, Brugge RDH
Vandevyvere, secretaris van het Davidsfonds, Tielt SL2-4/RDH
Vandewalle E.H., prof. in St. Louis te Brugge, / St. Jans Berkmansgesticht Avelghem SL4/RDH
Van de Woestijne, prof. seminarie Brugge AB
Van Doninck Ben., bibliothecaris abdij van Bornhem RDH
Van Doorne Henri, Christ Church, Purewell, England SL1-4/AB
Van Gulick W., 's Bosch (Holland) AB
Van Haute, pastor St. Maria-Aeltre AB
Vanhee A. E.H., Prof. in 't kleen seminarie te Rousselaere / onderpastor te Wytschaete / pastor Moere [2 × genoteerd] SL1-4/RDH
Van Houtte, onderp. Swevezeele RDH
Van Huele-Verhulst, Brugge AB
Van Loocke, pastor Betekom (Aarschot) RDH
Van Munster J., leeraar St. Maria's gesticht, Schaarbeek RDH
Van Ockerhout, senateur Brugge RDH
Van Robays Mme, St. Anna Brugge RDH
Van Roey L., pastor deken, Zoutleeuw RDH
Van Speybrouck, onderp. Clemskerke / onderp. Ghistel / onderp. Adinkerke SL2-4/AB

Van Steenkiste Eug., docteur Brugge AB/SL1-4/RDH
Van Steenkiste Jan, bakker, Heule AB
Van Weydevelt Romain, Brugge AB
Van Wint, Eiermarkt, Antwerpen RDH
Vercruysse Dominicus, faubourg de Lille, 633, Kortrijk AB
Vercruysse G., senateur, Kortrijk RDH
Verdeghem D., kanonik, Brugge AB/SL1-4
Verhelst C., St. Pietersgesticht Blankenberghe, onderp. te Moorslede / onderp. Westnieuwkerke SL1-4/RDH
Verlende Ls., brouwer, Loo bij Veurne AB

Verstraete, prof. Ostende AB
Verstraete F., pastor St.-Kruis AB/SL1-4
Verstraeten Arthur E.H., leeraar in de bisschop. Normaalsch. St. Nicolas RDH
Vervaecke E.H., principaal collegie Brugge RDH
Vervenne, pastor, Beveren (Rousbrugge) AB
Walgrave, Heyst aan Zee RDH
Walgrave E.H., St. Pieterscollegie, Leuven RDH
Wemaer Mgr., Brugge AB
Willaert R., bestierder der H. Familie te Iper / Directeur Rousbr. / Damen Iper AB/SL1-4
Winkler John, Haarlem (Holland) RDH
Withouck L., geneesheer, Hulste AB/SL1-4

Een verdwenen uitvaartgebruik te Stavele

In 1893 werd te Stavele begraven Romanie Butaye, echtgenote van Remi De Carne, gemeentesecretaris en broeder van dichter Alexis De Carne. Bij het open graf werd door elk van de omstaanders, naaste familie en genodigden, een geldstuk in de kuil geworpen als reispenning. Aldus mijn zegsman, een 83-jarige Stavelnaar van geboren Stavelse ouders. De schoolkinderen waren op die begrafenis aanwezig daar het de vrouw betrof van de heer gemeentesecretaris. En terloops weze vermeld dat het merendeel van de kinderen van de landarbeiders, waaronder mijn zegsman, maar tot aan hun elf jaar naar school gingen.

Een muntenverzamelaar wist mij te zeggen dienaangaande, dat hij herhaaldelijk munten kon aanwerven bij de ‘pittemaker’ of grafdelver te Stavele en ook te Oostvleteren en elders. Het zijn meestal koperen munten, kluiten, sous, sangs = twee centiemenaars en centiemen; ook nog wel koperen kluttergeld of kleingeld uit de tijd van de Oostenrijkers. Dat bewijst vooreerst dat men er zich zo goedkoop mogelijk van af trachtte te maken, en lang na het Oostenrijks tijdperk zal men op die wijze zich van dat inmiddels buiten omloop geworden geld, van dat ‘slecht geld’, hebben ontdaan of ontlast. Het zelfde verschijnsel kan men ook opmerken met het ‘schalegeld’ vroeger en nog heden ten dage.

Wie weet er daar iets meer over? Bij Maurits Van Coppenolle, E.H. A. Maertens en bij ‘Van Doop tot Uitvaart’ van Magda Cafmeyer vind ik daarover niets. Andere bronnen zoals A. Van Gennep, Jozef Cornelissen e.a. heb ik niet kunnen raadplegen.

A. Bonnez, Stavele

Frankisch, Merovingisch en Karolingisch

De tijd dat men de Nederlandse dialekten indeelde in Friese, Frankische en Saksische ligt nog niet zo heel ver achter de rug. Hoewel men thans op deze indeling is teruggekomen staat met name het Frankisch nog steeds in de belangstelling en de term Frankisch wordt, meer bepaald als tegenstelling tot Ingweoons, door de moderne dialektoloog nog vaak gebruikt.

Op het van 1 tot 3 april 1964 te Nijmegen gehouden achtentwintigste Nederlands Filologenkongres heeft de voorzitter van de sektie Dialektologie en Naamkunde dan ook het Frankenprobleem centraal gesteld. Onder redaktie van deze voorzitter, de Nijmeegse hoogleraar Prof. Dr. A. Weynen, werden de te dier gelegenheid uitgesproken voordrachten gebundeld in een hoogst belangrijk en volledig boekwerkje van 106 bladzijden[1]. De auteurs zijn: Prof. Dr. A. Weynen zelf, de Groninger hoogleraar Prof. Dr. K. Heeroma, verder Dr. P.L.M. Tummers, Dr. D.P. Blok, de bekende Vlaamse Filoloog Dr. M. Gysseling en de Keulse Hoogleraar Prof. Dr. R. Schützeichel. Een meer uitgelezen schare specialisten kan men zich bezwaarlijk voorstellen.

Het is onze bedoeling de gedachtengang van voornoemde geleerden beknopt weer te geven en er hier en daar een woordje kommentaar aan toe te voegen.

De reeks wordt ingezet met een inleiding van Prof. Weynen: '*De Franken in de Geschiedenis der Nederlanden*' (p. 1-9). Het was niet de bedoeling van deze inleidende nota op historisch gebied iets nieuws te brengen maar veeleer de filoloog op een beknopte manier vertrouwd te maken met hetgeen de historici totnogtoe over de Franken hebben verkondigd. De auteur moet vaststellen dat over een 'Frankische' kultuur helaas bitter weinig geweten is en behandelt dan vooral de vraag of wij in 'Franken' een stamnaam mogen zien dan wel of daar alleen maar enkele groepen mee bedoeld werden. Uiteraard kiest Weynen voor geen van beide oplossingen partij. Na deze situering van het probleem (men staat verbaasd hoe Weynen, die toch een filoloog is, zijn historisch betoog uitstekend weet te dokumenteren), komen we dan tot de eigenlijke lezingen.

Nr. één is de voordracht van Prof. Dr. K. Heeroma getiteld: '*Frankisch als dialectologisch begrip*' (p. 10-33). Zoals gezegd is het zo dat de taalgeleerden uit de 19de en het begin van de 20ste eeuw onze dialekten graag indeelden in Fries, Frankisch

(1) '*Frankisch, Merovingisch en Karolingisch*' onder redactie van Prof Dr. A. Weynen; Assen 1965.

en Saksisch. In de 'Inleiding' vroeg ook Weynen al terloops of die indeling nog wel zin had. Heeroma gaat daar dieper op in en verwerpt, zoals dit nu al lang het geval is, deze 'Gliederung' die tenslotte nergens op steunt en alleen een vaag stammenbegrip op onze tongvallen wil projekteren.

Toch is, zoals we reeds opmerkten, de term 'Frankisch' een begrip waarmee ook nu nog volop door de dialektologen wordt gewerkt en dus moet getracht worden daar de inhoud van te bepalen. Om het zover te brengen hanteert Heeroma de enigszins modernere term 'Ingweoons' om, door tegenover elkaar plaatsen van beide begrippen, tot een duidelijker toestand te komen.

Eerst een korte verklaring: 'Ingweoons' is een door de taalgeleerden gebruikte (en gekreëerde) term die i.t.t. Frankisch, Saksisch e.d. niet direkt historisch belast is, geen werkelijke historische inhoud dekt. Men kan dus, zoals Heeroma terecht opmerkt, veel makkelijker een eigen betekenis eraan geven. De belangstellende lezer kan een korte, maar duidelijke uiteenzetting over Ingweoons vinden in de Inleiding tot Schönfeld(2). De traditionele opvatting over *Ingweoons* is de volgende: in een min of meer brede strook langsheen de Noordzeekust vindt men een aantal dialektische vormen die in het binnenland niet te vinden zijn, maar daarentegen soms grote overeenkomst met het Angelsaksisch en het huidige Engels vertonen. Deze kenmerken, die dus vooral in West-Vlaanderen, Zeeland, Holland en Friesland voorkomen, noemt men Ingweonismen. Heel duidelijk is het begrip echter niet en er wordt onder vakmensen wel eens meer over geredetwist. Met name Heeroma, in ingweoonse aangelegenheden een erkend specialist in ons taalgebied, houdt er soms heel afwijkende opinies op na. We zullen pogen hier kort zijn gedachtengang samen te vatten.

Aan de hand van vier specifieke kenmerken van het Ingweoons enerzijds, het Frankisch (als dialektologische term) anderzijds, stelt hij vast dat in het Nederlands taalgebied 3 grote tegenstellingen aan te wijzen zijn; een eerste tussen het noorden en het zuiden, een tweede tussen het westen en het oosten en een derde tussen Friesland (hét ingweoonse gebied bij uitstek) en de rest van de Nederlanden. Deze indeling is dus, zoals gezegd, gebaseerd op meer of minder voorkomen van Ingweoonse eigenaardigheden. Maar het is duidelijk dat men op die manier tot tegenspraken komt. Zo moet men bv. een gedeelte van het zuiden (het ZW nl.), dat men op grond van de N-Z-tegenstelling Frankisch had genoemd, op grond van de W-O-tegenstelling Ingweoons gaan noemen. Slechts Friesland is min of meer zuiver Ingweoons. De andere gebieden vertonen

(2) Prof. Dr. A. Van Loey: '*Schönfeld's Historische Grammatica van het Nederlands*' Zutphen 1965.

Ingweoonse kenmerken waardoor men een bepaald gebied al naar gelang het gezichtspunt binnen het Frankisch of het Ingweoons areaal kan rekenen. Die kenmerken nu, zegt Heeroma, zijn Ingweoonse relikten wijzend op een Ingweoons substraat, door een Frankisch superstraat overdekt. M.a.w., en hier komt Heeroma met zijn wel zeer persoonlijke theorie op de proppen, oorspronkelijk was ons hele taalgebied Ingweoons, en later werd het, op de ene plaats meer dan de andere, gefrankiseerd. Volgt een hele theorie over de manier waarop deze frankisering gebeurde.

Aan de hand van enkele specifieke kenmerken (o.m. de umlaut der lange vokalen, de ontwikkeling van ogm. ae, de monoftongering van ogm. au en eu) komt hij tenslotte tot volgend schema (p. 30): 'De zone langs de kust is een Ingweoons restgebied, de daaraan evenwijdig verlopende tussenzone weerspiegelt de vroege frankisering, de grens tussen deze betrekkelijk smalle middenzone en het machtige zuidoostelijk massief begrenst de jongere ontwikkelingen van het Frankisch die de perifere frankiseringsgebieden niet meer hebben kunnen bereiken'.

Het is niet de eerste keer dat Heeroma dergelijke opvattingen verdedigt. Toch is het zo, dat zijn ideeën zich al betrekkelijk ingrijpend gewijzigd hebben en het komt wel meer voor dat Heeroma een vroeger verdedigde theorie plots overboord werpt en een heel andere opbouwt(3). Dat vereist uiteraard een bewonderenswaardige moed maar anderzijds voelt men zich toch telkens weer een beetje bekocht. Het zit natuurlijk zo, dat hier dingen besproken worden waaraan men eigenlijk zeer weinig houvast heeft. Aan de hand van enkele woorden waarin men denkt een oudnederlands vokalisme te herkennen, worden hele theorieën opgebouwd, die eigenlijk op heel weinig berusten. Zo bv. denkt Heeroma dat het Ingweoons de umlaut der lange vokalen zou gekend hebben (een nauwelijks bijgetreden opvatting) alleen omwille van het woordje 'hiel'. Maar wat kan er niet allemaal gebeurd zijn in de loop der tijden waar wij geen weet van hebben. En omdat wij toevallig de evolutie van hiel niet kunnen verklaren, moet men geen hele theorie opbouwen. Dat is dan wel het grote tekort van Heeroma's betoog: je hebt er zo weinig houvast aan, er is zo weinig

(3) Wat Heeroma's evolutie op dit punt betreft kan ik de belangstellende lezer naar volgende publikaties verwijzen: '*Zeefrankies*' (Ts. Ned. Taal & Letterk. jg. 53, 1934, p. 237 vv.); '*Hollandse Dialectstudies*' (Diss. Amsterdam 1935); '*Inguaeoons*' (Ts. 58, 1939, p. 198 vv.); '*Over expansie van Brabant*' (Ts. 64, 1946, p. 122 vv.); '*Ontspoorde Frankiseringen*' (Ts. 68, 1950, p. 81 vv.); '*Ingwäonisch in Niederländischer Sicht*' (Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung, 87 1964); '*Wat is Ingweoons*?' (Ts. 81, 1965, p. 1 vv.); '*De Herkomst van het Nederlands vocalisme*' (Taal en Tongval 17, 1965, p. 162 vv.) e.a.

zeker. Dit laatste is natuurlijk zijn fout niet, maar wanneer men desondanks heel uitgesponnen theorieën gaat uitwerken en men op grond van een klein feitje het verloop van eeuwen taalgeschiedenis meent doorzien te hebben, dan gaat de lezer toch twijfelen.

Dit opstel klinkt, zoals alles wat Heeroma schrijft, zeer overtuigend en gemakkelijk laat men zich meeslepen door het voortvarend enthousiasme van de auteur. Wanneer men echter alles kritisch herneemt blijkt alras dat de redenering lang niet zo hermetisch is als men op het eerste gezicht geneigd zou zijn aan te nemen.

In elk geval heeft Prof. Heeroma de verdienste het weinige wat we over de lang vervlogen tijd weten op een toch zeer deskundige en eerlijke wijze te onderzoeken en daaruit konklusies te trekken die wel niet algemeen aanvaard worden, maar toch een dergelijke eruditie en feitenkennis ten toon spreiden dat ze degelijke diskussiestof verstrekken waar men onmogelijk kan aan voorbij gaan.

Het volgende, derde hoofdstuk (p. 34-50), van de hand van Dr. P.L.M. Tummers is getiteld '*Toponymische Gegevens over Merovingisch-Karolingisch Brabant en Limburg*'. Schrijver onderzoekt volgende moderne administratieve eenheden: Noord-Brabant, Nederlands-Limburg, Antwerpen en Belgisch-Limburg.

In een korte inleiding betoogt Dr. Tummers dat over Frankische toponymen helaas niets kan gezegd worden. Immers, de Franken spraken een Germaanse taal, maar hun voorgangers in het gebied, de Texandiërs, de Tongeren, de Bataven e.a. deden dat evenzeer zodat over een eventueel verschil tussen de eersten en de laatsten ons niets bekend is. Dit is inderdaad een beduidende (en gekende) hinderpaal waarvoor totnogtoe niemand een oplossing wist te bedenken.

In de Merovingische tijd worden de zaken uiteraard duidelijker. Uiteraard, omdat het Merovingisch tijdperk zich juist van het Frankisch onderscheidt door een meer intensief in kontakt komen met andere, niet-germaanse kulturen, de keltische, de Romaanse, maar ook de Oosterse. Heel opvallend in dit opstel is dat zo duidelijk blijkt dat de evolutie van de toponymen in de Merovingische tijd, beïnvloed en gedetermineerd wordt door de ontwikkeling in de Romaanse toponymie (en vice versa); denken we bv. aan het ontstaan van het type '-ing-*heim*' o.i.v. Romaans '-(in)-*iaca*-*villa*'. Toch wordt dit laatste niet algemeen aanvaard en met name Dr. Blok verwerpt het in het volgende hoofdstuk.

Voegen we er nog aan toe dat deze zeer heldere en voor de niet zozeer in de toponymie thuis zijnde filoloog soms reve-

lerende verhandeling, vergezeld gaat van vijf kaartjes die de theorie van Dr. Tummers bijzonder duidelijk illustreren, nl. kt. 1 (de -ingen en enaken-namen), kt. 2 (de ingheim-namen), kt. 3 (Persoonsnaam † gen. uitgang † heim (hoven)), kt. 4 (de inghoven en de inghuizen-namen) en kt. 5 (migratienamen).

Zo komen we dan aan het vierde hoofdstuk (p. 51-62) en tevens het tweede opstel over toponymie: '*Toponymische gegevens over Merovingisch-Karolingisch Midden- en West-Nederland*'.

Deze verhandeling van Dr. D.P. Blok onderscheidt zich reeds onmiddellijk van de vorige omdat we hier niet een zuiver toponymische uiteenzetting hebben, maar veeleer een onderzoek waarbij de toponymie als (zij het doorslaggevend) hulpmiddel wordt aangewend. We laten de steller zelf aan het woord: 'De ontwikkeling van en de strijd tussen frankisch en inguaeoons of - zo men wil - tussen kustdialekten en "binnenlands" is het kerngebeuren van onze vroeg-middeleeuwse taalgeschiedenis en men heeft verwacht dat juist de toponymie hierop licht zou laten vallen'. Dr. Blok stelt zich dus tot doel dit te onderzoeken, weshalve hij zich afvraagt of bepaalde toponymische elementen of ook een speciale manier van vorming der toponymica specifiek Frankisch te noemen is en of we duidelijk op een kaart de verbreiding van deze frankische vormen en de oprolling van voor-frankische (c.q. ingweoonse) vormen kunnen aanduiden. Het antwoord op al deze vragen is echter, volgens Dr. Blok, negatief, een teleurstellend antwoord dat echter keurig gemotiveerd wordt. Interessant is daarbij dat een formatie als '-inghaim', die in het vorige hoofdstuk door Dr. Tummers typisch frankisch werd genoemd en aan het Romaans ontleend, door Dr. Blok wordt voorgesteld als oudgermaans, zodat Romaans '-in-iaca-villa' veeleer een ontlening aan de Germania zou zijn.

Zoals gezegd gelooft Dr. Blok niet dat in het debat over ingweonismen de toponymie veel klaarheid kan brengen: 'mijn conclusie aangaande de mogelijkheid om aan de namentypen de frankisering af te lezen is dus volkomen negatief. De Franken hebben hier geen bepaalde typen gebracht, noch ook de stoot ertoe gegeven. Wel kunnen we natuurlijk zeggen dat bepaalde namentypen kenmerkend zijn voor de Merovingisch-Karolingische tijd en vanuit dit zuiver chronologisch standpunt zouden we die namen dus Frankisch kunnen noemen'. Het is duidelijk dat Dr. Tummers en Dr. Blok een verschillende school vertegenwoordigen. De eerste zouden we maximalist, de tweede minimalist kunnen noemen, de eerste overmoedig, de tweede te voorzichtig. Zoals vaak zal de waarheid wel ergens middenin liggen. Het is onze mening dat, mits men zeer

behoedzaam te werk gaat, er uit de toponymische gegevens toch wel iets te leren valt over de verbreiding van de Franken. Bovendien, en hier nemen we een van Dr. Bloks opmerkingen over, zal de filoloog zeker interessante gegevens kunnen putten uit de taalkundige wijzigingen die hij in toponymisch materiaal konstateert.

Melden we nog even dat bij het uitzonderlijk duidelijk betoog van Dr. Blok twee kaartjes gevoegd zijn: kt. 1 (namen op muide/monde) en kt. 2 (namen op -heem, -ingheem, -ingen, -lo).

In het vijfde hoofdstuk (p. 63-75), getiteld '*Kenmerken van de Oudnederlandse persoonsnamen in de vroege Middeleeuwen*', brengt Dr. Maurice Gysseling de eerste resultaten van een nog lang niet beëindigd op fiche brengen van bergen materiaal.

Hij bespreekt enkele kategorieën en we onthouden dat onder *Germaans erfgoed* vooral op te merken zijn de tweestammige zinvolle namen en de zogeheten lalvormen. Later werden deze tweestammige namen, al dan niet vergezeld van ander substantiva en adjectiva, met elkaar gekombineerd. In de 10de-12de eeuw raken ze in onbruik, vooral om fonetische redenen (bv. verdwijnen van de voegvokaal, monoftongering, reduktie door zwakke betoning...). Wat de *Romaanse inslag* betreft valt allereerst te noteren dat ver in het Gallo-Romeinse gebied veelvuldig Germaanse namen voorkomen. Romaanse invloed komt vooral tot uiting in het gebruik van een Latijns woord als eerste lid van een tweestammig Germaans woord en in het aanhechten van een Romaans suffix aan een Germaanse stam. De *Engelse Inslag* is vooral duidelijk in Boulogne en Quentowic en wordt vooral gekenmerkt door de uitgang -a in pl. van de Frankische -o (Hatta teg. Hatto).

Wat de heiligen- en vorstennamen betreft dient vooral onthouden dat deze geen invloed uitoefenen. Ze waren waarschijnlijk taboe. Na de twaalfde eeuw treedt op alle gebied een duidelijke kentering in. Vermits de fichering van dit materiaal echter nog niet beëindigd is, zullen we slechts bij een latere gelegenheid Dr. Gysselings zeer deskundige opmerkingen daaromtrent kunnen lezen.

Het laatste opstel in de reeks is dat van de gekende Keulse filoloog Prof. Dr. Rudolf Schützeichel: '*Die Franken und die Barrieren am Rhein*' (p. 76-98). Prof. Weynen verdient om deze keuze hartelijk gefeliciteerd. Verre van ons te beweren dat tussen Nederlandse en Duitse filologen geen kontakt zou bestaan is het toch zo, dat de Nederlandse en de Duitse filologie en dialektologie zoveel punten en problemen gemeen heb-

ben, dat een bestendig kontakt eigenlijk zou nodig zijn. Alles wat daar toe bijdraagt is van harte welkom, zo ook natuurlijk de bijdrage van Schützeichel tot het Filologenqongres in Nijmegen.

Ook het onderwerp van zijn lezing past prima: men weet immers dat, sedert de dialektgeografie volledig is ingeburgerd, sommigen menen dat bepaalde dialektische verschijnselen kunnen onderzocht worden, alleen op grond van hedendaags materiaal, dus zonder daar de taalgeschiedenis en het bronnenonderzoek bij te betrekken. De voordracht van Schützeichel is er vooral op gericht dit waanbeeld te verdrijven.

Hij behandelt vooral de 'Sprachlandschaft' van het Rijnland, waarvan de taal zoals bekend traditioneel ingedeeld wordt in Mittelfränkisch (de streek van Trier en Keulen) en Rheinfränkisch (meer naar het Zuiden, de streek van Mainz). De voornaamste grens tussen beide gebieden is de gekende 'Hunsrückzone', dat is een lijn die vooral berust op de isoglosse dat/das. Nu is het echter zo dat deze bundel (die op een bepaald ogenblik tot 80 km. breed is), ook nog andere isoglossen bevat die het Middenfrankische gebied helemaal insluiten en van de rest afzonderen, maar ook andere isoglossen die zo ver lopen dat het Middenfrankische gebied helemaal in de andere opgaat zonder groot onderscheid. Dit is natuurlijk heel normaal en met isoglossen mag men zich aan niets anders verwachten. Tot zover hetgeen de moderne toestanden ons leren. Maar dan moet het bronnenonderzoek ingeschakeld worden en dat leert ons alvast dat al deze isoglossen lang niet evenoud zijn. Sommigen zijn pas later ontstaan want het staat vast, op grond van de schriftelijke overleveringen, dat sommige isoglossen vroeger veel meer zuidwaarts lagen, en o.m. onder invloed van het hoogduits naar het noorden toe oprukten. Toch is het Mittelfränkisch ook geen uitloper van het Niederdeutsch. Aan de hand van welbepaalde, door bronnenonderzoek gesteunde lijnen toont Schützeichel duidelijk aan dat ondanks alles, kleinere entiteiten tamelijk goed van vreemde inmenging verschoond zijn gebleven en een van de oorzaken is dat, sedert de Frankische tijd reeds, barrieres deze gebieden zo goed afsloten: 'Aeltere gemeinsame Grundlage mit einem fortbestehenden bedeutenden Zentrum aber macht es umso eher verständlich, wenn beispielsweise der Kölner Raum trotz einer Mehrzahl spätmittelalterlicher Territorien für viele sprachliche Erscheinungen ein geschlossenes Aussehen bewahrt'.

Bij dit prachtig gedokumenteerd opstel werden achttien detailkaartjes afgedrukt. Met dit schoolvoorbeeld van methodologie kan iedereen zijn voordeel doen.

Roland WILLEMYNS
Aspirant N.F.W.O

Toponymica uit het kustland

Mosselinge

Coornaert vermeldt in zijn studie over Uitkerke (‘Uitkerke’, blz. 19) twee oeroude namen van nederzettingen te Wenduine uit het voormalige schorrenland aldaar: *Mosselinge* en *Tarninge.* Het zijn twee typische collectiva met het verzamelsuffix -ing. Men moet echter met de verklaring van de mossel-namen voorzichtig zijn. Hier lopen immers twee gelijkluidende elementen met totaal verschillende betekenis en oorsprong door elkaar: *mossel* of *mussel*, het bekende schelpdier, aan de ene kant, en een oud *mossele, mosele, mussele* met de betekenis van moeras aan de andere kant. Dit laatste element is een I-afleiding van Mnl. *mos, moze* (moeras), dat men in de andere Germaanse talen terugvindt: o.a. Eng. *moss* (Ags. *mos:* poel, moeras). Leeft nog in het Wvl. *moze* (slijk, modder). Er zijn in Noord-Nederland, Friesland en Duitsland verschillende waterlopen met de naam *Mussel, Müssel.* Het is niet onwaarschijnlijk dat de naam *Moezel* (een water in Idaarderadeel, Friesland) hier eveneens thuishoort. De naam van de *Moezel* (Mosella: kleine Maas) in Frankrijk en Duitsland staat hier buiten.

Het *Mosselinge* in ons kustland betekent ongetwijfeld niet een plaats waar eetbare mosselen gekweekt worden, maar wel een moerassige plaats.

De naam *Mosselbroek* van een voormalige vijver in de bossen van Houthulst kan dezelfde oorsprong hebben, alhoewel hier ook de vijvermossel (Wvl. peerdemussel), een weekdier dat vroeger in tijden van hongersnood werd gegeten, kan bedoeld zijn.

Tarninge

De verklaring van dit toponiem is niet zo gemakkelijk. Ik zie erin een verzwaring van *Terninge.* Deflou vermeldt een *Ternynghe* in Frans-Vlaanderen en een leengoed *Te Ternincx* te Ledegem en Moorsele. Het toponiem blijkt te behoren tot de groep van de herhaaldelijk door mij beschreven dubbele collectiva: Evene-Eveninge, Bredene-Breeninge, Grevene-Greveninge. *Terninge:* afleiding met ing-suffix van *Terne* of *Terene*, op zijn beurt een afleiding met n-suffix van *Teer* of *Tere.* Het element *Terene* of *Tarene* vinden wij terug in het toponiem *Terendijke* of *Tarendijke* (later door wegvallen van de begin-t *Harendijke)*, een voormalige dijk tussen Blankenberge en Wenduine. Deze naam *Tarendijke* is beslist geen vervorming van *Tarningdijke* (dit in tegenstelling met de mening van Coornaert, Uitkerke blz. 23).

Maar wat betekent dit Terene, Teerne, Terne? Met welk

stamelement *Tere* hebben wij hier te maken? Ik kan er vooralsnog niets anders in zien dan het Mnl. *teer* = boom. Men zal mij dan al dadelijk voor de voeten werpen dat er vroeger in het schorrenland geen bomen groeiden of dat er toch zeker aldaar geen bosjes (terene = bosje) aangetroffen werden. Is dat wel zo zeker? Groeiden er op de hogere plekken geen pijnbomen? Ik durf dit niet met zekerheid beweren, alhoewel ik ervan overtuigd ben. Laat ik als voorlopige hypothese vooropstellen tot iemand iets beters gevonden heeft: *Terninge, Tereninge*, afgeleid van *Terene* = plaats waar teren, bomen, waarschijnlijk pijnbomen (Pinus silvestris) groeien. Trouwens dit Tereninge kan ook een migratienaam zijn, afkomstig ergens uit de hoger liggende streken van Vlaanderen, waar vroeger zeker pijnbossen gestaan hebben. Wie weet het beter?

Zijlinge

Naam van talrijke waterlopen en de erbij horende dijk in westelijk Vlaanderen, hoofdzakelijk in het kustland.

De oude vorm is altijd *Silinge, Zylinge* e.d. Een afgeleide vorm, ontstaan door volksetymologie of zelfs geleerde etymologie met bijgedachte aan *zijde*, is *Sydelinge, Zijdelinge* e.d.

Het lijdt niet de minste twijfel dat wij hier met een oorspronkelijke waternaam te maken hebben, die later in sommige gevallen op een dijk is overgegaan. Dit laatste is een bekend verschijnsel: denk aan de Gentele (Biekorf 1967, 241). Het omgekeerde komt ook vaak voor: dijk, wal. Het is een vergissing te menen dat het oorspronkelijk een dijknaam is en het leidt tot verkeerde interpretaties de verklaring in die richting te willen zoeken. Aldus schrijft Coornaert in zijn werk 'Uitkerke', blz. 151: 'Misschien is de oudste spelling toch zitlinge, of liever zitelinge geweest. Dan zien we de mogelijkheid dat zite een nevenvorm is van zete. Deze laatste term vinden we in dycsete, insete, zeetgracht. Een dijk werd immers gezet'. Dit is volkomen uitgesloten én om de oude vorm Silinge én om fonetische redenen. Het toponiem Silinge is trouwens volkomen doorzichtig en zijn verklaring biedt geen enkele moeilijkheid. Het is een van de overtalrijke namen met het ingesuffix, waarin dit suffix oorspronkelijk een verzamelsuffix is en later ook veel werd gebruikt om de betekenis van het grondwoord te verruimen. Het grondwoord is hier *sile, zijle, zijl* (ook *siel):* waterloop, uitwateringssluis, en in afgeleide betekenis ook schutsluis. Het woord hoort bij mnl. *siën, sigen:* druppelen, afvloeien. Dit toponymisch element is goed bekend in Noord-Nederland (zie b.v. H.J. Moerman: Nederlandse Plaatsnamen, 1956, blz. 228). *Sile* is een samentrekking van **sigila (sigele)*, dat men in enkele oude toponiemen terugvindt.

Jozef DE LANGHE

‘Diere piepers’ te Nieuwpoort

Het is opvallend hoe de visser bij het Belgisch publiek met een aureool van romantiek wordt omweven. Tijdens de zomermaanden zijn de visserskaaien te Nieuwpoort, Oostende en Zeebrugge waarachtige attracties, waar folklore en toerisme elkaar de hand reiken.

Daar tegenover staat het onloochenbaar feit dat bitter weinig geweten is over gebruiken en zeden bij de vissersbevolking. Voor de heemkundige biedt de visserij-folklore nog een onontgonnen gebied. Nu de visserij momenteel met heel wat problemen af te rekenen heeft, die de bestaanskracht van het bedrijf zelf raken (veroudering vloot, verschuiving van kustvisserij naar middenslagvisserij, bemanningstekort, enz.) dreigen mettertijd ook heel wat gewoonten uit te sterven. Erg verrassend is bijvoorbeeld dat het vissersstadje Nieuwpoort op 31 dec. 1965 slechts 176 zeelieden telde, en dat voor de ganse Belgische kust op 31 dec. 1966 het totaal aantal gemonsterde vissers niet meer dan 1431 personen bedroeg. Onrustwekkend is tevens de schijnbaar niet te stuiten vlucht uit de visserij. De aantrekkingskracht van staatszeediensten en marine blijft de jonge vissersgeneraties van de zeevisserij wegvoeren. Aldus ontstaat langzaam maar zeker een hiaat tussen de oudere en de jongere vissersbevolking; wat zeker niet van aard is om de traditie voor bepaalde zaken en gebruiken voort te zetten.

Zo is bij het groot publiek bekend dat bij de ‘doop’ en tewaterlating van een nieuw vaartuig, de ‘meter’ de traditionele fles schuimwijn tegen de boeg stukgooit.

Te Nieuwpoort kent men echter naast de doopmeter van een nieuw vissersvaartuig ook ‘*een peter en meter van de eerste vangst*’, van het nieuw vaartuig.

Nemen wij als voorbeeld de N. 800 ‘Duc in Altum’, de eerste hekboktreiler van de Nieuwpoortse vloot, die op 6 april 1966 zijn eerste vangst te koop bood in de stedelijke vismijn van Nieuwpoort.

Het vaartuig had 975 kg vis aan boord, waarvan niet minder dan 850 kg tongen. Als eerste koop werd een tarbot van 4 kg aangeboden. Het was de h. Volbrecht August, uit Oostende, die voor deze ene vis niet minder dan 1270 fr aanbood, of 317,5 fr per kg. Een royale som!

Door de doopmeter van het vaartuig, mevr. Dekimpe, werd de koper bedacht met de traditionele kusjes.

Het tweede ‘zootje vis’, zijnde 22 kg grieten, werd verkocht voor 1500 fr, of 68 fr het kg. Hier was het mevr. Demeulemeester Marcella, van de vishandel ‘St Elisabeth’, te Kortrijk, die door haar hoge prijsbod ‘meter’ van de eerste vangst werd.

Als beloning mocht zij dan ook van schipper-eigenaar Roger Plaetevoet, van de N. 800 ‘Duc in Altum’, een ferme ‘pieper’ in ontvangst nemen.

De boven aangehaalde sommen tonen maar al te duidelijk aan hoe bij de viskopers en handelaars te Nieuwpoort een grote naijver heerst, waarbij men niet aarzelt een blauw briefje uit te geven, ten einde de eer te genieten ‘peter’ of ‘meter’ van de eerste visvangst van een nieuwgebouwd Nieuwpoortse visserseenheid te zijn.

Te Oostende kent men anderzijds een ander gebruik. De eerste ben vis, welke de reder(ij) van een nieuw vaartuig te koop aanbiedt wordt over het algemeen afzonderlijk te koop aangeboden. De opbrengst hiervan schenkt de reder aan een sociaal werk, in verband met de Visserij (bijv.: het Kon. Werk ‘Ibis’). Onnodig te zeggen dat ook hier de handelaars bij die gelegenheid flinke bedragen bieden.

Van één of ander gebruik te Zeebrugge, in dezelfde omstandigheden, is ons echter niets bekend.

Jacques BEUN

De hondenkar

Aansluitend bij Biekorf 1967, 152 en vorige.

Einde 1862 vergaderden de gemeentebesturen van het arr. Roeselare-Tielt onder voorzitterschap van arrondissementscommissaris Vanden Berghe om voor de verschillende gemeenten waar het nodig was een nieuw, en zoveel mogelijk gelijkluidend, politiereglement op te stellen.

Te Ardooie werd dit reglement op 14 januari 1863 door de gemeenteraad aangenomen. In de artikelen 142 en 143 is sprake van de hondenkarren. Artikel 142 zegt dat ‘alle ingespannen hond, zich bevindende op de publieke plaetsen of wegen, zal moeten voorzien zijn van eenen wel geslotenen muilband, ten einde de voorbijgangers van alle perykel van gebeten te worden, te bevryden’.

Het volgende artikel verbiedt aan de geleiders van hondenkarren zich bovenop de kar te plaatsen. Zij moeten nevens de kar gaan en de honden geleiden met een koord van niet langer dan één meter. Voor paardengespannen moeten de hondenkarren van de weg afwijken. Alleen zwakke of ziekelijke personen mogen bovenop de hondenkarren zitten.

Deze gegevens wijzen er dus op dat de hondenkar, minstens reeds in 1862, populair was in Midden-West-Vlaanderen.

L.V.A.

Het haarwasmiddel van de gladden

‘Figaro! Figaro!’
Beaumarchais

Ge kent zo goed als ik de wijze spreuken die bij de barbier ten beste worden gegeven: krulhaar-dulhaar, grijs haar 't 'n groeit op geen dommekoppen, twintig jaar verjongd of een oude kapelle moet versierd zijn, en andere diepzinnige vondsten. Ofwel iets over de kanarievogel die zit te brobbelen zo gauw de schare knipt, of over de vink die buiten aan de muur in 't bakje hangt, over 't zangzaad of over de instelpenning in de laatste verkopingen.

En in mijn jongde was 't over muziek en toen René, bijgenaamd ‘den gladden’, mij vroeg wat ik had moeten spelen voor de prijskamp in de muziekschool, en ik zei de vierde Concerto van Viotti, ging hij in de pronkkamer zijn viool van de nagel halen, liet zijn ingezeepte klant zitten en begon in de coiffeurssalon Viotti te spelen glad van buiten en vol drift en zwier dat 't schonderde.

Op de spiegel van de wastafel, boven 't kraantje hing een vers:

‘Voor het snijden van het haar
Laat, bid ik, de zondag daar;
Uw dienaar moet dan vroeg ontwaken
Om met baarden klaar te geraken.’

Dat had Florin, de Kortrijkzaan, de baas van de ‘Café des Nations’, hem uitgeschilderd op een scheetkleurde paneel, de man die mij later een Servaes vertijkelde voor een Chinese zonnewijzer. Lucas Seeuws, die vers de grote schole uitgedaan had, zei dat er een fout in 't gedicht stond en dat het moest zijn den zondag, accusatief.

'k Heb daar in die dagen een buitenmens weten binnenkomen en 't kwam ter sprake van Leopold II, de Beschaver, die toen al een maand of drie dood was. Zei de boer, ‘wel 'k heb nu moeten horken; is onze koning dood? 'k Sta daar versteld van en in Zulte 'n weten wij van niets’.

De Gladden was een kunstzinnig man en speelde d'eerste viool in 't symphonisch orkest en als hij een keer murkelde dat 't zo flauw ging met de baarden sichten 't opkomen van die kleine scheermesjes, zei de burgemeester ‘Ah, René ge zult moeten naar Tielt gaan wonen, daar 'n zijn nog geen coiffeurs’. En inderdaad iedereen schoer hem ginder zelve met 't ouderwets maaimes en bij ons heeft het lang geduurd eer ze met de zogezeide raspe of kleine schave wilden beginnen den baard aftrekken.

Zo ge kent nu daar of omtrent René en zijn salon, waar Elodie de vloer proper hield en het al te blinken stond van de marmeren waskom tot de nickelen kapstok. En in de jachtige uren zeepte Elodie in.

't Werd oorlog en er waren twee coiffeurs verdwenen. Jan de Barbier gestorven in d'Oude Gentstraat, en Leonce Neirynck, de agent van de Red Star Line, die gevlucht was naar Engeland en daar een tijdje zat met zijn buurman Charel Calewaert, later aalmoezenier aan 't front en nog later bisschop van Gent.

De coiffeurs waren mannen van serieuze functie, goed gezien bij d'heren die ze in geval van ziekte of zuchtigheid thuis gingen scheren, in den tijd dat klanten vrienden waren.

De oorlog deed de klanten wat verbijsteren. Ze lieten den baard acht dagen groeien gelijk vroeger jaren, en zelfs voor 't haar was 't dikwijls moeder de vrouw die schaar en vuilblik hanteerde. En 't ging ook. 't Was toch oorlog.

Zekeren dag als ze al enkele maanden aan den IJzer stonden stapt een Duitse generaal binnen. Zijn ordonnans bond 't peerd vast aan de gevelringen van de oude peerdeposterij op de Knokke.

Het was een echte generaal, te zien aan de rode striepen vanzijds zijn broekspijpen.

Hij mag zitten in de grote stoel, laat zijn haar millimeteren en den baard scheren. Bij den eersten trek van 't scheers vraagt de Gladden: ‘Is 't scheersje glad, mijnheer de generaal?’

De generaal zegt, ‘Jawohl, prima sogar’ en komt uit de zetel tien jaar verjongd.

's Anderendaags was hij daar weerom en zo kwam hij schier elke dag te peerde van Tielt. Mijnheer Van den Heede van Tielt zei, dat het Rupprecht van Beieren was. Hij had er te Tielt de parademarsch voor zien stappen en verkende hem beschedelijk.

Scheren, betalen met twee markjes van een frank en een kwartje en weer naar Tielt langs den Bek en al over Het Hooge van Aarseele, waar hij van op zijn peerd Kruishoutem en Dentergem in de verte zag liggen.

Rupprecht van Beieren, moet ge weten, was de kozijn van onze koningin Elizabeth, die langs den anderen kant van den IJzer zat en daar de gekwetsten ging bezoeken in het Hospitaal van den Oceaan. Hoe dat 't toch allemaal gaat in den oorlog. Elizabeth in De Panne en koning Albert bij zijn soldaten in de loopgrachten en kozijn Rupprecht langs deze kant van den IJzer, de zieken bezoeken in 't veldlazaret van Deinze. Hij was immers bevelhebber van de Vierde Divisie van het Duitse leger te Tielt en zijn tochten te peerde deed hij om na de vermoeienissen van 't werk zijn zinnen te verzetten. Te Deinze had hij

genoeg volk in 't lazaret, en in 't badhuis van 't Cauwenshoekje ging hij al een keer goendag zeggen aan de weergekeerden van 't front die, vóór ze mochten rusten, wat moesten geschuurd en geschrobd en ververst worden. Op de gevel van dat badhuis - een oude fabriek - stond het opschrift in 't duits:

> 'Hellen waar de luizen braden,
> Zijn een hemel voor soldaten'.

In de stad kregen al de officieren een bijnaam waarin een persoonlijk gebrek of vermeend gebrek werd afgeschilderd.

Maar Prins Rupprecht had geen bijnaam en elk-end-één kende hem met naam en toenaam.

Zekeren dag op een schone zomermorgen vraagt Prins Rupprecht aan de Gladden: 'Maar friseur waarom noemen ze u hier de Gladden?'

- Ah! zegt René, dat is zo simpel of dat groot 'n is. Als ik iemand aan 't *razieren* ga vraag ik altijd aan de klant 'Is 't scheersje glad? en van daar mijnen bijlap.'

Prins Rupprecht moest lachen.

- Maar, zei hij, Herr friseur, ge hebt verleden week mijn kop gewassen en dat was prima. Wat gebruikt ge daarvoor?

Zegt René: dat doe ik met 'franschen', met brandewijn dat men zegt. Met den oorlog stookt iedereen een beetje op zijn eigen en alleman maakt zeep met lijzolie. Zo ik heb mijn gerief. Zo lang er klijte is en lijnzaad zal er zeepe zijn.

- Ah! ah! roept de prins, maar ge zoudt dat moeten bekend maken en dat verkopen aan klant en voortverkoper. En in een schone fles laten gieten met een etiket en daarop 'Haarwasser' met het beeld van een zwaardvechter en de naam GLADIATOR. Iedereen in de Leiestreek zou weten dat het van hier komt.

De Gladden denkt na en zegt: de prins heeft een goed gedacht en hij heeft gelijk.

Hij vraagt aan kunstschilder Saverys om hem een Gladiator uit te tekenen, een gladde, gespierde jonge man met naakt bovenlijf en met lederen knie- en schenelappen en een speer ter hand, laat de tekening graveren en in 't kleur zetten in de drukkerij waar ze etiketten voor de sulferdoosjes van Ninove drukten, en de flessen van de witte wijn kwamen uit de kelders van 't gebuurte.

Zo gevuld met genever en wat reukwater werden die flessen de droom van den Prins.

Ze verkochten gelijk vers gebakken maïsbroodjes.

En René, de Gladden, heeft er den oorlog mee gewonnen juist in 't kweken van de kinders. De stoker vaarde er wel bij,

de rijke mensen werden van hun leeggoed afgeholpen want ze dronken de wijn uit om ter zeerst omdat de mannen van 't lazaret hem opeisten. Het *Haarwasser* van de Gladden kwam in de mode.

Zo is dat gebeurd. En waar zijn. Mijn vriend aan wien ik het onlangs vertelde zei mij, ge moet dat uiteendoen aan Biekorf; dat is geschiedenis.

En René, na den oorlog, toen hij nog een keer van de Prinse sprak: ‘Ge moogt peinzen van mij wat dat ge wilt, maar 'k zegge dat alle prinsen geen uilen 'n zijn. 'k 'n Zegge niet allemaal, maar sommigte. Rupprecht had meer verstand van commercie in zijn pinkels dan al die hoge mannen thope, die hier rondliepen al nietsdoen, met hunnen dikken blaaskop. Dat g'u afvraagt waar dat onz' Heere allemaal zijnen kost in steekt.

Dat heeft mij den oorloge geleerd.’

G.P. BAERT

Paarden op het hof van Schoeringe Zuienkerke 1411

Bij het opmaken van een nieuwe pacht van dit hof, dat toebehoorde aan het St.-Janshospitaal te Brugge, worden de volgende paarden in de ‘prijzij’ opgesomd. (Waarde in ponden grote. - Archief van het Hospitaal).

‘Eerst vanden perden ghecocht:

een groot bruun bay ende es gheheeten *de soppe*	3.15.6
een peczwart perdt tellende	3.-.-
een root bliste ghecocht te Thorout	2.17.-
Item noch perden overghenomen:	
een swart bliste ghecocht jeghens Hughen Bollaerde	3.14.6
een bruun bay ende heet den *baillu*	2.16.-
een root vos ghecocht te Thoroudt	4.8.-
een groot graeu perdt dat men heet *Lambrecht*	3.18.-
een herde groot bruun bay ghecocht in de teghelrie	3.17.-
een groot scone swart perdt (van Jan Robrecht)	4.12.6
een appel graeu ghecocht jeghen Clais Vlieghe	3.2.-
een bruun baey ende es gheheeten *Houckaert*	3.-.-

Ende voort dese naervolghende perden zijn jonc van 6 jaren ende waren te Scuweringhe upghehouden van cachtelen:

Eerst een grote graeu bliste	4.-.-
een groot swart met eenen cleenen sterrekene	4.-.-
een scone doncker graeu zadelperdt	4.-.-
een valu	3.10.-
een groot root bliste	3.10.-
een groot graeu ende dat wel dravende	3.10.-

Valent in ponden parisisen, 738 pond.'

Zomerkermis op het kloosterhof ter Doest
Met politieke deining rond een blauwe schort
Lissewege 1709

De overgave van de stad Brugge aan ‘Malbroek’ in januari 1709 was even vlot verlopen als de overgave in juli 1708 aan Lodewijk XIV en die van 1706 aan dezelfde John Churchill, hertog van Marlborough: de kapitulaties van de (slechts symbolisch versterkte) stad waren sedert lang een automatisme geworden dat door de magistraat - die wel wist waar de authentieke forten en Vauban-sterkten lagen - met technische vaardigheid werd gehanteerd. Door die soepele dialoog met aanrukkende troepen van de zoveelste allianties wist de stad elk begin van belegering te voorkomen en haar ‘historisch’ uitzicht voor het toerisme van onze tijd te bewaren.

Het Hof te Brussel toonde gewoonlijk een stil begrip voor die sportieve methode van zelfbehoud, vooral omdat de omheinde stad er voor alle oorlogvoerende partijen nodig was: als kwartier en verlustiging voor de troepen, en als administratief centrum voor de uitvoering van de krijgsbelasting en van de militaire opeising op het platteland. De multilaterale (te Brussel zetelende) ‘Conférence’ daarentegen schijnt in 1709 dat vlotte attentisme van Brugge (en Gent!) minder te hebben gewaardeerd. De verdeeldheid van de publieke opinie zou zelfs een dankbare gelegenheid worden tot interventie.

De z.g. Spaanse Erfenisoorlog had immers de opleving van de lokale politieke passies in de hand gewerkt. Edeldom, burgerij en geestelijkheid in Brugge waren verdeeld: *Carolinen* - alias *Cuirassiers* - contra *Philippinen.* De aanhangers van de Habsburgse *Carolus* van Oostenrijk stonden er in scherpe strijd tegen de Habsburgse *Philippus*, kandidaat van Lodewijk XIV. De informatiedienst van de Conférence vond zonder moeite volijverige medewerkers bij onze lokale Cuirassiers.

Tussen de partijen stond een niet te versmaden ‘derde macht’ van magistraten die op geen van beide paarden wensten te wedden, en van kooplieden vooral, die onder ieder bezetting de bevoorrading van de troepen en de groei van hun eigen fortuin verzekerden. Een zeker deel van de ‘weldenkende’ borgers kon zich niet bij de Cuirassiers aansluiten omdat Holland in het verbond met Oostenrijk stond, en Holland was de ‘onbermhertighe’ vijand, die Vlaanderen en Brugge van zeevaart en negotie afgesloten hield. De Philippijnen droegen ze evenmin in hun hart omdat de Fransen de vorige oorlogen op zo een ‘barbarische maniere’ gevoerd hadden. Die Vlaanders-nationale neutralisten werden echter naar de dynastieke partijen gedrongen door slogans van kerkelijke inspiratie, die het gevaar van de ketters - Hollanders en Engelsen van de

garnizoenen - in eigen land aanklaagden en de waarborg voor hun geloofsmonopolie gingen erkennen in de katholiciteit van Lodewijk XIV.

Die politieke spanning bracht ook leven in het reguliere reservaat van de Duinenabdij gedurende die gedenkwaardige zomer van 1709. Abt Lukas De Vriese had, met het paar dozijn monniken, die met hem in het monumentale klooster van de Potterierei rentenierden, meer dan financiële zorgen. Politieke passies hadden de gewijde drempel overschreden en de Duinheren als Cuirassiers en Philippijnen tegenover elkaar opgesteld. Alwie om enige reden anti-abt was, stond verbeten op de zijde van de Cuirassiers ofte Oostenrijk-Habsburgse partij. De gematigde abt, die zijn hofsteden bestendig onder twee obediënties van belligerenten zag liggen, werd willens nillens als tegenpartij - als Frans-Habsburgse Philippijn - gemerkt en bestreden.

Het was een warme zomer, en een gezegende oogst, die de duurte en schaarste van de voorgaande harde winter deed vergeten. De legers opereerden in het Henegouwse, en Malbroek zou een paar weken later in de slag bij Charleroi (Malplaquet) lauweren plukken die zijn bijnaam van beenhouwer - The Butcher - kwamen overschaduwen.

Vrienden van abt De Vriese, magistraten van de stad en van het Vrije, hadden het tweede lustrum van zijn abbatiaat gevierd zonder academische zitting, maar met een wel gestoffeerd gastmaal op stad- en landhuis. De abt beantwoordde nu, op de eerste zondag in de oogstmaand, het hem aangeboden feest met een ‘wederfeeste’ op zijn kloostergoed van Ter Doest. Een ‘tracteeringhe’ in de stijl van de kasteelheren van het Vrije.

Genodigden waren: Ridder Ferdinand Augustijn de Vicq, schout van Brugge; burgemeester Elias Albert de Bie; de griffier J.B. de Villegas; Jonker Lieven Ignace van de Sompele, oud griffier van Brugge; Jonker Jan Charles Peellaert, burgemeester van het Vrije, en ‘meer andere edele heeren’ wier namen in de kroniek niet vermeld staan.

Abt De Vriese heeft het verloop van die receptie persoonlijk verteld aan zijn vriend Carel Nollet, pastoor van St.-Jakobs te Brugge. Nollet, die eveneens zeer vlaanders-nationaal voelde, heeft het relaas van De Vriese opgetekend in zijn Memorien, zoals hier nu volgt[1].

Na het feestmaal binnen het kloosterhof ging de abt met

(1) Carel Nollet was in 1689-1716 pastoor van St.-Jakobs; hij overleed te Brugge in 1719 Zijn kapelaan J.P. van Male heeft belangrijke uittreksels uit zijn Memorien bewaard. (Hs. in particuliere verzameling; de aangehaalde teksten daarin f. 14^{v}).

zijn genodigden wandelen door weide en boomgaard ‘om een lochtje te scheppen’. Een verademing ‘après boire’, zoals het in de gewoonten lag. Lustig was de stemming van de hoge heren ‘het hecken, soo als men seght, van den dam synde’. En zie, opeens gaat aller aandacht naar ‘eenen blauwen voorschoot’ die aan een ‘perse’ wordt opgeheven door de keukenmeid van 't hof. Iedereen verstond die taal van de ‘blauwe schorte’ en begreep dat de plezierige meid het deed ‘uijt cortswijle’, om iets bij te dragen tot het algemeen jolijt van de dag. Het werd dan ook een algemeen geroep en applaus. Bij nader toekijken zagen de heren dat vrolijke Petronella haar ‘vendel’ had ‘versiert met blommen... alles om te doen lachen’. En er werd voort hartelijk gelachen ‘met desen blauwen voorschoot’.

De blauwe schorte uitsteken - nog heden in de volkstaal bekend - betekende toen reeds: het huispersoneel houdt kermis bij afwezigheid van de meesters(2).

Niemand kon vermoeden dat het zomerfeest van Ter Doest een staartje zou krijgen dat reikte tot in Brussel. En dan nog naar aanleiding van die blauwe schort. De tegenpartij in de Duinenabdij vond juist in de blauwe schort stof genoeg om een dossier tegen de abt samen te stellen. Abt De Vriese werd door de lobby van zijn Carolijnse monniken bij het Gouvernement te Brussel aangeklaagd als openlijk staande op de zijde van de Philippijnen(3).

De monniken ‘die al te partydigh waren, ende hunnen prelaet geern verdorven hadden’, waren (zo verhaalt Nollet) bij de andere Cuirassiers in de stad ‘een groot gherucht’ gaan maken rond het ‘vendel’ van plezante Petronella: de witte bloemen op de blauwe schort vormden al te duidelijk het ‘vendel’ van de Franse koning, *zilveren lelies op azuren veld.* Wie anders dan de abt zelf had de keukenmeid aangezet om met dit ‘Franse vaandel’ op de weide van Ter Doest te demonstreren? En de kermisvierende magistraten hadden daarbij heel duidelijk hun anti-carolijnse gezindheid verraden...

De monniken vonden een procureur in de persoon van De Smidt, alsdan ‘griffier van het leenhof van den burgh van

(2) Met ruimer betekenis ook: zijn hart ophalen, de bloemetjes buiten zetten. Zie De Bo s.v. schorte, alsook WNT XIV 906, en de belangrijke mededeling van G.P. Baert in Biekorf 1964, 29.

(3) Lukas De Vriese van Ieper was abt van Ter Duinen van 1699 (abtswijding 17 mei) tot 1723. Hij had grote financiële moeilijkheden, en daarenboven bittere en langdurige conflicten met sommige van zijn monniken; zie daarover Dom Nicolas Huyghebaert, Monasticon Belge, dl. III (Provincie West-Vlaanderen) p. 433-434 (Luik 1966). - Heeft de politieke verdeeldheid in het klooster mede aanleiding gegeven tot de buitengewone visitatie in Ter Duinen op 13 sept. 1710 door de abten van Villers en Cambron? De moeilijkheden schijnen van velerlei aard te zijn geweest.

Brugghe, eenen doortrapten woelgheest, die dese sake tot Brussel overgaf ende alles ten argsten overbriefde, als of men op die gemelde feeste [op het kloosterhof Ter Doest] den blauwen voorschoot met de franssche lelien in forme van een vendel soude gheswaeijt hebben, ende tusschen het drincken gheropen *vivat philippus*, ende meer andere saken tot cleenachtinghe van de regeringhe'.

Begin oktober - enkele weken na het 'incident' op Ter Doest - werden 'van Brussel naer Liseweghe gesonden eenighe ghedeputeerde om informatie te beleyden'. Het onderzoek duurde dagen lang. Genodigden en huispersoneel, met inbegrip van kroongetuige Petronella, werden ondervraagd, maar de heren gedeputeerden 'en hebben niets connen achterhalen tghone tot belastinghe van het voornoemde treffelick geselschap conde strecken: dies sijn sij, uytghelachen over hunne lichtgelovigheyd, ende vergeefschen aerbeyd, met schaemte naer Brussel terugghe ghekeert'. Zo besluit Nollet zijn wel gedocumenteerd relaas.

Daarmee was het incident van de blauwe schort te Lissewege geklasseerd. Doch de Cuirassiers, alias Carolinen, van Brugge hielden het dossier te Brussel open. Hun aanklachten tegen de Philippijnse magistraten hadden voor gevolg dat een commissaris uit Brussel naar Brugge kwam om er ter plaatse te onderzoeken in welke omstandigheden de stad in juli 1708 voor de Franse generaal de la Motte had gekapituleerd. Te Brussel zelf werd een 'Chambre Ardente' opgericht 'om het ondersoeck te doen van de surprise vande steden Gendt ende Brugghe'. Nooit te voren was het centraal gezag op die manier tegen de stedelijke magistraten opgetreden. Die tussenkomst van de onzalige Conférence druiste tegen de privileges in. Ze werd echter mogelijk gemaakt en aangewakkerd door het lokale partijleven waarvan de kleine kanten door het Lisseweegse incident van 'de blauwe schorte' worden geïllustreerd.

A. VIAENE

Kaas en brood

Aansluitend bij Biekorf 1966, 146.

Vader Cats zei in een vers: 'Neem blinde kaes in ziende brood'. En na hem geeft Tuinman de gezondheidsregel: 'Geoogt brood en blinde kaas'. WNT VII-1, 730. Te vergelijken met fr. 'Pain argus, et bien oeillé - Fromage taupe et aveuglé'.

C.B.

Mengelmaren

Hooikets

Op de vraag in Biekorf 1967, 255.

In de Brugse polder, welbepaald te Zuienkerke en te Meetkerke, komt het woord kets en (hooi)opper nog voor in de landbouwwoordenschat van oudere personen. Men kent er ook de werkwoordelijke vormen *ketsen* en *opperen.* Deze twee landbouwtermen zijn geen synoniemen. Zij geven twee opeenvolgende fazen weer in de hooibereiding.

Nadat het gras, onmiddellijk na het afmaaien, een tijdlang in *zwaaien* op de grond heeft gelegen, wordt het, wanneer het droger begint te worden, 's avonds in *ketsen* bijeengebracht. Dit zijn dan kleinere hoopjes die de volgende dag gemakkelijk opengemaakt kunnen worden met een riek. Eerst wanneer het gras werkelijk volledig droog is en er sprake is van hooi, pas dan worden grotere hooistapels of (hooi)oppers bijeengebracht. De oppers werden vervolgens op de wagen geladen.

Bemerk dat de woorden kets en opper uit de woordenschat aan het verdwijnen zijn door het invoeren van nieuwe landbouwtechnieken. Vooreerst worden meestal bij het mechanisch maaien ook de vochthoudende knoppen van de grasstengel geplet. Dit verhaast aanzienlijk het droogproces. Het drogende gras wordt nog enkele malen, zoals het in de weide afgemaaid ligt, mechanisch gekeerd en wanneer het volledig droog is wordt het met de hand of mechanisch in brede zwaaien bijeengegaard. De mechanische bindmachine rijdt tenslotte over deze zwaaien heen en werpt de twintig kilogram wegende bundels op regelmatige afstanden op de grond.

Bij onzeker weer zal men het haast droge hooi op *ruiters* bijeenbrengen. De mechanische persmachine zal het hooi vanop de ruiter persen.

J.G.

Milord Douvers

Op de vraag in Biekorf 1967, 256.

In de oude Karmerskerk (Potterierei) te Brugge was er, tot aan de sekularisatie gedurende de Franse tijd, een gedenkplaat of ‘in memoriam’ van een Engels edelman met name Henry Jermyn (?), erfelijk baron van St. Edmondsborough in Suffolk; koning James II (1685-1688) had hem verheven tot baron en ten slotte tot graaf van Dover (‘comes dubrensis’) in Kent.

Een nota uit 1730 van J.P. van Male (Hs. III f. 78^{v}-79) zegt dat die ‘Milord Douvers’ overleden was (te Brugge?) op 6 april 1708 en begraven lag bij zijn echtgenote in de Karmerskerk ‘in een deftigh proncgraf’.

Mogelijk was die Milord een refugié uit de groep van de hertog van Norfolk die in 1679 naar Brugge was overgekomen?

E.N.

Folha-de-Flandres

Op de vraag in Biekorf 1967, 192.

Die portugese benaming voor blik, letterlijk ‘bladmetaal uit Vlaanderen’, is in de 18e eeuw in Portugal en vandaar in Brazilië opgekomen en verspreid.

In die benaming is ‘Flandres’ opgenomen niet als land van oorsprong of uitvinding van het ‘wit ijzerblik’: het ‘secreet’ van de vertinning werd in de 18e eeuw aan de Engelsen toegeschreven. Portugal importeerde echter, zowel als Spanje, zijn blikwaren vooral uit Holland (Amsterdam), waar de blikindustrie zeer floreerde. De historische naam ‘Flandres’, een begrip uit de bloeitijd van Vlaamse handel en negotie, werd nog in de 18e eeuw verbonden met die invoer van blik uit de Nederlanden. Dit verduidelijkt de verklaring van Folha-de-Flandres in de Grande Enciclopédia Portuguesa e Brasileira, vol. XI, 532 (Lissabon 1954).

E.N.

Edele en onedele honden

Volgens Biekorf 1967, 126 was de waterhond oudtijds, samen met hazewind en spinjoen, gerekend onder de ‘edele honden’; zo o.m. te Brugge (hallegebod van 1491).

Damhouder handelt in zijn Grootdadigheydt van 1564 (vertaling van Dokter Ingelbrecht 1684; blz. 554) over de hondslager van Brugge die de Brugse straathonden pleegt neer te slaan ‘met eene kolve van loot’. Welke honden dan? ‘Niet voorwaer alderhande honden, zonder keur, zegt Damhouder, maer alleenelijcke de boersche, onedele en onaerdige. Want alle jaght-honden, oft, honden van treffelijcke Heeren, en magh hij alleenelijck niet aenraken’. De hondslager sloeg echter niet al de andere ‘onedele’ honden neer. In de praktijk waren er grensgevallen tussen edel en onedel, en daar lag een dankbaar gebied voor profijtelijke onderhandeling. Een goede fooi - naar vast tarief! - bewoog de hondslager tot ‘ooghluyckinghe’, en hij liet, edel of onedel, ‘de honden der Joffrouwen, ende van andere Personen’ vrijkopen. Hetgeen hem meer opbracht dan het reglementaire vellen van de ‘vuyl-aerdige straets-honden’. De hondslager was trouwens ‘onderbeul’, d.i. adjudant van de scherprechter van Brugge, en had ook zijn profijten uit de executies.

C.B

Sint-Maximus van Vismes

Aansluitend bij Biekorf 1967, 242.

In een nota voorkomend in de levensbeschrijving van de Heilige Maximus, bisschop van Riez in Provence, merkt Butler-Godescard (ed. de Ram XVIII, 110; Leuven 1828) op dat men voornoemde heilige soms verward heeft met een heilige Maximus uit Vismes in Artesië.

Deze laatste is zeer weinig bekend: te Abbeville, geeft men hem de naam van ‘saint Mans’; te Boonen waar hij als patroonheilige vereerd wordt, deze van ‘saint Masse’.Volgens voormelde schrijver, bezat de kerk van de heilige Wulfrand te Abbeville een mooie schrijn bevattende een aanzienlijk deel van zijn relikwieën; het hoofd en enkele andere beenderen berustten te Ieper.

Men vond de relikwieën van de heilige Maximus te Vismes bij Abbeville op 15 december 953. Ze werden onderzocht in 1165 door Milo II, bisschop van Terwaan, bijgestaan door de bisschoppen van Amiens en Noyon. Hij wordt vereerd als bisschop en belijder, en zijn feestdag wordt gevierd op 27 november, dag die door Usuard aangeduid wordt voor deze van de heilige Maximus van Riez. - (Abbé Destombes, Les Vies des Saints et des Personnes d'une éminente piété de diocèses de Cambrai et d'Arras T.I. blz. 261).

J.J.V

Kave

Op de vraag in Biekorf 1967, 255.

Het w. kave werd in Passendale ook gebruikt vóór 1914, met dezelfde betekenis (grote pint bier). Het bier werd getapt uit tonnen die in de kelder lagen. Wanneer de bazin uit de kelder kwam met de kave nam ze, in aanwezigheid van diegene die 't bier besteld had, een klein slokje, bood de kave aan en zei daarbij: *God zint je* (God zegene u). Een gebaar om duidelijk te maken dat de gebruiker het gerust mocht drinken.

G.V. Passendale

Calis-Malis en malicx rozijn

Op de vraag in Biekorf 1967, 256.

De naam van de Spaanse havenstad Cádiz (Z.-Andalusië) komt in de 16e en 17e eeuw in Nederlandse documenten herhaaldelijk voor als Calis Malis. Als bn. verschijnt ook de vorm Malis, Malicx met bet. ‘ingevoerd uit Cádiz’.

In het leeskaartboek (De Kaert vander zee) van Jan Severszoon, gedrukt anno 1532, komt onder rubriek XXIV 52 de volgende beschrijving: ‘Item die wil seylen tot Calismalis, die

sal biden rudsen inseylen, di liggen bi westen Calismalis ende heeten die Prokers [Puercas]...' (ed. J. Knudsen, Kopenhagen 1914).

De inneming en plundering van Cádiz in 1596 door een Engels-Hollandse vloot wordt bezongen in een historielied 'vant innemen van Calis Malis' dat in het Geuzenliedboek (ed. Kuiper; II 43-47) is opgenomen. Een strofe noemt 'd'Eylant van Cades fijn - Nu Calis Malis gheheten'. Door de gelijktijdige Kroniek van Duinkerke wordt de expeditie van die 'armade navalle' tegen 'de rycke ende opulente stadt van Calis Malis' uitvoerig beschreven (ed. Piot 825-826).

Het Dictionaris van Arnoldus de la Porte (Antwerpen 1659) geeft *Cales Malis* als ndl. overzetting van de Spaanse stadsnaam 'Calis malis'. Opmerkelijk is dat de benaming Calis voor Cádiz algemeen voorkomt in de zeeboeken van de 16e eeuw en in 1644 (en later) nog in de wandkaarten van Blaeu gegraveerd wordt.

Het alleenstaande element *matis* komt alleen als bn. voor. De Brugse ordonnantie op het 'pontgelt' van 1550 noemt drie soorten rozijn: 'top rozyn, *Malicx rozyn* en Seriez rozyn'. (Cart. Tonlieu I 161). Dit Malicx rozijn stemt overeen met het *raisin de Malique* uit de Brugse keure op de specerijen van 1400. De boursier van de Duinenabdij te Koksijde koopt als vastenspijs in 1566 o.m. 'een stick malis rosyn' samen met 12 pond 'blaeu rosyn'. (Biekorf 1933, 311).

In de Brugse stadsrekening van 1418-19 worden negen balen 'maliixscher zyde' vermeld. (Inv. IV 424). Moet dit verstaan worden als zijde ingevoerd uit Malis (= Cádiz)?

Het genoemde *Seriez rozyn* (1550) is rozijn ingevoerd uit de Andalusische havenstad Jérez (de la Frontera).

A.V.

Nieuwe uitgave van Geerebaerts bibliografie

In het Jaarboek 1967, blz. 70, van de Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde lezen we het verheugend nieuws dat een nieuwe uitgave van P. Geerebaerts 'Lijst van de Nederlandse vertalingen van Griekse en Latijnse schrijvers' (1924) in voorbereiding is. Dr. A. van Bilsen is met de taak van het bijwerken van die onmisbare bibliografische lijst zeer ver gevorderd. Het Bestuur van de Academie heeft in 1966 aan de bewerker een schriftelijke opdracht voor die taak verleend. Hetgeen erop wijst dat de Academie ook voor de publicatie van de nieuwe uitgave wil instaan.

B.

Balgvulders

Op de vraag in Biekorf 1967, 255.

In het boek van Dr. A. Peel: 'Kortrijk... 70 jaar terug' z.d. blz. 51 vinden wij dienaangaande:

'...In den loop der kermisweek hielden de "Dikvreters" hun jaarlijksche "soepeetje". Dit geschiedde langs de Vaartstraat, in de "Gistkuipe", lokaal der edele confrerie "De Balgvulders" met kenspreuk: "nooit genoeg'. De kerels waren bij machte een zwaar en rijk avondmaal te verorberen want om tot het gezelschap toegelaten te worden, moest men het bewijs kunnen leveren dat men, nevens een blijmoedig hart, ook een flinke maag in het lijf droeg. Een "proefstuk" was vereischt en werd gemeten op ellen worst en ponden kartoffels...'

J.J.V.

Van de Heer Deconinck-Noreille (geboren 1888) bekom ik de volgende gegevens:

De balgvulders hadden een vast lokaal, 'De Gistkuip', gelegen in de Vaartstraat aan de hoek van de Veldstraat.

De Societeit had geen politieke kleur; ze had uitsluitend tot doel het inrichten van 3 à 4 'soupers' per jaar waar hoofdzakelijk vlaamse gerechten opgediend werden als 'hutsepot' en 'kadul'.

Eén maal per jaar was er een prijskamp voor het eten van zoveel mogelijk hutsepot en saucissen, en het drinken van pinten bier.

In het jaar 1910 was de societeit in haar 'volle fleure', rond die tijd was August Lommens Voorzitter.

Hij werd in 1912 opgevolgd door Mr Speybrouck (wonende O.L. Vrouwstraat) nadat deze de eerste prijs gewonnen had in een van de smulpartijen. Die eerste prijs was tevens een record dat niet meer geklopt werd.

Een ander lid was Maurice De Preitere, timmerman.

P.A.P. Kortrijk

De Piewitte-busschen

Op de vraag in Biekorf 1966, 383.

Genoemde bossen lagen onder Wingene, volgens De Flou. Of ze zich uitstrekten in de richting Knesselare (onder de naam 'Piewitte') is niet waarschijnlijk; in de monografie 'Knesselare' (1945) van A. Ryserhove wordt, in de lijst van plaatsnamen, geen Piewitte vermeld.

Een opmerking over de naam Piewitte zelf. Het oudste citaat van Piewitte als plaatsnaam bij De Flou XII 705 is uit de 18e eeuw. Nu is *piewitte* een paar eeuwen vroeger in Vlaanderen de naam van onze huidige *kievit* (Vanellus vanellus L.). Kiliaan

heeft ‘piewit-voghel’ nog in 1599 opgenomen als een Vlaanderse term die alsdan reeds door ‘kievit’ verdrongen werd. Het Gents Naembouck van 1562 geeft *Piewitte-voghel* als vertaling van ofr. vennet (fr. vanneau).

Voor zover ik weet is de kievit geen ‘bosvogel’, zijn normaal terrein is lage weide, heide, akker- en weidegrond.

Is de Piewitte misschien een oude herbergnaam die op de bossen van het gewest is overgegaan?

C.B.

Taatsen
Aansluitend bij Biekorf 1967, 254.

De taats was in mijn kinderjaren de benaming van kloefnagel (met korte punt en platte kop) om het leder boven de wreef aan de klomp te slaan.

Een paar klompen kostte dan zeven dikke stuivers of Fr. 0.70, en een paar ‘leders’ Fr. 0.10. Dit was echter nog te duur voor sommige huishoudelijke begrotingen. Fons Dekens, statieman en bareelwachter, verdiende Fr. 2.10 per dag en had zes kinderen. Zijn vrouw Cordula ging uit werken, Fons bewrocht een schorte land en ze hielden een geit. De derde zoon, de ‘Rosten’, gesneuveld in de eerste oorlog, mocht op school vroeger naar huis om teten te koken. Fons gebruikte tot ‘kloefleder’ een stuk van een versleten handzeel van zijn kruiwagen. De Rosten wilde leder. Fons zei: ‘Leder is te hard; handzeel is zachter aan de wreef.’

De secretaris van mijn geboortestad die luisterde naar de Franse naam van Jan Duchêne ging overdadig te werk met taatsen voor 't vastkloppen van de plakbrieven in de gang van 't stadhuis van Deinze. De gemeenteontvanger zei: ‘Jan wat doet ge met al die taatsen?’ Vandaar zijn bijnaam Jan den Taats.

G.P. Baert

De blauwe kiel

In de jaren '80 was er een boer te Meigem die in de processie wilde gaan met vers gewassen en gestreken blauwe kiel.

De pastoor aanvaardde dat niet.

De boer ruttelde tegen en zei: Meneer de pastoor dat staat toch gekleed; ‘'k ga ermee naar de kermis en naar de peerdenfeesten’.

De pastoor zei: ‘Ja, Kamiel, er wordt al genoeg met blauw gesmeten’. (Inderdaad, ze wierpen met blauwsel te Brussel tegen de betogers tijdens de schoolstrijd).

- 'k Kan 't verstaan, zei Kamiel, een peerdefeeste 'n is nog geen percessie.’

G.P.B.

Archivenboek van Rond den Heerd
Een klein bibliografisch mysterie

Men weet dat ‘Rond den Heerd’ door de uitgever zelf betiteld was als ‘een leer- en leesblad voor alle lieden’. ‘Rond den Heerd’ kende 25 jaargangen en de laatste jaargang werd door Duclos uitgegeven in een tijdspanne van bijna dertien jaar.

Daarnaast werd vanaf 1873 een ‘Archiven-boek’ van ‘Rond den Heerd’ gepubliceerd als een ‘bijvoeg voor geleerde vlamingen’. Dit Archiven-boek kwam slechts vier jaar uit en stierf een zachte, totaal geruisloze dood. Naar de bibliografische gegevens in het pas verschenen werk van Dirk Callewaert, telde de eerste jaargang, 1873 dus, 96 bladzijden, de tweede jaargang eveneens 96 bladzijden, de derde slechts 48 bladzijden, terwijl de vierde 24 bladzijden zou geteld hebben.

Het is betreffende deze laatste 24 bladzijden dat zich een klein probleem stelt.

Al de exemplaren die wij onder ogen konden krijgen tellen slechts 16 bladzijden. Callewaert schrijft in zijn inleiding, blz. XI, dat het 4e deel slechts 24 bladzijden telde, ‘daar de rest in de brand verdween’. In een voetnoot wordt verwezen naar een artikel van M. Van Coppenolle verschenen in het Jaarboek van de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle te Sint-Andries, jaargang 1959 blz. 98-107, gewijd aan het Archiven-boek. Van het vierde boek zijn slechts drie vellen gekend... Met de 24ste bladzijde stopte het tijdschrift plots en verscheen er niets meer’, zegt de auteur; in een voetnoot verwijst hij naar het getuigenis van P. Allossery in diens levensschets van Duclos (blz. 19-20 der overdrukken). Van Coppenolle geeft daarenboven een beknopte systematische inhoudsopgave van het ‘Archiven-boek’. Bij nazicht van deze inhoudsopgave blijkt zonder de minste twijfel dat de auteur geen vierde deel met meer dan 16 blz. onder ogen heeft gehad, aangezien geen enkele verwijzing in de inhoudsopgave na blz. 16 van het vierde deel voorkomt.

Er blijft dus het getuigenis van Dr. P. Allossery. Wij zijn er in gelukt het exemplaar van Allossery van het ‘Archiven-boek’, exemplaar dat thans aan de Gidsenbond te Brugge toebehoort, te doen onderzoeken. Ook dit exemplaar telt slechts 16 bladzijden! We vragen ons af of er lezers zijn die de acht verdere bladzijden van het ‘Archiven-boek’ vierde deel, in hun bezit hebben of deze ooit onder ogen hebben gehad. Graag en dankbaar kregen wij hierover bescheid.

R. Van Biesebroeck

Kleine verscheidenheden

APPELSTAPELS. - Jonge appelbomen als plantsoen. In 1536 betaalt de bursier van het St.-Janshospitaal te Brugge een som van 2 lb. 12 sc. par. ‘over den coop van 2. bonden keeselaers ende appel stapels ende hollemen’. (Rek. 1563, f. 131). Die stapels werden in hetzelfde jaar ‘ghegreffyt’ zoals blijkt uit dezelfde rekening, waar nogmaals de ‘appels peeren ende keerselaers stapels’ genoemd worden. (Biekorf 1967, 123).

BALSANE. - Metalen wimpel als windwijzer geplaatst op een openbaar gebouw. De balsane werd geverfd en verguld. In 1462 worden ‘drie nieuwe balsanen’ geplaatst op de toren en de twee vensters van het nieuwe stadhuis van Blankenberge. De rekening noemt verder de drie ‘ysserin spillen daer de voorseyde drie balsanen up staen’. In volgende uitgaafposten betr. het ‘vaerwen ende vergoudene’ en de plaatsing op de toren is de term ‘balsanen’ in de Blankenbergse rekening vervangen door ‘vanen’. (La Flandre VII 38). De noordgevel van het Brugse stadhuis krijgt in 1417 drie torentjes bekroond met stevige ‘balsanen’; op de twee torentjes van de zuidgevel worden in 1420 twee lichtere metalen ‘pingioenen’ (pennoenen) geplaatst. Bij de afwerking van de middentoren komen nog een metalen ‘vane staende up een spille’ en twee ‘cleene vanekins’ in rekening. (Inv. III 185; V 330 331). De metalen ‘zeeruddere’, die in 1483 op de Brugse halletoren wordt geplaatst ‘in maniere van een balsane’, bereikt zijn hoge spil op kosten van de timmerlieden die, krachtens de aanbesteding, gehouden waren ‘den balsaen zelven [op den thor te] stellen of doen stellen thueren costen’. (Inv. VI 490-491). - In 1417-1420 maakt de bouwrekening van het Brugse stadhuis een onderscheid tussen balsane, pingioen, vane (vanekins) dat niet zeer duidelijk is. In 1483 verschijnt ook de ‘baniere’ als windwijzer op ‘mailgen’ en standvensters van de Halletoren. - Balsane, ofr. baucent, bauçan, beauséant, was in de heraldiek een lange tweepuntige banier; de wit-en-zwarte lange wimpel van de Tempeliers is een typische balsane.

CYBORIE. - Zilveren vat (kelk, pyxis) met deksel voor het bewaren van heilige hosties. Soms verguld. Onder het kerkzilver van het St.-Janshospitaal te Brugge in 1446 worden vermeld als bewaard ‘in den choor’: ‘Een cleene vergoude cyborie daer men tsacrement in doet. Een groote cyborie omme theleghe sacrement, alsmen de zieken berecht’. (Rek. 1446-47, f. 75). - In 1506 laat hetzelfde hospitaal een nieuwe ciborie maken waarover de rekening (1506, f. 82) de volgende bijzonderheden meedeelt: ‘Betaelt meester Herman de goudsmit van een nieuwe zelvere ceborye te makene weghende 4 maerc 6 onssen 12 inghelsche end j half, mids hem ghelevert de oude zelvere ceborie die ghebroken was, van fautsoene ende verghulden 48 lb. 12 sr. par. - Betaelt van de custode te makene daer in datse bewaert es, 31 sc. par.’

ERCKENE. - Arquennes: gemeente gelegen in het arr. Charleroi, bij Seneffe. Lag oudtijds in het hertogdom Brabant, meierij Nijvel. Arquennes ligt bij Ecaussines; uit de steengroeven van beide plaatsen werd veel ‘blauw steen’, ook ‘orduun’ genoemd, naar Vlaanderen en de noordelijke provincies uitgevoerd. Voor het bouwen van de stadhuistoren van Middelburg (Z.) wordt in 1510 steen uit Arquennes aangekocht; in genoemd jaar reist Oele Willemszone naar Brabant ‘boven Brussel te Erckene aldaer men den blauwen steen bereet, dienende an den nyeuwen thoren van der stadt

huys’ (Unger, Bronnen II 430). - In de Vlaamse bouwrekeningen wordt vooral het steen van Ecaussines (met een grote verscheidenheid van naamvormen!) ingeschreven.

GHEBIEDE. - Stoep of venster voor of in een stadhuis of belfort van waaraf men de besluiten, verordeningen, hallegeboden enz. voorlas. Ontwikkelde zich in sommige steden van Oud-Vlaanderen tot een (overdekt) balkon en tot een massief stenen bouwsel. Syn. mnl. ghebotveystere, venstere vanden gheboden (Brugge); bretesche (Dendermonde, Aalst, Kortrijk) uit ofr. bretesche (fr. bretèche: pui). De stadsrekening van Aalst vermeldt in 1475 de uitgaven gedaan 'ant ghebiede voor der stad huus, daer men sheeren gheboden ende proclamatien vanden bannen pleicht te doene'. Aan de steenhouwer Stevin van Affligem werd alsdan besteed 'te makene ende te leverne de borstweere vanden vorseiden ghebiede ende dupzetsel vanden pilaren'. (De Potter, Aalst II 59). Dit bekende laat-gotisch 'gebiedhuis' van Aalst verschijnt nog als 'tghebiede' en ook 'tghebiede of bretesque' in 1542. Hetgeen laat vermoeden dat mnl. ghebiede in de 16e E door een officieel bretesque werd aangetast. Toch spreekt de rekening in 1598 weer van beelden en personages 'staende voor het ghebiethuys': benaming die tot op heden zou standhouden. (De Potter II 60 63). - Over de bretèche (oriel) van of bij openbare gebouwen - stadhuis, belfort - zie Enlart II 328, en vooral M. Battard, Beffrois, Halles, Hôtels de Ville dans le Nord de la France et de la Belgique, 24-25 (Arras 1948).

GHEWATERWIJNCKELPAST. - Bouwterm: naar het (oude) waterpas (winkelhaak) afgetekend, afgepast. In 1533 te Gent gezegd van timmerwerk uitgevoerd bij de verbouwing van het Schippershuis op de Graslei (oude Coorenleije). De timmerlieden Pieter Bate en zoon aanvaarden o.m. het volgende werk: 'Eerst tgheraemsele daermen thalf correel in metsen sal up deerste stayge, zes dueren int geraemsele gherijchelt, ghewaterwijnckelpast...'. (De Potter, Gent II 504; uit Reg. Acten en Contracten, 1533-34). - Over het waterpas van de metselaar zie H. Janse, Bouwers en bouwen in het verleden 83 (Zaltbommel 1965).

JAERGROTE. - Een grote (muntstuk) jaarlijks door gildeleden te betalen. De statuten van het groot St.-Jorisgilde (voetboog) te Gent bepalen in 1423 dat ieder gildebroeder 'jaerlicx schuldich es eenen grote'; daar echter 'de voornoemde jaergroeten langhen termin van jaren qualic ghehint ende betaelt hadden ghesiin' wordt een nieuwe vorm van boekhouding ingesteld. De gildeleden worden ingedeeld in 'conincstavelrien' (afdelingen van tien man) waarvan de respektieve conincstavele de verantwoordelijke ontvanger wordt: hij zal innen 'de reste van haren jaergroeten, metgaders voert alle jare de jaergroeten die zij tachter ende sculdich werden'. (SAGent, Acten en Contracten, 1423-24, f. 82^{v}; De Potter II 525). - Vgl. mnl. jaergelt en jaercost bij Verdam.

KERSVRAUWE. - Vrouw die kaarsen verkoopt en offeranden van was ontvangt bij de ingang van een devotiekapel. In een overeenkomst op 1 april 1510 gesloten tussen proost en kapittel van de O.L. Vrouwekerk en het ambacht van de goudsmeden te Brugge betreffende het gebruik van de kapel van Maria-Presentatie (Onse Vrauwe van Melanen) wordt o.m. bepaald: 'om den dienst van Marie niet te belettene zo sal daer zitten buten voor de capelle de kersvrauwe om trecht van heer den proost te onderhouden die aldaer de voorseyde kersvrauwe ghestelt heeft behoudende altoos trecht vande kercke, ende zullen de voorseyde Goudsmeden bezorghen den

kersvrauwe eenen slotel van de capelle omme een yghelic ghereescepe te ghevene die daer begheren zal messe te doene...' (Gailliard, Inscriptions N.-D. 278).

CRALKENIS. - Eigenaardige grafie voor 'choraalkens': koorknapen. Op het feest van S. Cosmas en Damiaan betaalt het gild van de chirur-

gijnen te Middelburg (Z.) in 1518 een vergoeding aan de kerkbedienden o.m. ‘Den coster, 2 gr. Den ondercoster met cralkenis, 2 gr.’ (Unger. Bronnen III 285).- Choraal (met die bet. nog in gebruik te Brugge), uit mlat. choralis. WNT VII-2, 5588.

OLISELVAT. - Oliebus dienend ter bewaring van de heilige olie der zieken; lat. chrismatorium. Samen met andere gewijde vaten is ‘in den choor’ van het St.-Janshospitaal te Brugge in 1446 aanwezig ‘een oliselvat die dit jaer vergoud es’. (Rek. 1446-47, f. 75).

PENSE. - Het enk. pense komt voor als collectief: gezamenlijke eetbare ingewanden van een geslacht dier. Door de ‘coeslaghere’ worden in 1533 in het St.-Janshospitaal te Brugge 33 dieren geslacht; daarmee stemt overeen de betaling gedaan aan ‘Joos Maertins pensiedere van 33 penzen te ziedene te 3 gr. tstic, comt 4 lb. 19 sc. par.’ (Rek. 1533, f. 15^{v}). Vgl. ofr. pance met die collectieve bet. alsook het platte ndl pens (buik).

PENSIERE. - Samengetrokken vorm van mnl. pentsenziedere: bereider van de eetbare ingewanden van geslachte dieren, pensezieder. Syn. van mnl. pentsredere (Brugge 1510; Biekorf 1965, 287). Uit de rekening van 1539 (f. 12) van het St.-Janshospitaal te Brugge: ‘Betaelt Gillis de Cuusschere pensiere van 31 raeuwe penzen te ziedene ende van 3 varssche tonghen by hem ghelevert te 3 gr. tstic, ende met diverssche darmen, 8 lb. 3 sc. par.’

QUENE. - Begijn. De Beghinestraet te Sint-Omaars voorkomend in oorkonden van 1385-1424, wordt in kerkrekeningen van 1503-1515 de Quen(e)straet genoemd. (J. de Pas, Saint-Omer-Vieilles rues, p. 35, 369). Er waren drie begijnhoven in Sint-Omaars, doch ook sommige zusters tertiarissen werden ‘beghine’ genoemd. (J. de Pas, A travers le vieux Saint-Omer, p. 95). De gewone bet. van mnl. quene is vrouw op leeftijd, ook (ongunstige bet.) oud wijf. Is de ontwikkeling beghine = quene beperkt tot Sint-Omaars? of komt dit in andere bronnen voor?

RELIQUJE. - Reliekhouder; lat. reliquiarium. De inventaris van de juwelen van het St.-Janshospitaal te Brugge opgesteld in 1384 vermeldt o.m.: ‘Item j. zilverin reliquie van carstale - j. coperen reliquie met torren - een cleene zelverin viercante reliquie - ij. coperin reliquien - j. scrinekin met reliquien - j. grote buerse met reliquien’. Ook de ‘reliquien’ in de twee laatste items zijn blijkbaar kleine reliekhouders (ingevatte relikwieën). - Mnl. reliquie betekent ook dikwijls de reliek zelf. - Over de reliekhouder zie de belangrijke beschrijvingen door Ad. Jansen in de Catalogus Christelijke kunst tot het einde der middeleeuwen p. 25-32 (Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel, 1964).

SENTE THOMAES. - Mnl. grafie voor Sint-Omaars (Saint-Omer, P.d.C.). Uit de streek van Sint-Omaars werd kalk voor bouwwerk in grote hoeveelheden over de waterwegen naar Binnen-Vlaanderen geëxporteerd. Veel bouwrekeningen spreken van ‘sente thomaes calc’. Een voorbeeld uit 1532 (St.-Janshospitaal Brugge; rek. f. 13): ‘Item 3 hoedt sente thomaes calc daer an [aan het camerkin in de broeders

fermerie] verbesicht te 7 gr., metten arbeyt comt 21 sc. p.' En nogmaals in 1539 (f. 9^{v}): 'sint thomaes calck'.

SLYCBOEM. - Schrootboom (schrooiboom) voor het op- en afladen van zware fusten, vaten; samen met schrootladders gebruikt door de 'wynscroders' op de loskaai en bij de kelders. Te Aalst in 1394 wordt

door de stad: ‘Ghecocht jeghen Heinricke Martens, hout slycboemen ende leederen of te makene daer men de winne mede scroedt uuten scepen in de keldre ende vande waeghene, 28 sc. - Item... de vors. slycboemen ende leederen te temmerne elc [meester ende cnape] 3 daghe te 9 sc. 4 d. sdaechs, loept 28 sc.’ (P. van Nuffel, Oudste rekening, p. 67). Vgl. MnlW s.v. sliboom en schroden.

STEENHUUS. - Stenen huis, herenhuis (tegenover huizen uit hout of plak en stak). De monniken van de abdij van Clairmarais o. cist. hadden in de nabijgelegen stad Sint-Omaars een belangrijk refugehuis dat in de 15e eeuw als ‘Steenhuus’, gelegen achter de Winquaey (Wijnkaai), voorkomt. In sommige documenten uit 1373-1492 wordt dit refuge het ‘Munckensteenhuus’ genoemd. (J. de Pas, Vieilles rues, p. 300; Vieux Saint-Omer, p. 240).

TAFELIEREN.- Inwonende jonge meisjes (pensionnairen) in een klooster. In de jaren 1523-1552 wonen bij de zusters in het Sioenklooster te Kortrijk een aantal jonge meisjes die als ‘tafelieren, tafelierkins’ in de rekeningen voorkomen. Een eerste, wel onderscheiden groep leeft ‘binnen int convent’: zij heten nu eens ‘tafelieren bynnen om religieusen te werden’, dan weer ‘tafelieren int convent te coere commende’; die meisjes zijn door hun familie in het klooster geplaatst om er dan later (in hun 16e jaar) geprofest te worden. Een tweede groep bestaat uit ‘weerlycke tafelieren, weerlycke tafelierkins, tafelierkins inde scole’, d.i. kinderen die, buiten het koor, een afdeling van schoolkinderen vormen om er van de zusters te leren spinnen, weven, naaien en borduren. Voor de plaatsing en het onderhoud van die kinderen betalen de ouders een ‘kindertafelghelt’, dat jaarlijks onder de ontvangsten van het klooster wordt ingeschreven (Biekorf 1958, 262-264). - Vgl. tafelier bij De Bo (met ruimere betekenis), alsook WNT XVI 772. Kiliaan (1599) noemt tafelier als verouderd voor tafelgast. - WNT ziet in tafelier ‘een in 't ndl. gevormde afleiding van tafel’. Een afleiding uit ofr. tablier, tablière moet echter niet worden uitgesloten. Omstreeks 1500 vertoont de driehoek Doornik-Rijsel-Kortrijk een waals ‘tablier’-gebied. Voor Doornik in 1522 aangestipt bij Godefroy VII 618. In 1573 getuigen de zusters van het Groeningeklooster bij Kortrijk dat ze zich toewijden ‘pour endoctriner des tablières’ en in 1599 verschijnt in de lijst van de kloosterzusters van Wevelgem een zuster Catheline Le Roux als ‘maistresse des tablières’. (GoK. Kortrijk. NR. IX 139; XI 166). In 1677 (Rijsel) en 1683 (Doornik) komt tabliers, tablières voor met bet. bejaarde personen die in een klooster of tehuis inwonen. (P. Thomas, Textes historiques II 296 298).

ULIXBOENSCHE OLYE. - Olijfolie uit Portugal; eigenl. ‘ingevoerd uit de haven van Lissabon’. Oude benamingen van deze stad zijn: Olisipo, Ulyxbona. - Een Brugs handelstarief uit 1413 bepaalt dat de koopman zal betalen ‘13 miten up elcken sticke Ulixboenscher olyen’; de koper betaalde eveneens 13 miten bij aankoop ter plaatse. (La Flandre X 88). Vgl. de vorm *Luceboenen* voor Lissabon in de Kroniek van Vlaanderen uit de 15e eeuw (ed. Lambin, Ieper 1839).

VERVANNENE. - Met een wan bewerken, zuiveren. Vgl. mnl. verwannen bij Verdam. Onder het kapittel ‘Uutgheven van taerwe’ in de rekening anno 1513 van het St.-Janshospitaal te Brugge komt de volgende uitgaafpost: ‘Betaelt Jan in de reke

van ontrent 60 hoet [taerwe] te vervannene die wat vul was vanden calanders, 12 sc. par.' Ook in 1539 had het gasthuis last met de korenworm: een uitgave spreekt alsdan 'van onse taerwe te doen versichten ende te zuveren vanden calanderen'. Zie Biekorf 1966, 380.

A.V.

Vraagwinkel

Recreatifmeester

Dit was in 1775-93 de naam van de kluchtenaar of zegger, die op de feesten van de handbooggilde te Oudenburg optrad naast trommelaar, violon en fijfer. Die naam recreatifmeester was, naar ik meen, bij veel schuttersgilden in de Vlaanders bekend?

V.D.C.

Lollaert-Nollaert

Is een verschuiving (door contaminatie?) lollaert-nollaert mogelijk? naar het voorbeeld van mnl. loyael-noyael? In Sint-Omaars was er in 1370 een Nollartstraet, aldus genoemd naar de 'Nollartbroeders', een soort Cellebroeders, die er gevestigd waren. Nog in 1545 heet die straat (verfranst!): 'rue des Frères Nollars'.

A.V.

Drukker Ovyn te Kortrijk

In januari 1793 drukte een zekere L. Ovyn de 'Brief der Representanten van het vry Volk der Stad Cortryk' (8°, 10 pp.), waarvan een exemplaar berust in de Stadsbibliotheek te Kortrijk, fonds Goethals-Vercruysse. Is er nog meer drukwerk van die L. Ovyn bekend?

E.N.

Lessen van Petrus Messias

Ik lees in Biekorf 1967, 169 dat in de boekhandel Gimblet te Gent in 1789 nog te verkrijgen was een nieuw exemplaar (voor 3 gulden) van 'Verscheyde Lessen Petri Messiae, Edelman van Sevilien etc. waer in beschreven worden wonderlyke dingen, etc. verdeylt in 13 boeken'. Dit werk is een Nederlandse vertaling (via het Frans?) van het Spaanse werk van Pedro Mexia dat onder de titel 'Silva de varia leccion' te Sevilla gedrukt werd in 1542 en talrijke vertalingen en bewerkingen heeft gekend. Bestaat er een bibliografie van de Nederlandse vertalingen van Pedro Mexia?

M.B.

Kleyn Chronycxken van Brugghe

In 1711 verscheen te Brugge bij de stadsdrukker Andreas Wydts een boekje onder de titel: 'Het Herstelde Stadt-huys, met de Beschryvinghe der Stadt Brugghe, alsmede de Levens der Graeven van Vlaenderen'. Het werkje (met approbatie van 1 sept.

1711) draagt geen auteursnaam. Een tweede druk z.d. verscheen onder een gewijzigde titel (‘Kleyn Chronycxken’). Moet men dit werkje beschouwen als een compilatie van Andreas Wydts zelf die de ‘Opdracht’ ervan ondertekent?

C.B.

De wijk Amazoniën

Is ‘Amazoniën’ als naam van een stadswijk te Kortrijk ouder dan 1600? En hoelang heeft die benaming standgehouden? Houdt de naam verband met een (verdwenen) herberg?... Die wijk omvatte het stadsgedeelte tussen Leie, Leiestraat, O.L. Vrouwstraat, Kapittelstraat en de oude Kanunnikpoort.

E.N.

Valiezestier

Welke volksbenamingen worden tegenwoordig in West-Vlaanderen gebruikt voor de veearts die de kunstmatige inseminatie bij runderen verricht? Op sommige plaatsen spreekt men van *valiezestier.* Op andere van de *vliegende stier.* Zijn er nog andere volksnamen bekend?

G.J

Skaloepen

Sedert enkele jaren worden de groenten hier fel beschadigd door grote woudduiven die zeer talrijk zijn. De mensen noemen ze hier ‘skaloepen’. Vanwaar die benaming?

G.V. Passendale

Blamuize

Een oude muntnaam; volgens De Bo was een blamuze, ook blamuzer: een oud keizerlijk muntstuk, doende een plaket of 3½ stuivers. In De Bo's tijd was dit stuk niet meer in omloop. Wat was de waarde van een blamuser (of blamuse) in de keizerlijke (oostenrijkse) tijd?

G.M.

Kapoenwater

Onder die naam (ook fr. eau de chapon) was oudtijds een drank of remedie bekend. In oude receptenboeken moet de formule van die drank voorzeker nog te vinden zijn. Gedrukt of ergens in een geschreven menagieboek?

E.N.

Pikkebinder

Wanneer zijn de eerste ‘pikkebinders’ (nog geen pikkedorsers!) uit Amerika in gebruik genomen in West-Vlaanderen? Waar zei men ‘pikkebinders’, waar pikmachine, of anders nog?

W.L.

Pruikentijd

Op de St.-Maarlensviering (11 nov.) van de gegoede burgerij ten tijde van Maria-Theresia waren de pruiken van de genodigden niet meer veilig. Een van de farces bestond in het wegkapen van de pruik door het mechanisme van een vliegende katrol. Werd die grap ooit in beeld (gravure) gebracht?

P.V.M.

Groene kaas

Volgens Vandale wordt 'groene kaas' zo geheten naar de kleur; twee soorten komen in aanmerking onder die naam: Zwitserse kaas (uit afgeroomde melk met karnemelk) en Tesselse schapekaas. Is de betekenis groene kaas = *verse kaas* nog bewaard in het ndl. taalgebied? (Vgl. eng. green cheese = nieuwe, verse kaas).

M.S.

[Nummer 11]

Bij een vijfhonderste verjaring
De grote dode van het Prinsenhof
Uitvaart en bijzetting van hertog Filips de Goede
Brugge 1467

Van de vier bourgondische prinsen die over Vlaanderen hebben geheerst is hertog Filips de Goede de langst levende (71), de langst regerende (48) en de vreedzaamst stervende. Zijn grootvader was 62 toen hij te Brussel door een infectie werd overvallen en in het kasteel te Halle haastig ging sterven, bezwaard door de desolate toestand van zijn financies. Zijn vader (48) en zijn zoon (44) gingen allebei in de bloei van 't leven ten onder op de bekende tragische wijze. Hij zelf regeerde bijna een halve eeuw, toen een laatste ‘vliegende’ ziekte hem in het Prinsenhof te Brugge kwam overvallen in de zomermaand van 1467. Een normale dood op een, voor die tijd, zeer gevorderde leeftijd.

De dood van de Grote Hertog van het Westen stelde geen familiale problemen. Zijn zoon en opvolger, Karel ‘Charolois’, was 34 en degelijk in het politiek en militair beleid ingewijd. De nieuwe hertog zou, een jaar na de dood van zijn vader, hertrouwen met een Engelse prinses, Margareta van York, en met overdadige luister de bruiloft vieren in het Brugse Prinsenhof. En de kleindochter van Filips, Maria, zou 15 jaar later sterven in hetzelfde Prinsenhof en, hoe jong ook, door haar huwelijk met de Habsburger Maximiliaan, aan onze provincies en aan Europa een onberekenbare politieke combinatie nalaten. De zware historische datums van de Bourgondische periode liggen elders dan in het sterfjaar van de Grote Hertog.

Moet men een vreemd en veeg teken lezen in het feit dat hertog Filips ‘voorlopig’ te Brugge werd bijgezet en er jarenlang heeft moeten wachten om naar de begrafeniskerk van Dijon (Champmol) te worden overgevoerd? om er dan nog, nevens de monumentale Sluter-tomben van zijn voorouders, te wachten op een grafmonument dat er nooit is gekomen?

Gezondheidstoestand van de hertog

De ‘kunsthistorische’ ziekte van de hertog, door sommige auteurs gesteld op 1460, is onzeker. Die ziekte zou namelijk de ‘pruik’ uitleggen (en dateren!) die de hertog op een reeks portretten draagt of schijnt te dragen. De Bourgondische memorialist Olivier de la Marche gewaagt van een ziekte van Filips waarbij de artsen het gladscheren van het hoofd hadden voorgeschreven; daarop zou de kaalgeschoren hertog een kortgeknipte pruik hebben gedragen en, voor zijn entourage, zou zijn voorbeeld ‘mode’ geworden zijn. De kroniektekst zelf en de interpretatie ervan in verband met de datering van de portretten is echter zeer problematisch(1).

Zakelijke en betrouwbare gegevens tot het samenstellen van de medische fiche van de verouderende hertog zijn de volgende.

Het bekende sterke gestel van Filips blijkt vanaf 1462 enigermate te zijn aangetast. Gedurende vijf jaren maakt hij telkens slechte winters door, zoals blijkt uit het dagboek van de Bourgondische hofmeesters. Maandenlang duurt dan telkens de ziekte, die een longaandoening schijnt te zijn; in 1462 in Brussel sleepte de ziekte aan van nieuwjaar tot in juli. Eén uitzondering brengt de winter 1463-1464 die Filips te Brugge doorbrengt naar aanleiding van de vergadering der Staten en het uitreden van een kruisvloot te Sluis: op die maanden noteren de hofmeesters geen ongesteldheid(2).

De laatste winter had hem in januari-februari 1467, in zijn paleis te Rijsel weer met ziekte - de oude kwaal? - overvallen. Zijn zoon (en luitenant-generaal) Karel kwam hem daar op 24 februari bezoeken. Hersteld doch verzwakt aanvaardde Filips begin maart de reis naar Brugge waar hij, samen met zijn zoon een aantal ambassades en woordvoerders uit de provinciale Staten zou ontvangen. Die reis Rijsel-Brugge, per trekschuit (barge) op Deule, Leie en Lieve, duurde vier dagen. De hertog scheepte in te Rijsel op 2 maart en vaarde met zijn gevolg over Dulzemonde, Wervik, Menen, Kortrijk, Deinze, Gent en dan over de binnenvaarten naar Damme en Brugge(3).

(1) Dr. Oswald Rubbrecht, L'origine du type familial de la maison de Habsbourg 19-22 (Brussel 1910).

(2) Lenglet du Fresnoy, Memoires de Philippe de Comines (ed. Godefroy) II 173-189 (Parijs 1747). De ‘Notes des Journaux tenus par les Maîtres d'Hotel des Ducs de Bourgogne’ zijn ingelast in een oude Kroniek (1400-1467) van de Franse koningen. Wij noemen het geheel van die ingelaste ‘Notes’ het dagboek van de Bourgondische hofmeesters.

(3) De datering van verblijf en verplaatsing van de hertog is steeds gesteund op het onmisbare werk van H. Vander Linden, Itinéraires de Philippe le Bon, duc de Bourgogne, et de Charles, comte de Charolais. (Brussel 1940; uitg. Kon. Com. Geschiedenis). Het werk heeft uitstekende indices. Verwijzingen naar dit werk worden hier niet verder herhaald. - Overzicht van de verschillende residenties van Filips, zie Bijlage. - Voor Karel de Stoute zie ook P. Frédérix, La mort de Charles le Téméraire 11-15 (Parijs 1966).

Die vaart op Vlaamse rivieren is de laatste reis geworden van de Grote Hertog.

Te Brugge was alles in gereedheid gebracht. Op 5 maart kwam de hertog aan bij de Dampoort waar de schepenen van de stad de attentie hadden gehad ‘te makene eenen steeghere ende een montoor van haute omme mynen voorseiden heere [de hertog] ute zinen scepe te commene’(4).

Uit het feit dat de hertog de dood heeft ontmoet in het Prinsenhof te Brugge moet de betekenis van dit Prinsenhof als residentie van de (bijna vijftig jaar regerende) hertog niet worden overschat. De vraag welke (relatieve) plaats Brugge onder de residenties van Filips heeft ingenomen, willen we hier dan ook niet uit de weg gaan.

Residentie Prinsenhof

Gedurende zijn zeven laatste levensjaren was hertog Filips inzake residentie exclusief ‘nederlands’ geworden. Zijn stamland Bourgondië en zijn hoofdstad Dijon heeft hij, na 1455, niet meer teruggezien. De Lage Landen heeft hij alleen nog éénmaal verlaten gedurende een paar maanden om een familiale en feodale plicht te gaan vervullen: om namelijk in 1461 te Reims de kroning (15 aug.) en te Parijs de blijde inkomst van Lodewijk XI bij te wonen.

De lievelingsresidentie van de ‘huiszittend’ geworden hertog was Brussel. Daar had hij zelf het paleis op de Koudenberg met park en warande vergroot en uitgebouwd; ook op het nabijgelegen kasteel van St.-Joost-ten-Node hield hij gaarne recepties. Van zijn vijf laatste levensjaren brengt hij er in totaal drie te Brussel door; gedurende de jaren 1462 en 1465 heeft hij zijn Brabantse hoofdstad feitelijk niet verlaten.

Op de tweede plaats komt het duo Hesdin-Rijsel: Hesdin, zijn Artesisch kasteel-en-park op de Canche, en Rijsel, de stad van zijn Rekenkamer en van de Gouden Fazant, waar de hertog vanaf 1463 gaarne verbleef in het nieuw ingerichte Palais Rihour. Op het totaal van 65 maanden (1462-67) zijn er 14 op Hesdin-Rijsel ingeschreven.

Als residentie komt Brugge in die jaren 1462-1467 op de derde plaats, met een goede elf maanden. De hertog verblijft in het Brugse Prinsenhof:

in 1463:	van 22 febr. tot 5 juli;
	van 16 nov. tot 31 december;

(4) Gilliodts, Inventaire V 461.

in 1464:	van 1 jan. tot 15 februari;
	van 13 tot 31 mei;
in 1467:	vanaf 5 maart (Sterft 15 juni).

Het zijn feitelijk de politieke onderhandelingen van de hertog met gezanten en grote heren uit binnen- en buitenland[5] die hem, na jarenlange afwezigheid, in 1467 naar de meest kosmopolitische en funktioneel best gelegen stad van zijn Lage Landen hadden teruggebracht.

Voor medische verzorging was de hertog aangewezen op zijn (met hem meereizende) lijfartsen, op de medici van de tijdelijke residentiestad en desgevallend ook op befaamde medici die van elders werden bijgeroepen.

Medische verzorging

De hofstaat van de hertog voorzag vanaf 1437 het volgende bezoldigde medisch personeel: 1° twee dokters (physiciens) met elk 3 paarden en 2 knechten; 2° een chirurgijn (wond- en beenheler) ook met 3 paarden en 2 knechten. De chirurgijn had als helper een tweede meester met 2 paarden en 1 knecht[6].

Verscheidene befaamde artsen uit de Lage Landen worden als lijfartsen van de hertog genoemd:

Hendrik van Zwolle, die de prins meermaals te Rijsel kwam bezoeken[7];

Eustache Cailleu († 1452), kanunnik en proost van St.-Pieters te Rijsel[8];

Jean Avantage van Etaples († 1456), had de medicijnen gestudeerd te Mantpellier en bleef, als proost van Rijsel en ook als bisschop van Amiens, de Eerste Medicijn (en raadsheer) van de hertog[9];

Jacques Desparts van Doornik († 1458), doctor in de medicijnen en kanunnik-thesaurier van het kathedrale kapittel van Doornik, tevens raadsman en ambassadeur van de hertog[10].

Al die befaamde kanunniken-medici, die de hertog jarenlang hadden bijgestaan, waren echter reeds gestorven toen Filips zijn zware ziekte in 1462 te Brussel doormaakte.

(5) De Divisiekroniek (ed. 1517) f. 112 legt nadruk op die ‘dachvaert beroepen in die stede vander Sluys in Vlaenderen’, en vooral op de pogingen van Filips om de hertog van Kleef en Adolf van Gelre met elkaar te verzoenen.
(6) Annales Emulation 28 (1876) 16.
(7) A. Faidherbe, Les médecins et les chirurgiens de Flandre avant 1789, p. 150 (Rijsel 1892).
(8) E. Hautcoeur, Histoire... de Saint-Pierre de lille II 446 (Rijsel 1896).
(9) Faidherbe a.w. 149-150. Hautcoeur a.w. II 444.
(10) Ch. Vos, Les dignités de l'ancien chapitre de N.D. à Tournai I 385-390 (Brugge 1898). - J. Weale in La Flandre I (1868) 354-371.

Wie waren de artsen die de hertog in zijn uiterste krisis in 1467 te Brugge hebben bijgestaan? Van één enkele onder hen is de naam bekend: Roeland Scrivein (Scribanus), deken van het St.-Donaaskapittel, raadsheer en medicus van de hertog(11). Deken Scrivein moet ook, met de andere lijfartsen, de dissectie en de balseming van het lijk hebben geleid.

De kroniek gewaagt nergens van geestelijke bijstand aan de stervende. Die bijstand was echter allerminst een probleem daar een hofkapelaan aan de persoon van de hertog gehecht was, en zeker één van de dokters ook priester was, en daarenboven de bisschop van Doornik, Guillaume Filastre, kanselier van het Gulden Vlies, nooit ver van het Hof verwijderd was.

Laatste ziekte en dood

In zijn persoonlijk appartement van het Prinsenhof, kant Moerstraat met uitzicht op het binnenhof, heeft de hertog gedurende zijn laatste weken immer voort gedeputeerden en gezanten ontvangen. De Staten van zijn provincies in Algemene Staten werkelijk bijeen te krijgen: dat was zijn droom die, meende hij, werkelijkheid aan 't worden was, toen in die vrijdagnacht van juni een fatale krisis hem kwam overvallen.

Over de ziekte, de laatste uren en de dood van hertog Filips te Brugge heeft een van de aanwezige hofdienaars daags na de dood een uitvoerige brief geschreven naar de proost en schepenen van de stad Rijsel. Poly Bullant, de briefschrijver, was geboortig van Lons-le-Saunier in het Franche-Comté (Jura) en jarenlang gehecht aan de hertog als kamerdienaar. Na de dood van zijn meester is hij, in 1468, poorter van Rijsel geworden(12).

Sedert zijn overkomst naar Brugge (5 maart) scheen de hertog zich van zijn winterkwaal goed te herstellen. Hij was opgeruimd en aktief, blijkbaar in goede konditie. Op 16 april was hij met zijn gevolg naar het Huis Cranenburg gegaan om er vanuit een venster het steekspel van de Witte Beer op de Grote Markt bij te wonen(13). Niemand vermoedde dat dit zijn laatste openbaar optreden zou zijn...

De krisis kwam heel onverwacht. Laat in de nacht van 12 juni, zo schrijft Bullant, werd de hertog plots door een felle keelontsteking aangetast. Hij dreigde in de fluimen te verstikken; de arts kwam tussen ‘met de hand in de keel’ om de zieke te ontlasten, die met een bestendige hoge koorts en aanhoudende beklemming bezwaard was.

(11) J.F. Foppens, Compendium... S. Donatiani Brugensis, p. 82 (Brugge 1731). - Gailliard, Bruges et le Franc II 460.

(12) De brief is afgedrukt bij Lenglet du Fresnoy a.w. II 607-608: Preuves des Mémoires de Philippe de Comines n° 96.

(13) Gilliodts, Inventaire V 462. Despars, Cronycke III 578.

De hofmeester spreekt van een ontsteking met veel fluimen ‘vallende uit de hersenen op de keel’; de patiënt kon niet meer slikken. Twee dagen lang duurde die vrij ernstige toestand, die door de artsen nog niet als hopeloos werd beschouwd; na die krisis van 48 uren begon de doodstrijd die 12 uren aansleepte.

Die beschrijving van kamerdienaar Bullant wijst, naar het oordeel van moderne geneesheren, niet op een hersenbloeding (zoals werd beweerd en herhaald), doch in de richting van een pneumonie met bijkomend akuut watergezwel(14).

De dood van de hertog is ingetreden de maandag 15 juni, te negen uur 's avonds.

Eerst op die maandag, 's morgens, waren renboden uitgezonden naar de hertogin en naar erfprins Karel.

Hertogin Isabella, die resideerde in het kasteel van La Motteau-Bois (Hout van Niepen) bij Hazebroek, vernam de maandagavond dat haar gemaal in stervensnood verkeerde. Met haar gevolg bereikte ze Brugge de woensdag, toen het lijk in het Prinsenhof reeds gebalsemd en gekist was.

Karel verbleef te Gent sedert meer dan een maand. Hofmeesters en artsen blijken de fatale ontwikkeling van de ziekte eerst laat te hebben erkend. Feit is dat Karel eerst de maandag - toen de doodstrijd was ingetreden - uit Gent werd ontboden. Hij bereikte het Prinsenhof een paar uren voor de dood van zijn vader(15).

Ook de bisschop van Doornik, kanselier Filastre, kwam laat, te laat zelfs. Het rouwbeklag rond het sterfbed was reeds druk aan de gang toen hij daar binnenviel en het teken gaf tot vernieuwd weeklagen.

In het stadsleven was de verrassing volkomen, door niets was het volk op dàt nieuws voorbereid. De overheden hadden niet eens de gebruikelijke processie-generaal kunnen inrichten ‘omme de ghesonde van onsen gheduchten heere’, zoals ze wel hadden gedaan vijf jaar tevoren, in 1462, toen Filips zijn zware ziekte doormaakte te Brussel: niet minder dan zes processies waren toen door de straten van Brugge getrokken, en de beste predikanten uit de bedelkloosters hadden daarbij sermoenen gehouden, om de genezing van de prins te bekomen(16). Het ontstellende nieuws werd nu in de ‘ghebotveys-

(14) Dr. L. Lemaire, La mort de Philippe le Bon, duc de Bourgogne, in Revue du Nord I (1910) 321-326. De auteur publiceert de brief naar het origineel uit het Rekenhof van Rijsel; de uitgave naar hetzelfde origineel in 1747 (Lenglet du Fresnoy) was hem onbekend.

(15) De kroniekschrijvers hebben de aankomst van prins Karel bij het sterfbed van zijn vader tot een melodrama uitgewerkt dat historisch niet gefundeerd is.

(16) E. Gailliard, De processiën-generael en de hallegeboden te Brugge, p. 1097-1098 (Gent 1912; VMAcad.). Gilliodts, Inventaire V 435. - Volgens de Exc. Cronike f. 130 ging op de woensdag een (uitzonderlijke!) processie uit ‘omme te biddene over die siele vander Hertoghe Phelips’.

tere' van de Halle afgekondigd en ook wel door de stad uitgeklonken. Mogelijk werd die tribune met rouw behangen, zoals te Aalst waar het bekende gebiedhuis door de schepenen 'in de rouw gestoken' werd[17].

De kamerdienaar is nu verder, in zijn brief, ook de beste getuige voor de behandeling van het lijk, in voorbereiding tot de uitvaart die op de volgende zondag (21 juni) zou plaats vinden.

Autopsie en balseming

Het lijk van de hertog werd op het bed gelaten, liggend tussen witte lakens, en met een zwarte muts op het hoofd, heel de nacht, en de volgende dag tot drie uur na de noen. Het gelaat bleef vriendelijk maar was uiterst bleek ('il avoit le visage a demy riant, mais... fort apali'.) 'Alle die werelt die wilde' mocht de dode in het Prinsenhof gaan bekijken, en de volkstoeloop was zeer groot. (Exc. Cronike f. 130).

De dinsdagavond werd het lijk 'geanathomiseerd', d.i. geopend voor de balseming.

Merkwaardig is het relaas van de autopsie dat door onze ooggetuige, kamerdienaar Bullant, naar de schepenen van Rijsel werd overgeseind. De artsen en surgijnen onderzochten niet alleen de ingewanden en het hart, ze besloten ook de schedel te openen. Als oorzaak van de ziekte en dood veronderstelden immers de meesten onder hen een 'apostume' (ettergezwel) in de hersenen.

De tekst van Bullant is een echt medisch bulletin van de ontleding. Toestand van de organen: de lever was zuiver en klaar; de milt, alsook een deel van de long, heel bedorven en aan stukken; het hart klein en lief, 'le plus beau que l'on vit oncques'; twee vingers vet op de ribben getuigden dat de krachten van de hertog geenszins waren opgebruikt. Bij de opening van de schedel ('la teste en deux pieches') kwamen volkomen gave hersenen te voorschijn. De hypothese van een hersengezwel hield niet langer stand.

Bullant schreef zijn brief de dinsdagavond. De speciale koerier vertrok 's anderendaags in de vroegte, en na de noen namen de schepenen van Rijsel kennis van bovenstaande bijzonderheden.

Bij de balseming werden vorsten en prinsen meestal 'driedelig' behandeld[18]. Die klassieke driedelige splitsing werd op het stoffelijk overschot van de hertog toegepast. Toen Isabella van Portugal 's anderendaags in het Prinsenhof aan-

(17) F.J. De Smet, Description de la ville d'Alost 143 (Aalst 1852).
(18) Biekorf 1963, 321-328 (Harten in lood).

kwam, vond zij er alles afgewerkt en gesloten in drie loden kisten. De grote kist, inhoudende het lichaam, bestemd voor de Kartuize van Dijon. Een kleinere kist met het ingewand, die in de St.-Donaaskerk te Brugge zou worden bijgezet. De derde loden kist met de hart-urne: de bestemming ervan moest nog door hertog Karel worden aangeduid.

Uitvaart in de St.-Donaaskerk

De uitvaart, gehouden in de St.-Donaaskerk op zondag 21 juni, werd uiteraard een van de grootste rouwplechtigheden die in de kronijk van Brugge en in de annalen van de hertogen beschreven staan(19).

De lijkstaatsie van het Prinsenhof naar de kerk werd ingeleid door een gesloten stoet van viermaal vierhonderd mannen in zwarte tabbaarden, dragende elk een brandende toorts met het wapen van de hertog. Een van die groepen bestond uit vierhonderd leden van het hofpersoneel van de hertog; de andere groepen waren door de stadsmagistraat, de ambachten en de magistraat van het Vrije samengesteld. Aanwezig waren een dertigtal bisschoppen en abten, een aantal ridders van de Gulden Vliesorde en edellieden bij de macht, alle ‘gheslooft inden rauwe’ en brandende flambouwen dragend. De kerk zelf was geheel behangen met zwart fluweel en laken, en daarop ontelbare wapenschilden van de hertog.

Indrukwekkend was de lijkkist. Over de kist, die door ridders gedragen werd, hing een baarkleed uit goudlaken, vallend tot op de grond. Op dit kleed lag een kleinere pelder, eveneens uit goudlaken, en daarop het vergulde zwaard van de hertog: zo noteerde de wapenheraut van het Gulden Vlies. Vier ridders hielden de tippen van de grote pelder(20).

Het enige legitieme kleinkind van de hertog, dochter van zijn enige legitieme zoon, de alsdan tienjarige prinses Maria van Bourgondië, was op de plechtigheid niet aanwezig.

Voor meer bijzonderheden over dit vertoon mogen we hier verwijzen naar de kroniekschrijvers (Du Clercq, Exc. Cronike, en na hen Custis, De Bramante) die over de praal van de uitvaart zeer uitvoerig zijn, terwijl ze over de ziekte en dood van de prins weinig of niets weten mede te delen.

Bijzetting en translatie

De grote hertog is, in de postume geschiedenis van zijn stoffelijk overschot een wat ingewikkeld drieledig geval.

(19) Zeer uitvoerig bij J. Du Clercq, Mémoires (ed. Buchon) 141-145 (= Monstrelet t. XV; Parijs 1827). Exc. Cronike f. 130. Custis, Jaerboeken van Brugge II 129-131.

(20) Relaas van Antoine de Beaulaincourt, roi d'armes de la Toison d'Or, in Bull. Antiquaires Morinie VII (1882-86) 320.

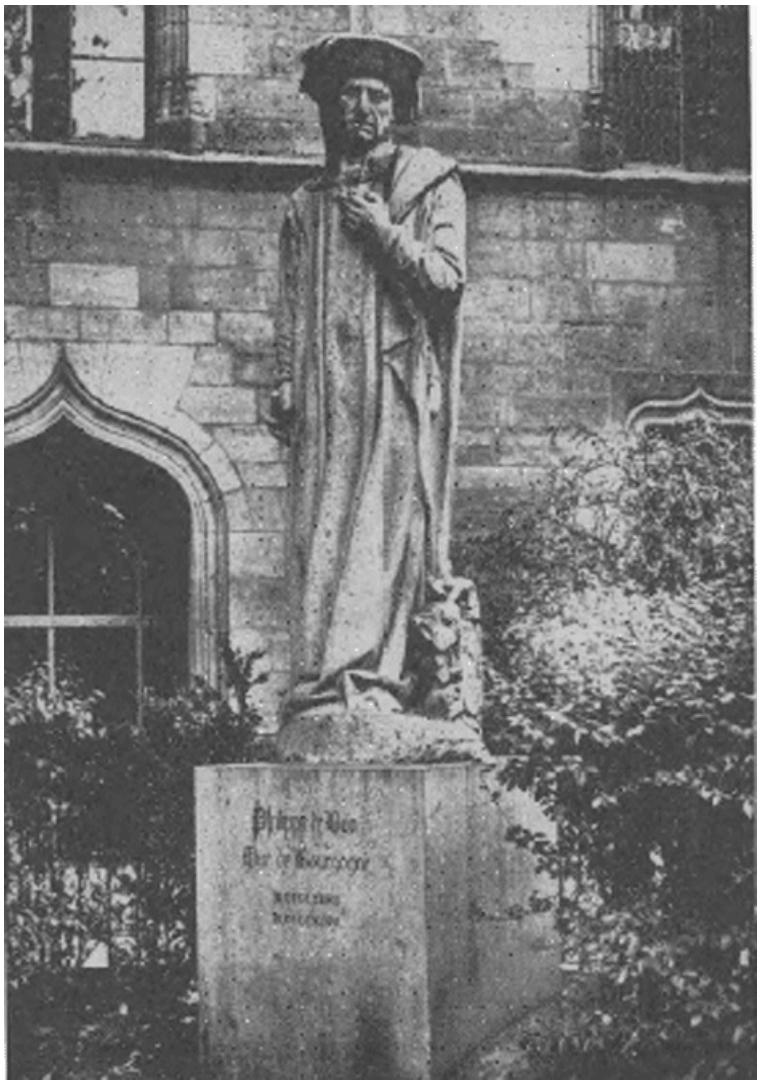

Hertog Filips de Goede
Standbeeld bij het Palais des Ducs in de hoofd- en residentiestad Dijon

In de St.-Donaaskerk bleef definitief de loden ovale kist met de ingewanden. Die kist kreeg een plaats in de zuidmuur van de krypte onder het hoogaltaar. Een platte marmeren zerk werd in de koorvloer ingemetseld als 'memorie' boven die (derderangse) resten van de hertog. Dit alles is met de St.-Donaaskerk zelf in 1798 verdwenen.

De zware kist met het lichaam werd in 1467 eveneens in de krypte onder het hoogaltaar geplaatst. Voorlopig: in afwachting van de translatie naar Dijon, die eerst zes jaar later (nieuwjaar 1474) tot uitvoering zou komen.

Het hart in zijn loden urne heeft een minder heldere geschiedenis. De hart-urne werd bijgezet in de kapel van het Prinsenhof, voorlopig ook, in afwachting dat hertog Karel over de bestemming ervan zou beslissen. De nieuwe hertog had echter op zoveel fronten strijd te leveren tegen levenden dat hij weinig aandacht kon schenken aan de funeraire problemen van zijn dynastie.

Algemeen wordt herhaald dat het hart van de hertog in 1473 in de kloosterkerk van de Celestijnen te Parijs werd bijgezet. Deze kerk was inderdaad een soort begrafeniskerk van de Valois, het stamhuis van de Bourgondische prinsen.

Een andere versie laat het hart van Filips de Goede in 1473 de reis naar Jeruzalem ondernemen. Ook dit stemt overeen met de persoon van de hertog die heel zijn leven lang kruistochtplannen - men denke aan zijn Fazantgelofte in 1454 en de Vlaamse kruisvloot van 1464 - heeft ontworpen. Goethals-Vercruysse weet zelfs (zonder enige verwijzing) te zeggen dat twee minderbroeders uit het klooster van Kortrijk op 2 juni 1473 naar Jeruzalem zijn vertrokken met het hart van de hertog om het aldaar in de 'heilige aarde' te begraven, n.l. bij het Heilig Graf zelf.

De Divisiekroniek (ed. 1517), die over de Bourgondiërs meestal goed ingelicht is, deelt het volgende mede over de translatie van het hart:

'Syn hert wert gesonnen, verchyert wesende mit gout ende silver, bi den bisschop van Atrecht mit groten staet ende familie als hi begeert hadde ende wert begraven tot Jherusalem bi ons heren graft, dat convent ende broeders doterende ende begavende mit grote ghiften ende costliken gaven, want hi dye plaetse in sinen leven sere beminde ende lief hadde'.

Parijs of Jerusalem? De vraag blijft open, en geen archeologisch getuige is heden voorhanden om er een antwoord op te geven. Reeds in de 18e eeuw bood die onzekerheid omtrent de bijzetting van de hart-urne aan de kanunniken van de St.-Donaaskerk een dankbare gelegenheid om de hertogelijke ingewanden-tombe in hun kathedraal te revaloriseren. Na de suppressie van het Annuntiatenklooster werd de aldaar vrijge-

komen hart-urne van Margareta van Oostenrijk in 1785 overgebracht naar de St.-Donaaskerk en er geplaatst in de graftombe van bisschop Christofori nevens het 'hart' van hertog Filips. Vader van deze gedurfde metamorfose was de procureur-generaal Maroucx; aan het Hof te Brussel stelde hij de vlotte oplossing voor: het hart van Margareta te plaatsen nevens het 'hart' van haar illustere overgrootvader. De Habsburgse landvoogden keurden de translatie, die ook 'historisch' door bisschop Brenart werd gepatroneerd, zonder enig voorbehoud goed(21). In de Brugse traditie is het hart van de Grote Hertog archeologisch en voor zeer korte tijd in de plaats van zijn ingewand getreden. Bij de vernieling van de kathedraal in 1798 zijn de twee bourgondisch-habsburgse hart-urnen met hun inhoud verdwenen.

Van de prachtige residenties van de hertog in de hoofdsteden van zijn Nederlandse provincies is heden weinig of niets meer overgebleven. De Bourgondische Prinsenhoven van Brussel, Gent en Brugge zijn alleen nog een naam. Hesdin werd door Karel V zo effen geveegd als Terwaan, in één en hetzelfde jaar. Alleen Rijsel heeft nog een bescheiden stuk bewaard van het Palais Rihour. En het huidige Palais des Ducs te Dijon bezit nog de mooie hoge (toeristische) toren (Tour Philippe le Bon), die de naam draagt van de hertog die hem liet bouwen.

De twee eerste Bourgondische hertogen regeerden samen vijftig jaar over Vlaanderen en werden te Dijon begraven, de twee laatste brachten het samen niet verder dan vijftien jaar. Tussen de twee kunsthistorische graftomben van Dijon en die twee andere praalgraven in de O.L. Vrouwekerk te Brugge bestaat, door een onberekenbare samenloop van omstandigheden, de onbillijke leemte van de Grote Hertog die een halve eeuw het bewind heeft gevoerd en de kunsten bevorderd, en zelf geen spektakulair mausoleum heeft gekregen.

A. VIAENE

Bijlage
Residenties van de hertog 1419-1467

Voor de totale duur van verblijf staat het Hof te *Brussel* aan de spits: de samentelling van de dagen geeft een totaal van ca. 8 jaar. Volledig negatief zijn 10 jaren, volledig positief waren 1462 en 1465.

Op de tweede plaats komt (zonder bijrekening van Hesdin) de residentie *Rijsel* met een totaal van 6 jaar. Volledig negatief zijn 11 jaren.

(21) Over die bijzetting zie Biekorf 1963, 323-324 (met bibliografie).

Brugge bezet de derde plaats met een totaal van 5 jaar residentie, d.i. een goed 1/10 van de regering van de hertog. Volledig negatief zijn 18 jaren, waarin de periodes 1437-1439 en 1452-1454 telkens een onderbreking van 3 jaar vertonen. Het langste stabiele verblijf ligt hier in 1463. De wat langere residentie (ca. 7 maanden) in 1449-1450 werd door talrijke verplaatsingen naar Ieper en St.-Omaars onderbroken. Een verblijf van 4 maanden ligt in 1457-1458; het andere langere verblijf te Brugge werd na 3½ maanden door de dood van de hertog afgesloten.

Gent, de hoofdstad van Vlaanderen, scheen aanvankelijk geroepen te zijn om de belangrijste residentiestad van de hertog in de Nederlanden te worden. Filips verbleef, als graaf van Charolais, te Gent toen zijn vader op 10 sept. 1419 op de brug van Montereau vermoord werd. In Gent zijn feitelijk de titels van hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen op zijn persoon overgegaan. Tot in 1446 komt Filips af en toe in het Gentse Prinsenhof residieren. Met de weerbarstige gemeente ontstaat dan een breuk die in een volstrekte afwezigheid van 11 jaar (1447-1457) ligt uitgedrukt. Feitelijk is er na 1447 van residentie geen sprake meer. De hertog komt nog slechts éénmaal, in juli 1458, voor een drietal weken naar Gent. Op doorreis van Brussel naar Brugge is hij er - in 1461 en 1463 - nog tweemaal afgestapt. Tot die drie doorreizen heeft zich, gedurende de 20 laatste jaren van zijn regering, de aanwezendheid van de hertog in Gent beperkt.

Appoort

In de disrekening van Lichtervelde 1615-1616 staat onder de ontvangsten van de dis: ‘Ontfaen van godtspennynghen den gheheelen jaere ende den tyt van deze rekenynghe de sommen van’ (niet ingevuld) en onmiddellijk er onder:

‘Anderen ontfanck van *appoorte.*

Ontfaen van *appoorte* ende ghegheven uuyte napt binnen den voorengheheelen jaere al naer den verclaerse vanden hantbouck vanden ontfanghere ende affirmatie van zyne bystaenders de somme van 49 p. 6 s. 6 d. par.’

De term *appoort* werd onlangs toegelicht door A. Viaene in Hand. soc. d'Emulation (1966, 87-101). De vermelding uit Lichtervelde heeft wel dit eigenaardige dat het hier een offergave ten voordele van de *dis* betreft, en dat het citaat van Lichtervelde, voorlopig althans, het laatst bekende is. De tot hiertoe laatst bekende vermelding was van Zarren uit 1603.

L.v.A.

Rouwdienst voor hertog Filips de Goede te Kortrijk 1467

Filips de Goede, graaf van Vlaanderen en hertog van Bourgondië, overleed te Brugge op maandagavond 15 juni 1467 ‘naer dat hy tlandt ende graefscip van Vlaenderen in allerande magnanimiteit, duerluchtigheit ende vertueusheit xl. (!) jaer ix. maenden ende v. daghen lanck zeer wel ende lovelick ghegouverneert ende gheregiert hadde’ (N. Despars, in zijn Chronijcke van den lande ende graefscepe van Vlaenderen). De volgende zondag werd met grote plechtigheid de uitvaart gecelebreerd in de Sint-Donaaskerk.

Nog dezelfde maand werd te Kortrijk in de kapittelkerk van O.L. Vrouw een plechtige rouwdienst gevierd. Dat het kapittel eraan hield zodra mogelijk en met grote luister die plechtigheid te doen plaats grijpen, was zeer logisch. Innig waren steeds de betrekkingen tussen het kapittel en de hertogen. Ze waren immers de opvolgers van Boudewijn IX, de graaf van Vlaanderen, die in 1199 kapittel en kerk had gesticht, en ze hadden zoals al de leden van de Vlaamse dynastie het voorrecht tien van de twaalf kanunniken van het kapittel ter benoeming te mogen voorstellen.

Gedurende de bijna achtenveertig jaren dat hertog Filips regeerde werden dan ook vele ambtenaren en hovelingen van zijn hof, of verwanten ervan, tot kapitteldeken verkozen of tot kanunnik aangesteld. Wat de dekens betreft, Zeger Crommelin (1390-1431) werd tijdens zijn dekenaat raadsheer van hertog Jan zonder Vrees, Willem van Heule (1431-1444) is menigmaal bemiddelaar tussen Filips de Goede en de steden, Frans van Gent (1444-1461) en Jean de Neufvillette (1461-1487) zijn reeds voor hun benoeming tot deken, raadsheer van Filips de Goede en blijven gedurende hun dekenaat te Kortrijk, in dienst van de hertog[1].

Wat de kanunniken betreft, volstaat het te wijzen op enkele, die een voorname functie uitoefenden onder de regering van hertog Filips.

Antoine Haneron, die in 1434 rector wordt van de Leuvense Universiteit, is de afgevaardigde van de Universiteit bij de hertog. In 1439 bekomt hij te Kortrijk een hertogelijke prebende. Hij is 's hertogs rekwestenmeester en wordt precepteur van Karel de Stoute.

(1) Bij het opmaken van deze kleine studie, mochten we gebruik maken van de goed gedokumenteerde licentiaatsverhandeling van E.H. J. Vindevoghel, aangeboden aan de Leuvense Universiteit in 1962: Dekens en Kanunniken van het Lieve-Vrouwe-Kapittel te Kortrijk van 1400 tot 1481. We betuigen hem dan ook onze oprechte dank.

Edmond Munier was, vooraleer hij te Kortrijk 1450 een hertogelijke prebende verkrijgt, aalmoezenier van de hertogin.

Die reeks kan voortgezet worden, doch we beperken ons om nog te wijzen op de twee kanunniken, die in de rouwdienst als assistenten van de celebrerende deken optraden. Raso of Erasmus van den Keythulle was de zoon van de bekende kanunnik Jan van den Keythulle, die nooit een hogere wijding ontving. Deze was secretaris van hertog Jan zonder Vrees en lid van de hofraad van hertog Filips. In 1438 ontvangt Raso een hertogelijke prebende te Kortrijk. Over hem en de volgende kanunnik wordt verder uitgeweid. Johannes Ponchon, die jaren lang een zeer bedrijvige rol vervulde in het kapittel, werd niet door de hertog voorgedragen tot de benoeming in het kapittel. Hij verwierf een bisschoppelijke prebende. Op 21 juni woonde Ponchon, samen mét kanunnik Andreas Bieze, een Bruggeling, de plechtige lijkdienst van de hertog te Brugge bij.

Op welke dag te Kortrijk de rouwdienst voor de hertog werd opgedragen, kan niet bepaald worden. De bijzonderheden die we ontlenen aan de *Computus prebendarum* of de Rekeningen van de prebenden, werden aldaar opgetekend onder de uitgaven die gedaan werden in de maand juni. Het staat dus vast dat kort na de plechtigheid te Brugge, in de kapittelkerk te Kortrijk de rouwdienst werd gehouden. Die uitgaven werden gedaan, op bevel van de kapittelheren, door kapelaan Otto van de Venne.

De rouwdienst werd opgedragen door deken van het kapittel Jean de Neufvillette. Deze was, zoals gezegd, sedert jaren raadsheer van hertog Filips. Hij was van adellijke afkomst en bezat leengoederen te Neufvillette, een gemeente in Artezië (nu departement Pas-de-Calais). Hij was licentiaat in het burgerlijk recht. Priester gewijd, werd hij kapelaan van de hertog. Als pastoor van Rumbeke wordt hij in 1455 vermeld. Door een privilege van de kapel van het paleis van de hertog wordt hij echter van residentie aldaar ontslagen. Tot deken van het Kortrijks kapittel wordt hij verkozen door de negen aanwezige kanunniken, op 26 mei 1461. Zijn dekenaat is gekenmerkt door zijn pogingen om sommige hervormingen in het kapittel door te voeren, pogingen die niet alle slaagden, gezien de hardnekkige weerstand van de meeste kanunniken. Op cultureel gebied valt er heel wat te noteren onder het bestuur van de Neufvillette. Heel wat werken worden uitgevoerd niet enkel tot het verfraaien van de kapittelkerk doch ook tot de luister van de liturgische diensten. Ook onder hertog Karel de Stoute zou de Neutvillette de functie van raadsheer bekleden. Hij overleed op 2 maart 1487 (n.s.). Zijn tamelijk geschonden ronde grafzerk werd bij de herstellingswerken van de kerk in het koor van de kerk teruggevonden en werd ingemetst in de kleine noorder-

kruisbeuk. Voor het celebreren van de rouwdienst in juni 1467 ontving deken de Neufvillette 12 schellingen.

De deken werd geässisteerd door de kanunniken Raso van de Keythulle en Johannes Poucon.

Raso van den Keythulle werd te Gent geboren uit een adellijk geslacht. Reeds repten we een woord over zijn vader. Deze zou op het einde van zijn leven uit het kapittel treden. Alhoewel hij een 'diakonale' prebende ontvangen had, zou hij, door dispensatie, nooit een hogere wijding ontvangen. Na zijn uittreden uit het kapittel, zal hij zijn onwettige verhouding in orde brengen en huwt hij met de edele Gentse Elisabeth Hoebins, waarvan hij acht kinderen had, waaronder Jan en Raso, die beide kanunniken zouden worden te Kortrijk. Raso volgde in 1438 zijn broer Jan als kanunnik op. Hij was magister in de Artes van de Universiteit van Keulen. Na een zeer bedrijvige aktiviteit als kapittelheer overleed hij in 1475.

Groot was ook de bedrijvigheid van kapittelheer Johannes Ponchon. Hij was priester en dankte zijn prebende aan de bisschop van Doornik. In de moeilijkheden die zich voordeden in het kapittel tussen deken de Neufvillette en de kapittelheren, is hij niet zelden de woordvoerder van die heren. Uit de vele teksten waarin hij vernoemd wordt, blijkt dat hij niet onder de zachtmoedigen mocht gerekend worden!

Voor hun assistentie bij de rouwdienst ontvingen Keythulle en Ponchon elk 4 schellingen.

Twee kapelanen van het kapittel, die het zangkoor vormden, werden beloond met elk 2 schellingen. De vier koralen of misdieners, die kandelaars droegen of de wierook moesten aanbieden, ontvingen elk 12 deniers.

Veel was, zoals gebruikelijk op zulke hoge diensten, werd verbruikt, namelijk 59 pond. Die kaarsen, die 6 schellingen het pond kostten, waren geplaatst binnen en buiten het koor van de kerk, aan de kerkpilaren, boven de kerkdeuren (de deuren die naar het koor leiden?) en boven de katafalk. De hoogste post in die rekening was het gebruikte was. De kostsom beliep 16 pond par. Naderhand werd het overblijvende was verkocht aan de kerkfabriek van het kapittel, namelijk 49 pond, en dit aan de prijs van 15 schellingen het pond. Men bemerke het verschil in prijs! De heren van het kapittel wonnen er nog een goede stuiver bij.

Zwart rouwlaken werd geplaatst of gehangen in het koor, op de katafalk en op de lezenaar. Ook de altaartafel van het hoogaltaar werd met een zwart rouwkleed bedekt. Op de katafalk werden twee ellen wit laken in de vorm van een kruis gelegd. Aan de ambachtsman, die met die taak belast werd, schonk men 'uit hoofsheid' 5 schellingen.

Een post die opvalt in die rekening is ongetwijfeld de 4 pond

en 13 deniers, die geschonken werden aan de 30 priesters van de kapittelkerk, die gedurende de rouwdagen een mis voor de overleden hertog opdroegen. We mogen eruit besluiten, dat al de kapelanen die aan de kapittelkerk gehecht waren om een of andere kapelnij (er waren een goed twintigtal kapelnijen), de vicarii of plaatsvervangers van de kanunniken, alsook de kanunniken-priesters een mis celebreerden. Elke celebrant ontving 3 schellingen.

Naar goede gewoonte werd een grote som uitgespaard, namelijk 15 pond, voor de pitantia of traktatie na de dienst aan de heren aangeboden.

Voor deze rouwdienst werd ook beroep gedaan op de priesters van de parochie Sint-Maartenkerk, kerk waarvan het kapittel het patronaatsrecht bezat. Voor de traktatie van die geestelijken, die de vespers en de mis bijwoonden, werd 3 pond uitgegeven.

Op de dinsdag en de woensdag van deze week werden door de 'clocman' de klokken van de kerk geluid. Mogen we uit deze post besluiten dat de rouwdienst plaats greep op de woensdag, die volgde op de begrafenisdienst te Brugge, namelijk op 24 juni?

Een deel van de kerk, wellicht onder de katafalk en errond, werd met stro belegd, gewoonte die nog eeuwen lang in Vlaanderen in gebruik zou blijven.

Ten slotte werden ook de kosters en de roededrager een beloning toegekend, uit hoofsheid[(2)].

In augustus reeds werd door de fabricator (kerkmeester) van het kapittel bevel gegeven aan timmerman Jacob Ovin de maat te nemen van de nissen, in de Gravenkapel van de kerk, waarin de portretten dienden geschilderd te worden van hertog Jan zonder Vrees en van hertog Filips. Die maat moest naar Brussel gestuurd worden, omdat wellicht beroep werd gedaan op een Brusselse schilder om die taak op zich te nemen. In feite werden de portretten van beide hertogen, alsook van de drie volgende vorsten (hertog Karel de Stoute, aartshertog Maximiliaan en zijn gemalin en koning Filips de Schone) eerst geschilderd in 1507[(3)].

J. DE CUYPER

(2) In deze studie verwezen we niet naar de artikels die verschenen in verband met de geschiedenis van het Kortrijks kapittel. Een degelijke, wellicht volledige bibliografie over die geschiedenis verscheen in 'De Leiegouw', dl. VIII (1966), blz. 37-54, in het bijzonder blz. 37-42.

(3) Rekeningen van de Kerkfabriek van het kapittel van Kortrijk (Archief O.-L.-Vrouwekerk Kortrijk), dl. III, 1507, blz. 7. 'Item pro depictione ymaginum quinque comitum Flandrie in capella sanctae Catherine scilicet Johannis, Philippi, Caroli, Maximiliani ac uxoris sue Marie ac Philippi regis Hyspanie, qualibet ymagine pro x lib. par. faciunt I (50) lib. par.'

Bijlage
Uit het archief van de Kortrijkse Kapittelkerk

Uittreksels uit de Rekeningen van de prebenden van het Kortrijks kapittel, dl. IV, voor het jaar 1466-1467. Uitgaven gedaan in juni 1467, bladzijde 10.

Item pro exequiis domini quondam Philippi ducis Burgondie comitis Flandrie, per dominos celebratis, exposui ego Venne de mandato dominorum:	
Primo domino decano missam celebranti et officium peragenti xii s. par.; Keythulle et Ponchon ministris altaris, cuilibet iiii s. par.; pro duobus capellanis chorum tenentibus, cuilibet ii s. par.; quatuor choralibus indutis ad thus et candelas, cuilibet ii s. par.; valent	xxviii s.par.
Item pro lix liberis cere ad vi s. libera, illuminatis et positis infra et extra chorum ad pilaria neenon supra funus ac januas ecclesie numero xxviii ac arcius (?) parvis cerris appositis, valent in tot	xvi lib.par.
Item Galtero Neerinc pro panno nigro dicto choro ac funeri et pulpito ac tabule magni altaris apposito et pendenti, necnon duabus ulnis panni albi pro cruce funeri supra posita, concesso in curialitate	vs.par.
Item xxx presbiteris huius ecclesie missam diebus exequiarum ex precepto dominorum, cuilibet iii s., valent	iiii lib.xiii d.p.
Item pro pitantia chori huius ecclesie	xv lib.par.
Item presbiteris sancti Martini interessentibus vesperis et misse exequiarum pro pitantia	iii lib.par.
Item clocmanno huius ecclesie pro pulsationibus diebus martis et mercurii prout ad tantas decet exequias	v lib.par.
Item pro octo bondis straminum	iiii s.par.
Item custodibus pro laboribus et penis habitis in curialitate	xvi s.par.
Item vergifere ecclesie pariter in curialitate	vi s.par.

Uittreksel uit de Rekeningen van de Kerkfabriek van hetzelfde kapittel, dl. II, voor het jaar 1467-1468, uitgaven gedaan in juli 1467, bl. 8.

Primo pro xlix. liberis cere proveniente (sic) de exsequiis domini ducis erga dominos empte ad quinque solidos libera xii lib. v.s.

Uittreksel uit dezelfde rekening, uitgaven gedaan in augustus 1467, bl. 8.

Item Jacobo Ovin operanti in capella beate Katherine pro mensura mittenda Bruxelle locorum in quibus debeant pingi domini duces Johannes et Philippus vi s. vi d.

(De rekeningboeken waaruit deze uittreksels genomen werden, behoren tot het Archief van de O.-L.-Vrouwekerk te Kortrijk.)

Grafschrift

Ziet hier leyt Steven van der Stappen
die dronken doodviel van de trappen.
Zo gy u, dronkaarts, niet bekeert,
zo wordt gy ook geattrappeert.
1683

De Kortrijkse waterdokteur en de cholera van 1866

Halverwege juli 1866 werd te Brugge het eerste geval van cholera officieel vastgesteld. De ziekte was in augustus van 1865 te Parijs gesignaleerd geweest en had zich over Engeland, Nederland en België vrij vlug verspreid. In onze gewesten nam de besmettelijke ziekte een onrustbarende uitbreiding maar, in vergelijking met de provincies Antwerpen en Brabant, waren de sterfgevallen in West-Vlaanderen eerder matig(1). Toch stierven er te Brugge alleen tussen 13 en 27 juli 1866 achtenvijftig 'cholerieken', hetzij gemiddeld vier per dag. De maand augustus bracht geen beternis, integendeel. De stedelijke en provinciale gezondheidscommissies stelden alles in het werk om de haarden van besmetting op te sporen en de ramp naar bestvermogen in te dijken.

De menslievende dokter Vander Plancke bestreed te Kortrijk met zijn watertherapie de cholera met succes(2). Zijn zelotenijver voor de nieuwigheid van de Silesische landbouwer Vincenz Priessnitz, deed hem in september van het berucht cholerajaar naar de pen grijpen. Hij stuurde een uitvoerige brief op, o.m. aan 'De Standaerd van Vlaenderen'(3). Die brief is belangrijk omdat hij uitvoerig de zienswijze geeft van de Kortrijkse waterdokteur over de aard van de cholera, alsmede een gedetailleerde beschrijving van de heilbrengende waterbehandeling. Merkwaardig is tenslotte ook de verantwoording van zijn watertherapie, waarvan hij een korte historiek geeft. Hij zou, blijkens zijn brief, reeds in 1832 de hydrotherapie te Kortrijk hebben toegepast, dus lang voor 1840, het jaar van zijn eigen genezing te Gräfenberg(4).

J. GELDHOF

(1) Volgens 'De standaerd van Vlaenderen' 4 sept. 1866 was de toestand in ons land als volgt:

Provincie	*datum*	*Choleralijders*	*sterfgevallen*
Antwerpen	tot 21 aug.	6956	3575
Brabant	tot 18 aug.	6597	4034
W.-Vlaanderen	tot 7 aug.	665	402
O.-Vlaanderen	tot 21 aug.	5905	3426
Henegouwen	tot 20 aug.	4230	1581
Luik	tot 15 aug.	4919	2787
Limburg	tot 17 aug.	131	57
Luxemburg	tot 19 aug.	1084	577
Namen	tot 19 aug.	574	250

(2) Zie Biekorf 1966, blz. 80 en 145, alsook Biekorf 1930, blz. 178.
(3) Zie 'Standaerd van Vlaenderen' 53e jaer, Nr 113, zaterdag 22 september 1866, blz. 2.
(4) Vgl. Biekorf 1966, blz. 145 waar de auteur meent dat Vander Plancke eerst na 1840 te Kortrijk optrad met zijn kompressen (Priessnitzumschläge).

Bijlage

Brief van Dr. Vander Plancke aan de redactie van 'De Standaerd van Vlaenderen'

Kortrijk, den 19 september 1866

Aen den Heer Opsteller van den Standaerd, te Brugge Mynheer,

Ten voordeele der waerheid en van 't lydend menschdom, gelieft de volgende woorden door uw Nieuwsblad kenbaer te maken.

In den cholera ziet men, met de zelve middels, den eenen sterven, den anderen genezen.

Ik hoor zeggen: 'De Docteurs, in 't algemeen, staen stille voor die wondere ziekte.'

Men schryft, men zoekt middels, en men blyft in de onzekerheid. Ik heb noch onlangs een boekske gelezen dat geheel en gansch in onzekerheid sluit.

My dunkt nogtans dat ik wel weet wat dat die ziekte is, en hoe zy moet genezen. Het is een vergif, een fenyn, of vergiftiging dat de ingewanden ontstelt, ophitst, ontsteekt, en alzoo byna al het vocht en de warmte van het lichaem daer naer toetrekt. Van daer komt het dat het gene de zieken onder en boven verliezen zoo waterachtig is; van daer komt het dat het bloed verdikt en schynt als uit te droogen, niet meer en vloeit, aen het herte verstopt, en dat de zieken krampen krygen, en blauw worden, en versmachten; zy verstyven uitwendig, en zy branden inwendig.

Maer nu is het de groote zaek van dat fenyn te vernietigen, te doen uitkomen, den brand te blusschen, en het bloed te doen vloeijen, door zijn verloren vocht weder te geven en aldus de levens warmte te herstellen.

Voor dit al moet men koud, versch gepompt of geput *water drinken* of beter in gieten, niet by glazen, maer by pinten, seulen, eemers of hakers, gelyk of gy zeggen wilt.

1. *Om het vergif uit te langen.*

Een voorbeeld: neem een lepel *vitriool:* als gy hem uitdrinkt, gy brandt doodelijk uwe keel, uwe maeg, enz.; maer langt hem uit in eenen stoop water, gy zult daer van drinken zonder leed. Van de gelyke, langt het vergif uit in uwe maeg en buik, het zal zoo niet meer branden, noch zyne doodelijke uitwerking te wege brengen.

2. *Om veel te kunnen spuigen* (zelfs al onder).

Spuigen in den cholera is geen slecht teeken, het vergif is

er in, laet en doet het maer uitkomen. Drinkt dan zeer gulzig tien, twaelf en nog meer pinten water, er zullen er zoo vele uit komen, vermengeld met galle, slymen en andere vuiligheid of vergif. 'T is zoo veel ontlasting! van 't zelfde al onder alswanneer het water doordringt langs darmen, nieren, en blaes.

3. *Om den brand te blusschen.*

Hoe weinig tyds het water in het lichaem is, het neemt van den brand mede, en ververscht den zieken.

4. *Om het bloed in vloeije te houden en de warmte uitwendig te herstellen.*

Hetgene gy drinkt zal nooit al uitkomen. Hetgene in de maeg blyft, kan opgezogen en in de aders overgezet zyn, om het vocht te vervangen dat er door de ziekte uitgetrokken is naer de maeg en ingewanden.

In plaetse van warmen koekepoer of lynzaedmeel-pap (cataplasmen) op den buik te leggen, dat koud wordt, en mostaert op de beenen, dat zeer doet, *legt op den buik doeken twee mael dobbel in versch koud water gedoopt* en weinig uitgewrongen, die zullen warm worden, en insgelyks draeit rond beenen en arms, die krampe lyden, doeken in koud water nat gemaekt en uitgewrongen of vrijft die met zulke natte koude doeken.

Maer, waer op is dit al gesteund?

1. Op den grooten dorst der zieken.
2. Op de ondervinding in 1832, 1849, 1854 en nog van dit jaer 1866.
3. Op de studie gedaen op meer dan zeventig doode lichamen in die voornoemde jaren geopend in het hospitaal dezer stad, en *niet door het water traitement behandelt*, welke al te male meer of min de zelve teekens van geweldige ontsteltenis en brand uitgeven; het bloed is zwart, dik verklonterd, en vervult niet alleenlyk het hert, maer de longen, de lever, de darmen en andere deelen van den buik; in het hoofd is er ook zwart en dik bloed in groote hoeveelheid, de blaes is zonder water en gansch op zichzelf gekrompen.

Ik eindige met den innigen wensch uit te drukken dat al wie dit zal lezen of zal hooren lezen, het geloove, en, in geval van aenranding door den cholera, het moedig, op God betrouwende, in 't werk stelle tot zyne spoedige genezing.

Aenveerd, Mynheer, myne hertelyke groetenissen.

J.F. VAN DER PLANCKE
Doktor in medecynen, enz.

Dam-toponymen te Aalter en te Eeklo

De dam-toponymen zijn zeer verspreid in het Nederlandse taalgebied. Bijna in elk dorp of stad treft men ze aan. In sommige gevallen is een dergelijk toponym de naam van de gemeente geworden. Markante voorbeelden daarvan zijn de Nederlandse steden Amsterdam en Rotterdam. Dichter bij ons denken we onmiddellijk aan het Zwinstadje Damme.

Ook in Aalter en Eeklo vinden we enkele plaatsnamen waarin het toponym 'dam' voorkomt. In deze korte bijdrage willen we het ontstaan en de ligging van enkele dam-toponymen in beide gemeenten wat nader bekijken.

Volgens Dr. Gijsseling betekent de plaatsnaam 'dam' een verhoogde weg door een moerassig of laaggelegen terrein(1). De dammen die we te Eeklo en te Aalter aantreffen beantwoorden zeer goed aan deze omschrijving, want ze lopen allen door laag gelegen meersgronden.

Te Eeklo

De stad Eeklo is ontstaan langsheen de Antwerpse heerweg die het Eekloos grondgebied in twee stukken deelt. Deze heerweg ligt op een zandige hoogterug op 10 meter boven de zeespiegel. Ten Noorden en ten Zuiden bevinden zich twee lager gelegen gebieden die zachtjes afhellen naar de (Noord)moerstraat en de Zuidmoerstraat De dam-toponymen te Eeklo zijn gelokaliseerd in de Noordmoer en de Zuidmoer.

In het Noordelijk gedeelte van Eeklo, op de wijk Balgerhoeke ligt de Maroyendam, die dwars door de Boterhoekmeersen loopt. De oudste vermelding dateert van 1264(2) maar hij is waarschijnlijk in de eerste helft van de 13de eeuw aangelegd, want Maroye, naar wie de dam genoemd is, komt voor in oorkonden van 1217(3) en van 1240(4). Ze was een bloedverwante van gravin Johanna van Constantinopel. In deze omgeving nemen we ook de eerste sporen waar van ontginning op Eekloos grondgebied. Johannes Binnem en zijn vrouw Avesoete verkopen hun hoeve met aanhorigheden en een bunder meers te Hilleth aan de abdij van Sint Andries(5). Het Hilletstraatje

(1) M. Gijsseling en C. Wijffels, Het oudste register van wettelijke passeringen van Eksaarde (1349-1360) in Handelingen van de koninklijke kommissie voor Toponymie en Dialectologie, XXXVII, 1963, p. 115.

(2) Rijsel, Archives Nationales, B1561, f° 26r^{o}. Een stuk moer strekt zich uit 'jusques a Maroiendam'.

(3) Madame de Lalaing, Maldegem la loyale, Mémoires et Archives, p. 360 (Brussel 1849).

(4) Haar naam komt voor in de keure van Kaprijke, omdat ze gronden bezat op de grens van Kaprijke.

(5) Rijksarchief Brugge, oorkonde met blauw nummer 7402.

loopt uit op de Maroyendam, terwijl de hoeve van Sint Andries aan het begin van de Maroyendam ligt. Ook uit andere teksten blijkt nog dat de gronden en meersen in die omgeving in gebruik zijn genomen. Deze dam blijkt dus het uitgangspunt te zijn voor het in kultuur brengen van de gronden in dit gedeelte van Eeklo.

Een tweede dam is aangelegd geworden door het Sint Janshospitaal uit Brugge dwars door hun woestinen en moeren die het in de jaren 1242-1250 te Eeklo aangekocht heeft. In het renteboek van het Sint Janshospitaal van ± 1300 wordt die dam (nu Sint Jansdreef genoemd) verschillende keren vermeld(6). Die dam loopt parallel aan de Maroyendam door het lage gebied van de Noordmoerwatergang. Het gebied aan beide kanten van de dam zal geleidelijk aan in landbouwland herschapen worden. In 1300 was bijna de helft van hun 307 gemeten, die het hospitaal rond het goed Ten Moere bezat, bezaaid met rogge (48 g.) en haver (95 g.). De resterende 164 gemet waren nog weide en woestine(7).

In het Zuidelijk gedeelte van Eeklo in het grensgebied met Oostwinkel en Adegem ligt de Veldekensdam. Die plaatsnaam komt reeds voor in een oorkonde van 1237(8). De weg van Eeklo naar Ursel loopt over de Veldekensdam door het oude moergebied tussen Eeklo en de Kruiput op Adegem. Ook daar zitten we in een laag gebied doorsneden door talrijke waterlopen. De Lieve stroomde dwars door de wijk Veldekens en niet ver vandaan mondde het Eekloos Leyken in de Lieve uit. De stad Eeklo had vaak last van het water van de Lieve die de omgeving van de Zuidmoer overstroomde(9). Ook hier stellen we een zekere ontginningsactiviteit rond die dam vast. Het Sint Janshospitaal had reeds van gravin Johanna van Constantinopel 10 bunder moer in de Zuidmoer gekregen(10). Later richt hetzelfde hospitaal een hoeve langsheen de Veldekensdam op nl. het goed Altena dat vanaf 1315 in de rekeningen voor-

(6) Rijksarchief Brugge, Aanwinsten nr 1912, Renteboek van het Sint Janshospitaal van ± 1300 f° 181v^{o}: Een stuk land ligt ‘hupden watreganc ende hoefdende ande brugghe of westhalf onzen damme’ en f° 181r^{o}: ‘onze dam vanden hove leght ten oosthende’.

(7) Rijksarchief Brugge, Aanwinsten nr 11459: ‘Ten Moere behoord IIIc VII gemeten lands. Daer of es ghesait met rugghen XLVIII gemeten ende met evenen XCV gemeten, tander es wede ende woestine’.

(8) Rijksarchief Gent, Abdij Zoetendale, oorkonde van 1237: ‘in loco qui dicitur Veldekinsdam juxta Westwicle’.

(9) Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer nr 34420 f° 15v^{o}: ‘Item vanden watere te stoppene tusschen Veldekindamme ende Woestwinckele twelk commen wilde huuter gentscher Lieve inder moer’. (Stadsrekening van Eeklo over de jaren 1485-1487).

(10) Th. Luykx, Gravin Johanna van Constantinopel, p. 619 (Antwerpen-Utrecht 1946).

komt[11]. In 1274 verkoopt gravin Margareta van Constantinopel 253 bunder moer gelegen ‘entre le Zoutewest (= Zoutweg) et le Moiekin et dautre part entre le vile de Westeclo et le Lieve, ke cil de Gant fisent fouwir, ki va a Velkindam’[12]. In de grafelijke rekening van 1296 komen er ‘contes dou waste pasturage entre Veldekindam et Loes’ voor[13].

Het ontstaan van die drie dammen kunnen we dus in de eerste helft van de dertiende eeuw plaatsen. Hun aanleg betekende de eerste stap tot het ontginnen van de omliggende lage gronden en meersen en ook soms het uitbaten van de moeren.

Te Aalter

Rond 1200 komen de heren van de Woestijne in het bezit van hun leen te Aalter. Het foncier lag ten Noorden van het huidige kanaal Gent-Brugge. Door hun toedoen zal het gedeelte van Aalter boven het kanaal ontgonnen worden. Op de grens met Ursel en Knesselare treffen we twee dam-taponymen aan.

De grensscheiding tussen Aalter en Ursel wordt gevormd door de Heerstraat die ook wel Langedamstraat genoemd werd. Die grens werd reeds in 1242 door bisschop Walter van Marvis afgebakend zodat we mogen aannemen dat die Langedamstraat er toen reeds lag vermits dat die als grens fungeert. Die Langedamstraat loopt door het lage gebied tussen Ursel en Aalter evenwijdig met kanaal Gent-Brugge, dat gegraven is in de bedding van de Kale.

In het renteboek van de heer van het land van de Woestijne van 1577 vinden we verschillende renten die op meersen of weiden bij de Langedamstraat bezet zijn[14] . Ook hier schijnt de dam het uitgangspunt te zijn voor het in gebruik nemen van het omliggend meersgebied.

Dichtbij de grens met Knesselare komen de toponymen Pietmeers, Pietakker en Pietdam voor. In 1247 stemt de heer van de Woestijne in met de verkoop van een tiende op land dat in de Pietakker gelegen is[15]. Deze Pietakker paalde aan de Pietdam[16], zodat we kunnen aannemen dat die dam reeds bestond in het begin van de dertiende eeuw. Ook hier gaan

(11) G. Himpens, Het Sint Janshospitaal te Brugge (voor 1188-1350) p.106.

(12) Rijsel, Archives Nationales, B 1561 f° 36v^{o}.

(13) Algemeen Rijksarchief Brussel, Rolrekeningen nr 266.

(14) Rijksarchief, Land van de Woestijne nr 8, f° 2v^{o} ‘op den hooghen merschbulck te Langhedamme’ en f° 12r^{o}: ‘op den mattebulck ande Langhedamstrate’.

(15) A. d'Herbomez, Chartes et documents de l'abbaye Saint-Martin à Tournai II, p. 24 (Brussel 1901): ‘jacentem in loco qui vocatur Pietacker’.

(16) Rijksarchief Gent, Land van de Woestijne nr. 8, f° 9v^{o}: ‘Op de Pietackere metten hooshende op den Pietdam metten westthende 't Prieel’.

de aanleg van dam en het ontstaan van een akker samen. De Pietdam, nu Pietstraat genoemd, loopt door het lage gebied rond de Holbeek.

Dammen als ontginningskernen

Onze vijf bestudeerde dammen vertonen enkele gemeenschappelijke kenmerken. Een eerste kenmerk is het feit dat ze zijn aangelegd door laag gelegen gronden of door meersgronden in de loop van de eerste helft van de dertiende eeuw. Als tweede kenmerk stippen we aan dat rond die dammen een grote ontginningsactiviteit is waar te nemen. Kennelijk zijn ze dus juist met het oog op ontginning aangelegd. De aanleg van een dam is de eerste stap tot het in gebruik nemen van moerassig terrein. In Aalter waren de hoger gelegen zandgronden reeds in de vorige eeuwen in landbouwgrond herschapen. Het voorkomen van talrijke kouter-toponymen in Aalter-dorp wijst erop dat die zandgronden tijdens de vroege Middeleeuwen ontgonnen zijn(17). In Eeklo zijn geen hoger gelegen zandgronden aanwezig, behalve een smalle strook waarop de Antwerpse heerweg liep. Eeklo is trouwens slechts in de loop van de eerste helft van de dertiende eeuw ontstaan, terwijl Aalter reeds in de tiende eeuw vermeld wordt.

We besluiten dan ook dat de aanleg van de dammen in beide onderzochte gemeenten moet gezien worden in verband met het ontginnen van marginale gronden. De beter gelegen zandgronden waren reeds tijdens de vorige eeuwen akkerland geworden, zodat men noodgedwongen in het begin van de dertiende eeuw de meersgronden en andere marginale gronden in gebruik gaat nemen. Het ware interessant na te gaan of dit besluit ook geldig is voor andere gemeenten in Vlaanderen.

L. STOCKMAN

De Piewitte-busschen

Die bossen (waarover Biekorf 1967, 312) - *Puwitte* busschen zegt men te Wingene - gaan in geen geval tot Knesselare. Ze liggen op Wingene tot aan de grens van Hertsberge en Beernem. Op Beernem ligt dan Lippensgoed en Degravensgoed. Bossen waren daar voor 200 jaar zeker niet in dat centrum van 't oude Bulskampveld.

J.R.

(17) Volgens de grote Brief van 1187 bevonden zich te Aalter twee brevia. A. Verhulst en M. Gijsseling, Le compte général de 1187, connu sous le nom ‘Gros Brief’ et les institutions financières du comté de Flandre au douzième siècle, p. 145 en p. 148 (Brussel 1962).

Monksje de Zokee
Vervolg en slot van blz. 234

Enternement Verstraete

Wel nadat mijnhere Diseree - rond 't jaar 1909? - Sint-Kruis voor goed verlaten had, heeft Jules Verstraete, eigenaar van het haras aan de Dampoorte, dit kasteeltje Borre gekocht en negen nieuwe boksen gezet met vier slaapkamers bovenop voor de zokees, dààr zouden zijn jonge onverkochte volbloeds gebroken worden. Er stonden daar altijd na september negen jaarlingen die moesten gedresseerd worden voor de koersen van 't volgende jaar. Ik bleef op 't kasteel als apprentie en er kwamen nog twee Malenaars bij: Poltje Delee en Verplancke, en bovendien nog drie Engelse zokees: Snowie, Djiem en Bielie.

Maar g'hebt ze vanzelfs gekend menslief, ze lagen bij uw gebuur thuis in Sinte Looi en Bielie of Pientje pakte aantijden een pinte in d'Hope naast je deur of dronk om het langst in de Klokke op de plaatse ‘Joe have e' drink?’. Poltje Delee, die zo goed zijn Engels als zijn Vlaams sprak, was tezelvertijd enterneur en meestergast, hij gaf de bevelen op 't zeggen van mijnhere Verstraete en wij wisten ieder keer als we in 't eerste of tweede lot vielen (om 't werk te beginnen). Mijn broer Adriaan, twee jaar jonger dan ik, kwam ook bij ons als jonge leergast. 's Voornoens leerde hij in de kazerne te peerde rijden bij kapitein Albra en 's achternoens moest hij helpen bij jules Boydens in 't haras waar dat de jonge peerden eerst in de lonze geleed werden en dat was wat te zeggen op de binnenkoer. Ze moesten met twee zokees zijn om de lederen ‘kavesong’ met de nijper op de neus te zetten, dat neep met een trekje aan de lonze. Alzo hielden we ze in bedwang en dan nog al houden dat we kosten of ze zouden uit je handen springen, zo wild en uitgelaten was dat jong goed, dat verdroeg niets. De eerste keer was 't een echt spektakel van kabreren, met de poten pijlrecht in de lucht, wijds en zijds springen om zich los te rukken. Dat kalmeerde maar met een goede trek van de zwepe. Alzo was de achtienmaander de eerste keer afgemat en moegebeuld en 't schuim druppelde op zijn borst.

De breidel in de muile pramen was nog lastiger. Daaraan hingen drie ijzertjes op de tong om aan de trek van de breidel te gewennen, maar 't peerd verweerde zich op alle mogelijke manieren en de zokee zweette al evenveel en vloekte erbij: Godver... alhier en God blommie... aldaar op zijn Engels. 't Was daarom dat de eerste breidelprobasie op stal gebeurde, ge waart zekerder van je kas en 't peerd kost niet ontvluchten, en de derde keer als het de breidel gewoon was werd het afge-

beuld peerd seffens de zale opgeleid en hoe afgebeuld ook, het probeerde toch nog met wringen en kabreren om de zale van zijn bezwete rik te wiepelen: Biellie de Engelse zokee was altijd bij de temmers, en als hij een pintje te vele gedronken had stak hij seffens een koffieboontje in de mond als mijnhere Verstraete op inspektie kwam, kwestie van naar de drank niet te rieken. Die halfgebroken aankomelingen kwamen dan bij ons op 't kasteeltje om genterneerd te worden want ze moesten gereed zijn voor de eerste koersen van de tweejaarse in juni.

Ha ge zoudt willen weten hoe wij er op los gingen? Wel die in 't eerste lot was begost te zevenen en twee uur later moesten de anderen oefenen. 't Was eerst de kavesong op de neus nijperen om in de maneze te lopen. Poltje stond in 't midden met de zweep om ze aan te sporen. Mijnhere Verstraete, al een beetje ziekelijk, bezag en volgde alles van op zijn zeteltje. De moe gelopen peerden werden de zale opgesmeten en seffens gemonteerd, doch er reed altijd een gedresseerd peerd vorenop om de nieuwelingen in de zwee te trekken. Alzo kwamen wij een keer op een klein draafje langs 't dreefje van 't kasteel gereden, mijn zot peerd deed een onverwachtse zijsprong en daar bleef ik met mijn veste aan 't hekken hangen. 't Peerd van onder mij stond daar te trappelen tussen de andere, seffens was iedereen op de grond om ze in bedwang te houden en Poltje kwam mij verlossen: ‘hier hangt nu ons hoopje van zestien jaar te slingeren’. Gelukkig kwam ik er met 't verschot van af en we reden verder naar 't Krakkeveld en Verstraete volgde met de auto.

De pieste die elke dag getoold werd lag zo effen als een zeefdetje. We gingen meteen naar 't verste punt aan de duist meter, de afstanden stonden op plankjes geschreven. 't Was ‘kanteren’: een soort proef galoperen eer dat we serieus begosten. Ho! dat galoperen voor de eerste keer in de pieste was ook nog wat te zeggen: we stonden op een reke en mijnhere gaf 't signaal en de peerden schoten vooruit lijk een schicht, 't was vluchten te vierklauwe zoveel ze rekken kosten om de ene de andere voorbij te steken. De baas volgde gejaagd ieder peerd en tekende op wie de meeste asem had, want daar kwam het op aan. Zeg 't was een hele knepe om na zo een charge up twintig meter te kunnen inhouden. De hele pieste was zestienhonderd meter lang, de krulle van de draai meegerekend. Daar moest de jonge volbloed leren zijn ‘hol halen’ in den draai of anders vliegt de zokee kop over konte van zijn peerd.

't Is midden zo een oefening dat we een aardig ongeluk hadden. ‘Sanse’, een hitsig zot peerd waar iedereen rooi mee had, wierp in een zotte vlage de zokee midden de krakke en

dan op de vlucht, dat hadden we nog nooit gezien. Als een razende bezetene de weg op voorbij haar stal, recht naar stad, over de Kruispoort door de Langestrate en zaterdag zijn en marktdag!: iedereen spotterde een huis of een straat in. Eerst op de Eiermarkt sloegen boerezoons de armen open om ze te vangen, doch ze kende niets of niemand, en sprong dweers door de glazen deur van de *Roi d'Espagne* en hield pas halt aan den dis. Schuimend en heel bebloed danste ze daar voor de veraltereerde patrong en de schruwelende klanten. De ordenans van kapitein Albra bracht ze naar huis heel doorkorven en afgemat, ze was maar 't doodschieten meer weerd.

Was dat geen tegenslag? en op den hoop toe alles betalen wat dat op de markt verdestrueerd was. Zou je niet triestig gezind zijn? Gelukkig was madame Verstraete daar nog - een Oostenrijkse en een engel van goedheid - om haar man te troosten en koeraze in te pompen als er iets haperde met de kweek of de gezondheid. Mijnhere was geen gemakkelijke en op zijn peerden was hij buitengewoon zindelijk.

Als we van Maleveld kwamen was ons eerste werk de domende peerden verzorgen en 't druipende zweet afdrogen met een wrong hooi en de rik met een saarze bedekken tegen de afkoeling, want 't was achterjaar, winterdag of voorjaar. 's Achternoens werden de poten gewassen en 't haar gekamd met roskam, mane- en steertkam, en geborsteld met grove en zachte borstel, allee 't haar moest effen liggen en blinken lijk een zijdetje en dan nog zei Verstraete: ‘Poltje, heft een keer de koevertuur op’ en hij wreef over 't haar als er geen stof aan zijn vingers plakte. Wij deden wel ons beste maar de baas was lastig omdat hij zieker en zieker werd, zelfs de vakansiezon van 't warme zuiden in Frankrijk hielp niet meer; hij stierf in september van 't jaar twaalve (1912).

Enternement te Stokkel

Madame Verstraete, altijd even goed en vriendelijk, bezorgde voor mijn broer en mij een plaats in 't enternement Sarliee te Groenendale bij Brussel, dat waren de koersepeerden van baron Luunden. Ik kreeg daar zelfs mijn ‘Liesanse’ (rijbewijs of vergunning) en 't volgende jaar verhuisden we met al de jaarlingen naar Stokkel omdat er daar meer plaats was in de stalling van ‘Niouton’. Wij waren daar met vijftien zokees, meest Engelsmans natuurlijk. Kijk dat is een portret van onze groep: leerjongens en stalknechten. (Zie blz. 349).

Zittend van links naar rechts: numero een en twee zijn Engelsmans, drie een Hollander is nu enterneur geworden. Vier is weer een Engelsman die met een Brusselette trouwde, dat gebeurde wel meer. Vijf is Tjalie Djieng, de beste zokee die in de grote koersen reed en prijs won.

Rechtstaande is numero 1 gewezen zokee die dan als stalknecht werkte; hij had drie zoons die monteerden in de ‘Stiepel-tjees’. Numero 2: een Schot kost geen zokee worden; 3 was nog in de leerschool, een halve Engelsman; 4 mijn broer Adriaan; 5 armen gekruist was te zwaar, hij kwam van stal Lofiet in Frankrijk. En dan 6, dat is ik zei de hond; 7 Engelsman al vijftig jaar oud; 8 Brusseleer, die beweerde geen Vlaams te kennen en ik die geen Frans kende was taalsman voor hem bij de Engelse, hoe rijmt je dat te gare? En dan numero 9: Engelsman van Sint Elie uit Frankrijk gekomen; 10 Djim Karter, lichtgewichte, 48 kilos, monteerde veel als apprentie. En dan pas numero 11, ik weet niet van waar die Zors kwam. Langs achter op de laatste rij staat onze meestergast, hij kwam van Bruggeman te Kastio bij de Walen, en de Schotlander heeft zijn hoed op.

Wij lagen in lozement in Café Lefeirne waardat de bazin, een Gents wijf, goede zaken deed. We betaalden twee frank daags en vijf frank voor de waste, dat kwam op 65 frank te maande, maar we kosten daar tegen met onze 5 frank daags en we hielden nog meer over dan te Brugge. Te zes-en-half kwam de meestergast ons oproepen aan de trap: ‘*de...boe!*’, de luierikken werden uit 't bed getrokken. Met de handdoek onder de arm liepen we recht naar de stal. De meestergast reed met 't wagentje haver rond en schepte voor elk een maatje in de handdoek die we met de vier hoeken openhielden om seffens in de peerdekrebbe te smijten. Die peerden kenden ons wel, maar 't was voorzichtiger er tegen te spreken en dan nog in 't Engels: ‘*howajoe!*’ Alzo leerde ik wat peerdeëngels op de koop toe! Dat jong goed staat altijd gereed en is begoest om je de neuk te geven en tegen de muur te drummen: opgepast en op je weerhouden zijn.

Na een warm brikfast op 't lozement kwamen we voor goed naar 't enternement, lazen de lei in de zadelroem in welk lot we vielen en dan aan 't werk. 't Peerd dat moest uitgaan werd vastgebonden in zijn boks: ‘gief mie de lik!’ en met een haakje kuist ge de poot uit. Als er peerdevijgen liggen schuifelt ge en tot de staljongen zegt ge: ‘Pak 't is don up!’ en alle vuiligheid wordt in de mand geschept en wit zand gestrooid tegen 't uitgletsen.

Zoveel mogelijk kopwaarts staan, want een *maaier* smijt met een zwier alles achteruit. Een *kapper* is ook te mistrouwen, hij zou u de borst instampen met de voorpoten. En voor een *bijter* ben ik ook op mijn weerhouden, hij draagt wel een muilband, maar zwak dokt hij op je rik dat je rikgrate kraakt.

Ja maar iefvrouw, ge lacht gij, maar ik spreek van ondervinding, die peerden moesten zindelijk met de natte spons gekuist worden, er mag geen strootje te zien zijn, en de billen met een

zachte borstel in zijden striepen trekken, dat is lang werk naast zo 'n vurig volbloed. 't Is juiste daarom dat we onder 't werken maar gedurig blazen: ‘ffrrr, ffrrr!’ 't Peerd luistert en vergeet zijn zotte schieren. We leggen dan de zale op en de saarze erover, de kapesong op zijn oren en de borstrok aantrekken. Wat peist ge ervan, ge zoudt veel eer een kind in de bunsel steken of zo een koersepeerd gereed doen.

De enterneur Sarlier, een Fransman en bijzonder streng in 't dresseren, geeft zijn orders in 't Engels: ‘Joe go toe zikstienhonderd jards... joe stop achter honder jards... en joe lit him go toe toehonderd jards!’... en weg zijn we: ‘laat him iet

Entrainement Charlier te Stokkel in 1912
Monksje rechtstaande, midden, met gekruiste armen

de ground!... uit zijn lieber goeste lopen, doch je moet kunnen inhouden op bevel. Ik zat een keer up den hengst van baron Lunden en we liepen gezapig op een gewoon “kanter”, in stille galop. Almeteens smeet de hengst zijn gat op en vloog al d'ander voorbij in de pieste, en 'k zat ermee verlegen om bijtijds te kunnen inhouden, dat was kerel die hengst.

Kwestie van gewichte vraagt ge? Wel ik met mijn 46 kilos was een van de lichtste, 57 tot 58 kilos is zwaar gewichte. Ge kunt peinzen wat dat was als Sarliee riep: “Veranderen!” Tjalie op Blakie! Monk ryd Rural! Djods op Florfiel enne... 't peerd kreeg alzo na mij zo een zwaargewichte in 't zadel, zeg iefvrouw hij liet dat voelen aan de zokee; 't was van let op.

Bij volle gaze slaan wij standvastig met de hielen op de rebben om het op te jagen, soms staan wij recht op de stijbeugels en dan roept de enterneur nog: “Poes him met yoer

ellebow!” alzo dat peerd omhoog trekken met je handen; 't moest al geven dat het kost binst die vierhonderd jards. En dat spelletje herbegost elke dag totdat peerden en zokees in form waren voor de koers. Met een paar zokees mocht ik al meerijden op de flauwste peerden te Groenendale om ze aan een serieuze koers te gewennen.

Oorlog en einde

En toen we in 't jaar veertiene (1914) met jaarlingen en koersepeerden naar de laatste septemberkoers van Oostende gekomen waren brak de oorlog uit. De beste peerden werden niet teruggevoerd want Sarliee sloot een akkoord met de Engelse enterneur Woetens te Opsom of zo iets, 'k ben 't vergeten - en Adriaan en ik en een Brusseleer zouden samen met Sarliee en zijn vrouw de peerden vergezellen. Reeds begin oktober scheepten wij in, en hoe gaat dat? Ja madame zou nog voor wat eten zorgen in stad en ik moest helpen dragen. Toen, almeteens, kwam er een zeppeling boven d'have gevlogen en... de boot vertrekt zonder tijd te verliezen... madam en ikke Monk mochten in Oostende blijven.

Wat er van gekomen is? De peerden werden ter bestemming gevoerd en gelost, Sarliee kwam langs Holland terug en Adriaan en de Brusseleer gingen zich als vrijwilligers in 't Engels leger aangeven. En ik bleef in het haras bij Boydens te St.-Kruis om zijn zoon Jules te vervangen die in 't leger opgeroepen was totdat de Duitsers heel de kweek opeisten en wegvoerden. Na den oorlog kreeg ik werk in de Gistfabriek en 't was uit en amen met zokee. Maar 'k draag een peerd in mijn herte en 'k was seffens present als peerdeliefhebbers een dienstbewijs vroegen. Mijn kinders en kleinkinders leerde ik te peerde rijden. 'k Zijn nu oud en versleten en tenden asem, maar 'k herleef midden de peerden en als ik er nog 'n keer een mag verzorgen.’

M. CAFMEYER

Hofstede van de potterie te Ettelgem

Op de hofstede toebehorend aan de Com. Openb. Onderstand van Brugge (nu bewoond door dhr. Galle-Zwanepoel), gelegen Pompestraat te Ettelgem zag ik deze maand een ingemetselde steen in de schouw (65 bij 30 cm). De steen is overschilderd, bruine achtergrond en gele letters; het opschrift luidt: ‘Voochten van het Godshuys Jo^{r} Ch. de Villegas - jo’ Jo^{r} Bernard Triest - Jr. Catharina v. Cottengis vrau Jubylarighe Ontvanghege van het Godshuys vande Potterie, deze 15. mayus 1788’.

J. Raes

Gemeentelijke obligatieleningen te Ardooie in de crisisjaren 1841-1847

Voor de gemeentebesturen was het vóór de stichting van het Gemeentekrediet in 1860, een hele inspanning om aan de nodige kapitalen te geraken tot financiering van investeringen en grotere buitengewone uitgaven.

Zelfs voor de steden, die een steviger krediet genoten dan een plattelandsgemeente, was dit soms wel eens een vraagstuk, maar meestal toch geen onoverkomelijk probleem. In de steden was er een grotere toevloed van geld dan op de buiten; stedelingen waren meer vertrouwd met emissieverrichtingen dan buitenlieden, en ze waardeerden ook beter de vele voorzieningen waarvoor het stadsbestuur instond. In de grotere steden tenslotte konden openbare leningen slagen omdat de toenmalige bankiers de onderneming steunden.

Als een landelijke gemeente vóór 1860 beroep diende te doen op krediet, dan kwam ze meestal terecht bij één of andere bereidwillige rijke ingezetene, die tegen overeen te komen voorwaarden inzake rentevoet en aflossingsmodaliteiten, kapitalen uitleende. De omvang van deze kapitalen was veelal beperkt en de looptijd der leningen eerder kort. Deze gang van zaken kwam zeker niet ten goede aan de zelfstandigheid en de onpartijdigheid der gemeentebestuurders tegenover hun rijke en invloedrijke geldschieters.

Steden zoals Brugge konden toch obligatieleningen uitschrijven om aan kapitalen te geraken. Kleinere plaatsen daarentegen kwamen zelden uit met obligatieleningen[1]. Zo ontleende een stad als Ieper in 1847-48 aan particulieren een som van 18.000 fr., maar de burgemeester moest in zijn persoonlijke naam de goede afloop waarborgen[2].

In de hongerjaren 1845-50 was de kredietwaardigheid der Vlaamse steden en gemeenten ook tot onder nul gedaald. Niettemin wijst het geval van Ieper ontegensprekelijk op de zeldzame mogelijkheden die de Vlaamse steden en gemeenten toen hadden om een beroep te doen op de publieke kapitaalmarkt.

De crisisperiode der jaren 1840 heeft de gemeentebesturen zulke zware financiële aderlatingen doen ondergaan, dat het opnemen van krediet meer dan noodzakelijk werd om het hoofd te kunnen bieden aan de stijgende armoede der bevolking. De gemeenten waren, en zijn nog, wettelijk verplicht het

(1) Hoe verschaften zich de gemeenten de voor hun investeringen nodige kapitalen, vóór de stichting van het Gemeentekrediet van België?, in ‘Gemeentekrediet van België’, jg. 4, dec. 1950.

(2) G. Jacquemyns, Histoire de la crise économique des Flandres (1929), 293.

tekort van de normale werkingskosten van het bureel van weldadigheid bij te passen. Daar de burelen van weldadigheid in deze jaren voor nooit geziene ellende, honger en ziekte werden geplaatst, vroegen zij uit de gemeentekassen jaarlijkse subsidies die de mogelijkheden der gemeentefinanciën verre overtroffen. Zo dienden de gemeenten naar nieuwe inkomsten uit te zien om deze sommen bijeen te krijgen. Hiertoe werden de belastingen drastisch verhoogd en werden leningen aangegaan, meestal bij particulieren.

Te Ardooie werd, zoals overal elders, een beroep gedaan op private personen, maar ook op openbaar krediet. Daar obligatieleningen in een buitengemeente zelden voorkomen, kan het interessant zijn deze aangelegenheid nader toe te lichten.

De lening van 1841

In 1841 werd aan het plaatselijk comiteit ter bevordering van de oude lijnwaadindustrie te Ardooie, opgericht in 1840, een staatssubsidie van 1.159,40 fr. toegekend, op voorwaarde dat de gemeente bij dit bedrag een som toestond van viermaal de staatstoelage, dus ongeveer 4.700 fr. De gemeentekas kon deze 4.700 fr. echter niet uit eigen middelen opbrengen en in zitting van 2 maart 1841 besloot de gemeenteraad een openbare obligatielening uit te geven in tranches van 100 fr. à 4 % onder waarborg der gemeente.

Er zouden worden uitgeschreven ‘obligaties op naem of in blanco ter keure van de geldschieters’, genummerd van 1 tot en met 47, en bij iedere obligatie zouden zeven intrestcoupons meegaan.

De aflossingen moesten gebeuren in vier naeenvolgende jaren, te beginnen met 1 januari 1845. De eerste drie jaar telkens 1200 fr. en het laatste jaar 1.100 fr. De uitloting van deze vier schijven zou gebeuren door de zorgen van het schepencollege in de ‘regeeringszael der gemeente’, telkens in de maand januari. De uitslag der trekking moest gepubliceerd worden.

Daar de uitslag van twee trekkingen geacteerd staat in het notulenboek van de gemeenteraad, kennen wij enkele bijzonderheden over deze eerste obligatielening.

De eerste trekking gaf volgende uitslag:

27 weduwe Ampe Pieter (lijnwaadhandel)
37 Biebuyck Louis (notaris)
14 Van Acker Jan (lijnwaadhandelaar, lid armbestuur)
34 Van Dorpe Charles (heelmeester, gemeenteraadslid)
39 Haessebroucq Pierre (winkelier, zaakvoerder)
17 Slock Romain (notaris)
43 Vercruysse Jan Baptist (azijnbrouwer)

44 De Bevere Pieter (landbouwer, gemeenteraadslid)
20 Beeckman Charles (dokter, burgemeester)
16 Verschaeve Charles (lijnwaadbleker, gemeenteraadslid, lid lijnwaadcomiteit)
23 Beeckman Charles (dokter, burgemeester)
35 Van Dorpe Charles (heelmeester, gemeenteraadslid)

En de tweede uitloting:

2 Beeckman Charles (dokter, burgemeester)
10 Van Gaever Felix (molenaar, schepen, lid lijnwaadcomiteit)
4 Vanden Bussche Louis (gemeentesecretaris, secretaris lijnwaadcomiteit)
3 Biebuyck Louis (notaris)
8 Mahieu Dominique (gemeenteraadslid)
36 De Bal Francis (zaakvoerder, lid kerkraad)
45 Beeckman Charles (dokter, burgemeester)
7 Fonteyne Jan (handelaar, gemeenteraadslid)
29 De Preitere Guillaume (gemeenteraadslid)
38 Vercruysse Jan Baptist (azijnbrouwer)

Uit de samenstelling van de getrokken nummers valt een en ander af te leiden. Burgemeester Charles Beeckman, die in deze moeilijke jaren een uitstekend burgemeester was, heeft zich zeker persoonlijk ingezet voor deze lening. De verspreide nummers die in zijn bezit waren, bewijzen dat hij een groot aantal obligaties kocht en aldus de onderneming wilde steunen, waarvan hijzelf misschien wel het initiatief had genomen. Het bezit van obligatie nummer 22 toont aan dat hij het voorbeeld gaf door op de eerste nummers in te tekenen, en het nummer 45 is mogelijk een aanwijzing dat hij de rest der onverkochte obligaties voor zijn rekening heeft genomen.

De gemeenteraad, het comiteit ter bevordering der lijnwaadindustrie en het armbestuur zijn goed vertegenwoordigd. Verder dan leden van de burgerij (notarissen, zaakvoerders), alsook de oude gemeentebestuurders uit het Hollands Bewind, die nochtans politiek afgeschreven waren en in de gemeente niet met een goed oog werden bekeken (Haessebroucq, secretaris, en Vercruysse, burgemeester van voor 1830). De obligatielening van 1841 was een succes en leverde het bewijs van burgerlijke solidariteit op initiatief van de burgemeester en de gemeenteraad ten voordele van de beproefde linnenindustrie, een aangelegenheid waaraan niemand onverschillig kon blijven, daar het hier feitelijk de welvaart betrof van de hele bevolking.

De lening van 1841 werd dan waarschijnlijk op tijd en normaal afgelost. Verdere gegevens zijn erover niet te vinden. Nochtans werkte het plaatselijk vlascomiteit, dat van de lening profiteerde, met verlies.

Toen de raad op 25 september 1843 een gunstig advies verleende tot oprichting van een plaatselijk nijverheidscomiteit in plaats van het oude vlascomiteit, was er maar 2.400 fr. meer over van de ontleende 4.700 fr.

De lening van 1845

De nood nam nog toe en op 11 oktober 1845, toen de tweede aflossing der lening van 1841 juist voorbij was, stelde de gemeenteraad van Ardooie vast dat er opnieuw beroep diende te worden gedaan op vers geld, wilde men het hoofd bieden aan de steeds maar stijgende armoede. De aardappeloogst was immers mislukt en zwarte armoede en hongersnood stonden voor de deur. 1845 is ook het jaar waarin de absolute cijfers der rekening van het armbestuur deze van de gemeenterekening voor het eerst in ruime mate overtroffen!

Dringend had de gemeente behoefte aan 4.400 fr. om het armbestuur uit het slop te helpen. Door de tweede aflossing der lening van 4.700 fr. enkele maanden te vervroegen, wilde men blijkbaar een gunstig en vertrouwd klimaat scheppen om eventueel een nieuw beroep te kunnen doen op de lokale kapitaalmarkt. Wat dan ook gebeurde.

Op 11 oktober 1845 besloot de gemeenteraad dus een tweede maal een obligatielening te openen. Voorzien werd dat er vier trekkingen zouden zijn van 1.100 fr., waarvan de eerste zou gebeuren rond 1 januari 1851. Een intrest van 4,50 % werd aangeboden. De uitloting zou gebeuren in januari en de uitbetaling in februari, zoals bij de eerste lening. De gemeentekas zou terug borg staan voor de intresten en de kapitalen. Een koninklijk besluit keurde deze lening goed op 27 november 1845.

De inschrijving op deze lening verliep zeer moeilijk en traag. In de zitting van 27 december 1845 verzocht de raad immers aan het armbestuur de beschikbare tegoeden op de spaarbank ten bedrage van 3.434,15 fr. op te vragen, om ze te kunnen omzetten in gemeentelijke obligaties tegen 4,50 %. Daar de spaarbank een intrest toekende van 4 %, zou het armbestuur uiteindelijk 0,50 % profiteren! Deze opvatting was eigenlijk on-economisch en toont genoegzaam aan dat er ter plaatse haast geen beschikbare kapitalen waren en dat de landelijke burgerij weinig voelde voor dergelijke beleggingen.

In feite was het armbestuur dus de grootste intekenaar op deze obligatielening van 4.400 fr. En waarschijnlijk ook de enige intekenaar! De gemeentebegroting voor 1849 voorzag bijvoorbeeld maar de intresten ter aflossing van de som uitgeleend door het armbestuur. Van andere obligatiehouders die intrest over deze lening moesten ontvangen, is geen sprake. En de intresten over 1847 moesten zelfs ten dele nog betaald worden in 1849. De gemeentefinanciën stonden er dus niet goed voor...

Op 8 februari 1847 besloot de gemeenteraad dan ook, om de armoede te bestrijden, voor 8.000 fr. bijkomende taksen te heffen.

In 1847 namen de zaken echter een dramatische wending aan. De nood werd zo groot dat in feite geen enkele maatregel van het plaatselijk bestuur nog aan de miserie kon verhelpen.

In de zitting van 21 januari 1847 aanvaardde de raad verschillende voorstellen. De burgemeester schoot 4.000 fr. van zijn persoonlijke gelden voor à 5 % en stond daarenboven één jaar zijn burgemeesterswedde af aan het bureel van weldadigheid. De zitting verliep tamelijk beroerd. Schepen Van Gaever had beloofd 1.000 fr. te zullen uitlenen, maar ter zitting trok hij zijn woord in. 'Nogtans heeft hy al de zael verlaetende beloofd van t'arm besteur te geven à fond perdu eene somme van honderdvyftig francs, die aenveerd is geworden door de leden hier boven', staat er geacteerd in het verslagboek van de gemeenteraad!

De lening van 1847

Op 26 oktober 1847, toen de ellende nog groter werd en de eerste tekenen der typhusepidemie verschenen, beraadslaagde de gemeenteraad van Ardooie voor de zoveelste maal over de nood der arbeidende klasse en de financiële moeilijkheden waarin het armbestuur, en hierdoor de gemeente, hopeloos verward zaten.

Het tekort van het armbestuur beliep 20.000 fr. En men besloot opnieuw een openbare lening uit te schrijven. In coupures van 500 fr., genummerd van 1 tot en met 40. Bij iedere obligatie zou een stel van 10 coupons worden gevoegd, lopend van 1848 tot de laatste uitloting.

Burgemeester en secretaris zouden de obligaties en de coupons namens de gemeente ondertekenen. Uitbetaling werd verwacht binnen de acht jaar, te beginnen vanaf 1 januari 1850. leder jaar zou er dus 2.500 fr. worden afgelost.

Er werd voorzien de intresten te kunnen aflossen door een speciaal krediet te openen op de gemeentebegrotingen. De kapitalen zelf zouden benomen worden 'van de 14 centimes door ons gevraegd voor den tyd van 8 jaer op de foncier en personelle belastingen', die hierdoor dus speciaal van 7 op 14 centimes werden gebracht.

Het jaarverslag van 1847, dat voorgedragen werd in de raadszitting van 1 oktober 1848, één jaar na de beslissing obligaties te emitteren, geeft ook op hoe de intekening verliep.

De lening was goedgekeurd bij koninklijk besluit van 29 december 1847, maar op 1 oktober 1848 was er nog maar voor 2.000 fr. ingeschreven... Niemand wilde nog aan een overbelaste gemeente geld ontlenen. Van de 1454 gezinnen welke Ardooie telde, werd verklaard dat '500 seulement sont réputés solvable..., et qu'on compte seulement 47 qui possèdent des

biens fonds dont le revenu cadastral dépasse 300 frs'.

Dit waren geen ijdele woorden. Kapitalen waren te Ardooie in het geheel niet meer voorhanden. Op 18 augustus verkocht notaris Slock een huis met 48,35 aren land in een publieke venditie tegen amper 1.122 fr. 'Ces biens sant imposés d'après le cadastre pour un revenu de 86,12 fr., donc *le treizième* du prix de la vente'.

Op 14 rnaaart 1849, toen genoegzaam bleek dat de lening niet kon worden volgeschreven, vroeg de gemeenteraad van Ardooie aan de minister van Binnenlandse Zaken een lening aan van 19.792,42 fr., 'omdat het credit te Ardoye by nae niet meer bestaet'.

Het is zo goed als zeker dat er te Aardooie nadien geen openbare leningen werden uitgeschreven. Het krediet bestond er niet meer. De ziekte, de hongersnood en de uiterste armoede hadden alle krachten op financieel gebied, zowel van de gemeente als van het privé initiatief, volledig uitgeput, in zulke mate dat vele jaren nodig zouden zijn om opnieuw tot effen rekeningen te geraken, en de putten, gemaakt in de jaren 1840, met grote vertraging, te vullen(3).

Nog op 29 januari 1855 moest het armbestuur, benevens een hoge gemeentetoelage, 5.000 fr. lenen uit de gemeentekas à 5 % om enigszins het hoofd te kunnen bieden aan bepaalde uitgaven.

De gemeente Ardooie werd trouwens uitzonderlijk zwaar getroffen. Van de 7.700 inwoners van vóór 1846, waren er na de hongerjaren maar 6.200 overgebleven. De typhus had vele honderden inwoners naar het graf gesleept en te Ardooie en omgeving lag ongetwijfeld de haard en het zwaartepunt van de typhus in gans het land.

In het jaarverslag van 1857 wordt eindelijk vastgesteld dat de financies terug gezond worden. 'De rampspoedige jaren 1846-47, die hun weerslag hadden in de gemeente comptabiliteit beginnen vergeten te geraken en de gevolgen verdwynen geleydelyk'.

Grote werken of nieuwe investeringen bleven nog uit. Toen de gemeenteraad van Ardooie op 18 augustus 1863 een lening van 40.000 fr. aanging bij het Gemeentekridiet te Brussel om het gemeentelijk aandeel in de steenweg van Ardooie naar Koolskamp te financieren, in uitvoering van plannen uit de jaren 1840, was de zwarte periode uit de gemeentefinanciën ongetwijfeld voorbij.

(3) Vooralsnog konden wij de hand niet leggen op het notulenboek van de gemeenteraadszittingen tussen 1849 en 1854. De meeste gegevens komen uit de verslagboeken van de gemeenteraad 1836-1844 en 1844-1849 op het Rijksarchief te Brugge, fonds Ardooie.

Een instelling als het Gemeentekrediet, dat grote kapitalen met lange looptijd uitleende tegen doenlijke intresten, heeft het mogelijk gemaakt dat er in de tweede helft der vorige eeuw te Ardooie, en ook in vele andere buitengemeenten, een geordend, aan de tijdsnoden aangepast en zelfs, alle verhoudingen in acht genomen, vooruitstrevend gemeentebeleid mogelijk werd.

Indien zulke instelling in de jaren 1840 reeds had bestaan, dan zou het, zonder echter een afdoende oplossing te bezorgen aan de vloedgolf van ellende, mogelijk geweest zijn de nood iets meer dragelijk te maken en de ramp enigszins te milderen, die in al haar onverbiddelijkheid voor onze streken een halve eeuw achteruitgang heeft betekend.

L. VAN ACKER

Schalegeld

Naar aanleiding van het verdwenen uitvaartgebruik te Stavele, schrijft A. Bonnez over het schalegeld en dat er nog heden ten dage ‘slecht geld’ in gesmeten wordt. (Biekorf 1967, 288).

In mijn parochie ging Jan Watté rond met de schaal van de H. Rochus het oude eerbiedwaardige gild van de pestpatroon, zoon van de schepene van Montpellier. Dat was een beetje concurrentie met het gild van Sinte Barbara, patrones van de goede dood.

In St.-Rochus hielden ze telkenjare een feesttafel en een milddadige schenker van St.-Barbara, bij 't insmijten van goed geld in de schaal, zei: ‘Smakelijk, Jan!’.

Op de puid slaan

Dit was een spel in de herbergen te Zwevezele dat meeging tot vóór de eerste wereldoorlog. Een houten bak van een el hoog, langs de voorkant open. Op de hellende bodem daarvan stond een gietijzeren puid en daarnaast een ijzeren molentje. De puid met opengesperde muil en in de molen was een gleuf.

Er werd gestekt met een stekstuiver in metaal, iets groter dan een vijffrankstuk. Paste men de muil van de puid, zo gleed de stuiver uit de puid en kwam terecht op de bodem van de bak.

Hetzelfde voor de molen die op een pin draaide met een gleuf boven de steiger. Raakte de stuiver een molenwiek zodat de molen begon te draaien, dan telde het nummer waarop de stuiver was neergevallen.

Een aangenaam herbergspel als afleiding van trektafel en teerlingbak.

G.P. Baert

Westvlaamse spreuken

Zanting 1967 - II

1. Hij klapt lijk een die geen vel op zijn buik heeft. Rumbeke. Als een pasgeboren kind, zonder ervaring.
2. Ge moogt de duim in uw hand niet houden. Rumbeke.
   Niet gierig zijn. Men zegt ook ‘De duim in de vuist houden’.
3. Ge moogt nooit al uw eiers in dezelfde pander leggen. Torhout.
   Nooit wedden op één paard alleen, uw geld in verscheidene ondernemingen beleggen.
4. Rap met den hoed maar traag in de beu(r)ze. Roeselare.
   Zeer beleefd, maar als het op betalen aankomt...!
5. De hoop is een potje met siroop. Gits.
   Een bron van troost en verkwikking.
6. De kave trekt goed, er zit een non op. Roeselare.
   Non: kapje, bovenbouw op een schouw om de tocht te bevorderen.
   Hun handel gaat goed, er zijn twee kloosterzusters in de familie die hun bestellingen bezorgen.
7. Hij zou in de kerke kakken en het op de heiligen steken. Gits, Roeselare.
   Een prima schijnheiligaard.
8. Een kwekeling is een wekeling. Roeselare.
   Wanneer kinderloze ouders een kind aannemen, wordt het te veel verwend.
9. Ge moet altijd de lepel bij de steert houden. Oostkamp.
   Blijf bij de handel die u een goede broodwinning verschaft, verzorg hem goed. Kijk niet uit naar iets nieuws dat onzeker is.
10. Die meisjes zijn geen waaitoppen. Roeselare.
    Waaitop: wild en weelderig uitschietende boomtak - soort waterscheut - die geen tijd genoeg neemt om tot hout te wassen en die bij de eerste felle rukwind wordt afgebroken. Die meisjes zijn geen ‘zottemutsen’ die gemakkelijk meelopen.
11. Hij had al zijn oorringen aan. Roeselare, Rumbeke.
    Hij was al wat door de neus, lichtjes bedronken... en dan hangt men de nar uit. Misschien in verband met de vroegere IJslandvaarders die oorringen droegen, zoals oude vissers nog te Oostende, befaamd om het drinken na de thuisvaart.
12. En 't is hier noch paster noch niet-den-duivel. Rumbeke.
    Hoorde de pastoor zeggen toen hij binnentrad in een huis waar de vrouw alleen stond bij het bed van haar man die

plots een dodelijke hartcrisis had gekregen. ‘Niet den duivel’ = hier: geneesheer, helpende mensen of geneesmiddelen, dus al wie of wat enigszins kon hulp bieden.

13. Hij zal moeten de pot uitlekken. Roeselare.
    De rest van de schulden betalen.
14. Ge moet niet zoeken de rijkste van het kerkhof te worden. Torhout.
    Gebruik goed uw geld gedurende uw leven, wees geen gierigaard.
15. Rijke van buiten, zonder kluiten. Roeselare.
    Oogverblinding.
16. Ze duikt heur bachten de sarge. Beitem.
    Allerhande schijnredenen aanhalen om niet te moeten bekennen.
17. We hebben altijd alle schoven opengezet voor onze kinders. Oostkamp.
    Veel geld uitgegeven voor de gezondheid en de toekomst van onze kinderen, zodat we nu over niet veel geld meer beschikken.
18. Waar er volk is, zijn er mensen. Rumbeke.
    Men moet zich aanpassen aan het midden waarin men leeft, ook aan de gebreken van de mensen.
19. Vrouwen en drank, zijn de sleutels van 't gevang. Oostnieuwkerke.
    Leiden naar 't gevang.
20. Hoe meer wieltjes hoe meer miserie. Staden.
    Spreuk van een oudere man, technisch niet genoeg onderlegd om de moderne uitrusting van zijn huis te beheren.
21. Er moet een asse zijn als 't wiel wil draaien. Rumbeke.
    Eigenaardige zinsbouw in het tweede lid = als men wil dat het wiel draait. Er moet een aktieve animator zijn in een beweging of een club, anders valt alle werking stil; iemand die de boel doet draaien en waarrond alles draait.

Zanting 1967 - III

1. Hoe fijner smaak, hoe viezer aap. Izegem.
   Hoe meer hij aanzit bij goede tafels hoe kieskeuriger hij thuis wordt, en het eten bekeurt.
2. De haak riekt altoos naar den haring. Spr. 674.
   De lage afkomst van die man laat zich nog altijd voelen. Haring was het zinnebeeld van armoede. Te lande zongen de schoolkinderen langs de straat (Hooglede vóór 1920) volgend rijmpje:

> Petatten met de pele
> en nen haring van ne cent
> we zijn daarmee kontent.

Haringeters = arme lui, was een scheldnaam die de kinders van de gegoede burgerij riepen naar de jongens van te lande.

3. Ze gaan van honte (onte) tot stronte vergaan. Kortrijk (St.-Baafs-Vijve). Variante op nr. 22 van zanting 1966. Zie Biekorf 1967, 89. Bij Warden oom staat ‘van ponte tot stronte gaan’ p. 91.
4. Ik heb veel ijzer geëten. Roeselare, Rumbeke, Hooglede (Wervik).
   Niet bij De Bo noch Loquela.
   Lange tijd veel pijn moeten verduren, op de tanden bijten en zwijgen. Zie uitleg in ‘Spreuken van Warden Oom’ bij het woord ‘ijzer’.
5. Miseries aan honderd per uur. Izegem.
   Zeer veel en gedurig zorgen en bekommernis.
6. Die lang met de muis speelt geraakt ze kwijt. TSW. 73. Wie niet onmiddellijk een schone kans benut, komt bedrogen uit. Andere betekenis: die lang de kennismaking laat aanslepen, overtuigd dat hij zeker is van zijn meisje, geraakt ze kwijt. Hooglede.
7. Vandage rijke en morgen in lijke. Rumbeke.
   Opmerking van een volksvrouw waar sprake was van de weelde van de rijken ‘Ik ben niet jaloers. Ze gaan het toch niet meedoen. Vandage...’
8. Hij mag zijn schoepe (schop) afvagen. Roeselare.
   Hij werd afgedankt, Zijn werk is daar gedaan. Vergelijk ‘de spa is afgevaagd’ = hij is begraven. Hooglede.
   Bij Warden Oom: ‘dat moet eruit vorten (rotten) als de spa afgevaagd is op 't kerkhof’. MM^2 44.
9. Batteren tegen 't vrouwvolk is verliezen. PWS^2. 205.
   Batteren = kijven en schelden (De Bo).
   Een man kan niet op tegen de welbespraaktheid van de vrouw.
10. Die vuwt, die huwt. Roeselare, Rumbeke.
    Die rondsnoepert met de ogen zoekt een vrouw.
    Maar: hij vuwt erop, hij heeft geheel de vuwe van = hij gelijkt erop, hij heeft geheel het uitzicht, het voorkomen van, de gelijkenis van...
11. Een fles wijn proeven op de ruttel. Rumbeke.
    Rekening houdend met wat de anderen erover zegden.

M. Vermeulen

[Bladvulling]

Totten danse is meer vandoen
dan het draghen van roo schoen.

(Oude spreuk, anno 1500)

Brieven van Napoleonisten uit Heule 1807-1813

> ‘Leipzig, Moskou, Petrograd
> zijn wel mooie namen...’
> (Modern liedje: ‘Een soldaat van Napoleon
> de Grote’, Louis Verbeeck-Miel Cools.)

Te Heule worden in het gemeentearchief vijftien tot nog toe onbekend gebleven brieven bewaard van soldaten van Napoleon(1). Dertien van deze brieven, daar van onder het stof te voorschijn gehaald door Z.E.H. Leo Devloo, zijn geschreven door Heulenaren, de veertiende is van een Ooigemse Napoleonist en de vijftiende was geadresseerd aan een inwoner te Lendelede.

In deze verzameling steken o.m. enkele merkwaardige brieven van de Heulse conscrits Jan Bakeland, Pieter Jan Van Steenkiste en Pieter Michiel Dominiek Lesaffre, die er in vertellen over de onvergetelijke en beroerde levensjaren, die zij in het leger van Napoleon doorgebracht hebben. Zoals duizenden andere Vlaamse ‘grognards’ zijn zij achtergebleven op een slagveld, of eenzaam gestorven in een ziekenhuis, of zijn van honger, ellende en uitputting omgekomen langs 's heren wegen in Europa...

Jan Bakeland en Pieter Jan Van Steenkiste behoorden tot de lichting 1808 en werden opgeroepen in de lente van 1807. Beiden werden zij ingedeeld bij het 15e linieregiment dat te Parijs zijn depot had. Van hen bleven te Heule vier brieven bewaard, waarin zij een gedeelte van hun militaire ervaringen vertellen.

In een eerste brief, gedateerd 8 juni 1807 uit Parijs, schrijven Bakeland en Van Steenkiste (en een derde wapenbroeder, Lodewijk Soenens) dat zij met ongeveer 5.000 manschappen in de Franse hoofdstad gedrild worden. Tweemaal per dag moeten zij oefenen met het geweer ‘in volle monthurryngen’. Zij zijn er niet gaarne bij, want, schrijven zij, het zijn gelukkige mensen die thuis mogen blijven, en de Heulenaren voelen zich in het leger gelijk in ‘de b(e)ulshanden’. Over eten, drinken en slapen moeten zij - voorlopig - niet klagen. Waarschijnlijk moeten zij over enkele dagen vertrekken naar Vire in Normandië ‘op twee uren van de zee’. Intussen vragen zij de ‘benedictye’ en hopen dat de families te Heule iedere zondag voor hen de mis zullen bijwonen.

De tweede - een heel korte - brief, dd, 23 juni 1807 is van Pieter Jan Van Steenkiste en komt uit Parijs. Hij heeft drin-

(1) Zie onze bijdrage ‘Pieter-Jan Gezelle, Napoleonist’, in Biekorf 1967, blz. 204-208.

gend - cito - geld nodig. De eeuwige vraag van alle Napoleonisten en van alle oude, tegenwoordige en toekomstige soldaten.

Brieven uit Portugal

Intussen was Napoleon begonnen aan zijn veroveringen in Portugal, dat vlug onder de voet werd gelopen door het Franse leger. Lissabon werd bezet op 30 november 1807. De derde brief dd. 17 maart 1808 werd door Jan Bakeland verzonden uit de Portugese hoofdstad. Hij laat daarin weten dat hij en Van Steenkiste een brief van 13 augustus 1807 uit Heule ontvangen hebben en ook het geld dat hun families, tezelfdertijd, opgezonden hadden. Jan Bakeland schrijft hoe onzeggelijk veel zij afgezien hebben langs die eindeloze weg van Vire naar Lissabon. Eens hadden zij negen dagen na elkaar geen brood te eten gehad, het deed niets anders dan regenen en zij moesten tot hun 'broekband' door het water gaan. En dan die hoge bergen 'onzeglijk lijk dat het bergen waeren'. Velen van hun kameraden zijn achtergebleven of gedeserteerd: op een dag zijn er wel dertig gestorven tijdens die afmattende dagmarsen. Jan Bakeland vraagt hun geld op te zenden 'en hoe meer hoe lyvere'. Te Lissabon heeft hij ook reeds enige tijd in het militair hospitaal gelegen, maar nu is hij genezen. Lissabon, zegt hij, dat is wel zeshonderd uren van Heule, en voegt Jan er ten slotte aan toe, 'gij moet Ul. wel op God prijzen te saemen, want ik verlaete hem ook niet...'

De vierde en laatste brief van deze twee Heulenaren is geschreven door Jan Bakeland op 13 juni 1808 uit 'Maffer' d.i. Mafra, een stadje, een dertigtal km. ten noorden van Lissabon. Dit stuk is een van de merkwaardigste soldatenbrieven uit Portugal die bewaard zijn gebleven. Hierna geven wij hem in extenso weer.

Bakeland denkt dat zijn vorige brief, die van 17 maart 1808 uit Lissabon, niet terechtgekomen is. Sedert september 1807 heeft hij geen nieuws van huis meer ontvangen. Hij vertelt opnieuw dat zij uit Vire vertrokken zijn, naar het zuiden. Te Bayonne (Z.Fr.) verbleven zij twee maanden, en vandaar moesten zij, op bevel van de keizer, optrekken naar 'de uyterster paele van Portegael'. Tijdens die lange dagmarsen hebben hij en zijn wapenbroeders verschrikkelijk afgezien en honger geleden. Op doortocht door Spanje konden zij nog aan wat brood geraken, maar in Portugal - dat door de Fransen werd aangevallen - kregen zij niets! Op bepaalde ogenblikken moesten zij leven met eikels, noten en kastanjes, zodat de soldaten van hun generaal 'Senof', d.i. Junot, mochten plunderen om hun honger te 'blusschen', en dan hebben zij

menige ‘schoon proch(i)e’ platgebrand. En hoeveel keren hebben zij niet buiten moeten slapen, onder de blote hemel, in koude, wind en regen?

Bakeland heeft ook wonderbare dingen gezien, als hoge bergen, wilde dieren en warmwaterbronnen, ‘alwaer dat het kokende water uyt quam gesprongen’. Van zijn wapenvriend en dorpsgenoot, Pieter Jan Van Steenkiste weet hij geen nieuws meer. Is de jongen uit het leger weggedoold. Is hij dood of in een ander regiment terecht gekomen? Waarschijnlijk, denkt Bakeland, is Van Steenkiste gedeserteerd ‘want hij en heeft geen dag met contentement in ons resement gedient. *Zijn herte was alteyd op thuys*’.

Bakeland geeft ook de uitleg waarom het Franse leger in Portugal verblijft. Na de Spaanse opstand die uitbrak in mei 1808, konden de Engelsen ontschepen in Portugal en zo zat het Franse leger daar in de val. De Fransen ontwapenden ook de Spanjaarden die bij hen in het leger dienden. Tweemaal reeds was Bakeland in het ‘vier’ geweest en dat kon nog iedere dag gebeuren.

Wat is er met Bakeland gebeurd? Werd hij, na de overeenkomst van Cintra van 30 augustus 1808, met de rest van het Franse leger overzee, naar Frankrijk geëvacueerd?(2). Wellicht is ook hij ginder achtergebleven: gesneuveld, gestorven of gedood door de opstandelingen.

Brief uit La Martinique

Het merkwaardigste en het meest ontroerende stuk uit deze Heulse verzameling soldatenbrieven is die van Pieter-Michiel-Dominiek Lesaffre, geschreven uit het eiland Martinique (Fr. Antillen) op 20 augustus 1808.

Lesaffre werd geboren te Heule op 18 mei 1788 als zoon van Jan Baptist - herbergier - en Maria Coopman. Conscrit van de lichting 1808 werd hij op 19 juli 1807 ingelijfd in het 15e linieregiment, 4e bataljon, 16e compagnie, alles volgens een ‘certificat d'activité de service’, afgeleverd door zijn militaire overheid op 5 september 1807 in het ‘camp de St-Renan’(3).

Soldatenbrieven uit de Franse overzeese gebieden - wij mogen niet meer zeggen ‘koloniën’ sedert het concilie -

(2) Over de bezetting van Lissabon lezen wij in de brief van soldaat Jozef Lauwers uit Meulebeke, geschreven uit Lissabon op 6 april 1808, en over de overgave en de evacuatie naar Frankrijk handelt Francies Desmet uit Oostrozebeke - ook van het 15e linieregiment - in zijn brief dd. 28 oktober 1808 uit La Rochelle. Beide brieven werden uitgegeven door Jos. De Smet; Biekorf 1933, blz. 148-151. - Over de Portugese oorlog, zie ook o.m. E. Fairon en H. Heuse, ‘Lettres de grognards’, blz. 162-165 (Luik-Parijs, 1936).

(3) Gemeentearchief Heule.

zijn uiterst zeldzaam[4]. In hun strijd tegen de opstandelingen van Toussaint Louverture op Haïti en later tegen de Engelsen die o.m. Martinique wilden veroveren, hebben de Fransen tal van Vlaamse conscrits ingezet, o.m. in het 15e en 26e linieregiment. Weinigen van deze jongens zijn van over de Atlantische Oceaan teruggekeerd. Zij sneuvelden of kwamen er terecht in krijgsgevangenkamp, of kwamen om door de grote hitte, honger en tropische ziekten.

In deze zeer zeldzame brief uit Martinique schrijft Lesaffre over het gebrek aan levensmiddelen, de grote warmte en het moordend klimaat van dat tropisch eiland. Tijdens de zes maanden die hij er verblijft, zijn er reeds meer dan drieduizend soldaten overleden: zij hebben geen vijand nodig om er te sterven. Lesaffre beklaagt er zich bitter over dat 'wij nog zoo jong zijn en al zoo verre van ons land zijn, al omtrent de 2 duizend uren...'

Meer dan waarschijnlijk heeft Pieter Michiel Lesaffre op Martinique zijn laatste rustplaats gevonden en heeft hij nooit zijn 'goede cennisse' te Heule weergezien. Twee duizend uren ver van huis ligt hij er begraven, met zijn andere Vlaamse wapenbroeders van klas 1808 die ook dienden bij het 15e linieregiment, o.m. de Pittemnaren Pieter van Thournout, Francies Garson, Jan van Daele en mijn betovergrootnonkel Francies De Four.

Latere brieven

De andere tien brieven uit de verzameling te Heule zijn niet zo belangrijk door hun inhoud, maar het loont toch de moeite ze beknopt samen te vatten.

Jan Manhave van de klas 1808 was 'saseur' (chasseur) bij het 15e regiment. Hij schreef uit Parijs op 12 sept. 1807 dat hij 'in volle monturinge' stak en iedere dag acht uur moest 'exseseren'. De soldaten kregen dagelijks twee maal soep en vlees, en hij wenst zijn familie 'veel geluk met de kermesse ende ge moet geen droefheyd maeken, en ik verhope van nog eens weder te keren'.

De volgende brief komt uit Rijsel en is gedateerd 26 juli 1809. Hij is geschreven door Pieter Ollieux aan zijn broer Miehiel te Ooigem. Pieter is ingelijfd in het 17e linieregiment

(4) In de verzameling soldatenbrieven op het Rijksarchief Brugge is er slechts één dergelijk document bewaard, nl. de brief van Pieter De Vos uit Woumen, fusilier bij de 71½ brigade, geschreven uit S. Marc op San Domingo op 27 juli 1862. Deze brief werd uitgegeven door Jos. De Smet in Biekorf 1934, blz. 177-178. - In de grote verzameling soldatenbrieven op het Rijksarchief te Luik is geen enkele brief uit de Franse koloniën bewaard, Fairon en Heuse, a.w., blz. 36.

en verlangt vurig nog eens bezoek te ontvangen te Rijsel. Over enkele dagen, schrijft hij, zullen wij van hier vertrekken, en vergeet niet als gij komt ‘eenigen tabac’ mee te brengen.

Op 26 oktober 1810 schreef Pieter Maarten Rolle, grenadier bij het 103e linieregiment, een brief uit Bayonne naar Gabriel Millecamp te Lendelede. Rolle heeft lange tijd in het hospitaal verbleven, met een kwetsuur in zijn gezicht. Nu is hij toch genezen, maar heeft geen geld meer. Hij krijgt slecht eten, en ik heb zelfs ‘geen broek aen mijn gat’ meer, voegt hij er bij. leder ogenblik verwachten zij ten strijde te moeten trekken, ‘want wij liggen hier maer een kotier (= kwartier) van den Hengelsche en van de Spanjolen en de Portugiesen’.

De volgende brieven zijn geschreven door Napoleonisten van het elfde uur, door conscrits van oudere klassen die in april 1813 opgeroepen werden na de Franse nederlaag in Rusland, om de ondergang van de grote keizer wat uit te stellen.

Pieter Jan Cottenie werd als deserteur of ‘réfractaire’ aangehouden en opgesloten in de vestingen te Rijsel, van waar hij naar huis schreef op 23 mei 1813. Dat ‘kot’ is hem ‘stijf verleet’, en wie daar geen geld heeft ‘die moet honger lijden dat men swart wo(o)rd’! Graag zou hij nog eens bezoek krijgen, want eens vertrokken uit Rijsel is het mogelijk ‘dat wij mallekanders noyd niet meer en sien’.

Van Benedictus Holvoet ‘trailleur à la garde impériale’ zijn drie brieven uit Parijs bewaard, resp. van 7 en 14 juni en van 24 augustus 1813. Hij heeft reeds tien dagen in het hospitaal verbleven, en sedert zijn genezing hebben zij hem in de bekende militaire gevangenis ‘Montaigu’, ‘près le Pantion’ gestopt. Holvoet vraagt hem ‘sito’ geld te sturen en hij zou ook nog willen weten ‘hoe het nog al gaet met de vruchten der aerde en het vlas en ook het nieuws dat in Vlaenderen is’.

Pieter Tuytens en Lodewijk van Daele behoorden tot de lichting 1811 en werden opgeroepen op 24 april 1813[5]. Beiden zijn zij ook ‘tirailleur à la garde nationale’ en schreven samen één brief uit Parijs op 20 juli 1813. Ze verbleven op dat ogenblik, met Holvoet, in de militaire gevangenis ‘Montaigu’. Tuytens had ook al vier weken hospitaal achter de rug, en werd er tot overmaat van ramp en tegenspoed al zijn geld, mitsgaders zijn ‘frak en schoenen’ gestolen. Hij moet dus dringend geld hebben, wat wilt ge. Hij is nieuwsgierig te vernemen of het vlas ‘welgelukt’ is en ze mogen te Heule niet vergeten de groeten over te maken aan zijn ‘goede kennesse’. Loden Van Daele bracht ook al drie weken door in het hospitaal en werd eveneens zijn geld gestolen. Om zich wat brood

(5) R.A.B. Leiedepartement, nr 3161.

te kunnen aanschaffen, moest hij een deel van zijn kleren verkopen, want het is, zegt hij, 'niet levelijk met het (geld) dat wij trekken'. De soldaten ontvangen per dag maar een half brood 'en een kleen broksche vleesch'... 'En het sterven hier veel Vlamingen en Fransche. Ook het is hier een (h)ospitaal aen het prison en wij zien der dagelijks uyt draegen die doot zijn'. Loden is 'curieus hoe dat met Cornelia gaet'. En, geld heeft hij dringend nodig!

De brief van Pieter-Jan Gezelle uit Parijs van 24 mei 1813 uit deze verzameling hebben wij reeds besproken(6). Op dezelfde dag schreef de Heulenaar Pieter Jozef Duyck ook een brief uit Parijs, en omdat hij niet in de gevangenis zat wist hij wat meer te vertellen.

Iedere dag krijgt hij acht uur 'dryne' (= training) en binnenkort, denkt hij, zullen wij moeten vertrekken 'naer Ruyssen toe'. Het is onzeggelijk hoeveel nieuw opgeroepenen er te Parijs verblijven, al uit de klassen 1804 tot 1814 '...en al de krupele en manke, zij zijn al goed die het geweire kunnen draegen'. De dag te voren, op 23 mei 1813, had er te Parijs een grote troepenschouwing plaatsgehad. De klokken luidden, de muziek speelde en al de regimenten moesten 'paraede staen'. Duyck stak nog in zijn burgerkleren, en pas begin juni 1813 zou hij zijn militair uniform ontvangen. Een antwoord van thuis moest hij niet hebben. Blijkbaar had hij geen 'goede kennesse', een of andere Cornelia, die te Heule de thuiskomst van haar soldaat met ongeduld verbeidde.

Deze soldatenbrieven hebben als informatiebron eigenlijk weinig waarde, doch als 'documents humains' ontroeren zij de lezer welke die stukken nu begrijpend ter hand neemt. Hoe de ontwortelde Vlaamse conscrit van voor 160 jaar Europa heeft gezien, en gestreden en geleden heeft in de roemrijke Franse 'grande armée', valt met weinig verbeelding uit deze vaak onbeholpen geschreven brieven gemakkelijk af te lezen. Wie ooit het verhaal of het epos zal schrijven van de Westvlaamse conscrits, zal dan niet doen aan goedkope romantiek, wanneer hij hun eindeloos leed, knagend heimwee, hoop, vertwijfeling, moed en hun tragische dood op de Europese slagvelden of in ellendige hospitalen uit die brieven zal laten spreken.

V. ARICKX

(6) Biekorf 1967, blz. 204-208.

Bijlagen
I
Brief van Jan Bakeland uit Mafra (Portugal).

Maffer den 13 juni -808.

Beminden vader ende moeder ende al mijn broeders ende zusters en geel mijn familie.

Naer dat ik ul. van herten gegroet te hebbe, zoo laet ik ul. weten dat ik nog in volle gezondheyd ben, het welke ik zelve van ul. verwagten, want dat het anders moeste zijn het zoude my groote pyne doen. Ook schrijve ik in groote verwonderinge dat het nu zeder den maend september 1807 is dat ik geen antwoorde en hebbe ontfangen, dat heeft mijn lasten brief geweest die ik ontfangen hebbe als gij ul. naer Vieren in Normadien met drij fransche croonen gezonden heeft. Maer ik en hebbe dienen tot Vieren niet ontfangen, want ik was van daer vertrokken naar Bajoenne in de uyterste paele van Frankrijk, alwaer ik drijhondert uren van mijn huys was. Aldaer twee maende stille liggende is er een groot orde van Bonaparte gekomen dat wij moesten vertrekken naer de uytterster paele van Portegael nog drij honder uren voorder van mijn huys zoodat ik nu te saemen zes honder uren van huys ben, en ook veel afgezien hebbe op zulke groote roetten, ja zelf bijnaer moeten sterven van hongernoods. Want als wij geel Spanjen door reijst hebbende, kreygen wij nog eenig brood om ons leven te behouden, maer door Spanjen gekomen zynde in het rijk van Portegael, en wilde de prinzesse van Portegael[7] ons geen brood toestaen, want wij hebben wel thien dagen moeten zonder brood marchiren, dat wij niet anders en hadde als eykels, noten ende constanen om te eten en ons leven te behouden, zoo dat onze grooten ginnerael Senof[8] niet schonder en heeft gevonden als van ons te laeten plunteren en alles te laeten pagken wat wij vonden om onze honger te blusschen wel, vijftig uren verre, en zelf nog al menige schoone proch(i)ie afgebrand. Ook hebben wij menigkeer moeten buyten slaepen in koude en wind en regen. Ook nog de wonderingen die ik op de roette gezien hebbe, over groote ende hooge bergen, zelf de wilde dieren: herten, wolven ende nog meer ander wilde gedierten in het veld zien loopen, ook de schoone springende fonteynen alwaer dat het kokende water uyt quam gesprongen, hebbe ik gezien en bij geweest. Gij

(7) Maria I Francisca van Bragança.
(8) Junot.

zoude misschien ook geiren weten waerom dat wij naer de uytterste paele van Portegael hebben gaen? Het is om dat de Engelsche aldaer wilden aen land komen. Wij hebben zelf al tweemael in het vier geweest, maer God lof ik en ben nog niet gequets, maer wij staen nog dagelijks van te moeten veghten. Men zegt dan den koning van Spanje oproer maekt, waerom dat wij al de Spansche soldaeten die met ons in Portegael waeren om met de Fransche te doen, van vreijze dat zij hun zouden weder tot den koning keeren, hebben wij al hun wapens afgepak. Ook zouden gij ul. geiren weten van Joannes Stienkiste waer hij is, maer ik en kan ul. dat niet schrijven, want als wij in d'armée van Portegael komen zijn, is hij weg gedoolt en waer hij is, en wete ik niet. Of hij dood is, of hij in een andere resement is ofte niet, ik kan van hem geen bediesel schrijven, maer ik peyzen dat hij weg geloopen is, want hij en heeft geen dag met contentement in ons resement gedient. Zij herte was alteyd op thuys. Voorders verzoekke ik van Ul. van zoo gouwe dat gij dezen brief zult ontfangen hebben, van mij te willen zenden het gonne ul. belieft van gelt. Ik en vraege geene somme, zend ul. jonste zoo hast het mogelijk is, want ik leven aldijt in verlangen om eenen brief van ul. t'ontfangen. 't Is waer, ik hebbe ik hebbe eenen brief geschreven in de maend maerte 1808, maer ik peyzen dat gij dien niet en heeft ontfangen, want mij dog dat het addri(s) niet wel en was geschreven. Daerom en wagte (ik) niet lange van dezen brief achter te zenden. Ook hebbe ik de complimenten doen doen in eenen brief van Houraet[9], maer ik en betrouwe mij daer op niet, tot dat ik dezen sonderden (!) brief schrijve, waer op ik betrouwe van cito antwoorde 't ontfangen. Ook zoude ik geiren weten waer dat mijn zusters kind is, want ik hebbe bij zoo veele resementen geweest, en ik en hebbe hem niet gevonden. Daerom schrijft mij hoe dat het met geel de familie gaet want ik verlangen om te weten. Ik blijve met liefde tot der dood, beminden vader ende moeder.

Mijn addris is: aen Monseur Backeland, Chasseur onder 2 Compagnie, 4 batilion, 15 resement legeire in Portegael tot Lisbone.

Maer gij moet het in het Fransche schrijven.

> (Men vergelijke hiermede de beschrijving in de brief uit Portugal van Jozef Lauwers uit Meulebeke, 6 april 1808: '...men vond daer nog God nog mensch in de stad, wy hebben huyzen ofgetrokken en met keepers en de dueren vier gemaekt, wy en vonden noeyd geen eeten, anders niet of het wyn te drinken, en wy liepen giele daegen dronke en op ons gat vael(en) van flauten'. Biekorf 1933, 149.)

(9) Waarschijnlijk een streek- of dorpsgenoot van Baekeland.

II
Brief van Pieter Dominiek Lesaffre uit Martinique.

Den 20 augustus 1808.

Zeer beminden vader ende moeder, zusters ende broeders.

Naer ul. gegroet te hebben, laet ik ul. weten dat ik, God zij gedankt nog gezond ben, waerover dat ik den Heere love en danke. En ik verhope van ul. het zelve. Ik laet ul. weten dat wij vertrokken den 17 januarius 1808 van S'Malo (Saint-Malo, Fr.) en dat wij gearriveert den 19 februarius 1808 in het land genaemd Lille du Martinique op de forten van America. Maer het is er geheel droef leven, vermits dater hier geen levensmiddels en groien, anders als suykers en caffe, en het brood dat wij hier te eeten crigen is cooren van ons land waer dat de beesten in zitten, en nog van duyzend pond, en can er geen hondert ariveren van den viand, die wij dagen en nagten voor onze oogen hebben.

Maer wij en hebben in dit land geen viand van doen, want de menschen sterven hier genoeg zonder oorloge, want in dien tijd dat wij hier zijn, het is nu zes maenden, daer zijn der al meer als 3 duyzend soldaeten gestorven van de hitte en ongezond land. Maer God gedankt waer over dat ik den Heer love en danke, dat ik tot nu toe nog altijd gezond ben, waer voor dat ik den Heer hedendags bide en bedanke en alle dagen aen ul. de benedictie vraegen aen vader en moeder, zusters ende broeders. En ik verhope met de gratie van Onzen Heer nog wel weder te ceeren, maer ik en zegge niet dat het nog in een jaer drie of vier zal zijn. Ik verzoeke aen ul. dat gij zoud willen zoo goed zijn van de complementen te doen aen de weduwe Colberson tot Gullegem, dat haeren soon ook nog gesond is. Maer al hetgene dat wij ons beklagen, dat wij nog zoo jong zijn en alzoo verre van ons land zijn, al omtrent 2 duyzend uren. En ook al het gene dat ik van ul. versoeke dat gij zoud willen zoo goed zijn van de complementen te doen aen al de mijn goede cennisse waer mede dat ik verkeert hebbe, de soons van de weduwe Warlop, de complementen aan Fransis van Robais en zijn huysvrouwe (en) Carel van den Berge,

Zeer beminden vader ende moeder
ul. ootmoedigen dienaer ende zoone
Pieter Dominic Lesaffre.

(Op de buitenzijde:)

A Monsieur Jean Baptiste Lesaffre

hobergist au Heule, departement de la Lis, arrondissement du cortray, canton du Moorseele.

a la Flaenderen.

Gezelle en mgr. Waffelaert

Men weet dat Gezelle, kort na zijn dichterlijk debuut, nl. in 1859, van zijn bisschop Mgr. Malou de opdracht kreeg ‘de consacrer votre talent... à la composition d'un certain nombre de cantiques et de chansons spirituelles à l'usage des écoles, des congrégations et des conférences de St-Vincent de Paul...’[(1)].

In zijn levensavond werd Gezelle andermaal, nu door Mgr. Waffelaert, tot dichtwerk verplicht. Het ging hier niet om een uitgewerkt dichtprogramma op religieuze thema's, alleen om een gelegenheidsgedicht.

Gewijd op 25 juli 1895, deed de nieuwe bisschop korte tijd daarop zijn blijde intrede te Bellegem, een randgemeente van Kortrijk. De kerkvorst had gehoopt op die dag Gezelle te ontmoeten met een huldeadres in dichtvorm, zoals dat in juli 1880 te Rollegem was gebeurd, toen de pas gepromoveerde ‘Doctor in de Godgeleerdheid’ in zijn geboortedorp gehuldigd werd. Dan had de onderpastoor van de Kortrijkse O.L. Vrouwparochie bij Eugeen Beyaert de plakette laten drukken met het gedicht ‘Waar is de tijd naartoe...’ Het tweekleurig chronogram op de titelbladzijde luidde in 1880 ‘Reviviscat Sanctus Thomas in suo Discipulo’.

De bisschoppelijke promotie was zeker iets méér dan de vroegere academische graad en daarom had de bisschop een berijmde huldeblijk verwacht. In ieder geval, toen hij enkele weken later Gezelle te Kortrijk ontmoette, vroeg de bisschop naar de reden van dit dichterlijk verzuim, en dat de afwezigheid van Gezelle te Bellegem hem op de maag lag, blijkt uit het feit dat hij er in die dagen bij Roeselaarse vrienden van Gezelle over sprak.

In die nood wendde Gezelle zich op Kerstmis 1895 tot zijn vriend vicaris-generaal Ernest Rembry om een oplossing voor zijn verzuim voor te stellen. Voor die gelegenheid wilde hij de ‘De XIV Stonden of de bloedige dagvaart ons Heeren’ aan de bisschop opdragen. De jeugdige Brugse componist Joseph Ryelandt had op de tekst muziek geschreven die te Brugge zou uitgevoerd worden. Het was de taak van grootvicaris Rembry de kwestie met de bisschop te regelen. ‘De XIV Stonden...’ verscheen nog in 1895 bij Jooris Beyaert te Kortrijk, eveneens in plakette.

J. Geldhof

(1) Over deze dichterlijke opdracht, zie: J. Geldhof ‘Eerste dichtprogramma van Gezelle’ in Biekorf 1960, blz. 309-314 en vooral J.I.M. Westenbroek ‘Van het Leven naar het Boek’ Guido-Gezellegenootschap, Kapellen 1967, blz. 172-184.

Bijlage
Brief van Guido Gezelle aan grootvicaris Ernest Rembry

Kortrijk 25/12/'95

Zeer eerweerde Heer en vriend,

Zijne Hoogweerdigheid heeft mij onlangs te Kortrijk gevraagd hoe 't kwam dat ik te Belleghem hem geen gedicht afgelezen en hadde; men zegt mij dat hij te Rousselaere daar ook over gesproken heeft.

Nu heb ik een gedicht gemaakt op den Kruisweg; Joseph Ryelandt gaat er musique op dichten en 't zal gezongen worden te Brugge.

Ik zou, zoo gij het goed oordeelt, met Mr Ryelandt, dat gedicht willen opdragen aan Zijne Hoogw., met zijnen oorlof. Zoudt gij mijn gedicht, eer 't voor goed gedrukt wordt, zijn Hoogw. willen ter lezinge voorleggen en vragen of hij zou gedoogen dat ik er bij zette als volgt:

'De XIV stonden of de Bloedige dagvaart ons Heeren, met oorlof zijner Vaderlijke toegevendheid opgedragen aan mijn Hoogweerdigsten Heer Dr. G.J. Waffelaert, XXI. (sic) Bisschop van Brugge, door G.G. en J. Ryelandt?'

Het gedicht volgt met dezelfste post, in voordruk, en veranderbaar, zoo gij of zijne Hoogw. het goedvindt.

Wensche U een zaligen Hoogdag en een gelukzalig nieuwjaar en ben
uw zeer dankbare
Guido Gezelle

- Brief in AB. Brugge. - Gedeeltelijk bij A. Walgrave, Het leven van GG. II 271. Over het gedicht De XIV Stonden, zie laatste Verzen, Jub. Uitg. 321-324 (briefwisseling met J. Ryelandt).

Pastoor Caboodt van Alveringem
1581

Het register nr. 3343 van de oude Rekenkamer te Rijsel (Archives Dep. Nord) is, volgens de opgave van Dehaisnes, een rekening in 1581-1585 opgemaakt door Hieronymus Caboodt, pastoor van Alveringem. De rekening betreft de ontvangsten van onroerend en roerend kerkgoed in Vlaanderen dat, in die troebele jaren, door allerlei omstandigheden - afwezigheid of dood van eigenaars of beheerders - in de handen van nietrechthebbenden was gekomen. De recuperatie omvatte in het bijzonder ook kerkzilver en paramenten. Pastoor Caboodt had die opdracht officieel ontvangen op 1 december 1581 en zijn rekening loopt tot 1 juli 1585.

Is pastoor Caboodt bekend in de lijst van de oude pastoors van Alveringem?

C.B

Mengelmaren

In Zwevezele zeventig jaar terug

Plakkersmesdag

Begin van de eeuw nog, was het vieren van plakkersmesdag in gebruik te Zwevezele, zo zei mij L.v.d.K., gewonnen en geboren te Zwevezele. De plakkers hadden geen bepaalde heilige patroon maar vierden hun mesdag op de dag dat zij de eerste zwaluw zagen aankomen met april.

Ze waren aan 't werk en plakten, en één van de plakkers zei ‘dat gaat hier vooruit in die verandah; binnen een uur kunt ge hier de schoonste fresco op schilderen’. Maar plots kwam daar een steenzwaluw en ze riepen: ‘kijk, hij is daar, onze patroon!’

Ze legden het werk stil en ze trokken er uit, om te gaan drinken en zwinken, tot laat in den avond.

Dat patroonschap van de zwaluw stond zeker in verband met het feit dat de vogel aankwam om zijn nest te bouwen, te metselen en te plakken, weshalve hij werd beschouwd als stielgenoot van de plakkers.

Schavuiten vangen

De jongens die woonden tussen 't Veld en de Plaatse van Zwevezele waren beter bekend met de spelen in de bossen en wilden soms de dapperheid van de plaatsenaren op de proef stellen. Ze vroegen aan de schoolmakkers van de Plaatse: ‘Wie gaat er mee schavuiten vangen?’ De olijksten wisten dat het een grap was. Maar de kleinere trokken mee zonder te bevroeden wat hen te wachten stond.

Ze trokken in het bos en in een open laar deden zij hout aanbrengen en ze legden er een vuur aan. De lichtgelovigsten werden wacht gesteld bij het vuur met een stok gewapend, om de schavuiten dood te slaan, en de andere gingen kwansuis de schavuiten opjagen die zich zouden laten aanlokken door de vlammen. Maar ze schavijsterden weg tot het vuur doofde, en de onnozelaars werden door schrik bevangen en begonnen naar hun moeder te roepen. Tot de grote ze kwamen verlossen en buiten het bos leidden tot aan de Plaatse.

Dat was schavuiten vangen.

Een man die ‘te dom is om te helpen donderen’ en aan wie men alles kan wijs maken is een schavuitenvanger (zie De Bo).

De zwijnesteert

Te Zwevezele was ook het winnen van de zwijnesteert gekend. Toen ten onzent (te Deinze) Juul Orlans op de aard van Kluyskens zijn zwijnen slachtte, werd hij steeds omringd door toekijkende schoolknapen. Ze staken hem een handje toe bij 't vasthouden van het zeel aan de achterpoot bij 't ommeklaaien van het zwijn en het de keel af te steken.

Daarna werd het zwijn gebrand met een strofakkel, met heet water geschoud en geschreept en de afgewrongen schoen wierp Juul over zijn schouders te grabbel, en ze vochten er voor.

Toen kwam het weinig stichtend eindschouwspel als troostprijs voor wie geen zwijneschoen had bemachtigd. Een vrijwilliger werd gevraagd om ‘de neus in 't gat te steken’. De slachter en zijn knecht Edward Walgrave, die de darms kuiste, pakten hem vast, brachten hem met de neus in 't achterwerk en, na voleinding van het tafereel, kreeg de held de zwijnesteert als beloning, waarmede hij triomfantelijk naar huis trok om het aan moeder te schenken voor de soepketel.

Dezer dagen kwam het te pas met L.v.d.K., ook een man van d'ander eeuwe en hetzelfde gebeurde ook te Zwevezele.

G.P. Baert

Recreatifmeester

Op de vraag in Biekorf 1967, 319.

Ook het Rederijkersgild van het H. Kruis te Brugge had een recreatifmeester. Hij mag met de nar of zot van het gild vereenzelvigd worden. Bij feestelijke gelegenheden droeg hij een pak, gemaakt van verschillende stukken laken en van verschillende kleuren, waaraan zilveren belletjes klingelden, en met wapenschilden bovendien versierd. Op 8 oktober 1715 werd de recreatifmeester afgeschaft. Aanleiding daartoe was het onwelvoegelijk gedrag van de laatste titularis. Sedertdien werd geen nieuwe recreatifmeester meer aangesteld. Zijn kleed of pak werd daarna gedurende verscheidene jaren aan het schuttersgild van Sint-Sebastiaan te Sint-Kruis onder bepaalde voorwaarden uitgeleend, om bij plechtigheden gebruikt te worden.

- Uit een studie over het rederijkersgild van het H. Kruis te Brugge, die wij eerlang zullen laten verschijnen.

A.S

Wijknaam mosselmarkt

Aansluitend bij Biekorf 1967, 296.

In Passendale is er een wijk ‘de Mosselmarkt’. Mossele, mosele, mussele ook hier met bet. moeras. De bewoonde wijk is hooggelegen doch het omliggende is zeer laag gelegen en moerassig.

G.V.

Groene kaas

Op de vraag in Biekorf 1967, 320.

Groene kaas met bet. *verse* kaas komt voor in Vlaanderen zowel als in Brabant in de jaren 1500-1550.

Onder de renten uitgegeven door het St.-Janshospitaal te Brugge verschijnt anno 1529 de volgende: ‘Den doostere van Eename by Oudenaerde, van een waghe nieumolken groens caes up 17 ghemete 1 line 17 roeden lands in Keyhem, by composicien te 4 lb. par. de waghe’. (Rek. 1529-30, f. 141^{v}).

Het St.-Pietershospitaal te Brussel schrijft in 1550 in zijn rekening de aankoop van ‘28½ gruenen kese, 14 st. 3 d. - 12 gruenen kese, 9 st.’. In de rekening van de honderdste penning (Brabant 1543) wordt die ‘gruenen kese’ zelfs letterlijk vertaald als ‘fromage verd’. (Henne, Hist. Charles-Quint V 242-243).

De Plakkaatboeken van Brabant noemen in 1597 onder de kaassoorten: ‘Groenen Case van Vrieslant, ende diemen noemt Lappen’. (WNT VII-1, 726).

Groene kaas betekende oudtijds jonge, verse kaas; de betekenis groen ‘naar de kleur’ door Vandale opgegeven behoort tot de nieuwere kaasnijverheid, zo o.m. de groene Texelse kaas, ook Schapenkaas genaamd.

Uit de dialekten schijnt groene (verse) kaas heel te zijn verdwenen. Het Zeeuws (Walcheren) kent heden nog het equivalent ‘natte kaas’. (Ghijsen, Zeeuwse Dial. 393).

Oudeng. *green cheese* (1300 en later) betekende verse, nieuwe kaas, alsook een kaassoort van geringere hoedanigheid, nl. weikaas (van taptemelk gemaakt). Modern eng. kent *green cheese* met bet. groene kleur, nl. *sage cheese:* saliekaas die er door het kruiden met salie groen uitziet. (Oxford Dict. IV 401).

Een oude eng. spreuk luidt: ‘Ze zouden de mensen doen geloven dat de maan van een groene (= verse) kaas gemaakt is’ (that the moon is made of a green cheese). Aldus anno 1546; met bet. iets wijsmaken, op de mouw spelden. Even oud is de eng. spreuk: ‘Hij kan geen groene kaas zien of 't water komt hem in de mond’ (Ye may see no greene cheese but your teeth must water): op alles belust zijn. (Stevenson, Proverbs 330, 1622).

Terugkerend naar het ndl. ontmoeten we *groen* in verband met vlees en vooral met vis.

Vlees groen verkopen was, volgens de Costume van Overijse (1570) vers, ongezouten verkopen. (Gailliard, Keure van Haz. I 216). De term *groenvlees* komt voor met bet. vooral vers rundvlees. (WNT V 824 856).

Groene vis is verse (in verse staat aangebrachte) vis, inzon-

derheid *riviervis:* betekenis die samenhangt met het feit dat oudtijds in het binnenland alleen de riviervis vers, d.i. levend, aan de markt kwam.

Groenvis (gruenvisch, groenenvisch) komt voor in oude rekeningen (14e eeuw) van Arnhem en Deventer; zie MnlW II 2154 2156, en vgl. groenevischer, alsook Schuermans op groenevisch.

Groenharing is geheel vers, geheel ongezouten uit zee aangebracht om in de pan te worden gebakken, syn. van panharing, wvl. leefaard. (WNT V 824).

Sint-Willibrord in de gravenkapel te Kortrijk

De befaamde kapel in de oude grafelijke kapittelkerk van Kortrijk geeft stuk voor stuk haar geheimen prijs aan de pastoorhistoricus die de stenen van het gebouw en de documenten van het rijke kerkarchief aan een strikte revisie onderwerpt. Aan de bouwgeschiedenis heeft *J. De Cuyper* een belangrijke studie gewijd (waarover Biekorf 1965, 190). Het raadsel van de merkwaardige gebeeldhouwde hoekstenen moest hem natuurlijk bekoren en, voor wie zijn fijne speurzin kent, ook natuurlijk leiden tot het ontsluieren van een ikonografie die voor de vakgeleerden totnogtoe een puzzle gebleven was. *(Het legendarisch leven van Sint-Willibrord omstreeks 1370 te Kortrijk uitgebeeld*, in De Leiegouw IX, 1967, 165-186). De resultaten van het onderzoek zijn de volgende.

In een reeks van 18 hoekstenen wordt het leven van Willibrord, apostel der Friezen, patroon van de kerkprovincie Utrecht en stichter van de abdij Echternach, uitgebeeld naar de biografie van Alcuin. Een biografie van legendarische aard, die het leven van de heilige met populaire ‘mirakels’ versiert. Men denke aan de lokale episodes op Walcheren: Westkapelle (onkwetsbaarheid van de heilige) en Vlissingen, dat nog heden de beruchte fles van Willibrord in zijn wapen draagt. Aan de hand van de Vita-tekst en van de prachtige afbeeldingen (naar opnamen van A. Pauwels) trekt de auteur de parallel tussen de literaire bron en de plastische interpretatie ervan.

De ontdekking is van meer dan lokaal belang. De ikonografische suite van het leven en de mirakelen van Willibrord heeft geen bekende antecedenten. De verrijking op historisch en kunsthistorisch gebied is dan ook aanzienlijk.

Op het eerste gezicht is Willibrord in Kortrijk een hagiografisch ongewone gast, een verrassende verschijning zelfs. Niet echter voor de historicus van een kollegiaalkerk die, als grote tiendheffer, innig verbonden was met Hulsterambacht en met de pastorij van de St.-Willibrordskerk te Hulst.

Het beeldhouwwerk werd ca. 1370 uitgevoerd, ter plaatse

of in een atelier buiten Kortrijk: positieve gegevens daarover ontbreken.

De relatie beeldhouwwerk-literaire tekst laat nog een paar vragen openstaan. Bezat de Willibrordskerk van Hulst een eigen Willibrordsofficie (7 november), met eigen lezingen? Desgevallend kunnen de *lectiones* uit dit officie het medium tussen de Vita-tekst en de plastische uitbeelding geweest zijn. Een (volledige) Vita-tekst veronderstelt o.i. een librije die in de 14e eeuw in Hulst en zelfs in Kortrijk niet voor de hand lag. Bemiddelaars van een Vita-tekst kunnen echter wel de monniken van Ter Duinen geweest zijn. Zij waren grote grondbezitters in Hulsterambacht en hadden in de schaduw van de Willibrordskerk in Hulst een belangrijk eigen huis. Dezelfde monniken hadden op de weg Hulst-Kortrijk (via de Leie) een aanzienlijk refugehuis in Gent (Kalanderberg). Hebben zij een Vita-tekst bemiddeld uit de librije van een van de Gentse abdijen? Of heeft de abdij Ter Duinen uit eigen librije de tekst geleverd? De abdij van Koksijde had bezittingen in Wulpen, de Willibrordsparochie van Veurne-Ambacht, en de stadsbibliotheek van St.-Omaars bewaart een oud Vita-handschrift afkomstig uit de librije van een 'filia Dunensis' (abdij Clairmarais). Voor die kwestie zijn er wegwijzers en mogelijke schakels genoeg en teveel; het uitdunnen ervan zou het uitzonderlijk Willibrordgeval van Kortrijk nog konkreter in het hagiografisch ruilverkeer van de middeleeuwen inlassen. En wie beter dan de auteur van 'Idesbald' en andere studia Dunensia zou de laatste verwikkeling van die knoop weten te ontwarren?

A.V.

Honderd jaar Vlaamse primitievenzorg te Brugge

Enkele maanden na Waterloo (1815) waren de panelen van Memlinc, van Eyck en andere oude meesters uit het Museum van Parijs naar Brugge teruggekeerd om er een nieuw kapittel in hun geschiedenis te beginnen. Een geschiedenis van administratieve wrijvingen (tussen Staat, gemeente, commissie van burgerlijke godshuizen en jointe van de Academie) betreffende de eigendom, vooral echter betreffende de bewaring en behandeling van de panelen. *J.P. Sosson* heeft die belangrijke materiële geschiedenis van de schilderijen voor de eerste maal methodisch aangepakt en al de getuigenissen uit boek en archief verzameld en gecommentarieerd die enig licht kunnen werpen op de 'staat van gezondheid' van de panelen gedurende de periode 1815-1907. De resultaten van dit onderzoek - dat de stukken van het Groeningemuseum, het St.-Janshospitaal en een drietal nummers uit parochiekerken omvat - worden op de afbeeldingen zelf op visuele wijze overgedragen

en ten slotte in vergelijkende synoptische tabellen samengebracht. Daardoor ontstond een documentair werk van eerste gehalte, dat bij elke bestudering en behandeling van die werken de onmisbare basis zal vormen. Een bijzondere vermelding verdient wel het hoofdstuk over de oude fotografieën van de Brugse Primitieven, dat zeer waardevolle gegevens aanbrengt voor de geschiedenis van de reproductie en de kunstuitgaven

A.V.

- JEAN-PIERRE SOSSON. *Les primitifs flamands de Bruges.* Apports des archives contemporaines (1815-1907). [= Les Primitifs Flamands. III. Contributions à l'étude des primitifs flamands. t. 4]. Brussel, 1966. ln-4, 252 pp. met talrijke platen. Prijs: 700 F. gebonden.

Cranenburg - tranenburg op de Markt te Brugge

De Brugse rederijker en historicus J.P. van Male stelt omstreeks 1720 de volgende beschouwing in zijn beschrijving van de Markt van Brugge (hs. van Huerne, I-II f. 34):

'...twee ghedenckbare huijsen te weten: het ghone ghenoemt werd *Onse vrauwe ter snee*, het ander *Cranenburg:* men noemde hun beter t'eerste *het huijs van rauw* en wee, ende het ander *tranenburgh;* want anno 1488 de volmachtighe van Ghendt, Brugghe ende Yperen in het huys *onse vrauwe ter sneeuw* vergadert, verbonden sigh te samen om den artshertogh Maximiliaan uyt de bestieringhe van dese landen te houden. Waer op hij selve wierd vastgehouden ende in versekeringhe ghebracht in het huijs Cranenburg, voorts eenighe van syne vertrauwde ghevanghen: waer uijt den ondergangh vande Coophandel tot Brugghe, ende eene alghemeene verwoestinghe van heel Vlaenderen is ghesproten'.

Het huis Cranenburg vraagt geen uitleg: die Brugse naam is in de Europese geschiedschrijving doorgedrongen.

Het huis 'Onse Vrauwe ter sneeuw' (in de 15e eeuw ook: van Snee; vert. van lat. ad Nives), gelegen bij de Halle (Hallestraat) is op het einde van de vorige eeuw veranderd in 'De Sneeuwberg'. Huis van rouw en wee, zegt van Male, omdat daar de opstand tegen Maximiliaan beraamd werd.

A.V.

Een stek in de hand

Van iemand die lui is zeggen ze in de Leiestreek dat hij rap moe is onder de oksels, en ze wrijven daarbij onder de oksels en iedereen verstaat het. Te Zwevezele zeggen ze niets in dit geval en ze krabben in de palm van de hand en bedoelen daarmee: hij heeft een stek in de hand (is lui).

G.P.B.

Moderne romans in 1796
Op de Vlaamse boekenmarkt

In de ‘Lyste van de Boeken die men te koopen vind by de Gebroeders Gimblet, op de Koormerkt’ te Gent, uitgegeven anno 1796 (in-12, 32 pp.) worden o.m. de volgende *Nieuwe Romans* aangeboden. (Vgl. de lijst uit 1789 in Biekorf 1966, 149-150). Prijs in guldens en stuivers.

De Fransche Pamela, of de uytblinkende Deugd	4.6
De Schoole der Dames, behelsende verscheyde Minneverhandelingen en Liefde-gevallen, etc. 1791	-.42
Vermaekelyke Minneryen, bestaende in ongehoorde ontmoetingen etc. 2 deelen, met plaeten	4.4
De hedendagsche Lang-tonge, afgebeeld in 12 Sinnebeelden, 2 deelen, met plaeten	4.18
Historie van het verlaetene en Gelukkige Wees-Kind Charlotte Summers, 2 dln. met plaeten	2.16
Historie, ofte Gevallen van Joseph Andriessen, Broeder van Pamela etc., 2 dln. met plaeten	2.16
Het Wees-Kind van Normandien, of den Deugdsaemen Jongeling etc. 2 dln. met plaeten	-.49
Olivia, gevolgd naer het Engelsch 1790	-.56
Carolina, of de Wisselvalligheyd der Fortuyn, 3 deelen 1790	7.-
De Gevallen van Lord Eduard Bomston	-.35
De Engelsche Candide, of de verbasende Levens-gevallen van Ambrosius Gwinett, 2 dln. 1788	-.49
Fanny Belton, of Geschiedenis van eene Juffer, 2 d.	2.54
De laetste Heloïsa, of Brieven van Junia Salisbury, 2 deelen, met plaeten	-.49
Seldsaeme en merkweirdige Reyse van Joffrouwe Angelica Corradina, etc. 2 dln. met figuren	-.52

De Verliefde Pelgrim, met plaeten	-.24
De Galante Juffers, of het wederzyds Vertrouwen	-.35
Maria, of het bekoorelyke der Deugd, en de schaedelyke gevolgen der Ondeugd, 1788	4.18
De te Water en Landen Reysenden Robinson van den Berg Libanon, en syn Levensloop etc.	-.35
Levens-Gevallen van de Hertoginne***, geboren Milady, vertaeld uyt het Fransch, 2 dln. met fig.	-.35
Den Klugtigen Romant, of het Leven der Edelmoedige Comedianten, door N. Heins, 2 dln. met plaeten	4.18

Kleine verscheidenheden

ALFERIS. - Vaandrig van een bandera (kompagnie), onderluitenant. Uit sp. alférez; de term vat voet in onze zuidned. (vlaamse en waalse) provincies ca. 1570 samen met de Spaanse regimenten. De stadsrekening van Kortrijk anno 1575-1576 (f. 126^{v}) biedt een van de oudste citaten met *alferis:* 'An Jan Collet de somme van 18 lb. 17 s. par. over de leveringhe van diverssche erden potten, theelen, braedpannen ende anderen partien van erdewerck by hem ghedaen ten oorboore vanden capitain lieutenant ende alferis vander voorseyder compaignie [Spaanse soldaten].' - Over alferis in de schutterswereld zie de uitvoerige mededeling in Biekorf 1965, 221-222, alsook WNT Suppl. I (1956) 907.

BAMESSEHUERE. - Huur van personeel ('mesniede huere') ingaande op Bamesse (St.-Baafsmis, 1 oktober). In de rekening 1446-1447 (f. 127 136) van het Hof van Schoeringe te Zuienkerke staat het personeel ingeschrevan onder twee rubrieken: 'van Bamessehuere' en 'de huere van meye'. Ook in de volgende jaren. (Archief St.-Janshospitaal Brugge). Vroeger, anno 1400 (f. 37), schrijft de bursier van hetzelfde hospitaal de twee posten in als: 'Van onser mesniede huere bavo hier binnen [het godshuis]' en 'Van onser mesniede huere hier binnen meye'. - Bamesse was ook een bijzondere vervaldag van renten en pachten; vgl. de feodale Bamesschult op Maldegem (1642) en de bamispacht (De Bo).

BIJTERSHOOFT. - In de heraldiek. Kop van een luipaard. In de kerk van Rupelmonde zag Cornelis Gailliard in 1550 'een glaesvenster van Pieter vande Vagheviere, capitain van Rupelmonde (ca. 1430), int harnas ende wapenrock, met mejoncvrauwe Margriete Vilains... Hij drouch zijn *timbre couronné d'or*, met dat bijtershooft van *sable* tusschen twee gulden voghels'. (Bethune, Epitaphes 40). De luipaardskop is een wapenfiguur van het geslacht Vagheviere. De luipaard (geluipaarde leeuw of panter) is een gaande en tegelijkertijd aanziende leeuw: een 'bijtende' leeuw. De heraldische leeuw klimt en is geheel van terzijde afgebeeld.

DELFGHELT. - Geld te betalen voor het uitdelven van een waterloop. Het Ieperse reglement van 1417 op de scheepvaart in de Yperleet bepaalt o.m. dat de 'inghelande van Vlaerdslo ambocht' (aan wie de Leicsluus bij Nieuwpoort toebehoorde) voortaan 'vry bliven zullen van delfghelde te betaelne'. De onkosten om 'te doen verdelven ende dyepen de Leicleed also diepe en also verre' als het nodig bleek, werden voortaan exclusief door de stad Ieper gedragen. (La Flandre XIII 234-235).

YSAC. - Essex, een Engelse kaassoort: *Essex cheese.* De rekening van het Sioenklooster te Kortrijk noteert anno 1526 een uitgave van 2 lb. 2 s. 4 d.gr. 'om 3 inghelsche casen ghenaemt ysac, 3 groete vlaemsche casen met noch diversche casen ghecocht hier in de stede ende elders'. (f. 97). Kaas uit Essex (graafschap) wordt nog in 1546 geëxporteerd naar Antwerpen. (L.F. Salzman, English trade in the Middle Ages 284; Oxford 1931).

ZIECTE VANDER AESTICHEDE. - Besmettelijke ziekte met een snel verloop en dodelijke afloop; een soort ‘vliegende’ pestziekte. Syn. van mnl. haesticheit, aesteghe ziecte, peste ende haesteghe ziecte, haeste ende besmettelicke ziecte. Op 23 maart 1513 wordt door de Brugse stadsmagistraat een akkoord gesloten met Jan de Nieles, barbier ofte bloedlater, betreffende de behandeling van de zieken: de barbier is gehouden ‘te latene alle de ghone zullen hebben de ziecte vander aestichede van deser stede’; hij ontvangt daarvoor 10 s. grote per week ‘ende boven

dies een keerle van rooden lakene'. Volgens de stadsrek. was de bloedlater in functie gedurende 24 weken, d.i. gedurende 18 weken besmetting en dan nog 6 weken 'naer dat den laetsten stroowysp inne ghetrocken zal zyn'. (La Flandre II 306). De Brugse Hallegeboden gebruiken in 1513 ook de term *haesticheit:* 'zo waer dat yemendt vander haestichede ghestorven es; ...in elc huus daer yemendt vander haestichede ziec wert...' (Reg. 1513-30, f. 3^{v}). Dezelfde geboden spreken enkele maanden later van 'de peste ende haestighe ziecte', 'haesteghe ende smettelicke ziecte'. (Zelfde reg. f. 28^{v}, 32). Meester Lenaert van Cuelne, chirurgien, komt in stadsdienst te Brugge in mei 1515 'in 't stic van der aestegher ziecte' met een wekelijkse wedde van 10 s. grote, zoals zijn voorganger. (La Flandre II 308). In sept. 1523 was opnieuw 'de pestilencie ende haesteghe ziecte haer binnen deser stede van Brugghe beghonnen spreeden...' (Hallegeboden 1513-30, f. 70^{v}). De vorm haesticheit komt ook te Gent voor: daar mag in 1514 de bloedlater niet meer komen mishoren in het godshuis (de Leugemete) 'duerende den tijd vander presenter steerfte vander aestichede'. (Het Godshuis van St.-Jan en St.-Pauwel, ed. Bethune-van Werveke 167; Gent 1902). Te Antwerpen wordt de 'haestige siecte of pestilentie' eens genoemd in een ordonnantie van 1472; van 1513 af komt de term 'haestighe siecte' meermaals voor. (A. Van Schevensteen, Documents maladies pestilentielles I 2-40). - Kilaan (1599) noteerde haesticheid als verouderd voor 'haestige sieckte'.

HERTOCHHOET. - In de heraldiek. Hertogskroon of -hoed, gekenmerkt door de haarband met hermelijnen voering. In 1550 bezoekt de wapenheraut Cornelis Gailliard de kapittelkerk van Eine bij Oudenaarde en noteert er het volgende: 'In Onse Vraucapelle, aen de noortzijde vanden choor, licht onder een oude triomphante sepulture een vrau van Heijne met eenen tabbaert van vaer ende eenen hoet van ermijnen ghemaect ghelijc een croone of hertochhoet'. Volgens het latijns opschrift was daar begraven Mathilde, vrouwe van Eine, overleden in 1222. (Bethune, Epitaphes 159). - De kap van de hertogshoed was van rood fluweel met een kwast van gouddraad er bovenop. - Vaer, ofr. vair: wit en grijs bont.

INHAVEN. - Mv. van inhave. Roerende goederen in een huis, in een boerderij (woning en bijgebouwen). Veelal verbonden met 'hallamen' (gereedschap), somtijds met 'facelmenten' (vaatwerk), 'stofferinghe' (bekleding, bedlinnen). Broeder Jan Everboud, meester van het St.-Janshospitaal te Brugge, geeft anno 1409 in een memorie betr. het Hof van Schoeringe (Zuienkerke) de volgende opsomming: 'Eerst vanden inhaven ende hallamen toebehoorende den paerdstallen ende den waghencote als van ploughen, harnasschen, waghenen, goreelen, stringhen, yserin werck ende vele andre diverssche parcheelen die daer toe behooren. - Item vanden inhaven ende hallamen vande scueren, poesten, scaepscoten, zwinecoten... - Item van vele inhaven ende hallamen wesende int gasthuus ende up den hove. - Item van vele inhaven ende hallamen wesende inde zustere ende joncwive camere...' (Archief Hospitaal, losse stukken). In 1490 werd door de eigenaars van het huis De Grote Zikkele overgegaan tot de 'verpachtinghe ende verdeelynghe vande juweelen, inhaven ende catteylen, wezende binnen der grooter Zickele...'. Een 'inventaris vande juweelen, inhaven ende catteylen' toekomende aan de moeder was reeds vroeger opgesteld. (De Potter, Gent II 84). - Inhave enk. komt voor in 1375 in het testament van de Gentse begijn

Mergriete van Machline: ‘ende ic gheve van miere inhave de weerde van eenen pond gr. tvoerseide couvent mede te stelne...’ (Bethune, Cart. S. Elisabeth 109), alsook ca. 1600 in de Costumen van Broekburg en Dendermonde. (Stallaert II 7).

CLAC. - Klak modder of mest, klodder, hard gedroogde besmeuring (o.m. van schapen). Een uitgave in de rekening van het Hof van Schoeringe (Zuienkerke bij Brugge) anno 1540 luidt: 'Van twee scaren omme de peerden marie te sceeren ende een omme de scapre omme de clacx vande scapen te sceerne, 12 sc.' (Rek. 1540, archief St.-Janshospitaal). Vgl. MnlW s.v. clacke, waar Verdam vermoedt dat clacke (clac) met bet. klad, vlek, in het mnl. niet onbekend geweest is.

COYENCAES. - Kaas van koemelk. Komt voor als stofn. en als voorwerpsn. Het Hof van Schoeringe te Zuienkerke zendt in 1412 naar het St.-Janshospitaal te Brugge: '70 coyencasen weghende 15 waghen, over de waghe 30 gro.' In de 'caescamere' van Schoeringe lagen dan nog '90 jonghe coyencasen weghende 15 waghen' die ook naar Brugge geleverd zouden worden. (Archief. Mem. Biese. Varia). De rekening van Schoeringe noteert anno 1540 nog de levering van 'coyencaes', zoals gewoonlijk in gezelschap van een belangrijk aantal schapenkazen. Het Brugse hospitaal koopt in 1539 aan Willem Ruebins '4 coyencazen tsamen weghende eene waghe 14 steen te 4 lb. par. de waghe'. Een aankoop die samengaat met die van '19 coppele scapencasen'. (Rek. 1539, f. 15). In 1614 worden in het godshuis geleverd 'twee waghen zes steen koyen kaes te 13 sc. 4 gr. de waghe'. (Rek. 1614-15, f. 154^{v}). - De rekeningen van 1360 en 1381 noemen alleen 'case' zonder nadere bepaling.

>*CONTERFYTSELBOEK.* - Een verzameling, in album of map, van gegraveerde portretten. Mgr. Charles van den Bosch, die in 1651-1660 bisschop van Brugge was en in 1665 als bisschop van Gent overleed, had een zeer rijke bibliotheek en was een verlicht verzamelaar van gravures en etsen. Hij kocht zowel bij Elzevier (Leiden en Amsterdam) als bij Meyssens (Antwerpen). Op 9 febr. 1654 schrijft Jan Meyssens aan de Brugse prelaat dat hij een aantal bladen van de graveur Gillis Sadeleer opzendt, de bisschop had hem om meer 'conterfytsels van Sadeler' gevraagd 'eens om by syn werck (een Sadeleer-album) te doen ende eens om in het generael conterfytselboek te doen'. (La Flandre XI 354). - Over konterfeiten, konterfeitsel: WNT VII-2, 5312-13.

MINUERNE. - De minuut (eerste schriftelijk ontwerp) van een stuk, brief of opstel maken; minuteren. De stadsrekening van Kortrijk anno 1437-1438 (f. 27^{v}) heeft de volgende uitgaafpost: 'Item betaelt Willemme van Steeland... eerst omme drie supplicacien te minuerne nopende datter niemen neeringhe en dade te Curtrike hy ne ware poorter'. (Minuerne: uitspr. minuweerne). Vgl. ofr. minuer (Godefroy V 338). - Tegenover mnl. minuerne staat mnl. grosseren, d.i. in het groot schrijven, in het net schrijven.

OLYCOUCKEN. - Veekoeken (raapkoeken of lijnzaadkoeken), een krachtvoeder voor de veevoeding. In 1540 koopt het Hof van Schoeringe (Zuienkerke) '200 olycoucken tot 3 lb. 12 sc. thondert'. (Rek. 1540; archief St.-Janshospitaal Brugge). Raapkoeken werden alleen mensenkost in tijd van hongersnood, zoals in 1438 in Vlaanderen, toen 'zommeghe schamele lieden aten de coucken die van de olyemuelens commen, ende zom verghinghen zy van honghere ende ghebreke'. (Despars, Cronijcke III 418).

PICHAEK. - Pikhaak: een ijzeren haak aan een eikenhouten steel, waarmede de pikker de afgehakte halmen samenhaalt. Zie Lindemans, Goossenaerts, De Bo. Voor het Hof van Schoeringe (Zuienkerke) worden in 1540 aangekocht: ‘pichaeke, wetsteene’ en ander gereedschap. (Rek.

1540, St.-Janshospitaal Brugge). Oudste vermelding bij Lindemans (II 71): ‘een picke metten haeck’ te Kester (West-Brabant) in 1556.

PISGRAVE. - Officiële ruimer van vuilnis; meester-straatveger (in de steden); ook: opzichter van openbare reiniging. In 1581 betaalt het kerkbestuur van de hervormde kerk te Ieper ‘anden pisgrave deser stede de somme van 5 s. gr. van dat hy met syn wyf schoongemaect ende gewasschen hadde de berichtcamere opde halle om myn heeren... te besoignieren’. (De Schrevel, Protestantisme Ypres 188). Andere mnl. benamingen voor soortgelijk ambt: muergrave (Waasten), muerhere, deken van de muerderaers (Brugge), moorkinderen (Gent), moermeyer (Brussel, Ninove), slijcmeyer, moesmeyer, mosemeyer (Antwerpen), moddermeester (N.-Brabant). - Andere samenstellingen met ‘grave’ (= ambtenaar, toezichter) zijn o.m. dijcgrave, watergrave, walgrave, weidegrave, houtgrave, voortlevend in de enkelvoudige fna. De Grave (= ambtenaar, toezichter).

ROUPEN. - In de heraldiek. Gezegd wanneer een wapenkreet, de ‘cri’, aan het wapen is toegevoegd. In de oude Minderbroederskerk te Oudenaarde lag begraven onder een zerk ‘met lijsten ende figuren’ de in 1482 (of 1452) overleden ridder ‘Bernaert van Maercke, heere van Wevelghem’. De wapenheraut noteert ca. 1550 dat die zerk ‘roupt: *Limbourch*’. (Bethune, Epitaphes 121). Dit betekent dat de ‘roup’ van die ridder aan het wapen op zijn grafzerk was toegevoegd. Cornelis Gailliard heeft weinig wapenkreten in zijn beschrijving van 1550 opgenomen. Te Eke op de Schelde zag hij het graf van ridder Antheunes van Mortaingne († 1520) en zijn vrouw, en besluit de beschrijving ervan met de nota: ‘Haerlieder roup: *Tournaij Tournaij*’. (Bethune, Epitaphes 163). - De wapenkreet werd meestal boven het helmteken geplaatst in tegenstelling met de wapenspreuk onder het wapen.

WYNROUPER. - Omroeper belast met het uitroepen op straat, wanneer in wijnhuis of taveerne een nieuw vat wijn was opengestoken; syn. van wynsegger. De kerkmeester van St-Jakobs te Brugge ontvangt in 1500 een bedrag van 6 gr. voor het graf ‘van een wynrouperskind’. (Kerkrekening, Reg. I f. 84^{v}). De wijnroeper was in 1360-70 in functie te Gent en te Sint-Truiden; ook Parijs had zijn ‘crieres de vin’. Zie Gailliard, KvHaz. V 272 434 en MnlW s.v. wijnroeper, wijnsegger.

WYNSBADEN. - Wiesbaden (in Hessen; de bekende badplaats). Op de inkomst van keizer Frederik te Trier in 1473 waren o.m. aanwezig ‘twee sonen des graven van Nassauwen ende van Wijnsbaden’. (Exc. Cronike, ed. 1531, f. 167^{v}). Wiesbaden behoorde aan de graaf van Nassau; vandaar het bronzen standbeeld van Willem van Nassau, prins van Oranje (de Zwijger), bij het kasteel in het huidige Wiesbaden.

VERPECKENE. - Met pek besmeren. Voor het hof van Schoeringe te Zuienkerke wordt in 1540 een som van 8 lb. par. uitgegeven voor de herstelling van een schip ‘met verpeckene tsamen met wynden ten Cattegaete ende te overdraghen’. (Rek. St.-Janshospitaal 1540 n. pag.). Vgl. MnlW s.v. verpeken.

VENDUWE. - Koopdag, openbare verkoping inz. van meubilaire goederen; zie Biekorf 1962, 319. De term, zeer verspreid in de Leiestreek, was in de 16e eeuw ook in het Brugse bekend. In de rekening van het hof van Schoeringe te Zuienkerke wordt op 10 nov. 1540 door de meester ingeschreven: ‘Ghecocht ende betaelt int sterfhuus of inde venduwe vanden costre van Zuwenkerke voor een vaerwe coe, 22-16-0 par.’. (Rek. St.-Janshospitaal 1540 n. pag.).

A.V.

Vraagwinkel

Petite-Conscience te Deinze

In de jaren 1790-1800 was er een brouwer-negotiant te Deinze die als Petite-Conscience bekend stond, een bijnaam hem gegeven omdat hij 'oorlogscommercie' deed met de Fransen. Hoe was de eigenlijke naam van die Petite-Conscience? is hij in Deinze gebleven nadat hij fortuin had gemaakt?

C.M

Plaatsrijtuigen

Was het 'plaetsrytuig', dat dikwijls in de nieuwsbladen van de vorige eeuw genoemd wordt, een bepaald type rijtuig (speciale constructie of inrichting)?

R.D.M

Namen van trekpaarden

In Biekorf 1967, 303 lees ik een viertal namen van paarden uit een prijzij van 1411 te Zuienkerke: 'de soppe - den baillu - Lambrecht - Houckaert'. Trekpaarden van een grote hoeve. Zijn er meer oude namen van trekpaarden bekend?

L.V.C.

Namen van binnenlanders

Droegen onze binnenlanders (binnenvaartuigen) oudtijds soms een eigennaam? Oudtijds: ik denk aan de tijd vóór 1700.

L.V.C.

Cessoye

In 1923 kon De Flou (III 12) de plaatsnaam Cessoie, bekend uit een paar citaten van 1511 en 1599, niet nader bepalen als 'een niet meer bekende plaats in Ieper-Ambacht'. Zijn er sindsdien meer bronnen voorhanden die toelaten die plaatsnaam te situeren?

C.B.

Kennesse

Wat was de waarde van een 'kennesse', zijnde een zeer kleine, zoniet allerkleinste onderverdeling van de oude el (lengtemaat)?

S.V.L.

Stoven met pruimen

Te Harelbeke dikwijls gehoord: ‘Hij gaat da' meugen stoven met pruimen’. Met bet.: hij heeft het aan zijn vingers, zal met die koopwaar, die artikelen blijven zitten. Is die uitdrukking eigen aan de Leiestreek?

J.H.

Baas Ganzendonk

Een ‘Baas Ganzendonk’ is een hoogmoedigaard, een opgeblazen man: ‘zo 'n baas Ganzendonk!’ heb ik mijn vader dikwijls horen zeggen, en ik heb ook van hem geleerd dat Consciences novelle (Baes Gansendonck,

1851) in de volksboekerij stond, in de lijst, maar altijd uitgeleend. Nu ondervind ik dat mijn neven de figuurlijke betekenis van Baas Ganzendonk niet meer kennen. Moet die betekenis verloren gaan? Of ondergaat onze oude Baas alleen hetgeen ook Pallieter en De Witte te wachten staat? In zijn letterkundig Woordenboek voor Noord en Zuid (1952) heeft K. Ter Laan de weg gewezen en onze (niet zó talrijke) literaire 'figuren' als trefwoorden een plaats gegeven. In Ter Laan heb ik mijn neven kunnen winnen voor de Baas zijn symbolische betekenis ('gestrafte hoogmoed', zegt Ter Laan) en voor zijn sonore naam.

E.N

Vlaemsche recompense

Bij de vereffening van sterfhuizen oudtijds (jaren 1700; en vroeger?) is er soms sprake van de 'vlaemsche recompense'. Wat was er eigen 'vlaams' aan die vergoeding of schadevergoeding in sterfhuizen? en aan wie kwam die recompense toe?

J.F.

Reis naar de Vlaamse Eilanden

Lieven-Armand De Lathauwer (1782-1859), een landbouw- en kruidkundige die verscheidene werken over zijn vak heeft gepubliceerd, liet bij zijn dood te Waarschoot een handschrift na, waarvan de titel door Blommaert in 1861 (Nederd. schrijvers van Gent, p. 438) wordt opgegeven als volgt: 'Reis naar de Kaap de Goede Hoop en de Vlaamsche Eilanden of Açoren'. Is dit hs. in een openbare bibliotheek opgenomen? De Lathauwer had zelf die reis gedaan en beschreven, Blommaert zegt echter niet in welk jaar.

H.R.

Pointinge van de Bosschen

Naar aanleiding van een proces tussen de abdij en de wethouders van Waarschoot betreffende de 'pointinghe ende settinghe' van de bossen, liet de abdij een brochure drukken die een soort handleiding moest zijn voor de pryzie van bossen. De datum van dit proces moet omstreeks 1690 gelegen zijn. De datum van dit stuk is vermoedelijk in de geschiedenis van Waarschoot terug te vinden?

H.R.

Jan Geerstekoorn

In de Verlofzang van den Brugschen Studentenkring, gedicht in 1895, vermijdt Gezelle het bier bij zijn naam te noemen: hij personifieert de drank als ‘Jan Geerstekorn’. Is die naam een schepping van Gezelle?

E.N.

Kerlingaland

Wanneer is de benaming Kerlingaland met bet. Vlaanderen of Kust-Vlaanderen in omloop gekomen?

R.D.

[Nummer 12]

Een partieel West - en Fransvlaams sagenboek

A.M. DEVYNCK, *Sagen weerszijden de Schreve van Oost-Cappel tot Winnezele, van Beveren tot Watou.* Uitgave van de Heemkundige Kring Bachten de Kupe te Nieuwpoort, 1967, 228 blzn. (Reeks: Studies nr. 1). Uitgevoerd in polycopie.

Prof. Dr. K.C. Peeters, hoogleraar volkskunde te Leuven, werkt sinds jaren twee landelijke studieonderwerpen met systematische planning af: het universitair geleid sagenonderzoek van heel Vlaams-België en het volkskundig indexeren van al of niet volkskundige tijdschriften in ditzelfde gebied. Het eerste is bijna bereikt, er kwamen vanaf 1950 tot 1966 (oktober) in totaal 44 sagenboeken tot stand en van de indexen lopen reeds vier delen in de handel.

Het sagenonderzoek gebeurt naar vaste normen. De student(in) die wil medewerken moet voor ‘eigen’ gewest instaan, steeds een beperkt gebied van 10 à 15 gemeenten historisch of geografisch af te grenzen. Hij (of zij) moet, het liefst met een bandopnemer gewapend, tijdens zijn vakantieperioden zijn gebied afketsen op zoek naar vertellers of vertelsters, hun vertellingen opnemen, die opnamen daarna noteren en volgens een standaard-classificatie-systeem rangschikken, onderzoeken en inleiden. Ieder sagenboek, grossomodo naar een door de jaren heen lichtjes evoluerend model gegroeid en bewerkt, vormt één deeltje van een reeks die per provincie het hele Vlaamse land zal overspannen.

Op provinciaal vlak is dit sagenonderzoek in West-Vlaanderen heden reeds vergevorderd. Volgens mededeling van Prof. Peeters kan men van de werkzaamheden het volgende overzicht samenstellen:

1. M. Sagaert, *Zuid West-Vlaanderen.* 1955 (12 gemeenten, 236 varianten). Zie: Enkele sagen uit Zuid West-Vlaanderen, 't Beertje 1954, blz. 12-17, en overzicht in Volkskunde 1966, blz. 23-37.
2. J. Aspeslagh, *Het oude Kamerlingsambacht* uitgebreid tot Oostende en Nieuwpoort. 1958 (12 gem. 348 var.). Zie: Overzicht in Volkskunde 1967, blz. 29-39.

3. G. Speecke, *De omstreken van Menen.* 1959 (21 gem. 330 var.). Zie: Volkssagen in de Westvlaamse Leiestreek, Leiegouw III (1961), blz. 249-255; IV (1962), blz. 283-289; V (1963), blz. 77-85; VI (1964), blz. 95-106.
4. O. Mattheeuws, *Het grensgebied tussen Oost- en West-Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen.* 1963 (8 gem. 524 var.).
5. S. Top, *Het Vrijbos.* 1964 (15 gem. 850 var.).
6. L. Cumps, *Het gebied ten zuiden van Brugge.* 1965 (10 gem. 478 var.).
7. A.M. Devynck, *Fransvlaamse grensstreek.* 1965. (12 gem. 574 var.).
8. M. Reynaert, *Het oostelijk deel van het arrondissement Ieper.* 1965 (14 gem. 366 var.).
9. M. Vandercruysse, *Het gebied ten noorden van Brugge* 1965 (11 gem. 753 var.).
10. K. Erard, *Het westelijk deel van het arrondissement Ieper.* 1966 (13 gem. 470 var.).

Sedertdien nog in bewerking:

11. Het kustgebied Blankenberge-Knokke.
12. Het noordelijk deel van het Houtland.
13. Het zuidelijk deel van het Houtland.

Het afgewerkte deel loopt over 128 gemeenten en leverde reeds een oogst van 4.929 varianten. Uit een inventaris in ons bezit blijkt dat van 1840 tot 1966 het aantal gepubliceerde sagen in allerlei oudere werken en in vele tijdschriften (de universitaire bijdragen niet inbegrepen) 552 varianten uit 117 verschillende gemeenten bedraagt. Die vergelijking wordt hier alleen medegedeeld om op het belang van het Leuvens onderzoek te wijzen en de waarde ervan te onderstrepen.

Het pas verschenen sagenboek is de eerste integrale uitgave van een Leuvense sagenthesis en ter zelfder tijd het eerste partieel sagenboek dat ooit in West-Vlaanderen is verschenen. Heemkring Bachten de Kupe heeft geoordeeld dat een belangrijk werk over de volksoverlevering binnen eigen streekomschrijving moest worden gepatroneerd en geopenbaard, en dit initiatief verdient lof en dank, ook eventuele navolging door andere gewestelijke kringen.

Het bewerkte gebied ligt aan beide zijden van de Schreve, het omvat in West-Vlaanderen: Beveren, Stavele, Roesbrugge-Haringe, Proven, Krombeke en Watou; in Frans-Vlaanderen: Oost-Cappel, Bambeke, Herzele, Houtkerke, Winnezele en Steenvoorde of twaalf gemeenten in totaal. Anne-Marie Devynck slaagde erin in dit eigenaardige grensgebied, tevens haar streek

van herkomst, 574 sagenvarianten te noteren. In zekere zin poogde zij meteen bewijzen te leveren in verband met de volksaard van de bevolking der grensgemeenten, die ondanks drie volle eeuwen historische en administratieve scheiding, nog steeds met elkaar verbonden bleven.

De verschillende sagenrubrieken vertonen de volgende voorkeur (ieder nummer = 1 variant):

I. Geestenwereld: A. Watergeesten 1-34; B. Aardgeesten (1 fragment); C. Vuurgeesten 35-81; D. Luchtgeesten 82-102; E. Plaaggeesten 103-179.
II. Toverwereld: A. Heksen 180-334; B. Tovenaars 335-392; C. Toverboeken 393-421; D. Andere vormen van toverij 422-428; E. Uitdrukkingen over toverij (ongenummerde reeks); F. Macht van de geestelijken 429-484; G. Weerwolfsagen 485-487.
III. Duivelsagen 488-521.
IV. Historische sagen 522-573.
V. Volksliederen met sagenmotief: vijf gepubliceerde teksten[1].

Dit totale aantal sagen werd genoteerd bij 133 verschillende personen. Niet zonder belang blijkt het vaststellen van de leeftijdsgroep van de zegslieden, die nog in 1964-1965 fungeren als werkelijke dragers van de volksoverlevering in het bewerkte gebied. Uit de medegedeelde gegevens spreekt de volgende cijfertaal:

Zegslieden	van minder dan 51 jaar oud:	11
	van 51 tot en met 60	8
	van 61 tot en met 70	14
	van 71 tot en met 80	75
	van 81 tot en met 90	21
	meer dan 90 jaar oud	2
		131

(131 op 133, aangezien van twee zegslieden de leeftijd niet wordt medegedeeld.)

De jongste vertellers zijn: een bakker van 30 jaar, een huishoudster van 32 jaar, een arbeider van 37 jaar. De twee oudste vertelsters zijn: een huishoudster van Haringe 94 jaar oud en een vrouw van Stavele 95 jaar oud.

Noteer ook dat de auteur bij 68 vrouwen en 63 mannen haar sagen optekende (ook hier worden twee zegslieden niet nauwkeurig beschreven).

(1) Door een of ander onoplettendheid ontbreken de sagennummers: 162, 303, 382, 383, 488, 561. Verkeerde nummering: 293 tweemaal (294 mankeert) en op blz. 104 is 519 = 319. Er zijn drie b-nummers: 429, 468, 518. Het nummeren van sagen is belangrijk in verband met het vergelijkend en statistisch onderzoek. Het algemeen totaal blijkt hier 571 sagenvarianten.

Uit beide verschillende cijfergegevens kan men besluiten:

1. De voornaamste groep zegslieden zijn bejaarden: 33 personen zijn jonger dan 70 jaar, 97 personen zijn ouder. Het grote aantal zegslieden van 71 tot 80 jaar oud wekt wel enige verwondering en is het vermelden waard. De plaatselijke sagenschat behoort hoofdzakelijk tot de overlevering van bejaarden, een generatie die over een klein aantal jaren totaal is af te schrijven en met haar de thans in extremis genoteerde overlevering. Het is zeker de grote verdienste van de Leuvense onderneming het volksgoed in gebieden die nooit systematisch werden onderzocht uit de totale vergetelheid te redden en voor de toekomst veilig te stellen.

2. Men ontdekt hier onder de dragers van de overlevering een even groot aantal mannen en vrouwen. Om uit te maken wie van beide geslachten het best de overlevering bewaart en doorgeeft zal men statistieken moeten opmaken uit een veel groter getal lijsten, die de sagenboeken van de universitairen vergezellen.

Het zou ons hier ook te ver afleiden om nog statistisch het aandeel van de verschillende beroepen en standen van de zegslieden in dit onderzoek te betrekken.

Vooral de kwaliteit van het genoteerde volksgoed - hier de sage zelf - verdient de volle aandacht. Vooraf zijn wij verplicht vast te stellen dat de theoretische studie van de sage in het Nederlands taalgebied ontoereikend is gebleven. Sinds ‘Vertellen’ als een eenvoudige handleiding bij de studie van de volksvertelsels in 1946 van de pers kwam, liepen zowel het sprookje als de sage internationaal sterk in de kijker en evolueerde ook de theoretische beoordeling van de volksvertelsels in niet geringe mate. Het is weinig aanmoedigend voor neofieten een modern en handig basiswerk te moeten derven op het ogenblik dat ze ‘terreinwerk’ zouden moeten paren aan onmisbare basistheorie. We vermelden dan nog niet het ontbreken van een even onmisbare basisbibliografie. K.C. Peeters' ‘Volkskundige Aantekeningen’ (Antwerpen 1962) zijn hier slechts richtingwijzend te gebruiken.

Het is een goede zaak de sagenstudie op universitair vlak te zien evolueren naar een nauwkeurige notatie van alle ‘sagenachtige’ berichten die nog in de volksmond tijdens de sagentochten worden ontdekt. Die werkwijze houdt in dat de Leuvense sagenboeken met hun grote aantallen varianten veel meer *sagenmededelingen* hebben vastgelegd dan eigenlijke ‘sagenvertellingen’. Een voorbeeld uit Devynck's werk helpt die vaststelling nader verklaren.

Sage 74. Man grijpt naar doodkaars.

Gery X hadde een keer uitgeweest en ze zeiden ossan bij Goossens dat er doodkeersen voyageerden en Gery zag die

doodkeerse en al dronke zijn, hij hadde derachter geslegen en hij tuimelde twee keer achterover en 's anderendaags hij rook hele naar wierook en ze zeiden tegen Gery: ‘Je moet gewijgd op je dragen’ en 't heeft nooit meer gebeurd. - Een doodkeerse, dat voyageerde per exempel, 't is hier een doodkeerske voor de deure en den moment derachter 't is overhoek Overtijd was dat stijf gezeid.

Sage 77. Doodkaars.

Doodkaarsen, dat was op de cimetièren, dat is lange geleden dat waren de zielen die weerkeerden en gebeden vroegen.

Sage 74 is een sagevertelling, hier afgesloten met een mededeling terwijl sage 77 zuiver een mededeling is. De auteur vermeldt dat vele mededelingen, als (gelijkluidende) varianten vooral over hekserij, niet in haar sagenboek werden opgenomen.

De mededeling is een ‘sagenrelict’ en in zover belangrijk dat men ze vooral moet bewaren, daar waar de beschreven verschijnselen in het sagencorpus onder geen andere vorm worden aangetroffen. Op die manier verzekert het sagenboek, resultaat van wetenschappelijke studie - en zeker geen leesboek voor kinderen - een ultiem contact met de laatste sporen van een verkwijnende en verdwijnende sagenvertelstof.

In dit kleine grensgebied treft men onder de verschillende sagenrubrieken minder bekende en streekeigen verschijnselen aan. Slechts op de voornaamste wordt hier even gewezen.

Opmerkelijk is er het grote aantal sagen over het dwaallicht of doodkaars, onderverdeeld over sagen zonder bijgedachte aan een ziel (nrs 35-56 = 22 var.) en sagen met bijgedachte aan een ziel (nrs 57-81 = 25 var.). Om tegemoet te komen aan heel wat discussie over de werkwijze bij volkskundig onderzoek op grote schaal en ruimte, kan men in dit speciale geval de resultaten van persoonlijk terreinonderzoek over het dwaallicht en het schriftelijk enkwest met correspondenten naast elkaar afwegen. Men vergelijke de kaarten 1, 2, 3 in de Volkskunde-Atlas en de nota's in het Commentaardeel (I, Antwerpen 1959, blz. 15-27), waar heel weinig gegevens over dezelfde grensstreek worden bewerkt.

Ietwat onverwacht ontmoet men hier de luchtgeestgestalte van de eeuwige jager (nrs 84- 96 = 13 var.), die men in West-Vlaanderen in de gepubliceerde sagen honkvast in de streek Torhout-Wijnendale en Ruddervoorde gelokaliseerd vindt.

Zeer belangrijk is eveneens de sagenreeks over de Kokkemare (nrs 108-129 = 20 var.), streeknaam van de bekende mareplaaggeest. Er mag op gewezen dat de meeste vertellers hier steeds een of ander probaat middel aanduiden om de mare te verdrijven. Op het eerste zicht schijnen de twee sagen over de Kokkemaredans als onbekende sagenmotieven op te dagen, in de werkelijkheid behoren beide tot bekende verschijnselen

uit de heksenwereld (nr 130 = mededanser in de heksenronde beloond of gestraft; nr 131 = toveresseronden of -ringen), meestal zelfstandig onder de heksenrubriek geclasseerd.

Ook hier leveren de heksensagen het leeuwenaandeel op (nrs 180-334 = 155 var.), een verschijnsel dat waarschijnlijk in alle hedendaagse verzamelingen zal opgemerkt worden. Alle kleinere heksenrubrieken vindt men voldoende gestoffeerd, slechts over de classificatie van één groep kan men van mening verschillen. De auteur verklaart dat het envoutement (kwellen op afstand) in haar streek goed bekend is en men vindt inderdaad onder die rubriek tien varianten (nrs 281-290). Daarin is slechts nr 281 uit Houtkerke (Fr. Vl.) tenvolle een envoutementsage, terwijl de overige varianten veeleer behoren tot de reeks ‘heksen kwellen zuigelingen met spelden’, een zelfstandige rubriek van de kwaaddoende heks. Een heel belangrijk motief, door de auteur helemaal niet beklemtoond, valt nochtans in diezelfde reeks te noteren, nl. het aanleggen van hevig brandend vuur om de heks te dwingen haar werk zelf te komen herstellen of te niet doen (nrs 283, 289, 290). Het is een zeer oud motief onder de afweermiddelen tegen de toverij.

De Duitse schaper is in dit gebied een welbekende figuur, maar onder enig voorbehoud. Hij bleef bekend in het hele Westvlaamse deel terwijl hij slechts toevallig over de Schreve wordt genoteerd. In de genummerde schapersagen ontbreken door een of ander vergissing de nrs 382 en 383 zodat we hier in totaal slechts 21 var. aantreffen. Patjakke's nr 366 is een variant van de sage ‘binden en stuiken’, in de Westvlaamse overlevering aan de Duitse schaper toegeschreven. Onder die meestal ‘mannelijke’ vertelsels valt een uitzonderlijke variant te vermelden (nr 385: Duitse schaper tovert hofstede vast) genoteerd bij een 85-jarige herbergier te Proven. Het motief zelf is welbekend: de Duitse schaper bezit de macht om iemand ‘vast te zetten’, maar hier worden dieren en mensen vastgezet in een uitstekend sagevertelsel, naar de vorm geschoeid op en gecontamineerd door de knappe techniek van de ‘cumulative story’, onder de sprookjes gerangschikt. Zonder twijfel is het de oorspronkelijkste sagevariant in de hele verzameling.

De sagencyclus over ‘Coene's hof’ is even oorspronkelijk opgenomen als bewerkt. Men vindt er zowel de historische grond i.v.m. een afgevallen priester en zijn voorgenomen huwelijk met Coene's dochter omstreeks 1870 te Stavele woonachtig, als de sagenvorming rond dit speciale geval, nauwkeurig genoteerd (nr 544-556 = 14 var.). In de volksoverlevering neemt de afgewezen minnaar op verschillende manieren weerwraak, dank zij de buitennatuurlijke machten die hem als gevolg van zijn vroegere wijding worden toegekend. Het is een typisch

verschijnsel vast te stellen dat Coene's cyclus beter bekend is in het omliggende dan te Stavele zelf.

Als merkwaardig besluit publiceert de auteur een vijftal volksliederen met sagenmotief, afkomstig van Mevr. Maria Vrambout, 77 jaar oud en huishoudster te Haringe. De vrouw kende zelf veel volksliederen uit het geheugen en bezat ook een liedboek. De auteur publiceert de teksten integraal met een paar beknopte nota's. Het toeval wil dat vier liederen verspreid werden op genummerde vliegende bladen uit de reeksen van Lambin-Verwaerde te Ieper, hetgeen de auteur wel had kunnen terugvinden in ons Repertorium (Volkskunde 1961, blz. 49-92 en 121-156).

A.M. Devynck's sagenboek neemt plaats onder de te kleine reeks van verdienstelijke werken over de volkskunde in West-Vlaanderen. Na ernstige kennismaking met de resultaten van dit vermoeiend en langdurig terreinonderzoek blijft men verwonderd over het grote aantal sagenvertelsels en -mededelingen en de vele verrassende elementen die ze openbaren. Het verbaast niet minder een zó belangrijke 'oude' volksoverlevering nog heden ten dage te kunnen noteren in een zó beperkt gebied. Over enkele tientallen jaren zal men nog beter beseffen hoe groot dit schijnbaar nederige sagenmonument wel is en hoe verdienstelijk het werk dat als een eenvoudige universitaire missie werd aangevangen. Zowel de auteur als de uitgevende kring van dit welgekomen sagenboek verdienen onze lof en onze dank.

Hervé STALPAERT

Bijlage: Een sagemodel uit Devynck's boek. - Variante nr. 385: *Duitse schaper tovert hofstede vast.* Genoteerd bij Marcel Swaels, herbergier te Proven, oud 85 jaar.

't Was een knecht die wunde bij een boer en die vader- en moederloos was. En hij wrochte bij een boer en hij hadde op een zeker punt een keer entwod misdreven die den boer niet aanstoeg. Zegt'n tegen den knecht: 'Je moet gij weg'. Dien knecht ging bij zijn maat die daar ook werkzaam was. Zegt'n 'Je ziet er zo bedroefd uit Henri? - 'Ja'k, zegt'n, je wit da'k noch vader noch moeder en hebbe en 'k moeten weg, of ek heb nog één okkazie, 'k moet'n tegen morgen nuchtend ten elven, elven half een potje-ritje gemaakt hebben, en een potje-ritje, wuk is dat?' - 'Wacht maar, zegt de schaper, morgenuchtend komt gij maar bij mij, en me gaan beginnen, me gaan een potje-ritje maken'. - 's Nuchtends zegt de schaper tegen de knecht 'Haalt een keer die koe uit, z'is tuchtig' Den knecht doet dat, en de koe was lijk een beetje verachterd en als ze in 't gras was ze begunde bijten. 'Houd vast' zei

de schaper. ‘Houd vast’ zei de knecht. En de koe bleef daar alzo bijten. Zegt'n ‘Haalt nu een keer de stier uit’, en hij dei dat. De stier dei natuurlijk rechtuit zijn plicht. ‘Houd vast’ zei de schaper. ‘Houd vast’ zei de knecht en hij kuste er niet meer af. ‘Dat zwijn is ook aardig, haalt dat zwijn eens buiten’, zegt'n. Dat zwijn begunt te bijten aan die koe's poten. ‘Houd vast’ zei den schaper. ‘Houd vast’ zei den knecht. Dat zwijn en kuste niet meer af. Zegt'n: ‘'t Is daar meel op de zolder en gebroken haver en je mengelt dat en je brengt dat’. Den knecht gaat daarmee. ‘Smijt dat derover’. En alzo gauwe of dat het begoste dalen: ‘Houd vast’ zei de schaper. ‘Houd vast’ zei de knecht. En dat meel bleef op 't vel plakken. 't Kuste er niet meer af. ‘Lost nu een keer heel 't duivenkot’. En die duiven vlogen achter die haver en dat meel. Al die duiven waren daarop. Zegt'n: ‘Haalt eens de merrie uit’. En die merrie begoste ook peuken (= knabbelen). ‘Houd vast’ zei den schaper. ‘Houd vast’ zei den knecht. ‘Haalt nu een keer den hengst uit’. En dien hengst dei ook z'n plicht enè. ‘Houd vast’ zei de schaper. ‘Houd vast’ zei de knecht. Dat was djuste en face van 't huis en de boerinne ziet al dat geweld. ‘Wuk is dat ginder?’ en ze loopt er naar toe met een perse (= lange stok) om dat al van mekaar te slaan. ‘Houd vast’ zei de schaper. ‘Houd vast’ zei de knecht, en de perse bleef plakken en ze koste niet meer weg en de boer komt in een vroede koleire afgelopen, ook met een lange perse. En ‘Godver... wuk is dat?’. ‘Houd vast’ zei de schaper. ‘Houd vast’ zei de knecht. - ‘Hewel patron, is je pis-potje-ritje groot genoeg?’ - ‘Ja't’ zei den boer, ‘je meug blijven!’ - ‘Gaat los’ zei den schaper. ‘Gaat los’ zei den knecht. En 't was al gescheed (= gescheiden) en gedaan. [blz. 124-126].

Die Duitse-schapersage werd ook als sprookje in West-Vlaanderen genoteerd door A. Vermast (Vertelsels uit West-Vlaanderen. Gent 1898, blz. 46-53) waar de hoofdfiguur als een gewone schaper-tovenaar de kleefperikelen leidt.

In de sprookjesliteratuur behoort dit thema tot Aa-Th type 571: All stick tagether (All remain hanging to the magie objects: bundle of hay, cow, servant boy, preacher, etc.) over de hele wereld bekend. Het stemt af op Grimms nr. 64: Die goldene Gans, waar een reeks aan elkaar vastgekleefde personen de prinses voor de eerste maal doen lachen. Doch dit thema werd onderverdeeld in Aa-Th type 571 B: The Himphamp (Bolte-Polivka, Anmerkungen, dl. II, blz. 40 vlgg.) getiteld naar de naam van de opdracht in het Engels en beter overeenstemmend met het hierboven meegedeelde thema. Ons Potjeritje klinkt in het Deens Paertegejj, in het Frans Micmac, in het Bretoens Mahi-maha en in het Pools ficzom-klacom, in de betekenis van een zogezegd onuitvoerbare opdracht.

Er bestaat ook enig verwantschap met het sprookje van Mietje Miserie en van Smidje-Smee, waar Pietje de Dood of de duivel Lucifer in de wondere pereboom vastzitten tot ze een belofte hebben afgelegd.

A.M. Devynck's sagevariant blijft een belangrijke aanwinst in de sagenreeks toegeschreven aan een zeer Westvlaamse Duitse Schaper en voor het verdere sagen- en sprookjesonderzoek in W.-VI. (H.S.)

Een Westvlaming op het eiland Mauritius
Kanunnik Frederik Muylle
(Gits 1818 - Belle-Rose 1890)

Frederik-Frans-Xaveer Muylle, die nu bijna 150 jaar geleden, op 8 mei 1818 te Gits geboren en er dezelfde dag gedoopt werd, als zoon van de wever Bernard Muylle (geboren te Hooglede in 1780), en van Rosalie van Hoorne (geboren te Gits in 1786), zullen we wel niet tot onze missiereuzen rekenen, maar als ‘de oudste Apostolijke Missionaris der Afrikaansche Zendingen’, zoals hij op zijn doodsprentje genoemd wordt, als een ijverig en heilig Westvlaams missionaris op de verre en onherbergzame - en in het jaar 1968 onafhankelijk te worden - eilanden Mauritius en Rodriguez is hij wel het vermelden waard.

Hij had twee oudere broers en een zuster, allen te Gits geboren. Bruno, geb. 22 maart 1811, Antoon, geb. 19 jan. 1813 en Fidelia, geb. 8 mei 1818. Wellicht studeerde hij aan 't Klein Seminarie te Roeselare. Als student van het Groot Seminarie te Brugge (1843-48) werd hij op 19 juni 1848 priester gewijd. Zijn benoemingen in 't bisdom volgen kort op elkaar; hij is eerst coadjutor te Reningelst, in juli 1848 onderpastoor te Oostvleteren, in mei 1851 te Merkem, in okt. 1856 te Beernem en in aug. 1857 te Alveringem. Het missieleven scheen hem in 't bloed te zitten.

Een ander Westvlaming, E.H. Alois Eggermont (Tielt 1816-1881), sinds 1845 missionaris op Mauritius en pastoor te Moka, kwam op 6 sept. 1861, gebroken door het brandend klimaat, met verlof, en wist Frederik Muylle voor 't zendingswerk op Mauritius te winnen. Mgr. Malou gaf op 11 juni 1861 de beste referenties aan de Engelse bisschop van Southwark, die inlichtingen vroeg[1].

Hij noemt F. Muylle een heilig priester, die elke aanbeveling verdient en enkel voor zeer zuivere motieven naar het missieleven verlangt. Als hij niet zo oud was, zou hij zich aangemeld hebben bij het instituut der Vreemde Missies, waar men echter na zijn dertigste jaar niet meer aanvaard wordt. Het bisdom Brugge heeft thans voldoende roepingen en aldus staat hij de priester graag af aan het missiewerk, ondanks de vele diensten, die hij in het bisdom nog zou kunnen verrichten. Op 3 sept. 1861 schrijft Mgr. Malou een felicitatiebrief aan F. Muylle, waarin hij verder zegt dat hij naar de maat van 't mogelijke voor de stoffelijke belangen van zijn moeder en

(1) Arch. Bisdom Brugge, Acta dioc. Brug., 1861, blz. 214-215.

zuster, die hij hem aanbevolen heeft, zal voorzien[2]. Vermoedelijk woonde de familie van Muylle bij hem in, want we vinden de overlijdensakte van zijn ouders te Gits niet meer terug.

Op 18 sept. 1861 krijgt hij zijn excorporatiebrief[3]; de gegevens over Muylle zijn zo gunstig, dat hij door 't Engelse ministerie van koloniën, waaraan de goeverneur van Mauritius onderworpen was, reeds vóór zijn afreis onder de klerus van het eiland, die krachtens het Concordaat van 1802 door de Staat wordt bezoldigd, wordt opgeschreven.

Het eiland Mauritius, 880 km. ten oosten van Madagascar, het huidige Malagasy, in de Indische Oceaan, werd in 1505 door de Portugees Pedro Mascarenhas ontdekt, kwam van 1598 tot 1710 in bezit van de Hollanders, die het naar Prins Maurits *Mauritius* noemden. Onder Frans bewind vanaf 1712 droeg het de pompeuze naam Ile-de-France. De Engelsen, die het in 1810 veroverden, schonken het eiland zijn naam Mauritius terug. De bevolking bestond er dan reeds uit een bonte mengeling van Europeanen, Negers, Singalezen, Chinezen, Maleiers en Indiërs.

Op 30 september 1861 landt F. Muylle in de hoofdstad Port-Louis, waar hij wegens zijn leeftijd en ervaring door de bisschop Mgr. W.B.A. Collier o.s.b. aanstonds als pastoor van St.-Salvators, Bamboa-district van Black-River, wordt aangesteld[4]. Hij heeft er een zeer arme bevolking, over een grote oppervlakte verspreid, die hoofdzakelijk bestaat uit vrijgekochte slaven van 1835, en waar hij 4 jaar zal werken. Wanneer de nieuwe bisschop, Mgr. M.A. Hankinson, o.s.b. (die op 6 sept. 1863 Mgr. Collier is opgevolgd) op 24 sept. 1866 aan de goeverneur de overplaatsing van Muylle naar Rodriguez meedeelt, maakt hij de lof van Muylle. Door zijn geest van zelfopoffering en voorliefde voor de armen had hij aller achting gewonnen.

In een Franse brief aan de president der kerkfabriek van Bamboo van 1 okt. 1866 zegt hij dat Muylle edelmoedig aanvaard heeft te zorgen voor deze 800 mensen zonder geestelijke hulp en onderricht. Hij kent ook maar één priester, die hiertoe bekwaam is: ‘C'est votre curé dont vous connaissez mieux que moi le zèle ardent et le dévouement sans bornes.’

Op 6 okt. 1866 vertrekt Muylle naar Rodriguez, een klein eiland 638 km. ten oosten van Mauritius, met een zeer achter-

(2) Ibid., blz. 326-327. Op blz. 360 lezen we een brief van Mgr. Malou aan E.P. Pieter Riethaeghe, onderpastoor van Alveringem, waarin gezegd wordt dat de zuster van Muylle mag gerust zijn nopens een door hem aan haar gezonden brief.

(3) Ibid., blz. 348.

(4) De meeste gegevens ontving ik van Br. Emmanuël Muylle, van de Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes te Ronse, die ze ontving uit Mauritius.

lijke en arme bevolking van boeren en vissers. Het zijn hoofdzakelijk Kreolen, die elke priester als 'mofine', d.i. aanbrenger van onheil beschouwen. Slechts veel later, als zij door Muylle's liefde en strenge levenswijze zijn gewonnen, zal hij vernemen welk groot gevaar hij gelopen had bij zijn aankomst op dat slechts 40 km^2 grote eiland(5). De Engelse goeverneurs maakten het de missionarissen dikwijls ook niet gemakkelijk. In 1846 reeds was pastoor Eggermont verdreven geweest door Sir William Goum, doch hij had in 1847 te Londen gelijk gekregen. Nu is het goeverneur Jenner, die het Muylle lastig maakte. Gedurende het grootste deel van 't jaar heeft hij geen huis, hij ontvangt geen cent van zijn salaris en moet zijn dagelijks rantsoen van rijst of maniok bij zijn arme gelovigen bedelen of ontlenen. Hierbij komt een bevel van de goeverneur nopens het katechismusonderricht, zodat Muylle het geduld verliest en een heftige brief aan de overheid schrijft en zelf naar Mauritius overkomt. De goeverneur verbiedt hem naar Rodriguez terug te keren. Mgr. Hankinson betreurt de harde brieven van Muylle, die evenwel, zo schrijft hij aan de goeverneur in een brief van 4 nov. 1867, een gevolg waren van uitdaging en vervolging; hij kan voor het ogenblik geen priester zenden naar Rodriguez, want het zal moeilijk zijn iemand te vinden die Muylle in zelfverloochening evenaart...

Terwijl Muylle op Mauritius terug is in 1867, bereikt een vreselijke epidemie van malaria, die Port-Louis en verscheidene districten decimeert, haar hoogtepunt. Met zoveel ijver staat Muylle zijn zieke confraters bij, dat hij zelf ziek valt, en op 11 april 1868 vraagt Mgr. Hankinson toelating voor hem om op verlof te gaan naar Europa. Wegens herhaalde koortsaanvallen is zijn gezondheid helemaal geknakt, en hij is zo zwak dat de bisschop zelfs twijfelt of hij de reis zal kunnen maken

De reis verliep voorspoedig. Helemaal hersteld komt Muylle, na een bezoek aan de paus, op 14 mei 1869 op Mauritius terug. Reeds had zich in Vlaanderen het nieuws verspreid dat hij overleden was, wat evenwel spoedig kon tegengesproken worden(6). Hij doet enkele weken dienst aan de kathedraal, en wordt begin juli pastoor van de Visitatie in het rustige Vacoa, in het midden van het eiland. Het klimaat is er frisser, de bevolking meer ontwikkeld, en het werk minder lastig, maar Muylle verlangt zijn oude parochie terug en komt nog in oktober van hetzelfde jaar in St. Salvators, waar hij tot 1874 verblijft, wanneer aan de lazaristen het district van Black-River met Bamboo als centrum wordt toegewezen. In februari 1874 wordt hij pastoor van St. Philomena te Poudre

(5) Overlijdensnota van M. in 'Cerneen', het oudste en belangrijkste dagblad van Mauritius, van 3 feb. 1890. Gedurende 10 jaar verzorgde E.H. Muylle de kroniek voor dit dagblad.

(6) 'De Standaerd van Vlaenderen' van 29 april en 11 mei 1869.

d'Or, dat ongeveer hetzelfde klimaat, dezelfde levenswijze en aard van bevolking heeft als Bamboo, maar dat belangrijker is. In 1880 wordt hij door Mgr. W. Scatisbrick, opvolger van Mgr. Hankinson, tot kanunnik van de kathedraal van Port-Louis benoemd, maar hij zal steeds door zijn mensen ‘vader’ worden genoemd. Een tweede maal komt hij met verlof naar Vlaanderen. Hij vertrekt op 16 mei 1882, scheept in op 7 december en is op 4 februari 1883 te Poudre d'Or terug.

Na 26 jaar missieleven in dit hardvochtig klimaat wordt hij op 20 januari 1888 pastoor van het kleine Pont-Pralin, met een zeer zacht klimaat, en waar zijn werk tot een minimum wordt herleid. Op 14 sept. 1889 vraagt Mgr. Meurin s.j., die intussen Mgr. Scatisbrick is opgevolgd, aan de goeverneur Muylle's ontslag, te beginnen met 1 september, wegens ouderdom en een verlamming, die hem alle arbeid onmogelijk maakt. Zijn laatste verblijf is het ziekenhuis van Belle-Rose, bezorgd door de Zusters van O.L. Vrouw van Barmhartigheid, een inlandse congregatie, in 1850 door een vrouw uit Mauritius en de Belgische priester Masuy gesticht. Hij sterft er op O.L. Vrouw Lichtmis, 2 februari 1890, en wordt volgens zijn uitdrukkelijke wens in het St. Salvatorskerkje van Bamboo begraven.

Frederik Muylle was trouw gebleven aan zijn leuze: *Deo in pauperibus*. Hij leefde als een heilige, zijn huis was armer dan de cel van een kluizenaar. Al wat hem toebehoorde was voor de armen, en om hen te ondersteunen stond hij zijn eigen fortuin, die niet gering was, en het grootste deel van zijn kerkelijk inkomen af[7]. Zijn oud-parochianen richtten voor hem een grafmonument op met de veelbetekenende woorden, samenvatting van zijn leven: Hij heeft geleefd voor God en de zielen.

Aub.-Tillo VAN BIERVLIET o.s.b

Piewitten

Aansluitend bij Biekorf 1967, 312.

Heb de kievitten nooit anders horen noemen in het kanton Deinze dan *piewitten.* Toen ze kwamen overgevlogen in 't voorjaar zeiden de oudere jongens: Kijk, ze zijn daar, de piewitten. Ze laten hun vieren slap flodderen gelijk slunsen. Binnen een maand komt den Hollander met de nieuwe haring. (Dat waren de maatjes).

G.P.B.

(7) Over E.H. Muylle verscheen verder: Overlijdens nota in Biekorf, I (1890), blz. 94, waarin onjuistheden voorkomen; - P. Allossery, Onze West-VIaamsche zendelingen, Brugge, 1925, dl. 1, blz. 182; - A. Ryserhove, Beernem, Beernem, 1949, blz. 159. - Op het doodsprentje staat een portret van M., genomen van een foto door Desmyter te Veurne waarschijnlijk ter gelegenheid van zijn afreis naar Mauritius. De geringe kwal1teit van de afdruk op het prentje laat niet toe er een goed cliché van te maken.

De oude wasbleker

Ik was met de Paasdagen nog een keer naar Kortrijk bij mijn oude wasbleker geweest. 't Was op tweede Paasdag van verleden jaar en 't regende voor een verandering.

Mijn oude wasbleker was op dien dag acht en tachtig geworden en ik 'n had hem sichten september niet meer gezien. Zo 'k ging gaan nieuwjaren met wat vertraging met die sleper van een winter.

't Was foore te Kortrijk. Op zoek naar de nougat van Theofiel van Oostende. Niet gevonden. Misschien dood. Er zijn nog vele barakken gesloten. Wat snotters die hun geld staan te verbeuzelen aan 't schietkot en aan 't draaikraam. Dan maar naar de Markt om een paasei. En van daar, luts-luts, naar de Groeningpoorte, de Leeuw en Sint-Carolus.

'k Stap in. 'k Ga naar boven. 'k Kloppe. 'k Hoor ja en 'k ga binnen. ‘Welgekomen, proper weer, 't wast zijn eigen’ zegt hij.

Mijn man zit planete te slaan met de kaarten. Hij wordt oud. Gaat niet meer buiten. Zijn knien knikken, en overnaast bij 't gaan tot aan de Harelbeekstrate, een boogscheute verre: hij valt, ze brengen hem weer tot Sint-Carolus en nu is 't gedaan met wandelen. Hij is vermagerd ook. Hij houdt hem vast aan tafels en stoelen.

Een letje gesproken van oud worden, over de kwalen van den ouden dag.

'k Zegge: en dat been en die knien. Wat doet ge daarvoor?

En hij kan nog lachen gelijk vroeger.

Zegt hij: als 't al en te vele schilt, 'k wrijve dat in met schuurpapier.

'k Zegge schuurpapier op heel de wereld Gods, 't is zeker om te lachen.

Het 'n doet, zegt hij. 'k Gebruik het langs den averechtse kant; anders zou 't te zeer doen. Peis je misschien dat ik geen schuurpapier 'n kenne?

Nog wat geswateld. Een beetje korten drank gedronken. Een sigaartje gerookt. 't Paasei afgegeven. In dank aanveerd. Nog wat over en weer gedrenteld in de gang. D'hovingen beginnen te groenen. Binnen een week of drie zijn d' eerste erreweten daar. 't Is beter of die grote kanonballen in doozen. Wij zijn hier goed van de kost.

Maar mijn wasbleker 'n is niet vele van zegs meer.

'k Zegge ja maar ja. Eten? 'k Heb te vele geëten met de Paasdag. 'k Moete nog naar den andere kant van 't land. 'k Zitte met een hard ei op zak en 'k ga dat binnenpeuzelen in de statie met een broodje en een pintje bier Ik 'n ga hier niet

eten. Ge moet dat verstaan. 'k Moet weg want morgen zit ik met de schilderaars.

Hij verstond en 'k zegge tot van de zomer: dan gaan wij een keer wandelen tot in den hof of tot aan de Leeuw van Vlaanderen.

Zegt hij ja, en kraken de beentjes 't herte is goed. Wij zijn er bijkans. En wij nemen afscheid met de beste groeten aan de verre nichten en kozijns.

Tot van de zomer!

'k Trekke buiten. Het doet voort met regenen. Lichte mijzel. Van die kakeplak.

Langs de Koeimarkt naar de Wijngaardstraat 'k Zie daar bij een slachter worstjes liggen. 'k Peinze, ze blinken van deugden en 't is beter of al die eiers. Een mens 'n moet met zijn gezondheid niet mooschen. 'k Zal dat opknabbelen in de statie met een pot bier. Nooit beter geëten. De bazinne gaf mij een schelletje om te proeven. 't Smolt lijk boter.

Daar staat een muziekgetrek te kletsen dat horen en zien vergaan. Daar staan er twee tussen de Zwevegemstraat en de Vlasmarkt. 'k Zegge tot de slachterinne: En geeft dat hier alzo kadeil geheel de godschen dag?

'Ja 't meneere', zegt de dikke slachterinne. 'Ge zegt wel. 'k Zal blije zijn als 't avond ê, 't ê om zot te komen'.

'k Betale mijn schuld en de bazinne zegt: Danke, meneere, als 't u zal believen. Wel bedankt, merci.

Voorbij d' afgebroken Halle aan de Doornikstraat, onder de neuze van 't standbeeld van Jan Palfijn, kletsen de luidsprekers en de regen tegen de westerwind op.

Wat een paasfoor, wat een paasfoor! en op Paasdag zulk een schonen dag geweest.

Ik 'n heb het op een tweeden paasdag nog nooit in slechter gaten moeten gieten.

G.P. BAERT

Corrence

Op de vraag in Biekorf 1967, 192.

De kroniekschrijver van Duinkerke beschrijft in 1596 *corrence* als een 'siecte contagieuse', een soort epidemie of pest. Ze kwam uit Frankrijk en bereikte de frontiersteden Boulogne, Montreuil, Doullens, Kamerijk en Kales. (Kronijk, ed. Piot 825).

Stallaert II 103 stelt corrence nevens ofr. *courance* met bet. buikloop. Vercoullie kent fr. courance met vertaling: gang, loop.

V.

Mengelmaren

De windmolens in 1967

Aan de stenen molen te Sint-Denijs kwamen een nieuwe staart en kap, die nu meer recht staat vooraan. De kap werd aangebracht in december 1966 en de werken waren voltooid in maart 1967.

Te Sint-Eloois-Winkel werden de lange schoren, waarop de molen tijdelijk stond, weggenomen. Een nieuw beleg kwam op de molen, horizontaal gespijkerd. Daarmede verdween de afschuwelijke reclame op de windweeg. De voet werd met platen afgedekt. De roeden werden hersteld en geel geschilderd. De molen wordt af en toe enkele uren in werking gesteld door een liefhebber, de h. Maurice Vanden Bussche.

De molen te Bikschote werd in het voorjaar geheel gerestaureerd. Nieuwe windweeg, kap en trap. Hij werd volledig en grondig nagezien. De eigenaar wenst hem te zien in bedrijf nemen.

De stenen molen te Zarren wordt ook volledig hersteld Deuren en vensters zijn reeds vernieuwd. Kap en kruis komen ook aan de beurt. Bikschote en Zarren zijn zeer belangrijke werken.

In 1968 wordt een nieuw kruis ingetrokken aan de Bonne Chiere te Brugge. De roeden zijn volledig opgeroest en stukken ijzer vielen neer tijdens de stormwind van 17 oktober 1967. De steenbalk wordt ook versterkt.

Vermoedelijk worden ook Hulste en Oostkerke hersteld. Er wordt ook geijverd om de stenen molenkuipen van Koekelare en Marke opnieuw van wieken te voorzien. Belangrijk is dat deze twee gemeentebesturen daarvoor belangstelling hebben.

Te Brugge werd door het stadsbestuur een molenaar in dienst genomen: Jozef De Waele, die het beroep leerde bij Maurice Vienne. Zo draaide de Sint-Janshuismolen nu elke dag van mei tot september en zal het bedrijf op de molen kunnen worden voortgezet. Daar de molen een stadsgebouw is, zal hij nu ook bevlagd worden bij elke wettelijke gelegenheid.

C. DEVYT

Muziekleven te Tielt 1798-1965

Aan de oproep van wijlen Prof. Floris Van der Mueren (1890-1966) om in historisch midden ook aandacht te schenken aan het muziekleven, blijkt in de laatste tijd ook in West-Vlaanderen gevolg gegeven.

Wijlen kanunnik Jozef Brys, sinds 1962 op rust te Tielt alwaar hij, kort na het verschijnen van het hier besproken werk,

op 15 juli 1966 overleed, heeft de studie van het muziekleven te Tielt te boek gesteld. Als bekende en talentvolle 'zanter' pluisde hij de lokale bronnen uit, met het doel een totaalbeeld te schetsen van de muziek en haar beoefening in een eerder landelijke stad van Vlaanderen. Het werd een merkwaardige bijdrage. Reeds in 1798 bezat Tielt een georganiseerde 'société philharmonique Ste. Cécile' waarin de invloed van de 'musiciens van der kercke' merkbaar aanwezig was.

Waar de auteur zijn aandacht vooral naar de in 1852 opgerichte katholieke harmonie 'De Goede Vrienden' richt, laat hij terecht niet na deze muziekvereniging naast haar zustervereningingen (o.a. de Sint-Ceciliafanfare) en in de sociaalpolitieke evolutie van de vorige eeuw te plaatsen. Het werd een parallel-studie waarin de auteur belangrijke ook nietmuzikale gegevens reveleert, die niet alléén voor het Tieltse maar ook wel ver daarbuiten hun belang hebben. Dit zal derhalve bijdragen om de globale studie van het muziekleven in Vlaanderen vanaf de 19de eeuw beter te leren kennen. Vooral de tussenoorlogse periode 1920-1940 is belangrijk. Eerst en vooral voor het stichten van de Tieltse muziekschool in 1922; ten tweede voor het ontstaan van de politiek-gediversifieerde muziekverenigingen (in 1922 de socialistische harmonie 'De Volharding'; in 1925 de Christen-democratische harmonie: 'Vermaak na Arbeid'); ten derde tevens ook voor de Vlaamse beweging die 'muzikaal' te Tielt haar uiting vond in de 'Harmonie van het Vlaamsch Huis' (1925). Wat hij over het Verdinaso mededeelt is geenszins van belang ontbloot. Al is voorgaande evolutie voor het muzikaal leven in Vlaanderen kenschetsend, toch vertoont zij te Tielt haar specifieke en plaats-gebonden aspecten. Een parallel-studie van de uitgevoerde muziekstukken in Tielt en in andere Vlaamse steden zou bijvoorbeeld belangrijke conclusies vergemakkelijken inzake de doorvloeiïng van de 'nieuwe muziek'.

Het lijvig en keurig-verzorgd werk van kanunnik Brys werd dus méér dan een loutere muziekkroniek, al bracht het hoofdzakelijk bouwstenen voor de plaatselijke geschiedschrijving. Bovendien legde schrijver terecht nadruk op enkele prominenten uit het Tieltse muziekleven: Jan Marcellyn Darras, deken van Tielt van 1845 tot 1855; Jeroom Matthys, muziekdirigent van 'De Goede Vrienden' van 1901 tot 1925 en zijn opvolger Albert Lietaert. Spijtig ontbreekt een personenregister waardoor het verdienstelijke werk als bron beter te hanteren zou zijn.

M.D.B.

Kan Jozef BRYS, *Honderdzeventig jaar Muziekleven te Tielt, en in 't bijzonder: Geschiedkundige kroniek van de Harmonie 'De Goede Vrienden', 1798-1965*, Lannoo, Tielt, 1966, 285 blz. met talrijke illustraties. Uitgave in eigen beheer. 200 fr. gebonden; 150 fr. ingenaaid. Besteladres: Boekhandel Moderna, Kortrijkstraat 29, Tielt.

Gezondheidsregel van de kapelaan

Omstreeks 1525 berijmde Jacob de Hont, kapelaan te Axel, de volgende gezondheidsregel betreffende het eten van paling. (Lazarie = melaatsheid; ook eczeem).

> Couden visch ende heet vleesch
> sal men eten, dats zijnen heesch
> Bovenal palinc cout,
> dats ghesonde menichfout.
> Anders ghegheten, verstaet den sin,
> so brincti vele ziecten in.
> Up palinck ghegheten suvel of melc
> dat maect lazarie, die seere quelt.

(Mnl. Ged. en Fragmenten, ed. de Pauw II 374. Rijmen over de kabeljauw werden in Biekorf 1966, 398 medegedeeld).

68e Jaargang 1967 - Inhoud

I. Bijdragen

De bedevaart ‘ten hoghen Rome’ en de reisroute Vlaanderen-Avignon	A. VIAENE	5
Vlaamse boekwinkel in de Patriottentijd anno 1789 (vervolg van 1966, 152)	A.V.	18 167
De eerste drainages in Westvlaanderen	L. VAN ACKER	19
De Brugse arts R.B. Maes. Zijn cartesiaanse buitelingen in een tractaet van 1689	DR. L. ELAUT	25
De hondenkar in het volksleven	J. DE SMET	
Taalaantekeningen (alfabetisch)	K. DE BUSSCHERE	O 43 P 159 R 270
Recepten van Mevrouwe Anchemant 1760	A. VIAENE	46
Potjekok. Van toverformule naar dreigement	K. DE BUSSCHERE	47
Remedies tegen de waterzucht 1570	[J. VAN HUERNE]	49
Overval van Vrijbuiters in Wakken 1591	A. VIAENE	52
Rode draad	G.P. BAERT - A. VIAENE	54
Kapucijnenmostaard.	J. DE LANGHE	56
Drie Zustersteden in de Westhoek	E.N.	57
De stadsbeul van Kortrijk. Een laatkomer onder de beulen van Vlaanderen	A. VIAENE	65
Drank en spel bij Cornelis Everaert	R. WILLEMYNS	75
De hondenkar van de schoolmeester	K. SUYKERS	85

Inventaris van een kruidenierswinkel. Eeklo 1667	L. STOCKMAN	86
Sint-Kornelius van Aalter (1496)	C.B.	87
Westvlaamse Spreuken	M. VERMEULEN	88 238 358
Gezinsloon van de werkman: een volkslied (1855) van Ferdinand Morael van Nieuwpoort	E.N.	92
Beste kleed en parament in oude testamenten	A. VIAENE	94
Beste vissoorten per maand (1789)	C.B.	96
Reeuwers in Vlaanderen in 1468	J. HUYGHEBAERT	97
O.L. Vrouw ter Ringen te Kortrijk. - Bij een jubellied (1878) van Guido Gezelle	G. BILLIET	105
De duiventoren van Assebroek	R. CROIS	111
Nederduitse Leesbibliotheek (1842)	E.N.	117
De Schouburg der Verliefde (1789)	C.B.	117
Handboek voor hoefsmid en paardenkoper (1789)	C.B.	118
Sioux-Indianen op toernee in Vlaanderen (1827)	A. VIAENE	119
Verbouwing op het Hof van Schoeringe 1533	B.	121
Koning Karel II en de Engelse prinsen in het Busschietershof te Brugge 1656	A. VIAENE	119
Naamverwarring	G.P. BAERT	136
De weg terug XIII-XIV	ANDRÉ DEMEDTS	139
Kristelijke Liedekens voor de Zondagschool te Belle 1750	A. VIAENE	145
Monksje de Zokee	M. CAFMEYER	147 230

Zangmeester Wulfaert Hellinc op het rederijkersfeest te Gent 1539	A. VIAENE	153
Dagboek van vroedvrouw uit Wulveringem 1780	A. HOSTE	155
Louis Sonneville van Woumen in Moline USA	G.P. BAERT	158
Den Noorderschen Stier in Dudzele 1670	A. VIAENE	165
Randnoten bij een Gezellestudie van Dr. J.J.M. Westenbroek	J. DE MÛELENAERE	171
Quaryn - Quarene - Carine: een term uit het oude aflaatregister	A. VIAENE	177
Het jaargetijde van Marie Ghyselin, groot-meesteres van het Begijnhof te Diksmuide 1549	E. NEYLANTS	179
Pietje Cools van Lichtervelde	C.B.	181

Respijtdagen	E.N	182
Toponymica uit het Kustland	J. DE LANGHE	183 296
Oude remedies te Pittem	W. DEVOLDERE	184
Spaensche Quadruple	G.P. Baert	185 D.R. 243
De eerste Franse proclamatie te Brugge 1792	B.	186
De Marullen te Brugge 1667-1937	A. VIAENE	193
Pieter-Jan Gezelle, Napoleonist	V. ARICKX	204
Willem Tell in het kunst- en schuttersleven te Roeselare 1820-1914	M. DE BRUYNE	209
De eerste jaren van de Kartuis Genadedal te Sint-Kruis 1318-1324	J. VANDEMEULEBROUCKE	227
Doopnamen te Woumen 17e eeuw	J. VLAMYNCK	235
De rijve van O.L. Vrouw van Halle op rondgang in Vlaanderen	A. VIAENE	236
Westvlaamsche spreuken	M. VERMEULEN	238 358
De hh. Maximus van Riez vereerd in Vlaanderen	M. HUYGHEBAERT	242
De herberg Drie Koningen te Brugge	A. VIAENE	243
Poperingse hoppe 1536-1568	A. VIAENE	244
Papegaaibocken	C.B.	245
Deense rijpaarden in Vlaanderen	A. VIAENE	246
Engelendale, door (Guido en) Caesar Gezelle	K. DE BUSSCHERE	247
Kermis op Sint-Sixt (Westvleteren)	B. ALFONS	249

De lange kaars van Nieuwpoort en andere 'votiefkaarsen naar maat' in de middeleeuwen	A. VIAENE	257
Executies 'met den viere' te Kortrijk	G. POTTIE	269
Rond den Heerds Volkskundige Bibliografie	H. STALPAERT	273
Het financieel beheer van 'Rond den Heerd'	L. SCHEPENS	277
Een verdwenen uitvaartgebruik te Stavele	A. BONNEZ	288
Frankisch, Merovingisch en Karolingisch	R. WILLEMYNS	289
Diere piepers te Nieuwpoort	J. BEUN	298
De hondenkar	L. VAN ACKER	299
Het haarwasmiddel van de Gladden	G.P. BAERT	300
Paarden op het Hof van Schoeringe	B.	303
Zomerkermis op het kloosterhof Ter Doest met politieke deining 1709	A. VIAENE	304
Hooikets	J. GELDHOF	308
Edele en onedele honden	C.B.	309
Sint-Maximus van Vismes	J.J. VEYS	310
Calis-Malis en Malicx rozijn	A. VIAENE	310
Balgvulders te Kortrijk	J.J. VEYS - P.A. PAUWELS	312
Taatsen	G.P. BAERT	313
Archivenboek van Rond den Heerd	R. VAN BIESEBROECK	314
Bij een vijfhonderdste verjaring. - De grote dode van het Prinsenhof: uitvaart en bijzetting van hertog Filips de Goede 1467	A. VIAENE	321
Rouwdienst voor hertog Filips de Goede te Kortrijk 1467	J. DE CUYPER	333

De Kortrijkse waterdokteur en de cholera van 1866	J. GELDHOF	338
Dam-toponymen te Aalter en te Eeklo	L. STOCKMAN	341
Gemeentelijke obligatieleningen te Ardooie in de crisisjaren 1841-1847	L. VAN ACKER	351
Brieven van Napoleonisten uit Heule 1807-1813	V. ARICKX	361
Gezelle en Monseigneur Waffelaert	J. GELDHOF	370
In Zwevezele zeventig jaar terug	G.P. BAERT	372
Groene kaas	A. VIAENE	374
Cranenburg - Tranenburg	A. VIAENE	377
Moderne romans in 1796 op de Vlaamse boekenmarkt	B.	378
Sagenonderzoek in West-Vlaanderen	H. STALPAERT	385
Frederik Muylle op eiland Mauritius	A.T. VAN BIERVLIET	393
De oude wasbleker	G.P. BAERT	397
Onze windmolens in 1967	C. DEVYT	399

Zakenwijzer

Plaatselijke geschiedenis

Brugge 5 7 8 10 14 24 35 103 46 49 57 60 62 75 87 94 97 103 119 122 123 127 129 153 165 175 183 186 187 193 203 205 208 236 243 250 255 268 277 304 315 316 321 325 331 342 351 376 377 381 382 399
Aalst 6 8 13 61 68 125 245 316 317 327
Aalter 42 87 341
Aardenburg 126 262
Adegem 40
Alveringem 23 371
Ardooie 24 299 351
Assebroek 111
Avelgem 170
Axel 94 153
Baasrode 196
Belle 145
Bellegem 370
Beveren V 386
Blankenberge 51 72 315
Bredene 296
Damme 187 246 322
Deinze 42 301 313 322 383
Dendermonde 6 13 96 170 196 253 259 316
Dentergem 301
De Panne 301
Dikkebus 10
Diksmuide 21 23 57 179 187
Doomkerke 41
Dudzele 165 223
Duinkerke 53 123 182 251 254
Edelare 216
Eeklo 8 86 341
Eename 374
Ettelgem 350
Gent 6 7 10 13 15 50 62 67 71 118 119 153 167 200 203 316 322 326 331 378 380
Gerrardsbergen 61 253
Handzame 85
Harelbeke 120 189
Heule 204 361 362 366
Hondschote 67 73 74 125 255
Hoogstade 24
Houthulst 120
Ichtegem 85
Ieper 7 10 53 62 65 98 123 146 190 225 243 252 382 383

Klemskerke 84 187
Koekelare 95 223
Koksijde 311
Komen 68
Koolkerke 123
Kortrijk 21 23 52 64 65 68 105 125 170 187 236 252 253 254 268 269 312 316 318 319 322 333 338 370 375 379 381
Krombeke 386
Kruishoutem 42
Langemark 7
Lauwe 68
Lebbeke 170 197
Ledegem 63 296
Leisele 24
Leke 223
Lendelede 361 365
Lichtervelde 64 181
Lissewege 304
Meetkerke 308
Menen 68 170 253 322
Merkem 120
Meteren 146
Moere 222
Moorsele 205 296
Nieuwpoort 57 92 100 125 254 257 268 298 379
Oedelem 39 123
Oekene 140
Ooigem 170 361
Oostende 52 125 188 292 294 298 350
Oostkamp 22
Oostkerke B 123 223
Oostkerke D 96
Oostvleteren 288
Oudenaarde 6 8 10 13 52 61 95 185 252 380 382
Oudenburg 100 319
Passendale 98 373
Pittem 164 184
Poeke 158 175
Poesele 162
Poperinge 23 53
Rekkem 21
Roesbrugge 23 386
Roeselare 42 98 152 170 173 209
Ruiselede 41
Rumbeke 334
Rupelmonde 379
Sijsele 147 243 250
St.-Andries 224 341
St.-Baafs-Vijve 139

St.-Denijs 21
St.-Joost-ten-Node 323
St.-Kruis 35 42 147 217 220 230 243 345
St.-Michiels 124
St.-Omaars 219 242 256 317 318 319 376
St.-Winoksbergen 24 188 198 251 256
Sluis 52 127 324
Snaaskerke 21
Stavele 288 386
Steenvoorde 146
Stuivekenskerke 21
Tielt 42 154 185 300
Torhout 23 98
Uitkerke 183 241 296
Veurne 67 63 74 98 245
Vinkt 42
Vlaslo 29 85 379
Vlassenbroek 196
Voormezele 10 226
Waarschoot 384
Waasten 61
Wakken 52
Watou 386
Wenduine 123 296
Wervik 23 98 322
Westrozebeke 6 61 98
Westvleteren 249
Wevelgem 318
Woumen 120 158 235
Wulveringem 155
Zande 221 223
Zevekote 222
Zillebeke 23
Zomergem 63
Zuienkerke 121 126 190 223 303 379 383
Zulte 300
Zwevegem 68
Zwevezele 372

Arnemuiden 248
Bethune 259
Burburg 26
Doornik 69 220 222 236 258 262 318
Middelburg Z 53 124 315 317
Rijsel 40 66 268 322 323 327 331 365
Robaais 40
Veere 53
Vlissingen 53

Onomastica

Toponymica. Altena 342 Antwerpse heerweg 374 Amazoniën 319 Balgerhoeke 86 Baudewijnsburg 111 den Bek 301 Blankenbergse dijk 241 Boterhoekmeersen 341 Brieversweg 150 230 Cessoye 383 Dampoort 147 Donk 250 Doornhut 233 Edewalle 85 Eekloos Leyken 342 Elsbos 141 Evergunne 241 Gantele 241 Genadedal 217 Gent 241 Gris Nez 183 Grote Kalsijde 150 Harendyke 296 Heerstraat 343 Hilletstraatje 341 Holbeek 344 Hontenisse 183 Hooge 301 Hout van Niepen 326 Kale 343 Cauwenshoekje 306 Coolstick 217 219 222 Krakkeveld 121 230 346 Cranenburg 377 Kruipuit 342 Lampernisse 183 Langedam 343 Lieve 342 Loes 343 Maleveld 150 230 347 Mantelstick 223 Maroyendam 341 Minneweestraatje 233 Moere 342 Mosselbroek Mosselinge 296 Mosselmarkt 373 Mollartstraet 319 Noordmoer 341 Oostveld 147 Oude Gentstraat 301 Oude heerweg 233 Pietakker Pietdam Pietmeers Pietstraat 343 Piewitte-busschen 312 344 Pijpweg 233 Rabaudenburg 111 Rijkevelde 233 Rooigem 82 227 Roosendaele 193 Scherpenisse 183 Sijseleveld 150 Sint-Aldegonde 218 Sinte Loy 345 Sint-Jansdreef 342 Strange 125 Sydelinge 297 Tarendijke Tarninge 296 Terne 296 Vagebilk Vageland Vagenesse 183 Valkenisse 183 Veldekensdam 342 Vijvekapelle 233 Vlamingdam 129 Vossesteert 147 Westeclo 343 Woestijne 343 Wrange 241 Zeventorretjes 111 Zijlinge 297 Zokeedreve 233 Zoutweg 343 Zuidmoer 431 Zwijnsgat 233.

Elementen. gan gen gun 241 mossele mussele 296 moze 296 nesse nisse 183 sile siel sigele 297 tarene teer terene terne 296 vage 183 zijl zijle 297.

Literaire namen. Broodshende Bijstervelt 82 Kerlingaland 384 Royghem 82 Tranenburg 377 Huutkercke 82.

Persoonsnamen. Anna Isabella Jozef Veronica 235-236 (doopnamen te Woumen).

Familienamen. Ancheman 71 Cock 71 van Nokere 127 Noorenberghe 24 Notelaere Noteboom 127 Ockerhout 127.

Groepsnamen. Balgvulders 255 Heksers 102 Carolinen 304 Clementijnen 6 Cuirassiers 304 Lollaerts Nollaerts 319 Philippinen 304 Reeuwers 97 Rode Joden 256 Urbanisten 6 Vodoysen 99.

Bijnamen. Baas Ganzendonk 383 Natus Beurze 64 de Gladden 300 Monkske de Zokee 147 230 345 Petite Conscience 383 Snowie-Wittekop 232 Pater Wijdemouwe 59 116 Jan den Taats 313

Spotnamen. Beutereters Bru-eters 57 Brugse spreeuwe 165 Buts 57 Drooghaerts 81 Franse meeuwe 165 Noorderschen stier 165 Patats 57 Roofcot van Oostende 52. - Jan Geerstekoom 384.

Paardennamen 232 236 303 348 349 roepnamen van koeien en paarden 192.

Huisnamen. Agtergael 249 Battekotje 233 Bisschopskasteel 232 Café du Commerce 213 Café des Nations 300 Damberd 38 Dom Pedro 149 Drie Brouwers 42 Drie Koningen 243 Drie Ringen 107 Fortune 243 Gildenhuis 230 Klokke 345 Koersepeerd 150 Meiboom 150 Meuleken 98 Onse Vrauwe ter Sneeuw 377 Pelicaen 203 Refuge van Ninove 64 Roi d'Espagne 347 Schaak 35 Schoeringe 121 303 Schotte-kasteel 165 Sint Quintin 193 Van Campen 203 Zweerd 38

Vreemde namen. Amborghen 126 Avengoen Avenioen 15 Erckene 315 Groten Rome 6 Hoghe Rome 7 Haulx (Halle) 237 Calis-Malis 311 Casteele Camersiis 124 Luceboenen 318 Moermont 272 Nyeucasteele 124 Ortegheer 272 die Prokers 311 Riemen 5 Romme-le-grand 7 Rouwaensch 124 ten Putte te Puuts 13 Sevenjoth 272 Ulixboensch 318 Vodoysen 99 Wynsbaden 382 Ysac 379. - Fictieve naam: Kerlingaland 384.

Biographica

Jan Adam vicarius Genadedal 221 225 Doctor Algar 173 Paul Allosserv 273 314 Andries Clara vrouw van Wakken 53 Eduard Andries consul 158 Apold muziekmeester 213 Jean Avantage bisschop en arts 324 Hendrik Baels gouverneur 137 Pieter Baes 281 Bailliu Pieter stadsbeul Kortrijk 65 Sakelandt bendeleider 70 Beauprez missionaris 120 Beeckman burgemeester Ardooie 353 Benaut onderwijzer 155 Benaut vroedvrouw 155 Canon Benoit 176 Benoot landbouwkundige Torhout 23 Berthier buizenfabrikant Poperinge 23 Natus Beurze volksfiguur 64 Beyts primus van Leuven 200 Biset schilder 128 Jan Blanckaert chirurgijn 124 Blommaert Philips 64 Pierre Bortier 21 Antheunis van Bourgogne heer van Wakken 53 Boutens Pieter 174 Bruneel Henry historicus 249 Poly Bullant kamerdienaar Filips de Goede 325 Caboodt pastoor Alveringem 371 Cadet dokter 143 Eustache Cailleu arts 324 Karel Calewaert bisschop 301 Celiau kartuizer 221 Christofori bisschop 331 Clais Jules componist 213 Cockuyt Brugs dichter 130 135 Cools Petrus wonderdokteur 64 181 Jan Crabbe goudsmid 208 Arnout Criel schoolmeester 192 Danckaert Pieter steenhouwer 125 Dappere Pieter glasewerckere 123 Jan de Backere kartuizer 224 de Bersaques Lowys landmeter 50 De Brauwer drukker Roeselare 214 Adriaan de But 99 100 Remi de Carne 288 Edmond de Coussemaker 146 Karel de Gheldere 52 172 De Graeve landbouwkundige 21 Alyanus de Groote zangmeester 154 Françoise de Guysere marolle 200 Jacob de Heere 251 De Jaegher Franciscus dichter 57 59 De Jonghe Jan leraar 176 Charles de la Croix missionaris 120 De Lathauwer landbouwkundige 384 Delaunay kapitein 119 Ignatius de l'Epée doctor romanus 127 Delporte Alexius 106 Adriaan de Mil predikheer 188 Pol de Mont 212 Deny toneelschrijver 127 Anthonis de Roovere 98 Jules de Saint-Genois 63 Jacques Desparts arts 324 Julius De Vos 152 Constant Devreese beeldhouwer 109 Lucas De Vriese abt van Ter Duinen 305 Lodewijk De Wolf 273 Jules D'hauwe (Dauw) missionaris 120 Milord Douvers 256 308 Adolf Duclos 273 277 Generaal Dumouriez 186 Cornelis Everaert 75 249 Father Faber 116 173 247 Filastre bisschop Doornik 325 Filips de Goede 321 332 Filips de Schone (hertog) 243 Filips van den Elzas 242 Flobert wapenmaker 215 Edmond Froidure 211 Cornelis Gailliard 379 380 Genotte

Jacobijn 186 Germeins stadsbeul Ieper 70 Gerseken Jan Boudewijn pastoor 194 Caesar Gezelle 175 204 247 Guido Gezelle 105 115 171 211 247 274 277 370 384 Pieter-Jan Gezelle napoleonist 204 Gimblet gebroeders boekhandelaars Gent 15 117 167 191 378 Goddeeris Charles emigrant 216 Goormachtigh componist 109 Graham James landbouwkundige 19 Hebbelynck drukker Gent 63 117 Hellinc Wulfaert (Lupus) zangmeester 153 Herman meester-goudsmid 315 Coolaert Huwaert geneesmeester 95 Huys Mo

dest kunstschilder 141 Jacques Inbona memorialist 194 Ingelbrecht medicus en historicus 194 baron Jermyn (Milord Douvers) 308 Karel de Stoute 101 237 243 321 Karel II van Engeland 129 Pieter Lanchals 94 95 Leclerc landbouwkundige 20 Lecreux beeldhouwer 108 Edward Le Glay historicus 249 Preter Jan Maes inspecteur en letterkundige 212 Maes Robert-Benedikt medicus 25 155 Zeger Malfait 212 Margareta van Oostenrijk 251 331 Margareta van York 321 Marlborough (Malbroek) 304 Maroucx procureur 331 Matyn Polydoor emigrant 216 Mazeman pastoor Hondschoote 74 Metsu Jan Romereiziger Dikkebus 10 Pedro Mexia (Messias) Spaans auteur 319 Moerman drukker Ieper 145 Morael Ferdinand volksdichter 92 Neufvillette Jean kapitteldeken 333 Carolus Nollet memorialist 165 194 305 Ovyn drukker Kortrijk 319 Jan Palfijn 32 Pieter Pepers beeldhouwer 105 Vincenz Priessnitz waterdokter 338 Anna Puttemans stichteres Maricolen 196 Kapelaan Jozef Pyson 139 Read John landbouwkundige 19 Reyngout Judocus augustijn-memorialist 190 Ernest Rembry 370 Marianus Rielandt pastoor 195 202 Albrecht Rodenbach 152 211 Roelants Ambrosius steenhouwer 60 Rupprecht van Beyeren 301 Ryckeboer drukker Veurne 74 Sadeleer Gillis graveur 381 Saelens Hilaire emigrant 164 Albert Saverys kunstschilder 302 Scrivein (Scribanus) Roeland arts 325 Louis Sonneville emigrant 158 Steyaert Martinus rector 63 Stichelbaut Jan dichter 64 Suykers schoolbestuurder 85 Titelman inquisiteur 67 Egidius van Aartrijke 222 Stevin van Affligem steenhouwer 316 Wil lem van Alphen rechtsgeleerde 245 Lenaert van Cuelne chirurgijn 380 Charles van den Bosch bisschop en bibliofiel 381 Clais van den Leene chirurgijn 124 Van der Plancke J.F. waterdokleur 338 Hendrik van Doorne 175 Edmond van Hee 172 Eduard van Hee componist 213 Gustaaf van Hee 213 Joseph van Huerne 46 49 Bernaert van Maercke heer van Wevelgem 382 Jan van Maldegem prior van Genadedal 219 Jan Pieter van Male annalist 130 194 Zeger van Male memorialist 73 Jan van Masseme heer van Axel 94 Jan van Meunincxhove schilder 130 Eugeen van Oye 115 172 277 Joseph van Praet bibliothecaris 183 Pieter van Réable beeldhouwer 108 Van Roo kanunnik 146 van Speybrouck-Coutteau architect 63 Herman (Pieter) van Steen discals 197 198 Van Vooren dokter 143 Hendrik van Zwolle arts 324 Verholen Lauwers stadsbeul Kortrijk 69 269 Vermeulen Edward (Warden Oom) 88 Hugo Verriest 115 Veralleman Raymond 212 Waffelaert bisschop 370 Walwein drukker Ieper 146 James Weale 277 Wemaer grootvicaris 278 Wittinc Laurens bursier 124 Wybo Jacob baljuw en rederijker 154 Wydts Andreas drukker 319.

Familiekunde. Anchemant 46 Berghe 201 299 Beversluys 195 202 Buerse 222 Demedts 139 Dewree 132 Elst 225 Gezelle 204 247 Ghyselin 179 Gillon 106 Graulich 136 Gruuthuyse 126 Halleux 40 Holvoet 365 Heyns 62 Keythulle 334 Lagae 206 Lavillette 165 Lefebvre 165 Lesaffre 361 Lommens 312 Loridan 185 Mahieu 214 Manhave 364 Meebele 190 Meegoet 257 Meurisse 206 Moddaert 268 Mullie 21 Navegheer 226 Noorenberghe 24 Nounckele 107 Ockerhout 127 Ognate Arazola 129 Ollieux 364 Peesteen 223 Peellaert 305 Peers 22 Pelichy 173 Plancke 21 Rapaert 95 Renaut 61 Sacquespée 179 Schepens 201 Serancourt 166 Soenens 361 Sompele 305 Spanoghe 199 Steenkiste 361 Stochove 131 Taelman 8 Tuvtens 365 Vagheviere 379 Verstraete 147 Vrombout 124 Waescapelle 10 223 Westvelde 195 202.

Oudheidkunde en kunstgeschiedenis

Bouwkunst. Brugge 35 Madrid 191 Burgerlijke en landelijke bouwkunst duiventoren Assebroek III herberg Schaak St.-Kruis 35 hoeve 170 Ettelgem 350 Zuienkerke 121. - Kerken kapellen, geestelijke

instellingen. Torens 191 Kortrijk O.L.V. van Bijstand 105 St.-Kruis Kartuize 217.
Bouwrekeningen 121 bouwmateriaal en -termen 60 62 125 126 187 189 251 253 254 315 316 Architect 63.
Schilderkunst 35 128 130 249 251 376. Grafiek 57.
Beeldhouwkunst 50 105 376.
Metaal edelsmeedwerk 203 315 317 munten 127 185 windwijzer 315 wapen 188.
Hout koorgestoelte 124 meubels 128 189 253.
Muziekinstrument orgel 60.
Glas 123.
Aardewerk 21 63 122.
Textiel 94 124 190 255 parament 94.
Huisraad en inrichting 35 84 85 122 152 299.
Typographica. Drukkers te Brugge 33 183 186 247 280 319. Kortrijk 319 370 Veurne 74 Gent 63 117 191 319 378 Brussel 26. - Rond den Heerd 273 277.

Volkskunde

Aderlaten 33 advertentie 120 advertentieblad 74 amulet (gewijd) 389 balgvulders (etersgilde) 312 bedevaart 5 - reisroute 10 begrafenisgebruik 208 288 321 333 betovering 148 beul 65 biechtpraktijken 59 biechtspreuk 116 blauwe kiel 313 brandstapel 269 busschuttershof 129 Cijferkonst (boeken) 16 doop (vaartuig) 298 doopnamen 235 duivensport 42 duiventoren 111 drank en spel 75 dwaallicht 389 eerste zwaluw 372 ezelbank (school) 150 flobertisten 215 galgemaal 66 gleierwerk 122 grafschrift 50 haarwasmiddel 300 heksenronde 390 hekserij 99 hoefijzer 159 hondenkar 35 85 122 152 299 hondenkoers (zwemmen) 140 huwelijk 91 inboedel - fruitverkoper 42 - kruidenierswinkel 86 Indianentoernee 119 jaargetijde 179 kerklatijn 161 kermis 249 304 kerstnachtbrood 138 keukenrecepten 46 kinderbegrafenis 208 kledij 94 klokkentaal 52 koekezondag 213 kwelvraag 138 271 leeftijd (spreuken) 45 legaat 94 lengtemaat 264 leurder 148 naloop 389 paardenkoers 150 paardenliefhebberij 145 230 303 paardensport 345 paaspalm 159 papegaaiboeken 245 plakkersmesdag 372 rederijkersfeest 153 rijpaarden 246 rijve-rondgang 87 236 ringsteking 51 Rond den Heerd 273 277 314 sagenonderzoek 385 schavuiten vangen 372 schuttersleven 129 309 seulkensteking 51 soldatentijd 204 361 spel en drank 75 spotnamen steden 58 strafbedevaart 6 tanden trekken 136 testament 94 toernooispel 51 toverformule 47 uithangbord 35 uitvaart 288 viskalender 96 visserijgebruiken 298 Vlaamse kaars 262 vogelkweek 18 vogelzang 229 volksboeken 15 167 245 378 volkskundige bibliografie 273 385 volksremedies 184 volksromans 16 117 votiefkaars 257 vroedvrouw 155 vuurdood 72 wafelbakte 35 waterdokteur 64 338 Willem Tell 209 wonderdokteur 181 wrat afwerpen 185 ijsvogel 248 zwaluw 372 zwijnesteert 372.

Oud recht, gebruik en bedrijf - Absolutie 13 advertentie 120 181 aflaat 177 almanakken 170 appoort 332 balseming 327 bankroet 187 bedevaart 5 belasting 123

189 384 biersoorten 83 126 bombardement 38 boodschap (relieken) 237 253 brandweer 123 brievenboeken 245 bruggenbouw 14 congregaties 63 dansen 255 dessertgebak 47 dobbelspel 80 82 doopnamen 236 draagstoel 9 dressuur (paarden) 345 drinkgewoonten 78 81 255 duivensport 42 duiventoren 111 emigranten 11 158 epidemie 338 379 feestmalen 123 131 fruitkweek 123 191 216 315 galeien 127 garen zieden 125 gasthuis 191 geneeskunde 25 33 64 124 184 188 192 320 324 338 gildewet 62 graanmeters 253 grensscheiding 60 handschoengeld 63 harturne 330 havenarbeid 317 heraldiek 379 380 382 hijswerktuig

60 hipokras 46 hoevebouw 121 honden 309 hondenkar 35 85 122 299 hondslager 126 309 huurtermijn 379 hydrotherapie 339 ijsput 164 inauguratie 251 inventaris 380 jaargetijde 179 jaarmarkt 180 jachthonden 126 188 309 jockeys 147 kaartspel 78 kansspelen 80 kartuizers 217 katechismus 146 kermis 249 304 keukenrecepten 42 kinderbegrafenis 208 klederdracht 95 97 187 188 190 koerspaarden 147 330 koersplein 151 kollektioneren 381 kwezels 199 landmeting 250 lektuur 378 leningen 351 lijkstoet 61 lijnwaadmarkt 248 marktleven 42 179 253 maten 248 250 253 meetgeld 253 meifoor 154 melaatsen 61 munten 127 185 243 288 316 320 napoleonisten 204 361 offerblok 126 onderwijs 10 145 153 orgelbouw 60 ozendrop 251 paarden 192 246 254 303 383 paardenremedie 234 paardrennen 150 papegaaiboeken 245 paramenten 95 253 partijtekens 64 306 pelzen 187 pensionairen 318 pestziekte 97 103 reisweg 11 322 reliekhouders 317 respijtdagen 128 182 roodhuiden (in Vlaanderen) 119 rosmolen 189 rouwkleding 190 335 schalegeld 357 scherprechter 65 slaapmeubel 189 snoeikunst 256 soldatenbrieven 362 spelling 117 stadsbeul 65 straatpolitie 382 strafrecht 5 65 strekelrecht 253 strooisel 190 tapbanier 76 249 testamenten 10 94 180 384 tiendlanden 250 toneel 117 129 210 uitvaart 180 328 333 uniform (spelers) 51 uitroeping 316 382 vaartuig 254 299 382 383 vasten 79 177 veearts 320 veiling 252 382 vervoer 40 42 383 viskalender 96 voetreis 9 vrijbuiters 52 vroedvrouw 155 252 vuurdood 72 269 vuurwerk 132 wapens 188 waslont 262 watermolens 169 waterpas 316 wijnkelder 187 windwijzer 315 zangschool 153 zondagschool 145. - Landbouw drainage 19 hooien 308 hop 244 pikhaak 381 pikbinder 320 schapen 165 tarwe 318 veekoeken 381 veeteelt 147. - Ambacht en nijverheid bakkerij 61 62 170 189 253 delfwerk 379 draperie 254 255 glazenmaker 123 haarkapper 300 kaarsgieter 267 kasseilegger 254 klompen 313 kuiper 251 schrijfwerk 381 steenbakker 23 62 253 textiel 124 timmerwerk 253 vergulder 315 317 wagenmaker 60 zadelmaker 61. - Handel 169 arduin 315 beddegoed 126 fruit 42 graan 254 kaarsen 316 kaas 374 379 381 kalk 317 kruidenier 86 luxusmeel 179 melk 40 olie 318 paarden 64 rozijn 310 vis 298 vlees 124 wijn 382. Boekhandel 15 118 169. - Verenigingsleven 62 312 muziek 213 rederijkers 130 153 188 schutters 129 209 215 373 volksvermaak 51.

Heiligenverering en -verbeelding

Heiligen: Andries 7 Anna 235 Antonius-abt 259 Audomarus 128 Bavo 128 Benediktus 266 Bénézet 14 Blasius 268 Bloed 263-64 Brixius 128 Cornelius 7 Cuthbert 262-63 Dionysius 128 Donatianus 159 220 Elooi 265 269 Florent 13 Gillis 13 Goewaert 264 Mans (Masse) 310 Margareta 266 Maria-Magdalena 13 180 Martialis 260 Martinus 145 Marula 194 202 Maximus van Riez 128 242 Maximus van Vismes 310 Nicasius 128 O.-L.-V. 13 216 258-61 - Altijddurende Bijstand 144 - Boulogne 237 - Cordon 260 - Halle 236-37 - Inktpot 251 - Kerselare 216 - Melanen 316 - Nood Gods 267 - Pilier 261 - Prospérité 261 - Putte 13 - Ringen 105-10 - Rozenkrans 188 - Ruste 108-10 - Thuyn 155 Petrus en Paulus 7-8 145 Rochus 260 Sakrament 260 Stefanus van Obasine 266 Thomas 128 Vedastus 145 Willibrord 375.

Bedevaartplaatsen: Aalter 87 Alet 13 Arneke 264 Beaumont 260 Bethune 259 Boulogne 237 Bourges 261 Brugge 87 316 Chartres 261 Chimay 260 Compostella 6-7 Dadizele 263-64 Doornik 236 258-59 Edelare 216 Farne 262-63 Kortrijk 105-10

Le Puy 13 Limoges 260 Montferrand 261 Nieuwpoort 257-58 267 Obasine 266
Orange 13 Parijs 261 Pontoise 266 Riom 261 Rome 5-14 177 St.-Antoine-en-Viennois
12 Sainte-Baume 13 St.-Gillis (Provence) 13 St.-Guil-

hem-le-Désert 13 Saintes-Maries-de-la-Mer 13 Valenciennes 259-60 Vauvert 13.
Gebruiken: bedevaarttekens 265 blootsvoets 177-78 bode (met relikwie of rijve) 87 236-37 253 draadje zonder einde 263 ex-voto 265-66 kersvrauwe 316 kruipen 9 kwesteerders (zie bode) legende 259 264 267 mirakelboek 262-66 ommegang 263-67 opwegen 264-66 pelgrimskleed 177-78 singie (zie votiefkaarsen) snoer (rood) 259-60 stadssleutels (O.-L.-V.) 258 Strafbedevaarten 5-14 237 trofee voor O.-L.-V. 237 vestelkes (zie bedevaarttekens) votiefkaarsen naar maat 257-69.
Ziekten: barensnood 266 dierenkwalen 266 epilepsie 266.

Volkslied

Christelijke liedekens voor zondagscholen 145 Jubellied van O.L.V. ter Ringen (Kortrijk) 110 Dixmudsche boter 57 De werkman en zijn edelmoedige meester 92 Volksliederen met sagenmotief 391.
Aanvangsregels: gulle tijden 145 hoe snel zijn honderd jaren 110 mijnheer gij zegt dat ik niet hoef te klagen 92.

Volksvertelsel

Unibosthema in West-Vlaanderen 47.
Sagen dwaallicht 389 kokkemare 389 eeuwige jager 389 duitse schaper tovert hofstede vast 391-392.
Rijmen: oud en stijf 45 regenhoge 271 petatten met de pele 359 voor het snijden van het haar 300 Mazereel van 't smoutkasteel 250 oremus lavendus en rozemarijn 229.
Raadsels 43 160. Weerspreuken 90 238 240.

Uit de oude taalschat

Alferis 379 amborghentonne 126 appelgraeu 303 appelstapels 315 hammeldonck 87 backege 253 ballengier 254 balsane 315 bamesschuere 379 banckussen 187 banniere 76 beddecoper 126 beghine 317 bejanerye 123 bier van over de zee 126 bijterschooft 379 binde 60 binnediender 180 blamuize 320 bliste 303 bloc van over zee 126 boomwaghen 60 bottelrie 187 branthaec 123 brassen 76 breken 187 bremart 126 bretesque 316 bricsteen 121 bru 58 bruette 253 brucghemaert 96 brusselaers 60 busen busynghe 77 but 58 cyborie 315 daringhene 62 delfghelt 379 driebeen 60 droghaert 77 ellge eltkin 251 ersaterne 188 executeur 72 falgie 96 fernoeys 125 fyssauw 187 fleutewerc 60 fluyser fluusschen 78 frontieren 255 frutage 251 fustage 251 ghebiede 316 ghecortoort 187 ghemet 123 ghescreven ruuten 123 ghestoct 188 gheenst 50 gheeskin 79 ghewaterwynckelpast 316 ginneber 47 87 gondeel 134 graendere 121 greffyen 123 greijne 47 greijhinghe 254 grouftonnen 126 groen (kaas) 374 groffenagels 47 87 haestighe ziecte haestichede 379 hanghedief 71 hancman

hangheman 71 heersatre 188 heffenaer 87 helkin 251 hertochhoet 380 hoedekin 188 hommele 244 hooftcleet 95 hoppe 244 huesyval 251 huuseken (brandstapel) 73 inhaven 380 jaergrote 316 justicier 72 caescamere 381 calisiehout 87 calvercot 121 kapucijnenmostaard 56 carine 178 caterre 49 keerle 95 96 kannesse 382 kerkganc 153 kersvrauwe 316 kinneken 87 clac 381 clocman 336 cnevelstock 188 coc (beul) 71 coyencaes 381 conckeltrappen 62 conterfytselboeck 381 coralkens 316 corrence 398 crickerie 125 cruusveister 121 custode 315 quadruple 185 243 quacxkin 81 quarene quaryn 177 quene 317 questere 253 landimarc landysceid 60 lavesche watere 50 leverader 50 lollaert 79 319 loochhuus 125 malis rozyn 310 marolle marulle 199 marsgraen 254 mastic 50 mauweelen 188 melcamere 121

myffelen 80 minuerne 381 mockoenene 79 mondsoendre 8 moorkinderen 382 moralen 201 mornyffelen 80 muelenpeert 189 muergrave muerhere 382 mutsaerd 73 nuwelier 189 officier crimineel 72 offlie 189 ogive 121 olyebouxkin 252 olycouken 381 olyselvat 317 ontschacht 189 ontscut 253 oostersbier 126 orduun 315 osiedrop 251 oublie 47 oublieur 189 ovenbuer 170 papegaai (boek) 247 paradijsche greine 47 peerdeverhuerer 254 penitent 74 pense pensiere 317 pichaec 381 pisgrave 382 pitancie 180 pittepalinghe 250 plaetse patibulaire 74 piewitte 313 poest 121 380 poyen 81 portemoosen 61 pourbus 87 pruimere 191 rauwe 61 rauwsleper 190 reeuwer 97 reyse 126 recompense 384 recreatifmeester 373 reliquie 317 respijtdagen 182 rinck-keten 73 roode vrouvrauwe 252 roemsche letteren 5 roopastoor 252 roupen 382 royaert 82 romenie 50 rouffelen 82 rouwaensch 124 rugghen (pels) 95 scarpcoc 71 scherprechter 72 schrijfstorie 252 sepulturecleet 253 seronye 124 ziekelieden sieckman ziecman 61 zinghebancken 124 singie 264 sliet 121 slycboem 317 sluterscip 124 souvereyn (munt) 244 soffraen van oorden 50 songie 267 spinhuis 125 steenhuus 318 stapel 123 storie 252 strange 125 strieussel 190 strycgelt 253 suseyn 47 zweragie 64 taetsen 254 tafelieren 318 taille 248 tausteen 125 teghelclampe teghelne 62 timpletten 190 treckpluimen 187 tuusschen 83 upperprijs 154 uutslach 62 scaepscot 380 scapencaes 381 veltsteenen 125 venduwe 382 verjuisghebind 254 verpecken 382 verslach 61 vervannene 318 visiker 188 vlaendersch 252 voetinghe 254 voyaege 125 waghebaert 83 waghencot 380 waterbard 126 waterhont 126 watreganc 342 wederfeeste 305 wentelspille 62 winre 62 wynrouper 382. - Te kinde commen 62 t'lant ontfaene 251 op het banckussen stijgen 187.

Levende volkstaal

Aanbranden 229 afwiepelen 346 balgvulder 312 bekuttelen 234 belgisch klappen 164 besmouten 185 beuling 184 beutereter 57 bijter (paard) 348 boterham 229 bruëter 57 busjekapper 150 buts 57 cholerieken 338 draf 122 draineerschreper 24 druivere 216 enterneren 152 347 ezelbank 150 gehouden (gepakt) op de borst 184 glad 230 zijn hol halen 346 hooikets 255 308 hurde 150 jeunde 180 jok 181 kabreren 345 hanteren 346 kapper (paard) 348 kave 255 310 kavebank 51 kavesong 345 kazak 181 keezere 216 kijfsche look 122 klop-sala 122 koekepoer 340 kop over konte 346 krassel 207 kriekere 216 lonze 345 maaier (paard) 348 okere 216 oliedom 138 peerde-engels 230 348 peerdeleure 234 peerds 234 pieper 299 potjekok 47 pruimere pruimeriehout 216 scarlatine kutsen 184 schalegeld 288 357 schietperse 230 skaloepen 320 spoel spoelkluts 147 stamper 207 taatsen 314 talie 232 tillebenen 232 traamkarre 24 tole 150 valdeur 63 valiezestier 320 viziekatoor 234 vlieget 151 vlooiekruid 256 work (wrat) 185 wrong (hooi) 357 zootje vis 298 zwee trekken 356 zweragie 64. - Taalaantekeningen (alfabetisch) lit. O 43 P 159 R 270. - Spreuken en spreekwoorden 84 88 238 358.

Een dag zonder nacht 147 met den hangel in den heerd 91 liever zijn hielen 276 leven op zijn eigen 181 gekocht op de ruttel 240 pater wijdemouwe 59 116 op de puid slaan 357 rode draad 54 schavuiten vangen 372 een steert zetten 138 op stoom staan 230 met de lanteern aan den dissel 147 stoven met pruimen 383.

Boekennieuws

D.P. BLOK. Toponymische gegevens over merovingisch-karolingisch Brabant en Limburg 293. D. CALLEWAERT. Rond den Heerd (Nederl.

Volkskundige Bibliografie IV) 273. J. DE CUYPER. Legendarisch leven van St. Willibrord 375. A.M. DEVYNCK. Sagen weerszijden de Schreve 385. M. GIJSSELING. Kenmerken van de oudnederlandse persoonsnamen in de vroege middeleeuwen 294. K. HEEROMA. Frankisch als dialectologisch begrip 289. G. MICHIELS. Iconografie van de stad Brugge I-II 57. R. SCHÜTZEICHEL. Die Franken und die Barrieren am Rhein 294. J.P. SOSSON. Les primitifs flamands à Bruges 376. P.L.M. TUMMERS. Toponymische gegevens over merovingisch-karolingisch Brabant en Limburg 292. J.J.M. WESTENBROEK. Onderzoek over het ontstaan en de aard van Gezelles Gedichten Gezangen en Gebeden 115 171. A. WEYNEN. De Franken in de geschiedenis der Nederlanden 289. J. BRYS. Honderdzeventig jaar muziekleven te Tielt 399.

Illustratie

Westvlaamse draineerspade 23 Duiventoren van Assebroek 111 112 113 Ecurie Verstraete te St.-Kruis 231 Entrainement Charlier te Stokkel 349 Exvoto's Sint-Elooi met waslont 265 Standbeeld Filips de Goede te Dijon 329 Gezicht op Brugge (ca. 1700) naar schilderij 37 Kinderen in hondenkar (fragment ca. 1700) 39 Monkske de jockey 149 O.L. Vrouw ter Ringen 109 De Engelse prinsen anno 1656 in Schuttershof te Brugge 133.

Vraagwinkel

Beantwoorde vragen weggelaten

Handschoengeld. Architect van Speybrouck. Valdeur. Vlaamse Spraakkunst van Steyaert. Natus Beurze. Refuge van Ninove. Zwarte kokarden Zweragie. Caroliade van Stichelbaut 63-64. - Galei van de Keizer te Sluis. Okkernoot in familienamen. Toneelstuk van Deny. Sforza-doctoraat Spaanse moerbezieboom. Van 't verlies leven. Vlaamse stoelen. Kunstschilder Biset 127-128. - Torens bouwen. Vlaamse bouwstijl in Madrid St.-Jakobsgasthuis te Brugge. Kelder te Keulen. Vool. Schoolmeester Arnout Criel. Roos van Jericho. Roepnamen van koeien en paarden Koningin Isabella van Spanje 191-192. - Frontieren van den lande. Stuyverdans. Capucynsche saeyen. Prévôté du Nord. Rode Joden. Vlooienkruid Snoeikunst in figuren. Militairen in hospitaal 255-256. - Lollaert-Nollaert Drukker Ovyn te Kortrijk. Lessen van Petrus Messias. Chronycxken van Brugghe. Wijk Amazonien te Kortrijk. Valiezestier. Skaloepen. Blamuize Kapoenwater. Pikkebinder. Pruikentijd 319-320. Petite Conscience te Deinze Plaatsrijtuigen. Namen van trekpaarden. Namen van binnenlanders. Cessoye Kennesse. Baas Ganzendonk. Vlaamse recompense. Reis naar Vlaamse Eilanden. Pointinge van bossen. Jan Geerstekoorn. Kerlingaland 384